

ASIRLIK ÇINAR CELÂL BAYAR

Editörler

Prof.Dr. Nurettin GÜLMEZ / Doç.Dr. Nejdet BİLGİ

Celal Bayar; Milli Mücadele döneminin Galip Hocası olarak Manisa'da ve Aydın'da cephelerde koşturmuş, vatan millet yolunda isim ve kılık değiştirerek hizmet etmiş, birçok yerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasını organize etmiş, Akhisar Cephesi Milli Alay Kumandanlığını yapmıştır. Akhisarlıları ve Manisalıların isteği ile Son Osmanlı Mebuslar Meclisi'ne Saruhan'ı temsilen mebus seçilmiştir. Mebuslar Meclisi'nde Kuva-yı Milliye'nin ve Yunan zulmü altında inleyen Batı Anadolu insanının sesi olmuştur. Yunan zulmüne karşı en sert eleştirileri getirmiş, fiili işgal altındaki İstanbul'da korkmadan ve gözünü budaktan sakınmadan duruş göstermiş mebuslardan biri olmuştur. Milli sınırları çizen ve bu sınırlar üzerinde egemen ve tam bağımsız yaşamayı hedefleyen, Misak-ı Milli'yi ilan eden Mebusan Meclisi'nin kapatılması üzerine Ankara'da açılması kararlaştırılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmak için tekrar yollara düşmüştür. Bursa'ya ulaştığında Mustafa Kemal'den aldığı talimat üzerine Anzavur İsyanı'nın bastırılmasına kadar orada kalmıştır.

Sonra Ankara'ya gelmiş ve TBMM'ye Saruhan/Manisa mebusu olarak katılmıştır. İktisat Bakanı, Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak Türkiye'ye hizmet etmiştir.

BERIKAN
YAYINEVİ

ASIRLIK ÇINAR
CELÂL BAYAR

Prof.Dr. Nurettin GÜLMEZ
Doç.Dr. Nejdet BİLGİ

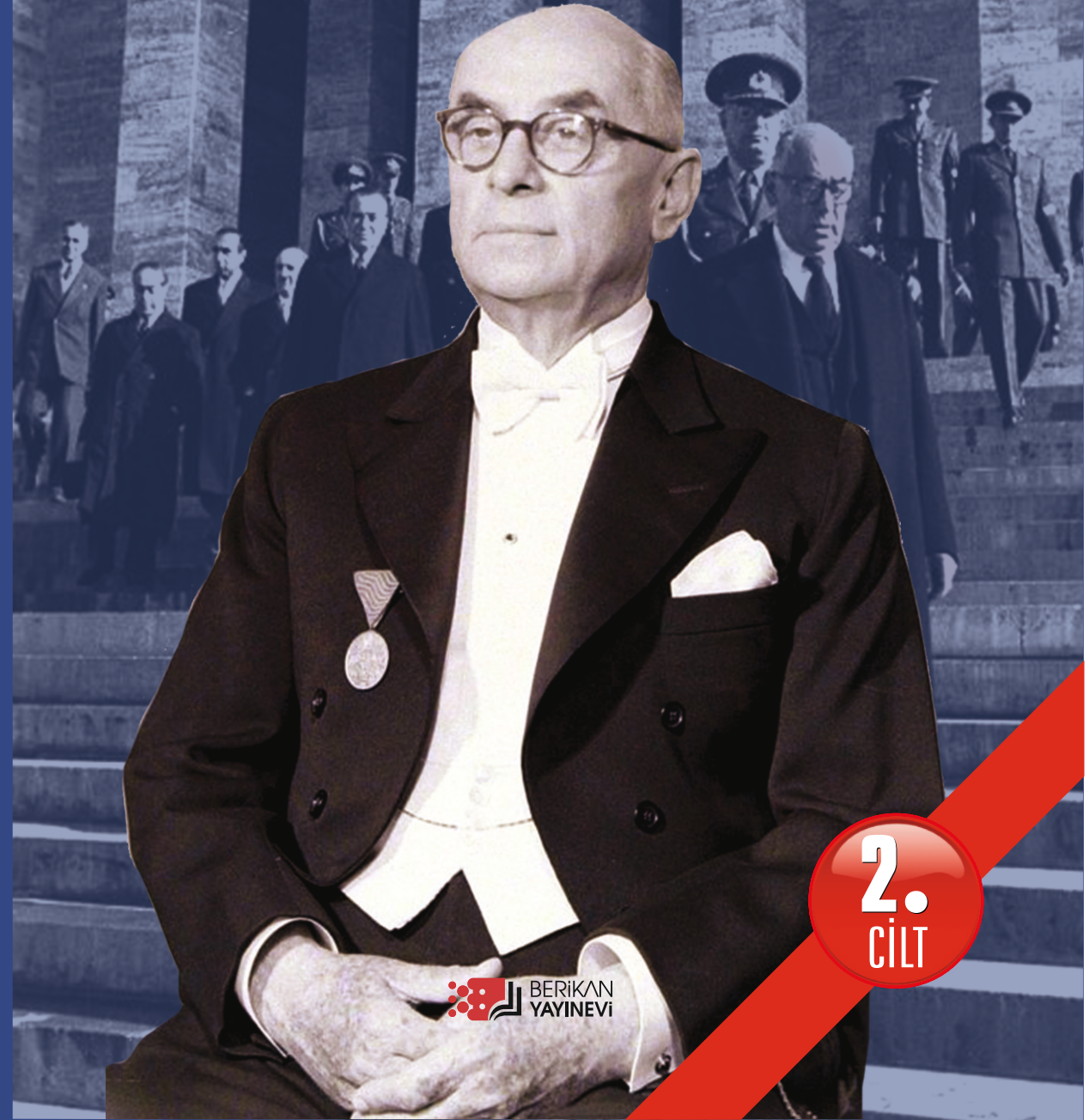
Editörler

2.
CİLT

ASIRLIK ÇINAR CELÂL BAYAR

Editörler

Prof.Dr. Nurettin GÜLMEZ / Doç.Dr. Nejdet BİLGİ

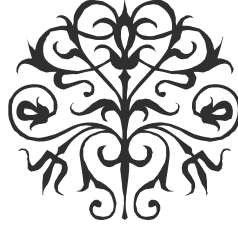

2.
CİLT

BERIKAN
YAYINEVİ

ASIRLIK ÇINAR
CELÂL BAYAR

Cilt-2

Editörler

Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ – Doç. Dr. Nejdet BİLGİ

Aralık 2022 / ANKARA

© Bu Kitabın Tüm Hakları Yazarlarına ve Yayıncısına Aittir.
Bu kitaptaki bilgi, fikir, yorum ve görsellerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

ASIRLIK ÇINAR CELÂL BAYAR

Cilt-2

Editörler

Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ – Doç. Dr. Nejdet BİLGİ

Birinci Basım: Berikan Yayınevi Aralık-2022

ISBN: 978-625-8365-90-0 (Tk)

ISBN: 978-625-8365-92-4 (2.c)

Genel Yayın Yönetmeni

Ahmet Deniz AĞCA

Kapak

Biçer YILDIRIM

Destekleyen Kurum

Baskı & Cilt

Berikan Ofset Matbaa- Y.Mahalle-Gersan/ANKARA

Matbaa Sertifika No: 47109

BERİKAN YAYINEVİ

Kültür Mahallesi, Kızılırmak Cad. No: 61/6 Çankaya-Kızılay/ANKARA

Tel: (0312) 232 62 18-19

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	XI
EDİTÖRLERDEN.....	XII

ALTINCI BÖLÜM CUMHURBAŞKANLIĞI YILLARI

CUMHURBAŞKANI MAHMUT CELAL BAYAR'IN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ AÇIŞ KONUŞMALARI Nilgün Nurhan KARA

Giriş.....	439
Cumhurbaşkanı Mahmut Celal Bayar'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi Açış Konuşmaları.....	441
Sonuç.....	458
Kaynaklar.....	459

CUMHURBAŞKANI MAHMUT CELAL BAYAR'IN MECLİS AÇILIŞ KONUŞMALARINDA KÜLTÜR VE MÜZİK ÜZERİNE SÖYLEMLERİ (1950-1960) Esra ÇETİN

Giriş.....	461
1. Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Muhalefet Yılları (1946-1950) ..	466
2. Demokrat Parti İktidarı ve Bayar'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi	467
3. Celal Bayar'ın Meclis Açılış Konuşmalarında Kültür ve Müzik.....	469
Sonuç.....	475
Kaynaklar.....	477

ROMANLAR BAĞLAMINDA MİLLÎ MÜCADELE'NİN GALİP HOCASINDAN CUMHURBAŞKANI CELÂL BAYAR'A Betül ÖZTOPRAK

Giriş.....	481
1. Millî Mücadele'nin Galip Hocası Mahmut Celâl Bey ve Romanlara Yansıyan Faaliyetleri.....	483

2. Mahmut Celâl Bey'in TBMM'de Yer Alışı ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1945)	492
3. Demokrat Parti'nin Kurulması ve 27 Mayıs 1960 Darbesi.....	495
Sonuç	510
Kaynakça.....	512

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE CELAL BAYAR'IN MEDENİYET TAHLİLLERİ

Faika ÇELİK Kahraman SÜVARİ Orkun SÜRÜCÜOĞLU

Giriş.....	515
1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Uluslararası Sistem.....	517
2. Türkiye'nin Batı'ya Yaklaşması	519
3. Celal Bayar'ın Siyasi Kariyeri ve Türk Siyasetindeki Yeri.....	522
4. Celal Bayar ve Uluslararası Siyaset	524
Sonuç	531
Kaynakça.....	532

CELAL BAYAR DÖNEMİ SAĞLIK POLİTİKALARI

Turan GÜNDÜZ Melda BAŞER SEÇER

Giriş.....	537
1. 1920-1950 Arası Dönem Sağlık Politikaları.....	539
2. 1950-1960 Dönemi Sağlık Politikaları	543
2.1. Mevzuat Alanında Yapılan Değişiklikler	546
2.2. Örgütlenme Alanında Gerçekleştirilen Değişiklikler	547
2.3. İnsan Gücü Alanında Gerçekleşen Değişiklikler.....	548
Kaynaklar.....	549

YEDİNCİ BÖLÜM LİDERLİĞİ VE SİYASAL KİŞİLİĞİ

**MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE CELAL BAYAR İLİŞKİSİ
Şayan ULUSAN**

Giriş.....	553
1. Milli Mücadele Dönemi.....	554
2. Çerkez Ethem Meselesinde Mustafa Kemal Paşa ve Celal Bey	556
3. Mustafa Kemal Paşa ile İlk Münasebeti	556
4. Cumhuriyet Yılları.....	557

5. Hatay Konusu	559
6. Bayar' a Göre Atatürk	560
7. Atatürk'e Göre Bayar.....	563
Sonuç	564
Kaynaklar.....	566

**TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA
İSMET İNÖNÜ-CELAL BAYAR REKABETİ
Hakkı UYAR**

Giriş: Yolların Kesişmesi.....	567
1. İş Bankası Grubu-İsmet Paşa Çekişmesi: İlk Raunt.....	568
2. Atatürk-İnönü Çekişmesi	571
3. İnönü-Bayar Çekişmesi: İkinci Raunt	572
4. İnönü'yü Siyasal Yaşamdan Silme Planları ve Bayar	573
5. Atatürk'ün Ölümünden Sonra İnönü'nün Yaptığı Tasfiyeler: Bayar'ın Kademeli Tasfiyesi	575
6. Cumhuriyetin Üçüncü Çok Partili Rejim Deneyimi: Bayar-İnönü İlişkileri	577
7. DP İktidarı Döneminde Bayar-İnönü İlişkileri (1950-1960)	580
Sonuç	596
Kaynakça.....	598

**CELAL BAYAR - ADNAN MENDERES İLİŞKİSİ
Nurettin GÜLMEZ**

Giriş.....	601
1. İlk Tanışma ve İlk Yıllar	602
2. Demokrat Parti Kurulurken Uzlaşılan Temel Konular.....	605
3. Demokrat Parti ve Adnan Menderes	606
4. Celal Bayar'a Göre Adnan Menderes'in Siyaset Felsefesi.....	607
5. Cumhurbaşkanı Celal Bayar - Başbakan Adnan Menderes İlişkileri.....	611
6. Anayasa'nın Uygulanması.....	614
7. NATO'ya Girme Kararlılığı	617
8. Halka Dokunmak ve Kalkınma.....	619
9. Bayar ve Menderes'in Uzlaşamadıkları Konular	620
10. Basın ve Muhalefet ile İlişkilere Bakışları.....	625
Sonuç	630
Kaynaklar.....	632

**LİDERLİK VE İKNA: BİR LİDER OLARAK
CELAL BAYAR ÜZERİNE ARAŞTIRMA
Melis YALÇIN Ezgi GÜNEŞ**

Giriş	635
1. Liderlik Kavramı ve Liderlerin Özellikleri	635
2. Liderlerde İkna Becerisi	638
3. Liderlik Yaklaşımları.....	639
3.1. Özellik Yaklaşımı.....	639
3.2. Davranış Yaklaşımı.....	640
3.3. Durumsallık Yaklaşımı.....	641
4. Modern Liderlik Tarzları.....	641
5. Transaksiyonel ve Transformasyonel Liderlik Yaklaşımları.....	642
6. Karizmatik Liderlik.....	642
7. Bir Lider Olarak Celal Bayar	643
8. Araştırmanın Konusu ve Amacı	645
9. Araştırmanın Önemi.....	645
10. Örneklem.....	645
11. Yöntem	646
12. Güvenirlilik ve Geçerlik.....	646
13. Bulgular	647
Sonuç	652
Kaynakça.....	654

**SİYASİ AF TARTIŞMALARININ GÖLGESİNDE
BAYAR-DEMİREL İLİŞKİLERİ
Firdes TEMİZGÜNEY**

Giriş.....	657
1. Bayar ve Demirel'in Yollarının Kesişmesi.....	660
2. Bizim Ev Kulübünün Kuruluşu ve Bayar-Demirel İlişkileri.....	663
3. 1969 Seçimleri ve Bayar-Demirel Restleşmesi	667
4. Demokratik Partinin Kuruluşu ve Bayar-Demirel İlişkileri.....	672
5. 1973 Seçimleri (Bayar-Demirel İlişkilerinde Yıkılan Köprülerin Tamiri).....	674
6. Siyasi Hakların İadesi ve Bayar-Demirel İlişkileri.....	675
Sonuç	680
Kaynaklar.....	681

SEKİZİNCİ BÖLÜM
SEYAHATLERİYLE CELAL BAYAR

CELAL BAYAR'IN ANI VE SEYAHATLERİNDE MANİSA
Bünyamin AS

Giriş.....	685
1. Celal Bayar'ın Manisa'ya İlk Gelişi (10 Eylül 1919).....	685
2. Celal Bayar'ın Manisa'ya İkinci Gelişi (1928)	689
3. Celal Bayar'ın Manisa Üçüncü Gelişi (13 Temmuz 1929).....	689
4. Celal Bayar'ın Manisa'ya Dördüncü Gelişi (29 Ocak 1934).....	690
5. Celal Bayar'ın Manisa'ya Beşinci Gelişi (22 Ağustos 1937)	691
6. Celal Bayar'ın Manisa'ya Altıncı Gelişi (1938).....	698
7. Celal Bayar'ın Manisa'ya Yedinci Gelişi (11 Kasım 1946)	706
8. Celal Bayar'ın Manisa'ya Sekizinci Gelişi (30 Ekim-6 Kasım 1949).....	707
8.1. Celal Bayar Turgutlu'da (31 Ekim 1949)	708
8.2. Celal Bayar Salihli'de (1 Kasım 1949)	710
8.3. Celal Bayar Alaşehir'de (1 Kasım 1949).....	711
8.4. Celal Bayar Kula'da (2 Kasım 1949)	713
8.5. Celal Bayar Demirci'de (4 Kasım 1949)	715
8.6. Celal Bayar Akhisar'da (5 Kasım 1949).....	716
8.7. Celal Bayar Gördes'te (5 Kasım 1949)	721
8.8. Celal Bayar Kırkağaç'ta (6 Kasım 1949).....	724
9. Celal Bayar'ın Manisa'ya Dokuzuncu Gelişi (10 Mayıs 1950)	726
10. Celal Bayar'ın Manisa'ya Onuncu Gelişi (30 Ağustos 1950)	729
11. Celal Bayar'ın Manisa'ya On Birinci Gelişi (1952).....	737
12. Celal Bayar'ın Manisa'ya On İkinci Gelişi (5 Ekim 1955)	739
13. Celal Bayar'ın Manisa'ya On Üçüncü Gelişi (12 Mart 1956).....	742
14. Celal Bayar'ın Manisa'ya On Dördüncü Gelişi (14 Ekim 1973).....	744
Sonuç	745
Kaynakça.....	750

CELAL BAYAR'IN 1952 YUNANİSTAN ZİYARETİ VE
GÜMÜLCİNE CELAL BAYAR LİSESİ
Melih AKDENİZ

Giriş.....	753
1. Celal Bayar'ın Türkiye'den Ayrılışı.....	756
2. Yunanistan'daki Hazırlıklar.....	758
3. Celal Bayar Atina'da	760
4. Selanik ve Batı Trakya'da	773

5. Türkiye'ye Dönüş.....	777
6. Gümölcine Celal Bayar Lisesi.....	780
Sonuç.....	784
Kaynakça.....	785

**TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA BİR BARIŞ ELÇİSİ OLARAK
REİSİCUMHUR CELAL BAYAR
Nihal GONCA SONYILDIRIM**

Giriş.....	787
1. Reisicumhur Celal Bayar'ın İslam ölkelerine Seyahatleri	789
2. 1955 Yılı Gezileri	790
2.1. Pakistan Gezisi (16-28 Şubat 1955).....	790
2.2. Irak Gezisi (3-12 Mart 1955)	792
2.3. Lübnan Gezisi (15-22 Haziran 1955)	794
2.4. İran Gezisi (19-26 Eylül 1955).....	794
2.5. Ürdün Gezisi (2-8 Kasım 1955)	795
3. 1958 Yılı Seyahatleri	797
3.1. Libya Gezisi (3-10 Şubat 1958).....	798
3.2. Afganistan-Pakistan-İran Gezisi (12-26 Eylül 1958).....	799
4. 1960 Yılı Gezisi (20-27 Şubat 1960).....	801
4.1. Pakistan Gezisi	801
Sonuç.....	802
Kaynakça.....	803

**CELAL BAYAR'IN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE YURTDIŞI
SEYAHATLERİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINA YANSIMALARI
(1950-1960)**

Dilşen İnce ERDOĞAN Merve ÖZİLTER

Giriş.....	805
1. Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemindeki Yurtdışı Seyahatleri (1950-1960).....	807
1.1. İngiltere Seyahati (13- 18 Şubat 1952)	808
1.2. Yunanistan Seyahati (25 Kasım- 4 Aralık 1952).....	809
1.3. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Seyahati (28 Ocak-27 Şubat 1954)	810
1.4. Yugoslavya Seyahati (1-8 Eylül 1954)	813
1.5. Irak ve Pakistan Seyahati (13-26 Şubat 1955).....	816
1.6. Lübnan Seyahati (16-22 Haziran 1955).....	818
1.7. İran Seyahati (19-25 Eylül 1955).....	820

1.8. Ürdün Seyahati (3-8 Kasım 1955)	822
1.9. Libya Seyahati (3-11 Şubat 1958)	823
1.10. Almanya Seyahati (7-10 Mayıs 1958)	824
1.11. Afganistan- Pakistan- İran Seyahati (12-26 Eylül 1958).....	824
1.12. İtalya Seyahati (8- 12 Haziran 1959).....	826
1.13. Pakistan Seyahati (20 Şubat 1960).....	827
Sonuç	828
Kaynaklar.....	830
Ekler.....	831

DOKUZUNCU BÖLÜM **1960 DARBESİ VE ÖMRÜNÜN SON DÖNEMİ**

27 MAYIS 1960 DARBESİ VE YASSIADA MAHKEMELERİNDE **CELAL BAYAR** **Kübra ASLAN**

Giriş.....	839
1. 27 Mayıs1960 Darbesi'ne Giden Süreç	840
2. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi	844
3. Yassıada Yargılamaları	850
3.1. Köpek Davası	852
3.2. 6-7 Eylül Olayları Davası.....	857
3.3. Adam Öldürmeye Teşebbüs- Topkapı Olayları Davası.....	854
3.4. Şartlı Tehdit – Kayseri Olayları Davası	860
3.5. İstanbul ve Ankara Olayları Davası	862
3.6. Anayasayı İhlal Davası	864
3.7. Diğer Davalar	868
3.7.1. Gayrimeşru Servet İktisabı Davası.....	868
3.7.2. Uşak, Manisa, Turgutlu ve İzmir Olayları Davası	869
4. Yüksek Adalet Divanı Kararları ve Kararların İnfazı	869
Sonuç	872
Kaynakça.....	873

KAYSERİ CEZAEVİ YILLARI VE CEZAEVİ HATIRALARI **Süleyman ÂŞIK**

Giriş.....	877
1. Cezaevi Şartları.....	878
2. Sağlık Sorunları	880
3. İsmet İnönü ve Af Konusundaki Düşünceleri	883

Sonuç	888
Kaynakça.....	889

**DEMOKRATİK PARTİ'DEN ADALET PARTİSİ'NE CELAL BAYAR
(1970 - 1980)
Hatice USLU ÖNBAY**

Giriş.....	891
1. Celal Bayar ve Demokratik Parti.....	893
1.1. Demokratik Parti Kurulma Sürecine Giderken Celal Bayar	893
1.2. Demokratik Parti'nin Kurulma Sürecinde Celal Bayar.....	897
1.3. Celal Bayar ve Demokratik Parti	899
2. Celal Bayar ve Adalet Partisi.....	906
2.1. Celal Bayar'ın Demokratik Parti'den Kopuş Süreci	906
2.2. Celal Bayar ve Adalet Partisi	909
Sonuç	913
Kaynakça.....	913

**CELAL BAYAR'IN SON YILLARI (1980-1986)
Enes HANÇER**

Giriş.....	917
1. Siyasete Bakışı ve Siyasi Faaliyetleri.....	917
2. Günlük Hayatı, Sağlığı ve Çalışmaları.....	920
3. Vefatı ve Defnedilmesi	923
4. Celal Bayar'ın Ardından	924
Sonuç	926
Kaynakça.....	926
Ekler.....	927

SUNUŞ

Cumhuriyetimizin kuruluşundan itibaren önemli görevler alan Celal Bayar, başarılı bürokratlığının ve iktisatçılığının yanı sıra Milli Mücadele döneminde ortaya koyduğu üstün gayretle de büyük takdir kazanmıştır. Çok partili demokratik yaşama geçişimizde etkin rol oynayan Celal Bayar, aynı zamanda Türk siyaset tarihinde de önemli bir misyon üstlenmiştir. Ayrıca, Milli Mücadele yıllarında Atatürk'ün yanında hem silah arkadaşı olarak yer almış, hem de son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Saruhan Mebusluğu yapmıştır.

11 Temmuz 1992 tarihinde 3837 sayılı kanunla kurulan Manisa Celal Bayar Üniversitesi'ne, TBMM tarafından 3. Cumhurbaşkanı ve seçkin devlet adamı olan Celal Bayar'ın adı verilmiştir. Adını Celal Bayar'dan alan üniversitemiz; 3 Enstitü, 15 Fakülte, 2 Yüksekokul, 15 Meslek Yüksekokulu, 32 Uygulama ve Araştırma Merkezi, Teknokent ve 634 yatak kapasiteli Hafsa Sultan Hastanesi ile faaliyetlerini sürdürmektedir.

Manisa lalesini logo olarak kullanan üniversitemiz; eğitim, araştırma ve topluma hizmet alanlarındaki üretimini toplum yararına sunmak misyonuyla hareket etmeyi görev addetmiştir. Bu anlayış doğrultusunda 2022 yılında üniversitemizin 30. kuruluş yıldönümü etkinlikleri kapsamında, 25.06.2021 tarihinde Üniversite Senatamızın 2021/13 sayılı kararıyla "**Uluslararası Geçmişten Günümüze Manisa Sempozyumu**" düzenlenmesi kabul edilmiştir. 21-23 Eylül 2022 tarihleri arasında düzenlenen bu sempozyumda "**Manisa ve Celal Bayar**" başlığında; üniversite, sosyal, kültürel ve tarihi alanları da kapsayan 36 tebliğ sunulmuştur.

Editörlüğünü Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ ve Doç. Dr. Nejdet BİLGİ'nin yaptığı, 9 bölümden oluşan ve 34 bilim insanı tarafından kaleme alınan "**Asırlık Çınar Celal Bayar**" Cilt 1 ve Cilt 2 kitaplarının alana ve bilim dünyasına katkı sağlaması dileğiyle...

Prof. Dr. Ahmet ATAÇ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörü

EDİTÖRLERDEN

Celal Bayar; Milli Mücadele döneminin Galip Hocası olarak Manisa'da ve Aydın'da cephelerde koşturmuş, vatan millet yolunda isim ve kılık değiştirerek hizmet etmiş, birçok yerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasını organize etmiş, Akhisar Cephesi Milli Alay Kumandanlığını yapmıştır. Akhisarlıları ve Manisalıların isteği ile Son Osmanlı Mebuslar Meclisi'ne Saruhan'ı temsilen mebus seçilmiştir. Mebuslar Meclisi'nde Kuva-yı Milliye'nin ve Yunan zulmü altında inleyen Batı Anadolu insanının sesi olmuştur. Yunan zulmüne karşı en sert eleştirileri getirmiş, fiili işgal altındaki İstanbul'da korkmadan ve gözünü budaktan sakınmadan duruş göstermiş mebuslardan biri olmuştur. Milli sınırları çizen ve bu sınırlar üzerinde egemen ve tam bağımsız yaşamayı hedefleyen, Misak-ı Milli'yi ilan eden Mebusan Meclisi'nin kapatılması üzerine Ankara'da açılması kararlaştırılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmak için tekrar yollara düşmüştür. Bursa'ya ulaştığında Mustafa Kemal'den aldığı talimat üzerine Anzavur İsyanı'nın bastırılmasına kadar orada kalmıştır.

Sonra Ankara'ya gelmiş ve TBMM'ye Saruhan/Manisa mebusu olarak katılmıştır. İktisat Bakanı, Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak Türkiye'ye hizmet etmiştir.

O bir İttihatçıdır. O bir Türkçü'dür. O bir Kuva-yı Milliyeci'dir. O bir ekonomisttir. O bir banka kurucusudur. O bir demokrattır. O Türkiye'nin ilk sivil cumhurbaşkanıdır. O, Türk milletinin her şeyi başarabileceğine inananlardandır. O bir teşkilatçıdır. O bir görev adamıdır. Yeni Türkiye'nin ekonomi ve para politikalarından anlayan özgün bir karakteridir. O evlat acısı yaşatılmış bir babadır. O, 27 Mayıs Darbesi'nin üzerinden geçtiği, fakat ezemediği ve boynunu bükemediği bir siyaset adamıdır. O, Türkiye'nin cezaevine atılmış tek cumhurbaşkanıdır. Cezaevi sonrası *daimi senatör* olması yolundaki teklifleri elinin tersiyle iten, "*millet tarafından seçilmediğim bir Meclis'te çalışmayı kabul etmem*" diyerek onurlu bir duruş gösteren karakter adamıdır. Demokrat Partililerin siyasal haklarını geri alması için çabalayan mücadele adamıdır. O, ömrünün son demine kadar çalışmayı bırakmayan bir çalışma abidesidir. O, benim Üniversitemin adıdır. O, Atatürk'ün arkadaşıdır.

İşte bu kitap ile otuzuncu kuruluş yılını yaşayan Manisa Celal Bayar Üniversitesi'ne ad olan Celal Bayar ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapmak hedeflenmiştir. Bunun için, Türk Tarih Kurumu'nun da destekleriyle 21-23 Eylül 2022 tarihleri arasında Manisa Celal Bayar Üniversitesi tarafından, kuruluşunun 30. Yılı faaliyetleri kapsamında "Uluslararası Geçmişten Günümüze Manisa Sempozyumu-II" gerçekleştirilmiştir. Bu sempozyumda, Celal Bayar'la ilgili bildiriye de yer verilmiştir. Yazarlardan bu bildiri metinlerini kitap bölümü olarak hazırlamaları talep edilmiş ve elinizdeki bu kitap hazırlanmıştır. Kitapta, kronolojik bir sırayla Celal Bayar'ın hayatının her kademesine bir ışık tutulmaya çalışılmıştır. Böylece alanın uzmanlarından kurulan bir ekip ile iki ciltlik bir kitap ortaya çıkmıştır.

Birinci ciltte; biyografisi, Milli Mücadele yıllarındaki çalışmaları, milletvekili olarak yaptıkları, siyaset ve ekonomideki ilk adımları, başbakanlık günleri, başbakanlık sonrası köşesine çekilmesi ve suskunluk dönemi, demokrasiye geçiş için mücadelesi ve DP'nin muhalefet yıllarındaki Celal Bayar incelenmektedir.

İkinci ciltte; Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı yılları, liderliği, siyasal kişiliği; Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Adnan Menderes, Süleyman Demirel ile ilişkileri, dış politikaya etkileri, 27 Mayıs 1960 Darbesi ve Yassıada sürecinde yaşadıkları, cezaevi yılları, Adalet Partisi ve Demokratik Parti ile siyasi mücadelesi ve ömrünün son yılları konu edinilmiştir.

Bu çalışmaya katkı koyan yazarlarımızı, özverili çalışmalarından dolayı, unvan ve alfabetik soyadı sırasına göre, ayrıca anmak isteriz: Prof. Dr. Celal Metin, Prof. Dr. Dilşen İnce Erdoğan, Prof. Dr. Hakkı Uyar, Prof. Dr. Nurettin Gülmez, Prof. Dr. Şayan Ulusan, Prof. Dr. Turan Gündüz, Doç. Dr. Beral Alacı, Doç. Dr. Fevzi Çakmak, Doç. Dr. Firdes Temizgüney, Doç. Dr. Gültekin K. Birlik, Doç. Dr. Melih Akdeniz, Doç. Dr. Nejdettin Bilgi, Doç. Dr. Nilgün Nurhan Kara, Dr. Öğrt. Üyesi Abdullah Tok, Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Aydın, Dr. Öğr. Üyesi Betül Öztoprak, Dr. Öğr. Üyesi Faika Çelik, Dr. Öğr. Üyesi Günver Güneş, Dr. Öğr. Üyesi İsmail Oğuz, Dr. Öğr. Üyesi Melis Yalçın, Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Aşık, Öğr. Gör. Dr. Esra Çetin, Öğr. Gör. Şaban Çetin, Arş. Gör. Ezgi Güneş, Arş. Gör. Kahraman Süvari, Arş. Gör. Orkun Sürücüoğlu, Doktora Öğrencisi Enes Ayhan, Doktora Öğrencisi Enes Hançer, Doktora Öğrencisi Hatice Uslu Önbay, Doktora Öğrencisi Kübra Aslan, Doktora Öğrencisi Sevtap Selçuk, Bilim Uzmanı Bünyamin As, Bilim Uzmanı Merve Özilter, Bilim Uzmanı Nihal

Gonca Sonyıldırım. Bu kitap, bu değerli kadronun eseridir. Kendilerine ayrı ayrı teşekkür ediyoruz.

Bu çalışmaya katkı yapan yazarlarımız, öncelikle akademik ilişkileri dolayısıyla Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Atılım Üniversitesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi ve Aydın Adnan Menderes Üniversitesi'ne mensupturlar. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda öğretmenlik yapan yazarlarımız da mevcuttur.

Her çalışmada olduğu gibi, bu çalışmada da bazı eksiklikler ve eleştirilecek yönler bulunabilir. Kitapta belirtilen görüşler yazarlarını bağlar. Bu kitap ile ilgili olarak, Celal Bayar hakkında tarihe not düşen bir çalışma olduğu söylenebilir.

Çalışmanın hazırlanmasında ve yayımlanmasında desteklerini esirgemeyen Celal Bayar'ın torunu Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali'ye, Fen Edebiyat Fakültesi Eski Dekanı Prof. Dr. Yüksel Abalı'ya, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektör Yardımcısı Ramazan Gökbunar'a, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektör Yardımcısı ve Fen Edebiyat Fakültesi Dekan Vekili Prof. Dr. Mustafa Kazaz'a ve Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörü Ahmet Ataç'a çok teşekkür ederiz.

Manisa, 15 Aralık 2022

Editörler

Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ

Doç. Dr. Nejdet BİLGİ

ALTINCI BÖLÜM

CUMHURBAŞKANLIĞI YILLARI

CUMHURBAŞKANI MAHMUT CELAL BAYAR'IN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ AÇIŞ KONUŞMALARI

Nilgün Nurhan KARA*

Giriş

15 Mayıs 1883'te Bursa'nın Umurbey Köyü'nde doğan Celal Bayar'ın babası Umurbey Ortaokulu Müdürü ve daha sonra Gemlik Müftüsü olan Abdullah Fehmi Bey'dir.¹ Hususi eğitim almış olan Celal Bayar,² 1905 yılında Bursa'da banka memuru olarak göreve başlamıştır. Bayar bu göreve başladığı yıl henüz 25 yaşında iken, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Bursa şubesi açılır-açılmaz Şube Başkan Yardımcısı olarak bu fırkaya katılmış, çok geçmeden Şube Başkanlığı görevini üstlenerek Fırka merkezinde en güvenilir elemanlardan biri olmuştur.³ Ardından Bursa'dan İzmir'e gelen Bayar, İttihat ve Terakki'nin sorumlu kâtiplik görevini üstlenmiştir. İzmir'in işgalinin az öncesindeki günlerde İttihatçı olması sebebiyle İstanbul Hükümeti tarafından tutuklanma teşebbüsü üzerine Aydın civarına geçmiş ve Demirci Mehmet Efe ile buluşarak Galip Hoca namı ile faaliyetlerde bulunmuştur.⁴ Mütareke sürecinde galip devletlerin Anadolu'yu paylaşmaya yönelik faaliyetlerine karşı Batı Anadolu'daki direniş hareketi içerisinde rol almıştır. Galip Hoca olarak millî direniş hareketini güçlendirmek için mümkün olduğu kadar çok vatandaşı bu mücadeleye katılması için çaba göstermiştir.⁵

İtilaf Devletlerinin İstanbul'u resmen işgali ile Meclis-i Mebusan faaliyetlerini durdurmuş, Türk milleti adına karar vermek üzere 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi (TBMM) açılmıştır. I. TBMM'nin "aynı zamanda aksiyon ve kürsü adamlarından birisi" olan Mahmut Celal (Bayar), hem Mustafa Kemal Paşa'nın fikir ve isteklerini iyi şekilde

* Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Tarih ve Toplum Bilimleri Fakültesi, nilgunnurhan.kara@ikc.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-6168-5996.

¹ BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-01-0-0, 41-246-15.

² TBMM Arşivi, Mahmut Celal Bayar Hal Tercümesi, Sicil No:369.

³ BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-01-0-0, 41-246-15.

⁴ Kazım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, C.I, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.31.

⁵ BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-01-0-0, 41-246-15.

kavramış hem de Meclis'in inkılapçı mahiyetini belirten çalışma göstermiştir.⁶ 1923'te yenilenen Meclis'te İzmir milletvekili olarak katılmış ve 1924 kabinesinde Mübadele, İmar ve İskân Vekili olarak Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini kazanarak kısıtlı olan özel sektörü yönetmekle görevlendirilmiştir. 1924 yılında ise Türkiye'nin ekonomik değişim motorlarından birisi ve halen ülkenin en önemli ekonomik kurumlarından olan *Türkiye İş Bankası*'nın kurulmasında önemli görev üstlenmiştir.⁷ Ekonomik toparlanmanın millî ve özel teşebbüse dayanması gerektiğine inanan ve bir Türk millî bankası kurulmasını düşünen Mustafa Kemal Paşa, Celal Bayar'dan Türkiye İş Bankası'nın faaliyete geçme girişimini üstlenmesini ve buranın Genel Müdürü olmasını teklif etmiştir. Böylece Türk millî bankacılık tarihindeki bu çok önemli adım, Bayar tarafından kısa bir sürede başarılı bir şekilde tamamlanmıştır.⁸

9 Eylül 1932'de İktisat Bakanı olarak atanan Bayar, 1937 yılının sonuna kadar bu görevde kalmıştır. Beş yıllık bu süre içinde özellikle Türkiye'nin hızla sanayileşmesine yönelik çalışmalar yapmıştır. Bayar, 25 Eylül 1937'de Başbakan Vekili, bir ay sonra da Başbakan olmuştur.⁹ Atatürk, Celal Bayar'ı 1 Kasım 1937'de İsmet İnönü'nün yerine başbakan olarak atamıştır.¹⁰ 1 Kasım 1938'de TBMM'nin yeni yasama yılı açılışında Cumhurbaşkanı Atatürk'ün konuşması, Celal Bayar tarafından okunmuştur.¹¹ Atatürk'ün vefatı sonrasında 16 Kasım 1938'de yeniden Başbakan olmuş, 25 Ocak 1939'da bu görevinden istifa ederek 3 Nisan 1939 ve 8 Mart 1943 tarihlerinden itibaren 6. ve 7. dönemlerde İzmir vilayetini TBMM'de temsil etmiştir.¹²

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı ikililere yol açmış ve Ocak 1946 yılında Demokrat Parti kurulmuştur. Parti'nin kurucularından olan; Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Adnan

⁶ Samet Ağaoğlu, *Kuvvayı Milliye Ruhu "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi"*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 205.

⁷ Feroz Ahmed, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s.123.

⁸ BCA, *Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü*, 30-01-0-0, 41-246-15.

⁹ BCA, *Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü*, 30-01-0-0, 41-246-15.

¹⁰ Feroz Ahmed, *a.g.e.*, s.245.

¹¹ Feroz Ahmed, *a.g.e.*, s.111.

¹² BCA, *Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü*, 30-01-0-0, 41-246-15.

Menderes, CHP'nin saygın üyelerindendir. Muhalif olan üç isim CHP'den ihraç edilirken, Celal Bayar ise istifa etmiştir.¹³

7 Ocak 1946'da resmen faaliyetlerine başlayan Demokrat Parti'nin Genel Başkanlığına seçilen Bayar, 21 Temmuz 1946 yılı genel seçimlerinde İstanbul'dan milletvekili seçilerek Meclis'te aktif bir muhalefetin başında yer almıştır. Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 genel seçimlerini büyük bir çoğunlukla kazandığında, 22 Mayıs 1950'de Millet Meclisi tarafından Bayar Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹⁴

Cumhurbaşkanı Mahmut Celal Bayar'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi Açış Konuşmaları

9. Dönem 1. Yasama Yılında Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı olarak (01.11.1950) tarihinde gerçekleştirdiği TBMM'nin ilk oturumunu açış konuşmasında öncelikle Türk milletinin hür iradesi ve serbest bir seçimle hakiki temsilcilerini seçmiş bir şekilde toplanmasına dikkat çekmektedir. Ayrıca demokrasi rejiminin artık ülkede huzur ve sükûn içerisinde yerleştiğini vurgulayarak, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde *"hukuk devletinin tam temellerinin hiçbir kuvvetin sarsamayacağı bir şekilde"* atıldığını belirtmektedir. Cumhurbaşkanı Bayar, ülkede genel hukuk nizamını, demokrasinin ruhu olarak nitelendirdiği *"hürriyet"* ve özellikle de *"fert hürriyeti"* anlayışına göre her alanda yeniden düzenlemenin sırasının geldiği fikrindedir.¹⁵

Cumhurbaşkanı Bayar'ın açış konuşmasında öncelikli değindiği konu sağlık meselesidir. Özellikle yıllarca sağlıkta sıtma ile mücadele çalışmaları *"hususî"* bir şekilde yürütülmesine rağmen tam olarak halledilememesinden dolayı Sağlık Bakanlığı'nın *"bu işe yeni bir hız vermek"* kararında olduğunu belirtmektedir. Çünkü sıtma, trahom ve frengi gibi hastalıklar ile nüfus kaybı yaşanmakta ve veremden kaynaklı olarak millî bünye tahribat yaşamaktadır. Verem hastalığı ile ilgili yürütülen çalışmalara değindikten (hastanelerde yatak sayısının artırılması) sonra büyük şehirler dışında hekim ve hemşire ihtiyacının mevcut olduğunu ve hatta kasabaların büyük bir çoğunluğunda eczane bulunmadığını vurgulamaktadır. Aynı zamanda Sağlık Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın koordineli çalışmalarla bu işlerde gerekli tedbirleri

¹³ Feroz Ahmed. *a.g.e.*, s.122-123.

¹⁴ BCA, *Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü*, 30-01-0-0, 41-246-15.

¹⁵ TBMM *Tutanak Dergisi*, 9.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.3. (1.11.1950).

almaya davet etmiştir. Bayar, ikinci öncelikli mesele olarak da eğitimi ele almaktadır. İlköğretimi eğitim sisteminin temeli olarak niteleyerek, hayat ile temasın aileden sonra ilkokulda başladığını, “*Öğretmen yetiştirme*” teşkilatının geliştirilmesi ve zaman zaman değişikliklere uğrayan Köy Enstitülerinin “*elde edilen tecrübeye göre daha elverişli hale getirilmesi*” ve kadın öğretmen ihtiyacının göz önünde tutulması gereğine dikkat çekmektedir.¹⁶

Yükseköğretim ile ilgi olarak ise Atatürk’ün 1937 senesinde Kamutayı açış konuşmasına atıfta bulunarak, “*Büyük dâvamız en medeni ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir.*” sözlerine yer vermektedir. Bunun sadece kurumlarda değil aynı zamanda “*düşüncelerinde temelli bir inkılap gerçekleştirmiş olan Türk milletinin*” ideali olduğu hedefine işaret etmektedir. Bu hedefe ulaşma vazifesinde en büyük rolü üniversitelerin üstlendiğini vurgulamaktadır. Ülkede batı, merkez ve doğu olarak üç büyük kültür bölgesine vurgu yaparak önce İstanbul merkezde Ankara Üniversitesi ve doğuda da “*irfan müessesesi kurulması için bütün müşkülât iktiham olunarak*” bir sonraki bütçe döneminde işe başlanması gereğini belirtmektedir.¹⁷

Bayar, millî ekonominin temelini ziraat olarak gördüğünü belirterek üçüncü öncelikli sorun olarak ziraatı ele almaktadır.¹⁸ Memleket meseleleri arasında değindiği dördüncü konu ise turizmdir. Cumhurbaşkanı “*turizm endüstrisi*” ifadesini kullanmakta ve konu ile ilgili yurt dışında yapılacak neşriyata ve propaganda işlerine önem verileceğini bildirmektedir.¹⁹ Ele aldığı konular arasında vakıflar idaresinden, Erzurum ve Erzincan’da memurların mesken problemlerine kadar pek çok konuya yer verdiği görülmektedir.²⁰

İktisadi hayattaki istikrarlı gidişin önemine dikkat çeken Bayar, müdahaleci olmayan, ekonomik kaideleri zorlamayan, tüketicinin haklarını koruyacak bir rekabete meydan veren bir politikanın “*hasredildiğini*” belirterek ihracat ve ithalata dair açıklamalarda bulunmaktadır.²¹ Ayrıca yeniden bir “*Maden Kanunu*” tasarına ihtiyaç

¹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 9.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.4. (1.11.1950).

¹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, 9.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.5. (1.11.1950).

¹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 9.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.5. (1.11.1950).

¹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, 9.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.6. (1.11.1950).

²⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 9.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.6. (1.11.1950).

²¹ TBMM Tutanak Dergisi, 9.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.6. (1.11.1950).

duyulduğunu ve “*şuurlu bir sanayi politikası takibinin*” gerektiğini vurgulamaktadır.²² Bayar, devletin elinde bulundurduğu sanayi kuruluşlarının her türlü teknik kapasiteye sahip olduğunu ve özel teşebbüse ait sanayi ile devlet sanayii arasında hiçbir fark gözetilmeyeceğini beyan etmektedir. Karayolları ile ilgili gerekli çalışmaların kısa zamanda gerçekleştirilmesi ve bu çalışmalarda Marshall Planı’ndan faydalanma, köy yolları içinde umumi bütçeden yardım sağlanması imkânları üzerinde durulmaktadır. Ayrıca yol vergisinin fakir mükellefler için ağır bir yük olduğunu, bunun miktarını mükelleflerin ödeme imkânları ile ayarlanmasının gereğine işaret etmektedir.²³

Demiryolları, denizyolları, vergiler gibi pek çok farklı konuya değindiği konuşmasında, İş Kanunu’nun yeni ihtiyaçlara göre değiştirilmesi, şehirleşmenin doğurduğu mesken meselesi yanı sıra köylünün resmi dairelerde iyi muamele beklentisi içerisinde olduğunu vurgulanmaktadır.²⁴

Cumhurbaşkanı Bayar, konuşmasının devamında Türk ordusuna dair duyulan iftiharını ön plana çıkararak orduya duyulan güvene dikkat çekmektedir.

Birleşmiş Milletlere bağlılık vurgulanmakta ve Güvenlik Konseyi’nin yaptığı çağrıya uyularak Kore’ye bir birlik göndermek suretiyle ülkenin üzerine düşeni yerine getirdiğini belirtilmektedir. Türkiye’nin “*sulh davasına candan bağlı*” olduğunu ifade etmektedir.²⁵ Bayar bu konuşmada Türkiye’nin diğer ülkelerle ilişkileri üzerinde de durmuştur. İtalya ile son zamanlarda imzalanan dostluk anlaşmasının “*menfaat ve mefkûreleri bir olan*” iki devlet arasındaki ilişkileri “*takviye*” edeceği değerlendirilmesinde bulunurken, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin ise iyi yönde gelişmesini temenni ettiklerini fakat herhangi bir değişikliğin olmadığını ifade etmiştir. Yunanistan ile ilişkilerin karşılıklı anlayışla geliştirilmeye çalışıldığına ve Akdeniz havzasında menfaatleri birbirine bağlı bulunan memleketler arasında iş birliğinin önemine vurgu yaptığı görülmektedir. Bayar, bölge barışının önemine

²² TBMM Tutanak Dergisi, 9.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.6-7. (1.11.1950).

²³ TBMM Tutanak Dergisi, 9.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.7. (1.11.1950).

²⁴ TBMM Tutanak Dergisi, 9.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.8. (1.11.1950).

²⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 9.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.10. (1.11.1950).

değinirken Yakın ve Orta Doğu'da barış ve istikrarın sağlanmasını dilediğini ve İsrail Devleti ile münasebetlerin gelişme yolunda olduğunu eklemektedir. Federal Almanya Cumhuriyeti'nin kurulmasının memnuniyetle karşılandığını, Güney Amerika Devletlerinin milletlerarası teşekküllerde önemini belirterek bu devletlerle kurulacak ilişkilere dikkat çekmektedir. Fakat bu konuşmasında *"Bulgaristan'la dürüst komşuluk münasebetleri idamesi hususunda sarf ettiğimiz devamlı gayretlerin, karşılık görmediğini müşahede etmekle elem duymaktayız,"*²⁶ ifadeleri ilişkilerde mevcut olumsuzlukların devam ettiğini göstermektedir. *"Bulgar makamları, sayısı binleri aşan ve aralarında yabancı unsurlar da bulunan göçmenleri 'vize'siz olarak memleketimize sokmaya zorlamaktadırlar. Nihayet, teessür uyandıran bu hal karşısında Hükümet, Bulgar hududunu muvakkaten kapamaya mecbur olmuştur. (Bravo sesleri). Bütün bu hareketlerden doğan mesuliyet, tabiatıyla Bulgaristan'a dönecektir,"*²⁷ demek suretiyle mevcut gelişmelerde sorumluluğun Bulgaristan hükümetine ait olduğu ifade edilmektedir. Bayar, konuşmasının sonunda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren millî siyasetin, *"Atatürk'ün 'Yurtta sulh, cihanda sulh' prensibi üzerine kurulmuş"* olduğuna vurgu yaptığı görülmektedir.²⁸

Bayar, 1951 yılı 9. Dönem 2. Yasama döneminin açılış konuşmasında 16 Eylül kısmi milletvekilleri seçimlerinde milletin gösterdiği olgunlukla beraber, *"Memleketimizde, hasretini çektiğimiz seçim adaletinin, âdet halinde yerleştiğini ispat etmiştir"* demektir.²⁹ Cumhurbaşkanı ayrıca fert hürriyetini sınırlayan kanunlar üzerinde değişikliğe gidildiğini ve fikir hürriyetini kullanmada en etkin ve en geniş olan Basın Kanunu'nun çıkarıldığını belirtmektedir. Ayrıca bazı yerlerde o günlerde görülen irticai hareketlere karşı gerekli tedbirlerin alındığı ve Meclis'in de bu konuya dair hassasiyet gösterdiğini³⁰ ifade etmektedir.

Cumhurbaşkanının değindiği konular arasında sağlık ve sosyal işlerin millî davalar arasında başta geldiğinin vurgulandığı görülmektedir. Bir önceki dönem konuşmasında da yer alan hastalıklara

²⁶TBMM Tutanak Dergisi, 9.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.12. (1.11.1950).

²⁷TBMM Tutanak Dergisi, 9.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.13. (1.11.1950).

²⁸TBMM Tutanak Dergisi, 9.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.13. (1.11.1950).

²⁹TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem 10. Cilt, 1. Birleşim, s.3.(1.11.1951).

³⁰TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem 10. Cilt, 1. Birleşim, s.3.(1.11.1951).

karşı mücadelenin devam ettiği vurgulanmıştır. Bayar, hastanelerde verem hastaları için yatak sayısının artırılması ve verem aşısının yaygınlaşması için çalışmaların devam ettiğini bildirmektedir.³¹ Celal Bayar, daha önceki konuşmalarına paralel olarak yine ilköğretimin önemine değinmiştir. Bir sene içerisinde tamamlanan okul sayılarını belirterek bunlardan iki yüzünün doğu vilayetlerinde yer aldığını açıklamıştır. Millî Eğitim ile ilgili olarak Köy Enstitülerinin yeni fonksiyonundan bahseden Bayar, öğretmen okullarına yönelik açıklamalarda bulunmuştur.³²

Bayar, köylüyü teknik ve kredi imkânları ile destekleyerek kapalı aile iktisadından çıkarıp serbest piyasa iktisadına bağlamak amacıyla olduğunu belirtmiştir. On beş bin olan traktör sayısının 1952 yılına kadar yirmi iki bine ulaşacağını vurgulamakta ve zirai alanda teknik eleman yetiştirmek için kurslar açıldığı, şu ana kadar üç bin yüz doksan iki traktör makinisti yetiştirildiği belirtmektedir. Hatta Cumhurbaşkanı'nın köylülerin yedek parça bulabilmesi ve tamir işlerini kolaylıkla halledebilmesi hususlarına değindiği de görülmektedir. Aynı zamanda Devlet Üretme Çiftliklerince tohumluk üretimine büyük önem verildiği ifade edilmektedir.³³ Millî ekonomi ve savunma açısından hayvancılığın önemine dikkat çeken Bayar, zirai kredinin zirai üretim için ana dayanaklardan biri olduğunu -o tarihlerde- zirai sigortaya önem verilmesi gerektiği vurgusu yapmaktadır. Ayrıca topraksız köylülerin toprak sahibi olmasının önemine dikkat çekerek, *"İskân ve toprak dağıtımı dâvamızın, ekonomik ve sosyal ehemmiyeti, hiçbir zaman dikkatimizden uzak kalmamıştır..."*³⁴ değerlendirmesinde bulunmaktadır.

Cumhurbaşkanı Bayar, baskılar sonucu Bulgaristan'dan göç etmek zorunda kalan göçmenlerin ülkede huzursuzluk yaratmadığını, milletin yardımları ve hükümetin *"şefkatli tedbirleri"* ile *"iktisadi ve millî bir kuvvet unsuru olduklarını ispat etmişlerdir."* ifadelerine yer vermiştir. Bulgaristan göçmenlerinin sanat, toprak ve mesken sahibi olarak yerleşmeleri için esaslı plan çerçevesinde gayret gösterildiği de

³¹TBMM Tutanak Dergisi,9. Dönem 10. Cilt, 1. Birleşim, s.4.(1.11.1951).

³²TBMM Tutanak Dergisi,9. Dönem 10. Cilt, 1. Birleşim, s.5.(1.11.1951).

³³TBMM Tutanak Dergisi,9. Dönem 10. Cilt, 1. Birleşim, s.6.(1.11.1951).

³⁴TBMM Tutanak Dergisi,9. Dönem 10. Cilt, 1. Birleşim, s.7.(1.11.1951).

vurgulanmıştır.³⁵ Göçmenlere yardım amacıyla kurulan “Türkiye Göçmen ve Mültecilere Yardım Birliği” tarafından yurt içi ve yurt dışından toplanan yardımların göçmen evleri inşası için hükümete verildiği bildirilmektedir. Konuşmada, göçmenlere para yardımlarının yanı sıra giyim eşyası, yiyecek, yakacak, canlı hayvan ve çeşitli eşya yardımlarının miktarları açıklanmakta ve teşekkür edilmektedir.³⁶

Cumhurbaşkanının bu seneki açış konuşmasında: “Aziz Atatürk’ü bir an evvel ebedî istirahatgâhlarına tevdi etmek maksadıyla Anıt-Kabir inşaatı, yeni bir tetkike tâbi tutulmuştur. Eserin, mimari kıymet ve azametine halel gelmemek kaydıyla, inşaat müddetinden, iki yıl indirilmiş ve sarf olunacak paradan (6) milyon lira gibi hiç de küçümsenemeyecek bir tasarruf sağlanmıştır.” denilerek “Anıt-Kabrin, Atatürk’ün on dördüncü ölüm yılına rastlayan 1952 senesi sonlarında, tamamlanması için gerekli bütün tertipler alınmıştır” denilerek gereken planlamanın yapıldığı açıklanmaktadır.³⁷ Konuşmasının devamında Devlet Hava Yolları idaresi gibi Posta, Telgraf ve Telefon İdaresi’nin de işleyişinin kârlı hale dönüştüğüne işaret edilmektedir. Ayrıca vergi konusunda “Vergi kanunlarında umumiyet ve adalet kaideleriyle açık kapıları kapama esası, müeyyidelerden daha az mühim değildir,” demektedir.³⁸

Bayar, ülkede paranın değerinin korunmasının önemini belirterek iktisadi kalkınmanın icaplarına uygun bir para ve kredi politikasının takip edilmesinin başlıca hedeflerden biri olduğuna işaret etmektedir.³⁹ Burada ayrıca Köy Kanunu gibi diğer kanunlar için çalışmalar yapıldığına dair bilgi verilmektedir.⁴⁰

Celal Bayar, ordunun teşkilatlanmasına dair ise askeri ihtiyaçların birinci derecede göz önünde bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bir önceki devrede Erbaş (Astsubay) Kanunu’nun kabul edildiğini, şimdi ise yedek subayların eğitimi için Yedek Subay Kanunu ve Terfi Kanunu’nun hazırlandığını açıklamaktadır. Ordunun millî varlığın en büyük teminatı olduğu vurgulanmaktadır.⁴¹

³⁵TBMM Tutanak Dergisi,9. Dönem 10. Cilt, 1. Birleşim, s.7.(1.11.1951).

³⁶TBMM Tutanak Dergisi,9. Dönem 10. Cilt, 1. Birleşim, s.8.(1.11.1951).

³⁷TBMM Tutanak Dergisi,9. Dönem 10. Cilt, 1. Birleşim, s.10.(1.11.1951).

³⁸TBMM Tutanak Dergisi,9. Dönem 10. Cilt, 1. Birleşim, s.11.(1.11.1951).

³⁹TBMM Tutanak Dergisi,9. Dönem 10. Cilt, 1. Birleşim, s.12.(1.11.1951).

⁴⁰TBMM Tutanak Dergisi,9. Dönem 10. Cilt, 1. Birleşim, s.13.(1.11.1951).

⁴¹TBMM Tutanak Dergisi,9. Dönem 10. Cilt, 1. Birleşim, s.14.(1.11.1951).

Bayar, TBMM 1951 yılı açılış oturumunda dış politika konularına değinerek; II. Dünya Savaşı'nın bütün sıkıntılarına katlanan "insanlığın" maalesef barışa kavuşmadığını beyan etmektedir. Burada bir kez daha Kore Savaşı'nın Türkiye'nin milletler arası mevkiini olumlu etkilediğini ekleyerek Kore şehit ve gazilerini ⁴² takdir ve şükranla anmaktadır. Bayar, ayrıca Orta Doğu'da barışın sağlanmasının önemine dikkat çeken açıklamalarda bulunmuştur. Yunanistan ile ilgili olarak ise "Komşumuz ve yakın dostumuz Yunanistan'ın bizimle beraber Atlantik Paktı'na iltihakı kararını, büyük memnunlukla karşıladık," diyerek Arap devletleri ve İran'a karşı ise mevcut iyi niyetin açık olduğunu vurgulamaktadır.⁴³ Cumhurbaşkanı, dış devletlerle olan ilişkilerinde dış politika esaslarının barışçı ve realist, hukuk eşitliği, milletlerarası iş birliği, müşterek emniyet ve iyi ilişkiler üzerine dayandığını belirtmektedir.⁴⁴

1952 tarihinde TBMM 3. Yasama yılı toplantısı açış konuşmasını yapan Celal Bayar, bir önceki yıl alınan iktisadi tedbirlerle iyi neticeler alındığını belirtmiş ve memlekette istikrar ve emniyet sayesinde vatandaşların işleri güçleri ile huzurla meşgul olduklarını ifade etmiştir.⁴⁵ Bu dönem Meclis açış konuşmasında gündeme gelen konulardan biri de meydana gelen bazı olaylar sebebiyle "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun Tasarısının" Meclis tarafından kabul edilmiş olmasıdır.⁴⁶

Celal Bayar konuşmasında toplum sağlığı alanında başlıca amacın hastalıklarla savaşmak olduğunu ve kuduz tedavi yerlerine ek olarak Elazığ'da yeni bir hastane inşasını ve diğer ilerde mevcut faaliyetleri anlamaktadır.⁴⁷ Bayar, ülkedeki ölüm ve doğum oranlarına değindikten sonra nüfus artışındaki durumu memnuniyet verici olarak bulmaktadır.⁴⁸ Cumhurbaşkanı bu oturumdaki konuşmasında daha önceki iki konuşmasında olduğu gibi kültür ve eğitim konusuna yer

⁴²TBMM Tutanak Dergisi,9. Dönem 10. Cilt, 1. Birleşim, s.14.(1.11.1951).

⁴³TBMM Tutanak Dergisi,9. Dönem 10. Cilt, 1. Birleşim, s.15.(1.11.1951).

⁴⁴TBMM Tutanak Dergisi,9. Dönem 10. Cilt, 1. Birleşim, s.16.(1.11.1951).

⁴⁵TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.5. (1.11.1952).

⁴⁶TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.6. (1.11.1952).

⁴⁷TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.6. (1.11.1952).

⁴⁸TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.7. (1.11.1952).

vermiştir. Bu konuda okul binalarından öğrenci adedine, öğretmenlerin nitelikleri ve sayıları, terfileri, maaşları gibi meselelere değinmiştir.⁴⁹

Bayar, güzel sanatların gelişimi ve önemi vurgulamakta, arkeoloji eserlerinin maddi ve manevi önemi üzerinde durarak Ankara'daki Eti Eserleri Müzesi'nin gelişiminden bahsetmiştir. Ayrıca memlekette her sahada makineleşmenin önemini ifade etmiş ve zirai alanda makineleşme yanında gerekli teknik eleman yetiştirilmesi ve ayrıca meslek kursları konusunda faaliyetler aktarılmıştır.⁵⁰ Bundan sonra Cumhurbaşkanının zirai üretim alanında meydana gelen gelişmelerin ümit verici olduğunu ve hububat, pamuk üretimi konuları ile ilgili açıklamaları mevcuttur. Ayrıca bu alanda sulama ve gübrelemenin üretimin artışına etkisini belirtmektedir. Bayar, bütün tedbirlerin köylü ve çiftçilerin alım ve satım gücünün iyileştirilmesi için alındığını ifade etmiştir.⁵¹ Konuşmasında, ekonomi için önemli bir diğer unsur olan *“memleketin önde gelen servetlerinden biri”* olarak nitelenen hayvancılığın ıslah ve gelişimi için yürütülen çalışmaların *“semeresini verdiği”* beyan etmektedir.⁵²

Memlekette imar alanında görülen gelişmelerin kereste ihtiyacını artırdığını ve bu sebeple vergi düzenlemesiyle ithalatın teşvik edildiğini bildirmektedir. Ormanların korunması ve rasyonel bir üretim sistemine bağlanması ve bu konuda yurttaşlarla iş birliği yapılması gereğine işaret etmektedir.⁵³

Bulgaristan göçmenlerinin iskânı konusunda amacın ise göçmenlerin, en kısa zamanda kendi sanat ve mesleklerini yapacakları yerlere yerleştirilmesi olduğunu söylemiştir. Şehir ve köylerde göçmenler için yapılan ve yapılması planlanan ev sayıları, topraklandırılmaları ve kredi imkânına dair açıklamalar da mevcuttur.⁵⁴

Bayar, su işlerinin zirai üretimde önemi ve Seyhan Barajı ve hidroelektrik tesisatı için gerekli paranın temin edildiğini bildirmektedir. Konya-Göksu, Erzurum-Tortum, Isparta Kovada, Elâzığ-Hazar Gölü üzerinde hidroelektrik santrallerinin inşasına başladığı ve

⁴⁹TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.7. (1.11.1952).

⁵⁰TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.8. (1.11.1952).

⁵¹TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.9. (1.11.1952).

⁵²TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.9. (1.11.1952).

⁵³TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.9. (1.11.1952).

⁵⁴TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.10. (1.11.1952).

elektrik ihtiyacını gidermeye yönelik Uşak, İstanbul gibi şehirlerde yürütülen çalışmalardan bahsetmektedir. Ayrıca yeraltı sularının tespiti ve faydalanmaya yönelik çalışmaların mevcut olduğunu bildirmektedir.⁵⁵ Bayar, ayrıca şeker sanayi,⁵⁶ dokuma sanayi, çimento üretimi, küçük el sanatları konularında ve sağlanan kredilerle ilgili açıklamalarda bulunmaktadır. Yeraltı kaynaklarından madenlerden daha geniş ölçüde kullanılması için yürütülen çabaların olumlu sonuçlar doğuracağını belirtmiştir.⁵⁷

Dış ticarete ise artış görüldüğü ve “Cumhuriyet devrinin en yüksek dış mübadele seviyesine ulaştığı” eklenmiştir. Akaryakıtın ise ithalat maddeleri arasında yüksek rakam tuttuğu ve bunun “siparişi verilmek üzere olan Batman Rafinerisinin” faaliyete geçmesiyle Doğu bölgesinin ihtiyacının karşılanacağı öngörülmektedir.⁵⁸

Ulaştırma işleri ile ilgili olarak ise, daha önce önemli miktarda açık verilen, “Devlet Demiryolları, Devlet Havayolları ve Posta, Telgraf ve Telefon” idarelerinin, alınan tedbirlerle zarardan kurtulduklarını, memnurlukla tebarüz ettirmek isterim.” açıklamaları da dikkat çekmektedir.⁵⁹

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, işçi ile işveren arasındaki ilişkilerde iyileştirmeler yapıldığını ve gelişim sağlandığını eklemiştir.⁶⁰ İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun bir Amerikalı uzman tarafından yeniden kurulurcasına teşkilatlanmasına, mevsimlik işçiler için yapılan işçi barındırma yurdu meselesini de ele almıştır.

Bayar, ayrıca ordunun modern teşkilat ve imkânlarla sahip olması için çalışmaların devam edeceğini de eklemiştir. Dış politikada ise barış politikasının devamıyla muzaffer olunacağı açıklamasında bulunmuştur.⁶¹ Bu politikanın bir sonucu olarak da Türkiye’nin milletlerarası siyasette “sulh ve istikrar unsuru mevkiini” aldığını ifade ettiği görülmüştür.⁶²

⁵⁵TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.11. (1.11.1952).

⁵⁶TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.11. (1.11.1952).

⁵⁷TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.12. (1.11.1952).

⁵⁸TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.13. (1.11.1952).

⁵⁹TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.15. (1.11.1952).

⁶⁰TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.16. (1.11.1952).

⁶¹TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.17. (1.11.1952).

⁶²TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.20. (1.11.1952).

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 9. Dönem 4. Yasama yılını açış konuşmasında; Yüksek Heyet ifadeleriyle TBMM milletvekillerinin: Türk milletinin muasır dünya milletleri arasında şerefli yerini yükselten inkılapların bekçisi olduğunu, din ve vicdan hürriyetini istismar etmek isteyenlere karşı çıkarılan kanunlarla teyit ettiğini ve bununla ilgili takdirlerini ifade etmeyi vazife bildiğini ifade etmiştir. Ayrıca son toplantı olması sebebiyle geçmiş üç buçuk yılın süratle gözden geçirme imkânı verdiğini belirtmiştir. Cumhurbaşkanı, bu dönemi içine girilen bir demokrasi süreci olarak gördüğünü ve bu yolda "*adalet cihazına*" önemli vazifeler düştüğünü vurgulamaktadır.⁶³

Cumhurbaşkanı sağlık ve eğitim konularına da değinmiş ve "*Hükümetin her kazada asgari bir ortaokul ve her vilayette de asgari bir lise açmak kararını aldığı*" bildirmiştir.⁶⁴ Doğu'da yapılması planlanan üniversitenin inşaat safhasında olduğu, veterinerlik, güzel sanatlar, enstitülerin Erzurum'da, sosyal ilimler ve fakültelerin ise Van'da, mühendis kolejinin Diyarbakır'da, jeoloji, biyoloji, ziraat ve orman fakültelerinin Elazığ'da açılacağını açıklamaktadır. Ayrıca güzel sanatlara önem verilmesi gereğine dikkat çekmektedir.⁶⁵

Celal Bayar, tekrardan zirai üretimin ekonomik kalkınmanın en önemli etkenlerinden biri olduğunu belirterek pamuk, tütün üretimine değinmekte⁶⁶ ve hayvancılığın da süratle kalkındığına işaret etmektedir. Devamında topraksız köylünün toprak sahibi olması konusunda ayrıntılı açıklamalar yapmaktadır. Bunlara ek olarak ülkede yürütülen kadastro işlerine değinmekte ve "*aero-fotogrametri*" sisteminin kullanılmasıyla zaman ve masraftan tasarruf sağlandığını belirtmekte ve sözlerine bayındırlık işlerine değinerek devam etmektedir.⁶⁷

Bayar mali konulardaki olumlu gelişmeler, vergiler, borçların azalması, para politikaları üzerinde açıklamalar yapmaktadır.⁶⁸ Sanayi politikası bahsinde ise amacın şahsi teşebbüsü teşvik ve himaye ederek özel sermayeyi iş sahasına çekmek olarak belirtmektedir. Devamında ise şeker, çimento üretimine, tekstil sanayisine dair açıklamalara yer

⁶³ TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 25.Cilt, 1. Birleşim, s.5. (1.11.1953).

⁶⁴ TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 25.Cilt, 1. Birleşim, s.5. (1.11.1953).

⁶⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 25.Cilt, 1. Birleşim, s.6. (1.11.1953).

⁶⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 25.Cilt, 1. Birleşim, s.6. (1.11.1953).

⁶⁷ TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 25.Cilt, 1. Birleşim, s.7. (1.11.1953).

⁶⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 25.Cilt, 1. Birleşim, s.10. (1.11.1953).

vermiştir.⁶⁹ Kütahya’da açılması için çalışılan azot fabrikasıyla ziraat için önemli olan azotlu gübre imali, millî savunmanın nitrik asit ihtiyacının karşılanması planlandığı eklenmiştir. Batman’da rafineri kurulması işinin ise gerekli muameleler tamamlanarak bir Amerikan firmasına ihale edildiği de bildirilmiştir. “Petrol Kanunu”nun hazırlanması için bir uzman heyet oluşturulduğu, dünya petrol sanayiinin tanınmış sekiz firmasına ülkenin muhtelif yerlerinde petrol aramak üzere müsaade edildiği ve çalışmalara başlandığına işaret edilmiştir.⁷⁰

Bayar, TBMM açış konuşmasında Kore’de imzalanan anlaşmayı vurgulayarak “Kore Tugayımızın, Birleşmiş Milletler dâvasına hizmet yolunda, efsanevî kahramanlıklarla temayüz etmiş olduğunu” belirterek Kore Savaşı’na değinmiştir.⁷¹ Dış politika konusunda 1950’den beri barış ve güvenliğin sağlanmasına yönelik politikalar benimsendiğini, “büyük başarılar” kazanıldığını belirtmektedir.⁷² Ayrıca dünya barışının bir bütün olduğuna vurgu yapmaktadır.⁷³ Birleşmiş Milletler Teşkilatına bağlılık ve gayelerine hizmete işaret edilmektedir.⁷⁴

TBMM, 1.11. 1954 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın açış konuşmalarıyla çalışmalarına başlarken, Bayar öncelikle “demokratik rejim içinde milletin iradesini serbest kullanmak suretiyle seçtiği hakiki temsilcilere” hitap etmenin memnuniyeti içerisinde olduğunu belirtmiştir.⁷⁵ Dokuzuncu TBMM döneminde seçim kanunda yapılan değişiklikle Yüksek Seçim Kurulu’nun yetkilerinin genişletildiğini ve böylece adli denetim sisteminin daha “mükemmel” hale getirildiği eklenmiştir. Devamında inkılâpların medeniyet âlemine karşı bir gurur kaynağı olduğuna işaret ederek bunların korunması hususunda TBMM’nin gösterdiği hassasiyeti şükranla vurgulamaktadır.⁷⁶ Bayar, 1950 seçimlerini memlekette bu zamana kadar görülmemiş bir olay olarak ifade etmektedir.⁷⁷

⁶⁹TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 25.Cilt, 1. Birleşim, s.12. (1.11.1953).

⁷⁰TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 25.Cilt, 1. Birleşim, s.13. (1.11.1953).

⁷¹TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 25.Cilt, 1. Birleşim, s.15. (1.11.1953).

⁷²TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 25.Cilt, 1. Birleşim, s.15. (1.11.1953).

⁷³TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 25.Cilt, 1. Birleşim, s.16. (1.11.1953).

⁷⁴TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 25.Cilt, 1. Birleşim, s.16. (1.11.1953).

⁷⁵TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.8. (1.11.1954).

⁷⁶TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.8. (1.11.1954).

⁷⁷TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.9. (1.11.1954).

Bayar ayrıca daha önce belirtilen yabancı şirketlerin yanında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün Güney ve Doğu petrol bölgelerinde kuyular açtığını, çalışmalar yürüttüğünü bildirmekte ve ayrıca şimdiye kadar varlığından haberdar olunmayan "Volfram", "Uranyum", "Toryum" gibi "çok kıymetli stratejik madenlerin" ülkemizde bulunmasından müspet sonuçlar beklediğini beyan etmektedir.⁷⁸ Bayar, bu dönemde üretimi artıran tedbirler arasında yabancı sermaye yatırımları ve dışarıdan uzun vadeli krediler sağlanması hususunda girişilen teşebbüsler olduğuna değinerek, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun uygulamaya konulmasıyla birlikte müracaatların olduğunu ve bunların titizlikle değerlendirildiğini vurgulanmaktadır.⁷⁹

Bayar, dış siyaset ile ilgili olarak Dokuzuncu Dönemin başlarında Türkiye'nin başka bir manzara ile karşı karşıya olduğunu belirtmekte ve NATO üyeliği gibi uluslararası alanda mevcut gelişmeler üzerinde durmaktadır.⁸⁰ Burada "Dünya sulh cephesi için maddi, mânevi büyük bir kazanç teşkil eden Üçlü Balkan İttifakımız, bizim gibi düşünen Yunanlı ve Yugoslav müttefiklerimizle müşterek eserimizdir," diyerek Amerika'ya yapılan resmî ziyaretten söz etmektedir. Libya, Pakistan, Yugoslavya devletleri ile yürütülen resmi temaslar aktarılmaktadır.⁸¹

Cumhurbaşkanı Bayar 10. Dönem 2. Yasama yılı açış konuşmasını 1.11.1955 tarihinde (CHP milletvekillerinin de ayağa kalkması suretiyle karşılanarak) yapmıştır. Bayar'ın bundan önceki konuşmalarında önce iç daha sonra dış meselelere değindiğini görmekte iken 1955 yılı açış konuşmasında 1950 seçimlerinden beri memleketin hürriyet ve demokrasi rejimi içinde geliştiğini vurguladıktan sonra dış meselelere yer vererek konuşmasını devam etmiştir. Bayar, vatandaş açısından bu senenin en mühim hadisesinin 6 Eylül'ü 7 Eylül'e bağlayan gece meydana gelen "çirkin" olaylar olduğunu belirtmektedir. Selanik'te "Büyük Halaskar Atatürk'ün doğduğu eve ve konsoloshanemize" yapılan saldırıyı "vesile ittihaz ederek", İstanbul, İzmir ve Ankara'da kamu menfaatlerine karşı girişilen hareketler dolayısı ile hükümetin "örfi idare" ilan ettiğini ve TBMM'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 19.

⁷⁸TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.11. (1.11.1954).

⁷⁹TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.13. (1.11.1954).

⁸⁰TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.16. (1.11.1954).

⁸¹TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.18. (1.11.1954).

Maddesi uyarınca olağanüstü toplantıya çağırıldığını açıklamıştır. Ayrıca olaylarla ilgili olarak Dâhiliye Vekâleti müfettişleri tarafından memur ve resmî kişiler hakkında⁸² tahkikatın yürütüldüğünü ve hangi dil, din, ırktan olursa olsun kanunlar çerçevesinde hak ettikleri cezayı alacaklarını vurgulamıştır.⁸³ Konuşmasının devamında Bayar, 23 Ekim 1955 Pazar günü yapılan nüfus sayımında Türkiye nüfusunun yükseldiğini ve 1950 yılından beri üç milyonu aşan artış olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁴

Cumhurbaşkanı daha sonra eğitim konularına değinmekte ve İzmir’de açılmasına karar verilen Ege Üniversitesi’nin Ziraat ve Tıp Fakültelerinin 1955-1956 ders yılında eğitime başlayacağını duyurmuştur.⁸⁵ Konuşmasının devamında, zirai üretim, gübreleme, zirai kredi, hayvancılık, mensucat sanayi, ormancılık meselelerinin yanında çay üretiminden bahsetmektedir.⁸⁶ Bayındırlık işlerine değindikten sonra ise, memlekette ilk defa yer altı suları ile ilgili çalışmaların yapıldığına işaret edilmektedir.⁸⁷

Cumhurbaşkanının vergilerle ilgili düzenlemelerden, para politikalarına, kömür üretiminden, petrol üretimine, Uludağ’da rezervi tespit edilen “*Volfram*” madenine, çimento sanayiine⁸⁸ ülkenin meseleleri arasında yer alan konulara değindiğini görmekteyiz. Açılan fabrikalardan (boru, yedek parça), köy ve kasabalara elektriğin götürülmesi,⁸⁹ meselelerine değindikten sonra iktisadi kalkınma amacına işaret etmiştir.⁹⁰ İthalat, ulaşım konularının yanı sıra haberleşme konusunda şehir ve kasabalarda hizmete girecek hat sayılarını⁹¹ ifade ettiği de görülmektedir.

Bayar, dış politikaya dair ise komşu ülkeler ile temasın artırılıp devam ettirileceğini belirterek Bağdat Paktı’nın önemini

⁸²*TBMM Zabıt Ceridesi*,10.Dönem, 8. Cilt, 1. Birleşim, s.6. (1.11.1955).

⁸³*TBMM Zabıt Ceridesi*,10.Dönem, 8. Cilt, 1. Birleşim, s.7. (1.11.1955).

⁸⁴*TBMM Zabıt Ceridesi*,10.Dönem, 8. Cilt, 1. Birleşim, s.7. (1.11.1955).

⁸⁵*TBMM Zabıt Ceridesi*,10.Dönem, 8. Cilt, 1. Birleşim, s.8. (1.11.1955).

⁸⁶*TBMM Zabıt Ceridesi*,10.Dönem, 8. Cilt, 1. Birleşim, s.9. (1.11.1955).

⁸⁷*TBMM Zabıt Ceridesi*,10.Dönem, 8. Cilt, 1. Birleşim, s.11. (1.11.1955).

⁸⁸*TBMM Zabıt Ceridesi*,10.Dönem, 8. Cilt, 1. Birleşim, s.13. (1.11.1955).

⁸⁹*TBMM Zabıt Ceridesi*,10.Dönem, 8. Cilt, 1. Birleşim, s.14. (1.11.1955).

⁹⁰*TBMM Zabıt Ceridesi*,10.Dönem, 8. Cilt, 1. Birleşim, s.15. (1.11.1955).

⁹¹*TBMM Zabıt Ceridesi*,10.Dönem, 8. Cilt, 1. Birleşim, s.17. (1.11.1955).

vurgulamaktadır.⁹² Dış politika konusunda konuşmasının başında yer verdiği 6-7 Eylül olaylarından tekrar söz emekte; *“Türkiye Hükümeti, Türk milletine yabancı veya onun hakiki duygularına bigâne ve düşman unsurların eseri olan bu hâdise dolayısıyla duyduğu teessürü Yunan Hükümetine bildirmekten geri kalmamıştır,”* ifadelerine yer vermektedir.⁹³ Konuşmasının devamında Pakistan, İran ve Irak, Yugoslavya, Afganistan, NATO üyesi olarak Almanya ile olan münasebetlere yer vererek konuşmasını tamamlamıştır.⁹⁴

Cumhurbaşkanı, 1.11.1956 tarihinde toplanan TBMM'nin 10. Dönem, 3. Toplantısını açış konuşmasına Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 36. Maddesinin âmir hükümlerini yerine getirmek üzere milletvekilleri huzurunda bulunduğunu vurgulamıştır.⁹⁵ Bayar, sağlığın önemini vurguladıktan sonra modern tıbbi köylünün, kasabalının ayağına kadar götürülmesine dair yapılan çalışmaları açıklamıştır. Bunun yanı sıra veremden ölenlerin sayısındaki azalmaya dikkat çekmektedir. Daha sonra Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin açılmasına yönelik gayretlere ve bu kurumun *“sanayii ve imar devrimizde”* ihtiyaç duyulan *“yüksek vasıfta teknik eleman”* sağlayacağını belirtmektedir.⁹⁶

Bayar, ülkedeki geçim kaynağının ziraata dayalı olmasından dolayı bereketsiz iki mahsul yılı örnek göstererek ziraatın önemine değinmiştir.⁹⁷ Cumhurbaşkanı, iktisadi hayat üzerine ise bankacılık, sınai yatırımlarında yerli-yabancı sermaye yatırımlarının geliştirilmesine yönelik çalışmalara, ihracat-ithalat konularına değinmekte ve Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun millî müdafaa ihtiyaçlarının yanı sıra zirai makinelerin imaline başladığını belirtmektedir.⁹⁸

Cumhurbaşkanının bu dönemki konuşmasında ilk defa atom enerjisinden bahsettiğini görülmektedir. Burada atom enerjisi ile ilgili çalışmaların geçen devre sonunda Meclis'in kabul ettiği iki kanun ile hız

⁹²TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem, 8. Cilt, 1. Birleşim, s.18. (1.11.1955).

⁹³TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem, 8. Cilt, 1. Birleşim, s.18. (1.11.1955).

⁹⁴TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem, 8. Cilt, 1. Birleşim, s.19-20. (1.11.1955).

⁹⁵TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem, 14. Cilt, 1. Birleşim, s.4. (1.11.1956).

⁹⁶TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem, 14. Cilt, 1. Birleşim, s.5. (1.11.1956).

⁹⁷TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem, 14. Cilt, 1. Birleşim, s.6. (1.11.1956).

⁹⁸TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem, 14. Cilt, 1. Birleşim, s.9. (1.11.1956).

kazandığı da ifade edilmektedir. Burada Kanada ve Amerika'dan alınan askeri yardımlara işaret edilmektedir.⁹⁹

1.11.1957 tarihli tutanaklarda daha önceki tutanaklardan farklı olarak Cumhurbaşkanının *"Riyaset kürsüsüne gelerek Reiscumhurluk yeminini edileceği" yer almıştır.* Ayrıca bu konuşmasının daha önce yaptığı konuşmalarla kıyaslandığında diğerleri 10-14 sayfa civarında iken bu konuşmasının iki sayfa olarak daha kısa olduğu görülmektedir. Burada milletin iradesi ile seçimlerin yapılmasından dolayı memnuniyetini ifade eden Bayar, *"Türk milletinin yegâne ve hakiki temsilcisi"* olarak ifade ettiği Meclis toplantısını açtığını belirtmektedir.¹⁰⁰ Konuşmanın devamında *"dünya sulh ve emniyetinin"* sağlanamadığı ve Türkiye'nin bulunduğu bölgenin *"ayrıca nazik ve ciddi"* bir konumda bulunduğunu ve bu nedenle milletvekillerinin de daha dikkatli olmaları gerektiği konularına dikkat çekmektedir.¹⁰¹ *"Kuvvetli ve müreffeh"* bir Türkiye'nin insanlık için barış ve istikrar unsuru olduğuna, sulh taraftarı bütün milletlerin hemfikir olduğunu belirtmektedir.¹⁰²

Cumhurbaşkanı açıklamalarında millet menfaatlerinin her şeyin üzerinde olduğuna vurgu yapmaktadır.¹⁰³ Konuşmasının devamında *"demokratik rejimlerin ve hürriyet fikirlerinin nizam ve istikrar mefhumundan ayrı mütalaa"* edilemeyeceğinin üzerinde durmakta ve çok partili hayata geçildikten sonra çok çetin ve sert mücadelelerin meydana geldiğine işaret etmektedir. Celal Bayar, Cumhurbaşkanlığına üçüncü kez seçildiğini ve bunun kendisine *"ağır ve ciddi bir vazife yüklediğini"*, kalbinde ve vicdanında hissettiğini ifade etmektedir. Bu konuşmasını Meclis'in hayırlı hizmetler sunmasını temenni ile sonlandırmaktadır.¹⁰⁴

Cumhurbaşkanı Bayar'ın 11. Devre 2. Toplantı yılını açış konuşması, bir önceki yıl iki sayfalık konuşması mevcut iken bu kez daha uzun konuşma yaptığı görülmektedir. Burada öncelikle genel emniyet, adalet, sağlık, maarif, ziraat, bayındırlık, ulaşım, çalışma ve imar işlerinin her açıdan tatmin edici şekilde yürütüldüğünü

⁹⁹TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem, 14. Cilt, 1. Birleşim, s.10. (1.11.1956).

¹⁰⁰TBMM Zabıt Ceridesi,11.Dönem, 1. Cilt, 1. Birleşim, s.10. (1.11.1957).

¹⁰¹TBMM Zabıt Ceridesi,11.Dönem, 1. Cilt, 1. Birleşim, s.10. (1.11.1957).

¹⁰²TBMM Zabıt Ceridesi,11.Dönem, 1. Cilt, 1. Birleşim, s.10. (1.11.1957).

¹⁰³TBMM Zabıt Ceridesi,11.Dönem, 1. Cilt, 1. Birleşim, s.11. (1.11.1957).

¹⁰⁴TBMM Zabıt Ceridesi,11.Dönem, 1. Cilt, 1. Birleşim, s.11. (1.11.1957).

belirtmektedir. İktisadi kalkınmanın sadece Türkiye’de değil, ülke dışında da bilinen, takdir edilen bir husus olduğuna işaret etmektedir.¹⁰⁵

Türkiye’de iktisadi ve sosyal ilerleme ile nüfus artışının bir sonucu olarak artan ihtiyaçlar, genişleyen kamu hizmetleri, devlet eliyle günden güne büyük ölçüde harcamaları zorunlu kıldığını vurgulamakta ve iktisadi konularda açıklamalara devam etmektedir. Petrol aramaları için yatırılan sermayenin de arttığına dikkat çekilerek bu konudaki gelişmeler aktarılmaktadır.¹⁰⁶

Cumhurbaşkanı ayrıca Bağdat Paktı, Irak, Afganistan, Fransa, Federal Almanya,¹⁰⁷ İtalya, Orta-Doğu, Lübnan, Ürdün, Tunus ile ilişkilerin yanı sıra bu coğrafyalarda meydana gelen olaylara yer vermiştir. Ayrıca Kıbrıs Meselesi için de *“bu millî dâvamıza ait karar ve düşüncelerimiz, şimdiye kadar katiyet ve sarahatle ortaya konulmuş bulunmaktadır...”* diyerek bu konuda kararlılığa işaret etmektedir.¹⁰⁸ Kıbrıs Türklerinin Rum cemaatinin tahakkümüne bırakılmayacağını ve en fazla kabul edilebilecek işin taksim olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁹

1.11.1959 tarihinde 11. Devrenin 3. açış konuşmasında yeni çalışma yılının *“daha feyizli”* olması temennilerini ifade etmiştir.¹¹⁰ Cumhurbaşkanının geçen yıla ilgili değerlendirmesinde; *“iktisadi ve malî istikrar programı adı altında toplanmış olan tedbirler manzumesinin tam bir ahenk içinde, aksamadan yürütülmüş olması teşkil eder,”* demektedir.¹¹¹ Ayrıca *“istikrar programı”* takip edilirken iktisadi kalkınmanın tamamlanması amacıyla gerekli görülen yatırımların da devam ettirildiğini belirtmektedir. Yatırımların uzun vadeli bir program içinde hızlı bir şekilde verimli hale gelebilecek mevzulara, özellikle ziraat, sanayi, ulaşım, madencilik, turizm gibi sahalara yönlendirileceği ifade edilmektedir.¹¹²

Cumhurbaşkanı Bayar’ın bu devredeki konuşmasında dikkat çeken bir konu da sağlıkla ilgili olup, yerli ilaç üretimine dairdir. Bu konuda yapılan çalışmalarla ilaç üretiminin ülkenin %90 payını

¹⁰⁵TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 5. Cilt, 1. Birleşim, s.6. (1.11.1958).

¹⁰⁶TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 5. Cilt, 1. Birleşim, s.8. (1.11.1958).

¹⁰⁷TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 5. Cilt, 1. Birleşim, s.11. (1.11.1958).

¹⁰⁸TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 5. Cilt, 1. Birleşim, s.12. (1.11.1958).

¹⁰⁹TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 5. Cilt, 1. Birleşim, s.13. (1.11.1958).

¹¹⁰TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 10. Cilt, 1. Birleşim, s.5. (1.11.1959).

¹¹¹TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 10. Cilt, 1. Birleşim, s.6. (1.11.1959).

¹¹²TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 10. Cilt, 1. Birleşim, s.7. (1.11.1959).

karşılacak orana ulaştığını açıklamaktadır.¹¹³ Cumhurbaşkanının daha önceki konuşmalarında yer almayan bir konu olan seramik sanayine dair gelişmelere değindiğini görülmektedir. Celal Bayar, Tuzla, Maltepe’de kurulan fabrikalar yanında Çanakkale’de kurulan seramik fabrikasının memleket üretiminin büyük bir kısmını karşılayacağını, bununla birlikte Sümerbank’ın Bilecik’te ve İstanbul’da porselen fabrikası kuracağı bilgisini vermektedir. Kurulacak tesisler arasında lastik ve cam fabrikaları da mevcuttur.¹¹⁴ Cumhurbaşkanı konuşmasının devamında, Batman’da petrol üretiminin artışına değinmekte ve aynı zamanda İzmit civarında rafineri inşası için gerekli anlaşmaların yapıldığını açıklamaktadır.¹¹⁵

Cumhurbaşkanı, bayındırlık işlerine dair konuşmasında İstanbul boğazı üzerine köprü inşasına değindiğini görmekteyiz. Hem şehrin iki yakasını birleştirme hem de Asya ve Avrupa kıtaları arasında “ulaşımın” gelişmesi açısından iktisadi değer taşıyan bir konu olarak değerlendirmektedir.¹¹⁶

Bayar, bu açış konuşmasında Kıbrıs Meselesinin halledildiğini açıklayarak Kıbrıs anlaşmalarına hâkim olan iyi niyetin Kıbrıs Cumhuriyeti’nin istikbaline dair güven artırdığını ifade etmiştir.¹¹⁷ Ayrıca dış politikada Doğu ile Batı arasında iyi münasebetlerin kurulduğunu eklemiştir.¹¹⁸

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından tutuklu Demokrat Parti milletvekilleri Yassıada’ya gönderilmiştir. Burada süren yargılamaların sonunda Adnan Menderes, eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan, eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu idam edilmişlerdir. Bayar’ın ölüm cezası ise ilerlemiş yaşından dolayı ömür boyu hapse çevrilmiştir. Daha sonra kendisi ve Demokrat Parti’nin diğer hayatta olan milletvekilleri af edilmişlerdir.¹¹⁹

¹¹³TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 10. Cilt, 1. Birleşim, s.10. (1.11.1959).

¹¹⁴TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 10. Cilt, 1. Birleşim, s.11. (1.11.1959).

¹¹⁵TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 10. Cilt, 1. Birleşim, s.11. (1.11.1959).

¹¹⁶TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 10. Cilt, 1. Birleşim, s.12. (1.11.1959).

¹¹⁷TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 10. Cilt, 1. Birleşim, s.13. (1.11.1959).

¹¹⁸TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 10. Cilt, 1. Birleşim, s.14. (1.11.1959).

¹¹⁹ Kemal Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.243.

Sonuç

Cumhurbaşkanı Mahmut Celal Bayar, Millî Mücadele döneminde istiklâlin sağlanmasına yönelik çalışmalarından sonra yeni Türk devletinin kurulması ile üstlendiği diğer görevlerle TBMM'deki aksiyon ve kürsü adamlarından biri olarak çalışmalarına devam etmiştir. Bayar, 1932-1937 yılları arasında İktisat Bakanı olarak görev yaparken beş sene gibi bir sürede Türkiye'nin hızla sanayileşmesine yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Bu yıllarda Türkiye'yi sanayileştirme çalışmaları, Cumhurbaşkanı olduğu döneme kadar uzanmış ve aynı amaçla çalışmalarına devam ettiği TBMM açış konuşmalarına da yansımıştır.

Bayar; Bakanlık, Başbakanlık görevlerinin ardından 1950-1960 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı görevinde bulunmuştur. Bu süreçte TBMM'de açış konuşmaları yapmış ve bu konuşmalarda ülkenin iç ve dış meselelerine dair geniş açıklamalara yer vermiştir. Bayar, yapmış olduğu konuşmalarda sağlık, eğitim, madencilik, ormanlar, yollar, atom enerjisi, ilaç üretimi gibi pek çok konuya yer verirken ülke içinde ve ülke dışında meydana gelen önemli meselelere dair açıklamalarda bulunmuştur.

Bayar'ın Cumhurbaşkanı olarak yaptığı ilk açış konuşmasında hukuk nizamına ve demokrasinin ruhu olarak nitelendirdiği "*hürriyet*" ve özellikle de "*kişi hürriyeti*" anlayışına göre her alanda yeniden düzenlemelere ihtiyaç duyulduğuna dikkat çektiği görülmektedir. Yine toplum için sağlığın önemi sebebiyle bu konuya da verdiği önem ifadelerinde yer almaktadır. Ziraat, üretim meselelerine yer verirken milli ekonominin temeli olarak değerlendirilmektedir. İktisadi hayattaki istikrarlı gidişin önemine dikkat çeken Cumhurbaşkanı Bayar'ın, müdahaleci olmayan, ekonomik kaideleri zorlamayan, tüketicinin haklarını koruma doğrultusunda bir rekabete meydan veren bir politikanın "*hasredildiğini*" belirttiğini ve ihracat ve ithalata dair açıklamaları mevcuttur.

Bayar, Türk ordusuna duyulan güveni ifade etmekte ve dış politika konusunda; Birleşmiş Milletlere bağlılık vurgulanarak, Güvenlik Konseyi'nin yaptığı çağrıya uyularak Kore'ye bir birlik göndermek suretiyle ülkenin üzerine düşeni yerine getirdiğini belirtilmektedir. Türkiye'nin "*sulh davasına candan bağlı*" olduğunu ifade etmektedir. Dış

ilişkilerle ilgili olarak komşu ve dünya ülkelerine dair günün meseleleri çerçevesinde açıklamalarda bulunmaktadır. Ülkeler arası anlaşmalar, ziyaretlerin önemi, Kore'ye asker gönderilmesi, Bulgaristan Türklerinin zorunlu göçü, Kıbrıs, 6-7 Eylül olayları değindiği konular arasında yer aldığı görülmektedir. Bu konuda gerek Türkiye'nin bulunduğu bölgede gerekse II. Dünya Savaşı sonrasında barışın devamının sağlanmasına dikkat çekmektedir. Bayar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren millî siyasetin, "Atatürk'ün 'Yurtta sulh, cihanda sulh' prensibi üzerine kurulmuş" olduğunu ifade etmektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları ve Resmi Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-01-0-0, 41-246-15.

BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-01-0-0, 41-246-15.

BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-01-0-0, 41-246-15.

BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-01-0-0, 41-246-15.

BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-01-0-0, 41-246-15.

BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-01-0-0, 41-246-15.

BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-01-0-0, 41-246-15.

BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-01-0-0, 41-246-15.

BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-01-0-0, 41-246-15.

TBMM Arşivi, Mahmut Celal Bayar Hal Tercümesi, Sicil No:369.

TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 17.Cilt, 1. Birleşim, s.5-20. (1.11.1952).

TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 25.Cilt, 1. Birleşim, s.5-17. (1.11.1953).

TBMM Tutanak Dergisi,9. Dönem 10. Cilt, 1. Birleşim, s.3-16. (1.11.1951).

TBMM Tutanak Dergisi, 9.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.3-13. (1.11.1950).

TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem, 14. Cilt, 1. Birleşim, s.5-13. (1.11.1956).

TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem, 2. Cilt, 1. Birleşim, s.8-18. (1.11.1954).

TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem, 8. Cilt, 1. Birleşim, s.6-20. (1.11.1955).

TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 1. Cilt, 1. Birleşim, s.10-11. (1.11.1957).

TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 10. Cilt, 1. Birleşim, s.5-15. (1.11.1959).

TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 5. Cilt, 1. Birleşim, s.6-13. (1.11.1958).

Diğer Kaynaklar

Ağaoğlu, Samet, *Kuvvayı Milliye Ruhu "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi"*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

Ahmed, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

Karpat, Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Özalp, Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922*, C.I, TTK Basımevi, Ankara 1988.

CUMHURBAŞKANI MAHMUT CELAL BAYAR'IN MECLİS AÇILIŞ KONUŞMALARINDA KÜLTÜR VE MÜZİK ÜZERİNE SÖYLEMLERİ (1950-1960)

Esra ÇETİN*

Giriş

Yakın dönem Türk siyasal hayatının en güçlü figürlerinden biri olan Mahmut Celal Bayar¹ (1883-1986), Cemal Kutay'ın deyimiyle, yaşamına üç devri (mutlakiyet, meşrutiyet ve cumhuriyet) sığdırmıştır. Yarım asırdan fazla süren siyasi kariyerine 1907 yılında Bursa İttihat Terakki Cemiyeti'nde başlamış ve 27 Mayıs 1960 tarihine kadar aralıksız devam etmiştir. Siyasi yaşamının her döneminde etkin olan Bayar, Tanıl Bora'ya göre; *"Cumhuriyet rejiminin kurucu kadrosu içinde en ağırlıklı sivil figür, 1930'larda Kemalist inkılap ideolojisinin ekonomist bir yorumcusu ve uygulamacısı; DP Genel Başkanı ve cumhurbaşkanı olduğu 1950-1960 döneminde ise, inkılabı bir sosyal tabana oturtmaya verdiği öneme uygun olarak, Kemalist yönetim anlayışını parlamenter demokratik rejime uyarlayan otoriter milli iradeci görüşün öncüsüdür."*² Başka bir deyişle Celal Bayar, Türkiye'deki toplumsal ve ekonomik değişim ve dönüşümlerin devamlılığında öncü rol oynamış, iktisadi sahada karma-ekonomi modelinin en önemli uygulayıcılarından biri olmuş ve Cumhuriyet devrimlerinin toplumla entegre sürecinde de ulusal ekonomiyi savunarak Türkiye'nin demokratikleşme sürecine önemli katkılar sunmuştur.³

Siyasete ilgisi küçük yaşlarda başlayan Bayar, 19 Mayıs 1883 tarihinde 93 harbinde Bulgaristan'dan İstanbul'a göç etmek zorunda

* Öğr. Gör. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, esracetin1981@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0564-7095

¹ Mahmut Celal Bayar'ın nüfus tezkeresinde adı Mahmud Celaleddin olarak yazılmış ve bu ismi daha çok babası kullanmıştır. Zamanla Mahmud ismi de az kullanılır olmuş yalnızca Celal adını kullanmıştır. Cemal Kutay, *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazmayacağı Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu Yay., İstanbul 1982, s.38.

² Tanıl Bora, "Celal Bayar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm*, İletişim Yay., İstanbul 2009, s.546.

³ Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar 1918-1960*, Alfa, Yay., İstanbul 2000, s.13.

kalan Plevne Türklerinden olan Abdullah Fehmi Efendi⁴ ve Emine Hanım'ın üçüncü çocuğu olarak, Bursa'nın Gemlik ilçesine bağlı olan Umurbey Köyü'nde doğmuştur.⁵ İlk ve orta öğrenimini burada tamamlayan Celal Bayar, Umurbey Rüştüyesi' ne devam ederken babası Abdullah Fehmi Efendi'nin yakın arkadaşı Abdullah Bey'den Fransızca, babasından da Farsça ve Arapça dersleri almıştır. Öte yandan aynı dönemde Umurbey Köyü'ne gelen Meşrutiyet aydını dayısı Mahmut Şevket Efendi de Bayar'ın entelektüel birikim sahibi olmasında önemli rol oynamıştır.⁶ Nitekim Bayar da kendisi ile yapılan mülakatlarda aldığı eğitimin altını çizmiş; *"Rüştiyenin son sınıfına geldiğim zaman, babamın Abdullah adında bir arkadaşı köye geldi...Hoşsohbet, aydınlık düşünceli bir adamdı. Bana Fransızca dersleri vermeğe başladı. Bir yandan da babamdan Arapça ve Farsça öğreniyordum. Üç dili birden öğrenmeğe yeltenmek ve bu arada okulun derslerini yetiştirmek, o yaştaki bir çocuk için ağır sayılmak gerektiği halde, bir derste öğrendiğimi, ertesi derste eksiksiz tekrarladığımı, babamdan ve Abdullah efendiden aferinler aldığımı hatırlıyorum. Fakat köyün dar çevresi bana yetmiyordu. Gönlüm hep Gemlik'te, Bursa'da dolaşıyordu..."* sözleriyle kişiliğinin o günlerde şekillendiğini ifade etmiştir.⁷ Eğitiminden sonra Gemlik Mahkeme ve Reji Kalemleri'nde çalışma hayatına başlamış, ardından Bursa'da Ziraat Bankası'nda görev yapmıştır. Bu sırada bir yandan memuriyet hayatına devam ederken bir yandan da Harir Darü't-Talimi⁸ ve Collège Français de

⁴ Eğitimci olan babası Abdullah Fehmi Efendi İstanbul'daki eğitimi sırasında hem medrese eğitimi almış hem de öğretmen okuluna devam etmiştir. Mezun olduktan sonra Osmanlı idaresindeki Tuna Vilayeti'ndeki Berkofça Rüşdiyesi'nde başöğretmenlik görevini yürütmüştür. 93 harbi sırasında İstanbul'a göç etmek zorunda kalınca Abdullah Fehmi Efendi Maarif Nezareti tarafından Umurbey Rüşdiyesi Başöğretmenliğine tayin edilmiş, bir müddet Gemlik Müftüsü olarak da görev yapmıştır. M. Akif Tural, *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s.33.

⁵ Dilşen İnce Erdoğan, "Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Kurucuları (7 Ocak 1946)", *Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti (1946-1960)*, Cilt 1, Yeditepe Yay., İstanbul 2021, s.114.

⁶ İsmet Bozdağ, *Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat Celal Bayar*, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul 1986, s.5-6.

⁷ Şenşekerci, *a.g.e.*, s.22-23.

⁸ 1888 yılında ipekçiliğin daha bilimsel olarak yapılması ve verimliliğin artırılması için Bursa'da kurulmuş olan okuldur. Şehreküstü Mahallesi'nde bulunan okulun açılışı 15 Nisan 1888 tarihinde yapılmıştır. Okul için kiralanan bina Gazzaz Efendi'ye aittir. 1920'li yılların başlarına kadar toplam 2032 kişi bu okuldan ipek böcekçiliği diploması almış, diploma alanların %73'ünü Ermeni ve Rumlar oluşturmuştur. 1926 yılında kapatılan okul, 1930 yılında yeniden eğitim-öğretime başlamıştır. 1976 yılında

l'Assomption okullarında eğitim görmüştür.⁹ 1903 yılında İnegöllü Rafet Bey'in kızı Reşide Hanım ile evlenen Bayar, 1905 yılında Alman sermayeli Deutsche Orient Bank'ın Bursa şubesinde görev yapmaya başlamıştır.¹⁰ Alman bankasında çalışmaya başlamasıyla Bayar'ın memleket meselelerine olan ilgisi artmaya başlamış, özellikle Avrupa'daki yayınların bankaya ulaşabilmesi sayesinde iktisadi alanda Fransa ve Almanya'da neler olup bittiğini inceleme fırsatı bulmuştur. Elbette bu durum Bayar'ın siyasi tutumunun şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır. Orient Bank'ta çalıştığı dönemde kendisinin bankada şefi olan Macar kökenli iktisatçı M. Kaldor, Bayar'ın o günlerini; *"Celal Bayar en ileri gençliğinden beri bir ihtilalci idi ve memleketinin Sultan Hamid'in karanlık idaresi badiresinden kurtulmasını düşünüyordu...1907 senesinde Bursa'da Deutsche Orient Bank'ın şubesinin baş memuru oldu. Diğer okumuş ailelerin çocukları gibi ne bir devlet memuru ne de bir zabıt oldu. Tesadüf bu satırların muharririni bu banka şubesinde keskin gözlü genç adamla beraber bulundurdu ve onun çalışma ve intizamının nasıl bir timsali olduğunu öğretti...24 yaşında Bursa havalisi Genç Türk Partisinin reisi idi."*¹¹ şeklinde açıklamıştır.

Bayar, bu ruh hali içinde aynı yıl İttihat ve Terakki Bursa şubesinin "Küme" adı verilen gizli yapılanmasının yönetimine girmiş, buradaki aktif çalışmaları sayesinde kısa sürede yerel örgütün liderliği anlamına gelen "Rehber" görevine yükselmiştir.¹² 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise İttihat Terakki Cemiyeti'nin Bursa ve daha sonra İzmir Şubeleri Genel Sekreterlik görevlerini üstlenmiştir.¹³ Bayar, İzmir'de görev yaptığı süre içinde olup biteni yakından görme fırsatı yakalamıştır. Sermayenin, ticaretin ve demiryollarının hareket ve işletmelerinin büyük ölçüde azınlıkların elinde olduğu İzmir'de öncelikli olarak milli iktisadın kalkınmasına yönelik çalışmalar yapmış, Türkler'in kendi aralarında

yeni binasına taşınmış, daha sonra öğrenci yurdu olarak kullanılmaya başlamıştır. HALİL İNALCIK, "İPEK", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ipek#2-osmanli-devleti>(Erişim Tarihi 14.09.2022).; <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/kulturenvanteri/harir-darut-talimi-pekcilik-okulu> (Erişim Tarihi 14.09.2022)

⁹ Nurşen Mazıcı, *Mahmut Celal Bayar (1883-1986)*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mahmut-celal-bayar-1883-1986/> (Erişim Tarihi 14.09.2022)

¹⁰ İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s.117.

¹¹ Şenşekerci, *a.g.e.*, s.27-28.

¹² Bora, *a.g.e.*, s.546.

¹³ *Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2014, s.61.

dayanışma içerisinde oldukları istihlal ve istihlak kooperatiflerinin kurulmasına öncülük etmiştir. Öte yandan yine Türkler'in de demiryolu sahasında etkinliğini arttırmak amacı ile Şimendifer Mektebi'nin¹⁴ açılmasını sağlamıştır.¹⁵ Çalışmalarına eğitim ve kültür sahasında da devam etmiş, dönemin İzmir Valisi Rahmi Bey'in de desteğini alarak İzmir Orta Ticaret Mektebi ve Yatılı Bölge Okulu'nun açılmasında büyük katkılar sunmuştur. Yeni okulların açılmasının yanı sıra eski olan okullar tamir edilmiş ve ihtiyaç dahilindeki eğitim kurumlarına yeni binalar yapılmıştır.¹⁶ Bayar'ın I. Dünya Savaşı yıllarında İzmir'de yaptığı bu çalışmalara karşı, savaş sonunda Osmanlı Devleti'nin mağluplar arasında yer alması sebebiyle İttihat ve Terakki Fırkası kendini feshetmiş, lider kadrosu ise ülkeden ayrılmıştır. Bu durum neticesinde partinin alt kademeleri Teceddüt Fırkası¹⁷ adı altında görev yapmaya devam etmiştir. Bu zorlu ortamda Bayar, İttihat ve Terakki Fırkası'ndan arkadaşı Dr. Nazım ve İzmir Valisi Rahmi Bey ile "*Halka Doğru Cemiyeti*" ni kurmuş ve yine aynı isimle mecmua çıkarmıştır. Bu cemiyet, halkçılık ve milliyetçilik temelinde halkı bilinçlendirmek ve dikkatini çekmek için pek çok konferans ve etkinlik düzenlemiştir.¹⁸ 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan İzmir'in işgaline giden süreç içerisinde Bayar, Müdafaa-i Hukuk düşüncesi etrafındaki yerel örgütlenmeler ile birlikte direniş gösterme ve halkı bilinçlendirme

¹⁴ İzmir Şimendifer Mektebi, demiryollarında istihlal edilecek memurları yetiştirmek amacıyla 18 Haziran 1915 tarihinde Basmahane semtindeki eski Amerikan Mektebi'nin binasında eğitim öğretime başlamıştır. Okulun yönetimine ise Şimendifer Bölüğü Komutanı İskender Bey görevlendirilmiştir. Okulun maddi olanakları ilk başlarda Milli Müdafaa Cemiyeti tarafından sağlanmış, daha sonra Evkaf Nezareti de maddi destek sağlamıştır. Şimendifer Okulları birer askeri kurum olarak yapılandırılmış ve okul kadroları askeri personelden sağlanmıştır. Aziz Tekdemir, "İzmir Şimendifer Mektebi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 2019, s.905-906.

¹⁵ Kutay, *a.g.e.*, s.12-13.

¹⁶ İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s.121.

¹⁷ Teceddüt Fırkası, İttihat ve Terakki Fırkası'nın kendini feshetmesinden sonra 9 Kasım 1918 tarihinde Genel Merkezi İstanbul olmak üzere Hüseyin Hüsnü Paşa, İsmail Canbolat Bey, Şemsettin Bey, Yunus Nadi, Tevfik Rüşü Bey gibi tanınmış ittihatçılar tarafından kurulmuştur. Parti, ittihatçıların tamamen yok olmamak adına dir dönüşüm hareketi olarak düşünülmüştür. Yedi ay gibi kısa bir süre parlamentoda faaliyet gösteren parti, mütareke ortamında köprü görevini yerine getiren bir kuruluş olarak misyonunu tamamlamıştır. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi (1918-1922)*, İletişim Yay., İstanbul 2015, s.112-122.

¹⁸ Şerif Demir, "Millî Mücadelede Celal Bayar (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı:15-16, 2009, s.55-56.

mücadelesine girişmiş ve bu amaçla Batı Anadolu'daki teşkilatlanmada "Galip Hoca" adıyla çok önemli bir rol oynamıştır.¹⁹ Galip Hoca olarak Millî Mücadele'de aktif rol oynayan Bayar, özellikle İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali sonrasında Aydın'ın işgal kuvvetlerinden geri alınmasına fiilen katılmış, Akhisar Milli Cephesi Alay Komutanı olarak görev yapmıştır. 1920 yılında Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Saruhan (Manisa) mebusu olarak girmiş, Meclis'te Millî Mücadele taraftarı konuşma yapması nedeniyle hakkında tevkif kararı verilmesiyle Anadolu'ya geçerek I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde²⁰ (TBMM) Bursa mebusu olmuştur.²¹ 1922 yılında Lozan Barış görüşmelerine katılan Türk heyetinde "İktisadi Müşavir" olarak görev almış 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanından sonra 06.03.1924-22.11.1924 tarihleri arasında görev yapan II. İnönü Hükümetinde dört ay gibi kısa bir süre Mübadele, İmar ve İskân Bakanı olarak görev almıştır.²² Cumhuriyet ile birlikte ülkenin iktisadi kalkınması için toplumsal alt yapı ve iktisadi altyapıyı kapsayacak çok önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. Özellikle iktisadi altyapının kurulması için pek çok öncü kurum hayata geçirilmiştir. Devlet Demir Yolları Genel Müdürlüğü, Zonguldak Taş Kömürü Kurumu, Sanayi ve Maadin Bankası ve özellikle İş Bankası bu dönemde ülke ekonomisine yön vermiştir.²³ Bayar, bu süreçte de iktisadi fikirleriyle öne çıkmış Atatürk'ün de isteğiyle Cumhuriyet'in ilk Milli Bankası olan Türkiye İş Bankası'nı 26 Ağustos 1924 tarihinde kurmuş ve Genel Müdürlük görevini üstlenmiştir.²⁴ 1932 yılına kadar bu görevi sürdüren Bayar, 04.05.1931-01.03.1935 tarihleri arasında görev yapan VI. İnönü Hükümeti'nde 09 Eylül 1932 tarihinde İktisat Vekili olarak görevlendirilmiş ve bu görevi 1937 yılına kadar sürdürmüştür.²⁵ 1937

¹⁹ M. Serhan Yücel, *Demokrat Parti*, Ülke Kitapları, İstanbul 2001, s.45.

²⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008.; Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekiller Millî Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yay., İstanbul 2017.

²¹ *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, "Cumhurbaşkanları", İletişim Yay., İstanbul 1983, s.312.

²² Kutay, *a.g.e.*, s.16-17.; İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler- Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950)*, TBMM Başkanlığı Yay., Ankara 2013, s.89-90.; Ayrıca Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.2 C.7 İ.5, (06.03.1924), s147-148.

²³ Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010, s.58-62.

²⁴ *Atatürk'ün Bankası Türkiye İş Bankası*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2001, s.48.

²⁵ *Dünden Bugüne...*, s.61.

yılında Başbakanlık'tan ayrılan İsmet İnönü yerine Başbakanlığa atanmış, aralıklarla bu görevi 1939 yılına kadar sürdürmüştür. 1939 yılından 1945 yılına kadar TBMM'de İzmir milletvekili olarak görev yapmış fakat suskun kalmıştır.²⁶

1. Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Muhalefet Yılları (1946-1950)

1945 yılında II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle tüm Dünya'da değişen siyasi eğilimler ve dönemin getirdiği demokrasi ortamıyla Türkiye'de de değişim kaçınılmaz bir hal almıştır. Bir taraftan savaş sırasında iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından uygulanan ekonomi politikaları, diğer taraftan da parti içi çatışmalar ve muhalif seslerin yükselmesi, Türk siyasetine yeni bir boyut kazandırmıştır.²⁷ Bu süreçte ortaya çıkan yeni partiler ve figürler Türkiye'de çok partili hayata geçilmesinde itici rol oynamıştır.²⁸ Bu dönemde kurulan yeni partilerden ilki 18 Temmuz 1945 tarihinde Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi (MKP) olmuştur.²⁹ Diğeri ise 7 Haziran 1945 tarihinde verilen Dörtlü Takrir³⁰ ile parti içi muhalif kanat olarak beliren Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti (DP)'dir.³¹ Bayar'ın Genel Başkanlığında kurulan DP, CHP'de olağan karşılanmasına rağmen hızlı bir biçimde il ve ilçe teşkilatlarını yapılandırması ve halkın büyük desteğini arkasına almasıyla sonradan CHP içinde rahatsızlık yaratmış ve DP'ye karşı tavır değişikliğine gidilmiştir. Bunun ilk örneği de 1947'de yapılması gereken seçimlerin bir yıl öne çekilerek 21 Temmuz 1946'da yapılma kararı olmuştur. 1946 seçimlerini DP'liler önce boykot etmeye karar vermiş fakat teşkilatların

²⁶ İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s.135-140.

²⁷ Esra Çetin, "Demokrat Parti Döneminde Kültür ve Sanat", *Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti ((1946-1960))*, Cilt III, Yeditepe Yay., İstanbul 2021, s.1741.

²⁸ Daha önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile iki kez denenerek başarısız olan çok partili hayat bu dönemde özellikle Demokrat Parti (DP) sayesinde başarıya ulaşmıştır.

²⁹ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Hayatın Açıklamalı Kronolojisi (1945- 1971)*, Bilgi Yay., İstanbul 1976, s. 14; Rıfık Salim Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945- 1950)*, Olgaç Yay., Ankara 1979, s. 49.

³⁰ Dörtlü Takrir ve sonrasında meydana gelen gelişmeler için bkz. Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi Yay., Ankara 2008, s.454-455.; Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi Yay., Ankara 1998, s.27-28.

³¹ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV 1946-1950 Demokrasiye Geçiş*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013, s. 38.

yönlendirmesiyle bu karardan vazgeçmiştir.³² 21 Temmuz 1946 tarihinde ve halkın %75'inin katılımıyla yapılan seçimler ilk kez "açık oy-gizli tasnif" ilkesine göre yapılmış, seçim sonuçlarına göre 465 milletvekilliğinden 397'sini CHP, 61'ini DP, 7'sini ise bağımsızlar kazanmıştır.³³ 61 milletvekili ile dört yıl muhalefet partisi olan DP, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimler ile 1923 yılından beri iktidar olan CHP yönetimine son vererek iktidara geçmiştir.³⁴

2. Demokrat Parti İktidarı ve Bayar'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi

14 Mayıs 1950 seçimleri Türk siyasi hayatında birçok yenilik getirmiştir. Bu seçimler, seçimden kısa bir süre önce 7 Şubat 1950 tarihinde meclise gelen ve 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edilen yeni seçim kanununa göre yapılmıştır. Yeni seçim kanununa göre seçim güvenliği yargıya bağlanmış, gizli oy-açık tasnif esası belirlenmiş, seçim kurulu başkanları hakimlerden oluşturulmuş ve Yargıtay ve Danıştay üyelerinden seçilen Yüksek Seçim Kurulu hayata geçirilmiştir. Kanunun Meclis'teki görüşmeleri sırasında CHP ve DP arasında zaman zaman gerilimler yaşansa da seçim kanununda geçen 36. Madde olan tek yerden adaylık kaldırılmış, iki ayrı yerden aday olabilme hakkı getirilmiştir. Diğer bir tartışma konusu olan 43.Maddede yer alan kapalı salon toplantılarına aynı yerin seçmeninin katılması zorunluluğu ise tüm tartışmalara rağmen kabul edilmemiştir.³⁵ Yeni seçim kanunu dışında siyasi partilerin halka inmesi ve seçim öncesi ilk kez kamuoyu yoklaması yapılması da 1950 seçimlerinin ilkleri arasında yer almıştır.³⁶ 1946 seçimlerine göre daha ılımlı bir havada gerçekleşen 1950 seçimlerine toplam yedi siyasi parti katılmış, en büyük çekişme ise seçim kampanyasını dış politika ve Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na girmemesinin İsmet Paşa'ya borçlu olduğu üzerinden kurgulayan CHP ile kampanyasını ekonomik sıkıntılar, alım gücünün düşük olması,

³² Filiz Çolak, "İzmir'de 21 Temmuz 1946 Seçimleri ve Demokrat Parti", *Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı-II*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1995, s. 1015-1016.

³³ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Türkiye'de Seçimler 1923-2012*, TÜİK Yay., Ankara 2012, s.8; Mustafa Çufalı, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*, Babil Yay., Ankara 2004, s. 79.; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi-IV Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye*, Bilgi Yay., Ankara 1999, s. 225-232.

³⁴ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hill Yay., İstanbul 2015, s.50-51

³⁵ Eroğul, *a.g.e.*, s.43-44.

³⁶ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara 2013, s.13.; Yücel, *a.g.e.*, s.78.;

özgürlükler ve ileri demokrasi üzerine oturtan DP arasında yaşanmıştır.³⁷ Bu havada 14 Mayıs 1950 Pazar günü yapılan seçimlerde halkın katılım oranı %88.8'i bulmuş, oyların %53.5'ini alan DP 408 milletvekili ile Meclis'te çoğunluğu almış, CHP ise oyların %39.9'unu alarak 69 milletvekilliği kazanabilmiştir. Ayrıca Millet Partisi bir vekil, bağımsızlar ise 9 milletvekili ile Meclis'e girmiştir.³⁸ Seçim sonuçları seçimden bir gün sonra 15 Mayıs tarihinde yazılı basından ve radyodan verilmeye başlanmış, DP bu seçimden büyük bir zaferle çıkmıştır. Beş gün sonra 20 Mayıs 1950 tarihinde DP Meclis Grubu toplanmış, bu toplantı neticesinde Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan'ın³⁹ ise Meclis Başkanı olarak aday gösterilmesine karar verilmiştir. Bu karardan sonra Bayar, DP Genel Başkanlığı görevinden istifa etmiştir.⁴⁰ İki gün sonra 22 Mayıs 1950 tarihinde toplanan TBMM Genel Kurulu, Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan'ı ise Meclis Başkanı olarak seçmiştir.⁴¹ Seçimden sonra Meclis'e gelen Bayar'ı DP'liler oturarak alkışlamış, CHP'liler ise alkışlamayarak sadece ayağa kalkmıştır. Böylece DP'liler, 1946 seçimlerinden sonra teamül haline getirdikleri TBMM'yi her şeyin üzerinde tuttuklarını ifade etmişlerdir.⁴² Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın yemin töreni radyodan naklen yayınlanmış, törenden sonra Adnan Menderes'in Başbakan olarak atandığına dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi okunmuştur. Başbakan Menderes, önceden hazırlandığı anlaşılan Bakanlar Kurulu listesini aynı gün Cumhurbaşkanı Bayar'a sunmuş ve onayını almıştır. TBMM'deki törenin ardından Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes

³⁷ Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2016, s.98.; Hakkı Uyar, *Demokrat Parti İktidarında CHP 1950-1960*, Doğan Kitap, İstanbul 2017, s.13.

³⁸ Feroz ve Bedia Ahmad, *a.g.e.*, s.66.

³⁹ Refik Koraltan 1890 yılında Sivas Divriği'de doğmuş, İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Savcı, Vali ve Emniyet Müdürü olarak devlet hizmetinde çalışmıştır. I. Meclis'e Konya Milletvekili olarak girmiş ve bu görevi 1935 yılına kadar sürdürmüştür. Daha sonra Çorum, Trabzon ve Bursa Valisi olarak görev yapan Koraltan 1946 yılında kurulan Demokrat Parti'nin dört kurucusundan biri olmuştur. 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra TBMM Başkanı olarak seçilen Koraltan 1960 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür. 27 Mayıs 1960 darbesi ile tutuklanan Koraltan bir süre sonra aftan yararlanarak cezaevinden çıkmış, siyasete tekrar dönmemiştir. 17 Haziran 1974 tarihinde vefat etmiştir. İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s.192-213.

⁴⁰ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)*, Bilgi Yay., Ankara, 1999, s.11.

⁴¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: IX, C.5, 1.Birleşim (22.05.1950), s.5-7.

⁴² M. Serhan Yücel, *a.g.e.*, s.80.

başkanlığındaki kabine üyeleri Etnografya Müzesi'ndeki Atatürk'ün geçici kabrini ziyaret ederek saygı duruşunda bulunmuş ve böylece on yıl sürecek olan DP dönemi başlamıştır.⁴³

3. Celal Bayar'ın Meclis Açılış Konuşmalarında Kültür ve Müzik

Celal Bayar, 22 Mayıs 1950 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından TBMM'nin Dokuzuncu Dönem İkinci Yasama Yılı 1 Kasım 1950 Çarşamba günü başlamıştır. Aynı gün saat 15.00'da yapılan Birinci Birleşimin Birinci Oturumunda Geçici Başkan Vekilliğini Fuad Hulusi Demirelli, Geçici Katiplik görevini ise İstanbul Milletvekili Nazlı Tıbar ve Kayseri Milletvekili İbrahim Kirazoğlu üstlenmiştir.⁴⁴ Alkışlar ile kürsüye gelen Cumhurbaşkanı Bayar, konuşmasının başında 14 Mayıs seçimlerinden övgüyle bahsetmiş, hukuk devletinin temellerinin bu seçimle atıldığını söylemiştir. Daha sonra sağlık politikaları konusunda yapılması gerekenlere değinmiş, Sağlık Bakanı ile Milli Eğitim Bakanı'nın koordinasyon içinde çalışması gerektiğini vurgulamıştır. Konuşmasına Milli Eğitim konusuna değinerek devam eden Bayar, öğretmen eksiğinin büyük bir sorun olduğundan bahsederek, Milli Eğitim Teşkilat Kanunu'nun yenilenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca üniversitelerin durumuna da değinmiş, daha sonra ziraat ve tarım politikaları ile ilgili fikirlerini beyan etmiştir. Ardından orman davasının önemine vurgu yaparak Orman Kanunu'nun hazırlanmakta olduğunu ifade etmiştir. Konuşmasına turizm, iktisadi ve ekonomi politikaları, ticaret, ihracat ve ithalat ile ilgili konular, maden yasası, sanayi, bayındırlık işleri, karayolları, su işleri, limanların durumu, enerji, ulaştırma ve haberleşme, 1951 yılı bütçesi, bankacılık ve para politikaları, çalışma hayatı, mahalli idareler, nüfus, Milli Savunma, dış politika konularıyla devam etmiş yaklaşık on beş dakikalık bir konuşma yapmıştır. Bayar, Cumhurbaşkanı olarak yaptığı ilk Meclis açılış konuşmasında kültür ve müzik konularında bir beyanatı olmamış, yalnızca Milli Eğitim politikalarında üniversitelerin durumundan söz ederken Mustafa Kemal Atatürk'ün 1937 yılı Meclis açılış konuşmasındaki; *"Büyük Davamız en medeni ve en müreffeh millet olarak varlığını yükseltmektir. Bu, yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde de temelli bir inkılâp yapmış olan büyük Türk milletinin dinamik idealidir. Bu ideali en kısa bir zamanda başarmak için, fikir ve hareketi, beraber yürütmek mecburiyetindeyiz. Bu teşebbüste, başarı,*

⁴³ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.13.

⁴⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: IX, C.2, Birinci Birleşim (1.11.1950), s.3.

ancak töreli bir planla ve en rasyonel tarzda çalışmakla mümkün olabilir. İşaret ettiğim umdeleri Türk gençliğinin dimağında ve Türk milletinin şuurunda daima canlı bir halde tutmak üniversitelerimize ve yüksek okullarımıza düşen başlıca vazifedir. Bunun için memleketi şimdilik üç büyük kültür bölgesi halinde mütalaa ederek, Garp bölgesi için İstanbul Üniversitesinden başlanmış olan ıslahat programını daha radikal bir tarzda tatbik ederek Cumhuriyete cidden modern bir üniversite kazandırmak. Merkez bölgesi için, Ankara Üniversitesini az zamanda kurmak lazımdır ve Doğu bölgesi için Van gölü sahillerinin en güzel bir yerinde her şubeden ilkokulları ile ve nihayet üniversitesiyle modern bir kültür şehri yaratmak yolunda şimdiden faaliyete geçmelidir. Bu hayırlı teşebbüsün, Doğu vilayetlerimiz gençliğine bahsedeceği feyiz Cumhuriyet Hükümeti için ne mutlu bir eser olacaktır”⁴⁵ ifadesini referans göstererek bu program çerçevesinde hareket edeceklerini belirtmiş, Doğu bölgesinde bir üniversite kurulması için 1951 yılında işe başlanması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca İstanbul ve Ankara Üniversitelerine yardımın devam etmesi gerektiğini ve doktor yetiştirmek için tıp fakültelerine yeni imkanlar verilmesi gerektiğini de vurgulamıştır.⁴⁶

Bayar’ın ikinci Meclis açılış konuşması Dokuzuncu Dönemin Üçüncü Yasama Yılı için 1 Kasım 1951 tarihinde toplanan Meclisin Birinci Birleşiminde saat 15.12’de yaptığı konuşmadır. Bu birleşimde Mustafa Zeren Başkanvekili, Kayseri Milletvekili İbrahim Kirazoğlu ve İstanbul Milletvekili Füzuran Tekil ise kâtip sıfatıyla oturumda hazır bulunmuştur. Bayar, sözlerine adalet ve hukuk konusundaki oldukça uzun açıklamasıyla başlamıştır. Daha sonra sağlık ve sosyal işlerle ilgili açıklamalarda bulunmuş özellikle hastalıklarla ilgili verilen mücadeleden bahsetmiştir. Sağlık işlerinden sonra Milli Eğitim konusunda kaydedilen gelişmeleri açıklamıştır. Bu konuda yeni açılan sınıf sayısına değinmiş, bir yılda 36 ortaokul, 3 lise, 2 kız enstitüsü, 7 orta kız sanat okulu ve 3 akşam kız sanat okulunun faaliyete geçtiğini belirtmiştir. Daha sonra Güzel Sanatlar konusuna gelmiş ve konuyla ilgili; “İstanbul’da Atatürk’ün irşadıyla kurulmuş olan Resim Galerisi tekrar açılmıştır. Ankara ve İzmir’de iki galeri açılmasına teşebbüs olunmuştur; İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi’nin inşaatı önümüzdeki yıl tamamlanacak, burada Türk Güzel

⁴⁵ Konuşmanın tamamı için bkz. *TBMM Tarihe Düşülen Notlar-1 Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1 (1 Mart 1924-14 Aralık 1987)*, TBMM Başkanlığı Yay., Ankara, 2011, s.59-68.

⁴⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: IX, C.2, Birinci Birleşim (1.11.1950), s.3-13.

*Sanatlar Enstitüsü açılacaktır. Güzel sanatlar, milletlerin içtimaî seviyelerinin ve bedîî kabiliyetlerinin miyarıdır. Milletimizin ince zevkini temsil eden güzel sanatların her şubesine birden verilen ehemmiyet, tamamen yerindedir. Millî Eğitim Bakanlığımız, bu yolda dikkatli mesai sarf etmektedir,*⁴⁷ ifadesinde bulunmuştur. Sözlerine ziraat, çiftçilik ve hayvancılık, ormancılık, imar ve iskân, göçmenler, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı ile İşletmeler Bakanlığı'nın çalışmaları, sanayi, bayındırlık, ulaştırma, su işleri ve limanlar konularıyla devam etmiş, Atatürk'ün ebedi istinatgâhı olacak olan Anıtkabir için yapılan çalışmalardan söz etmiştir.⁴⁸ Anıtkabir'den sonra tekel konusuna değinen Bayar, bankacılık sektöründe yaşanan yeni gelişmeleri açıklamış, daha sonra da demiryolu çalışmaları ile maliye politikalarını anlatmıştır. Ardından işçi haklarından söz etmiş ve İçişleri Bakanlığı'nın çalışmalarını ifade etmiştir. Bayar konuşmasına ordudaki ve dışişlerinde yaşanan gelişmeler ile sonlandırmıştır.⁴⁹

Bayar'ın üçüncü Meclis açılış konuşması Dokuzuncu Dönem'in Dördüncü Yasama Yılı açılışı için 1 Kasım 1952 tarihinde yaptığı konuşmadır. Bu konuşma saat 15.13'de başlamış, Geçici Başkanvekilliği görevini Muhlis Tümay, Geçici Katiplik görevini ise İstanbul Milletvekili Füzûzan Tekil ile Kayseri Milletvekili İbrahim Kirazoğlu yapmıştır.⁵⁰ Sözlerine yine hukuk ve adalet işlerinden başlamış, sosyal sağlık alanında gelinen noktaya vurgu yapmıştır. Daha sonra sözlerine kültür ve Milli Eğitim ile ilgili konularla devam etmiştir. Bu konuda özellikle yeni açılan okulların üzerinde durmuştur. Güzel Sanatların milletlerin medeni hayatında, bedii zevkinde vasıl oldukları seviyeyi gösteren ölçülerin en önemlilerinden biri olduğunu belirtmiş ve konuşmasına; *"Her şubesiyle Türk'ün ince zevkini temsil eden güzel sanatların inkişafını sağlayan gayretlere devam olunacaktır. Ayrıca, topraklarımızda maddi ve manevi kıymetleriyle uyuyan arkeolojik eserlerin tarihe mal edilmesi için gösterilen dikkat ve gayret, önümüzdeki yıllarda daha da artırılacak, müzelerimizin zenginleşmesine hizmet edilecektir. Ankara'daki Eti Eserleri Müzesi, bugünkü durumu ile bir Eti Eserleri Etüt Merkezi halini almıştır,"* şeklinde

⁴⁷ Kazım Öztürk, *Cumhurbaşkanları'nın T. Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları*, Ak Yayınları Ltd Şti Yay., İstanbul 1969, s.43.

⁴⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: IX, C.10, Birinci Birleşim (1.11.1951), s.3-10.

⁴⁹ Tarihe Düşülen Notlar-1, *a.g.e.*, s.174-181.

⁵⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: IX, C.17, Birinci Birleşim (1.11.1952), s.5.

devam etmiştir.⁵¹ Konuşmasının devamında ekonomi, ziraat ve hayvancılık, ormancılık, çiftçilik, imar ve iskan, bayındırlık, ulaşım, enerji, sanayi, bankacılık ve krediler, madenler ve dış ticaret, mali politika, ulaştırma, Posta Telgraf ve Telefon İdaresi (PTT), limanlar ve denizcilik sahasındaki gelişmeler, işçi hakları, sosyal sigortalar, İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan işler, ordu ve dış politika konularında yapılan ve yapılması planlanan politikalarından bahsederek son vermiştir.⁵²

Cumhurbaşkanı Bayar'ın TBMM Dokuzuncu Dönem Beşinci Yasama Yılı açılış konuşması ise 1 Kasım 1953 tarihinde saat 15.10'da yapılmıştır. Oturumda Muvakkat Reislik görevinde Başkanvekili Şevki Yazman, Katiplik görevinde ise Kayseri Milletvekili İbrahim Kirazoğlu ile Bolu Milletvekili İhsan Gülez bulunmuştur. Meclisi selamlayarak konuşmasına başlayan Bayar, sadece bir yıllık değil geride bırakılan üç buçuk yıllık icraatlarına değineceğini belirtmiştir. Hukukta gelinen noktayı açıklamış ve sağlık politikalarında özellikle yeni açılan sağlık kuruluşlarını ve yükseltelen yatak sayısını rakamlarla ifade etmiştir. Sözlerine medeni ve iktisadi inkişafın emniyet ve istikrarı, kültür seviyesinin yükseltilmesiyle kabildir diyerek Milli Eğitim politikalarını okul sayıları vererek açıklamıştır. Kültür ve müzik konusunda ilk kez bu konuşmasında kapsamlı bir açıklama yapan Bayar, milletlerin medeni seviyelerinin bedii zevklerinin üstünlüğü ile ölçüldüğünü belirtmiş ve konuyla ilgili olarak, Türk milletinin tarih boyunca ince bir zevke sahip olduğunu gösterdiğini belirterek, bu durumun günün ihtiyaçları doğrultusunda geliştirebilmek için güzel sanatlara önem verilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bu amaçla İstanbul Opera ve Tiyatro binasının ikmal için 10 milyon liralık bir tahsisat ayrıldığını, yeni opera binası ikmal edilince burasının Devlet Tiyatrolarına kalacağını belirtmiştir. Öte yandan bu kurumda çalıştırılacak sanatçıların yetiştirilmesine başlanıldığını söylemiş, İzmir'de bir müzik okulunun kurulduğunu, bu okulun da ileride konservatuvara dönüştürüleceğini vurgulamıştır. Radyo yayınları tüm yurttaki daha iyi dinlenebilmesi için faaliyete geçildiğini belirtmiş ve sözlerine; *"Erzurum, Adana ve İzmir'de üç istasyonun tesisi kararlaştırılmış ve ihaleleri de ilan edilmiştir. Tarihî eserler ve arkeolojik araştırmalar milletimizin insanlık tarih ve medeniyetine hizmetlerinin maddi delillerini teşkil etmektedir. Mevcut*

⁵¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.17, Birinci Birleşim (1.11.1952), s.8.

⁵² Öztürk, a.g.e., s.488-520.

müzelerimize son yıl içinde İstanbul ve İzmir’de yenileri ilave edilmiş ve Topkapı Sarayı Hazine Dairesinde bir dördüncü salon açılmıştır. Tarihin en eski çağlarından itibaren büyük medeniyetlere sahne olmuş yurdumuzun muhtelif sahalarında, sistemli kazıların yapılmasına devam edilmektedir.” ifadeleriyle devam etmiştir.⁵³ Bayar daha sonra zirai ve ekonomik kalkınma, bayındırlık ve su işleri, enerji, liman işletmeciliği, Doğu Anadolu’da yapımı devam eden demiryolu işleri ve ulaştırma, mali politika, milli savunma, vergi politikaları, dış ve iç borçlanma, bankacılık, dış ticaret, sanayi politikaları, genel ekonomik göstergeler, işçi ve işveren ilişkileri, Asayiş ve Emniyet Teşkilatı, Silahlı Kuvvetler, dış politika ve özellikle 27 Ocak 1954 tarihinde gerçekleştirilecek olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ziyareti⁵⁴ konularına kapsamlı bir şekilde değinmiştir.⁵⁵

Bayar’ın beşinci Meclis açılış konuşması meclisin Onuncu Dönem İkinci Yasama Yılı’nın başlaması sebebiyle 1 Kasım 1954 tarihinde yapılmıştır. Saat 15:40’da başlayan oturumda Fikri Apaydın Reis vekili olarak, Kayseri Milletvekilleri İbrahim Kirazoğlu ve Ömer Mart Kâtip olarak hazır bulunmuştur. Kürsüye gelen Bayar, ilk olarak 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan ve DP’nin büyük bir başarı ile çıktığı milletvekili genel seçimlerinden⁵⁶ bahsetmiş ve Meclis’in dokuzuncu dönemiyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Ardından ziraat, sanayi, karayolları, demiryolları, limanlar, enerji, sağlık, maarif, bankacılık ve dış ticaret konularına değinmiştir. Konuşmasının devamında mali politikaların üzerinde durmuş, dış politika ve özellikle NATO konularında oldukça uzun bir konuşma yapmıştır. Cumhurbaşkanı Bayar, bu konuşmasında kültür, müzik ve güzel sanatlar ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır.⁵⁷

⁵³ Tarihe Düşülen Notlar-1, a.g.e. s.204.

⁵⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Merve Arslan, *Celal Bayar’ın Cumhurbaşkanlığı Dönemindeki Yurtdışı Seyahatleri (1950-1960)*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2019.

⁵⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: IX, C.25, Birinci Birleşim (1.11.1953), s.6-17.

⁵⁶ Bu seçimlerde DP oyların %57,61’ini, CHP %35,36’sını, CMP %4,85’ini, Bağımsızlar %1,54’ünü, TKP ise %0,64’ünü almıştır. https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1954 (Erişim Tarihi: 15.09.2022) 1954 seçimleri ile ayrıntılı bilgi için bkz. Ensar Yılmaz, “1954 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasi Sonuçları”, *E-Journal of New World Sciences Academy Humanities (NWSA)*, 4C0061, 5, (4), 2010, ss.541-551.; Yakup Kaya, “Türk Siyasal Yaşamında 1954 Genel Seçimleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, vol.7, no.3, 2018, ss.2277- 2291.

⁵⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, C.2, Birinci İnikat (1.11.1954), s.8-18.

Cumhurbaşkanı Bayar'ın altıncı konuşması Meclisin Onuncu Dönem Üçüncü Yasama Yılı'nın 1 Kasım 1955 tarihli açılışında yapılmıştır. 15.15'de başlayan oturumda Fikri Apaydın Reis vekili, Kayseri Milletvekili İbrahim Kirazoğlu ve Bolu Milletvekili İhsan Gülez de Kâtip olarak görev almıştır.⁵⁸ Bayar, sözlerine 6-7 Eylül olayları ile başlamış, 23 Ekim 1955 tarihinde yapılan nüfus sayımına değinerek, sağlık hizmetlerinden söz etmiştir. Konuşmasına maarif, ziraat, hayvancılık ve sanayi, orman işleri, nafia ve bayındırlık, ulaştırma, su hizmetleri, yer altı kaynakları, genel mali konular, para politikaları, sanayi ve maden işleri, yurt çapındaki yatırımlar, bankacılık, çalışma hayatı, silahlı kuvvetler ve dış politika konularını kapsayan bir konuşma yapmıştır. Bayar burada yaptığı konuşmada da kültür, müzik ve güzel sanatlar konuları ile herhangi bir açıklama yapmamıştır.⁵⁹

Bayar'ın yedinci konuşması TBMM'nin Onuncu Dönem Dördüncü Yasama Yılı münasebetiyle 1 Kasım 1956 tarihinde yapılmıştır. Saat 15.15'de başlayan oturumda İhsan Baç Reis Vekili, Hakkâri Milletvekili Ubeydullah Seven, Zonguldak Milletvekili Edibe Sayar, Kayseri Milletvekili Ömer Mart ve Antalya Milletvekili Attila Konuk Kâtip olarak hazır bulunmuşlardır. Kürsüye gelen Cumhurbaşkanı Celal Bayar, sözlerine; *"Her şeyden evvel geride bıraktığımız bir senenin, huzur, emniyet ve asayiş içerisinde büyük kalkınma ve inkişaf hamleleriyle, şimdiye kadar yapılan çalışmaların verimli neticelerinin kısım kısım tahakkuk etmesiyle geçtiğini kaydetmek isterim."* ifadesi ile başlamıştır. Devamında ise sağlık, eğitim, ziraat, ekonomi, imar ve iskân, bayındırlık, ulaştırma, iç ve dış ticaret ve özellikle dış politika konularına değinmiş, kültür, müzik ve güzel sanatlar özelinde herhangi bir açıklama yapmamıştır.⁶⁰

Celal Bayar'ın sekizinci konuşması TBMM'nin On Birinci Dönem Birinci Yasama Yılı münasebetiyle 1 Kasım 1957 tarihinde yapılmıştır. Saat 15.15'de başlayan oturumda en yaşlı aza sıfatıyla İstanbul Milletvekili Ali Fuat Cebesoy Başkan olarak, Kayseri Milletvekili Hakkı Kurmel, Manisa Milletvekilleri Atıf Akın ve Sezai Akdağ ile Kırklareli Milletvekili Mehmet Ali Ceylan da Kâtip olarak hazır bulunmuşlardır. Bayar 1957 seçimleri sonrası tekrar Cumhurbaşkanı olarak geldiği TBMM kürsüsünde kısa bir konuşma yapmış, herhangi bir politikadan söz

⁵⁸ Tarihe Düşülen Notlar-1, a.g.e. s.231.

⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.8, Birinci İnikat (1.11.1955), s.6-20.

⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.14, Birinci İnikat (1.11.1956), s.4-14.

açmadan seçimlerle ilgili konuşarak ve Meclis'e teşekkürlerini ileterek kürsüden inmiştir. Dolayısıyla kültür, müzik ve güzel sanatlar konularından herhangi birine değinmemiştir.⁶¹

Cumhurbaşkanı Bayar'ın dokuzuncu konuşması, On Birinci Dönem İkinci Yasama Yılı, Onuncu konuşması ise TBMM'nin On Birinci Dönem Üçüncü Yasama Yılı açılışında yapılmıştır. Bayar, her iki konuşmada da umumi emniyet, adalet, sağlık, maarif, ziraat, nafia, münakale, çalışma ve imar işleri, milli savunma, dış politika özellikle NATO ve CENTO üyelikleri ile ilgili konuşmuş, kültür, müzik ve güzel sanatlar özelinde herhangi bir ifade kullanmamıştır.⁶²

Sonuç

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçim ile iktidara gelen DP, 1960 yılına kadar on yıl süresince Türkiye'yi yönetmiştir. Bu süreçte Mahmut Celal Bayar, Türkiye Cumhuriyeti'nin 3.cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. 22 Mayıs 1950'de cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar, görev yaptığı süre içerisinde TBMM yasama yılı açılış törenlerinde üç dönemde toplam 10 konuşma yapmıştır. Bu konuşmalardan ilki TBMM'nin Dokuzuncu Dönem İkinci Yasama Yılı açılışı için 1 Kasım 1950 tarihinde yapılmıştır. Bayar, Cumhurbaşkanı olarak yaptığı ilk Meclis açılış konuşmasında kültür ve müzik konularında bir beyanatı olmamış, yalnızca Milli Eğitim politikalarında üniversitelerin durumundan söz ederken Mustafa Kemal Atatürk'ün 1937 yılı Meclis açılış konuşmasını referans göstererek özellikle Doğu'da bir üniversite kurulmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Bayar'ın ikinci Meclis açılış konuşması Dokuzuncu Dönem Üçüncü Yasama Yılı için 1 Kasım 1951 tarihinde yapılmıştır. Bu konuşmasında güzel sanatlara değinmiş, İstanbul'daki Resim Galerisinin tekrar açıldığını, Ankara ve İzmir'de iki galerinin daha açılacağını, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nin inşaatının bir yıl içerisinde tamamlanacağını ve burada Türk Güzel Sanatlar Enstitüsü kurulacağını beyan etmiştir. Bayar'ın üçüncü Meclis açılış konuşması Dokuzuncu Dönem'in Dördüncü Yasama Yılı açılışı için 1 Kasım 1952 tarihinde yaptığı konuşmadır. Bu konuşmasında Bayar, güzel sanatların milletlerin medeni hayatında, bedii zevkinde vasıl oldukları seviyeyi gösteren ölçülerin en önemlilerinden biri olduğunu belirtmiş bu konudaki çalışmalara devam edileceğini vurgulamıştır. Bayar'ın

⁶¹ Tarihe Düşülen Notlar-1, *a.g.e.* s.262-263.

⁶² Öztürk, *a.g.e.*, s.647-667.

dördüncü konuşması TBMM Dokuzuncu Dönem Beşinci Yasama Yılı açılışında 1 Kasım 1953 tarihinde yapılmıştır. Kültür ve müzik konusunda ilk kez bu konuşmasında kapsamlı bir açıklama yapan Bayar, milletlerin medeni seviyelerinin bedii zevklerinin üstünlüğü ile ölçüldüğünü belirtmiş ve konuyla ilgili olarak, Türk Milleti'nin tarih boyunca ince bir zevke sahip olduğunu gösterdiğini belirterek, bu durumun günün ihtiyaçları doğrultusunda geliştirebilmek için Güzel Sanatlara önem verilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bu amaçla İstanbul Opera ve Tiyatro binasının ikmal için on milyon liralık bir tahsisat ayrıldığını, yeni opera binası ikmal edilince burasının Devlet Tiyatrolarına kalacağını belirtmiştir. Öte yandan bu kurumda çalıştırılacak sanatçıların yetiştirilmesine başlanıldığını söylemiş, İzmir'de bir müzik okulunun kurulduğunu, bu okulun da ileride konservatuvara dönüştürüleceğini vurgulamıştır. Bayar'ın beşinci Meclis açılış konuşması Meclisin Onuncu Dönem İkinci Yasama Yılı'nın başlaması sebebiyle 1 Kasım 1954 tarihinde yapılmıştır. Bayar, bu konuşmasında kültür, müzik ve Güzel Sanatlar ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır. Cumhurbaşkanı Bayar'ın altıncı konuşması Meclisin Onuncu Dönem Üçüncü Yasama Yılı'nın 1 Kasım 1955 tarihli açılışında, yedinci konuşması TBMM'nin Onuncu Dönem Dördüncü Yasama Yılı münasebetiyle 1 Kasım 1956 tarihinde, sekizinci konuşması TBMM'nin On Birinci Dönem Birinci Yasama Yılı münasebetiyle 1 Kasım 1957 tarihinde, dokuzuncu konuşması, On Birinci Dönem İkinci Yasama Yılı, Onuncu konuşması ise TBMM'nin On Birinci Dönem Üçüncü Yasama Yılı açılışında yapılmıştır. Bayar tüm bu konuşmalarda kültür, müzik ve güzel sanatlar ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamış, daha çok emniyet, adalet, sağlık, maarif, ziraat, nafia, münakale, çalışma ve imar işleri, milli savunma, dış politika özellikle NATO ve CENTO üyelikleri konularında açıklamalarda bulunmuştur.

Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin 3.Cumhurbaşkanı Mahmut Celal Bayar, görev yaptığı süre içerisinde Meclis açılışlarında on konuşma yapmış, bu konuşmalardan ikisinde güzel sanatlara değinmiş, yalnızca TBMM Dokuzuncu Dönem Beşinci Yasama Yılı açılışında 1 Kasım 1953 tarihinde yapmış olduğu konuşmada kültür ve müzik konusunu ele almıştır. Bu bilgiler ışığında Bayar'ın cumhurbaşkanı olarak kültür ve müzik üzerine yaptığı açıklamalar oldukça sınırlı düzeyde kaldığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Ahmad, Feroz ve Turgay Ahmad, Bedia, *Türkiye’de Çok Partili Hayatın Açıklamalı Kronolojisi (1945- 1971)*, Bilgi Yay., İstanbul 1976.
- Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hill Yay., İstanbul 2015.
- Arslan, Merve, *Celal Bayar’ın Cumhurbaşkanlığı Dönemindeki Yurtdışı Seyahatleri (1950-1960)*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2019.
- Atatürk’ün Bankası Türkiye İş Bankası*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2001.
- Bora, Tanıl, “Celal Bayar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm*, İletişim Yay., İstanbul 2009.
- Bozdağ, İsmet, *Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat Celal Bayar*, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul 1986.
- Burçak, Rıfki Salim, *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945- 1950)*, Olgaç Yay., Ankara 1979.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, “Cumhurbaşkanları”, İletişim Yay., İstanbul 1983.
- Çavdar, Tefvik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi Yay., Ankara 2008.
- Çavdar, Tefvik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara 2013.
- Çetin, Esra, “Demokrat Parti Döneminde Kültür ve Sanat”, *Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti ((1946-1960)*, Cilt III, Yeditepe Yay., İstanbul 2021.
- Çolak, Filiz. “İzmir’de 21 Temmuz 1946 Seçimleri ve Demokrat Parti”, *Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı-II*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1995.
- Çufalı, Mustafa, *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*, Babil Yay., Ankara 2004.
- Demir, Şerif, “Millî Mücadelede Celal Bayar (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı:15-16, 2009, ss.53-78.
- Demirel, Ahmet, *İlk Meclis’in Vekiller Millî Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yay., İstanbul 2017.
- Demirel, Tanel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27*

- Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2016.
- Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2014.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi Yay., Ankara 1998.
- Goloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV 1946-1950 Demokrasiye Geçiş*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013.
- Güneş, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008.
- İnalçık, Halil, "İpek", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ipek#2-osmanli-devleti>(Erişim Tarihi 14.09.2022).;
- İnce Erdoğan, Dilşen, "Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Kurucuları (7 Ocak 1946)", *Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti (1946-1960)*, Cilt 1, Yeditepe Yay., İstanbul 2021.
- Kaya, Yakup, "Türk Siyasal Yaşamında 1954 Genel Seçimleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, vol.7, no.3, 2018, ss.2277-2291.
- Kutay, Cemal, *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazmayacağı Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu Yay., İstanbul 1982.
- Mazıcı, Nurşen, *Mahmut Celal Bayar (1883-1986)*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mahmut-celal-bayar-1883-1986/> (Erişim Tarihi 14.09.2022)
- Neziroğlu, İrfan ve Yılmaz, Tuncer, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler- Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950)*, TBMM Başkanlığı Yay., Ankara 2013.
- Öztürk, Kazım, *Cumhurbaşkanları'nın T. Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları*, Ak Yayınları Ltd Şti Yay., İstanbul 1969.
- Şenşekerci, Erkan, *Türk Devriminde Celal Bayar 1918-1960*, Alfa, Yay., İstanbul 2000.
- TBMM Tarihe Düşülen Notlar-1 Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1 (1 Mart 1924-14 Aralık 1987)*, TBMM Başkanlığı Yay., Ankara, 2011.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: IX, C.10, Birinci Birleşim (1.11.1951).
- TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: IX, C.17, Birinci Birleşim (1.11.1952).
- TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: IX, C.2, Birinci Birleşim (1.11.1950).
- TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: IX, C.25, Birinci Birleşim (1.11.1953).
- TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: IX, C.5, 1.Birleşim (22.05.1950).

- TBMM Zabıt Ceridesi*, D.2 C.7 İ.5, (06.03.1924).
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, C.14, Birinci İnikat (1.11.1956).
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, C.2, Birinci İnikat (1.11.1954).
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, C.8, Birinci İnikat (1.11.1955).
- Tekdemir, Aziz, "İzmir Şimendifer Mektebi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 2019, ss.904-921.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi (1918-1922)*, İletişim Yay., İstanbul 2015.
- Tural, M. Akif, *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)*, Bilgi Yay., Ankara, 1999.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi-IV Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye*, Bilgi Yay., Ankara 1999.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Türkiye'de Seçimler 1923-2012*, Türk Yay., Ankara 2012.
- Uyar, Hakkı, *Demokrat Parti İktidarında CHP 1950-1960*, Doğan Kitap, İstanbul 2017.
- Yenal, Oktay, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.
- Yılmaz, Ensar, "1954 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasi Sonuçları", *E-Journal of New World Sciences Academy Humanities (NWSA)*, 4C0061, 5, (4), 2010, ss.541-551.
- Yücel, M. Serhan, *Demokrat Parti*, Ülke Kitapları, İstanbul 2001.
- İnternet Kaynakları**
- <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/kulturenvanteri/harir-darut-talimi-pekcilik-okulu> (Erişim Tarihi 14.09.2022)
- https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1954 (Erişim Tarihi: 15.09.2022).
- https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/

EK

Cumhurbaşkanı Celal Bayar

Kaynak: https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/

ROMANLAR BAĞLAMINDA MİLLÎ MÜCADELE'NİN GALİP HOCASINDAN CUMHURBAŞKANI CELÂL BAYAR'A

Betül ÖZTOPRAK*

Giriş

Mahmut Celâl'in babası Fehmi Bey, Maarif Nezareti tarafından Umurbey köyü rüştiyesine başöğretmen olarak atanır ve 16 Mayıs 1883 yılında Mahmut Celâl de burada dünyaya gelir. Babasından Arapça ve Farsça dersleri alan Mahmut Celâl, babasının arkadaşı olan Abdullah Bey'den de Fransızca dersi alır¹. İsmet Bozdağ, Mahmut Celâl'de oluşan ihtilalci ruhun ilk mimarının Jön Türklerden olan dayısı Mustafa Şevket Bey ve ondan sonra da Jön Türklerle bağlantısı bulunan Bakkal Nuri Bey olduğunu ifade eder². Umurbey ve Gemlik çevresinin kendisi için yetersiz kaldığını düşünen Mahmut Celâl, Ziraat Bankası'nın Bursa şubesinde veznedar olarak göreve başlar. Aynı zamanda Bursa'da açılan "Harir Darüt-Talim" isimli okulda ipekböceği tohumunun üretilmesi ile ilgili bilgi sahibi olur. Saint Joseph Fransız Lisesi'nde Fransızca dersler alarak dil eğitimine devam eder. 1915 yılında da Bursa'da bir şubesi açılan "Deutsche Orientbank"a girerek büyük bir başarı göstermiş olur³. Görüldüğü gibi ileride İktisat Bakanı olan ve birçok ticari atılımlarda bulunan Celâl Bayar'ın ekonomi ile ilgilenmesi gençlik yıllarına dayanmaktadır.

İsmet Bozdağ ve Cevat Şenol, Mahmut Celâl'in Bursa'da tanıştığı Süleyman Nazif ve Vilayet Maiyyet Memuru Hamza Bey ile dostluk kurduğunu, Hamza Bey'in teklifi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdiğini söylerlerken Ziya Şakir, Mahmut Celâl'in, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bursa'daki teşkilatını idare eden topçu yüzbaşılardan Rıza Bey'in rehberliği ile bu cemiyete girdiğini belirtir⁴. Sonuçta söz konusu

*Dr. Öğr. Üyesi/ Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, /betuloz@karatekin.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-0630-8239.

¹ İsmet Bozdağ, *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celâl Bayar*, Tercüman Aile ve Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1986, s. 3-6.

² İsmet Bozdağ, *a.g.e.*, s. 6-7.

³ İsmet Bozdağ, *a.g.e.*, s. 7-10.

⁴ Ziya Şakir, *Celâl Bayar Hayatı ve Eserleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1952, s.20, Cevat Şenol, *Millî Mücadele Kahramanı Celâl Bayar*, Halk Kitabevi, İstanbul, 2017, s.

cemiyette yer alan ve gizliliğin esas olduğu bu cemiyette Mahmut Celâl'in ismi, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından açıklanır. Mahmut Celâl, kısa zamanda gençleri ve aydınları çevresine toplar, şehirde fikir kulüpleri kurar. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en güvenilir kişilerinden biri olur⁵. Cemal Kutay, iktidar değiştikten sonra haklarında haklı haksız birçok şayialar çıkanlar arasında Mahmut Celâl Bey'in iftiraya bile uğramadığını, onun İttihat ve Terakki'ye vatanın istibdattan kurtulması için katıldığını ve bu düşünceyle de sonuna kadar hizmet ettiğini belirtir.⁶ 1. Dünya Savaşı sonrasında savaş suçlusu olarak görülen İttihat ve Terakki Fırkası iktidarının öne çıkan kişileri (Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa vd.) ülkeden ayrılır. Mahmut Celâl ise arkadaşı Dr. Nazım ile birlikte, Halka Doğru Cemiyeti'ni kurar. On beş günde bir çıkan *Halka Doğru* isimli dergi de yayınlarlar. İsmet Bozdağ, millî ruhu ayakta tutmaya çalışan bu derginin, yalnız İzmir'e değil memlekete de büyük hizmetleri dokunduğunu, gelecek günler için vatandaşları yeni bir mücadeleye hazırladığını, Bayar'ın da bu dergide "Turgut Alp" takma adıyla yazılar yazdığını söyler.⁷

Erkan Şenşekerci, İttihat ve Terakki Partisi'nde on yıl etkinlik ve deneyim sürecinden geçen Bayar'ın, onu çevresel ve örgütsel açıdan silahlı direnişe hazır hale getirdiğini belirtir. 1919 yılında kurulan Damat Ferit Hükümeti sonrasında diğer İttihatçılar gibi Bayar için de kentte yaşamak imkânsız hale gelir ve Bayar, Ege içlerine çekilmek zorunda kalır. İzmir'i terk etme zorunluluğunun "*direniş hattı kurmak*" planına dönüşmesi, Bayar'ın Kurtuluş Savaşı'na katılmasının başlangıcı olur⁸. Bu andan sonra Celâl Bey'in, ad ve kılık değiştirerek halkı bilinçlendirmek ve millî davada yer almalarını sağlamak için birçok konferanslar verdiğini, köy köy, kasaba kasaba dolaşıp Kuva-yı Milliye'ye gönüllü topladığını görürüz. Celâl Bey'in vatana hizmeti, Kurtuluş Savaşı yıllarında kalmaz ve Türkiye Cumhuriyeti kurulunca da devam eder. Celâl Bayar'ın yaşamı romanlara da yansır. Galip Hoca takma adıyla vermiş olduğu mücadeleler başta Feyza Zaim olmak üzere Sabahattin Burhan, İlhan Selçuk, Hasan İzzettin Dinamo, Ahmet Zeki

38.

⁵ İsmet Bozdağ, *a.g.e.*, s. 10-14.

⁶ Cemal Kutay, *Celâl Bayar Bir Türk'ün Biyografisi*, Kemal Onan Basımevi, (yılı belirtilmemiş), s. 15.

⁷ İsmet Bozdağ, *a.g.e.*, s. 23.

⁸ Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celâl Bayar (1918-1960)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 265-266.

Muslu vd. yazarlar tarafından kaleme alınırken; Cumhuriyet'in ilanından sonra siyasi yaşamı ise Mustafa Necati Sepetçioğlu, Nesrin Turhan, Nilüfer Kuyaş, Sevinç Çokum vd. yazarların farklı bakış açılarıyla dile getirilmektedir. Celâl Bayar'ın Millî Mücadele yıllarından itibaren yapmış olduğu faaliyetlerin, verdiği mücadelelerin romanlara nasıl yansıdığı konusu üzerinde duracağımız çalışmamızda, Celâl Bayar'ın hayatında dönüm noktalarını oluşturduğunu gördüğümüz önemli hususlar; Millî Mücadele'nin Galip Hocası Mahmut Celâl Bey ve Romanlara Yansıyan Faaliyetleri, Mahmut Celâl Bey'in TBMM'de Yer Alışı ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1945), Demokrat Parti'nin Kurulması ve 27 Mayıs 1960 Darbesi başlıkları altında incelenmiş ve söz konusu dönemlerde öne çıkan ve romanlarda da sık sık ele alınan konular hakkında bilgi verilmiştir.

1. Millî Mücadele'nin Galip Hocası Mahmut Celâl Bey ve Romanlara Yansıyan Faaliyetleri

Genellikle Celâl Bayar'ın Millî Mücadele yıllarında gösterdiği çabalar, yaptığı faaliyetler, onun söz konusu yıllardaki anılarını kaleme aldığı *Ben De Yazdım* başlıklı sekiz ciltlik eserinden yola çıkılarak anlatılır. Özellikle romanları incelediğimizde yazarların, Celâl Bayar'ın anılarına sadık kalarak olayları kurguladıklarını görmekteyiz. Bu dönemde öne çıkan ve romanlarda da sıklıkla üzerinde durulan hususlar; Mahmut Celâl Bey'in İzmir'den ayrılışı, daha önce düze inmesine vesile olduğu Gökçen Hüseyin Efe tarafından misafir edilmesi ve Efe'nin Celâl Bey'in de ısrarıyla bu mücadelede yer alması, Celâl Bey'in Demirci Mehmet Efe'nin karargâhına gidip onun danışmanı olması ve sonrasında da hayati tehlikesi söz konusu olunca Demirci Mehmet Efe'nin yanından ayrılarak görevlendirildiği Akhisar'a gitmesi ve çalışmalarına burada devam etmesidir.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği anlaşılınca Mahmut Celâl Bey, "fikirlerle savunulamayan halkın, ancak silahla savunulabileceği" düşüncesiyle İzmir'de hürriyet ve istiklal için halkı silahla karşı koymaya çağırır. Bu durum Rum azınlığı ve Saray tarafından hoş karşılanmaz ve İstanbul Hükümeti, Mahmut Celâl Bey hakkında tutuklama kararı çıkarır. Böylece İzmir'den ayrılan Celâl Bey gittiği Ödemiş'te mücadelesine devam eder. Önce Hüseyin Gökçen Efe ardından da Demirci Mehmet Efe ile işbirliği yapar. Galip Hoca adını

olarak Yunanlılara karşı silahlı direnme cephesi kurar⁹. Yörük Ali Efe millî müfrezesini kuranların başında gelen Asaf Gökbel¹⁰ de Galip Hoca'nın düşmana karşı silah kullanmakta ısrar ettiğinden bahseder. Yunanlılara karşı silahla karşılık verilip verilmemesi gündeme geldiğinde, silah kullanılmaması gerektiğini ifade edenlerin sadece Aydın'da değil diğer yerlerde de var olduğunu belirten Asaf Gökbel, 17 Mart tarihinde İzmir'de toplanan Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti Kongresi'nde Celâl Bayar'ın, işgallerin önlenmesi için silahla karşı durulması gerektiğine arkadaşlarını dahi ikna edemediğini söyler¹¹. Ali Fuat Özgen de Celâl Bey'in daha İzmir işgal edilmeden silahlı mücadelenin gerekliliğine inandığını ve bu kararlılığı doğrultusunda çalışmalarını yürüttüğünü ifade eder.¹² Celâl Bayar'ı öngörülerini yanılmamış ve kısa sürede diğerleri de düşmana ancak silahla karşı durulabileceğine inanmışlardır.

Celâl Bey, Ödemiş'e geldiğinde Gökçen Efe'nin davetiyle Kahrat'a gider ve burada Fadime Kadın'ın evinde kalır. Celâl Bey, efe kıyafetleri ile dolaşırken baldırlarının bembeyaz oluşunun deştebanın dikkatini çektiğini ve zeybek elbisesi içine sığamayacağını anlayınca da güzel Kur'an okuduğunu dile getiren Fadime Kadın'ın da etkisiyle, hoca kıyafetine girmeyi düşündüğünü ve lügat manası da rehberi olur düşüncesiyle "Galip" takma adını seçtiğini söyler¹³. Böylece her yerde aranan Celâl Bey tanınmamak için ilk önce Gökçen Efe'nin kendisine verdiği zeybek kıyafetlerini giymiş sonra da bu kıyafetin kendisi ile uyumlu olmadığını anlayıp hoca kılığına girmiştir. Galip Hoca'nın kılık değiştirerek verdiği mücadelelerden Mustafa Kemal Atatürk ve araştırmacılar takdirle, övgüyle söz etmektedirler¹⁴.

Galip Hoca kimliğiyle Celâl Bey, Demirci Mehmet Efe ile cephede çalışanlardan biri olarak görüşmeye başladığını anılarında dile getirir. Fakat efeler temkinli ve yabancılara karşı şüphe içinde oldukları için Mahmut Celâl de Demirci Efe ile yakınlık kuramamış fakat efeler ve

⁹ İsmet Bozdağ, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁰ Asaf Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, Sadeleştiren: Hüseyin Kuruüzüm, 2005, s. 346.

¹¹ Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s. 95.

¹² İhsan Fuat Özgen, *Galip Hoca Celâl Bayar*, İnsanlık Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 150.

¹³ Celâl Bayar, *Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, Cilt 6, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 11 ve 20-21.

¹⁴ Bkz: Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 122, Cemal Kutay, *a.g.e.*, s. 52, Gazi M. Kemal Atatürk, *Nutuk (Söylev)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, s. 372.

kızanlar, hoca olmasından dolayı kendisine saygılı davranmışlardır. Bir gün Demirci Mehmet Efe'nin yanına gelen Denizli Müftüsü, Efe'ye "*Efe, bu efendi benden fazla diplomattır.*" deyip Galip Hoca'yı övünce Efe, kendisiyle çalışmaya başlar: "*Artık Efe'nin açıktan müşaviri ve yakını olmuştum. Esaslı meselelerde bana danışmadan bir şey yapmıyordu, diyebilirim. Ben de bütün samimiyetimle yalnız millî dava için, memleketin kurtuluşu için Efe'ye, inandığım ve bildiğim doğru yolu göstermeye dikkat ediyordum.*"¹⁵ Bir süre Efe'nin yanında bulunan Galip Hoca, İttihatçıları sevmeyen efeler arasında kimliğinin açığa çıkma tehlikesi içinde yaşar. Rahmi Apak da İttihatçılara düşman olan Demirci Mehmet Efe'nin, onun yanında bulunan bazı münevverlerin hayatlarını tehlikeye attığını ifade eder: "*Saraçoğlu Şükrü, Celâl Bayar vesaire gibi münevverler vatanperverlerin geçirdikleri tehlikeler ve sarfettikleri gayretler burada anılmaya layıktır.*"¹⁶ Demirci Efe'nin yanında bulunduğu süre içerisinde Galip Hoca Ödemiş, Aydın, Akhisar çevresinde direnme hatları kurar. Bölgede Millî Mücadele'ye destek verip Kuva-yı Milliye'de yer alanlar olduğu gibi Kuva-yı Milliye'ye olan güveni sarsmak isteyenler de vardır. Rahmi Apak da, söz konusu kişilerden olan İlhami adında birinin Demirci Mehmet Efe'yi yanlış düşüncelere sevk ettiğini, bir süre Efe'nin yanında bulunan Saracoğlu Şükrü, Celâl Bayar, Dr. Mazhar Germen gibi münevver vatanperverlerin Efe'nin şaşırması için ne kadar çaba sarfettiklerini hatta bunu yaparken de hayatlarını tehlikeye attıklarını aktarır¹⁷. Celâl Bey, sadece efelerin yanında İttihatçı olması ile tehlikeler atlattır. Efeler ve kızanları, bir terslik hissettiklerinde anında silahlarına davrandıkları için Kılıoğlu Hüseyin Efe'nin kızanı "*Efe, bunlar kaçıyorlardı. Yakaladım. İşte size getirdim,*" demesiyle Efe'nin silahı Celâl Bey'in alınına dayanır ve jandarma subayının Efe'yi uyarması üzerine Celâl Bey, kurtulur¹⁸.

Celâl Bey'in Demirci Mehmet Efe'nin yanından ayrılması ise, Hacim Çarıklı'nın artık kendisinin Efe'nin yanında tehlikede olduğunu bildirmesi ve Akhisar'da görevlendirilmesi sonucunda gerçekleşir. Akhisar'da Binbaşı Konyalı Hüsnü Bey, İzmirli Küçük Ethem Bey, Reşat

¹⁵ Celâl Bayar, *Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, Cilt 7, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 13-14.

¹⁶ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 109-110.

¹⁷ Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 216.

¹⁸ Celâl Bayar, *Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, Cilt 7, s. 4.

Bey arasında anlaşmazlıklar çıkmış, Hüsnü Bey ile Reşat Bey birbirlerine silah çekmişlerdir. Celâl Bey de Akhisar Cephesi Millî Alay Kumandanlığı'na atanarak bu sorunu çözmekle görevlendirilir¹⁹. Daha sonra Mahmut Celâl Bey, 1919 yılının son aylarında Saruhan (Manisa) mebusu seçilir. TBMM'de Manisa milletvekili olarak yer alır. Celal Bey'in İzmir'in işgali sırasında yaşananları asker, sivil, masum insanların zulüm ve kıyıcılıkla nasıl öldürüldüğünü dile getiren 15 Mayıs 1920'deki konuşması, dinleyenleri çok etkiler. Konuşmanın çoğaltılarak tüm Türkiye'ye dağıtılmasına karar verilir²⁰.

Mahmut Celâl Bey'in Galip Hoca adıyla verdiği mücadelelere roman yazarları da²¹ kayıtsız kalmamış, eserlerinde söz konusu mücadelelerden, başarılarından söz etmişlerdir. Belgesel roman diyebileceğimiz eserlerinde kaynakçaya da yer veren ve anlatımlarında genellikle Celâl Bayar'ın anılarına bağlı kalan yazarlar, çoğu zaman ortak bir görüşü yansıtarak Celâl Bey'in ne kadar fedakâr, millî davaya gönül vermiş, işgaller karşısında bir an bile düşünmeden kendini ateş çemberine atan, birçok hayati tehlikeler geçiren bir vatansever, bir kahraman olarak ifade etmişlerdir.

Kuva-yı Milliye'de efelerin yer alması, Galip Hoca'nın da efelerle çalışması doğrultusunda efelerin hayatlarının anlatıldığı biyografik romanlarda Mahmut Celâl Bey'in faaliyetlerinden bazen detaylı bazen de kısmen bahsedildiğini görmekteyiz. En detaylı bilgiler ise, birçok efenin hayatını kaynaklardan ve bölge halkından derlediği bilgilerin ışığında kurgulayan Sabahattin Burhan'ın romanlarında yer almaktadır.

Sabahattin Burhan'ın *Çete Ayşe* başlıklı romanında sarıklı, cübbeli, kısa sakallı, genç bir hoca olan ve kendisini "*Bursalıyım. İzmir'de çalışıyordum. Vatanıma hizmet edebilmek için Ödemiş'e geldim. Oradan da Koçarlı ve Yavuzköy'e. Yavuzköy'de Şemsi Ahmet Paşa Camiinde üç ay müezzinlik yaptım. Gördüğünüz gibi şimdi Umurlu'dayım. Bundan sonra da burada veya gelişen hadiselerle göre başka yerlerde; amma mutlaka*

¹⁹ Celâl Bayar, *Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, Cilt 7, s. 144-145.

²⁰ İsmet Bozdağ, *a.g.e.*, s. 26-28.

²¹ Mahmut Celâl Bey'in Millî Mücadele yıllarını kapsayan hayatı ve yaşadıklarının romanlara yansımaları "Millî Mücadele Konulu Romanlarda Celâl Bayar, Şükrü Saracoğlu ve Adnan Menderes", başlıklı çalışmamızda da yer almaktadır. Bu çalışmamızda ise, Celâl Bey'in hayatı daha kapsamlı olarak ele alınmış ve Cumhuriyet'in ilanından sonraki yaşantısına da değinilerek konuya daha bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmıştır.

*Kuvayı Milliye safında hizmet edeceğim.*²²” sözleriyle ifade eden Galip Hoca'nın mücadeleleri, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* başlıklı romanda geniş bir şekilde karşımıza çıkar. Yazar Galip Hoca'nın, köy köy dolaşıp halkı İrşad ettiğini, millî heyecanı arttırıp cepheye koşmalarını sağladığını söyler²³. Bir süre Galip Hoca, Yörük Ali Efe'nin yanında da kalır. İngilizcesi iyidir. Konuşulanları Yörük Ali Efe'ye tercüme eder²⁴. Galip Hoca, İttihat ve Terakki'nin İzmir Şubesi'nde kâtib-i mesul olarak çalışmıştır ve bundan dolayı kendisinden şüphelenen Yörük Ali Efe'ye adından, ailesinden bahsederek doğumundan itibaren anlatır (s. 83-85) ki romanda ifade edilenler ile kaynaklarda yer alan bilgiler aynıdır. Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe ile tanışmış olmasına rağmen onu bir de halktan dinlemek ister ve bu durum Efe'nin kulağına gider. Hemen Galip Hoca'yı casus olabilir diyerek eve hapseder. Nazillili Hacı Nuri Efendi'nin ricası üzerine Efe, Galip Hoca'yı serbest bırakır ve yine onun tavsiyesi ile Galip Hoca'yı altıncı müşaviri yapar (s. 99-100). Galip Hoca bir gün, Sancaktar'ın Ali Efe'ye gelir. Efe, Demirci Mehmet Efe'nin İttihat ve Terakkicileri hiç sevmediğini ve kendisi için de ölüm emrini verdiğini söyler. Galip Hoca, Demirci Efe'nin yanından ayrılarak Hacim Bey'in çoktandır kendisinden istediği Akhisar'a gidip orada çalışmaya karar verir (s. 146-149). Yazar romanın sonunda, Avcı Nuri (Edremit)'in ifadelerine yer verir. Avcı Nuri, Efe'nin son zamanlarında, Adnan Menderes'in başbakan, Celâl Bayar'ın da cumhurbaşkanı olduğu dönemde, Menderes ve Bayar'ın onu ziyaret ettiklerini, İstiklal Harbi'ne ait hatıralarını anlattıklarını, Yörük Ali Efe'nin Demokrat Partili olmasına rağmen hiç siyasetten konuşmadıklarını söyler (s. 494). Böylece Celâl Bey, zaferden sonra da efeler ile görüşmeye devam etmiştir.

Galip Hoca'nın Gökçen Efe'nin yanında bir süre kalmış olması sebebiyle genelde Gökçen Efe'nin anlatıldığı romanlarda Galip Hoca'ya da yer verilir. Tıpkı Sabahattin Burhan'ın romanında olduğu gibi²⁵. Gökçen Efe'nin düze inmesine yardımcı olan Celâl Bey'i Kahrat'a getirtip Fadime Kadın'ın evinde onu misafir etmesi, “İlyas Efendi” olarak bilinen

²² Sabahattin Burhan, *Çete Ayşe 1*, Nesil Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2009, s. 231.

²³ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 2*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2009, s. 473.

²⁴ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 3*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2009, s. 30-33.

²⁵ Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014.

Celâl Bey'in Gökçen Efe ile çalışmak istemesi (s. 126-127), Celâl Bey'in Millî Mücadele'ye gönüllü toplaması, teşkilat kurmak için canla başla çalışması (s. 152) ve ardından da Aydın'a geçip orada da Demirci Efe'nin yanında çalışmalarına devam etmesi romanda ifade edilmektedir (s. 299). Romanın sonunda yazar, Gökçen Efe'nin oğlu ve kızını Atatürk okutmak isteyince Celâl Bayar'ın "*Paşam, ben şehit Gökçen Efe'ye minnettarım. Zatiâliniz uygun görürlerse ve müsaade buyurursanız çocukları ben okutacağım. Ayrıca yiğit Gökçen'e bu hususta verilmiş sözüm var,*" dediğini ve çocukları Ankara'ya getirip okula yazdırdığını ifade eder (s. 489-490). Gökçen Efe'nin hayatının anlatıldığı ve anlatıların da Celâl Bayar'ın anılarına dayandığı bir başka roman ise, *Kuva-yı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*'dir. Romanda Galip Hoca, Gökçen Efe'nin onun yerleştirdiği Fadime Hanım'ın evinde kalır ve Efe'yi Millî Mücadele'ye katılması için ikna etmeye çalışır. Fadime Hanım'ın evi adeta karargâha dönüşür. Celâl Bey burada beyanname yazarak Yunanlıların sebepsiz İzmir işgalini kınarken ahaliyi de vatan müdafaasına çağırır²⁶. Kahrat'tan Nazilli'ye geçen Galip Hoca burada çalışmalarına devam eder.

İbrahim Kiraz'ın Demirci Mehmet Efe'nin hayatını anlattığı biyografik romanda²⁷ Celâl Bayar'ın Demirci Mehmet Efe'nin altıncı danışmanı olarak çalışmasında Bayar'ı İzmir'den tanıyan ve Demirci Mehmet Efe tarafından da sevilen Nuri Efendi'nin sözleri etkili olur (s. 564). Böylece Celâl Bey, Demirci Mehmet Efe'nin yanında çalışarak ona en yakın kişilerden biri olur. İbrahim Kiraz, romanında Galip Hoca'nın Yörük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe arasında oluşan gerginliklerin çözümünde de yer aldığını belirtir²⁸. Romanda Galip Hoca'nın yer aldığı diğer önemli olay ise General Humphery'in, Milne Hattı konusunda Kuva-yı Milliye Komutanı ile görüşmeye gelmesinde karşımıza çıkar. Tümen Komutanı Albay Şefik, Generalle görüşecek bir heyet oluşturur ve bu heyetin içinde Galip Hoca da yer alır. İngiliz Heyeti, Köşk Karargâhı'nı gezmek isteyince zeybekler tepki gösterir. Onları sakinleştiren de Galip Hoca olur. (s. 263-271)

²⁶ A. Levent Ertekin, *Kuva-yı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*, Yeni Asya Matbaacılık, 2001, s. 35-36.

²⁷ İbrahim Kiraz, *Millî Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe III*, BRC Matbaası, Ankara, 2009.

²⁸ İbrahim Kiraz, *Millî Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe 4*, BRC Matbaası, Ankara, 2013, s. 51-54.

Menderes'in İki Yakası başlıklı romanda da Galip Hoca'ya yer verir. İttihat ve Terakki Partisi'nin İzmir sorumlu kâtibi olan Mahmut Celâl Bey, parti dağılınca hükümet tarafından aranır ve İzmir'in işgali üzerine Kuşçubaşı Eşref ile birlikte Ödemiş-Tire'ye gelirler. Tire'de Galip Hoca kimliğine bürünen Celâl Bey, köy köy dolaşarak ulusal direniş çağrısı yapar ve halkı birlik olmaya davet eder. Kılıoğlu Hüseyin Efe'nin yanına gitmeye çalışırken kızanların, kaçıyordu yakalayıp size getirdik demesiyle Efe, Galip Hoca'nın alınına namluyu dayar. Galip Hoca'yı ölümden kurtaran ise, yanında bulunan Teğmen Şefik olur²⁹. Demirci Mehmet Efe, Galip Hoca'yı yanına danışman olarak alır (s.95). Celal Bey, Efe'den büyük saygı görür. Saygılı davranışları ve güzel konuşmalarıyla kendisini sevdirebilir. Fakat Efe'nin üzerinde etkisi olmaz. Efe, onun öğütlerini tutmaz. Efe, İtilafçıların kışkırtmasıyla da İttihatçı diye Galip Hoca'yı öldürmeyi tasarlar. Celâl Bey, bu durum karşısında Köşk'teki karargâhtan gizlice ayrılır. Hacim Çarıklı'nın ısrarıyla da Akhisar Millî Alay Kumandanlığı görevini üstlenir (s. 135). Yüzbaşı Nuri, Kılıoğlu Hüseyin Efe'yi tutuklamak için gittiği gün Efe'ye, Celâl Bey'in çok kinci olduğunu, kendisine karşı yapılan bir muameleyi asla unutmadığını söyler. Hüseyin Efe, Galip Hoca'nın alınına iki kere silah dayadığını birinde Teğmen Şefik Bey'in diğerinde ise, Yörük Ali'nin müdahalesiyle kurtulduğunu Yüzbaşı Nuri'ye anlatır (s. 457-458).

Hasan İzzettin Dinamo'nun kaleme aldığı ve beş ciltten oluşan *Kutsal İsyân Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi* başlıklı romanda İttihat ve Terakki'nin İzmir Sorumlu Kâtibi Mahmut Celâl Bey'in, kılık değiştirerek İzmir'den kaçıp birçok tehlikeler atlatarak Ödemiş'e geldiğini burada da Beybabazade İnceoğlu Refik Şevket Bey'in evinde saklandığını ifade eder.³⁰ Daha sonra Celâl Bey Kahrat'ta Gökçen Efe'nin yanında saklanır. Burada bulunurken Avukat Refik Şevket, Doktor Mustafa Şevket, Eczacı Tefik vd. Yunanlılara karşı bir savunma örgütü kurulmasına karar verirler ve çalışmalara başlarlar. Romanda Celâl Bey'in, İttihat ve Terakki döneminde Bursa'da ve İzmir'de partinin sorumlu kâtipliğini yaptığı, İzmir'in işgalinin hemen ardından İzmirli aydınları örgütleme çabasında bulunduğu fakat hakkında tutuklama emri verilince İzmir'den kaçmak zorunda kaldığı ifade edilir. Celâl Bey, halkı gelecek felakete karşı uyarmak için mitinglerde konuşmuş, gittiği

²⁹ Ahmet Zeki Muslu, *Menderes'in İki Yakası*, Yitik Ülke Yayınları, İstanbul, 2016, s. 45-52.

³⁰ Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyân Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi 2*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 203.

her yerde bu mücadeleyi vermiştir. Aydın'a gelen Celâl Bey, Mehmet Şefik Bey ve Demirci Mehmet Efe ile görüşür: "İşte, Celâl Bey burada, elinde bir mavzer ve başında kocaman bir sarık Galip Hoca adıyla propagandacı bir savaşçı olarak görev görmeye başladı." ³¹ Kısa zamanda Demirci Efe'nin akıl danıştığı kişi olur. Aydınlarla ve politikacılara karşı kuşkucu olan Efe, Celâl Bey'in İttihatçı, Cumhuriyetçi fikirlere sahip olduğunu işitir ve onu öldürmeye karar verir. Celâl Bey, Akhisar Millî Alay Kumandanlığı'na atanır. Kısa süre sonra Saruhan (Manisa) mebusu seçilir. (s.103).

Ali İhsan Usta, Yörük Ali Efe'nin hayatını anlattığı *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe* başlıklı romanında Celâl Bayar'ın, Galip Hoca takma adıyla dolaştığını, İttihat ve Terakki'nin İzmir kâtibi olarak bölgeyi iyi tanıdığı için komitelerin oluşmasına çalıştığını anlatır³². Galip Hoca, etrafında saygın bir çevre oluşturur. Yazarın ifadelerine göre Demirci Efe, Galip Hoca'nın bu kadar sayılıp sevilmesini hazmedemez. Ayrıca Hoca'nın camii hocalığı yapmaması da dikkatini çeker. Ondan şüphelenir ve Yörük Ali Efe'ye onu yok edelim der. Yörük Ali Efe ise Galip Hoca'yı sever, sayar ve onu korur (s. 244). Romanda Celâl Bey, Millî Mücadele'de düşmanın ilerlemesini durduran ve Mustafa Kemal Paşa'ya düzenli orduyu kurması için zaman kazandıran vatansever Türk aydınlarından biridir.

Şükrü Saracoğlu'nun hayatının anlatıldığı biyografik roman *Efe Başvekil Şükrü Saracoğlu'nun Romanı* başlıklı eserde Celâl Bey'den de söz edilir. 1910'lu yıllarda Şükrü Bey, İzmir Sultanisi'nde müdür olarak görev yapmaktadır. 1914 yılında Bursa'da görev yapan Celâl Bey'i, İttihat Terakki İzmir Katib-i Umumiliği'ne atarlar. İttihat ve Terakki'nin İzmir'deki merkezi, mektebin ilerisinde olunca Mahmut Celâl Bey, partinin eğitim ocağı olarak gördüğü bu mektebe sık sık gelir ve Şükrü Saracoğlu ile sohbet eder³³. Saracoğlu, Mondros Antlaşması'ndan sonra ülkenin işgali karşısında arkadaşlarıyla birlikte Millî Mücadele'ye katılmaya karar verir. Aydın ve Havalisi Umum Kumandanı Demirci Mehmet Efe'ye gitmek için yola koyulurlar. Demirci Efe, onların

³¹ Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyân Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi 4*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 102.

³² Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Hürefe Matbaacılık, İzmir, (Yılı belirtilmemiş), s. 243.

³³ Gürkan Hacır, *Efe Başvekil Şükrü Saracoğlu'nun Romanı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 43-44.

casusluğundan şüphelenip göz hapsinde tutar. Onları kurtaran ise, o sıralarda Akhisar Cephe Komutanı olan Mahmut Celâl Bey olur. Saraçoğlu, kendisine telgraf gönderip durumu üstü kapalı anlatır. Celâl Bey, durumu anlar ve Efe'nin yanına gelir. Onlar için kefil olur ve sorun böylece çözülür (s. 63- 70).

Feyza Zaim ise *Ateşler İçindeydi Germencik*³⁴ başlıklı eserinde, Germencik'in işgalinde ailesinin yaşadıklarını anneannesinin ve tarihi belgelerin ışığında anlatır. 26 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlılar, Germencik'i işgal eder. Yunanlılar, kadınların, kızların namusuna saldırmış, kadın, çocuk, yaşlı demeden herkese işkenceler uygulayarak öldürmüştür. Anneanesi Şadiye Hanım'ın babası Emin Bey, nahiye müdürüdür. Aynı zamanda Kuva-yı Milliye'de de yer alır. Emin Bey, yöredeki müdafaa hareketini başlatır. Ailesini emniyetli bir yere götüremeden de esir düşer. Erbeyli istasyonu baskınından önce Emin Bey, köylerden 30 kişilik bir birlik kurar. Yunan karargâhına baskın düzenler. Galip Hoca, bu sıkıntılı zamanlarda söz konusu ailenin yanında bir ay kalır. Kendisi arandığı için dışarıya çıkamaz. Çıktığı zaman da kılık değiştirmek zorunda kalır. O zamanlar sekiz yaşında olan Şadiye'nin gözünde Galip Hoca, bir evliya, bir kurtarıcıdır: "*Meğer Hoca Efendi, kılık değiştirerek bizleri selamete erdirmeye gelmiş peri padişahıymış. Gün gelecek, bizleri de yanına katacak, o zamana kadar hiç görmediğim ama babaannemin anlata anlata bitiremediği memleketimize, Denizli'ye götürecekmış... Bir başka masal... Hoca Efendi, rızkını aramak için yollara düşmüş hem garip hem de gariban bir ramazan hocası olarak tanıtıyormuş kendisini ya, aslında o, babaannemin anlattığı şu mübarek kişilerden biriymiş. Bir evliyaymış. Hatta belki de Hızır Peygamber... Kılık değiştirmesi, insanların onu bu haliyle de evlerine kabul edip etmeyeceklerini, yemek verip vermeyeceklerini anlamak içinmiş. Ona kimler kapılarını açarlar da yemek verirlerse, onların yiyeceği içeceği hiç eksilmezmiş.*" (s. 22) Şadiye'nin ve evin diğer çocuklarının gözünde Galip Hoca'nın yeri bambaşkadır. Bir gün Galip Hoca, çocuklara ders vermek ister. Çocuklar masaya oturtulunca ve Kur'an dersi alacaklarını düşünürlerken Hoca'nın Fransızca dersi vermesiyle şaşırırlar (s. 37-39). Yörük Ali Efe, Malkaç Köprüsü Baskını'nı yapar. Ondan önce de Yunan karargâhından silahlar alınır. Tüm yaşananlarla Emin Bey'in ve onun

³⁴ Feyza Zaim, *Ateşler İçindeydi Germencik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

evinde kaldığı söylenen Hoca'nın bağlantılı olduğu düşünülür. Emin Bey'in evini, Yunan askerleri basar. Şadiye'nin annesi, Galip Hoca'yı saklar. Şiddet görmelerine, başlarına silah dayanmasına rağmen kimse Galip Hoca'yı ele vermez. Çünkü Emin Bey Mustafa Kemal'in emri olduğunu söyleyerek, her ne pahasına olursa olsun eşine, Galip Hoca'yı saklamasını tembihler (s. 74). Galip Hoca, o gün evden uzaklaşıp Reis köyüne varır ve onlara yardım gönderir. Hulusi Bey'in evine gelen ailede yaralıları vardır. Dinlendikten sonra Galip Hoca ile birlikte Emin Bey'in güvendiği dostu Ali Ağa'nın yanına giderler. Galip Hoca orada, onlardan ayrılır. Emin Bey esirlikten kurtulduktan sonra ailesiyle Umurlu'ya gelir. Celâl Bey ile karşılaşır. Emin Bey de hoca kılığına girer ve Galip Hoca ile birlikte Yunan birliklerinin olduğu yere sızarlar. Tüm zorluklar geride kaldıktan sonra da Celâl Bey, aile ile görüşmeye devam etmiş ve cumhurbaşkanlığı döneminde her yıl Naime Hanım'ı, Çankaya Köşkü'nde ağırlamıştır (s. 65). Romana da konu olan Celâl Bayar'ın Emin Bey'e giderek orada müdafaa hattı kurmak ardından da Nazilli'ye geçmek istediğinden Ziya Şakir eserinde, Celâl Bayar da anılarında, Bayan Naime Ulucan'ın notlarıyla birlikte, yer verir. Romanda, söz konusu iki eser de kaynak olarak kullanılmıştır.³⁵ Görüldüğü gibi hem araştırmacılar hem de roman yazarları tarafından Celâl Bayar'ın Galip Hoca kimliği ile vermiş olduğu mücadelelerden takdirle, övgüyle, hayranlıkla söz edilmiş, Galip Hoca bir kahraman, bir kurtarıcı olarak görülmüştür.

2. Mahmut Celâl Bey'in TBMM'de Yer Alışı ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1945)

1920-1945 yılları arasında Celâl Bey'in hayatında önemli gelişmeler yaşanır. Mahmut Celâl Bayar, 1920 yılının ilk ayında Osmanlı Meclis-i Mebusan'da Saruhan mebusu olarak yer alır. TBMM açılınca Ankara'ya gelir. Mecliste yaptığı konuşmalar etkileyicidir. Ağustos 1920'de vekâleten atandığı İktisat Vekilliği'ne altı ay sonra asaleten atanır. İsmet Bozdağ'ın da ifade ettiği gibi Celâl Bey, Atatürk'ün isteği ile Lozan görüşmelerinde yer alır.1923 yılında TBMM'de, İzmir milletvekili olarak bulunur. Celâl Bey, Atatürk'ün de isteği ile millî bir bankanın kurulma çalışmalarına başlar. Bakanlık görevinden istifa eder ve kurulan İş Bankası, Türk iktisadi hayatının belkemiğini oluşturur. İş

³⁵ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 79-82, Celâl Bayar, *Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, Cilt 6, s. 129-139, 142-144.

Bankası'nı yakından takip eden Mustafa Kemal Atatürk, Celâl Bey'in başarılarını görür ve bu başarılarını İktisat Vekâleti olarak da göstermesini ister. İktisat Vekili olan Mustafa Şeref Bey'in yerine Celâl Bey'in gelmesini sağlar³⁶. Mehmed Kemal de Atatürk'ün Celâl Bayar'a güvendiğini, Bayar'ın İktisat Vekili olmasının da Banka Genel Müdürü olmasının da Atatürk'ün isteklerinin yansıması olduğunu söyler³⁷. Celâl Bayar, başvekil olur. "Dörtlü Takrir" önergesine imza atanlardan biridir. İlk önce İzmir milletvekilliğinden ve Aralık 1945'te de CHP'den istifa eder.

İsmet Bozdağ Bayar'ın, İktisat Vekili ardından da Başvekil olduğu yedi yıl içerisinde (1932-1938) Türkiye'nin bugünkü ekonomik temellerini attığını, bu süreçte bütçenin geliştiğini, paranın değerini koruduğunu, ihracatın yeni boyutlar kazandığını, ithalatın yükseldiğini ifade eder³⁸ Ziya Şakir de İktisat Vekili olduğu beş yıl içinde Celâl Bey'in Vekâlet binasındaki odasında beş gün bile oturmadığını, Anadolu'yu karış karış gezerek şehirlerdeki iş adamlarından köylerdeki çobanlara kadar bütün vatandaşlarla tanıştığını, onların dertlerini dinleyip ihtiyaçlarını öğrendiğini, memleketi refaha kavuşturmak için ne mümkünse yaptığını dile getirir³⁹.

Celâl Bayar ile İsmet İnönü arasında bu dönemde iktisadi konularda fikir ayrılıkları oluşur. Bu ayrılıklardan çıkabilecek çatışmalar; Atatürk'ün Bayar'ı desteklemesi ve Bayar'ın İsmet İnönü ile Atatürk'ü karşı karşıya getirecek problemlerden uzak durması ile en aza indirilir⁴⁰. İsmet İnönü ile Celâl Bayar'ın birbirlerinin gündeminden hiçbir zaman düşmediklerini dile getiren İsmet Bozdağ, İnönü Cumhurbaşkanı olunca İş Bankası ve İktisat Vekâleti arşivlerindeki belgeleri inceleyerek Bayar hakkında aleyhte sayılabilecek bilgileri toplattığını hatta Bayar'ın oğlu Refii Bayar'ın da kurucularından olduğu "İmpeks" şirketinin, devlet ihalelerinde menfaat sağladığı iddialarının ortaya atıldığını söyler. Sanıklar mahkemede suçsuz görülmüş fakat Refii şerefiyle oynanmasına ve babasına verdiği bu üzüntüye dayanamayarak hayatına son vermiştir. Küçük oğlu Turgut Bayar da

³⁶ İsmet Bozdağ, *a.g.e.*, s. 32-36.

³⁷ Mehmed Kemal, *Celâl Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi*, Abece Yayınları, İstanbul, 1980, s. 16.

³⁸ İsmet Bozdağ, *a.g.e.*, s. 46.

³⁹ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 136-137.

⁴⁰ İsmet Bozdağ, *a.g.e.*, s. 46.

gözaltına alınmış ardından suçsuz bulunarak serbest bırakılmıştır⁴¹.

Celâl Bayar'ın bu dönemde yaşadıkları ve elde ettiği başarılar romanlara da yansır. Örneğin; Selahattin Yüzbaşı'nın anılarından yola çıkılarak kaleme alınan *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*⁴² başlıklı eserde, 61. Tümen Kumandanı Albay Kazım Bey'den Yüzbaşı Selahattin'e gelen kartta Balıkesir'de bulunan fakat ailevi sebeplerden dolayı Bursa'ya gelmesi gereken, iyi ve temiz bir arkadaşları olan Mahmut Celâl Bey'e iş bulması istenir. Kendisi de Müdafaa-i Hukuk Reisi Salih Hoca ile görüşür: "*Hoca 70 lira maaşla kâtip olarak aldı. İyi bir çocuk, mütevazı bir adamdı Mahmut Celâl... Bursa'da bulunduğumuz sürece iyi çalıştı.*" İstanbul'un işgalinden sonra Mahmut Celâl Bey, TBMM'ye yine Manisa mebusu olarak katılır. (s. 142) Romanda Bursa'da bulunduğu sırada Mahmut Celâl ile arkadaşlarının birçok entrikalar çevirdiklerinden, Bekir Sami ile Hacı Muhittin'in arasını açtiklarından söz edilir (s. 226). İleriki yıllarda Ankara'da Mahmut Celâl ile karşılaşan Selahattin, onun İktisat Vekili olduğunu öğrenir. Kendisi askerlikten istifa etmiş ve çocuklarının geçimini sağlamak için Güneydoğu illerinde yaşamaya mecbur iken işleri yolunda giden pek çok kişinin var olduğunu görür (s. 287-288). Romanın sonunda Celâl Bayar ve arkadaşlarının "Dörtlü Takrir"i vererek muhalefetin başına geçtikleri, Yüzbaşı Selahattin Yurtoğlu'nun evinde sık sık toplandıkları ve yeni bir partinin hazırlıklarını tamamladıkları söylenir. (s. 335)

Celâl Bayar'ın ekonomik atılımları en fazla *Efe Başvekil Şükrü Saracoğlu'nun Romanı*'nda yer almaktadır. 1927 yılında Maliye Bakanı olan Saracoğlu, Merkez Bankası'nın olması gerektiğine inanır. Merkez Bankası'nın kuruluşunda etkin rol almak isteyen bankaların başında, Ziraat Bankası ile İş Bankası gelir. İş Bankası'nın genel müdürü ise, Mahmut Celâl Bayar'dır: "*Celâl Bey, bu yarışta oldukça iddialıydı. Yeniden bir banka tesis edilmesinin gereksiz olduğunu, hali hazırda kurulu bulunan İş Bankası'nın bu işi layıkıyla yürütebileceğini söylüyordu. Hatta buna yönelik yurtdışında bazı bankalarla görüş alışverişi yapıyor, onlardan merkez bankasının kuruluşuyla ilgili yardım talebinde bulunuyordu*⁴³." Romanda bu süreç içerisinde Saracoğlu'nun, tüm bankalara eşit davrandığı, ayrıcalık yapmadığı ve bu durumdan da en

⁴¹İsmet Bozdağ, *a.g.e.*, s. 66-67.

⁴² İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, 2. Kitap, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

⁴³ Gürkan Hacı, *Efe Başvekil Şükrü Saracoğlu'nun Romanı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 120.

çok eski dostu olan Celâl Bey'in bozulduğu ifade edilir (s. 121). Atatürk ile girdiği tartışma sonucu istifasını veren Mustafa Şeref Özkan'ın yerine İsmet Paşa'nın gönülsüz olarak kabul ettiği Mahmut Celâl Bayar, İktisat Vekilliği'ne atanır. İsmet Paşa ile Celâl Bayar, ekonomik konularda görüş ayrılığı yaşarlar: *"Hiç kuşku yok ki Mahmut Celâl Bey'in bu denli güçlü olmasında Gazi'nin payı büyüktü. Siyasi ve askeri alanda kazanılan başarılarının iktisadi alanda gerçekleştirilemediğinden yakınan Gazi, çözümün daha serbest piyasa ekonomisinde olduğunu düşünüyordu. Bir an önce yapılması düşünülen sanayi hamlelerinin liberal ekonomi ile beslenmesi durumunda gelişmenin ve rahatlığın sağlanabileceği düşüncesi hâkimdi."* (s. 144) Atatürk ile İsmet Paşa arasında yaşanan gerginliğin bir yansıması da Mustafa Kemal Atatürk'ün İsmet Paşa başbakan iken onun yerine Celâl Bayar'ı atamasında gerçekleşir. Atatürk'ün vefatının ardından yaşananlar ise şöyle ifade edilir: *"Atatürk'ün ölümünden sonra tüm dünyanın gözlerini çevirdiği ülkede İsmet İnönü'ye muhalif olabilecek isim olarak görülen Bayar, bu geçiş sürecini olgunlukla atlatmıştı. Zaten İsmet Paşa'nın reisicumhur olur olmaz başvekâlet görevini ona vermesi de özellikle yurtdışında olumlu bir izlenim yaratmak ve devlette devamlılığın olduğunu göstermek içindi. Hem İsmet Paşa hem de Bayar herkesin kaosa sürüklenmesini beklediği Türkiye'yi güvenli bir şekilde limana yanaştırmak sorumluluğunu göstermişlerdi. Ancak süre doldu. Şimdi Milli Şef dönemi başlamıştı."* (s. 172) Celâl Bayar, hem oğlu hakkında çıkan söylentiler hem de İsmet Paşa'nın kısılcacında devam edemeyeceğini anlayıp seçime gider ve İkinci Bayar dönemi 75 günde sona erer. Romanda Celâl Bayar'ın, İsmet İnönü'ye yakın olan Saraçoğlu ile de yıldızının barışmadığı belirtilir. Kabinesinde kendisine yer verse de bunu gönülsüz olarak yaptığı söylenir. Kısaca bu başlık altında değerlendirdiğimiz iki romanda Celâl Bayar'ın başarılarından söz edilmekle birlikte onun entrikalar çeviren, hırslı, iddialı yapısına da değinilmiştir. Bayar'a karşı farklı görüşler daha çok Cumhurbaşkanı olduğu dönemde karşımıza çıkmaktadır.

3. Demokrat Parti'nin Kurulması ve 27 Mayıs 1960 Darbesi

7 Ocak 1946 yılında Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Refik Koraltan ile birlikte Celâl Bayar, Demokrat Parti'yi kurarlar ve Bayar, bu partinin genel başkanı olur. TBMM'de İstanbul milletvekili olarak yer alır. 22 Mayıs 1950 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilen Bayar, seçimleri kazanan Demokrat Parti'de hükümet kurma görevini Adnan Menderes'e vererek onu Başvekil seçer. Ardı ardına üç seçimde Demokrat Parti

iktidarını korurken, Bayar da Cumhurbaşkanı olmaya devam eder. 1950-1960 yılları arasında yaşananlar, alınan kararlar üzerine farklı yorumlar yapılmış özellikle yaşananların, halkın özgür iradesi ile başa gelen hükümetin darbe ile indirilmesiyle sonuçlanması çoğu kez eleştirilmiş, idamlar sorgulanmış ve bu durum romanlara da farklı bakış açıları ile yansımıştır.

Romanlarda sıklıkla karşımıza çıkan hususlardan biri, Celâl Bayar ile Adnan Menderes'in birbirlerine karşı tutumlarıdır. Kimi Celâl Bayar'ı baskın bir karakter olarak görmüş ve Adnan Menderes'in Bayar karşısında sessiz kaldığını ifade etmişken kimi yazarlar ise, bu durumun tam tersi olduğunu belirtmişlerdir. Sadettin Demirayak, Adnan Menderes ile Celâl Bayar'ın nasıl tanıştıkları üzerinde dururken bir konuya dikkat çeker. Celâl Bayar, Millî Mücadele anılarını içeren *Ben De Yazdım* başlıklı eserinde, Aydın'da verilen mücadelelere, kahramanlara, olaylara, tarafına gönderilen mektuplara yer vermesine rağmen Demokrat Parti'yi birlikte kurdukları, on yıl birlikte çalıştıkları, sonra da birlikte yargılandıkları Adnan Menderes'e yer vermez: *"Bunca yıllar beraber siyaset yapan insanların unutulması mümkün mü? Neden Celâl Bayar'ın eserinde Nazillili Arnavut Yaşar'ın ismi var da, Adnan Bey'in ismi yok? Ölümünden en büyük acıyı çekenlerin başında Celâl Bayar yok mu?"*⁴⁴ Celâl Bayar, söz konusu anılarında Adnan Menderes'in Millî Mücadele yıllarında verdiği mücadeleden söz etmediği gibi İsmet Bozdağ'ın, Adnan Menderes'in biyografisini yazmak için kendisiyle yaptığı konuşmalarda da bu mücadelelerden söz etmemektedir. Adnan Menderes'i, 1. Dünya Savaşı arifesinde İttihat ve Terakki Partisi'nin İzmir Katib-i Mes'ulü iken tanıdığını söyleyen Bayar, Kızılçullu'daki Amerikan Koleji'nde misyoner rahiplerin Müslüman öğrencileri Hristiyan yapmaya çalıştıklarını söyleyen Adnan ve arkadaşlarının, kendisine şikâyete geldiklerini ifade eder⁴⁵. Bu dikkat çekici hususun dışında Celâl Bayar Adnan Menderes'i zeki, vicdanlı, doğruluğa önem veren, kuvvetli bir mantığa sahip, fikirlerini sonuna kadar savunan, memleketi iyi tanıyan, kusursuz bir vatanperver, "oy"a saygılı, "Büyük ve Kuvvetli Türkiye" idealine inanmış, çok çalışkan, tek kuvvet ve tek

⁴⁴ Sadettin Demirayak, *Kuva-yı Milliye'nin Aydın'da Doğuşu*, Tuna Ofset Matbaası, 3. Baskı, Aydın, 2007, s. 147.

⁴⁵ Celâl Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Hzl.: İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul, 2010, s. 25-26.

irade olarak halka dayanmış bir devlet adamı olarak anlatır⁴⁶. Daima meşruluktan yana olduğunu, şiddete itibar etmemenin, kanun içinde kalmanın onda bir siyasi karakter olduğunu, baskının ancak halktan geldiğinde meşru olacağına inandığını fakat ne acıdır ki Adnan Menderes'in Anayasa'yı çiğnemek iddiası ile darağacında can verdiğini ifade eder⁴⁷. Ayrıca on beş yıl içinde Adnan Menderes ile iki konuda fikir uyuşmazlığı yaşadığını ve tam mutabık olmadığını, bunlardan biri "Devr-i Sabık" yaratmamak taahhüdü yani DP iktidara gelirse CHP'den hesap sormamak ve işlenmiş suçlar varsa davacı olmamak diğeri de CHP mallarının hazineye intikali kanunu olduğunu söyler.⁴⁸ Söz konusu iki konu dışında Adnan Menderes ile tam bir anlaşma halinde olduklarını söyleyen Bayar, Adnan Menderes ile sık sık ihtilafa düştüğü ve siyasi bir buhrana yol açmamak için Menderes'e karşı müsamaha yolunu tuttuğuna dair var olan söylentilerin de doğru olmadığını vurgular⁴⁹.

Daha sonra romanlarda sıklıkla karşılaştığımız farklı görüşlerin ortaya çıktığı diğeri bir husus da İsmet İnönü, Celâl Bayar ve Adnan Menderes arasında yaşananlardır. 1950-1960 yılları arasında yaşananların darbe ile sonuçlanmasının sorumlusu olarak kimi İsmet İnönü'nün rakip tanımaz, baskıcı, tedirgin edici tutumlarını göstermiş, kimi DP'de oluşan İsmet İnönü fobisinden söz etmiş, kimi Celâl Bayar'ın olaylar karşısında pasif kaldığını ileri sürmüş, kimi de Adnan Menderes'in tutarsız davranışlarını ve kararlarını bu duruma gerekçe göstermiştir. Örneğin Tuğrul Sarıtaş, DP'nin muhalefet takıntısından bahsederek, İsmet İnönü fobisinden kurtulamadıklarından söz eder⁵⁰. Sarıtaş, İsmet İnönü'nün bürokrasi ve orduya mesaj vermeyi hiç ihmal etmediğini söyler. İktidarın; ordu, bürokrasi, üniversite ve basının kendilerinden yana olmayacağı düşüncesinden kurtulamadıklarını ifade eder⁵¹. Mehmed Kemal de benzer bir düşünceyle Celâl Bayar'ın, İnönü cumhurbaşkanı olduktan sonra onunla takışmak istemediğini, bunun kimseye hayır getirmediğini bildiğini, İsmet İnönü'nün hasımları için acımasız, kinci olduğunu bildiği için de başka partiler kurulmasına

⁴⁶ Celâl Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 83-85.

⁴⁷ Celâl Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 130-132.

⁴⁸ Celâl Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 195.

⁴⁹ Celâl Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 200.

⁵⁰ Tuğrul Sarıtaş, *Arka Bahçede Neler oldu? Adnan Menderes*, Kültür Ajans Yayınları, Ankara, 2013, s. 54.

⁵¹ Tuğrul Sarıtaş, *a.g.e.*, s. 56.

karşın CHP'den hiçbir zaman ayrılmayı düşünmediğini söyler⁵². Celâl Bayar ise başından beri iktidarın, DP'yi "gölge muhalefet" olmaya zorladığını, bunun için kuruluşuna müsaade ettiklerini, sahici bir muhalefet oldukları anlaşılınca da devletin gazap şimşeklerinin üstlerinde çaktığını söyler⁵³.

1950-1960 yılları arasında romanlarda da sıklıkla söz edilen Kore'ye asker göndermek, NATO'ya girmek ve Kıbrıs sorunu en fazla üzerinde durulan diğer konular olur. Tuğrul Sarıtaş, DP iktidara geleli bir ay bile olmadan Kore Savaşı gibi ciddi bir sorunla karşılaştığını ifade eder. Sovyet tehditlerinden bunalan Türkiye, Batı'ya yönelerek NATO'ya girmek ister. NATO üyeliği için savaşa taraf olur ve 4500 mevcutlu silahlı birliği Birleşmiş Milletler emrine verir⁵⁴. Türkiye, NATO'ya kabul edilir ve 18 Şubat 1952 tarihinde imzalar atılır⁵⁵. Mehmed Kemal, NATO'ya girmek için Kore'ye asker gönderilmesiyle binlerce askerimizin öldürülmesine önyak olan kişilerin başında Celâl Bayar'ı görür. Ayrıca NATO'ya girerek Amerikan parasının ve Amerikan generallerinin Celâl Bayar tarafından yurda sokulduğunu, bir de Bağdat Paktı ile ülkeyi İngilizlere bağladığını söyleyerek ülkemize de Küçük Amerika adını vermesiyle Bayar'ı eleştirir ve Adnan Menderes'in de Amerika tarafından devrildiğini belirtir⁵⁶. Celâl Bayar ise, NATO'ya girmek için Kore'ye asker gönderilmediğini fakat askerlerimizin yarattığı destanın, dünyada Türk milletini yeni baştan herkese tanıttığını ve bu durumun da NATO'ya alınmamızda etkisi olmuş olabileceğini söyler⁵⁷. Ayrıca İsmet İnönü'nün de NATO'ya bağlanmakta zarar değil fayda gördüğünü onunla yaptığı konuşmadan anlayan Celâl Bayar, İsmet İnönü'nün *NATO'da yer almamızın, memleketimizin emniyet ve selameti için esas teşkil ettiğini söyledi*⁵⁸ diyerek bu adımı İsmet İnönü'nün de desteklediğini belirtmiş olur.

1950'li yılların ortasında dış politikada atak davranan DP, Yunanistan ve Yugoslavya ile 1953 yılında Balkan Paktı anlaşmasını imzalar. Yunanistan hem NATO hem de Balkan Paktı'nda yer almasına rağmen Kıbrıs konusunda sorun çıkartmaya başlar. Ada uzun zamandır

⁵² Mehmed Kemal, *a.g.e.*, s. 24.

⁵³ Celâl Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 100.

⁵⁴ Tuğrul Sarıtaş, *a.g.e.*, s. 64-65.

⁵⁵ Tuğrul Sarıtaş, *a.g.e.*, s. 72.

⁵⁶ Mehmed Kemal, *a.g.e.*, s. 34.

⁵⁷ Celâl Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s.180.

⁵⁸ Celâl Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 175-177.

İngiltere'nin egemenliğindedir fakat artık adayı terk etmek isterler. Kendilerini adanın sahibi olarak gören Yunanistan, Birleşmiş Milletlere başvurup ada hakkındaki kararı adada yaşayanların vermesini ister. Nüfus olarak Rumlar, Türklerden fazla olduğu için bu durum Türkiye için ciddi bir güvenlik sorunu oluşturur. DP, Kıbrıs'ta sorun istemez. İngiltere ve ABD'ye baskı yaparak konunun Birleşmiş Milletler'de karara bağlanmasını önler. Fakat EOKA örgütü Ada'da, hem İngilizlere hem de Türklere saldırır. Yunanistan, Türkiye ve İngiltere 1955'te Londra'da toplanır. Toplantının son gününde, Atatürk'ün Selanik'te bulunan evinin bombalandığı haberiyle İstanbul, Ankara ve İzmir'de Rum ve Ermeni vatandaşlara ait evlerin, dükkânların, kiliselerin yağmalandığı haberi gelir. Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti'nin bildirimleriyle öğrenciler harekete geçer. Protesto yürüyüşleri yapılır. Üç ilde sıkıyönetim ilan edilir. Olayların sorumlusu olarak söz konusu cemiyetin üyeleri ve solcu oldukları bilinen insanlar gözaltına alınır. Solcuların olayla ilgisi olmadığı kısa sürede anlaşılır. 1959 yılında Zürih Anlaşması imzalanır. Bir Türk kuvveti adaya yerleşir. Gerektiğinde Türkiye, Kıbrıs'a tek taraflı olarak müdahale edebilecektir⁵⁹.

1957 seçimlerinden sonra 174 milletvekili çıkarmasıyla ümitlenen CHP, "Ege Taarruzu" adı verilen gezilere çıkar. Buna karşılık İktidar, "Vatan Cephesi"ni kurar. İktidar partisi, "Tahkikat Komisyonu" kurarak bu komisyonu "tutuklama" yetkisi ile güçlendirir. Bu adım kaynaşmaları, üniversite ve gençlik çevresine sıçratır. Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilir. Beyazıt meydanında seken bir kurşun ile genç birinin ölmesi, Harbiye'nin "yürüyüş gösterisi" yapmasına yol açar ve olaylar, 27 Mayıs 1960 tarihinde bir grup albayın hükümete darbe yapması ile sonuçlanır⁶⁰. Bu süreçte birçok iddialar ortaya atılır ve bu iddialar, romanlarda da sık sık karşımıza çıkar. Söz konusu iddialar hakkında İsmet Bozdağ, şu ifadeleri kullanır: "*Aslında bunlar, toplumun yaşadığı bunalımı ve güvenliğini yitirmiş bir toplum kesiminin, iktidara bakışını belirliyordu. Nitekim bu iddiaların hiç biri gerçekleşmedi. Ne insanlar, "kıyma makinelerinde doğranmış", ne "asfaltha gömülmüş", ne "Bayar'ın 103 milyonluk gayrimeşru serveti bankalarda bulunmuştu". Bütün bu söylentiler, bazı insanların inanmak istedikleri haberlerdi! İktidarın, toplumun bir kesimi üzerine yaptığı baskı, bu söylentileri*

⁵⁹ Tuğrul Sarıtaş, *a.g.e.*, s. 104-111.

⁶⁰ İsmet Bozdağ, *a.g.e.*, s. 111-112.

üretmişti.⁶¹ Tuğrul Sarıtaş da “*Ne öldürülmüş bir öğrenci, ne uçaklar dolusu altın ve döviz, ne Ruslara satılık toprak, ne silahlı milisler, ne Harp Okulu’na karşı imha hareketine ilişkin delil bulundu...*”⁶² diyerek bunların asılsız söylentilerden ibaret olduğunu belirtir.

Kaynaklarda ve romanlarda sıklıkla geçen hususlardan biri de Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel’in yazıp yaveri Kurmay Albay Alparslan Türkeş’e verdiği mektuptur. Mektup, Millî Savunma Bakanı Etem Menderes’e ulaştırılır. Mektupta Cemal Gürsel, ordunun da politikaya karıştığını ifade ederek bazı önerilerde bulunur. Önerilerden biri de, olanların sorumlusu olarak Bayar’ın görülmesi ve Adnan Menderes’in Cumhurbaşkanı olmasıdır. Farklı görüşler, mektubun Başbakan’a ulaşip ulaşmadığı, Cumhurbaşkanı’nın haberdar olup olması veya mektuba verilen tepkilerde karşımıza çıkar. Tuğrul Sarıtaş mektubun, Başbakan’a ulaşip ulaşmadığının Yassıada duruşmalarında bile anlaşılmadığını ifade ederken⁶³, Şevket Süreyya Aydemir mektubun Etem Menderes ile Adnan Menderes arasında kaldığını, Celâl Bayar’a aksettirilmediğini söyler⁶⁴.

30 Nisan 1960 tarihinde Adnan Menderes’in çağırması üzerine Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, Çankaya Köşkü’ne gelir. Başgil, Menderes ve Bayar ile görüşür. Başgil’in olayların önlenmesi için teklifi derhal hükümetin istifası olur. Cevat Şenol’un belirttiğine göre, Adnan Menderes bu teklifi kabul etmiş olsa da Celal Bayar, karşı çıkmıştır. Bayar, bu hareketin bir zafiyet oluşturacağını ve direnmenin daha uygun olduğunu belirtmiştir⁶⁵. Celâl Bayar, darbecilere karşı direnmeyi seçer. Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alay Komutanlığı direnme gösterecek güçtedir. Fakat Tuğrul Sarıtaş, Muhafız Alay Komutanı Osman Köksal’ın baştan beri cuntanın içinde olduğunu belirtir. Böylece geri çekilen birlik, kardeş kanı dökülmemesi için teslim olduklarını söyler. Bayar, “*millî iradenin seçimiyle geldiğim yerden onun iradesi ile giderim*” diyerek onlarla gitmeye karşı çıkar. Bir ara silahına davranır. Elinden son anda silahı alınan Celâl Bayar, Köşk’ten tutuklanarak çıkarılır⁶⁶.

Böylece 27 Mayıs gerçekleşir. Yaşananların darbe mi ihtilal mı

⁶¹ İsmet Bozdağ, *a.g.e.*, s. 112.

⁶² Tuğrul Sarıtaş, *a.g.e.*, s. 159.

⁶³ Tuğrul Sarıtaş, *a.g.e.*, s. 131.

⁶⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantiği ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul, 2000, s. 325-328.

⁶⁵ Cevat Şenol, *a.g.e.*, s. 105.

⁶⁶ Tuğrul Sarıtaş, *a.g.e.*, s.138-140.

olduğu da tartışılan konulardan biridir. Şevket Süreyya Aydemir 27 Mayıs'ı, şartları tamam olan bir ihtilal olarak ifade eder⁶⁷ ve 27 Mayıs'ın darbe olarak başladığını, Demokrat Parti iktidarının devrilişiyile darbenin hızla ihtilale dönüştüğünü söyler⁶⁸. Celâl Bayar ise 27 Mayıs'ı, mevcut devlet statüsünü temelinden değiştiren bir fikre dayanmadığı için bir "ihtilal", iktidarda kalmak ve devleti sürekli olarak yönetmek düşüncesi olmadığı için de hükümet darbesi olarak görmez. Ona göre 27 Mayıs, bir "Fiili durum"dur. Osmanlı'dan kalma geleneksel yönetimimizdeki Ordu-Medrese iş birliğinin, kanun yapma ve yürütme gücüne karşı direnişi, müdahalesidir⁶⁹.

27 Mayıs'ta yaşananlara halkın verdiği tepki de farklı olur. Darbe sabahı Ankara ve İstanbul gibi merkezlerde çok sayıda insanların heyecanla sokaklara çıktığını, şarkılar söyleyip dans ettiklerini, görevli devriyelere yardım edip yakınlık gösterdiklerini ifade eden Aydemir, taşra şehir ve kasabalarında gösterilerin kısa sürede yatıştığını, halkın orta tabakalarında renksiz bir sükûtun hissedildiğini ve üzerlerine keder çökmüş evlerin de bulunduğunu söyler⁷⁰.

Olayların bu duruma gelmesinde DP'nin aldığı kararlar ve Celâl Bayar ile Adnan Menderes'in olaylar karşısındaki tutumları üzerinde durulur. Örneğin; DP'nin aldığı kararlar sonucu özgürlüğü kısıtlayıcı adımlar atması ve özellikle basının susturulması gibi. Tuğrul Sarıtaş, iktidara daha fazla özgürlük amacıyla gelen DP'nin ilk yıllarda bunu sağladığını fakat 1957 seçimlerinden sonra daraltıcı uygulamalara geçtiklerini belirtir. Sarıtaş, bunun sebebi olarak da ana muhalefet partisinin muhalefet etme biçimini ve basını gösterir⁷¹. Celâl Bayar da bu konu hakkında şöyle der: "*En iyi niyetlerle demokrasiyi tesis etmeye gelmiş bir parti; basından vatandaş haklarına kadar bütün Anayasa alanında en geniş hürriyet kapılarını açmış, fakat bu hürriyetlerin suiistimali karşısında tedbir ala ala dar hürriyetli bir idare haline gelmiştir,*"⁷² ifadeleriyle böyle bir duruma suiistimaller sonucu geldiğini vurgulamıştır. Aydemir ise DP liderlerinin iktidarı, yalnız kalabalıkların bir zaferi olarak değil aynı zamanda tarihimizde yeni bir

⁶⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 25.

⁶⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 109.

⁶⁹ Celâl Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s.16-17.

⁷⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 345-346.

⁷¹ Tuğrul Sarıtaş, *a.g.e.*, s. 126.

⁷² Celâl Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 236.

aşama ve bu aşamanın büyük sorumluluklar yüklenen vazifelileri olarak idrak edebilselerdi, 27 Mayıs İhtilali olmazdı diyerek “*yeni iktidarın siyaseti bir hınç temeline değil, muhalefetin normal denetimini de tabii gören bir işbirliğine dayasalardı bile, çok şeyler kurtulurdu. Ve son, başka türlü olurdu.*” diyerek⁷³ DP'nin yaşanan sonu değiştirecek güce sahip olmasına rağmen bunu yapamadığını ifade eder. Mehmed Kemal de, DP'nin CHP'nin Halkevleri de dâhil bütün mallarını ellerinden alma ve buna benzer gafletleri göstermesinin, 1960 askeri darbeyle yıkılmasına ve partinin kapatılmasına sebep olduğunu belirtir⁷⁴.

Şevket Süreyya Aydemir, yaşanan sonu, Adnan Menderes'in tutumuyla da ilişkilendirir. Aydemir, *romantik bir vatanperver ama muhakkak ki iki şahsiyetli ve birikmiş ihtirasların sınır tanımaz insanı*⁷⁵ olarak tanımladığı Adnan Menderes'in kendi kendisi ile çelişmesini, ruhi bir özelliğine yani “İki Şahsiyetliliğine” dayandırır. Örneğin; İsmet İnönü adının ansiklopediden çıkarılması, halkevleri hakkındaki hükmü – Menderes'in halkevleri kurması, bu işe yürekten inanması, on beş yıl Halk Partisinin Halkevleri Müfettişi olarak çalışması sonra da Halkevlerine “Faşist Gençlik teşekkülleri” demesi-, 27 Mayıs İhtilali'nden iki hafta önce üniversite hocalarına “Kara cübbeliler” demesi, İsmet Paşa fobisinin onda sabit fikir haline gelip Menderes'i çok yıpratması vb. konularda Aydemir, Adnan Menderes'i eleştirir⁷⁶. İnönü'nün gezilerinin engellenmesi ve çıkacak her taşkınlığı, saldırıları kışkırtmak gibi bir tutumla kararların ve tertiplerin alınması da Aydemir tarafından eleştirilir⁷⁷. Aydemir sadece Adnan Menderes'i değil, yer yer olaylara müdahale etmediğini söyleyerek Celâl Bayar'ı da eleştirir. Özellikle Bayar'ın Adnan Menderes'in istifasını istemesinin 27 Mayıs İhtilali'ni önleyebileceğini söyleyerek söz konusu istifayı bir iki defa ifade etmesine rağmen Menderes'in bunu ciddi olarak bir an bile düşünmemiş olduğunu belirtir⁷⁸.

Tuğrul Sarıtaş, “*Darbeye meşruiyet kazandıran hukuk fetvasına göre eski iktidar, Atatürk inkılaplarına karşı düşmandı. Şahsi menfaat ve ihtiraslarına kapılmış, üniversiteli gençlerin ölmesine neden olmuş,*

⁷³ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 124.

⁷⁴ Mehmed Kemal, *a.g.e.*, s. 79.

⁷⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 207.

⁷⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 183-185.

⁷⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 282.

⁷⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 206.

*insanları birbirine düşürmüş, sosyal kurumları işlemez hale getirmişti,*⁷⁹ der. Şevket Süreyya Aydemir, Adnan Menderes'in, 20 Mayıs 1950'de hükümet programı nutkunda Atatürk'ten bahsetmemesiyle yeni iktidarın, ilerici ve Atatürkçü aydınlardan daha ilk gün koştuklarını belirtir. Bunun için de 27 Mayıs ihtilalci kadronun ilk yönelişleri "Atatürk'e dönmek" sloganı olmuştur, der⁸⁰. Celâl Bayar ise, Atatürk'e ne kadar çok önem ve değer verdiklerini, yaptıklarını da anlatarak açıklar. *Başvekilim Adnan Menderes* başlıklı eserde Celâl Bayar cumhurbaşkanı olur olmaz, devlet dairelerine yeni cumhurbaşkanı resminin asılmamasını, yalnız Atatürk'ün resminin bulunmasını tamim ettirdiğini, paraların, pulların üstünde Atatürk'ten başka kimsenin fotoğrafının bundan böyle bulunmayacağını söyler. Günlük işlerini not ettiği defterinin ilk maddesinin daima Anıtkabir olduğunu ifade eder. Anıtkabir'in inşa işlerinin çok ağır ilerlediğini gören Bayar, inşaatı hızlandırır ve fırsat buldukça çalışmaları yerinden izler. Adnan Menderes de Anıtkabir ile yakından ilgilenir. 1938'den sonra CHP iktidarı döneminde Etnografya Müzesi'nde kalan Atatürk'ün naaşı, DP iktidarının üçüncü yılında, 10 Kasım 1953 tarihinde Etnografya Müzesi'nden alınır ve Anıtkabir'e tevdi edilir⁸¹. Ayrıca Celal Bayar, "Atatürk heykellerine ve Atatürk'e karşı harekete geçen ve geçecekleri karşı da bir "Atatürk'ü Koruma Kanunu" çıkartmak gerekiyordu."⁸² der ve söz konusu kanun çıkarılır. Celâl Bayar *Atatürk'ün Metodolojisi ve Günümüz* başlıklı eserinde de sık sık, Atatürk'e karşı saygı ve sevgisini dile getirmiş, Atatürk'ün çizdiği yolda ilerlediğini ve Atatürk'ü örnek aldığını belirtmiştir⁸³.

27 Mayıs'ta tutuklanan Demokrat Parti mensupları Yassıada'ya götürülür ve aylar süren yargılamalar boyunca intihar eden ya da intihara kalkışan kişiler olur. İntihara teşebbüs edenlerden biri de Celâl Bayar'dır. Cevat Şenol, şöyle der: "Yassıada tarihe karanlık bir dönem olarak geçti. İstiklal Harbinin kahramanlarından biri olan Celâl Bayar, vatan hainliği suçlamasıyla yargılanıyordu. Bu durum Celâl Bayar'ın çok zoruna gitmişti. Yassıada'da tutuklu olduğu sırada, 25 Eylül 1960'ta,

⁷⁹ Tuğrul Sarıtaş, *a.g.e.*, s. 146.

⁸⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 179-181.

⁸¹ Celâl Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 168-170.

⁸² Celâl Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 211.

⁸³ Celâl Bayar, *Atatürk'ün Metodolojisi ve Günümüz*", Der.: İsmet Bozdağ, Kervan Yayınları, İstanbul, 1978.

*Düşükler Yassıada'da filmine tepki göstererek bel kemeriyle intihara teşebbüs etti, ancak kurtarıldı.*⁸⁴ Celâl Bayar'a verilen idam cezası müebbet hapse çevrilir. Kayseri Cezaevi'nde yatarken rahatsızlanır. Üç yılı aşkın bir süre sonra sağlık nedenleriyle affedilir⁸⁵. Celâl Bayar, Kayseri Cezaevi'nden çıktıktan sonra, doğduğu köy olan Umurbey'e kitaplık ve müze yapma düşüncesini hayata geçirir. Zengin kitaplığı, gittiği ülkelerde kendisine hediye edilen kıymetli eşyaları, millete bırakmak ister. Bir vakıf kurarak kitaplık, müze, sinema ve toplantı salonundan oluşan ünitenin inşaatına başlar. Köydeki şahsi mallarını ve Bursa'da rahmetli eşinden kalan Pirinçhan'daki dükkânları da vakfa bağışlar. Kitaplık ve müze, mütevazı bir törenle açılır⁸⁶.

Yukarıda genel olarak bahsettiğimiz 1946-1960 yılları arasında yaşanan önemli olaylar, romanlarda da sıklıkla söz edilen hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu başlık altında değerlendireceğimiz romanlarda benzer olaylar yazarların ideolojik görüşlerine göre farklı bakış açıları ile anlatılmış, yaşananların sorumlusu ya Adnan Menderes ya İsmet İnönü ya da Celâl Bayar olarak gösterilmiş yani kaynaklarda yer alan farklı görüşler romanlarda da farklılığını korumuştur. 1950-1960 yıllarında yaşananların dile getirildiği romanlar, çalışmamızda yer alan romanlarla sınırlı değildir. Özellikle 1980 sonrasında yayınlanan romanlarda darbeler dönemi birçok yazar tarafından işlenen konulardan biridir. Çalışmanın kapsamını aşacağı için çalışmada farklı görüşleri içeren romanlar üzerinde durulmuş kısıtlı metinlerle genel bir kanıya varılmaya çalışılmıştır.

Örneğin; 1951 yılında askeri mahkeme tarafından yargılanan ve siyasi eylemlerde bulunmak suçuyla yedi yıl hapis yatan Vedat Türkalî'nin *Bir Gün Tek Başına*⁸⁷ başlıklı romanında 27 Mayıs 1960 tarihinden önce yaşanan gerginlikler ve ülkenin 1960 darbesine doğru gidiş süreci, üniversite gençliği üzerinden özellikle Günsel'in devrimci tutumlarıyla anlatılmaktadır. Günsel ve ağabeyi Hasan, işçi ve işçi sorunlarını önemsemiş, komünist düşüncüyü savunan kişilerin başında gelir. Romanda, Adnan Menderes yönetimi ve Menderes'in tutumları eleştirilirken İsmet Paşa'ya karşı yakınlık gösterilmiştir. Çalışmamızın konusu olan Celâl Bayar ise, Baba'nın finans-kapitali saltanatının bir

⁸⁴ Cevat Şenol, *a.g.e.*, s. 110.

⁸⁵ Cevat Şenol, *a.g.e.*, s. 111-113.

⁸⁶ İsmet Bozdağ, *a.g.e.*, s. 120.

⁸⁷ Vedat Türkalî, *Bir Gün Tek Başına*, 16. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2021.

parçası olarak görüp eleştirdiği İş Bankası konusunda karşımıza çıkar. Celâl Bayar, İş Bankası'nın başında bulunan kişidir (s. 129-130). Vedat Türkali romanında Celâl Bayar konusunda tarafsız kalmayı seçmiş, olayları Adnan Menderes merkezinde kurgulamıştır. DP'nin getirdiği yasakların özgürlüğü kısıtladığı söylenen romanda öğrenciler, Adnan Menderes'i diktatör olarak görmektedir. Yazar, yaşanan öğrenci olaylarını (öğrencilere polis kötü, subaylar iyi davranır.) taraflı kurgulamış ve romanda askeri müdahaleye olumlu bakılmıştır.

*İhtilalin Süvarisi*⁸⁸ başlıklı romanda ise; Adnan Menderes kadar Celâl Bayar'ın da yaşananlar karşısındaki tutumlarından, verdiği kararlardan bahsedilmiş hatta yaşananların en büyük sorumlusu olarak da Celâl Bayar gösterilmiştir. Romanda Celâl Bayar'ın siyasi yaşamı, CHP'den ayrılıp Demokrat Parti'yi kuranlar arasında bulunmasıyla başlar. 1950 yılının Mayıs ayında yapılan seçimlerde DP kazanır: "*DP Genel Başkanlığından istifa eden Celâl Bayar Cumhurbaşkanı seçilmiş, onun hükümeti kurmakla görevlendirdiği Adnan Menderes de kabinesini açıklayarak başbakan olmuştu... Mustafa Kemal'in, Cumhuriyet'in ilanından sonraki ilk başbakanı İnönü ile ölümünden bir süre önce anlaşmazlığa düşüp yerine getirdiği son başbakanı Celâl Bayar'ın ezeli rekabeti bundan sonra yeni bir ivme kazanacaktı...*" (s. 73-74) Ordu, Atatürk'ün silah arkadaşı olması, Kurtuluş Savaşı'nda Garp Cephesi Komutanı olmasının da etkisiyle İsmet Paşa'yı tutar. 1954 yılının Mayıs ayında Celâl Bayar, Amerika'ya gider. Türkiye'nin, Sovyetlere karşı Amerika'nın yanında olacağı ortaya konulmuş olur. Amerika'da Celâl Bayar'ın ilgi görmesi ise, Kore'ye gönderilen askerlere bağlanır ve Kore'ye asker gönderilmesi eleştirilir. Ülkede gerginlikler artar. Basına getirilen yasaklar, önemli yazarların tutuklanması, yolsuzluk iddiaları, 6-7 Eylül olayları vb. durumlar gerginlikleri artırır. CHP ile DP arasındaki gerilim de her geçen gün artar. Subayları çok kızdıran durumlardan biri de Marshall Planı doğrultusunda Türkiye'ye gelen Amerikalı eğitim subaylarının varlığı ve tutumları olur (s. 133). 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden kısa süre önce öğrenci olayları başlar. Romanda polislerin verilen emirleri acımasızca uyguladıkları ifade edilirken subayların, gözaltına aldıkları öğrencileri ileride serbest bıraktıkları taraflı olarak kurgulanarak anlatılmaktadır. Gençler de polislerin karşısında subaylardan destek istemiş, onlara sığınmışlardır.

⁸⁸ Nesrin Turhan, *İhtilalin Süvarisi*, 3. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004.

Öğrencilerin kıyma makinesinden geçirildiği, asfaltilara gömüldüğü iddiaları ortaya atılır. Bu iddialar bire bin katılarak yayılır. Romanda yaşanan gerginliklerin sorumlusu olarak Cumhurbaşkanı Celâl Bayar gösterilir. Darbenin durdurulması için, Celâl Bayar'ın istifa etmesi istenir: "Üniversite olaylarında ateş açılması emrini cumhurbaşkanının verdiği, istifaya hazırlanan başbakanı da bu kararından onun çevirdiği kulaktan kulağa yayılıyordu." (s. 142) Adnan Menderes'in ölüme gidişi de Cumhurbaşkanı'na "hayır" diyemeyişine bağlanır. (s. 146) Ordu, DP iktidarının her geçen gün Türkiye'yi Amerika'ya daha bağımlı hale getirdiğini, laik düzenden sapıldığını düşünür ve bir şeylerin yapılması gerektiğine inanır. Romanda ihtilal desteklenir. Ordu da ikiye bölünmüştür. Bir kısmı hükümete bağılyken bir kısmı da ordu içinde örgütlenmektedir. 26'yı 27 Mayıs'a bağlayan gece, yüzbaşılar Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ı alıp Harp Okulu'na götürürler. Celâl Bayar, Darbe'nin ardından yargılanır. 65 yaşını geçtiği için idam cezası, müebbet hapse çevrilir ve Kayseri Cezaevi'nde yatar. Rahatsızlanınca Ankara'ya tedavi görmek için gelir. AP'lilerce büyük bir sevgiyle karşılanır fakat DP'yi öven açıklamalar yapınca siyasi ortamda gerginlikler oluşur.

*Ben Bu Adamı Sevdim*⁸⁹ başlıklı romanda da *İhtilalin Süvarisi*'nde karşımıza çıktığı gibi, yaşananlar karşısında Adnan Menderes'in suçsuzluğu vurgulanırken, o dönemde muhalefette yer alan CHP Genel Başkanı İsmet Paşa'nın ve Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın tutumları ve verdiği kararlar sorgulanır. Mustafa Kemal Atatürk vefat ettiği sırada Başbakan Celâl Bayar'dır. Atatürk'ün vefatıyla İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı olur. CHP içinde fikir ayrılıkları yaşayan Celâl Bayar ve arkadaşları, Demokrat Parti'yi kurarlar. Adnan Menderes'in başbakanlığı boyunca yer yer darbe söylentileri çıkar. 1957 yılında dokuz rütbeli subay, darbe hazırlığındayken yakalanırlar (s. 104). Adnan Menderes, uçak kazası geçirir. Ankara'ya döndüğünde onu karşılayanlar arasında İsmet İnönü de vardır. İkisi arasında olumlu adımlar atılırken Celâl Bayar, bu yakınlığı doğru bulmaz (s. 112). İstanbul'da öğrenci hareketleri başlayınca Menderes, İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Fahri Özdilek'i arar. Öğrencilerin dağılması için silah kullanabiliriz diyen Özdilek'e "Neler söylüyorsunuz, sakın ateş etmeyin!" der (s. 125). Olaylar büyüyünce Çankaya Köşkü'nde Cumhurbaşkanı, Başbakan ve çok sayıda

⁸⁹ İsa Yılmaz, *Ben Bu Adamı Sevdim*, Paradoks Yayınları, İstanbul, 2012.

bakan toplanıp durumu değerlendirirler. Gençliğe karşı sert davranmamayı öneren A. Fuat Başgil'e Celâl Bayar şöyle cevap verir: "ben hiçbir şekilde bu görüşe katılmıyorum. Bilakis son derece sert davranmak ve tahrikçileri ibret olsun diye cezalandırmak gerekmektedir. Hükümetin de çalışma tarzı bu olmalıdır!" der. (s.129) Celal Bayar, Adnan Menderes hükümetinin istifa etmesi gerektiği düşüncesine de itiraz eder. Cemal Gürsel'in yazdığı mektuptan kısmen de olsa hem Bayar'a hem de Menderes'e bilgi verilir. Romanda öğrencilerin kıyama makinesinden geçirildiği iddialarının asılsız olduğu ve bu dedikoduların İsmet Paşa tarafından olayların büyümesi için yayıldığı söylenilir. Darbe gerçekleştirilir. Celâl Bayar, direnir ve intihar etmeye kalkar. Askerler önler ve tutuklanarak Harbiye'ye götürülür. Refik Koraltan'ın hatıra defterinde Celâl Bayar'ın tek adam olduğu, Ethem Menderes'in defterinde de Bayar'ın gerekirse diktatörlükle idare edeceğimiz dediğinin yazması idam hükmünün verilmesinde etkili olur. Romanda darbe eleştirilir. Yargulamalar adil yapılmaz. *Karanlığa Direnen Yıldız* başlıklı romanda olduğu gibi bu romanda da zamanında Millî Mücadele'ye katılıp 1960 yılında vatana ihanetten suçlanan kişilerin dramı sorgulanır.

1960 Darbesi'nin anlatıldığı diğer bir roman da *Karanlığa Direnen Yıldız*⁹⁰'dir. Söz konusu romanda zıt görüşlere sahip akrabalar (Enis Bey ve oğlu Feridun DP-Sebati Bey, Sibel, Binbaşı Kaya, Asaf vd. CHP) arasında yaşanan fikir çatışmaları ve ülkede yaşanan karışıklıklar dile getirilir. Diğer romanlarda DP eleştirilirken bu romanda onların yaptıkları inkılap olarak anılır. DP'nin asıl büyük kitle olan köylüye önem vererek onları harekete geçirdikleri dile getirilir. Öğrenci olaylarında ordunun gençlere iyi davrandığı söylenilir. Darbede, DP'yi tutanlar korktukları için susmak zorunda kalırlar. Oysa Adnan Menderes'i seven çoktur. Kimi korkudan darbecileri alkışlarken, kimi de saf değiştirip onların tarafına geçerler. Darbe'nin görünmeyen kısmı yani asıl çatışmanın, inananlarla inanmayanlar arasında yaşandığı Veysel tarafından dile getirilir. Darbe eleştirilir. Romanda yer alan şu ifadeler ise manidardır: "Ölümlerin en korkuncu da galiba aşağılanmak, hakarete uğramaktır. Millî Mücadele'nin, o ulvi savaşın bir mücahidi, bir gün reiscumhur oluyor ve bir başka gün, bu görevinden alaşağı edilerek vatana ihanet suçundan içeriye atılıyor, idamla yargılanıyor. Kırk yıl önce Anadolu insanını vatan savunmasına çağıran bu kuvva-yı milliyeci, şimdi

⁹⁰ Sevinç Çokum, *Karanlığa Direnen Yıldız*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996.

savunduğu toprakların bir başkasını, sözüm ona Rusya'ya bırakma teşebbüsü gibi bir suçlamayla karşı karşıyaydı. Ve Reiscumhur onlar adına da bu utanç manzarasını hazmedemiyor, tutuklu bulunduğu yerde bel kemeriyle intiharı deniyordu. Ülkede insanın ne derece önemsiz bir varlık olduğunun anlaşılması için 1960 Darbesi'ni de yaşamak gerekiyordu demek.” (s. 137)

*Bir Başvekil Sevdim*⁹¹ başlıklı romanda Adnan Menderes'in siyasi hayatı ile birlikte özel hayatı da dile getirilir. Adnan Menderes'in Başbakan olduğu yıllarda (1950-1960) opera sanatçısı Ayhan Aydan ile tanışması ve yıllarca süren birlikteliklerinin ardından Menderes'in idam edilmesi ve Ayhan Hanım'ın bu süreçte yaşadıkları ifade edilir. Söz konusu yıllarda Cumhurbaşkanı olan Celâl Bayar'dan ve eşi Reşide Hanım'dan da yer yer bahsedilir. Ayhan'ın gözünden Celâl Bayar şöyle ifade edilir: “*Celâl Bayar'ı çok severdi. Bayar'ın kendisini koyduğu yeri çok mühim buluyordu. Atatürk kurucuydu, İnönü askerdi, Bayar da son günlerin moda tabiriyle hümanist tavırlıydı. Etrafı profesörlerle çevriliydi, sanatçıları, yazarları koruyan kollayan bir hal ve tavır içindeydi. Ama buna rağmen Adnan ne kadar ön planda olmaya çalışıyorsa, Bayar tam tersine özellikle gölgeleri seçiyordu sanki.”*(s. 88) Böylece tüm gözlerin Celâl Bayar'dan öte Adnan Menderes'e çevrildiği, Celâl Bayar ve eşinin daha geri planda kaldıkları söylenir. Muhalefetin dilinde olan Adnan Menderes'in özel hayatı, Cumhurbaşkanı'nın da kulağına gelir. Celâl Bayar, Menderes'ten muhalefetin eline koz vermemesi için Ayhan Hanım ile olan ilişkisini sonlandırmasını ister. (s. 100) Fakat onların ilişkileri devam eder. Romanda Anıtkabir'in tamamlandığı, Bayar ile Menderes'in son kez Anıtkabir'i gözden geçirdikleri ve Atatürk'ün naaşının nakledileceği de ifade edilir. (s. 132) Romanda Kore'ye asker göndermek NATO'ya açılan bir kapıdır. Adnan Menderes, mecbur kaldığı için bu kararı aldığını söyler. Son seçimleri kazanan Menderes'in muhalefet yanlısı gazetecileri hapse attığı, seçim sonuçlarına göre bazı illeri cezalandırdığı ve son zamanlarda çok değiştiği ifade edilerek bu durum eleştirilir. Eserde öğrenci olaylarına da yer verilir. Öğrencilerin kıyma makinesinden geçirilmesi ise, dedikodu olarak ifade edilir, fakat çok kişi bu durumun gerçek olduğuna inanmaktadır. 1960 Darbesi'nde diğer DP'liler ile birlikte Celâl Bayar da tutuklanarak Yassıada'ya getirilir.(s. 295) Yassıada'da muamelenin kötü olduğu düşünülür. Ardı ardına intihar haberlerinin gelmesi de bu durumu onaylar gibidir. İntihar girişiminde bulunan kişilerden biri de Celâl

⁹¹ Melike İlgün, *Bir Başvekil Sevdim*, 3. Baskı, Alfa Yayın, İstanbul, 2013.

Bayar'dır: *"Hele Celâl Bayar'ın intihara teşebbüsü. Koskoca Celâl Bayar. Reis-i Cumhur, ötesi var mı? Ne kadar metin bir insan olduğu, Kurtuluş Savaşı sırasında ne meşakkatli zamanlardan geçtiği herkesin malumu. O bile böyle bir teşebbüste bulunduysa demek ki şartlar çok ağır."*(s. 302-303) Celâl Bayar'ın yargılandığı davalardan biri de "Köpek Davası"dır ki bu dava romanda ipe sapa gelmez davalardan biri olarak ifade edilir. (s. 307) Darbe'den bir hafta önce Cemal Gürsel, Ethem Menderes'e ordunun şikâyetlerini bildiren bir mektup gönderir. Adnan Menderes ise Celâl Bayar ile aralarının bozulmaması için Ethem Menderes'ten mektubu saklamasını ister. (s. 327) Yani ordu, yaşananların sorumlusu olarak Celâl Bayar'ı görmektedir.

*Yeni Baştan*⁹² isimli romanda ise, 1960 darbesinden birkaç gün önce M/S Ankara yolcu gemisinde tanışan Fevziye ile Enver'in gemide yaşadıkları, yıllar sonra o anları araştıran kızları Aslı tarafından anlatılır. Enver, gazetecidir. Başbakan'a hakaretten bir süre hapse girer. Darbe hazırlığında olanlardan biri, Enver'e isimsiz mektup göndererek yanlarında olmasını ister. Fakat Enver, reddeder. Romanda Darbe'nin yanlışlığı Enver aracılığıyla sık sık dile getirilir. Olaylar şiddetlenince Adnan Menderes'in istifa etmesi gerektiği söylenir. İsmet İnönü istifaya gerek yok, seçimi açıklasın yeter der. Menderes'in seçime gitmemesi ise, Celâl Bayar'ın İnönü'ye duyduğu nefret sonucu Bayar tarafından engellenir (s. 67). Cemal Gürsel'in yazmış olduğu mektubu, Menderes'in ve Ethem'in Bayar'dan saklama sebepleri olarak da olayların daha da büyümesini engellemek istemelerine bağlanır. Celâl Bayar'ın olaylar karşısında sertleşme tutumu sergilediğinden hatta belgelerden yola çıkarak 5 Mayıs Kızılay gösterisinde de kalabalığa ateş açılmasında ısrar ettiğinden söz edilir ve tüm yaşananlar, İnönü-Bayar düşmanlığına bağlanır (s. 209). Öğrencilerin kıyma makinesinden geçirilmesi, asfalta gömülmesi konusundaki iddialara bu romanda da yer verilir. Parlamento heyeti raporunda böyle bir şey yok denilir. Fakat İnönü, bu rapora kızar ve olduğu imajı vereceksiniz, der. Romanda İsmet İnönü kadar DP'nin de eleştiriler karşısında tahammülsüz oluşu, birçok gazeteciye hapse attırması eleştirilir ve DP'nin demokrasiyi çiğnediği söylenir. Darbe'nin yapıldığı gece Cumhurbaşkanı, onlara teslim olmamak için direnir. İntihar etmesi son anda önlenir ve Bayar, merdivenlerden adeta sürüklenerek götürülür. (s. 486) Nurettin, aslında askerlerin bu kadar ileri gitmeyecek olduklarını, Millî Birlik Komitesi'nin hukuk danışmanlığını yapan profesörlerin bu durumu

⁹² Nilüfer Kuyaş, *Yeni Baştan*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2007.

ihtilale dönüştürdüklerini söyler (s. 538).

Söz konusu yıllarda önemli meselelerden biri de Kıbrıs sorunudur. Bu sorun diğer romanlarda da yer yer ifade edilmekle birlikte daha kapsamlı olarak *Bir Ömür Boyu Kıbrıs (2) Hayır Deyiş*⁹³ başlıklı romanda, Rauf Denктаş ve ailesi merkezinde ele alınır. Hâlâ devam eden Kıbrıs meselesi, bugün olduğu gibi geçmişte de Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir mesele olmuştur. Onun için de romanda Türkiye'nin, Kıbrıs'a yaklaşımı ve siyasi adımlarına da yer verilmektedir. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Başbakan Adnan Menderes'tir. O sıralarda Kıbrıs'ta olaylar günden güne artar. Kıbrıs'ta Rumlar ne kadar iyi şartlar altında yaşıyorsa Türk köyleri o kadar sıkıntıdadır. Yunanistan Kıbrıs'ı kendi topraklarına katmaya kararlıdır. Türkiye, Kıbrıs meselesi karşısında sessizdir. NATO kurulur. Yunanistan ile Türkiye, NATO da ortaktır. Yunan kralı ve kraliçesi Türkiye'yi, Celâl Bayar da Yunanistan'ı ziyaret eder. Romanda, "*Belki de dostluklar gerginliği yumuşatacaktır*" denilmesiyle birlikte sessizlik karşısında da sitem edilir: "*Yazık... bin kere yazık ki Celâl Bayar bu yıl da Meclis açılış konuşmasında Kıbrıs'tan bir satırcık olsun söz etmiyor. Eder ise çok değerli Yunanlı dostlarını mı incitecek, bencil İngiliz lordları mı gücenecek? Ya Kıbrıs Türkü? O ne olacak, onun gönlü yok mudur, yüreği et parçası mıdır sadece, Kıbrıs Türk'ü düşünemez mi hiç?*"(s. 216) Türkiye'de öğrenciler Kıbrıs Türkleri için ayaklanır ve hükümete baskı yaparlar. Rumlar tarafından kurulan EOKA terör örgütünün amacı ilk önce İngilizleri ardından da Türkleri adadan atıp adaya sahip olmaktır. Bunun için de hazırlıklara başlarlar. İngilizlere yöneltilen silahlar bir süre sonra Türklere döner. Doktor Fazıl Küçük, Menderes hükümetine durumu bildirir. Adnan Menderes, Kıbrıs Türklerinin yanındadır. İngiltere, Yunanistan, Türkiye arasında görüşmeler sıklaşır. EOKA terör örgütü, saldırılarını artırır. Köyleri korku sarar. Fazıl Küçük, Adnan Menderes'e telgraf çekerek Kıbrıs Türklerinin güvenliği size emanet der: "*...Celâl Bayar Bey çok sert konuştu İngilizlere de Ruma da! Adnan Bey ondan da baskın çıktı. E, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorluyu bilirsin... verdi vermişti.*" (s. 265) diyerek Türkiye'nin Kıbrıs Türklerinin yanında olduğunu belirtir.

Sonuç

Sonuç olarak Celâl Bayar'ın romanlara yansıyan hayatında ağırlıklı olarak iki dönüm noktası olduğu karşımıza çıkar. İlki Mahmut Celâl Bey'in gençlik yıllarına dayanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde

⁹³ Mustafa Necati Sepetçioğlu, *Bir Ömür Boyu Kıbrıs (2) Hayır Deyiş*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2000.

yer alması ve yaşanan işgaller karşısında Galip Hoca kimliğiyle Millî Mücadele'ye katılmasıdır. Bu dönem gerek araştırmacıların gerekse roman yazarlarının, ortak düşüncede birleşebildikleri bir dönem olmuştur. Aydın, vatansever, millî davaya gönül vermiş, vatanın bağımsızlığı söz konusu olduğunda silahına davranan, düşmanla çatışmalara giren, halkı bilinçlendirmek ve mücadeleye gönüllü toplayabilmek için canla başla çalışan Mahmut Celâl Bey, takdirle ve övgüyle anılmış, başarılarından söz edilmiş, bir kahraman, bir kurtarıcı olarak görülmüştür. Özellikle kendisinin kaleme aldığı *Ben De Yazdım* başlıklı sekiz ciltten oluşan anıları, başvuru kaynakların başında gelmektedir. Yararlanılan kaynakların belirttiği, belgesel roman diye ifade edebileceğimiz bu dönemi anlatan romanlarda en çok karşımıza Mahmut Celâl Bey'in hakkında çıkan tutuklama kararı sonucunda İzmir'den ayrılışı ardından Ödemiş, Aydın ve Akhisar'a giderek burada yapmış olduğu faaliyetler, Galip Hoca adını nasıl aldığı, Gökçen Hüseyin Efe, Demirci Mehmet Efe (altıncı danışmanı olur), Yörük Ali Efe başta olmak üzere efelerle birlikte çalışması, Akhisar Millî Alay Komutanlığı'na atanması vb. hususlar olmuştur. Celâl Bayar'ın zaferden sonra da efelerle görüştüğü belirtilmiş, Yörük Ali Efe'yi ziyaret ettiği, Gökçen Hüseyin Efe'nin çocuklarını okuttuğu, Germencik'in işgali sırasında evlerinde kaldığı Naime Hanım'ı her yıl Çankaya Köşkü'nde ağırladığı ifade edilmiştir. Bir de 1920-1945 yılları arasında Celâl Bayar'ın TBMM'de yer aldığı, çeşitli bakanlıklara atandığı, İş Bankası'nın kurucuları arasında olduğu, Atatürk'ün desteğini gördüğü, İsmet İnönü ile fikir çatışmaları yaşadığı bir dönem vardır. Bu dönem romanlara diğer dönemlerle bağlantılı olarak yansımış, Celal Bayar'ın başarılarından söz edildiği gibi yer yer tutumları da eleştirilmiştir.

1960 yılından sonra aktif siyasi hayatı sona eren Celâl Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı dönemi ise, hem araştırmacılar hem de roman yazarları tarafından çok daha fazla üzerinde durulan bir dönem olmuş, Bayar'a karşı farklı bakışlar bu dönemde yoğunlaşmıştır. Yazarlar ideolojik görüşleri doğrultusunda yaşanan olayları, tarihi kaynaklardan da yararlanarak kurgulamışlardır. Romanlarda Adnan Menderes, Celâl Bayar ve İsmet İnönü arasında yaşananlara yer verilmiş, olayların darbe ile sonuçlanmasını kimi yazarlar Adnan Menderes'in tutumuna ve aldığı kararlara bağlamış (Vedat Türkali gibi), kimi Celâl Bayar'ı sorumlu görmüş (Nesrin Turhan, İsa Yılmaz, Nilüfer Kuyuş vd.), kimi de İsmet İnönü'yü (Nilüfer Kuyuş, İsa Yılmaz, Melike İlgün vd.) eleştirmiştir. Özellikle Kızılay'da yaşanan öğrenci mitingi üzerinde durulmuş, öğrencilerin kıyma makinelerinden geçirildiği, asfalta gömüldüğü,

zimmetlere geçirilen paralar vb. söylentiler romanlarda çoğu zaman asılsız iddialar olarak yer almış, bu söylentiler *Yeni Baştan*, *Ben Bu Adamı Sevdim* başlıklı romanlarda İsmet İnönü tarafından olayların büyütülmesi için yayılmıştır. Basına getirilen yasaklar, gazetecilerin gözaltına alınması gibi konular özgürlüğü kısıtlayıcı davranışlar olarak eleştirilmiştir. Ayrıca Kore'ye asker göndermek, NATO'ya girmek, Kıbrıs sorunu da yazarlar tarafından üzerinde durulan konulardır. *İhtilalin Süvarisi* başlıklı romanda Kore'ye asker gönderilmesi eleştirilirken, *Bir Başvekil Sevdim* isimli romanda bu durum NATO'ya açılan bir kapı olarak ifade edilir, *Karanlığa Direnen Yıldız*'da ise hem olumlu hem de olumsuz görüşlere yer verilir. Cemal Gürsel'den Ethem Menderes'e gönderilen mektup ve Ali Fuat Başgil'in istifa önerisi romanlarda sıklıkla işlenen konulardır ve bu istifa önerisi Celâl Bayar tarafından kabul edilmemiştir.

Romanlarda, demokrasinin çiğnendiği, halkın özgür iradesiyle seçip iktidara getirdiği kişilerin darbeyele iktidardan alınmasının yanlışlığı üzerinde durulmuş (*İhtilal Süvarisi*, *Bir Gün Tek Başına* romanları dışında), bu konu ve idamlar eleştirilmiş, yargılamaların adil yapılmadığı belirtilmiştir. Cevat Şenol gibi araştırmacıların ya da İsa Yılmaz, Sevinç Çokum gibi yazarların da dikkat çektiği şu husus ise gerçekten önemlidir ki Millî Mücadele'de yer alan, vatani ve milleti için canını hiçe sayan Celâl Bayar (Galip Hoca) ve Adnan Menderes başta olmak üzere birçok vatansever DP'li kişiler, Yassıada'da Anayasayı ihlal etmek, vatana ihanet suçlamalarıyla yargılanmıştır. Kimi bu suçun ağırlığını kaldıramayıp intihar etmiş kiminin de Celâl Bayar'da da karşımıza çıktığı gibi intihar teşebbüsleri engellenmiştir.

KAYNAKÇA

- Apak, Rahmi, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.
- Atatürk, Gazi M. Kemal, (2014). *Nutuk (Söylev)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi, 7. Basım, İst., 2000.
- Bayar, Celâl, *Atatürk'ün Metodolojisi ve Günümüz*", Der.: İsmet Bozdağ, Kervan Yayınları, İst., 1978.
- Bayar, Celâl, *Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, Cilt 6-7, Sabah Kitapları, İst., 1997.
- Bayar, Celâl, *Başvekilim Adnan Menderes*, Hzl.: İsmet Bozdağ, Truva 512

- Yayımları, İstanbul, 2010.
- Bozdağ, İsmet, *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celâl Bayar*, Tercüman Aile ve Kültür Bakanlığı, İst., 1986.
- Burhan, Sabahattin, *Çete Ayşe 1*, Nesil Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2009.
- Burhan, Sabahattin, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 2-3*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2009.
- Burhan, Sabahattin, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014.
- Çokum, Sevinç, *Karanlığa Direnen Yıldız*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996.
- Demirayak, Sadettin, *Kuva-yı Milliye'nin Aydın'da Doğuşu*, Tuna Ofset Matbaası, Aydın, 2007.
- Dinamo, Hasan İzzettin, *Kutsal İsyân Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi 2*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Dinamo, Hasan İzzettin, *Kutsal İsyân Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi 4*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Ertekin, A. Levent, *Kuvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*, Yeni Asya Matbaacılık, 2001.
- Gökbel, Asaf, *Millî Mücadele'de Aydın*, Sadeleştiren: Hüseyin Kuruüzüm, 2005.
- Hacı, Gürkan, *Efe Başvekil Şükrü Saracoğlu'nun Romanı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.
- İlgün, Melike, *Bir Başvekil Sevdim*, 3. Baskı, Alfa Yayın, İstanbul, 2013.
- Kiraz, İbrahim, *Millî Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe III*, BRC Matbaası, Ankara, 2009.
- Kiraz, İbrahim, *Millî Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe 4*, BRC Matbaası, Ankara, 2013.
- (Kurşunluoğlu), Mehmed Kemal, *Celâl Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi*, Abece Yayınları, İst., 1980.
- Kutay, Cemal, *Celâl Bayar Bir Türk'ün Biyografisi*, Kemal Onan Basımevi, (yılı belirtilmemiş).
- Kuyaş, Nilüfer, *Yeni Baştan*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Muslu, Ahmet Zeki, *Menderes'in İki Yakası*, Yitik Ülke Yayınları, İstanbul, 2016.
- Özgen, İhsan Fuat, *Galip Hoca Celâl Bayar*, İnsanlık Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.
- Öztoprak, Betül, "Millî Mücadele Konulu Romanlarda Celâl Bayar, Şükrü Saracoğlu ve Adnan Menderes", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:17, Sayı:3, 2019, ss. 18-42.
- Sarıtaş, Tuğrul, *Arka Bahçede Neler oldu? Adnan Menderes*, Kültür Ajans

- Yayınları, Ankara, 2013.
- Selçuk, İlhan, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı II*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
- Sepetçioğlu, Mustafa Necati, *Bir Ömür Boyu Kıbrıs (2) Hayır Deyiş*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Şakir, Ziya, *Celâl Bayar Hayatı ve Eserleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1952.
- Şenol, Cevat, *Millî Mücadele Kahramanı Celâl Bayar*, Halk Kitabevi, İstanbul, 2017.
- Şenşekerci, Erkan, *Türk Devriminde Celâl Bayar (1918-1960)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- Turhan, Nesrin, *İhtilalin Süvarisi*, 3. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004.
- Türkali, Vedat, *Bir Gün Tek Başına*, 16. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2021.
- Usta, Ali İhsan, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Hürefe Matbaacılık, İzmir, (Yılı belirtilmemiş).
- Yılmaz, İsa, *Ben Bu Adamı Sevdim*, Paradoks Yayınları, İstanbul, 2012.
- Zaim, Feyza, *Ateşler İçindeydi Germencik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE CELAL BAYAR'IN MEDENİYET TAHLİLLERİ

Faika ÇELİK* Kahraman SÜVARİ** Orkun SÜRÜCÜOĞLU***

Giriş

İnsanlık tarihinin en fazla yıkıma yol açan savaşlarından biri olan İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle dünya yeni bir mücadele alanına dönüşmüştür. Savaş sırasında müttefik olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB), Nazi Almanya'sı ve Japonya'yı mağlup etmeleriyle iki aktör arasında gerçekleştirilen iş birliği yerini küresel bir rekabete bırakmıştır. Savaş sonrası iki büyük gücün mücadelesi temelinde şekillenen bu yeni uluslararası düzen Soğuk Savaş dönemi olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde, ABD'nin liderlik ettiği Batı Bloku ile Sovyetler Birliği'nin başını çektiği Doğu Bloku devletleri arasında başta siyasi, askeri ve ekonomik olmak üzere birçok alanda güç mücadelesinin yaşandığı görülmektedir.

Bu çalışmada, 1920 yılında Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Saruhan Sancağı'nı (Manisa) temsil eden ve uluslararası sistemde yaşanan bloklaşmanın şiddetli bir şekilde hissedildiği 1950'li yıllarda Türkiye'nin üçüncü Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Celal Bayar'ın kutuplar arasında yaşanan ideolojik rekabete bakışı ve siyasal duruşu onun medeniyet¹ tahlilleri ile birlikte incelenmiştir. Bu bağlamda Türk siyasi

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, MANİSA. faika.celik@gmail.com, ORCID No:0000-0001-6615-668X.

** Arş. Gör. Dr, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, MANİSA. kahramansuvari@hotmail.com, ORCID No:0000-0002-8137-9010.

*** Arş. Gör. Dr, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, MANİSA. orkunsurucuoglu@outlook.com, ORCID No:0000-0002-0930-0013.

¹ Bayar, bu hususta ortak ideallere vurgu yaptığı için bu çalışmada da medeniyet kavramı bu yönüyle ele alınmıştır. Batı'da medeniyet anlayışları ve bu bağlamda medeniyet kavramının Osmanlı-Türk modernleşmesi ile ilişkisi için bakınız: Yılmaz Çolak, "Türkiye'de Medeniyet ve Modernleşme", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 6/21-22 (2009), ss. 145-167.

tarihinin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Celal Bayar'ın uluslararası sistemdeki kamplaşmanın taraflarına yönelik algısı ve yaklaşımı çalışmanın ana sorunsalını oluşturmaktadır. Çalışmada ortaya konan bulguların elde edilmesi için gerek dış politikadaki gelişmelerden gerekse de Bayar'ın yurt içi ve yurt dışı gezilerindeki söylev ve demeçleri ile yazdığı eserlerden yararlanılmıştır.

Bununla birlikte, literatürde Celal Bayar'a dair çeşitli çalışmaların yer aldığı görülmektedir.² Bu çalışmalardan bazıları Bayar'ı dönemsel olarak incelemiş³, bazıları yurt dışı gezilerini değerlendirmiş⁴, bazıları da siyasal mücadelesini kapsamlı olarak ele almıştır.⁵ Bu çalışmada ise diğerlerinden farklı olarak Bayar'ın uluslararası konjonktürde yaşanan yapısal ayrışmaya yönelik bakış açısına odaklanılmıştır.

Çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Soğuk Savaş döneminin gelişimi ve bu süreçte tarafların birbirlerini nasıl tanımladıkları incelenmiştir. Daha sonra ise Türkiye'nin bu dönemde

² Bu çalışmalardan bazıları Ayşe Aydın, *Celal Bayar Dönemi Genel Seçimleri ve TBMM (1950-1960)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2010; Öner Buçukcu, "Muhafazakâr Bir Milli 'İktisatçı': Celal Bayar", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16/59 (2020), ss. 72-96; Kaan Cem Geniş, "Mahmut Celal (Bayar) Bey'in İşgalden Önce İzmir'deki Faaliyetleri", *Atatürk Dergisi*, 8/2 (2019), ss. 285-308; Betül Öztoprak, "Millî Mücadele Konulu Romanlarda Celâl Bayar, Şükrü Saracoğlu ve Adnan Menderes", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/3 (2019), ss. 18-42; Camilla Dawletschin-Linder, *Diener Seines Staates: Celal Bayar*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2003; Şule Toktaş, "Civic Nationalism in Turkey: A Study on the Political Profile of Celal Bayar", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 6/3&4 (2007), ss. 121-41; Yiğit Ahu, "The Principles of Celal Bayar's Leadership: Transition from a State Elite to a Political Life", *International Journal of Turkish Studies*, 18/1-2 (2012), ss. 81-102.

³ Örneğin Nurgül Akın, "Celal Bayar'ın Başbakanlığı Döneminde Türk Dış Politikası", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 2/1 (2016), ss. 129-153; Emine Gürsoy Naskali, "Celal Bayar - Millî Mücadelede Silahlı Direnişin Bir Dönüm Noktası", *Türk Yurdu*, 31/289 (2011), ss. 25-29; Ahmet Gülen, "1946 Milletvekilleri Seçimleri ve Celal Bayar'ın Siyasi Faaliyetleri", *Atatürk Dergisi*, 10/1 (2021), ss. 69-98.

⁴ Kadri Unat, "İkinci Dünya Savaşı Öncesindeki Güvenlik Endişesi Temelli Türk Dış Politikası Bağlamında Celal Bayar'ın Belgrad ve Sofya Ziyaretleri (9-13 Mayıs 1938)", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9/28 (2021), ss. 334-352; Erden Eren Erdem, "Türkiye-ABD İlişkilerinin Zirve Noktası: Celal Bayar'ın ABD Ziyareti", *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, 2. Baskı, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, ss. 135-150.

⁵ Şerif Demir, "Millî Mücadelede Celal Bayar (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 15-16 (2012), ss. 53-78; Murat Ögütçen, *Celal Bayar, the Life of a Politician and Statesman*, Yeditepe Üniversitesi SBUİB, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020.

izlediği politik yaklaşım ele alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD eksenli Batı Bloku ile Sovyetler Birliği öncülüğündeki Doğu Bloku arasında gelişen iki kutuplu yapısal sistemde, Türkiye özellikle güvenlik endişelerine bağlı olarak Batı yanlısı bir politika uygulamayı tercih etmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde bloklar arasındaki rekabetin arttığı 1950'li yıllarda Cumhurbaşkanı olarak görev yapan ve Cumhuriyet tarihinin en önemli siyasi figürlerinden biri olan Celal Bayar'ın siyasi yükselişine ilişkin kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Bayar'ın Soğuk Savaş'ta yer alan kutuplaşmaya ilişkin yaptığı değerlendirmeler ise çalışmanın üçüncü bölümünde analiz edilecektir. Çalışmada, Türkiye'nin kendini Batı medeniyeti içerisinde konumlandığı bu süreçte keskin bir komünizm karşıtı duruş sergileyen Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın gerektiğinde ulusal çıkarları korumak düşüncesiyle Sovyetler Birliği ile temasa geçilmesini destekleyerek esnek ve pragmatik bir çizgi benimsediği iddia edilmektedir.

1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Uluslararası Sistem

Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı yıllarda Türkiye'nin de bir parçası olduğu uluslararası sistemde Doğu Bloku ve Batı Bloku olmak üzere iki kutba ayrılan bir yapı hâkim olmuştur.

İki blok arasında yaşanan bu rekabet ve güç mücadelesini tanımlamak için kullanılan "Soğuk Savaş" kavramının ne zaman⁶ ve nasıl⁷ başladığı tarihçiler arasında tartışma konusu olsa da taraflar arasındaki

⁶ Sovyetler Birliği ve ABD'nin liderlik ettiği bloklar arasında yaşanan yüzleşmenin birçok alanı kapsamına bağlı olarak Soğuk Savaş'ın ne zaman başladığı sorusuna net bir yanıt verilememektedir. Örneğin, eğer taraflar arasındaki düşmanlaşmanın ideolojik temelli olduğu düşünülürse Soğuk Savaş'ın kökenleri 1917 Rus Devrimi'ne kadar götürülebilir. Ya da Soğuk Savaş dünyayı domine etmeye çalışan iki düşman aktörün mücadelesi olarak ele alınırsa, o zaman bu savaşın başlaması 1943 yılı olarak görülebilir. Martin McCauley, *Origins of the Cold War 1941-49: Revised 3rd Edition*, Pearson Longman, Harlow 2008, s. 97.

⁷ Soğuk Savaş'ın gelişimine hangi tarafın eylemlerinin sebep olduğu konusu üzerinde de literatürde bir bölünmenin yaşandığı görülmektedir. ABD'nin resmi söylemi ile benzerlik gösteren ve ortodoks görüş olarak tanımlanan açıklamaya göre Soğuk Savaş'ın başlamasına yol açan eylem Sovyetler Birliği kaynaklıdır. Bu görüşe göre, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikasına ABD karşılık vermek zorunda kalmıştır. Revizyonist görüş olarak değerlendirilen ve geleneksel bakış açısına eleştirel olarak ortaya çıkan ikinci görüşe göre ise ABD'nin atom bombasına sahip olduktan sonra Sovyetlere yönelik agresif bir politika izlemesi sonucu olarak Soğuk Savaş ortaya çıkmıştır. Arthur Schlesinger, "Origins of the Cold War", *Foreign Affairs*, 46/1 (1967), ss. 23-25.

rekabetin küresel boyutta ve tehlikeli bir şekilde ön plana çıkması İkinci Dünya Savaşı sonunda gerçekleşmiştir. Savaş sırasında ABD ve Sovyetler Birliği her türlü ideolojik ayrışmaya rağmen iş birliği yapmışlar ve bu şekilde Mihver Devletlerini⁸ yenilgiye uğratmışlardır. Savaşın sona ermesiyle iki süper güç arasında yapılan iş birliği yerini kısa sürede mücadeleye bırakmıştır.

SSCB'nin Doğu Avrupa'da yayılmasının⁹ yanında benimsediği komünist anlayış temelinde kendini ideolojik, kurumsal ve ekonomik anlamda Batı'ya alternatif bir medeniyet olarak tanımlaması bu mücadelenin ortaya çıkmasına ve gelişmesine neden olan unsurların başında gelmektedir.¹⁰ Bir başka ifadeyle, serbest seçimlere dayalı liberal demokratik siyasal yapı çerçevesinde kapitalist bir ekonomik anlayış benimseyen Batı'ya karşı, Sovyetler Birliği "siyasi, kültürel ve ahlaki olarak üstün bir moderniteyi yani yeni bir medeniyeti temsil ettiğini iddia etmiştir."¹¹ Buna karşın, Sovyetlerin sunduğu dünyayı baskıcı totaliter bir anlayış olarak yorumlayan Batı dünyası ise demokratik bir yapı içerisinde insanların "özgür" olması gerektiğini vurgulamıştır.¹²

⁸ Bu devletler Nazi Almanyası, Japonya ve İtalya'yı içermektedir. Thomas A. Hughes, "World War II | Facts, Summary, History, Dates, Combatants, & Causes", Britannica, 24 Temmuz 2022, <https://www.britannica.com/event/World-War-II>. Erişim 15.08.2022.

⁹ Sovyetlerin İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'ya doğru yayılması Batı dünyasını iki yönden tedirgin etmiştir. İlki Almanların yenilgiye uğratılması amacıyla Avrupa'nın içlerine giren Sovyet ordusunun Avrupa güç dengesini etkileyecek olmasıydı. İkincisi de Sovyetlerin Doğu Avrupa'ya bir işgalci olarak değil zafer kazanan bir güç sıfatıyla girmiş olmasıdır. Norman A. Graebner, "Cold War Origins and the Continuing Debate", *The Journal of Conflict Resolution*, 13/1 (1969), s. 124.

¹⁰ Evren Balta ve Behlül Özkan'a göre yirminci yüzyılda Sovyetler Birliği, Batı medeniyetinin en büyük alternatifi olarak kendini inşa etmiştir. Onlara göre, ortaya konan bu alternatif duruş hem iktisadi anlamda hem de uluslararası sistem içerisinde görülmektedir. Evren Balta-Behlül Özkan, *Türkiye-Rusya İlişkilerine 'Tarih' ile Bakmak*, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, TÜSİAD, İstanbul 2016, s. 12.

¹¹ Astrid Hedin, "Stalinism as a Civilization: New Perspectives on Communist Regimes", *Political Studies Review*, 2/2 (2004), s. 166.

¹² Batı dünyasının Doğu Blokuna karşı dış politik eylemlerini haklı çıkarmak için "özgür insan", "özgür demokratik dünya" gibi kavramları sıklıkla kullandığı görülmektedir. Örneğin, hem dönemin İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in 1946 yılında yaptığı tarihi "demir perde" konuşmasında hem de ABD Başkanı Truman'ın 1947 yılında Kongreye karşı yaptığı konuşmada bu kavramların kullanıldığını görmek mümkündür. "The Sinews of Peace ('Iron Curtain Speech')", International Churchill Society, 05 Mart 1946, <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/> Erişim 15.08.2022; "The Truman

Taraflar arasında yaşanan rekabetin en belirgin yansıması ise askeri alanda oluşturulan uluslararası kurumsal yapılardır. Blokların askeri gücünü gösteren bu yapılara katılarak, aktörler hem kendi güvenliklerini artırdıklarını düşünmekte hem de iki kamp arasında hangi tarafta yer aldıklarını uluslararası sistemdeki diğer aktörler nezdinde tanımlamaktadır. Bu dönemde oluşturulan bu yapılardan en önemlilerinden biri olan ve Batı Blokunu temsil eden Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), 1949 yılında imzalanan antlaşma temelinde özellikle Sovyetlerin Avrupa'daki yayılmacılığını caydırmak amacıyla kurulmuştur.¹³ Bu askeri ittifak antlaşması temelinde oluşturulan uluslararası örgüte karşılık Doğu Blokunda ise 1955 yılında Varşova Paktı kurulmuştur.¹⁴ Her ne kadar taraflar arasında doğrudan kapsamlı bir çatışma yaşanmasa da yoğun askeri kapasiteye sahip bu iki ittifak grubu arasındaki rekabetin tüm dünyayı etkileyebilecek küresel bir savaşa dönüşme riski taşıdığı da söylenebilir. İşte bu bloklaşmanın yaşandığı gergin atmosferde, Türkiye, özellikle sahip olduğu jeostratejik konum itibarıyla uluslararası sistemde önemi artan ülkeler arasında yer almıştır.

2. Türkiye'nin Batı'ya Yaklaşması

Savaş sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninde Türkiye tercihini Batı Bloku yönünde kullanmıştır. Türkiye'nin Batı yanlısı bir duruş sergilemesinde güvenlik endişeleri, ekonomik beklentiler ve komünizme yönelik oluşan ideolojik anlayış önemli rol oynamaktadır.

Türkiye'nin SSCB'den kaynaklanan güvenlik endişeleri bu süreçte Batı eksenli bir dış politika izlemesini etkileyen en önemli faktörlerden biridir.¹⁵ İkinci Dünya Savaşı bitiminde Sovyetler Birliği'nin Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın uzatılmasına koşul olarak Türkiye'nin elinde

Doctrine, 1947", USA Department of State, 1947, <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine>. Erişim 18 Ağustos 2022.

¹³ "A short history of NATO", NATO, 03 Haziran 2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_139339.htm. Erişim 15.08.2022.

¹⁴ Özellikle bu paktın kurulmasını tetikleyen olay, Batı Almanya'nın NATO'ya katılımıdır. The Editors of Encyclopaedia Britannica, "Warsaw Pact", Encyclopedia Britannica, 07 Mayıs 2022, <https://www.britannica.com/event/Warsaw-Pact> Erişim 18.08.2022; Bu pakt ile aynı zamanda Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki devletler üzerindeki hâkimiyeti de güçlenmiştir. Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 26. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2016, s. 272.

¹⁵ William Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, 3rd Edition, Routledge, New York 2013, s. 102.

bulundurduğu Boğazların yönetimine ilişkin kendi lehine değişiklik istemesi¹⁶ ve kendilerine toprak verilmesine ilişkin birtakım taleplerde bulunması¹⁷ Ankara'yı tedirgin etmiştir. Sovyetlerin, ulusal egemenliğine ve toprak bütünlüğüne zarar verecek bu taleplerini kabul etmek istemeyen Türkiye'nin güvenliğini artırmak amacıyla Batı Blokuna yöneldiği söylenebilir.

Türkiye'yi ABD merkezli Batı Blokuna iten bir diğer neden de ekonomik beklentilerdir. Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'na doğrudan katılım sağlamamış olsa da savaşın getirdiği ekonomik yük ve zorluklar Türkiye'yi de etkilemiştir.¹⁸ Bu doğrultuda, Türkiye hem 1947 yılında Truman Doktrini olarak bilinen ABD yardımını hem de Marshall Planı olarak bilinen ve ABD tarafından savaş sonrası yaşanan ekonomik sıkıntıların giderilmesi için verilen maddi desteği kabul etmiştir.¹⁹ Türkiye'nin aldığı bu maddi destekler ülkenin iktisadi sorunlarına pansuman olmasının yanında Türkiye'yi Batı dünyasına daha da yakınlaştırmıştır.

Türkiye'nin Doğu Blokundan uzaklaşarak Batı'ya yaklaşmasının bir nedeni de Ankara'nın komünizm ideolojisine yönelik benimsediği olumsuz bakış açısıdır. Her ne kadar yeni kurulan Türk Hükümeti'nin bağımsızlık mücadelesine Sovyetlerden destek gelmiş olsa da dönemin karar alıcıları tarafından Türkiye'deki sosyal yapının sınıf mücadelesini

¹⁶ Bu taleplerin daha önce İkinci Dünya Savaşı'nda yapılan Tahran Görüşmelerinde ve Yalta Konferansında da dile getirildiği iddia edilmektedir. A. L. MacFie, "The Straits Question at the Potsdam Conference: The British Position", *Middle Eastern Studies*, 23/1 (1987), s. 75.

¹⁷ Moskova'nın direkt Türkiye'ye yönelik bu isteklerini sunması 7 Haziran 1945 günü gerçekleşen Molotov - Sarper görüşmesinde yaşanmıştır. Sovyet Yönetimi Boğazlarla ilgili taleplerini daha sonra resmi olarak notalar ile de Türkiye'ye iletmiştir. A. Haluk Ülman, "NATO ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 22/04 (1967), s. 148 dipnot 7; Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)*, 15. Baskı, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 504-505.

¹⁸ Örneğin, Türkiye'nin devlet borçları 1939'da 620 milyon TL iken bu borç 1945'te 1,5 milyar TL'ye çıkmıştır. Bununla birlikte, ülke ekonomisinde enflasyon da artmıştır. A. C. Edwards, "The Impact of the War on Turkey", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 22/3 (1946), ss. 389-390.

¹⁹ ABD'nin Truman Doktrini adı altında verdiği maddi destek daha çok Türk ordusunun modernizasyonu için sunulmuştur. Marshall Planı olarak verilen destek ise Avrupa'nın ekonomik iyileşmesine katkı sağlamak amacıyla oluşturulan bir programdır. Joseph C. Satterthwaite, "The Truman Doctrine: Turkey", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 401 (1972), ss. 80-81.

benimseyen komünist ideolojiye uygun olmadığı düşünülmekteydi.²⁰ Bu bağlamda, Türkiye'nin küresel ölçekte süren ideolojik mücadelede komünist blok tarafında yer alması uzak bir ihtimaldi.

Ankara'nın karar almasında etkili olan tüm bu parametreler ışığında Türkiye 1952 yılında NATO'ya katılarak Batı Bloku içerisinde yer aldığını resmi olarak doğrulamıştır. Türk ordusunun komünist Kuzey'e karşı savaşmak için Kore Savaşı'na katılmasının yanında²¹ dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın diplomatik girişimlerinin de Türkiye'nin söz konusu ittifaka kabul edilmesine katkı sağladığı söylenebilir. Bayar, bu süreçte ABD ve İngiltere'nin üst düzey temsilcileri ile Türkiye'nin NATO'ya dâhil edilmesi konusunda tarafları ikna edici son derece önemli görüşmeler gerçekleştirmiştir.²²

Bununla birlikte, uluslararası sistemde iki blok arasındaki rekabetin 1950'lerin ilk yarısında yoğunlaştığı görülmüştür. 1949 yılında SSCB'nin atom bombası denemesi gerçekleştirmesi ile ABD'nin nükleer silahlanma konusundaki tekeli kırılmış ve kutuplar arasında nükleer güç anlamında denge oluşmuştur.²³ Aynı yıl Çin'deki iç savaş Mao Zedong'un liderlik ettiği komünist yanlıları lehine sonuçlanmıştır. Bu gelişmelerin yanında iki kutup arasındaki gerginliği artıran olaylardan biri de çalışmada daha önce de bahsettiğimiz Kore'de başlayan sıcak savaştır.

Uluslararası sistemde tüm bu gelişmelerin yaşandığı yıllarda Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenen isim ise Celal Bayar'dır.

²⁰ Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, Routledge, London-New York 1993, ss. 61-62.

²¹ Kuzey Kore ve Güney Kore arasında çıkan çatışmada Birleşmiş Milletlerin Güney'i desteklemek amacıyla Kore'ye asker sevk edilmesi kararı almasının ardından Türkiye de Kore'ye asker gönderme kararı almıştır. Türk ordusunun Kore'deki çarpışmalarda kahramanca mücadele etmesi özellikle Amerikan kamuoyunda komünizm ile mücadele bağlamında Türkiye'nin lehine bir algı oluşturmuştur. Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla ilişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1:1919-1980)*, 20. Baskı, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, ss. 545-549.

²² Bayar'ın bu süreçte görüştüğü kişiler arasında ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı George McGhee, İngiltere Büyükelçisi Noel Charles ve İngiltere Orta Doğu Kuvvetleri başkomutanı General Sir Brian Robertson yer almaktadır. Ayrıca, Prof. Dr. Mehmet Saray'a göre Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesi sürecinde Bayar'dan sonra Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün de büyük emekleri vardır. Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, ss. 99-114.

²³ Nicel olarak atom bombası ve çekirdek sayısı ABD lehine olsa da Sovyetlerin de artık kullanılabilir şekilde atom bombasına sahip olduğu bu deneme ile görülmüştür.

Bayar'ın savaş sonrası oluşan yeni dünya düzenine ilişkin siyasal düşüncelerine geçmeden önce siyasi kariyerine kısaca değinmek yararlı olacaktır.

3. Celal Bayar'ın Siyasi Kariyeri ve Türk Siyasetindeki Yeri

Dönemin Cumhurbaşkanı Bayar'ın siyasi yaşamına bakıldığında hem Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde hem de Türkiye'nin kurtuluş ve kuruluş yıllarında önemli siyasi faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir.

1883 yılında Bursa iline bağlı Umurbey köyünde göçmen bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Bayar, 1907 yılında dönemin gizli faaliyet gösteren siyasal oluşumu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) Bursa kolu olan "küme" adlı örgüte katılmıştır.²⁴ Bayar'ın siyasi kariyerindeki ilk basamak olan bu eylemin Bayar'ın siyasal düşüncelerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir.²⁵ Bayar, İTC içerisinde etkin bir konumda yer almış ve bu organizasyonun ileri gelenleri ile temaslarda bulunmuştur.²⁶ Bu bağlamda, Bayar'ın ileride siyasi bir aktör olarak öne çıkmasında İTC'ye katılması önemli bir rol oynamıştır.

Balkan Savaşları'nın ardından Ege Bölgesi'ne geçen Bayar, özellikle Milli Mücadele döneminde bölgede etkin bir aktör olmuştur. O dönemde işgalcilerin bölgeden temizlenmesi ve vatanın kurtulması amacıyla kurulan Kuva-yı Milliye Teşkilatına Galip Hoca²⁷ takma adıyla katılan Bayar, halkın düşmana karşı örgütlenmesine yönelik önemli faaliyetlerde bulunmuştur.

1920 yılında Osmanlı Meclis-i Mebusanda Saruhan (Manisa) Sancağı Mebusu olarak yer alan Bayar, bu dönemde memleketin kurtuluşu doğrultusunda çaba göstermiştir. Türk Milletinin İstiklal Mücadelesi'ni resmi olarak tanımlayan belge olan Misak-ı Milli'nin

²⁴"Celal Bayar", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/. Erişim 25.08.2022.

²⁵ Bayar, 1982 yılında verdiği röportajda, siyasi kimliği ile ilgili şöyle demiştir: "Ben önce İttihatçıyım. Hâlâ da İttihatçıyım. Her şey ondan sonra gelir." Mehmet Barlas, "Celal Bayar Olayı-1", *Milliyet Gazetesi*, 16 Mayıs 1982, s. 7.

²⁶ Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, ss. 30-33.

²⁷ Bayar, Utkan Kocatürk ile yaptığı röportajında hem doğduğu köy Umurbey'deki hocasının adı olarak hem de mücadeleden galip çıkmak manasında Galip Hoca takma adını kendi seçtiğini belirtmiştir. Utkan Kocatürk, "Celâl Bayar'la Bir Konuşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2/5 (1986), s. 330.

hazırlanmasında rol oynayan Bayar'ın²⁸, 13 Mart 1920 tarihinde yapılan Meclis oturumunda gerçekleştirdiği milli direnişe destek veren konuşması Kurtuluş Savaşı'nın dönüm noktalarından biri olarak değerlendirilmektedir.²⁹ Bayar, Meclisin işgal güçleri tarafından dağıtılmasından sonra ise çalışmalarına Ankara'da devam etmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında İktisat Vekilliği de yapan Bayar, aynı zamanda Cumhuriyet döneminin ilk milli bankası olarak 26 Ağustos 1924 tarihinde kurulan İş Bankası'nın ilk Genel Müdürü olmuştur.³⁰ 1937-1939 yıllarında ise Başbakanlık görevini üstlenen Bayar, Atatürk ile birlikte Hatay'ın anavatana katılması hususunda çalışmalarda bulunmuştur.³¹ Bu dönemde Atatürk'ün hastalığı süresince siyasi istikrar korunmuş ve Atatürk'ün ölümü sonrasındaki siyasi geçiş süreci sağlıklı bir şekilde tamamlanmıştır.

Çok partili hayata geçiş sürecinde iktidarda olan CHP'ye karşı alternatif bir siyasi parti olarak kurulan Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer alan Bayar, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanarak 22 Mayıs 1950 tarihinden itibaren siyasi kariyerine üçüncü Cumhurbaşkanı olarak devam etmiştir.³² Türkiye'nin ordu mensubu olmayan ilk Cumhurbaşkanı olan Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı dönemi 27 Mayıs 1960 yılında gerçekleştiren askeri darbeye kadar sürmüştür.³³

Görüldüğü üzere, siyasi kariyeri bağlamında düşünüldüğünde, devletin kurucu kadrosu içerisinde yer alarak önemli görevler üstlenen Bayar'ın uluslararası düzendeki kutuplaşmaya yönelik siyasi duruşunu anlamak Türkiye'nin hem iç hem de dış siyasetini anlamak açısından büyük önem kazanmaktadır.

²⁸ Süleyman Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği*, Serajans, Ankara 1997, s. 54.

²⁹ Bayar bu konuşmasında Ege Bölgesi'nde yaşananları dile getirmiş ve düşmanın zulmedici eylemlerine yönelik mücadelenin silahlı bir şekilde yapılması gerektiğini belirtmiştir. Emine Gürsoy Naskali, "Celal Bayar - Millî Mücadelede Silahlı Direnişin Bir Dönüm Noktası", *Türk Yurdu*, 31/289 (2011), s. 25.

³⁰ "O Günlerden Bugünlere", Türkiye İş Bankası, <https://www.isbank.com.tr/bankamizitaniiy/o-gunlerden-bugunlere>. Erişim 25.08.2022.

³¹ Nurgül Akın, "Celal Bayar'ın Başbakanlığı döneminde Türk Dış Politikası", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 2/1 (2016), ss. 133-138.

³² "Celal Bayar", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı.

³³ Dr. İbrahim KARAER vd., *Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2004)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2004, s. 42.

4. Celal Bayar ve Uluslararası Siyaset

Türkiye’de Tek Parti Dönemi’nde dış politikaya dair kararlar Cumhurbaşkanı tarafından alınmış, hükümet ise daha ziyade bu kararların uygulayıcısı olarak faaliyet göstermiştir. Bu dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) de dış politikaya ilişkin karar alım sürecinde hemen hemen hiçbir etkisi olmamıştır. Demokrat Parti’nin iktidara gelişinin ardından da TBMM’nin bu bağlamdaki etkisizliği değişmemiş, muhalefet partileri kendilerine danışılmamasını ve bilgi verilmemesini eleştiri konusu yapmıştır. Bununla birlikte, Cumhurbaşkanı’nın dışında Başbakan ve Dışişleri Bakanı’nın bu süreçteki ağırlıkları artmış, Dışişleri Bakanlığı’nın devlet yapısı içindeki konumu pekişmiştir.³⁴ Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Fuat Köprülü ve Fatin Rüştü Zorlu gibi isimler dış politikada söz sahibi olurken, Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın etkisi genellikle sembolik bir düzeyde seyretmiştir. 1958-1961 yılları arasında Başbakanlık Özel Kalem Müdürü olarak görev yapan Ercüment Yavuzalp’in yabancı devlet yetkililerinin Türkiye’ye yaptıkları ziyaretler sırasında gerçekleşen toplantılara ilişkin olarak *“Bayar’ın, rolü olmayan bir kişi durumunda görülmemesine çok dikkat etmek ve ona saygıda kusur etmemekle birlikte, Menderes müzakerelerde gerekli müdahalelerde bulunur, dolaylı da olsa ağırlığın hükümet başkanında olduğunu vurgulayan bir tutum içinde olurdu,”*³⁵ şeklindeki sözleri de dış politikaya ilişkin yetki dağılımını ortaya koymaktadır.

1950’li yıllarda Sovyet tehdidine karşı güvenliği artırmak Türk dış politikasında büyük bir önem arz etmiştir. Nitekim Türkiye’nin Bağdat Pakti’na dâhil olması ve bu pakta diğer devletlerin katılımını sağlamaya çalışması Batı eksenli dış politikanın unsurlarından birini teşkil etmiştir. Bayar da Demokrat Parti’nin dış politikası ile uyumlu biçimde Bağdat Pakti’nin savunucusu olmuştur. Nitekim 1955 yılında Ürdün’e yaptığı gezide Orta Doğu’da güvenliği sağlayacak bir oluşumun gerekliliğine vurgu yapmış ve Türkiye’nin bölge ülkelerinin haklarına ve egemenliklerine zarar vermeye yönelik niyeti olmadığını belirtmiştir.³⁶

³⁴ Gencer Özcan, “Ellili Yıllarda ‘Dış’ Politika”, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, 2. Baskı, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, ss. 97-98, 101-103, 133.

³⁵ Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s. 62.

³⁶ Hüseyin Bağcı, “Demokrat Parti’nin Ortadoğu Politikası”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, 2. Baskı, Der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul 1998, s. 116.

Bunun yanında İran'ın ilk etapta Pakta dâhil olmaması üzerine bu ülkeye 1955 yılında bir ziyaret gerçekleştirmiş ve İranlı yetkililerin Pakta dâhil olduktan sonra Batı'dan yeterli askeri yardımı alamayabileceklerine yönelik endişelerini gidermeye çalışmıştır.³⁷

Batı ile yakın ilişkilerin tesis edilmek istendiği bu dönemde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower'ın Aralık 1953'te yaptığı davet üzerine 28 Ocak-27 Şubat 1954 tarihleri arasında gerçekleştirdiği ABD gezisi sembolik açıdan kayda değer bir önem taşımaktadır. Davet, Türk basınında geniş yer bulurken, Celal Bayar halkın yoğun katılımıyla ABD'ye uğurlanmıştır. Bayar, ABD'nin pek çok bölgesini dolaşmış ve sadece siyasi değil, ekonomik ve kültürel açıdan önem taşıyan mekânları da ziyaret ederek oldukça kapsamlı bir gezi gerçekleştirmiştir. Ziyaret sırasında Bayar'a Başkan Eisenhower tarafından Liyakat Nişanı (Legion of Merit) takdim edilirken, New York Belediye Başkanı da şehrin anahtarını görkemli bir törenle teslim etmiştir.³⁸

Bayar'ın ABD'de coşkuyla karşılanması ve Amerikan basınının ziyarete geniş yer ayırıp ilgi göstermesi Türkiye'nin bu dönemde ABD dış politikası için taşıdığı önemi de göstermektedir. SSCB'yi çevreleme politikasının izlendiği bu dönemde Türkiye'nin hem zengin doğal kaynaklara sahip Orta Doğu ile SSCB arasında bulunması hem de kıtalararası füzelerin henüz geliştirilmediği bir dönemde uçak filolarının mevzilenmesi için elverişli bir konuma sahip olması ABD için stratejik önemini artırmıştır. Bu bağlamda, gezi sırasında Amerikan basınında Türkiye, komünizme karşı Amerikan halkının Orta Doğu'daki en önemli müttefiki olarak nitelendirilmiş ve Kore Savaşı'ndaki desteğine gönderme yapılmıştır.³⁹

Celal Bayar da çeşitli vesilelerle Türkiye ile ABD arasında gelişen yakın ilişkilere ve iş birliğinin önemine vurgu yapmıştır. ABD gezisinden önce Amerikan halkından "büyük dost" olarak bahseden Bayar, yapılan yardımlardan dolayı teşekkürleri iletceğini bildirmiştir.⁴⁰ ABD'deki bir

³⁷ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkcüoğlu, "İran'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)*, 15. Baskı, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 651.

³⁸ Erdem, ss. 138-141.

³⁹ *Agm*, ss. 141-143.

⁴⁰ Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1933-1955: Dış Politika*, Doğu Ltd.

konuşmasında “*Biz Türkler, siz Amerikalıların hayat tarzınızın ve dünya telâkkinizin hayranıyız*” ifadelerini kullanan Bayar, iki halk arasındaki ortak ideallere ve özellikle de Batı medeniyetinin öne çıkardığı “hürriyet” ve “istiklâl” ideallerine sıklıkla atıfta bulunmuştur.⁴¹

Bayar, Soğuk Savaş sürecindeki bloklaşmayı siyasi ve iktisadi olarak hürriyet idealine bağlı olanlarla, buna karşı çıkan ve istilacı bir zihniyet benimseyenler arasındaki mücadele olarak görmüştür. Bu bağlamda Türkiye’nin Batı ittifakında yer alarak hürriyet ve istiklâl yolunu seçtiği düşüncesindedir. Nitekim Türkiye ile ABD arasındaki ittifak için; “*Bu ittifak milletin esaret ve hürriyet arasındaki tercihinden doğmaktadır. Biz hürriyet yolunu seçtik ve memleketinizle yan yana sulha doğru büyük bir gururla ilerliyoruz*” ifadelerini kullanması da bunu işaret etmektedir.⁴²

Bayar, bu kapsamda Türkiye’nin oldukça stratejik bir konuma sahip olduğu görüşündedir. ABD ziyareti sırasındaki bir söylevinde de bunun altını çizerek Türkiye’nin uluslararası siyasetteki önemini ortaya koymaya çalışmış ve bireysel özgürlüklere, devletlerin bağımsızlığına ve şahsi teşebbüslere inananlar ile bunları ortadan kaldırmak isteyen istilacı bir güç arasında mücadele yaşandığını, Batı dünyasında yer alan Türkiye’nin diğer dünya ile sınıra sahip olduğunu ve bundan dolayı siyasi ve iktisadi olarak kritik bir önem arz ettiğini belirtmiştir.⁴³

Atatürk’e büyük saygı besleyen ve bu doğrultuda muasır medeniyetler seviyesinin üstüne çıkılmasını hedefleyen Bayar, “*Bizim bir Milli Mücadele tarihimiz vardır; o, bizim için bir hürriyet ve istiklâl savaşı idi. Aynı zamanda, teokratik bir rejimden kurtularak Garp medeniyeti esasına, hümanizm ve demokrasi yoluna girmek dâvası idi*” ifadeleriyle Türkiye’nin Kurtuluş Savaşı’ndan bu yana Soğuk Savaş sürecinde Batı’nın sahip olduğu değerleri takip ettiğini ifade etmiştir.⁴⁴ Bunun yanında, 1954 yılında gerçekleştirdiği Yugoslavya ziyaretinde verdiği “*Türkiye’nin gayesi, milli hudutları içinde mesut olmaktır, sulha hizmet etmektir, muasır medeniyet içinde garp medeniyetinin büyük feyzi ile kabul edilen yolda ileri*

Ortaklığı Matbaası, Ankara 1956, s. 96.

⁴¹ *Age*, ss. 196, 201.

⁴² *Age*, s. 114.

⁴³ *Age*, ss. 129-130.

⁴⁴ *Age*, s. 178.

merhaleler katetmektedir.... Avrupa haritasını açtığımız zaman görürüz ki, Türkiye de, Yugoslavya da mühim bir mevki işgal etmektedirler” demeciyle de Türkiye’yi Batı medeniyeti içinde ve bir Avrupa ülkesi olarak gördüğünü ortaya koymuştur.⁴⁵ Ayrıca 1955 yılındaki Lübnan gezisinde Türklerin ve Arapların diğer milletlerden geri olmadığını belirtmekle birlikte “Çalışmalıyız, kültür ve fen hiçbir kimsenin inhisarı altında değildir. Nereden gelirse gelsin onu kendimize mâl etmeliyiz. Memleketlerimizi mamur, milletlerimizi müreffeh yapmalıyız” sözleriyle de gelişime ve etkileşime açık olunması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁶

Bu hususta Bayar’ın komünizm karşıtlığını irdelemekte fayda vardır. Bayar, Batı devletleri içinde yaşanan sınıf çatışmasının demokratik sisteme zarar verdiği düşüncesindedir. Dolayısıyla, yeni kurulan devleti sağlam bir temele oturtma gayesinde olan Bayar, Türkiye’de sınıfsal bir ayrışmanın varlığını reddetmiş ve bu yönde bir ayrışmayı milli tehdit unsuru olarak değerlendirmiştir.⁴⁷ Nitekim ABD gezisi sırasında kendisine komünizme karşı alınan önlemlere ilişkin bir soruya “Komünistleri kontrol altında bulundurmamak hükümetle polis kuvvetlerinin vazifesidir” şeklindeki cevabı da Bayar’ın bakış açısını ortaya koymaktadır.⁴⁸

Bayar, Türkiye’de sınıfsız bir toplum yapısının var olduğuna ilişkin görüşünü açıklarken Batı ile Doğu toplumları arasındaki farklılıklara değinmiştir. Bu bağlamda Batı’da bürokrasinin hâkim sınıfın kontrolünde olduğunu ve yapılan reformlara rağmen diğer sınıflar için fırsat eşitliği sorununun devam ettiğini; Doğu toplumlarında ise sultanın her şeye sahip olduğunu ve bürokraside ya da ekonomik hayatta güç kazananların sultanın bir kararı ile konumlarını kaybedebileceklerini belirtmiştir. Buradan hareketle Türkiye’de bürokrasinin belirli bir sınıfın kontrolünde olmadığını düşünen Bayar, grev ve lokavt gibi uygulamaların Batı’da sınıflara güvence vermek için hak olarak sunulduğunu ancak sınıfsal bir ayrışmanın bulunmadığını düşündüğü Türkiye’de bu gibi güvencelere gerek olmadığını, devletin yürütme ve yargı oranlarının yeterli olacağını

⁴⁵ *Age*, s. 217.

⁴⁶ *Age*, s. 248.

⁴⁷ Tanıl Bora, “Celal Bayar”, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, 2. Baskı, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 153; Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 136.

⁴⁸ Şahingiray, s. 153.

iddia etmiş ve “... grev ve lokavt, yasal bir zorbalıktan başka birşey değildir” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁹

Bunun yanında Bayar, komünizmin Türkiye’de ideolojik olarak taraftar bulamayacağı görüşündedir. Bu bağlamda “*İdeoloji bakımından komünist sızıntısı, Türkiye’de aşılmaz bir duvarla karşılaşmıştır. Komünizm doktrinleri Türk milletinin tabiat ve düşüncelerine yabancısıdır*” açıklamasında bulunmuştur.⁵⁰ Bayar, Türkiye’de sınıf olarak kabul edilen kesimlerin sınıfsal bir entelektüel ürün vermediğini ya da siyasi görüş birlikteliğine sahip olmadığını iddia etmiş ve böylelikle toplumun sınıfsız bir yapıya sahip olduğuna ilişkin görüşünü desteklemeye çalışmıştır. Ayrıca sosyal reformlar yapan Türkiye’de Marksizm’i benimsemenin anlamsız olacağını, Batı’daki durumun aksine becerikli ve çalışkan bir kişinin refaha erişebileceğini ileri sürmüştür.⁵¹ Bayar’ın Cumhurbaşkanlığı görevi bittikten sonra da yazıları ve söylemleri ile komünizm karşıtı duruşunu ortaya koyması, onun bu konudaki görüşünü sadece siyasi çıkarılara bağlamanın yanlış olduğunu göstermektedir.

Stalin’in vefatının ardından dış politikada değişikliğe giden ve kendisine karşı izlenen çevreleme politikasını zayıflatmak isteyen SSCB, 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye’ye bir nota göndererek daha önce dile getirilen toprak taleplerinden vazgeçildiğini açıklamıştır. Türkiye ise gerek notada Sovyetlerin Boğazlar hakkında net bir tutum açıklamaktan kaçınması gerekse de olası bir yakınlaşmanın Batı’dan alınan yardımların azalmasına neden olacağı düşüncesiyle tedbirli bir yaklaşım sergilemiştir.⁵²

Nitekim Bayar’ın ABD gezisi sırasında kendisine bu yönde sorulan bir soruya ilişkin olarak “*Karşımızdaki büyük kuvvetin neticesiz sözler ve nezaket hareketleri ile bizde sahte bir emniyet hissi ve müdafaa gayretlerimizde bir gevşeme havası yaratmasına müsaade etmemeliyiz*” şeklindeki cevabı ve Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu’nun 1955 yılında verdiği bir demeçte Sovyetlerin daha ılımlı bir dış politika izlemesini yalnızca taktik değişikliği olarak yorumlaması da bu

⁴⁹ Celal Bayar, *Atatürk Gibi Düşünmek*, 2. Baskı, Der. İsmet Bozdağ, Tekin Yayınevi, İstanbul 1998, s. 45, 121.

⁵⁰ Şahingiray, s. 107.

⁵¹ Bayar, s. 103, 114.

⁵² Tellal, ss. 511-514.

yaklaşımı ortaya koymaktadır.⁵³

Bununla birlikte, 1954 yılından itibaren iki ülke arasındaki ticarete bir hareketlenme başlamıştır. Bunda SSCB'nin İzmir Fuarı'na katılmaya başlaması önemli bir etkidir. Her ne kadar Moskova'nın siyasi yakınlaşma taleplerine olumlu bir dönüş yapılmasa da 1950 yılında 425.000 dolar olan ikili ticaret hacmi, 1958 yılına gelindiğinde 18 milyon doları aşmıştır. Bunda Sovyetlerin çevreleme politikasını zayıflatma isteği kadar, Türkiye'nin ticari çıkarları da etkili olmuştur.⁵⁴

1950'li yılların sonuna gelindiğinde ABD ile SSCB arasındaki diplomatik temaslar hız kazanmış ve bu da bir yumuşama döneminin başlayacağına ilişkin umutları artırmıştır. Bu durum Türk dış politikasındaki karar alıcıların da Moskova ile ilişkileri normalleştirmeyi gündeme almalarına yol açmıştır. 1959 yılındaki bir konuşmasında Dışişleri Bakanı Zorlu, iki blok arasında sıklaşan görüşmelere vurgu yaparken⁵⁵, 1 Kasım 1959'da TBMM'de On Birinci Dönem Üçüncü Toplantısındaki konuşmasında Cumhurbaşkanı Bayar da ABD ve SSCB arasında artan temaslardan duyduğu memnuniyeti dile getirmiş, ancak tedbiri elden bırakmamak gerektiğini de eklemiştir. Bunun yanında Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar, 1959 yılında bir heyet eşliğinde Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiş ve Nisan 1960'ta Başbakan Adnan Menderes'in 15 Temmuz 1960 tarihinde Moskova'yı ziyaret edeceği ve daha sonrasında da Khrushchev'in Türkiye'ye geleceği açıklanmıştır.⁵⁶

İki blok arasında görüşmelerin sıklaştığı bu yeni dönemde Türkiye'de Batı Blokundan çıkılmasa da dış politikada birtakım değişikliklere gitme düşüncesinin bulunduğu açıktır. Nitekim daha önceki yıllarda Sovyetlerin dostluk taleplerine karşı mesafeli bir tutum benimsenirken, uluslararası siyasetteki yumuşama ile Moskova'ya karşı tedbirli ama daha ılımlı bir yaklaşım sergilenmeye başlamıştır. Türk

⁵³ Erdem, s. 150; Mehmet Gönlübol-Haluk Ülman, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965 Yılları): Genel Durum", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Baskı, Ed. Mehmet Gönlübol vd., Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 312.

⁵⁴ Tellal, ss. 517-519; Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler: 1923-2009*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2010, ss. 453, 461.

⁵⁵ Tellal, s. 519; Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1: (1 Mart 1924-14 Aralık 1987)*, TBMM Basımevi, 2011, ss. 284-285.

⁵⁶ Meltem Yetener, "Adnan Menderes", *Türk Dış Politikasında Liderler*, Haz. Ali Faik Demir, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 92.

diplomat Mahmut Dikerdem de anılarında, Zorlu'nun kendisine “*Bugüne kadar Sovyetlerin karşısına NATO bloku olarak çıkıyorduk, Soğuk Savaş'ın mantığı bunu gerektiriyordu. Mademki Amerikalılar Moskova ile diyalog kurmanın kendileri için zamanı geldiğine inandılar, bizim de vakit yitirmeden Sovyetlerle normal ve giderek dostça ilişkiye yönelmemiz zorunludur. Ben bu zorunluluğu Başbakanla Cumhurbaşkanı'na da anlatıp onları düşüncemin doğruluğuna inandırdım*”⁵⁷ dediğini yazmaktadır. Bu durum gerek Başbakan Adnan Menderes, gerekse de Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ulusal çıkarların gerektirdiğini düşündükleri durumlarda kendi ideolojik çizgilerinden farklı bir dış politika izlenmesi hususunda esnek olmaya açık olduklarını ortaya koymaktadır.

Bayar'ın dış politikadaki pragmatik yaklaşımı Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin olumlu yönde seyrettiği 1920'li ve 1930'lu yıllarda da göze çarpmaktadır. Nitekim Bayar, Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin⁵⁸ toplantılarına Atatürk'ün isteğiyle ve Cemiyet'te komünist fikirlerin ağırlık kazanmasını önlemek adına katıldığını ifade etmektedir.⁵⁹ Ayrıca 1935 yılında Ekonomi Bakanı iken SSCB'ye bir ziyaret gerçekleştiren Bayar, buradaki konuşmasında Türk-Sovyet dostluğuna da yer vermiştir.⁶⁰

Bayar'ın esnekliği kapitalist bir devlet olmayan Yugoslavya'ya yaklaşımında da görülmektedir. Nitekim Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında 1953 yılında imzalanan Balkan Paketi'ne önem veren Bayar, 1954 yılındaki ABD gezisinde de bu konuya değinmiş ve Washington'da yaptığı bir konuşmada Yugoslav halkının “... *muktedir ve realiteleri gören liderlerinin idaresinde, ideoloji kisvesi altında kendilerine zorla kabul ettirilmek istenilen, amansız emperyalizmin bağlarından kendilerini sıyırmak mucizesini âhiren tahakkuk ettirmiştir*”⁶¹ ifadesini kullanmıştır. Bayar, Tito'nun 1954 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyarette de gerek Tito'nun kendisi gerekse de Yugoslav halkı için övgü dolu sözler

⁵⁷ Mahmut Dikerdem, *Üçüncü Dünya'dan (Bir Büyükelçinin Anıları)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1977, s. 21.

⁵⁸ Bu grup milliyetçi, İslamcı, sosyalist ve anti-emperyalist görüşlerin karışımını destekleyen bireylerden oluşuyordu. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 27. Baskı, Çeviren: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 234.

⁵⁹ Kocatürk, ss. 340-341.

⁶⁰ “B. Celal Bayar Moskovada”, *Ulus Gazetesi*, 17 Temmuz 1935.

⁶¹ Şahingiray, s. 110.

sarf etmiştir.⁶²

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası siyasette ABD merkezli Batı Bloku ile SSCB merkezli Doğu Bloku arasında bir kamplaşma yaşanmış ve iki kutuplu bir sistem meydana gelmiştir. Türkiye de bu süreçte güvenliğini sağlama hedefinin yanında iktisadi ve ideolojik faktörlerin de etkisiyle Batı Bloku içerisinde konumlanmıştır. Özellikle iki kutup arasındaki mücadelenin derinleştiği 1950'li yıllarda Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Celal Bayar'ın medeniyet tahlillerini ve bu bağlamda uluslararası siyasete bakışını anlamak önem arz etmektedir.

Komünizme karşı görüşleriyle bilinen Bayar'ın bu konudaki keskin duruşunda yeni kurulan devleti sağlam bir temele oturtma gayesi ve bu bağlamda sınıfsal ayrışmayı bir tehdit unsuru olarak görmesi önemli bir etkidir. Nitekim Bayar, Batı'daki sınıf çatışmalarının demokratik sisteme zarar verdiğini düşünmekte ve Türkiye'de bir sınıfsal ayrışma olduğunu reddetmektedir.

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'ndan bu yana hürriyet ve istiklâl gibi değerler doğrultusunda politikalar yürüttüğünü düşünen Bayar, ülkesini bir Avrupa ülkesi olarak görmüş, Atatürk'ün ortaya koyduğu muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkma ülküsünü paylaşmış ve Arap ülkelerine de benzer önerilerde bulunmuştur. Bu çerçevede Soğuk Savaş'ı hürriyete, istiklâle ve şahsi teşebbüse inananlarla buna karşı olan istilacı zihniyet arasındaki mücadele olarak gören Bayar, dış politika karar alım sürecinde etkin konumda bulunan Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Fuat Köprülü ve Fatin Rüştü Zorlu gibi isimlerle birlikte Türkiye'nin Batı Bloku içerisinde yer almasını desteklemiş ve Sovyetlerden gelen yakınlaşma taleplerine genel olarak mesafeli durmuştur.

Bununla birlikte 1920'li ve 1930'lu yıllarda Sovyetlerle ilişkilerin geliştirilmesine karşı çıkmayan Bayar, Ekonomi Bakanı olduğu 1935 yılında da bu ülkeye bir ziyaret gerçekleştirerek Türk-Sovyet dostluğuna değinmiştir. Bunun yanında 1950'li yılların sonunda ABD ve SSCB arasında artan diplomatik temaslar neticesinde Sovyetlere karşı tedbirli

⁶² *Age*, ss. 203-204.

ama daha ılımlı bir yaklaşım sergilenmesine destek olmuştur. Bayar, kapitalist olmasa da SSCB ile sorunlar yaşayan Yugoslavya ile ilişkilerin geliştirilmesi için de ciddi çaba sarf etmiştir. Dolayısıyla bu gelişmeler Bayar'ın ulusal çıkarların gerektirdiğini düşündüğü durumlarda kendi ideolojik görüşü dışında bir dış politika izlenmesine açık olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz, *The Making of Modern Turkey*, Routledge, London-New York 1993.
- Ahu, Yiğit, "The Principles of Celal Bayar's Leadership: Transition from a State Elite to a Political Life", *International Journal of Turkish Studies*, 18/1-2 (2012), ss. 81-102.
- Akdevelioğlu, Atay-Kürkçüoğlu, Ömer, "İran'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)*, 15. Baskı, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 648-652.
- Akın, Nurgül, "Celal Bayar'ın Başbakanlığı Döneminde Türk Dış Politikası", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 2/1 (2016), ss. 129-153.
- Aydın, Ayşe, *Celal Bayar Dönemi Genel Seçimleri ve TBMM (1950-1960)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2010.
- "B. Celal Bayar Moskovada", *Ulus Gazetesi*, 17 Temmuz 1935.
- Bağcı, Hüseyin, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", *Türk Dış Politikasının Analizi*, 2. Baskı, Der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul 1998, ss. 101-134.
- Balta, Evren-Özkan, Behlül, *Türkiye-Rusya İlişkilerine 'Tarih' ile Bakmak*, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, TÜSİAD, İstanbul 2016.
- Barlas, Mehmet, "Celal Bayar Olayı-1", *Milliyet Gazetesi*, 16 Mayıs 1982.
- Bayar, Celal, *Atatürk Gibi Düşünmek*, 2. Baskı, Der. İsmet Bozdağ, Tekin Yayınevi, İstanbul 1998.
- Bora, Tanıl, "Celal Bayar", *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, 2. Baskı, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, ss. 151-157.
- _____, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

- Britannica, The Editors of Encyclopaedia, "Warsaw Pact", Encyclopedia Britannica, 07 Mayıs 2022. <https://www.britannica.com/event/Warsaw-Pact>. Erişim 18.08.2022.
- Buçukcu, Öner, "Muhafazakâr Bir Milli 'İktisatçı': Celal Bayar", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16/59 (2020), ss. 72-96.
- Çolak, Yılmaz, "Türkiye'de Medeniyet ve Modernleşme", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 6/21-22 (2009), ss. 145-167.
- Dawletschin-Linder, Camilla, *Diener Seines Staates: Celal Bayar*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2003.
- Demir, Şerif, "Millî Mücadelede Celal Bayar (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 15-16 (2012), ss. 53-78.
- Dikerdem, Mahmut, *Üçüncü Dünya'dan (Bir Büyükelçinin Anıları)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1977.
- Edwards, A. C., "The Impact of the War on Turkey", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 22/3 (1946), ss. 389-400.
- Erdem, Erden Eren, "Türkiye-ABD İlişkilerinin Zirve Noktası: Celal Bayar'ın ABD Ziyareti", *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, 2. Baskı, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, ss. 135-150.
- Erhan, Çağrı, "ABD ve NATO'yla ilişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1:1919-1980)*, 20. Baskı, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, ss. 522-575.
- Geniş, Kaan Cem, "Mahmut Celal (Bayar) Bey'in İşgalden Önce İzmir'deki Faaliyetleri", *Atatürk Dergisi*, 8/2 (2019), ss. 285-308.
- Gönlübol, Mehmet-Ülman, Haluk, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965 Yılları): Genel Durum", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Baskı, Ed. Mehmet Gönlübol vd., Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, ss. 191-334.
- Graebner, Norman, "Cold War Origins and the Continuing Debate", *The Journal of Conflict Resolution*, 13/1 (1969), ss. 123-132.
- Gülen, Ahmet, "1946 Milletvekilleri Seçimleri ve Celal Bayar'ın Siyasi Faaliyetleri", *Atatürk Dergisi*, 10/1 (2021), ss. 69-98.
- Hale, William, *Turkish Foreign Policy since 1774*, 3rd Edition, Routledge, New York 2013.

- Hedin, Astrid, "Stalinism as a Civilization: New Perspectives on Communist Regimes", *Political Studies Review*, 2/2 (2004), ss. 166-184.
- Hughes, Thomas A., "World War II | Facts, Summary, History, Dates, Combatants, & Causes", Britannica, 24 Temmuz 2022. <https://www.britannica.com/event/World-War-II>. Erişim 15.08.2022.
- International Churchill Society, "The Sinews of Peace ('Iron Curtain Speech')", 05 Mart 1946. <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/>. Erişim 15.08.2022.
- Karaer Dr. İbrahim-Erişti, Rahim-Ceylan, Ahmet, *Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2004)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2004.
- Kocatürk, Utkan, "Celâl Bayar'la Bir Konuşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2/5 (1986), ss. 323-360.
- MacFie, A. L., "The Straits Question at the Potsdam Conference: The British Position", *Middle Eastern Studies*, 23/1 (1987), ss. 75-82.
- Mccauley, Martin, *Origins of the Cold War 1941-49: Revised 3rd Edition*, Pearson Longman, Harlow 2008.
- Naskali, Emine Gürsoy, "Celal Bayar - Millî Mücadelede Silahlı Direnişin Bir Dönüm Noktası", *Türk Yurdu*, 31/289 (2011), ss. 25-29.
- NATO, "A short history of NATO", 03 Haziran 2022. https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_139339.htm. Erişim 15.08.2022.
- Öğütçen, Murat, *Celal Bayar, the Life of a Politician and Statesman*, Yeditepe Üniversitesi SBUİB, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020.
- Özcan, Gencer, "Ellili Yıllarda 'Dış' Politika", *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, 2. Baskı, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, ss. 97-133.
- Öztoprak, Betül, "Millî Mücadele Konulu Romanlarda Celâl Bayar, Şükrü Saracoğlu ve Adnan Menderes", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/3 (2019), ss. 18-42.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 26. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2016.

- Saray, Mehmet, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.
- Satterthwaite, Joseph C., "The Truman Doctrine: Turkey", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 401 (1972), ss. 74-84.
- Schlesinger, Arthur, "Origins of the Cold War", *Foreign Affairs*, 46/1 (1967), ss. 22-52.
- Şahingiray, Özel, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1933-1955: Dış Politika*, Doğu Ltd. Ortaklığı Matbaası, Ankara 1956.
- Şenşekerci, Erkan, *Türk Devriminde Celal Bayar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2000.
- Tellal, Erel, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)*, 15. Baskı, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 499-521.
- Toktaş, Şule, "Civic Nationalism in Turkey: A Study on the Political Profile of Celal Bayar", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 6/3&4 (2007), ss. 121-41.
- Türkiye İş Bankası, "O Günlerden Bugünlere", <https://www.isbank.com.tr/bankamizi-taniyin/o-gunlerden-bugunlere>. Erişim 25.08.2022.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1: (1 Mart 1924-14 Aralık 1987)*, TBMM Basımevi, 2011.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, "Celal Bayar", https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/. Erişim 25.08.2022.
- Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler: 1923-2009*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2010.
- Unat, Kadri, "İkinci Dünya Savaşı Öncesindeki Güvenlik Endişesi Temelli Türk Dış Politikası Bağlamında Celal Bayar'ın Belgrad ve Sofya Ziyaretleri (9-13 Mayıs 1938)", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9/28 (2021), ss. 334-352.
- USA Department of State, "The Truman Doctrine, 1947", <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine>. Erişim 18 Ağustos 2022.

Ülman, A. Haluk, "NATO ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 22/04 (1967), ss. 143-167.

Yavuzalp, Ercüment, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.

Yeşilyurt, Süleyman, *Bayar Gerçeği*, Serajans, Ankara 1997.

Yetener, Meltem, "Adnan Menderes", *Türk Dış Politikasında Liderler*, Haz. Ali Faik Demir, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2007, ss. 25-124.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 27. Baskı, Çeviren: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

CELAL BAYAR DÖNEMİ SAĞLIK POLİTİKALARI

Turan GÜNDÜZ* Melda BAŞER SEÇER**

Giriş

İslam toplumlarında ilk hastane, cüzzamlı hastaların tedavisinin yapılması ve bu hastaların diğer insanlardan izole edilebilmesi için 707 yılında Emeviler döneminde yapılmıştır. Selçuklular döneminde, sağlık hizmetleri ücret karşılığında verilmiş daha sonra Vakıf Tıp Okulları ve Hastaneleri kurularak yoksul halka sağlık hizmeti sunulmuştur. Ayrıca savaş zamanlarında develer kullanılarak gezici sağlık hizmeti de verilmiştir. İlk sağlık kurumu Kayseri’de kurulan Gevher Nesibe Sultan Hastanesi ve Tıp Medresesidir. Daha sonra Sivas, Konya, Çankırı, Kastamonu, Mardin, Erzurum, Erzincan ve Amasya gibi şehirlerde de hastaneler kurulmuştur. Bu hastanelerde hem hastaların tedavisi yapılmış hem de yeni hekimler yetiştirilmiştir. Selçuklu İmparatorluğu, bulunduğu zamana göre gelişmiş bir sağlık hizmetine sahiptir (1-3).

Vakıflar aracılığı ile sağlık hizmetlerinin sunulması, Selçuklu İmparatorluğu döneminden başlayarak Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk dönemlerine kadar devam etmiştir. Vakıf hastanelerinin yanında çevre sağlığı, yol ve bayındırlık hizmetleriyle halk sağlığının geliştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Osmanlı döneminde halka sunulması gereken sağlık hizmetleri devletin asli görevleri arasında yer almamıştır ve bu durum 19. yy. sonlarına kadar devam etmiştir. Bu dönemde monarşinin tüm özellikleri sağlık politika ve uygulamalarına yansımıştır. Saray ve orduya yönelik sağlık hizmetleri devlet tarafından verilirken, saray ve ordu dışındaki kesim serbest çalışan cerrah ve tabiplere ücret ödeyerek sağlık hizmeti almıştır. Sağlık hizmetleri sadece büyük kentlerde verilmiştir (4, 5).

‘Reisul Etıbbı’ yani ‘Hekim Başı’ adındaki sağlık hizmetlerini düzenleyen resmi kurum bu dönemde kurulmuştur. Hekimbaşının yetkisi günümüz Sağlık Bakanı’nın yetkileriyle benzerdir ve bu yetki askeri

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, turan.gunduz@cbu.edu.tr, orcid: 0000-0002-9421-7088

** Öğr. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, melda.secer@cbu.edu.tr, orcid: 0000-0003-3943-2727

alandaki da geçerlidir. Hekimbaşların görevleri, *“sağlık evi doktorlarını göreve başlatma ve bu doktorların görev yerini değiştirme, bu doktorları terfi ettirme, doktorları görevinden alma, sıhhat evi kurulunca teklif edilen doktor harici personellerin atamasını yapma veya red etme, ihtiyaç olan yerlere sıhhat evi açılmasına izin verme, gerektiği durumlarda hekimler için sınav yapma ve yetersiz olanları meslekten men etme, doktor ve cerrahlara klinik kurma iznini verme, savaş hekimbaşılığını yerine getirme, ordunun ilaç ve sağlık malzemelerini sağlama ve muhafaza etme, bulaşıcı hastalıkların önlenmesinde gerekli önemleri almaktır.”* Devletin tek resmi sağlık örgütü olan ‘Hekim Başı’ kurumu, padişahın ve ailesinin sağlığından sorumlu olmakla birlikte aynı zamanda devletin sağlık işlerini düzenlemiştir. Bunun yanında padişah ve yakınları tarafından büyük kentlerde hastane ve şifa evleri kurulmuş, kimsesiz ve yoksul kişilerin sağlık hizmeti alması sağlanmıştır. Devletin sağlık hizmetlerine gösterdiği önem 19. yy. başlarında batı ile kurulan ilişkiler sonucunda artmıştır. Bunun sonucunda 1827’de askeri tıp okulu açılmış, aynı bina içinde hem tıphane hem de cerrahane eğitimleri verilmiştir. 1840 yılında salgın ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek için Karantina Örgütü kurulmuş ve ilk sağlık mevzuatı olan ‘Karantina Talimatnamesi’ yürürlüğe girmiştir. Karantina Örgütü’nde Türk ve yabancı üyeler yer almıştır ve bu örgüt Lozan Barış Antlaşması ile kaldırılmıştır (6-8).

Sağlık hizmetlerinin devletin asli görevi sayılması 19. yy. sonlarına doğru olmuştur. Sağlık hizmetinin sağlanması devletin asli görevi olduktan sonra, sağlık hizmetleri daha yaygın bir şekilde verilmeye başlanmıştır. 1850 yılında “Tıbbiye Nezareti” kurulmuştur ve ‘Hekim Başı’ kurumu tıpta modernleşme döneminin başlamasından etkilenerek kaldırılmış ve tüm yetkileri yeni kurulan bu kuruma devredilmiştir. Sıhhiye Müfettişlikleri ve Memleket Tabiplikleri bu dönemde kurulmuştur. 1871 yılında “Memleket Tabibi” adı altında il ve ilçelere hekim atanması yapılmıştır. Bu atamalar yapıldıktan sonra hekimler belediyelerin belirledikleri yerlerde haftada iki gün hasta muayenesini ve tedavisini tüm halka ücretsiz sağlamıştır. Diğer günlerde bu hizmetler özel hasta şeklinde ücretli verilmiştir. Bu hekimler, koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin halka sunulmasında ve adli tabiplik alanında görev yapmıştır. Memleket tabiplerinin maaşı ve gerekli diğer harcamaları belediyeler tarafından yapılmıştır. Birtakım sorunlar yaşandığı için 1888 yılında tabiplerin maaşları devlet tarafından ödenmeye başlanmıştır. 1898’de tertipli ve düzenli olarak kurulan ilk

modern hastane olan Gülhane Askeri Hastanesi açılmıştır. Bu hastanede Tıp eğitimi Alman hocalar öncülüğünde verilmiştir. Gülhane Tıp Fakültesi'nde fakir halkında sağlık hizmetinden yararlanması için parasız muayene ve ilaç günleri oluşturulmuştur (5-7).

1906'da kurulan 'Meclis-i Maarifi Sıhhiye' kurumu, 1908'de 'Meclis-i Umuru Tıbbiye-i Umumiye (Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü)' olarak değiştirilmiştir. 1913 yılında il özel idareleri, illerde sağlık müdürlükleri, il ve ilçe sıhhiye meclislerinin kurulmasına karar verilmiştir. 'Memleket tabipliği' unvanı yerine 'Hükümet tabipliği' unvanı kullanılması uygun görülmüştür. O zaman kurulan Sağlık müdürlüğü günümüzde de aynı işlevini devam ettirmekte ve illerin sağlık hizmetlerinden sorumludur. İlçelerdeki sağlık sorunlarının belirlenip çözülmesine yönelik girişimlerin yapılması sıhhiye meclislerinin görevi olmuştur. 1914' de 'Meclis-i Umuru Tıbbiye-i Umumiye' Dâhiliye Nezaretine bağlanmış, Dâhiliye Nezareti'nin adının "Dâhiliye ve Sıhhiye Nezareti" olmasına karar verilmiştir (3-7).

1. 1920-1950 Arası Dönem Sağlık Politikaları

Cumhuriyet'in ilanından önce Mustafa Kemal ve arkadaşları, insan sağlığının korunması ve sürdürülmesine yönelik birtakım çalışmalar yaparak ilk temelleri atmıştır. 3 Mayıs 1920'de TBMM'de "Sıhhiye ve Muavenatı İçtimaiye Vekaleti" kabul edilmiştir. Bunun sonucunda Sağlık Bakanlığı kurulmuştur ve ilk Sağlık Bakanı görevi Dr. Adnan ADIVAR'a verilmiştir. Türkiye, sağlık hizmetlerinin bakanlık düzeyinde temsil edildiği öncü ülkelerden biri olmuştur. Kurtuluş savaşı yıllarına denk gelen bu dönemde, İstanbul Hükümeti'nin sağlık hizmetleri ile ilgili çoğu bilgi ve belgenin kontrolünü elinde tutması, hızlı işleyen bir sistemin kurulmasını gerekli kılmıştır. Bakanlığın kurulması ile birlikte merkezi örgüt ve taşra teşkilatı yeniden yapılandırılmıştır. Sağlık Bakanlığı tarafından hükümet tabipliği ve sağlık müdürlüğü koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi için kurulurken, tedavi hizmetlerinin, belediyeler ve özel idareler tarafından sağlanması planlanmış, yoksul hastalar için hükümet tabipleri ve diğer kuruluşlar tarafından ücretsiz sağlık hizmeti verilmesi planlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, bugün ki sağlık politikasının temelini oluşturan yasalar 1928, 1930 ve 1933'de yürürlüğe girmiştir. Savaştan yeni çıkılan bu dönemde, savaştan sonraki sorunların ortadan kaldırılması, sağlık çalışanlarının vasıf ve sayı bakımından arttırılması, merkezden köylere kadar sağlık sisteminin

oluşturulması, önleyici sağlık hizmetlerinin ilerletilmesi konuları üzerinde durulmuştur (9-11).

Sağlık Bakanı olarak göreve başlayan Dr. Adnan ADIVAR Anadolu'da görev yapan tüm hekimlerin isimlerine ulaşılmasını ve bunların kaydedilmesini istemiştir. Merkezde Hıfzıssıhha Dairesi, Sicil Dairesi, Muhasebe ve Evrak Kalemi kurulmuş, taşrada eski Sağlık Müdürlükleri, Hükümet, Belediye ve Karantina tabiplikleri ile küçük Sıhhiye Memurlukları korunmuştur. Cumhuriyet ilan edildikten sonra Dr. Adnan ADIVAR 10 Mart 1921'de görevden ayrılırken yerine Dr. Refik SAYDAM atanmış ve 1937 yılına kadar bu görevi devam ettirmiştir. Dr. SAYDAM, Türkiye'de sağlık hizmetlerinin ilerlemesinde büyük bir başarı göstermiştir. 1923 yılında, ülkemizde sağlık hizmetleri hükümet, belediye, karantina tabiplikleri, küçük sıhhiye memurlukları, 86 adet yataklı tedavi kurumu, 6437 hasta yatağı, 554 hekim, 69 eczacı, 4 hemşire, 560 sağlık memuru ve 136 ebe ile hizmet vermiştir. Bu dönemde koruyucu sağlık hizmetlerine önem verilmiş, tedavi edici hizmetler ise yerel idarelerin sorumluluğunda yürütülmüştür (11, 12).

1924 yılından itibaren hastane olmayan yerlerde sağlık hizmeti verebilmek adına, muayene ve tedavi evi (dispanser) kurulmaya başlanmıştır. Ayakta tedavi edici sağlık hizmeti sunan dispanserler, 5-10 yatağa sahip küçük sağlık kurumlarıdır. Dispanserlerde hasta muayenesi ücret alınmadan yapılmış, fakir hastaların ilaçları da parasız olarak verilmiştir. Bu kurumlarda yatış yapan hastalar, sadece bir gecelik olmak üzere, muayene olan ve aynı gün köyüne dönemeyenler, kalacak yeri olmayan yoksul hastalar ve hastaneye sevk edilecek hastalardır. Dispanserlerde hekim bulunması zorunludur (10, 11). Hizmet binalarının da yerleşim yerinin kolay ulaşılabilir merkezi ve işlek bir yerinde bulunması gerekli kılınmıştır. 1925 yılında Sağlık Çalışma Programı hazırlanmış ve aşağıdaki hedefler belirlenmiştir:

- 1-Devlet sağlık örgütünü genişletmek,
- 2-Hekim, sağlık memuru ve ebe yetiştirmek,
- 3-Numune hastaneleri ile Doğum ve Çocuk Bakımevleri açmak,
- 4-Sıtma, Verem, Trahom, Frengi gibi önemli hastalıklarla mücadele etmek,
- 5-Sağlık ile ilgili kanunları yapmak,
- 6-Sağlık ve sosyal yardım örgütünü köye kadar götürmek,
- 7-Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha Okulu kurmak.

Dr. Refik Saydam koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerini tüm ülkeye yaymak için büyük uğraşlar vermiştir. Bu amaçla yatay ve dikey örgütlemeyi bir arada uygulamıştır. Bir yandan verem, sıtma, trahom gibi bulaşıcı hastalıklara karşı dikey örgütler oluşturulurken, diğer yandan koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin birlikte sunulduğu yatay örgütlenme devam etmiştir. Bu anlamda Osmanlı dönemindeki hkmet tabipliği ile birlikte seyyar tabiplik uygulaması da başlatılmıştır. Amacı sağlık hizmetlerini köylere kadar vatandaşın ayağına götürmek olan seyyar tabiplik, finansmanı il özel idareleri tarafından sağlanmak üzere, devlet tarafından tayin edilen hekimlerle uygulanan bir hizmet modelidir. Seyyar tabipler her ayın 20 günü köy ziyaretlerinde bulunmakta, ayakta tedavi, halk sağlığı ve evre sağlığı konularında hizmet yapmakta, ayrıca köylüye sağlık eğitimi vermekteydi. Bu kapsamda yapılan muayene ve ilaçlar ücretsiz olarak verilmekteydi (10, 13).

Ankara, İstanbul, Sivas, Erzurum ve Diyarbakır gibi büyük illerde Bakanlığa bağlı “Numune Hastaneleri” açılmıştır. 1923-1924’te Ankara’da sıtma salgını görülmüştür. Dr. Refik Saydam’ın emriyle Babaharmanı bataklığı kurutulmuş, 1926 yılında “Sıtma Mücadelesi Kanunu” ıkarılmıştır. Bu dönemde iek, tifüs, trahom, verem ve frengi gibi bulaşıcı hastalıklar da ülkenin sağlık sorunları arasında yer almıştır. Sağlık Bakanlığı koruyucu hekimlik hizmetlerini hekimler için çekici duruma getirmek için devletin memurlara verdiği maaştan çok yüksek bir ücret sistemi getirmiştir. Bu durum, sağlık hizmetlerine verilen önemi göstermektedir (8, 9).

Bu dönemde hekimlerin çoğu büyük şehirde yaşamak ve çalışmak istediğinden, hekimlerin bir kısmını Anadolu’nun diğer bölgelerinde çalıştırmak adına 1923 yılında “Etibbanın Hizmet-i Mecburesi Hakkında Kanun” ıkarılmıştır. Bu kanun ile hekimlere iki yıl mecburi hizmet getirilmiştir. Bunun yanında tıp ğrenci sayısı az olduğundan, tıp tahsiline olan ilgiyi artırmak ve fakir gençlere okuma fırsatı vermek için 1924’te İstanbul Yatılı Tıp ğrenci Yurdu açılmıştır. Tüm sağlık personelinin atama ve nakilleri Sağlık Bakanlığı bünyesinde toplanmıştır. “Tababet ve şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun” 1928 yılında çıkarılmış ve bu kanun ile sağlık personelinin yetki ve sorumlulukları belirlenmiştir. 1930 yılında “Umumi Hıfzısıhha Kanunu” çıkarılarak sağlık hizmetlerinde alt politikalarının esasları belirlenmiştir. Nitekim halen yürürlükte olan zel Hastaneler Kanunu 1933 yılında çıkarılmıştır. Diğer bir ifade ile Türkiye Cumhuriyeti Soyadı Kanunu’ndan önce zel

Hastaneler Kanunu'nu çıkarmıştır. Sağlık yönetiminin çağdaş bir düzeye ulaştırmak için 1935 yılında Hıfzıssıhha Okulu kurulmuştur. Okul, hekimlere ve diğer sağlık personeline kısa süreli kurslar veren bir kurum olarak hizmet vermiştir. Bütün çabalara karşın birinci basamak sağlık hizmetleri arzu edilen düzeyde iyi örgütlenememiştir. Bu hizmet hekim muayenelerinde, hastane polikliniklerinde ve dispanserlerde sürdürülmüştür (8-10, 12).

1936 yılında "Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilatı ve Memurin Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanun ile merkez ve taşra örgütünün yetki ve sorumlulukları belirlenmiştir ve kurulumu tamamlanmıştır. 1943'te "Köy Ebeleri ve Köy Sağlık Memurları Teşkilatı Yapılmasına Dair Kanun" çıkarılmıştır. Sosyal sigorta kolları ile ilgili ilk kanun 1945 yılında çıkarılan "İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu"dur. 1945 yılında "İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu" çıkarılmıştır. 1946'da İşçi Sigortaları Kurumu kurularak tüm sandıkların birleştirilmesi sağlanmıştır (9, 13).

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen bu savaşın etkileri ülkemizde de görülmüş, sıtma, tifüs ve çiçek gibi büyük salgınlara neden olmuştur. 1946 yılında "Sıtma Savaşı Kanunu" çıkarılarak sıtma mücadelesi yolunda bir adım atılmıştır. 1946 yılında Cumhuriyet döneminin ikinci Sağlık Bakanı Dr. Behçet UZ olmuştur ve bu görevi 1948 yılına kadar devam ettirmiştir. Dr. Behçet UZ öncülüğünde döneminde "Birinci On Yıllık Milli Sağlık Planı" hazırlanmış, 1946 yılında toplanan 9. Milli Tıp Kongresinde sunulmuştur. Plan, sağlık hizmeti sunumunu yurdun geneline yaymayı amaçladığı için sağlık hizmetlerinin tamamı merkezi hükümet görev ve sorumluluğunda olmuştur. Bu plana göre ülke 7 sağlık bölgesi şeklinde ayrılacak ve her bölgenin yeterli hale gelmesi sağlanacaktı. Bu bölgelerdeki her 40 köy için 10 yataklı, koruyucu ve tedavi edici hizmetlerin birlikte verileceği bir sağlık merkezinin kurulması, bu merkezlerde iki hekim, bir ebe, bir sağlık memuru ve bir ziyaretçi hemşire olması sağlanacaktı. Buna ek olarak her 10 köy için bir ebe ve bir sağlık memurunun olması planlanmıştı. Bölgeler kurulduktan sonra her bölge için bir Tıp Fakültesi açılması öngörülmüştü. Bu planlama ile koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetleri merkezi hükümetin görev ve sorumluluğu altına alınarak tedavi edici hizmetler yerel idarenin sorumluluğundan alınmıştır. Bu plan hükümet değişikliği nedeni ile tam olarak uygulamaya konulamamıştır. Behçet Uz'dan sonra Sağlık Bakanı olan Dr. Kemal BAYAZIT bu planı geri çekmiştir. Etkin olarak

uygulanamayan bu plan her ilçeye sağlık merkezi açılması haline çevrilmiştir. 1945 yılında sağlık merkezi sayısı 8 iken 1950 yılında 22'ye yükseltilmiştir (13-16).

2. 1950-1960 Dönemi Sağlık Politikaları

Türkiye ekonomisinde Demokrat Parti dönemi olarak bilinen 1950- 1960 yılları arasındaki dönemin ekonomi politikalarının özünde; devletçi ekonomik politikalardan liberal ekonomik politikalara geçiş, tarım sektörüne öncelik verme, sanayileşmeyi özel sektör öncülüğünde gerçekleştirme ve son olarak dış ekonomik ilişkilerde liberalleşme vardır(17).

Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu 1950-1960 arası dönemde sağlık alanının ana eksenini korumakla beraber Refik Saydam'ın oluşturduğu sağlık politikalarında önemli değişiklikler olmuştur. Bunları; mevzuattaki değişiklikler, sağlıkta insan gücünün artırılması, sağlık kurum ve kuruluşlarında ortaya çıkan gelişmeler ve finansman alanındaki gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde yerel yönetimlere bağlı olan hastaneler Sağlık Bakanlığı'na devredilmiş ve hastaneler giderlerinin genel bütçeden karşılanması ilkesi kabul edilmiştir. Hastane yönetilmesine ve gelişmesine büyük önem verilmiş fakat koruyucu sağlık hizmetleri ikinci planda kalmıştır. Hastane işletmeciliğinin geliştirilmesine rağmen yeterli sağlık personeli yetiştirilmediği için hasta bakım hizmeti yeterince gelişmemiştir (18).

Genel Sağlık Sigortası (GSS) kurulması için çalışmalar başlatılmıştır. Ancak uzun çalışmalar sonucunda bunun ülke düzeyinde uygulanmasının mümkün olmayacağına karar verilmiştir. 1945'te kurulan İşçi Sigortaları Kurumu'na, 1952 yılında işçilere sağlık sigortası hizmeti verilmesi görevi verilmiştir. 1950-1960 arası dönem uluslararası kurum ve kuruluşlarla, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ve Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO) ile iş birliğine, onlardan yardım alınmasına önem verilen bir dönem olmuştur. Ana ve çocuk sağlığı, verem, sıtma ve trahomla savaş gibi koruyucu hekimlik hizmetlerinin geliştirilmesi için büyük destek alınmıştır. Sağlık personelindeki eksikliklerin kapatılmak istendiği bu dönemde hekim sayısı 9826'ya hemşire ve yardımcı hemşire sayısı 2420'ye, ebe ve köy ebesi sayısı 3126'ya çıkmıştır. Sağlık Bakanlığı'na sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi yönünde önerilerde bulunması için yabancı uzmanlar çağırılmış ve bunlar tarafından hazırlanan raporlarda birinci basamak

sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine önem verilmesine ilişkin öneriler bulunmasına rağmen gereken önem verilmemiştir (19).

Cumhuriyet dönemi ilk yazılı sağlık planı olarak da adlandıracağımız “Birinci On Yıllık Milli Sağlık Planı” 1946 tarihindeki Yüksek Sağlık Şurası’nca onaylanmış ve Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz tarafından 12 Aralık 1946’da açıklanmıştır. Dr. Behçet Uz Sağlık Bakanlığından ayrılmasıyla hükümet değişiklikleri nedeniyle kanunlaşmamıştır. Milli Sağlık Planı ve Milli Sağlık Programı yasal metin haline getirilerek tümüyle uygulanamamış olsa da ülkemizin sağlık yapılanmasını derinden etkilemiştir. Temel yapı olarak, o güne kadar yerel yönetimlerin denetiminde olan yataklı tedavi kurumları merkezden yönetilmeye başlanmıştır.

Milli Sağlık Planı’nda köy ve köylülerimizi sağlık teşkilatına kavuşturmak ilkesi çerçevesinde, her 40 köy için 10 yataklı bir sağlık merkezi kurularak tedavi edici hekimlikle koruyucu sağlık hizmetlerinin birlikte verilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu merkezlere iki hekim, bir sağlık memuru, bir ebe ve bir ziyaretçi hemşire ile onar köylük gruplarda çalışacak köy ebesi ve köy sağlık memurları atanmaya çalışılmıştır. 1945 yılında 8 adet olan Sağlık Merkezi sayısı 1950 yılında 22’ye, 1955’te 181’e, 1960 yılında 283’e ulaşmıştır (20-23).

Sağlık Bakanlığı bünyesinde 1952 yılında Ana Çocuk Sağlığı Şube Müdürlüğü kurulmuştur. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ve Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO) gibi milletlerarası teşekküllerden yardım temin edilerek, Ankara’ da 1953’ te bir Ana ve Çocuk Sağlığı Tekâmül Merkezi tesis olunmuştur. Bu dönemde çocuk ölümleri ve enfeksiyonlara bağlı ölümlerin çok yoğun olması sebebiyle, nüfus artırıcı politikalar uygulanmıştır. Bu çerçevede sağlık merkezleri, doğumevleri ve enfeksiyon hastalıklarına yönelik sağlık tesisleri artırılmış ve sağlık insan kaynakları gelişimi konusunda önemli mesafeler alınmıştır. Birinci On Yıllık Milli Sağlık Planının devamı niteliğinde olan ve 8 Aralık 1954 tarihinde Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz tarafından açıklanan “Milli Sağlık Programı ve Sağlık Bankası Hakkında Etütler” ülkemizin sağlık planlamasının ve organizasyonun temel yapı taşlarından olmuştur. Milli Sağlık Planı’nda ülkemiz yedi sağlık bölgesine ayrılıyor, her bölgeye (Ankara, Balıkesir, Erzurum, Diyarbakır, İzmir, Samsun, Seyhan) bir tıp fakültesi kurularak hekim ve diğer sağlık personeli sayısının artırılması amaçlanmaktaydı. Milli Sağlık Programında ise 16 sağlık bölgesi (Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır,

Elazığ, Erzurum, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Sakarya, Samsun, Seyhan, Sivas, Trabzon, Van) yapılması öngörülmüştür (21, 23).

İnsan kaynakları altyapısı oluşturulması maksadıyla İstanbul ve Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden sonra Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi 1955 yılında öğrenci alımına başlamıştır. 1950 yılıyla 1960 yılı karşılaştırıldığında hekim sayısı 3.020'den 8.214'e, hemşire sayısı 721'den 1658'e, ebe sayısı da 1.285'ten 3.219'a yükseltilmiştir. Her 3 meslek grubunda da 10 yıl içinde %100'den fazla artış sağlanmıştır. Hastane ve sağlık merkezlerinin sayısı artırılmış ve yatak sayılarında önemli artışlar sağlanmıştır. Özellikle hizmet alanlarından çocuk hastaneleri, doğumevleri ve verem hastaneleri sayısında artış olmuştur. 1950 yılında Sağlık Bakanlığı'na bağlı 118 kurumda 14.581 yatak sayısı var iken, 1960 yılına gelindiğinde 442 kurumda 32.398 yatak sayısına ulaşmıştır. 1950 yılında yüz bin kişiye 9 yatak düşerken, 1960 yılına gelindiğinde bu oran 16,6'ya çıkmıştır. Sağlık kurumları ve yatak sayılarında bu olumlu gelişmeler, verem hastalığından ölümler bu dönemde ciddi ölçüde azaltılmıştır. Türkiye'de il ve ilçe merkezlerinde vereme bağlı ölüm hızı 1946 yılında yüz binde 150 iken, 1960 yılında yüz binde 52'ye inmiştir. Aynı şekilde, bebek ölüm hızında da önemli düşüşler olmuş, bebek ölüm hızı 1950 yılında binde 233 iken, 1960 yılında binde 176'ya düşürülmüştür. Hem Milli Sağlık Planı ve hem de Milli Sağlık Programı'nda, *"halkı bir ücret karşılığında sigortalamak, sigortası olmayan ve tedavi giderlerini ödeyemeyenlerin masraflarını özel idare bütçesinden sağlamak, bir sağlık bankası kurarak sağlık harcamalarının finansmanını buradan sağlamak, ilaç, serum ve aşı gibi tıbbi malzemelerin üretimini denetim altına almak, süt ve mama gibi çocuk besinlerini sağlayacak sanayi kuruluşlarını oluşturmak"* gibi hedefler bulunmaktaydı.

Bu çerçevede 1947 yılında Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı bünyesinde Biyolojik Kontrol Laboratuvarı kurulmuş ve bir aşı istasyonu hizmete açılmıştır. Bu yıldan itibaren deri içi yolu ile uygulanan BCG aşısı üretimine geçilmiştir. Boğmaca aşısı ise, ülkemizde ilk olarak 1948 yılında üretilmeye başlanmıştır. Yine bu çerçevede İşçi Sigortaları İdaresi (Sosyal Sigortalar Kurumu) 1946 yılında kurulmuştur. 1952 yılından itibaren sigortalı işçiler için sağlık kuruluşları ve hastaneler açılmaya başlanmıştır. Bu dönemde bazı tıp mesleklerinin (Türk Tabipleri Birliği Kanunu (1953/6023), Eczacılar ve Eczaneler Kanunu (1953/6197), Hemşirelik Kanunu (1954/6283), Türk Eczacıları Birliği

Kanunu (1956/6643)) hukuki altyapılarını günümüze taşıyan mevzuat da oluşturulmuştur (23-26).

1950-1960 dönemde olan değişiklikleri 3 ana başlık altında toplayabiliriz:

2.1. Mevzuat Alanında Yapılan Değişiklikler

Dr. Refik Saydam tarafından temelleri oluşturulan bugünkü sağlık hizmetinin sunulmasına katkı sunan talimatnameler ve tüzükler çıkarılmıştır. Bunlar aşağıda sırasıyla verilmiştir:

İlk Türk ilaç fabrikası olan Eczacıbaşı İlaç'ın 1952 yılında kurulması,

1952 yılında işçilere sağlık sigortası hizmeti verilmesi görevi,

1952 Tarih ve 3 / 15481 Sayılı Gıda Maddelerinin ve Umumi Sağlığı ilgilendiren Eşya ve Levazımın Hulasusi Vasıflarını Gösteren Tüzük,

1952 yılında, İzmir'de olmak üzere köy ebe okulları açılmaya başlanması, 1960 yılında 14'e ulaşan bu okullardan 2 binden fazla ebe mezun olması,

1953 Tarih ve 5597 Sayılı Memurların Muayene ve Tedavileri Hakkında,

1953 yılında 6023 sayılı Türk Tabipleri Birliği Kanunu,

1954 yılında 6283 sayılı Hemşirelik Kanunu,

1954 Tarih ve 4 / 4132 Sayılı Adli Tıp Müessesesi Nizamnamesi,

1954 Tarihli Eczacılar ve Eczaneler Talimatnamesi,

1954 yılında ana çocuk sağlığı merkezleri yapılandırılmaya başlanması,

1955 Tarihli Ecza Dolapları Talimatnamesi,

1955 Tarih ve 4 / 4502 Sayılı Hastaneler Talimatnamesi,

1956 Tarihli Türk Eczacılar Birliği Kanununa Ait Yönetmelik,

1956 Tarih ve 4 / 7020 Sayılı Süt ve Süt Mamullerinin istihsal ve Satımına Mahsus Mahal ve Levazım ile Süt Veren Hayvanların Yaşadıkları ve Satıldıkları Yerlerin Sıhhi artlarının Tespitine Dair Talimatname,

1957 Tarih ve 4 / 9326 Sayılı Fizyoterapi Nizamnamesi,

1957 yılında Frengi Tedavi Yönetmeliği yayımlanmış ve Ankara Cüzzam Savaş ve Araştırma Derneği kurulması,

1958 Tarihli Vilayet Sıhhat Müdür ve Hükümet Tabipleriyle Belediye Sağlık evleri Müdür ve Belediye Tabiplerine Ait Vazife Talimatnamesi,

1959 Tarih ve 5597 Sayılı Kaza Sağlık idareleri ve Sağlık Merkezleri Talimatnamesi,

1960 Tarih ve 19223 Sayılı Trahom Sava Talimatnamesi,
1960 Tarih ve 4 / 12578 Sayılı Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi,
olarak sıralanabilir (23-25).

2.2. Örgütlenme Alanında Gerçekleştirilen Değişiklikler

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi, iki büyük savaştan çıkan ülkede bazı hastalıklar çok yaygın duruma gelmişti. Ülkedeki Sıtmalı kişi sayısı bazı bölgelerde yüzde sekseni bulmuştu. Sağlık örgütlenme modelinde 1940'lı yılların eklemeler yapılarak değişiklik olmuştur. Sağlık örgütü yavaş çalışıyordu. Bakanlıktan çıkan bir buyruğun asıl hizmet üreten birime, hükümet tabipliğine ulaşması için şu basamakları geçmesi gerekiyordu: "Bakanlık → Vilayet → Sağlık Müdürü → Kaymakamlık → Hükümet Tabipliği ".Bu bürokratik yöntem mevcut sağlık sorunlarının çözümünde yetersiz kalıyordu. Yöneticiler yavaş işleyen bu bürokratik işleyişi hızlandırmak için "yarı bağımsız sağlık örgütlenmesi adını verebileceğimiz örgütler kurdular. Bunlar arasında "sıtma savaşı", "frengi-lepra savaşı" gibi yeni yapılanmaları "dikey örgütlenme" modeliyle bakanlığa bağlayarak ve geniş alanda tek sağlık hizmeti verir hale getirerek başarılı olmuşlardır. Bu dönemde sağlık örgütlenmesi açısından diğer önemli olgulardan biri 1945 yılında "İşçi Sigortaları Kurumu'nun kurulmasıdır. Çıkarılan yasa ile Kurum sigortalı işçiler için sağlık örgütü kurma, işletme ve sağlık personeli atama yetkisi ile donatılmıştır. Bu Yasa 1952 yılında uygulanmaya başlamıştır. Dr. Behçet Uz'un sağlık bakanlığı sırasında sağlık örgütlenmesinde, ileri ülkelerdeki gelişmelere paralel olarak, Dr. Refik Saydam'ın koyduğu ilkelere farklılaştığı görülmektedir. Hazırlanan plana göre her 40 köy için (yaklaşık 20 000 nüfus) bir sağlık merkezi kurulacaktır. Sağlık merkezlerinde acil olgular için 10 hasta yatışı, 2 hekim ve tedavi edici ve koruyucu sağlık hizmetleri için de 11 sağlık personeli görev yapacaktır. Ayrıca, diğer bir temel ilke olan koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin aynı örgüte verilmesi kuralına da uyulduğu saptanmaktadır. Bu planda, Dr. Refik Saydam zamanında genellikle kentlere yönelik olan tedavi hizmetlerinden, biraz da olsa, kırsal kesimde yaşayan halkın yararlanması amaçlanmıştır. Yine bu dönemde Dr. Refik Saydam'ın sağlık personelinin atama yetkisini Sağlık Bakanlığı'na veren kuralından vaz geçilmesi sağlık personelinin alınımını olumsuz yönde etkilemiştir. 1953 yılında özel idare hastanelerinin devletleştirilmesi, hasta bakımı ve tedavisinin bir devlet görevi olarak algılanması açısından, olumlu bir yaklaşımdır (12, 17, 18, 21, 23, 27).

2.3. İnsan Gücü Alanında Gerçekleşen Değişiklikler

1939-1961 yıllarında Türkiye Cumhuriyetindeki sağlık personeli sayılarında görülen değişimler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.(17, 18).

Tablo.1. 1939-1961 Yıllarında Sağlık Personeli Sayılarında Değişmeler (17, 18).

Yıllar	Doktor	Nüfus/Doktor	Ebe	Hemşire	Sağlık Memuru
1940	2 378	7 150	616	405	1 493
1945	2 886	6 510	806	409	1 632
1950	30205	3 038	1 285	721	4 018
1955	7 077	3 390	2 001	1 400	3 927
1960	8 214	3 379	3 126	1658	3 550

Bu dönemde doktor ve diğer sağlık personeli ve özellikle ebe ve hemşire sayılarında sürekli artışlar gözlenmektedir. 1950-1960 yılları arasında doktor sayılarında artış olmasına karşın, doktor başına düşen ortalama nüfusta artışlar olmuştur. Devletin sağlık hizmetine verdiği önem sonucu nüfus artış hızı artmıştır.

Tablo:2. Yıllara Göre Türkiye Cumhuriyetindeki Yataklı Tedavi Kurumları Sayısı

Yıllar	Kurum Sayısı	Hasta Yatağı Sayısı	Bir Yatağa Düşen Hasta Sayısı	10.000 Nüfusa Düşen Yatak Sayısı
1925	167	9561	1360	7.3
1930	182	11398	1260	7.8
1935	176	13038	1240	7.0
1940	198	14383	1240	8.0
1945	197	16133	1160	8.5
1950	301	18837	1100	9.0
1955	426	34526	690	14.4
1960	566	45807	600	16.6

Özet olarak; 1950 ile 1960 yılları arasında bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele yine belirlenen sağlık politikaları arasında yer

almış; kolera, tifüs, boğmaca, difteri ve çiçek aşısı üretilerek uygulanmış, bu dönemde her ne kadar hastanelerin ve yataklı tedavi merkezlerinin sayısı artırılmış olsa da mevcut yatak sayısının DSÖ'nün gelişmekte olan ülkeler için belirlediği rakamlara ulaşamamıştır.

KAYNAKLAR

1. Aydın, E. (2004). *Türkiye'de sağlık teşkilatlanması tarihi*. Ankara: Naturel Kitap Yayıncılık.
2. Beylik, U., Kayral, Ş.H. ve Çıraklı, Ü. (2015). 13. yüzyıldan 21. yüzyıla Türk sağlık sisteminin gelişim süreci üzerine bir derleme. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 2(4), 183-189.
3. Bulut, A. (2007). *Türkiye'de sağlık reformunun tarihçesi*. İstanbul: İletişim Yayınları
4. Çavmak, Ş. ve Çavmak D. (2017). Türkiye'de sağlık hizmetlerinin tarihsel gelişimi ve sağlıkta dönüşüm programı. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1-1,48-57.
5. Çavdar, N. ve Karcı, E. (2014). 19. Yüzyıl Osmanlı sağlık teşkilatlanmasına dair bibliyografik bir deneme. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(4), 255-286
6. Başustaoglu, A. (2016). *Bir Nefe Sıhhat Tevfik Sağlam'ın Yaşamı*. İş Bankası Yayınları, İstanbul.
7. İleri, H. Seçer, B. & Ertaş. H. (2016). Sağlık politikası kavramı ve Türkiye'de sağlık politikalarının incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 12,176-186.
8. Yıldırım, N. (2014). *14. yüzyıldan Cumhuriyet'e hastalıklar hastaneler kurumlar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
9. Öztürk M. (1999). Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 6(1): 37-41.
10. Akdur, R. (1923). *Cumhuriyet'ten Günümüze Türkiye'de Sağlık Politikaları*. Rona Z. Bilanço, 1998, 10-12.
11. Akdur, R. (1999). *Türkiye'de Sağlık Hizmetleri ve Avrupa Topluluğu Ülkeleri ile Kıyaslanması*. Ankara, www. recepakdur. com/getfile. asp.
12. Resmi Gazete (1930). Umumi Hıfzıssıhha Kanunu. Kanun No: 1593, Kabul Tarihi: 24.04.1930, Yayımlı Tarihi: 06.05.1930, Sayı: 1489.

13. Dirican, M.R., Türkiye'de sağlık hizmetlerinin örgütlenmesinin kısa tarihçesi. *Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Bülteni*, 2(7). Erişim Tarihi: 20.09.2022, <https://www.eajm.org/en/turkiye-saglik-hizmetlerinin-orgutlenmesinin-kisa-tarihcesi-1611730>
14. Aydın, E. (2002). Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri. *Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi*, 31(3), 183-192.
15. Kasapoğlu, A. (2016). Türkiye'de sağlık hizmetlerinin dönüşümü. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 19-2, 131-174.
16. Yılmaz, G. (2018). Türkiye sağlık sisteminde reformlar ve politika transferi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 41, 179-206.
17. Kanca, O. C. (2012) '1950-1960 arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar', Remzi kitabevi, İstanbul. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*: 2012, 11.baskı, cilt: 9, sayı: 19s.47-63.
18. <http://www.un.org.tr/who/bulten/turk/bul7turksorunlar.htm>
19. Fişek N. H. (1985). *Halk Sağlığına Giriş*. No: 2, ss. 160-3. Hacettepe Üniversitesi Dünya Sağlık Örgütü Hizmet Araştırma ve Araştırmacı Yetiştirme Merkezi, Ankara.
20. Aydın E. (2002). Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri. *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi* 31(3): 183-192.
21. Arıkan A. (2010). *Milli Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri*, ss. 15-87. Türkiye Tıp Akademisi, İstanbul.
22. Koçak, F., Kepkep, N. (1995). *Türkiye'de sağlık Politikalarının gelişimi 1850-1950*. Yıldız Teknik Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Doktora Tezi. İstanbul 1995,
23. Özge, O. (2006). *Küreselleşme süreci ve Türkiye'de sağlık politikaları*. Yıldız teknik Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim dalı Yüksek Lisans tezi. 2006.
24. <https://www.saglik.gov.tr/TR,11492/tarihce.html>
25. Öcal Z. Ö. (2006). *Siyasi Açıdan I. ve II. Refik Saydam Hükümetleri (1939-1942)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
26. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/552203>
27. Eren, N., Tanrıtanır, N. (1998). *Cumhuriyet ve sağlık*, Türk Tabipleri Birliği. Aralık 1998.
- 28.

YEDİNCİ BÖLÜM

LİDERLİĞİ VE SİYASAL KİŞİLİĞİ

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE CELAL BAYAR İLİŞKİSİ

“Yaşarken, büyük olmuş, büyük işler başarmış pek çok insan vardır.
Fakat öldükten sonra, Atatürk gibi her gün biraz daha
büyüyen, güçlenen, yasalaşan adam seyrekdir”
Celal Bayar/ 26.8.1979

Şayan ULUSAN*

Giriş

Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında O'nun yanında ve hizmetinde yer alan sayısız insan vardı. Bunlardan biri de Mahmut Celal Bey (Bayar)'dir.

Milli Mücadele dönemi ve ardından Cumhuriyetin kurulması sürecindeki kurucu kadro içinde yer alan Celal Bayar daha sonra da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yönetim kadrosu içinde etkin olarak rol almıştır. 1924'te Mübadele, İmar ve İskân Vekilliğine atanmış, aynı yıl Mustafa Kemal Paşa tarafından yeni milli bir banka kurmakla görevlendirilmiş ve 26 Ağustos 1924'te Türkiye İş Bankası'nı kurmuştur.

İktisat alanındaki çalışmaları ve bu alanda deneyimi sayesinde İktisat Vekilliği'ne getirilmiştir. Celal Bayar, 1932'den 1937 yılına dek bu görevde bulunmuştur. Kendisinin bu dönemdeki önemli faaliyetlerinden biri hazırladığı “Şark Raporu” dur. Bu rapor Mustafa Kemal Atatürk tarafından da incelenerek ülkenin doğu bölgelerinin kalkındırılması için sunulan formüller dikkate alınmıştır. İktisat Vekilliği dönemi ve öncesindeki çalışmaları kendisinin ileride Başvekâlete getirilmesinde etkisi olacaktır. Nitekim 20 Eylül 1937'de Bayar, Başbakan Vekilliği'ne getirilmiştir. 25 Ekim 1937'de de Bayar, asaleten Başbakanlığa atanmıştır. Celal Bayar, Atatürk'ün, hükümeti çalışmalarında kendisine yardımcı olacak kişilerden kurmasını, kimsenin tesiri altında kalmamasını ve radikal çalışmasını söylediğini ifade etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık yapmış olan Celal Bayar, Mustafa Kemal Atatürk'ün hizmetinde varlığını

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sayanulusan@gmail.com, ORCID No:0000-0002-4620-547X.

ortaya koyan, Cumhuriyet tarihimizin önemli isimlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Milli Mücadele Dönemi

Celal Bey 12 Ocak 1920 tarihinde toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına Saruhan Milletvekili olarak katılmıştır. O günleri şöyle anlatmaktadır;

“Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da açılışı Atatürk'ün ne kadar ileri görüşlü olduğunu göstermiştir. Atatürk dehasını, bu İstanbul Meclisi'ne gitmemekle ortaya koymuştur. Atatürk, 'Meclis İstanbul'da açılmasın, işgal altında Meclis'i yaşatmazlar!' diyordu. Atatürk Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da açılmasına taraftar değildi. Kendisi de Ankara mebusu olarak seçildiği halde gitmemiştir. Gelseydi İstanbul'a, Atatürk'ü de alıp Malta'ya götüreceklerdi! Bu tuzağa düşmedi; bilakis düşenleri kurtardı. Meclis devam ederken: “Meclisi kapatacaklar, adamlarımızı alıp Malta'ya götürecekler, bunları nasıl kurtaracağım?” diye teşkilat yapıyordu. İstanbul Meclis kapanınca bu husus çıktı meydana...Teşkilat hazır! Mesela Atatürk'ün teşkilatı idi beni kaçırın! Aynı zamanda Ankara'da açacağı Büyük Millet Meclisi'nin karakterini hazırlıyordu; Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu. Böyle adamdı; büyük adamdı! Ve Allah onu yaratmıştır, Türk milletini kurtarmak için lüzumunda. Benim kanaatim bu kadar ilerdedir”¹ diyerek Atatürk'ün teşkilatçılığı ve ileri görüşlülüğünü vurgulayarak liderliğini de kabul etmiştir.

Celal Bayar, *“Atatürk, büyük adamdı. Büyük adamlar, büyük dağlar gibidir, onlardan uzaklaştıkça haşmetleri ortaya çıkar. Çünkü ne zaman dara düşsek, ona koşardık, onda her zaman kapalı kapıları açan yeni bir anahtar bulunurdu. Ama samimiyetle itiraf ederim ki, yıllar geçtikçe bu büyüklüğün, ne ölçüde bir büyüklük olduğunu daha iyi idrak ediyorum”² diyerek Atatürk'ün liderliğini kabul ettiğini bir kez daha vurgulamaktadır.*

Milli Mücadele yıllarında İzmir'de faaliyetlerde bulunan ve ardından İzmir'de iken hakkındaki tutuklama emri olduğunu öğrenen Celal Bey, İzmir'de kalmasının kendisi için artık güvenli olmadığını düşündüğünden Batı Anadolu bölgesinin Yunanlılar tarafından işgal

¹ Cevat Şenol, *Milli Mücadele Kahramanı Celal Bayar*, Halk Kitabevi, İstanbul 2017, s. 21.

² Celal Bayar, *Atatürk'ün Metodolojisi ve Günümüz*, (der:İsmet Bozdağ), Kervan yayınları, İstanbul 1978, s. 13.

edilmesini önlemek ve halkı düşmana karşı harekete geçirmek için 19 Mart 1919'da İzmir'den ayrılarak Ödemiş'e ve Aydın'a geçmiştir³.

Celal Bey, İzmir'de iken, İzmir milletvekili olan Mansurîzâde Sait Beyin oğlu Tüccardan Emin Bey ile teması neticesinde Mustafa Kemal Paşa'nın İtilaf Devletlerine hoş görünülmesi taraftarı olmadığını ve Pera Palas ve Şişli'deki evine arkadaşlarıyla milli dava için çıkar yol aradığını öğrenmesiyle mücadele fikrine daha çok sahip olmuştur. Hatta haklarında tutuklama kararının çıkmasıyla beraber arkadaşları ile bazı kararlar da almışlardır. Buna göre Ali Bey, Ayvalık'taki orduyu hazırlayacak, Celal Bey de efeleri örgütleyecek ve bir savunma hattı oluşturacaktır⁴.

Yani Celal Bey hakkında tutuklama kararı çıkması neticesinde İzmir'den ayrılma ve Ödemiş, Aydın taraflarına geçme kararı almıştır. Bu kararında tutuklanma durumu etkili olmakla beraber mücadele etme fikri de bu şekilde kendisinde hasıl olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın tutumu, fikirleri ve O'nun hakkında aldığı bilgiler de Celal Bey'in mücadele fikrine inanmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Milli Mücadele döneminde Celal Bey Galip Hoca iken efelerle birlikte faaliyet göstermiştir. Sökeli Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe ile beraberken bir gün konuşurlarken Demirci Mehmet Efe, Mustafa Kemal Paşa hakkında sorular sormuştur; *"Bir Mustafa Kemal Paşa varmış, Sivas'ta bir şeyler yapıyormuş, kongre toplayacaktı, Denizli'den de adam (Delege) istiyormuş...bu nasıl iştir?"*. Bunun üzerine Galip Hoca olarak Celal Bey; *"İstanbul'daki asker müstesna, Anadolu'daki ordu, ambarları, depoları, cephanelikleri ile Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girmektedir. Biz de onun gibi, o da bizim gibi düşünüyor, memleketi düşmandan kurtarmak...Efe, sen içinde bulunduğun gayretle çalışır, onunla el ele verirse Allah'ın izni ile çok iyi olur. Hasılı, bir kazanır, kuvvetli oluruz"* demiştir⁵.

Celal Bey'in Galip Hoca olarak efelerin yanında yer aldığı bu dönemlerde Mustafa Kemal Paşa hakkındaki bilgi ve düşüncelerini efelerle paylaştığı görülmektedir.

³ Şerif Demir, Milli Mücadelede Celal Bayar (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri), *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı.15-16, İstanbul 2009, s.58.

⁴ İhsan Fuat Özgen, *Milli Mücadele'de Galip Hoca, Celal Bayar*, İnsanlık Vakfı yayınları, İstanbul 2003, s.35-36.

⁵ Özgen, *age*, s.114-115.

Celal Bey, Milli Mücadele dönemindeki Sovyet Rusya ile ilişkilerde Mustafa Kemal Paşa'nın "*Şimdi yapacağımız bir iş var arkadaşlar, Ant içeceğiz arkadaşlar! Hepimiz birlikte Rus nüfuzunu Anadolu'ya sokmayacağız!*" şeklindeki amacını açıklamaktadır ⁶. Celal Bayar'ın Atatürk'ün bu ülke ile bu dönemdeki ilişkileri dengede tutarken Rus nüfuzunu da ülkeye sokmama gayretini ve başarısını vurguladığı görülmektedir.

2. Çerkez Ethem Meselesinde Mustafa Kemal Paşa ve Celal Bey

Celal Bey, Çerkez Ethem meselesinde konunun barışçıl yollarla çözülmesinden yana bir tavır sergilemektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın da tavrı bu yöndeydi. Hatta bu konunun halledilebilmesi için "Öğüt Kurulu" bile kurulmuştur.

Celal Bey, Ethem konusunda bilinçli ya da bilinçsiz olarak Mustafa Kemal Paşa'dan farklı bir çizgide olmuş ve "*Ethem taraftarı*" olduğu yönünde bir izlenim oluşturmuştur. Ancak daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Bey'e gönderdiği bir telgrafta "*Bayar'ın artık değiştiği*" ifadesine bakılırsa, Ethem'in Yunan kuvvetlerine sığınmasından sonra Celal Bey'in fikri olarak değiştiği ve Mustafa Kemal Paşa ile daha uyumlu çalışmaya başladığı görülmektedir. Nitekim Celal Bey'in 27 Şubat 1921'de vekaleten yürütmekte olduğu İktisat Vekilliği'ne asaleten atanması Ethem meselesindeki güvensizliğin bir anlamda tamir edilmiş olmasının bir sonucudur denilebilir⁷.

3. Mustafa Kemal Paşa ile İlk Münasebeti

Celal Bey mebus seçimlerinde Saruhan'dan (Manisa) mebus seçilerek İstanbul'da toplanan son Osmanlı Meclisi'ne katılmıştır. 12 Ocak 1920'de açılan Meclis'teki milletvekillerinin çoğunluğu Milli Mücadele'yi destekliyordu. Misak-ı Milli'yi hazırlayan sekiz kişilik komisyon içerisinde Celal Bey de vardır.

Celal Bey, Meclisin 16 Mart 1920'de işgal edilmesi ve kapatılması üzerine Ankara'ya gitmek için yola çıkmış, Bursa'ya uğramıştır. Burada iken kendisine Mustafa Kemal Paşa tarafından Bursa üzerine gelmekte olan Anzavur'a mukavemet etmesini ve bilgi vermesini isteyen bir telgraf gönderilmiştir. Bu olay, Celal Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile ilk münasebeti olmuştur⁸.

⁶ *Devler Konuşuyor*, (ed: Bahtiyar Aslan), TEDEV yayınları, İstanbul 2018, s. 28; 30.

⁷ Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celâl Bayar (1918-1960)*, Alfa, İstanbul 2000, s.99.

⁸ Özgen, *age*, s. 136-137; 145.

Mayıs 1920 de Ankara'ya gelen Celal Bey, TBMM Riyaset Odası'nda Mustafa Kemal Paşa ile ilk defa görüşmüş ve şahsen tanışmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden dolayı daha önceden birbirlerini gıyaben biliyorlardı. Celal Bey'in Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile başlayan bu beraberliği Atatürk'ün hayatının sonuna kadar devam etmiştir. Hatta Celal Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi üzerinde bıraktığı intiba hakkında şunları ifade etmiştir;

*"Kim olursa olsun karşısındakini bağlayan, güven veren ve nefse hakimiyetin timsali olan ruh ve beden yapısı vardır"*⁹. Yine, *"hiç bir şeye 'Küçük iş' diye sırtını çevirmeyen bu adam, besbelli ki, Devlet Adamı olarak yaratılmıştı"* diyen Atatürk, Celal Bey hakkındaki kanaatini ifade etmiştir¹⁰.

Bunun yanında Celal Bey'in Meclis üyeliğinin önemi, kendisinin Ankara'ya ilk kez gidiyor olmasının ötesinde, Mustafa Kemal Paşa ile ilk kez doğrudan birlikte çalışacak olmasıdır. Mustafa Kemal Paşa, Celal Bey'e, Ankara'da TBMM Riyaset Odası'nda yaptığı görüşmede; *"Oradaki meşkûr himmetinizi biliyorum Celal Bey...Şimdi de burada, beraber çalışacağız. Mecliste ve hükümette..."*¹¹ diyerek Celal Bey'in kendi yanında daha aktif olarak mücadele içinde yer almasını sağlamıştır.

Birinci TBMM içinde yapılan çalışmalarda memleket meselelerine çareler aranmaktaydı. Bunların arasında tabii olarak farklı görüşler de kendini göstermiştir. Eski bir İttihatçı olan Celal Bey, bu görüşlerden hiçbirine itibar göstermemiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya saygı duymuş, ona yanaşmış, kaderini ona bağlamış ve yerini Mustafa Kemal Paşa'nın yanında seçerek bu yerin şartlarına da intibak etmesini bilmiştir¹².

4. Cumhuriyet Yılları

9 Eylül 1923 tarihinde kurulan Halk Fırkası'nda İzmir milletvekili ve Halk Fırkası Umumî Heyet-i İdare üyesi olarak yer almıştır¹³.

Celal Bey, Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti görevine 6 Mart 1924 tarihinde ikinci İsmet Paşa kabinesinde getirilmiştir. Buradaki görevi Türkiye ve Yunanistan arasındaki mübadele konusunda Türk nüfusun Türkiye'ye transferi, iskan ve üretici duruma getirilmesi idi. Bu

⁹ Burhanettin Bilmez, *Galip Hoca, Mahmut Celal Bayar*, Saypa, Ankara 1996, s. 160-161.

¹⁰ İsmet Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk, Celal Bayar Anlatıyor*, Truva yayınları, İstanbul 2005, s. 10.

¹¹ Şenşekerci, *age*, s.78.

¹² Bilmez, *age*, s. 169-170.

¹³ Şenşekerci, *age*, s. 111.

vekillikten İş Bankası'nı kurmak için istifa ettiği 7 Temmuz'a kadar dört ay kalmış ancak mübadelenin ağır bir dönemini üstlenmiştir. 26 Ağustos 1924 tarihinde de İş Bankası kurularak genel müdür olarak başına Celal Bey geçmiştir. 1932 yılında ikinci kez İktisat Vekilliğine getirilmiştir¹⁴. 1937 yılında İsmet Paşa'nın yerine Başvekil olarak atanmıştır¹⁵.

1937 sonbaharında Atatürk'ün tercih ve isteği üzerine başbakanlığa gelen Bayar'ın, bu yeni görevi sırasında kamuoyunu meşgul eden en önemli mesele Atatürk'ün sağlığı olmuştur. Bununla beraber bu dönemde uluslararası alanda ciddi kamplaşmalar görülmektedir. Bayar bunları yakından takip etmiştir. Yine dış politikada Sadabat Paktı'nın (1937) kuruluşunu gerçekleştirdiği ve Hatay'ın anavatana katılması için gayret gösterdiği görülmektedir. İç politika olarak da donanmadaki komünist faaliyetlere karşı önlemler aldığı, Dersim İsyanı'nın bastırıldığı ve ikinci beş yıllık planın tamamlandığı görülmektedir. Atatürk'ün hastalığı ve hastalığının ağırlaşmasıyla kamuoyunda Atatürk sonrası dönemle ilgili tartışmaların başladığı dönemde yönetimde Atatürk'ten sonra ikinci adam olan Bayar'ın bu tartışmaların hiçbir yerinde adının geçmediği de görülmektedir. Bu geçiş sürecinin sorunsuz atlatılabilmesi için gayret gösterdiğinde bütün kaynaklar fikir birliği içindedir¹⁶.

1934 yılında soyadı kanununun çıkmasından sonra Atatürk tarafından kendisine Bayar soyadı verilmiştir. Atatürk'ün yakın çevresine, dostlarına soyadı verdiği göz önüne alınırsa Celal Bey'e soyadını vermesi bir jest olarak sayılmaz şeklinde değerlendirmeler de bulunmaktadır¹⁷.

Celal Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın en yakınında olanlardan birisiydi. Mustafa Kemal Paşa İstanbul Hükümeti ile Bilecik'te yapılan görüşmelere Celal Bey'in de katılmasını istemiştir. Toplantıda Celal Bey, özellikle Sevr'in tamamen değiştirilmesini ısrarla savunmuştur¹⁸.

¹⁴ Şenşekerci, *age*, s. 113-114; 120 131.

¹⁵ Şenşekerci, *age*, s.145.

¹⁶ Celal Metin, "Bayrak Adam: Celal Bayar", <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1617>, (erişim tarihi: 04.08.2022).

¹⁷ Davut Dursun, "Celal Bayar (1883-1986)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul 1992, s.217; Şenşekerci, *age*, s.155.

¹⁸ Demir, *agm*, s.64.

Cumhurbaşkanı Atatürk ve Başbakan Celal Bayar'ın trenle yurt gezisine çıkışı, Ankara, 12 Kasım 1937

5. Hatay Konusu

Atatürk'ün Hatay meselesindeki kararlı tutumu ve uyguladığı politika Başbakan İsmet İnönü ile fikir ayrılığına düşmesine sebep olmuştur. Celal Bayar ise Atatürk'ün bu konudaki politikasına tam destek vermiştir. Ayrıca Bayar'ın ekonomi alanındaki başarıları ve çalışmaları Atatürk tarafından takip ve takdir edilmekteydi. Celal Bayar, 25 Ekim 1937'de asaleten başbakanlığa ve vekâleten de CHP genel başkanlığına atanmış ve 1 Kasım 1937'de göreve başlamıştır. Bayar hükümet programını Mecliste açıklarken Atatürk'ün dış politikadaki, "yurtta sulh cihanda sulh" prensibinin kendi hükümetleri için de geçerli olduğunu belirterek bu konuda cumhurbaşkanı ile hem fikir olduklarını bir kez daha dile getirdiği görülmektedir¹⁹.

Başbakan olarak Celal Bayar'ın Hatay konusunda Atatürk'ün politikasını uyguladığı ve uyduğu görülmektedir. Nitekim, 29 Haziran 1938'de, TBMM'de Hatay meselesi hakkında yaptığı konuşmada; *"Hatay her şeyden evvel tekrar ederim ki Türk'tür. Ve Hatay, ekseriyetler kültürü ile Türk kalacaktır. Hatay daha millî müdafaa ve mücadele esnasında bizimle yan yana, omuz omuza, istiklâli için mücadele ve mücadele etmiş*

¹⁹ Ayşe Aydın, "Hatay Meselesinin Çözümü Esnasında Başbakan Celâl Bayar'ın Faaliyetleri", *Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: XIV, sayı 1, Haziran 2012, s.146-147.

bir vatan parçasıdır... Böyle bir halkı bırakamayız” diyerek tavrını ortaya koymuştur²⁰.

Yine Kayseri Cezaevi’nde iken 10 Kasım da yaptığı bir konuşmada, Atatürk’ün vatani için neler yaptığını, hastalığında bile Hatay’ı kurtarmak için kendi sağlığını nasıl hiçe saydığını anlatırken sesi titremiş ve gözlerinden iki damla yaş düşmüştür²¹.

6. Bayar’ a Göre Atatürk

Celal Bayar, Atatürk çizgisinden gitmeyi bir ilke olarak benimsemiştir. Ancak Batılılaşmak konusunda Atatürk’ten ayrıldığı görülmektedir. ‘Atatürk Gibi Düşünmek’, ‘Atatürk’ün Metodolojisi ve Günümüz’ gibi kitaplarında bu durum kendini göstermektedir. ‘Atatürk Gibi Düşünmek’, ‘Atatürk’ün Metodolojisi ve Günümüz’ kitabının daha sonra tekrar farklı bir isimle basılmış halidir²².

Celal Bayar’ın Atatürk’ün bir deha olduğunu her fırsatta dile getirdiği görülmektedir. Trablusgarp Savaşı’nda da Mustafa Kemal Paşa’nın aldığı kararlar ve uygulamalarına dair de “*küçük rütbeli büyük dahi*” değerlendirmesini yapmaktadır. Bilindiği üzere Mustafa Kemal Paşa Trablusgarp’ta Kolağası (Önyüzbaşı) idi²³.

Atatürk’ün sağlığında Atatürk’ün yanında olmuş ve fikirlerinin savunucusu olmuştur. Atatürk’ün vefatından sonra ‘Atatürk’ü Koruma Kanunu’nu çıkartmıştır²⁴. Bu kanunun çıkarıldığı yılın 1951 olduğu göz önüne alınırsa bu kararın siyasi bir çekişmenin sonucu olduğu da düşünülebilir.

Bayar, Atatürk’ün aldığı kararlarının doğru olduğunu ifade etmektedir. Kendisinin mebus olarak Ankara’ya geldiği ilk zamanlarda, Atatürk ile yapmış olduğu görüşmelerden sonra Atatürk’ün almış ve uygulamış olduğu bütün kararlarda haklı çıktığını gördüğünü söylemektedir. “*O, haklı çıktı. Hep o, haklı çıktı. Ben kanaat ettim ki bu adam benden büyük ve yüksektir. Onun otoritesi de vardı. Bu adama ancak yardım etmek lazımdır*”.

²⁰ Aydın, *agm*, s. 149.

²¹ Şenol, *age*, s. 133.

²² Celal Bayar, *Atatürk Gibi Düşünmek*, (der: İsmet Bozdağ), Truva yayınları, İstanbul 2009.

²³ Celal Bayar, *Bende Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş*, c.2, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s.107; 111.

²⁴ Şenol, *age*, s. 74.

1930'larda söylemiş olduğu "*Atatürk'ü sevmek milli bir ibadettir*" ifadesini zaman zaman konuşmalarında tekrarladığı görülmektedir²⁵. Atatürk'ün vefatından kırk yıl sonra ise Celal Bayar'ın geldiği nokta, "*Atatürk, seni anlatmak milli bir ibadettir*"²⁶ olmuştur.

Bayar Milli Mücadele yıllarında Atatürk'ün çizgisinde olduğu gibi Atatürk'ün vefatından sonra da buna devam etmeye çalışmıştır. Mesela laiklik konusunda Atatürk'ün düşüncelerinden ayrılmadığı görülmektedir²⁷. Yine demokrasi konusunda Atatürk'ün her konuda demokrasiye uygun olarak hareket ettiğini vurgulamaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün ileri görüşlülüğünden, milli meclis ve milli irade anlayışından, hatta Millet Meclisi için "*en büyük eserim*" diye öğündüğünü, O'nu hiçbir şeyin yıldıramadığından, sine-i millette çalışmak inancında olduğundan bahsetmektedir²⁸.

Celal Bayar'ın Atatürk'ün vefatı üzerine 16 Kasım 1938 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada; "*Atatürk, seni sevmek, tebcil etmek her Türk vatansesverinin milli ödevi ve namus borcudur*"²⁹ diyerek duygularını ifade etmiştir.

1953 yılında Atatürk'ün na'sının Anıtkabir'e defnedilmesinde Bayar'ın yaptığı konuşma dikkat çekicidir;

*"Atatürk! Sen, bizdendin!.. Seni Halife yapmak, Padişah yapmak isteyenler oldu. İltifat etmedin. Milli irade yolunu seçtin! Hayat ve şahsiyetini, milletin hizmetine vakfettin!.. Türk'ün gıpta ettiği, övündüğü vasıflara maliktin! Bütün meziyetlerinle Türk milletinin ta kendisisin!.. Şimdi seni, kurtardığın vatanın her köşesinden gönderilen mukaddes topraklara veriyoruz. Bil ki, hakiki yerin daima inandığın ve bağlandığın Türk milletinin minnet dolu sinesidir!.. Nur içinde yat!.."*³⁰.

29 Ekim 1938 tarihinde Celal Bayar, Atatürk'ün hastalığı nedeniyle Cumhuriyetin 15.yılı kutlama nutkunu ve yine 1 Kasım 1938 de TBMM'nin V. Dönem IV. toplantı yılı açış konuşmasını da onun yerine okumuştur³¹.

²⁵ Şenol, *age*, s. 75-76; 162.

²⁶ Bayar, *Atatürk'ün Metodolojisi...*, s. 8.

²⁷ Şenol, *age*, s. 77.

²⁸ Celal Bayar, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s.13; 28; 34; 37; 47, 67; 79; 122.

²⁹ Bayar, *Atatürk'ten...*, s. 11.

³⁰ Şenol, *age*, s. 130; Bayar, *Atatürk'ten...*, s.126.

³¹ Şenkekerci, *age*, s.334.

Atatürk Tunceli-Pertek'te Singeç Köprüsü'nün açılışında. Başbakan Celal Bayar, Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya ve Sabiha Gökçen ile birlikte (17 Kasım 1937)³²

Akşam, 18 Kasım 1937

³² "Soyungeç Çayı" nın üzerinde açılan köprü ile birlikte çevresinde yıllardır devam eden ulaşım sorunu böylece çözümlenmiştir. Atatürk burada yaptığı konuşmada "Daha önce soyunup suya girdikten sonra geçilen ırmak şimdi buna lüzum görülmeden sinerek geçiliyor. Köprüye bundan sonra "Singeç diyelim" diyerek köprü'nün ismini değiştirmiştir: Ergün Öz Akçora, "Atatürk'ün 1937 Yılında Yapmış Olduğu Doğu Anadolu Gezisinin Sosyal, Ekonomik, Siyasi ve Kültürel Sonuçları (Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Sivrice Ve Pertek)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı.208, Şubat 2014, s.16.

7. Atatürk'e Göre Bayar

Celal Bayar'ın Mecliste yaptığı bir konuşmayı dinleyen Atatürk, yanındakilere şunları söylemiştir;

"-Dikkat edin bu adama, efendi adamdır, fakat ihtilalcidir". Yine Çankaya'da bir yemek sırasında,

"-Seni ilk gördüğüm zaman Celal, dedi, hiç alakadar değilmiş gibi davrandım. Fakat göz ucu ile şöyle bir süzdüm. Ve sonra şu karara vardım: Bu adam iyi bir teşkilatçı, iyi bir baş olabilir"³³.

Atatürk'e göre Bayar, üzerine aldığı işi en iyi biçimde yerine getiren, düzenli ve ekip çalışması yapabilen, görüş ve önerilerini açık ve anlaşılır bir üslup ile açıklamaktan çekinmeyen dürüst bir kişiliğe sahiptir. Atatürk ve Bayar arasındaki ilişki güven esasına göre kurulduğu için Atatürk, Bayar'ı çevresinden uzaklaştırmamıştır ve onun çekişmeler içinde harcanmasına da izin vermediği görülmektedir³⁴.

Bayar'ın iki aya yakın süren Doğu gezisinden sonra sunduğu raporunun Atatürk üzerinde nasıl bir etki bıraktığı konusu tam olarak bilinmemekle beraber, bir yıl sonra başbakan olmasının onun Atatürk'le herhangi bir güven sorunu yaşamadığının da bir göstergesidir³⁵. Gerçi Bayar'ın kızı Nilüfer Bayar Gürsoy, 'Şark Raporu'na yazdığı önsözde bu raporun Atatürk'ün beğenisini kazandığını ifade etmektedir³⁶.

Balkan Antantı çalışmalarında da Atatürk Celal Bayar'ı görevlendirmiştir³⁷. Nitekim yukarıda bahsedildiği gibi Sadabat Pakti'nde ve Hatay Meselesi'nde de Bayar'ın gayreti ve dış politikadaki Atatürk çizgisi görülmektedir.

Atatürk Bayar'dan hatıralarını yazmasını istemiştir. Nitekim aralarında geçen bir konuşmaya dair Bayar şunları söylemiştir;

"Yeni beliren gün ışığı altında Çankaya yokuşundan şehre doğru inerken her endişeden sıyrılmış bir halde kendi kendimize, 'Adam sen de, bunlar da mesele mi? Yalnız başımıza hepsini hallederiz,' derdik. Bu inanç sizden aldığımız manevi kuvvetti. Hadiseleri tahlil, kuvvetinizin bize ilhamı idi. Üstün görüşlü lider olmanızın neticesi idi. Bence sizin bu vasfınız, diğer meziyetlerinizin başında gelir," dedim ve sustum. İçimden gelen bu samimi ve gerçek sözlerim, çelik gibi sağlam bir iradeye sahip olan büyük adamın

³³ Bayar, *Atatürk'ten...*, s.82-83.

³⁴ Metin, *agm*.

³⁵ Metin, *agm*.

³⁶ Celal Bayar, *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, 2.baskı, s. 57.

³⁷ Bozdağ, *age*, s. 62.

tevazu duygusuna dokunmuş olmalı ki hafif bir sesle ve çekingen bir eda ile sordu: - Bunları yazdınız mı? -Hayır. - Rica ederim, yazınız. O zaman bu, benim için bir emirdi. Nur içinde yatsın, irtihalinden sonra bir vasiyet olmuştu. Bunun içindir ki bu kitabı yazmaya başladım ve Ben de Yazdım adını verdim”³⁸.

Sonuç

1971’de kendisine İttihatçılığı sorulduğunda “Ben hep İttihatçı kaldım”³⁹ esprisini yapan Celal Bayar, Atatürk’ün kendisine sunmuş olduğu imkânlar doğrultusunda ilerleme ve yükselme göstermiştir, değerlendirmesini yapmak yanlış olmaz. Çünkü Atatürk’ün liderlik çerçevesi doğrultusunda da değerlendirilirse Mustafa Kemal Atatürk, liderlerin de lideri idi. Dolayısıyla Celal Bayar’ın Atatürk’ün liderliğini kabul etmesi ve bu doğrultuda ilerlemesi göz ardı edilemez. Celal Bayar, Atatürk’ün büyük adam, deha olduğunu her fırsatta dile getirmektedir.

Celal Bayar, Atatürk döneminde İş Bankası’nın kurulmasında, İktisat Vekilliği görevlerinde bulunmuştur. Özellikle ekonomik konularda Atatürk’ün Bayar’ı görevlendirdiği görülmektedir. 1937’de İnönü’nün Başvekillikten istifasıyla Celal Bayar Başbakanlık görevine getirilmiştir. Yani Bayar Atatürk ün son başbakanıdır.

Celal Bayar, Mustafa Kemal Atatürk’ün “Küçük işlerle meşgul olmayınız. Daima büyük davalar peşinde koşunuz, o takdirde eserleriniz sizden sonra da muammer olur” dediğini, sonradan bu ifadenin önemini daha iyi anladığını, büyük adam olmak için büyük iş görmek lazım geldiğini, çünkü küçük işi herkes yapabilir olduğunu gördüğünü belirtmektedir⁴⁰.

Celal Bayar Atatürk’ten sonraki dönemlerde ve DP kurulduktan sonraki DP’li yıllarda Atatürk’ün milli tarih, milli dil, milli kültür ve milli iktisat görüşlerine sahip çıkmıştır ancak çağdaşlaşma yerine Batılı olma olgusunu koymuştur. Hatta Bayar, ‘Batı’ca düşünüp Batı’ca konuşacak yere gelmeliydik’ diyerek Batı’ya açılma fikrinde Atatürk çizgisinden tamamen çıktığı görülmektedir⁴¹. Atatürk Batı’ya açılmayı onaylamakla beraber Batılılaşmayı asla kabul etmemiştir. Atatürk’ün “muasır medeniyet seviyesine ulaşmak” hedefi asla Batılılaşmak olmamıştır. Batılılaşmaya karşı olan Atatürk, Celal Bayar ile bu konuda ayrılmaktadır.

³⁸ Celal Bayar, *Ben De Yazdım*, c.1, s.xiii.

³⁹ Şenkekerçi, *age*, s. 10; Metin, *agm*.

⁴⁰ Bayar, *Atatürk’ten...*, s. 67; 105.

⁴¹ Metin, *agm*; Bayar, *Atatürk’ün Metodolojisi...*, s. 85.

Nitekim Celal Bayar'ın DP'li dönemlerine bakıldığında ABD yanlısı bir politika görülmektedir. Hatta 27 Mayıs darbesi için İsmet Paşa'yı ve komünistleri işaret etmektedir.

Celal Bayar “*çare, Atatürk tefekkürüne, Atatürk metodolojisine dönmektir. Bütün sorunlarımızı çözecek olan, bu tefekkürdür*”⁴² diyerek 1978 Türkiye'sinden bir değerlendirme yapmaktadır. Celal Bayar'ın bu tarihteki açıklaması Atatürk'ün koymuş olduğu hedef ve yola, fikirlerine vefatından kırk yıl sonraki dönemin siyasetçilerinin ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Çünkü Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e göre her şey millet içindir.

Millet konusunda Celal Bayar'a göre Atatürk, “*hiçbir zaman perde arkasına çekilmemiştir. Hiçbir zaman ferdi suikastlara katılmamıştır. İhtilalini, milletinin gözü önünde yapmıştır. Kararlarını açık kongrelerde vermiş, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına imzaladığı beyannamelerle düşüncelerini, isteklerini açıklamış, tenkitlerini yine açık olarak yapmıştır. Ordu kumandanlarının pek çoğu, şahsına ve davasına bağlılıklarını her fırsatta gösterdikleri halde, O, üstün asker ve kumandan, 'askeri hâkimiyeti' aklına bile getirmemiştir. Milletinin mukadderatını - milletinin iradesiyle topladığı yönetim ve yasama yetkisini taşıyan- Büyük Millet Meclisi'ne bağlamıştır. Ve nihayet: 'Hâkimiyet, kayıtsız şartsız milletindir' düsturunu, Türkiye'de ebedileştirmiştir*”⁴³.

Bayar'a göre Atatürk Türkiye'de cumhuriyeti düşünen ilk kişi değildi ama en büyük cumhuriyetçi idi. Yine Bayar'a göre devlet idaresi ve milli hayatımızdaki Meşrutiyet anayasasının yetersizliğini Atatürk anayasası kapatmıştır. Bayar'ın Atatürk anayasayı olarak adlandırdığı “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*”dur.

İttihat ve Terakki'nin Mahmut Celal' i, Milli Mücadele'nin Galip Hocası, cumhuriyetin Bayar'ı olan Celal Bayar, Atatürk'ün gerek Milli Mücadele gerekse cumhuriyet dönemlerinde ve Atatürk'ün vefatından sonra da dâhil olmak üzere Mustafa Kemal Atatürk'ün büyük adamlığını, dehalğini ve liderliğini kabul etmiştir. Atatürk'ün sağlığında O'nun yanında, O'nun kendisine sunduğu imkanlar doğrultusunda mücadelesine ve hayatına devam etmiştir.

⁴² Bayar, *Atatürk'ün Metodolojisi...*, s. 8.

⁴³ Bayar, *Ben De Yazdım*, c.2, s.141-142.

KAYNAKLAR

- Akçora, Ergün Öz, "Atatürk'ün 1937 Yılında Yapmış Olduğu Doğu Anadolu Gezisinin Sosyal, Ekonomik, Siyasi ve Kültürel Sonuçları (Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Sivrice Ve Pertek)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı.208, Şubat 2014.
- Aydın, Ayşe, "Hatay Meselesinin Çözümü Esnasında Başbakan Celâl Bayar'ın Faaliyetleri", *Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: XIV, sayı 1, Haziran 2012.
- Bayar, Celal, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
- Bayar, Celal, *Atatürk'ün Metodolojisi ve Günümüz*, (der:İsmet Bozdağ), Kervan yayınları, İstanbul 1978.
- Bayar, Celal, *Atatürk Gibi Düşünmek*, (der: İsmet Bozdağ), Truva yayınları, İstanbul 2009.
- Celal Bayar, *Ben De Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş*, c.1, c.2, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
- Celal Bayar, *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, 2.baskı.
- Bilmez, Burhanettin, *Galip Hoca, Mahmut Celal Bayar*, Saypa, Ankara 1996.
- Bozdağ, İsmet, *Bilinmeyen Atatürk, Celal Bayar Anlatıyor*, Truva yayınları, İstanbul 2005.
- Demir, Şerif, "Milli Mücadelede Celal Bayar (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı.15-16, İstanbul 2009, s. 64.
- Devler Konuşuyor*, (ed: Bahtiyar Aslan), TEDEV yayınları, İstanbul 2018.
- Dursun, Davut, "Celal Bayar (1883-1986)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul 1992.
- Metin, Celal, "Bayrak Adam: Celal Bayar", <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1617>, (erişim tarihi: 04.08.2022).
- Özgen, İhsan Fuat, *Milli Mücadele'de Galip Hoca, Celal Bayar*, İnsanlık Vakfı yayınları, İstanbul 2003.
- Şenol, Cevat, *Milli Mücadele Kahramanı Celal Bayar*, Halk Kitabevi, İstanbul 2017.
- Şenşekerci, Erkan, *Türk Devriminde Celâl Bayar (1918-1960)*, Alfa, İstanbul 2000.

TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA İSMET İNÖNÜ-CELAL BAYAR REKABETİ

Hakkı UYAR*

Giriş: Yolların Kesişmesi

İsmet İnönü ile Celal Bayar'ın yollarının kesişmesi Milli Mücadele ile oldu. Başbakanlıkta selef ve halef olan İnönü ile Bayar, cumhurbaşkanlığında da selef ve halef oldular. Her ikisi de II. Abdülhamit'in iktidarının erken döneminde doğdular. İnönü askerliği seçerken, Bayar ailesinin de etkisiyle sivil hayatta kaldı. Ancak her ikisinin de ülkeye dair kaygıları birbirine benzemektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), her ikisini de siyasal anlamda etkilemişti. Bayar, İTC içerisinde aktif bir görev aldı. Bursa ve İzmir'de aktif olarak çalıştı; örgütçü ve mücadeleci kimliği ile öne çıktı. İnönü ise askerlik mesleğinde ilerledi. Yollarının kesişmesi, Mondros sonrasında ülkenin işgaliyle oldu. Bayar, İzmir'in işgali sürecinde Ege bölgesinde sivil direnişin öncülerinden ve örgütçülerinden biri oldu. Bu süreçte Atatürk ile de ilişki kurdu; Ege'deki hareketin ulusal direniş hareketiyle birleşmesine çaba harcadı.

Şüphesiz Anadolu'daki direniş hareketinin öncüleri olan A Takımı olarak tanımlanabilecek beş kişi arasında ikisi de yoktu. Atatürk, Karabekir, Cebesoy, Orbay ve Bele'den oluşan kadroya sonradan iki kişi eklendi; İnönü ve Çakmak. Böylece A Takımı, 7 kişiye çıktı. Ancak önce gelenler, sonra gelenler tartışması ileriki yıllara damgasını vurdu. Bayar, A Takımı içerisinde yer almasa da hem Milli Mücadele dönemine hem de Cumhuriyetin ilk yıllarına damga vuran isimlerin başında gelmektedir. Dolayısıyla her iki isim de Milli Mücadele'nin ve Cumhuriyetin lider kadrosu içerisinde yer aldılar.

Bayar'ın adına İnönü'nün Hatıraları'nda ilk kez Çerkez Ethem meselesi dolayısıyla rastlanmaktadır. İnönü, Çerkez Ethem hareketiyle de bağlantılı olan Yeşil Ordu hareketi içerisinde "*sergüzeşt*" kimselerin yanı sıra Bayar gibi "*çok iyi niyetli insanlar*"ın da olduğunu

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, uyarhakkı@hotmail.com, ORCID No:0000-0002-6309-4919.

belirtmektedir. Halk İştirakiyun Fırkası'ndan kurtulup Atatürk'le güvene dayalı bir ilişki kurmasının daha sonra gerçekleştiğine dikkat çeken İnönü, Atatürk'ün "*Celal Bey vekil olacaktır, fakat kendisi bildiğin Celal Bey değildir. Yakın arkadaşımızdır. Olup bitenler kapanmıştır*" dediğini aktarmaktadır¹. Anılarının konuya ilişkin bölümünde İnönü, Bayar'ın Ethem ile olan ilişkisinden rahatsızlığını hissettirmektedir.

Milli Mücadele yıllarında İktisat Vekilliği de yapan Bayar, Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 yılında birkaç ay boyunca Mübadele, İmar ve İskan Vekilliği yaptı. Vekillik görevinden istifa ederek Türkiye İş Bankası'nı kurdu ve genel müdürlüğünü yaptı (1924-1932).

1. İş Bankası Grubu-İsmet Paşa Çekişmesi: İlk Raunt

1930'lu yıllarda Celal Bayar'ın öncülüğünü yaptığı özel girişimcilerle, devletçiliği ve ekonomide devlet denetimini savunan İsmet İnönü ve çevresi arasındaki mücadele artarak devam etti. Falih Rıfkı Atay'ın politikacılar bankası olarak tanımladığı İş Bankası² ve çevresindekiler aferistlikle (çıkarcılıkla) suçlanmaktaydı. Gerçi, nüfuz ticareti, komisyonculuk, şirket temsilciliği yapmak sadece İş Bankası grubu için geçerli değildi. Örneğin, Başbakan İsmet İnönü'nün de "*yakın etrafı nüfuz ticaretinden zengin olmuşlardır. Ayazpaşa mezarlığını birinin mülkü haline sokup bizzat İnönü'ye bu mezarlıktan arsa hissesi sağlamışlardı*"³.

¹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yay., Ankara, 2020, s. 216, 218, 225. Resmi TKP ve Yeşil Ordu'nun kurucuları arasında Celal Bayar vardı. Ancak bu Atatürk'ün bilgisi dahilinde olan bir durumdu. Nitekim her iki yapının kurucularına bakıldığında bunu tahmin etmek zor olmasa gerektir: **Yeşil Ordu** (1920, Ankara): Kurucu ve Yöneticiler: Nazım (Resmor), Şeyh Servet (Akdağ), Dr. Adnan (Adivar), Eyüp Sabri (Akgöl), Yunus Nadi (Abahoğlu), Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Süreyya (Yiğit), Sırrı (Bellioğlu), Mustafa (Cantekin), Hamdi Namık (Gör), Muhittin Baha (Pars), Mahmut Celal (Bayar), Hakkı Behiç (Bayiç), Çerkez Ethem, Reşit ve Tefik Bey. **Türkiye Komünist Fırkası** (1920, Ankara): Kurucu ve Yöneticiler: Tefik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Mahmut Celal (Bayar), Yunus Nadi (Abahoğlu), Kılıç Ali, Hakkı Behiç (Bayiç), İhsan (Eryavuz), Refik (Koraltan), Eyüp Sabri (Akgöl) ve Süreyya (Yiğit) Bkz. <https://web.archive.org/web/20160527053434/https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi-partiler.html> (son erişim tarihi: 23 Temmuz 2022). İnönü, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ile Resmi TKP'yi karıştırmış olsa gerekir. Bu yapıların içerisinde Ankara'nın güvenilir adamlarının yer alması hemen her oluşumu kontrol etme çabasının ürünüdür.

² Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş A.Ş. Yay., İstanbul, 1984, s. 455.

³ Atay, *age.*, s. 458.

İş Bankası, sınırlı olanaklarıyla özel sektörü desteklerken ve bizzat sanayi yatırımlarına yönelirken, 1930'ların başında İsmet Paşa hükümeti, Sovyetler Birliği'nde uygulanan beş yıllık sanayi planından etkilenerek, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı uygulamaya koydu. Buna göre, özel sektör yapacağı yatırımlar için Sanayi Planlama Dairesi'nden izin alacaktı.

Türkiye'de kâğıt fabrikası kurmak isteyen Bayar'ın liderliğindeki İş Bankası'nın yaptığı öneri, Bayar ve İnönü grupları arasında çatışmaya neden oldu. İnönü grubu, özel sektörün kâğıt fabrikası kurmasına karşı çıkmaktaydı. Söz konusu tartışmaya Atatürk de katıldı ve ağırlığını İş Bankası grubundan yana koydu. 1932 yılında yaşanan bu olaya ilişkin olarak, Atatürk'ün bir akşam sofrasında geçen olayları Y. Kadri anılarında anlatmaktadır. Bu yemekte, Atatürk, dönemin İktisat Vekili Mustafa Şeref (Özkan) Bey'e sorar: "... sizin maiyetinizde de bir sanayi umum müdürü mü ne varmış, onu nasıl bilirsiniz?" M. Şeref Bey, "Dürüst, çalışkan ve kıymetli bir mesai arkadaşım olarak bilirim, Paşam" yanıtını verir. Bunun üzerine, Atatürk çok sert tepki gösterir. Y. Kadri'ye göre;

"O sizin kıymetli arkadaşınız diyordu, memleketimizin iktisadi ve sınai inkişafını baltalamaktan başka bir şey bilmeyen bir adamdır. Ortada, bundan birkaç yıl evvel iki yüz elli bin lira sermaye ile kurulup bugün üç dört milyonluk bir mali müessese kudretine haiz bir milli bankamız var. İşte, bu kadar az bir zaman içinde böyle bir muvaffakiyet elde etmiş olan bu banka, geçenlerde İstanbul'da bir kâğıt fabrikası kurma ruhsatı almak için vekâletinize müracaat ediyor ve buna karşı sizin dürüst ve kıymetli arkadaşınız, nedendir bilmem, bin türlü müşkilat çıkarıyor.

Ben meseleyi tetkik ettim. Yapılan müracaatta kanunlara, mevzuata aykırı tek bir nokta bulamadım. Kat'i kanaatim şudur ki, yalnız kötü niyetle hareket etmiştir; ya da bazı menfi tesirler altında kalmıştır".

Burada Atatürk'ün menfi tesirler olarak söz ettiği, İsmet İnönü'nün eskiden beri İş Bankası'nın girişimlerini kontrol altına almaya çalışması ve ara sıra İş Bankası'nın yönetim kurulu üyeliklerine atanacak kişiler hakkında söz sahibi olmak istemesiydi⁴. Söz konusu olayın ertesi günü, İsmet İnönü, Atatürk'ün sofrasına çağrıldı; ancak,

⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yay., İstanbul, 1984, ss. 134-136; İsmet Bozdağ, *Atatürk'ün Sofrası*, Emre Yay., İstanbul, 1995, ss. 113-114; İsmet Bozdağ, *Toprakta Bile Bitmeyen Kavga: Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar*, Emre Yay., İstanbul, 1995, s. 79 vd.

İnönü davete çok geç geldi ve Atatürk ile aralarında sert bir tartışma geçti. İnönü, İktisat Vekili'nin eleştirilmesine tepki gösterdi. Yakup Kadri, Atatürk ile İnönü arasındaki çekişmeyi şu şekilde değerlendirmektedir⁵:

"1. Atatürk'ün, kendi eseri telakki ettiği ve az zaman içinde birçok başarılarını görerek övündüğü İş Bankası'nın öteden beri İsmet Paşa tarafından sinsi sinsi gözetlenişi ve hatta... bazı teşebbüs ve muamelelerinin önlenmesi ve kontrolü yolunda birtakım tedbirler alması,

2. Kâğıt fabrikası meselesi ortaya çıktığı vakit İsmet Paşa'nın kendini ve hükümetini, diğer bütün devlet işlerinde olduğu gibi, doğrudan doğruya Atatürk'le baş başa verip savunmak lüzumunu duymaksızın küskün ve hırçın bir vaziyet alarak, hatta ara sıra Yalova'ya geldiği akşamlarda bile O'nun semtine uğramaktan çekinir görünüşü."

Yaşanan olaylardan sonra Atatürk, Mustafa Şeref Bey'in yerine Celal Bayar'ın İktisat Vekili olmasını sağladı. Bayar'ın İktisat Vekili olması aslında Türkiye'de devletçiliğin sınırlarını da göstermektedir. Bayar gibi devlet destekli özel sektörden gelen birinin, özel sektörü dışlayan sosyalist nitelikli bir devletçilik anlayışını benimsemeyeceği açıktır. Sonuç olarak Atatürk-İnönü çekişmesinin ilk önemli olaylarından birinde, Bayar ve ekibi, İnönü'ye karşı ilk raundu almışlardır.

Kişisel ya da ekipsel rekabet olsa da, ikili arasında diyalogların iyi olduğu söylenebilir. Bayar'ın İktisat Vekili olmasından kısa bir süre sonra, Başbakan İnönü'nün İktisat Vekili Bayar'a gönderdiği samimi bir telgraf ikili arasındaki sıcaklığı yansıtmaktadır⁶:

*"Benim ve arkadaşım Doktor Refik Beyin seyahatlerimiz hakikaten istifadeli ve neşeli geçmektedir. Telgrafınızdan sizin neşeli olduğunuzu istidlal etmek bana ayrıca ferah verdi. Birkaç güne Ankarada görüşürüz. Selam ve muhabbet.
Başvekil İsmet"*

⁵ Karaosmanoğlu, *age.*, s. 136 vd. Ayrıca bkz. Bozdağ, *Atatürk'ün Sofrası*, ss. 114-129 ve Bozdağ, *Bitmeyen Kavga*, s. 79 vd.

⁶ BCA Muamelat Genel Müdürlüğü, 30-10-0-0, 13-74-14.

Bu arada elbette İnönü ile Refik Saydam'ın yakınlığına da dikkat çekmek gerekir.

İkili arasındaki rekabetin diyaloga ve işbirliğine engel olmadığına bir başka örneği de İktisat Vekili Celal Bayar'ın başkanlığında İstanbul'da kurulan Deniz Kulübü'nün onursal başkanlığının İsmet İnönü tarafından kabul edilmesidir⁷.

İnönü, Atatürk'ün bakanların değiştirilmesindeki etkisine daha başka olaylarda da tepki göstermiştir. Bunlardan biri de, Maarif Vekili Esat Bey'in yerine Reşit Galip'in getirilmesi olayıdır. Yine Atatürk'ün sofraya toplantılarından birinde (1932), Maarif Vekili olması kararlaştırılan Reşit Galip'in bakanlığa getirilmesi isteğinin kendisine gece yarısı bildirilmesine ve görüşünün sorulmasına İnönü oldukça sert bir yanıt vermiştir: *"Gece yarısı, gaflet uykusundan uyandırılarak kabinesinde değişiklik yapılmak istendiğini haber alan bir Başvekilin, bu hususta ileri süreceği mütaleadan nasıl bir fikir selameti beklenebilir?"*⁸ İnönü bu yanıtı vermesine rağmen, Reşit Galip'i Maarif Vekili olarak hükümete aldı.

Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olmasının yanı sıra CHP Genel Başkanı olarak hükümette değişiklik yapma hakkını İnönü'ye danışarak da olsa kendisinde görmesine, İnönü, Başbakan ve CHP Genel Başkan Vekili olarak tepki göstermektedir. Ancak, aynı uygulamayı, İnönü de Milli Şef, Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı olarak kendi döneminin Başbakan ve CHP Genel Başkan vekillerine yapmıştır. Bunun ilk örneği Celal Bayar hükümetinden Şükrü Kaya ve Tefik Rüştu Aras'ı çıkarttırmasıdır. Kaya'nın yerine İçişleri Bakanlığı ve CHP Genel Sekreterliğine en yakın adamlarından Refik Saydam'ı getirdi.

2. Atatürk-İnönü Çekişmesi

İnönü'nün bazı uygulamalarının, İnönü-Bayar çekişmesinin ve Atatürk'ün hükümete müdahalesinin bir sonucu olarak, belirgin bir şekilde 1930'ların ilk yarısında ortaya çıkan Atatürk-İnönü çekişmesi, 1935 sonrasında artarak devam etmiştir. Bu çekişme, iç ve dış politika alanlarında geniş bir zemine yayılmıştır. İnönü anılarında Atatürk'le aralarındaki tartışmaların 1936-1937 yıllarında başladığını belirtirken, tartışmaların temel nedeni olarak *Yılların Yorgunluğu*'nu görmektedir. Atatürk'le aralarındaki tartışma konularını Hatay meselesi, İtalya ile

⁷ BCA Muamelat Genel Müdürlüğü, 30-10-0-0, 45-290-44.

⁸ Bozdağ, *Atatürk'ün Sofrası*, ss. 99-102. Reşit Galip'in politik hayatı için bkz. Mete Tunçay-Haldun Özen, "1933 Darülfünun Tasfiyesi veya Bir Tek-Parti Politikacısının Önlenemez Yükselişi ve Düşüşü", *Tarih ve Toplum*, Sayı 10, Ekim 1984, ss. 6-20.

münasebetler (Nyon olayı) ve Çiftlik Olayı (Orman Çiftliği) olarak vermektedir⁹.

3. İnönü-Bayar Çekişmesi: İkinci Raunt

İnönü'ye rağmen beş yıla yakın bir süre İktisat Vekilliği'nde bulunan Bayar ile İnönü arasındaki çekişmenin ikinci raundunu da Bayar ve çevresi kazandı. Burada belirleyici olan elbette Atatürk'ün tercihiydi. Atatürk-İnönü çekişmesi ve Atatürk'ün Bayar'ın (ve İş Bankası grubunun) ekonomik başarılarını ilgiyle izlemesi, Bayar'ı başbakanlığa taşıdı. İnönü'nün İş Bankası'nın çalışmalarını kontrol etmek ve engellemek istemesi de, Atatürk'ün tepkisini çekti.

1930'ların başından itibaren özellikle ekonomik kalkınmaya büyük önem veren Atatürk'ün bunu gerçekleştirecek kişi olarak gördüğü Bayar'ı başbakanlığa getirmesi son derece anlamlıdır. Aynı dönemde, CHP içinde daha güçlü bir durumda olan ve hem CHP Genel Sekreteri ve hem de İçişleri Bakanı da olan Şükrü Kaya ile uzun yıllar Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın İnönü'nün yerine başbakanlığa getirilmeleri daha güçlü olasılıktı. Bu açıdan Bayar'ın başbakanlığa getirilmesi bir sürpriz gibi görünse de, İnönü ile uzun yıllardır süren rekabetinin bir sonucu olarak Bayar, başbakanlığa Atatürk tarafından getirilirken, Atatürk'ün gelecek yıllardan ekonomik kalkınma ve sanayileşme beklediği anlaşılmaktadır. 1920'li yıllarda ülkenin temel sorunu güvenlikti. Bunu sağlayacak da İnönü gibi asker kökenli bir başbakanı. Oysa 1930'ların önceliği kalkınmaydı. Bunu sağlayacak olan da Bayar gibi bir iktisatçıydı. Ayrıca Bayar'ın İnönü'ye göre daha uyumlu olması, parti içerisindeki gücünün zayıflığı da nedenler arasında sayılabilir.

İnönü'nün başbakanlıktan ayrılışı iki aşamalı oldu. İlk aşamada, İnönü'nün bir buçuk aylık izne ayrıldığı ve yerine Bayar'ın vekalet edeceği kamuoyuna duyuruldu. 20 Eylül 1937 tarihinde Anadolu Ajansı aracılığı ile yayınlanan resmi bildiri; "*Başvekil Malatya Mebusu İsmet İnönü'ne, talep ve ricası üzerine, Reiscumhur Atatürk tarafından bir buçuk ay mezuniyet verilmiş ve Başvekalet vekaletine İktisat Vekili Celal Bayar tayin edilmiştir*" denilmekteydi¹⁰. 26 Eylül tarihli gazetelerde yer

⁹ İsmet İnönü, *Hatıralar, 2. Kitap*, Bilgi Yay., Ankara, 1987, ss. 281-290. Atatürk-İnönü arasındaki tartışmaların tarihi daha eski döneme dayandığı gibi, tartışma nedenleri daha köklüdür.

¹⁰ "Başvekil Mezun. İsmet İnönü Bir Buçuk Ay Mezuniyet Aldılar", *Tan*, 21.9.1937, s. 1.

alan haberde, *'Başvekillikte Kat'i Değişiklik'* yapıldığı belirtilmekte ve *"Celal Bayar Başvekil oldu, fakat Meclis açılıncaya kadar vekil sıfatı ile vazife görecektir"* değerlendirmesi yapılmaktadır¹¹. Söz konusu haberde, başbakanlıktaki değişikliğin *'fikir ihtilafı'* nedeninden kaynaklanmadığı, değişen şartlar nedeniyle başbakanlıkta değişiklik yapıldığı ifade edilmekteydi. *"Bir büyük asker ve diplomata ihtiyaç gösteren makam, bu yeni devrede bir iktisatçıya lüzum göstermiştir. En kestirme yol, bu iktisatçıyı doğrudan doğruya işbaşına getirmek, para, ziraat, iktisat şeklinde olan memleket davalarıyla yeni bir tarzda ve yeni usullerle uğraşmasına imkân bırakmaktır"*¹².

4. İnönü'yü Siyasal Yaşamdan Silme Planları ve Bayar

İnönü'nün başbakanlıktan ayrılması üzerine, O'nun politik hayatını tamamıyla sona erdirmek isteyenler de harekete geçtiler. Yapılan stratejik planlar arasında seçimlerin yenilenmesi ve İnönü'nün yeniden milletvekili seçilmesinin önlenmesi de yer almaktaydı. Böylece cumhurbaşkanı olmak için milletvekili olma şartını yerine getirmeyen İnönü, otomatikman elenmiş olacaktı. Nitekim Bayar'ın başbakan olmasından hemen sonra, seçimlerin yenileneceğine ilişkin dedikodular ortada dolaşmaya başladı. Tan gazetesinde, *'Ortada Dolaşan Şayialar: Mebus Seçiminin Tecdidini, Ayan Meclisi Kurulması ve Bir Dereceli İntihabat'* başlığı ile yer alan haber şöyle idi¹³:

"Başvekkâlettaki değişiklik hakkındaki karar, bütün vatandaşların umumi işlere olan alakasını ve biraz da hayalini harekete getirmiştir. Ortada türlü türlü rivayetler dolaşiyor. Bunlardan biri, Kamutay toplandıktan sonra mebus intihabının tecdidini yoluna gidileceği ve yeni Kamutayda gençliğe daha çok yer verileceğidir.

Diğer bir rivayet, Kamutayda gençlik ateşinin temerküzüne mukabil, yaşın ve tecrübenin frenleme hassasına, yeni kurulacak bir Ayan Meclisinin faaliyet sahası hazırlanacağıdır. Aynı rivayete göre, yeni Kamutayda mebuslar, muayyen intihap dairelerini değil, bütün memleketi temsil edeceklerdir. (...)

Meclisin tecdidinden evvel bir dereceli seçimin kabul edileceğine dair de bir rivayet vardır".

¹¹ Tan, 26.9.1937, s. 1,10.

¹² Tan, 26.9.1937, s. 1, 10.

Fikir anlaşmazlığı olmadığına ilişkin değerlendirme elbette gerçeği yansıtmamaktadır.

¹³ Tan, 28.9.1937, s. 1.

İnönü'yü milletvekili seçimlerini yenileyerek siyasal yaşamın dışından bırakmanın yanı sıra, büyükelçi olarak yurtdışına göndererek siyasal yaşamdan uzaklaştırma planlarının da yapıldığı anlaşılmaktadır. Daha önceki yıllarda da Fethi Okyar, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu büyükelçi olarak yurtdışına gönderilmişler ve böylece siyasal yaşamın dışına çıkarılmışlardı. İnönü anılarında, başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın kendisini büyükelçi olarak ABD'ye göndermek istediğini belirtmekte ve bunu şiddetle reddettiğini söylemektedir¹⁴.

Atatürk'ün hastalığı artınca, İnönü etrafında gruplaşmalar oluştu. Bu gruplaşma içerisinde yer alan kişilerden biri de Refik Saydam'dı¹⁵. İnönü başbakanlıktan ayrılınca, İnönü'nün yakın adamı olarak, o da

¹⁴ İnönü, *age.*, ss. 298-299. İsmet Bozdağ ise, Aras'ın İnönü'ye Londra elçiliği teklif ettiğini, bu teklifin Atatürk'ün isteği üzerine yapıldığını ve İnönü'nün teklifi kabul etmediğini belirtmektedir. Bkz. Bozdağ, *Bitmeyen Kavga*, ss. 14-15. Bozdağ'ın iddiasını başka bir kaynak teyit etmemektedir. Üstelik Bozdağ'ın kitaplarına bakıldığında anti-İnönücü kanatta yer alması, yazdıklarının güvenilirliğinde şüphe yaratmaktadır. Söz konusu teklif hakkında Aras anılarında herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak, İnönü ile aralarının iyi olmadığını belirtmektedir: "... Montreux Konferansından memleketime döndüğüm gün Florya Köşkünde ziyaretine koştuğum Atatürk, öğle yemeğine alkoymuş ve yemek sırasında iltifatlı sözlerini şu cümle ile bitirmişti: 'Tevfik Rüştü, yeni yeni muvaffakiyetler için acele etme. Kısırcağıktan kafanı koparacaklar ama, ben hayatta oldukça hiç bir şeyden endişe etme! Henüz genç ve dinç olduğum çağımda emekliliğimi istemeye zorlandım. Büyük Liderimizin daima önem verdiği liyakat ve hizmet kadar el üstünde tuttuğu vefa çamurlara düşmüş ve yerine kurnazlıkların türlü gelmişti. Atatürk'ün ölümünden sonraki iki dönemde de, itina ile hükümetten uzak tutuldum. Sebepleri aynı değildir. Sayın İsmet İnönü devrinde dış politikada görüş ayrılığı ve bu yüzden karşılıklı tavır ve hareketlerimizdeki hırçınlık buna başlıca amil olmuştu. Yoksa bu görüş ayrılığı olmasaydı, Sayın Celal Bayar Kabinesinde kalmaklığımın karşılığı olarak yine Sayın Celal Bayar eliyle hükümet dışında bırakıldıktan sonra Sayın İsmet İnönü beni uzun zaman Londra'da bırakmazdı ve bırakmıyacaktı sanırım". Bkz. Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim, İkinci Kitap*, İstanbul, 1968, ss.1-2. Aras'ın İnönü'yü yurtdışı görevle ülkeden ve olası cumhurbaşkanlığından, büyükelçi yaparak uzaklaştırma hayali gerçekleşmedi. Eğer intikam denilirse, aynısını İnönü, Aras'a uyguladı. Dolayısıyla Aras'ın İnönü'ye kızma hakkının olmadığını söylemek gerekir.

¹⁵ Bu süreçte İnönü ile temas kurmaya çalışan isimlerden biri de, siyaseten menkubiyet döneminde olan Kazım Karabekir'di. Karabekir yeni dönemde iktidarda söz sahibi olmak istiyordu. Ancak Karabekir'in Bayar ile de temasta olduğu, cumhurbaşkanlığı için de zemin yokladığı da bir gerçektir. Bkz. İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973), I. Cilt*, (Haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, ss. 257-258; Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk-Karabekir Kavgası, Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Temel Yay., İstanbul, 2018, ss. 569-570.

bakanlık (Sağlık Bakanlığı) görevinden kendi isteği ile ayrılmıştı¹⁶. İnönü'nün karşısında yer alanlar arasında en önemli kişiler olarak, Şükrü Kaya¹⁷ ve Tefvik Rüştü Aras'ı saymak gerekir. Nitekim İnönü cumhurbaşkanı olur olmaz bu iki kişi hemen bakanlık görevlerinden uzaklaştırılmışlar ve daha sonra da yeniden milletvekilliğine aday gösterilmemişlerdir.

Atatürk'ün hastalığı döneminde kimin cumhurbaşkanı olacağı da kulislerde tartışıldı. En önemli adaylar İnönü ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'tır. Ancak, Çakmak'ın milletvekili olmaması, bu konuda istekli olmaması¹⁸ ve Celal Bayar'ın başbakan olarak tartışmaların dışında kalması¹⁹ ve herhangi bir maceraya izin vermemesi, İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasını kolaylaştırmıştır²⁰.

5. Atatürk'ün Ölümünden Sonra İnönü'nün Yaptığı Tasfiyeler: Bayar'ın Kademeli Tasfiyesi

Atatürk'ün ölümü üzerine, Cumhurbaşkanı seçilen İnönü'nün yeni kurulan Celal Bayar hükümetinde (İkinci Bayar Hükümeti: 11 Kasım 1938- 25 Ocak 1939) iki kişiyi görevinden alması özellikle dikkat çekicidir. Bunlar, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Dışişleri Bakanı T. Rüştü Aras'tı. Bu iki kişinin yerine, İnönü'nün güvenilir adamları getirildi. İnönü'nün başbakanlıktan istifa ettiği dönemde, O'nunla beraber hükümetten ayrılan Refik Saydam İçişleri Bakanı oldu. Dışişleri Bakanlığı'na ise, yine İnönü'ye yakın isimlerden Şükrü Saracoğlu atandı.

İnönü ilk aşamada, Kaya ve Aras'ı tasfiye etti ve bunu Bayar aracılığı ile gerçekleştirdi. İki buçuk aylık kısa ömürlü ve geçici bir hükümet olarak kalan Bayar hükümetine İnönü en güvenilir adamı olan Refik Saydam'ı İçişleri Bakanı olarak yerleştirdi; Kaya ve Aras'ın yerine bakan olan Saydam ve Saracoğlu'nun ilerleyen yıllarda İnönü'nün

¹⁶ Saydam, 1924'te Fethi Bey'in başbakanlık yaptığı birkaç aylık dönemde de Sağlık Bakanlığı görevinden ayrıldı, İnönü'nün Mart 1925'te Başbakan olmasıyla tekrar bakanlık görevine döndü. Dolayısıyla İnönü ile gelip İnönü ile gitmek Saydam'ın olağan bir davranışıydı. Cumhuriyet döneminin en önemli Sağlık Bakanı olarak tarihe geçen Saydam'ın bu özelliği kayda değer.

¹⁷ Kaya'nın CHP genel sekreterliğinden de alındığını vurgulamak gerekir.

¹⁸ Çakmak, siyasetle uğraşmamaktan, ordunun başında kalmaktan yanaydı. Bkz. Asım Gündüz, *Hatıralarım*, (Haz. İhsan İlgar), Kervan Yay., İstanbul, 1973.

¹⁹ İnönü de Bayar'ın konudaki oyunlara alet olmadığını belirtmektedir. Bkz. İnönü, *Defterler*, ss. 257-258.

²⁰ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2012, ss. 320-322.

başbakanı olacağı düşünülecek olursa, bu değişiklik daha da dikkat çekici bir hale gelmektedir.

İçişleri Bakanı değişikliği ile polis ve istihbarat teşkilatını kontrolüne alan (Saydam'ın İçişleri Bakanı olması, aynı zamanda CHP Genel Sekreteri olması ve partinin de kontrol altına alınması demektir) İnönü, ikinci aşamada Bayar'ı tasfiye etti. Bayar'ın yerine başbakanlığa Refik Saydam getirdi. Saydam, Ocak 1939'dan Temmuz 1942'ye kadar başbakanlık görevinde bulundu; O'nun vefatı üzerine de bu göreve getirilen Saracoğlu, Ağustos 1946'ya kadar başbakanlık yaptı. Bakanlıktan uzaklaştırılan Kaya ve Aras, 1939 yılında yapılan yeni milletvekili seçimlerinde milletvekilliğine de aday gösterilmediler. Bu durum, İnönü'nün en büyük hedefinin bu iki kişi olduğunu göstermektedir. İkinci aşamada tasfiye edilen Bayar'ın kurduğu hükümet, çeşitli yolsuzluk olayları ile sarsıldı ve böylece, Bayar'ın tasfiyesi daha kolay oldu. Bayar hükümetini sarsan yolsuzluk olayları şunlardır: İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ olayı, Uçak kaçakçılığı olayı (Ekrem Köniğ olayı) ve Denizbank skandalları (İmpex olayı, gemi usulsüzlükleri ve Satie binası alımı olayı). Tüm bu olaylarla yıpranan ve gerçekte de geçici bir özellik taşıyan Bayar'ın kurduğu hükümetin yerini, Saydam'ın kurduğu hükümet aldı. Bayar, başbakanlıktan ayrılmakla beraber, milletvekilliğini sürdürdü. Kaya ve Aras'tan farklı olarak tam bir tasfiyeye tabi tutulmadı. Bayar, tek parti yönetiminin sonunu hazırlayan çok partili yaşam öncesi tekrar gündeme geldi. İnönü, 1945'te Milli Kalkınma Partisi kurulduktan sonra da gerçek anlamda bir muhalefet partisi kurulması için arayışlara giriştiğinde ilk aklına gelen isimlerden biri de Bayar'dı. Bunda Bayar'ın cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde izlediği ılımlı ve yapıcı politika, siyasal entrikalara alet olmayışı kadar Atatürk'e ve devrimlere olan bağlılığı da etkili oldu²¹.

Tek parti döneminde milletvekillerinin muhalif tavırlarını alenen ortaya koymaları pek de mümkün değildi. Cesaret edip muhalif bir tavır sergileyenler, yasa oylamasına katılmayarak sessiz bir protesto yapabiliyorlardı. Bunun dışına 1945 yılı içerisinde çıkılmaya başlandı. Bu tarih, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği ve İnönü'nün muhalefet için yeşil ışık yaktığı günlere rastlamaktadır.

²¹ Şeref Bakşık, *CHP ile Bir Ömür*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009, s. 16, 242.

6. Cumhuriyetin Üçüncü Çok Partili Rejim Deneyimi: Bayar-İnönü İlişkileri

İnönü'nün ünlü 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasıyla çok partili yaşamın önünü açması üzerine CHP içerisindeki muhalefet kendisini aleni bir şekilde gösterdi. Bu konuşmadan iki gün sonra TBMM'de 21 Mayıs 1945 tarihinde yapılan bütçe görüşmeleri sırasında Adnan Menderes, Hikmet Bayur, Emin Sazak ve Feridun Fikri Düşünsel, hükümeti sert bir şekilde eleştirdiler. Bütçe oylamasının yapıldığı 29 Mayıs 1945 tarihinde, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak bütçe aleyhine oy kullandılar. Aynı kişiler, güvenoyu isteyen hükümete de güvenoyu vermediler²².

Bütçe görüşmelerinin yapıldığı tarihlerde, 14 Mayıs 1945 tarihinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanun tasarısı da TBMM'de görüşülmeye başlandı. Kanun tasarısının sevk edildiği karma komisyonun raportörlüğünü büyük toprak sahiplerinden Adnan Menderes yapmaktaydı. Menderes, TBMM'de ve karma komisyonda kanun tasarısına karşı bir tavır alarak, bazı değişiklikler yapılmasını istedi. Ancak, Menderes'in istediği değişiklik yapılmadan 10 Haziran 1945 tarihinde 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kabul edildi. Kanun TBMM'de kabul edilmeden bir gün önce Menderes karma komisyon raportörlüğünden istifa etti ve yine kanunun kabulünden üç gün önce (7 Haziran), İzmir milletvekili Celal Bayar, Aydın milletvekili Adnan Menderes, İçel milletvekili Refik Koraltan ve Kars milletvekili Fuat Köprülü, CHP TBMM Grubu'na '*Dörtlü Takrir*' diye bilinen önergeyi verdiler. Dörtlü Takrir'de bazı kanunlarda demokratik ilkelere uygun değişiklikler yapılması istenmekteydi; ayrıca, CHP Tüzüğünde de bazı değişiklikler yapılması talep edilmekteydi. Ancak, verilen önerge 12 Haziran 1945 tarihinde yapılan CHP TBMM Grubu toplantısında reddedildi. Gerekçe olarak da kanun değişikliklerinin TBMM'de ve tüzük değişikliklerinin de CHP kurultaylarında yapılması gerektiği belirtildi. Dörtlü Takrir'in verilmesinden birkaç ay sonra, Celal Bayar milletvekilliğinden istifa etti. Bu tarihten itibaren sadece CHP üyesiydi. Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan da parti kimliğiyle bağdaşmayan faaliyetleri nedeniyle partiden atıldılar.

²² Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yay., İstanbul, 1970, ss. 72-85.

17 Eylül'de milletvekilliğinden istifa eden Bayar, 2 Aralık tarihinde de CHP'den istifa etti²³. Böylece, Dörtlül Takrir'i verenlerin tamamı CHP'den kopmuş oldular. Bu dört kişinin parti kuracakları artık kesin bir şekilde ortaya çıkmıştı. Nitekim aynı günlerde Bayar, gazetelere verdiği demeçte bunu doğrulamaktaydı. İstifadan iki gün sonra, 4 Aralık 1945 tarihinde İnönü, Bayar'ı yemeğe davet etti ve muhalif bir partinin kuruluşunu desteklediğini gösterdi.

Başlangıçta CHP'nin desteğini sağlayan ve bu nedenle danışıklı dövüş suçlamasıyla karşı karşıya kalan DP, sonraki süreçte kontrolünü yitirmeden, marjinalleşmeden ve ama kendine güvenli bir şekilde CHP ile mücadele etti. 12 Temmuz Beyanname'si'nin (1947) İnönü tarafından yayınlanması, İnönü'nün CHP-DP arasında arabuluculuk yaptığının ve DP'nin kuruluşunun desteklendiğinin açık bir göstergesidir. Bu durum, her iki parti içinde de tepki yarattı. DP içinden kopan sertlik yanlıları, 1948'de Millet Partisi'ni kurdular. CHP içerisinde ise sertlik yanlıları partiden kopmasalar da, etkin görevlerden uzaklaştırıldılar (Peker'in başbakanlıktan ayrılması). Çok partili yaşama geçiş sürecinde, özellikle 1947'den itibaren CHP'nin laiklik ve devletçilik ilkelerinden yumuşamaya gitmesi, DP ile CHP arasındaki ayrımları azalttı²⁴.

1946 yılında yapılan erken ve ilk tek dereceli seçim, seçim yolsuzluklarına yol açması nedeniyle yakın dönem Türkiye tarihinin sorunlu seçimleri arasında yerini aldı. DP'nin 1946-1950 yılları arasında en çok eleştirdiği konuların başında seçim güvenliği yer almaktaydı.

DP'nin kuruluşunun birinci yılında, DP Birinci Büyük Kongresi toplandı (7 Ocak 1947). Bu kongrede, Ana Davalar Komisyonu, Demokratları birleştiren esasları üç noktada topladı²⁵:

"1. Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eder mahiyette olan ve Anayasamızın metnine ve ruhuna uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması;

²³ İstifa dilekçesinde C. Bayar özetle şunları söylemektedir: Milli Mücadele'de, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde ve kuruluşundan bugüne kadar çalışmaktan onur duyduğum CHP'den artık faydalı olamayacağım için istifa ediyorum. Bu uzun yılların hatırasını kıymetli bir hazine olarak taşıyacağım. Partinin görüş ve yürüyüşü siyasi akidelerimi yoğurmuştur. En büyüğünden genç üyesine kadar saygılarımı sunarım. Bkz. BCA Cumhuriyet Halk Partisi, 490-1-0-0, 574 - 2285 - 1.

²⁴ Uyar, *age.*, ss. 183-185.

²⁵ Tarık Z. Tunaya, *Türkiyede Siyasi Partiler, 1859-1952*, İstanbul, 1952, s. 650.

2. Vatandaş reyinin emniyet ve masuniyetini sağlamak ve milli hâkimiyet prensibini teminat altına almak maksatlarile seçim kanununda değişiklikler yapılması;
3. Devlet reisliği ile fiili Parti Reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi usulünün kabulü”.

Hürriyet Misakı'nın yayınlanması, DP-CHP ilişkilerinin gerginleşmesine yol açmıştır. Bu gerginliği ortadan kaldırmak amacıyla, DP ve CHP ileri gelenleri bir araya gelerek, bazı girişimlerde bulundular. Bu ortam içerisinde, Cumhurbaşkanı İnönü, DP Genel Başkanı C. Bayar ve Başbakan R. Peker'in onayını alarak ortamı yumuşatmak için 12 Temmuz Beyanname'sini yayınladı. İnönü Beyanname'de, *“Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. (...) Muhalefet teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olmalıdır. İktidar muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kütlesi ise, iktidar şu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir”* demektedir. İnönü'nün bu ortalığı yumuşatıcı açıklaması son derece önemlidir. Ancak, burada İnönü'nün Recep Peker gibi otoriter eğilimleri fazla olan birini çok partili yaşam döneminde başbakanlığa neden getirdiği sorusu akla gelmektedir. İnönü'nün iki parti arasında denge yapabilmek için başbakanlığa Peker gibi sertlik yanlısı birini getirdiği düşünülebilir²⁶. Ancak bununla birlikte parti içi dengeler gereği de Peker'in başbakanlığa geldiği hatırlanmalıdır.

12 Temmuz Beyanname'si, her iki partideki sertlik yanlılarının etkisizleştirilmesini de beraberinde getirdi. Peker Hükümetinin yerini Hasan Saka Hükümeti aldı. CHP'deki sertlik yanlıları partiden ayrıldılar, etkisizleştirildiler. DP'dekiler ise koparak Millet Partisi'ni oluşturdular.

1949 yılı başlarında kurulan Şemsettin Günaltay hükümetinin hazırlattığı Milletvekili Seçim Kanunu 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edildi. Bu kanun ile 1946 seçimlerinde ortaya çıkan sakıncalar gideriliyor; gizli oy açık tasnif ve yargı güvencesi usulü getiriliyordu. Yine kanuna göre, seçim anlaşmazlıkları yargı aracılığı ile çözümlenecek ve partiler seçim propagandalarında radyodan yararlanacaktı. 14 Mayıs

²⁶ Tunaya, *age.*, ss. 688-689.

1950 tarihinde yapılan ve olaysız geçen seçimleri DP büyük bir çoğunlukla kazandı. DP, 408 milletvekili çıkarırken, CHP sadece 69 milletvekili çıkarabildi. Seçimlerin çoğunluk sistemine göre yapılmış olması, DP'ye milletvekili sayısında büyük çoğunluk sağlamıştı. Oysa DP, CHP'den sadece 14 puan daha fazla oy almıştı (% 53 - % 39). Bu seçimlerle birlikte, 27 yıllık tek parti iktidarı sona eriyor ve 10 yıl sürecek olan DP iktidarı başlıyordu. Aslında burada şaşılması gereken nokta DP'nin seçimleri kazanmasından ziyade CHP'nin % 39 gibi yüksek bir oy alabilmesidir²⁷.

Cem Eroğul'a göre DP'nin seçim başarısının nedenleri şöyle idi²⁸:

“İktidarın izni, hatta teşviki ile muhalefete giriştikleri bir gerçektir. Ancak hiçbir zaman Fethi Bey (Okyar) gibi iktidarın uysal bir aracı olmaya yanaşmadılar. Rejim dışına düşmemek şartıyla, mümkün olan en ciddi muhalefeti yürüttüler. Böylece hem iktidarın elini zorladılar, hem de halkın güvenini kazandılar”.

Bayar'ın başında yer aldığı dört kurucu, parti içerisindeki radikalleri tasfiye ederek İnönü'nün güvenini kazandıkları gibi, partinin kuruluş sürecinde Mareşal Çakmak'ı yanlarına alarak İnönü'yü dengelediler. Dolayısıyla SCF ve TPCF'nin başına gelenlerin kendi başlarına gelmesine izin vermediler. Mareşal'e ihtiyaçları kalmadığında da -yani kendilerini artık iyice güvencede hissettiklerinde-, O'nu da devre dışı bıraktılar. İktidarı devralma noktasında *“Devri sabık yaratmayacağız”* diyerek geçmiş defterleri açmayacaklarını ortaya koydular. Bu güven ile 1950 seçimlerine gidildi. Aslında 1950 seçimleri öncesinde DP'ye yönelik ilgi (Ali Fuat Cebesoy, Halide Edip Adıvar, Sinan Tekelioğlu gibi Milli Mücadele kahramanları ve üst düzey bürokrasiden, Yargıtay Başkanı Halil Özyörük gibi isimler), DP'nin kazanacağını işaretini vermektedir. Benzer bir algıyı basının desteğinde de görmek mümkündür. Bu süreçte dengeleri kuran ve orkestra şefliğini yapan Bayar'dı.

7. DP İktidarı Döneminde Bayar-İnönü İlişkileri (1950-1960)

1950 seçimleri, yakın dönem Türkiye tarihinde seçimle iktidarın değişmesinin ilk örneği idi. Bunda Cumhuriyetin kurucularının demokrasi ideali kadar İnönü'nün de belirleyici bir rolü vardı. Şüphesiz

²⁷ Hakkı Uyar, *Türkiye'nin Demokrasi Devrimi: 1950 Seçimleri*, Anka Yay., Ankara, 2014.

²⁸ Cem Eroğul, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, İmge Yay., Ankara, 1990, s. 48.

dış dinamiklerin, II. Dünya Savaşı'nın sona erişinin kolaylaştırıcılığı da unutulmamalıdır. 1950 seçimlerinde cumhurbaşkanlığı konusunda İnönü ile Bayar, selef-halef oldular. Benzer bir durum 1937'de başbakanlık için de söz konusu olmuştu.

Yakın dönem Türkiye tarihine bakıldığında Atatürk'ün cumhurbaşkanı olduğu dönem, Atatürk dönemi olarak tanımlanmaktadır. Başbakanlar ikinci planda kalmaktadır. İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemi için de aynı durum geçerlidir; dönem, İnönü dönemi olarak tanımlanmaktadır. Oysa 1950 yılına kadar DP'nin tartışmasız liderinin Bayar olmasına ve 1950-1960 yılları arasında Bayar cumhurbaşkanı olmasına rağmen, bu dönem Bayar dönemi olarak değil, dönemin başbakanı Menderes'in adıyla, Menderes dönemi olarak adlandırılmaktadır²⁹. Bu tanımlama, popüler kültür için geçerli olduğu kadar akademik dünya için de geçerlidir. Aslında iktidar noktasında döneme damgasına vuran isim tek başına Menderes değildir, O'nun yanında Bayar'ı da anmak gerekir. Bayar, Atatürk ve İnönü'den farklı olarak parti genel başkanı değildi; parti genel başkanlığını başbakan Menderes'e devretmişti. O sadece partiydi, partili cumhurbaşkanıydı. Aslında fiilen Menderes'le birlikte partiyi ve iktidarı ellerinde tutuyorlardı.

DP'nin önde gelen isimlerinden Rıfık Salim Burçak, anılarında şu tespiti yapmaktadır: 27 Mayıs öncesinde partinin ve ülkenin bir numaralı şahsı Bayar değil, Menderes'ti. Bayar daimi sertlik yanlısı olma noktasında kararlı iken Menderes zaman zaman tereddüde düşüyordu. O dönemlerde iktidar ile muhalefet arasında bahar havası esiyordu. Elbette ki bu geçici bir durumdu. Burçak'a göre, *"Bayar'ın eleştirilecek tarafı, iktidar-muhalefet ilişkilerinin gergin tutulmasında başrolü kendisinin oynaması ve Adnan Menderes'i de biteviye bu istikamete doğru itmiş olmasıydı. Onun nazarında siyasette her şey cesaretle halledilirdi"*³⁰. Dolayısıyla Bayar'dan, Atatürk'ün SCF-CHF arasında yaptığı hakemliğin

²⁹ Bunda başbakanlığın bir icra makamı olmasının da etkisi olsa gerektir. Nitekim 1950'de Bayar'ın başbakan olacağı da söyleniyordu. Cumhurbaşkanlığı için Ali Fuat Cebesoy, Halil Özyörük, Sadri Maksudi Arsal gibi isimlerin de adı geçiyordu. Ancak Bayar icra makamı olan başbakanlığı değil, devlet başkanlığını temsil eden cumhurbaşkanlığını tercih etti. O tarihte Bayar, 67 yaşındaydı. Kurucu kadrodan Bayar 10 yıl cumhurbaşkanlığı, Menderes 10 yıl başbakanlık, Koraltan 10 yıl TBMM başkanlığı yaptı. Bir tek Köprülü 10 yıl Dışişleri Bakanlığında kalmadı.

³⁰ Rıfık Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara, 1998, ss. 775-776.

bir benzerini ya da İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi gibi bir adımı beklemek pek de olası değildi. Nitekim 1950-1960 yılları arasındaki olaylara ayrıntılı bir şekilde bakıldığında bu açık bir şekilde görülecektir.

1950 genel seçimlerinden bir buçuk ay sonra, CHP'nin muhalefetteki ilk Kurultay'ı toplandı. 29 Haziran-3 Temmuz 1950 tarihleri arasında toplanan 8. Olağan Kurultay'da İnönü'nün yaptığı açış konuşması, partililere moral vermeye ve yeni duruma yani muhalefete uyum sağlamaya dönük mesajlar içeriyordu. Konuşmasında CHP hakkında yapılan iftiralara da dikkat çeken İnönü, *"Cumhuriyetin ilanından beri bu memlekette yapılmış ne iş varsa, hatta karşıımızdakilerin yaptıklarının bile hesabını vermek istiyoruz"* dedi. Bu ifadesinde Bayar'ın da Tek Parti Dönemi'nde bakanlık ve başbakanlık yaptığına dolaylı bir göndermede bulunan İnönü, zaman aşımı olmaksızın kimin ne iddiası ve iftirası varsa soruşturma açılmasını kamuoyu önünde istediklerini söyledi. 27 yıllık iktidar dönemi için alınları ak, yürekleri temizdi; ülke yönetimi için izledikleri politikalar ülkenin hayrına ve yararına idi³¹.

DP her ne kadar devri sabık yaratmama vaadinde bulunsa da iktidarının hemen ilk yıllarından itibaren CHP'ye yönelik politikalarında bunun aksini yaptı. İlki Ağustos 1951'de Halkevlerinin kapatılması ve CHP'nin Halkevleri üzerinden edindiği mallara el konulmasıydı. İkincisi ise Aralık 1953'te yine TBMM'de kabul edilen bir başka kanunla (Cumhuriyet Halk Partisinin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında Kanun) CHP mallarına el konuldu. CHP'lilerin itirazına rağmen her iki kanunu da Bayar onayladı³².

İnönü'nün Cumhurbaşkanı iken bindiği beyaz tren DP'lilerin eleştiri konusuydu. 1954 seçimleri öncesinde buna değinen İnönü, treni yeşile boyayarak DP liderlerinin kullanmaya devam ettiğini belirtti:

"Geçen günlerde, eski beyaz treni yeşile boyayarak Samsun'a gittiler, limanın temelini attılar. Samsun limanının parası ve planı dört senedir hazırdır. Bugün temel atma değil, dört seneden beri niçin yapmadıklarının hesabını vermeye mecburdurlar".

³¹ *Muhalefette İsmet İnönü, Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla*, (Derleyen Sabahat Erdemir), İstanbul, 1956, ss. 12-16.

³² Hakkı Uyar, *Demokrat Parti İktidarında CHP (1950-1960)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.

İnönü, Bayar ve Menderes'in askeri uçaklarla ve devlet araçlarıyla seçim gezileri yaptığına dikkat çekmekteydi³³.

1954 seçimlerinin hemen ertesinde Kırşehir, Osman Bölükbaşı'nı milletvekili seçmeye devam ettiği için DP tarafından cezalandırılarak ilçe yapıldı. Aslında benzer bir durum Malatya için de geçerliydi. İnönü'yü seçen Malatya da ikiye bölünerek Adıyaman ili kuruldu. Kuşadası İzmir'den alınarak Aydın'a bağlandı³⁴. Bölükbaşı'na göre, Kırşehir'in ilçe yapılmasını isteyen Celal Bayar'dı. Bu konuda Bölükbaşı tanık olarak eski DP'li Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nu gösterdi.

1957 seçimleri öncesinde ise Kırşehir yeniden il yapılırsa da elinden alınıp Nevşehir'e bağlanan bazı ilçeleri geri verilmedi. Bölükbaşı'nın belirttiğine göre Hacıbektaş ve Kozaklı halkı Kırşehir'e bağlanmak istiyordu. Hatta buranın DP'li muhtarları da aynı fikirdeydi. Ancak bu istekler dikkate alınmamaktaydı. DP'li milletvekillerine ellerini vicdanlarına koyarak karar vermeleri için seslenen Bölükbaşı, hatanın tam tamir edilmesi önerisinde bulundu:

"Anadan evlatlarını ayırmayın. Halka hizmet etmek isteyen bir Hükümet böyle mi yapar?"

Kozaklı ve Hacıbektaş'ın tekrar Kırşehir'e bağlanması talebini tekrarlayan Bölükbaşı'na muhalefet partilerine mensup milletvekillerinin yanı sıra yirmi DP milletvekili de destek verdi. Ancak öneri kabul edilmedi. Kozaklı ve Hacıbektaş dahil edilmeden Kırşehir'in yeniden il yapılmasına dair kanun tasarısı, oturuma katılan 273 milletvekilinin 272'sinin oyuyla kabul edildi. Tasarının görüşmeleri devam ederken Bölükbaşı'na Meclis'e hakaret ettiği gerekçesiyle üç celse Meclis'ten uzaklaştırma cezası verildi³⁵.

Millet Partisi, 1948'de kurulmuştu. Partinin fahri genel başkanı Mareşal Çakmak, partinin genel başkanı da Yusuf Hikmet Bayur'du. Bayur, anti İnönücü kanattandı. Parti içerisindeki çatışmalar neticesinde Bayur partiden ayrılmış, parti de 1953'te kapatılmıştı. Daha sonra parti, Cumhuriyetçi Millet Partisi adıyla yeniden kurulmuştu. Partinin genel başkanı Bölükbaşı idi. Bayur ise bu süreçte DP saflarına katılmıştı. 1957 seçimleri öncesinde, muhalefet partilerinin (CHP, HP ve CMP) işbirliği yapması söz konusu olunca Bayur, bu durumu Meclis kürsüsünde

³³ *Muhalefette İsmet İnönü*, ss. 277-279.

³⁴ Menderes, Aydınlydı.

³⁵ "Kırşehir tekrar vilayet oldu", *Milliyet*, 13 Haziran 1957.

eleştirmişti. Bayur'a göre, inkılâpları yıkmak isteyen bir parti ile inkılâpları savunduğunu söyleyen bir partinin işbirliği ahlâksızlıktı. Bayur'un kastettiği partiler, CMP ile CHP idi. Bayur daha sonra şunları söyledi:

"Bunlar üçte iki çoğunluğu alsalar bile Anayasayı değiştirmezler. İki sene gitmezler. Bunlar işbirliğini, hürriyeti boğmak için isterler. Ben hayret ederim. İsmet İnönü nasıl bu işe girmiştir. Kendisinden rica ediyorum. Bu işten vazgeçsin".

İnönü, Bayur'a verdiği cevapta işbirliğini savundu:

"CMP, Hikmet Bayur'un bahsettiği parti değildir. Şimdiki CMP'liler Bayur'dan kat kat üstün kimselerdir. Bayur, nerden başladı, şimdi hangi çukurdan konuşuyor. İnkılaplardan en az bahsedecek olan kimse belki de Bayur'dur.

İşbirliği yapacağız. Bu, inkılâpların en sonucusudur. Bütün akli başında olanlar bizimle olacaktır".

Tekrar kürsüye gelen Hikmet Bayur, İnönü'ye verdiği cevapta Atatürk-İnönü anlaşmazlığına değinerek, İnönü'nün Atatürk'ü sevmediğini ileri sürdü:

"İsmet Paşa, Atatürk'ü niye sevmez. Başvekillikten niye düşürülmüştür. Anlatacağım.

İsmet İnönü, Başvekillikte şahsen Atatürk'ten her ay 2000 lira aylık almıştır. Başvekillikten düştükten sonra ona ayda yine 3000 lira verilmiştir. Bu kadar nimeti kursağında olan bir adam Atatürk'ün adını unutturmağa çalışmıştır. Hatta şimdi Atatürk'ü yıkmak isteyen bir parti ile işbirliği yapmaktadır. Bu, puldan ve paradan resmini kaldırmağa da benzemez. Başvekâlete kim getirilirse İnönü ona düşman olur. Bayar, Başvekillikte iken Atatürk, İnönü'ye itibar etmemiştir".

İnönü-Bayur çatışmasına dönen bu diyalogda eski defterlerin açıldığı, geçmişin işin içine karıştırıldığı görülmektedir. Bayur'a İnönü şöyle yanıt verdi:

"Rahmetli Atatürk'ün bana çok yardımı vardır. Bu, bir arkadaşlık hududu içinde olmuştur. Benim Amerika'da ve İsviçre'de param çıkmamıştır. Ayıp olan, iktidarda iken Bankalardan para almaktır. Celal Bayar'ı İktisat Vekaleti'ne getiren benim. Atatürk'ün bundan haberi bile yoktu.

Hikmet Bayur Millet Partisinin başına bir bela idi. Millet Partisinin başını yedi. Şimdi size kendisini değerlendirmeye çalışıyor. (...)
Ben, doğrudur, 3000 lirayı almıştım. Reiscumhur olduğum zaman bir gün Celal Bayar geldi. İş Bankasına 57 bin lira borcu olduğunu ve bunu iptal ettirmemi söyledi. Ben de bunun kabil olamayacağını, fakat Atatürk'ün bana verdiği 3000 liranın 40 bin lira kadar yekun tuttuğunu ve 57 bin lirayı da şahsi paramdan tamamlayacağımı söyleyerek bu borcu kapatmış oldum. Bayar bilahare birkaç sene sonra borcunu iade etti”.

Bayar'ın İktisat Vekilliğine getirilişinden Atatürk'ün haberinin olmadığı doğru olmasa gerekir. Diğer taraftan İnönü'nün Bayar'a borç vermesi ve bunun Meclis kürsüsünden anlatılmış olması kayda değerdir³⁶.

1957 seçim kampanyası sırasında geçmiş defterlerin yine açılmaya devam edildiği görülmektedir. Bu konuda tek parti döneminin gayet verimli bir dönem olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aslında günümüzde yapılan tartışmaların önemli bir bölümünün DP döneminde ilk kez gündeme geldiği ve bugün tekraren ele alındığı ortaya çıkmaktadır. Örneğin Cumhurbaşkanı Bayar, CHP'nin 12 Ada'nın yitirilmesine ses çıkarmadığını söylerken Menderes de İnönü'yü “kindar” ve “iktidar hastası” olarak tanımlamaktaydı³⁷.

1957 seçimleri öncesinde CHP, çoğunluk sisteminin sakıncalarını, temsilde adaleti sağlamadığını görerek nispi seçim sistemini savunmaya başlamıştı. Bayar ise İstanbul'da yaptığı seçim konuşmasında nispi seçim sisteminin Türkiye'ye uygun olmadığını belirtti³⁸. 1957 seçimleri erken seçim olarak DP'nin öne aldığı seçimlerdi. DP'nin giderek otoriterleşme eğilimlerinin görülmeye başladığı ve bunun da seçimlere yansıdığı bir ortamda seçimlere gidildi. İsmet Paşa'nın eleştiri oklarının arasında seçimlerde 1950'nin gerisine düşülmesi de vardı ve elbette 1946 özeleştirisi de: “46'da biz hücrede gizli rey vermeyi, ne işitmiş ne de görmüştük. Bu hali aldık, tekamül ettirdik, 1950'ye getirdik. İktidar bunu 1950'de aldı. Geriye götüre götüre bugünkü haline getirdi”.

³⁶ “Meclis feshedildi”, *Milliyet*, 12 Eylül 1957.

³⁷ “Seçim mücadelesi kızışıyor”, *Milliyet*, 14 Ekim 1957; *Muhalefet'te İsmet İnönü (1956-1959)*, (Derleyen Sabahat Erdemir), İstanbul, 1959, ss. 135-136

³⁸ “İstanbul heyecanlı mitinglere sahne oldu”, *Milliyet*, 21 Ekim 1957.

İnönü'nün hedefinde seçim kampanyasında muhalefete yönelik eleştirilerde bulunan Cumhurbaşkanı Bayar da vardı: *"Verdikleri nutuklarda adaletin tarihinden, basın hürriyetinden, seçim emniyetinden bahseden bir kelime işitiyor musunuz? Devlet Reisinin başlıca vazifesi vatandaşa adaleti ve emniyeti vermektir"*. Oysa İnönü'ye göre Bayar, ülkedeki gerilimin nedeni ve teşvik edeni idi. Kırşehir vilayetinin muhalefete oy vermesinden dolayı ilçe yapılmasını isteyen Bayar olduğunu herkes bilmekteydi. Bayar, bunu neden istediğini ve bu konudaki manevi sorumluluğunu hiç açıklamamıştı. Adalet sisteminin de bozulmasını TBMM'deki nutuklarında teşvik etmişti.

İnönü, Bayar ve Menderes başta olmak üzere iktidarın Tek Parti Dönemi'ne dair eleştirilerine cevap vermek için geçmişten söz etmek zorunda kaldığını, geçmişe dair anlatacak çok şeyi olduğunu, Milli Mücadele döneminde Yeşil Ordu ile maceralara girenleri henüz anlatmadığını söyledi³⁹. İnönü'nün burada ima yoluyla bahsettiği Bayar'dı.

İktidarın 1950'lerin başında sadece muhalefet partilerine yönelik olan olumsuz tavrı, giderek daha geniş kesimleri hedef almaya başladı. Basın, üniversite ve yargı, 1954 yılından itibaren yoğun bir şekilde iktidar baskısı ile karşı karşıya kaldı. DP'nin kademeli bir şekilde otoriterleşmesi, kurulmakta olan demokratik rejim açısından hiç de olumlu değildi. DP iktidarı, otoriterleşme konusunda attığı adımı muhalefet partileri, basın, üniversite ve yargı çevrelerinde kabul ettirebilmek için öncelikle bir yumuşama iklimi yaratıyor, esen bahar rüzgârlarından sonra sindirilen otoriter adımı yenileri izliyordu. Otoriterleşme eğiliminden DP Meclis Grubu ve örgütü de nasibini aldı. Menderes-Bayar ikilisi, hem DP Meclis Grubu'na hem de parti örgütüne tamamen egemen oldular; bütün isyan denemeleri başarısızlıkla, partiden tasfiyelerle sonuçlandı. Yaşanan siyasal sorunlar, ekonomik sorunlarla senkronize bir şekilde ilerledi. 1954 yılından itibaren ekonomik büyümenin yavaşlaması, dış kredi sorunları, döviz darlığı, karaborsa ve enflasyon kendini hissettirmeye başladı ve bu sorunlar, 1950'lerin ikinci yarısından sonra siyasal otoriterleşme ile birlikte ülkenin ana gündemini oluşturdu.

³⁹ "Dün mitingde konuşamayan İnönü basına beyanat verdi", *Milliyet*, 21 Ekim 1957; *Muhalefet'te İsmet İnönü*, ss. 152-154.

1 Kasım 1958'de TBMM'nin açılış konuşmasını yapan Bayar'ı eleştiren İnönü, "Reisicumhurun, DP Genel Başkanının itham ve tasavvurlarını açıktan desteklediğini" ileri sürdü⁴⁰. Gerçekten de Bayar, Cumhurbaşkanı olduğu dönemde ülkedeki siyasal gerilimi düşürmek için çaba harcamak bir yana gerilimi besledi. İnönü'nün 1946-1950 yılları arasında oynamaya çalıştığı "hakem" rolünü hiçbir zaman benimsemedi. Nitekim bu nedenle de Bayar, "12 Temmuz Beyannamesi" gibi bir bildiri ile iktidar ile muhalefetin gerilimini düşürmeye girişmedi. Bayar, 1950 ile 1960 arasındaki dönemde siyasal gerginliği yumuşatma yönünde politika izleseydi, 27 Mayıs'a giden süreç gerçekleşmeyebilirdi.

1958 sonunda Hürriyet Partisi, CHP ile birleşti. İnönü, bu birleşmenin ardından yurt gezisine çıktı. İki partinin birleşmesinin toplumsal tabandaki karşılığını görmek istiyordu. 50 milletvekilinin de eşlik ettiği gezi, Güney ve Güneydoğu illerini kapsamaktaydı. İnönü, burada yaptığı konuşmada iktidarın en kötü Ortadoğu yönetimleri gibi ülkeyi yönetmeye çalıştığını, oysa 1958 Türkiye'sinde halkın artık insan haklarına inandığını ve böyle bir idareye izin vermeyeceğini belirtti. İnönü'nün hedefinde iktidarın şiddet politikalarını onaylayan ve teşvik eden Bayar da vardı. Bayar'ın muhaliflerin karınca gibi ezilmesini istediğini ileri süren İnönü, iktidarın da pahalılık karşısında refah edebiyatı yaptığını söyledi⁴¹.

Muhalefetin birleşme çabalarına ve var olan ekonomik sorunlara karşı DP'nin yanıtı Vatan Cephesi ile cepheleşme siyaseti oldu. İnönü, 1959 baharında Ege Taarruzu adıyla bilinen bir geziye çıktı. Bu gezide olaylar çıktı; Uşak'ta DP'lilerin taşlı saldırısına uğrayan İnönü, İstanbul Topkapı'da da saldırıya uğramış, linç edilmek istenmişti.

İnönü, Topkapı saldırısının ardından düzenlediği basın toplantısında (5 Mayıs) iktidarın gözetiminde ve teşviki ile yapılan saldırıların yanlışlığına dikkat çekti ve idareden (devletten) eşitlik istedi⁴²:

- 1. Devlet kuvvetleri tarafından eşit gözle korunmak hakkı istiyoruz.*
- 2. Memlekette idarelerin gelip gitmesini, yalnız ve ancak eşit haklar ve dürüst tatbikat ile doğacak bir seçim emniyetinden bekliyoruz.*

⁴⁰ "İnönü, Bayar'a cevap verdi", *Milliyet*, 5 Kasım 1958.

⁴¹ "İnönü 'şiddet projesi yürümez' dedi", *Milliyet*, 7 Aralık 1958.

⁴² "İnönü, idareden eşitlik istedi", *Milliyet*, 6 Mayıs 1959; *Muhalefet'te İsmet İnönü*, ss. 382-383.

Bütün mücadelemizi ve arzularımızı bu basit esaslar içinde hülasa etmek mümkündür”.

CHP'nin Ege Taarruzu'nun hemen ertesinde, 6 Mayıs'ta DP Meclis Grubu toplanarak, muhalefete karşı “*daha tesirli ve esaslı tedbirler*” alınmasına dair daha önceden hazırlanmış bir raporu, TBMM'de ilgili komisyona göndermeye karar verdi. Grup toplantısından önce Cumhurbaşkanı Bayar da TBMM'ye gelmiş ve temaslarda bulunmuştu. Dolayısıyla alınması planlanan şiddet tedbirlerinin arkasında Bayar da vardı. Grup toplantısı sonrasında yayınlanan bildiride de, CHP'nin olayların sorumlusu olduğu belirtiliyordu⁴³.

İnönü, 1950'de iktidardan muhalefete düşmeyi göze alabilirken – ve bunu demokrasinin bir gereği olarak görürken-, 1960'da Bayar ve Menderes iktidarı, muhalefete düşmeyi göze alamadılar, giderek demokrasiden uzaklaştılar. Bu nedenle de 1950'de kendisini destekleyen kesimlerin (basın, üniversite, ordu, aydınlar ve kentli kesimler) desteğini yitirdiler. Bu kesimler, muhalefet partisini desteklemeye yöneldiler.

27 Mayıs öncesindeki son dönüm noktalarından biri de Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasıdır. Yasama organı bünyesinde oluşturulan bu komisyona –ki hepsi iktidara mensuptu ve muhalefetten bir tek temsilci bile alınmamıştı-, yargı yetkisi verilmekteydi. Bir nevi İstiklal Mahkemesi yetkisine sahip olan komisyonun demokratik bir dönemde, muhalefetten temsilci almadan oluşturulması ve ona verilen aşırı, antidemokratik yetkiler, iktidar ile muhalefet arasında iplerin kopmasına yol açtı. Komisyonun kurulmasında ve ona verilen yetkilerde iyi niyet aramak pek de mümkün değildi.

DP iktidarı açısından son kırılma noktalarından biri olan Tahkikat Komisyonu'nun kurulması (27 Nisan) ve buna karşı öğrenci olaylarının patlak vermesi (28 Nisan) üzerine Başbakan Menderes, önemli bir Anayasa Hukukçusu olan Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'i arayarak Ankara'ya çağırdı. Menderes'in siyasal anlamda DP'ye yakın olan Başgil'e verdiği değeri telefondaki sözlerinden anlamak mümkündür:

“Aziz hocam, uzun zamandan beri sizi arayamadığım için çok özür dilerim. Ne durumda olduğumu tahmin edersiniz. Nasihatlerinize her zamankinden daha çok ihtiyacımız var. Eğer fazla rahatsız

⁴³ “CHP'ye karşı sert tedbirler alınıyor”, *Milliyet*, 7 Mayıs 1959.

olmayacaksınız hemen bu akşam Ankara'ya hareket etmenizi çok rica ediyorum”.

Başgil, Menderes'in daveti üzerine Ankara'ya geldi. Cumhurbaşkanı Bayar, kendisini yemeğe çağırdı. DP ileri gelenleri ile birlikte Çankaya'da yemek yediler. Tarih 29 Nisan'dı. Yemekte Başgil, Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasına değil, ona verilen yetkilere karşı çıktığını, tanınan yetkilerin Anayasa'ya aykırı olduğunu söyledi. Bu durum, Menderes ve Bayar'ın hoşuna gitmese de Başgil'i dinlemeye devam ettiler. Başgil, sertlik yanlısı politikalarından vazgeçilmesini önerdi. Basına getirilen kısıtlamaları ve TBMM görüşmelerinin yayınlanmasının yasaklanmasını eleştirdi. İstanbul Üniversitesi'ndeki olaylar sırasında ordu ile üniversite gençliği arasındaki yakınlaşmaya dikkat çekti.

Başgil, iktidarın ne yapması gerektiğine dair soruyu yemekten sonra daha dar bir gruba yanıtladı. Bu grupta Bayar, Menderes, Meclis Başkanı Refik Koraltan ve Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu vardı. Başgil şu net önerilerde bulundu:

“Her şeyden önce, Menderes Kabinesi derhal istifa etmelidir. Bundan sonra, mümkün olduğu nisbette, muhalefete de birkaç bakanlık vererek, Meclisteki mutedil şahsiyetlerden yeni bir kabine kurmalıdır. Böylece, bir nevi koalisyon kabinesi, daha doğrusu milli birlik kurulmuş olacaktır. Bu yeni hükümet, kendisinden öncekinin takip ettiği politikayı bir yana bırakarak tam serbesti içinde kararlarını alacak ve Meclise, Anayasa'ya aykırı olduğu iddia edilen kanunların, bilhassa Salahiyetler Kanununun tadilini teklif edebilecektir. Bu şekilde hareket edilince, artık muhalefet, hükümeti itham etmek için bir bahane bulamayacak ve siyasi tansiyon düşecektir”.

Gerçekten de Başgil'in önerileri son derece yerindeydi. Siyasal tansiyonun düşmesinin ardından gidilecek erken seçimler, Türkiye'de demokratik yollarla iktidarın değişmesinin gelenekleşmesinin önünü açacaktı.

Bayar, Başgil'in önerisine şiddetle karşı çıktı. Bunu “*zaaf alameti*” olarak tanımladı ve rakiplerinin cesaretlenmesine yol açacağını ileri sürdü. Bayar'a göre buhran zamanında hükümeti değiştirmek yersiz bir hareketti. Yapılması gereken sert tedbirler almaktı⁴⁴.

⁴⁴ Bu tarihten birkaç yıl önce bir CHP yayın organında yer alan şu yorum bu noktada dikkat çekiciydi: “*Demokraside hudutsuz hürriyet yoktur da, hudutsuz salahiyet var mıdır?*” Bkz. Kemal Aşkar, “İhtilal isnadı mı?!” *Altıok*, Yıl 5, Sayı 6, 10 Ekim 1958.

Menderes ise, sorunun kaynağı kendi ise istifa edebileceğini, ancak hükümetin istifası durumunda işlerin daha kötüye gidebileceğinden endişe duyduğunu söyledi. Sokak eylemleriyle Türkiye’de istifa eden bir hükümetin olup olmadığını soran Menderes’e Başgil, yine soruyla cevap verdi:

“Siz bana tarihimizde on seneden beri bu memlekette gerçekleştirilmeye çalışılan demokrasiye benzer bir demokrasi örneği verebilir misiniz?”

Başgil, kendi sorusunu kendi yanıtladı. Böyle bir gelenek hiç oluşmamıştı:

“Ve Sayın Başvekil bundan böyle ilk defa bu nevi bir örf ve adeti ortaya çıkarmak şerefi size düşmektedir”.

Görüşmenin ardından toplanan Bakanlar Kurulu da bu isteği kabul etmedi⁴⁵. Dolayısıyla 27 Mayıs öncesinde iktidarın eline geçen son fırsatlardan biri de değerlendirilemedi. Mayıs ayında da siyasal gerilim tırmanmaya devam etti. 555K olayları ve 21 Mayıs’taki Harp Okulu öğrencilerinin sessiz yürüyüşü göz göre göre gelen askeri darbenin⁴⁶ kilometre taşları oldular.

Tahkikat Encümeni üyesi Nusret Kirişçioğlu’nun hazırladığı Encümen Raporu, CHP’ye yönelik ağır suçlamalardan sonra yürütme, yasama ve yargı alanlarına dair önlemler de sıralamaktaydı. Yargıya ilişkin getirilen öneri ise şöyle idi:

“Eğer CHP propagandası bugün tatbik etmekte olduğu muhalefet usullerinde ısrar ederlerse, bu parti faaliyetleri ve hatta bizzat partinin manevi şahsiyeti hakkında bazı kazai tedbirlerin alınması da icap eder”⁴⁷.

Kirişçioğlu’nun raporunda dile getirilen öneri, CHP’nin kapatılmasıydı. DP’de Tahkikat Encümeni’nin raporu yönünde değil de, Başgil’in önerileri yönünde eğilim olsaydı ve bunlar uygulanabilseydi, askeri darbenin gerçekleşmemesi olasıydı.

⁴⁵ Doğan Duman, “27 Mayıs Hükümet Darbesi ve Dönemin Akademisyenlerinin Darbe Karşısındaki Tutumları”, 19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye’de İktidara Müdahaleler ve Darbeler Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 21-23 Mart 2018-Yozgat Cilt-2, (Haz: Selcan Koçaslan) Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s.1025.

⁴⁶ Göz göre göre gelen askeri darbe, Marquez’in işleneceğini herkesin bildiği bir cinayet öyküsünü anlattığı ünlü romanını hatırlatmaktadır. Bkz. Gabriel Garcia Marquez, *Kırmızı Pazartesi*, (çev. İnci Kut), Can Yay., İstanbul, 2011.

⁴⁷ Nusret Kirişçioğlu, *12 Mart (İnönü-Ecevit) ve 1960 Tahkikat Encümeni Raporum*, İstanbul, 1973.

27 Mayıs darbesi sırasında neredeyse direnen tek kişi Bayar'dı. O'nun da direnişi sınırlı ve kısa oldu. Darbeciler elinden silahını alarak kısa sürede Bayar'ı etkisiz hale getirdiler. Bayar, İttihatçı kökenliydi. Sonra CHP'li ve en son da DP'li oldu. Yine de aslında Bayar'ın ruhu hep İttihatçı kaldı. Bayar için "Son İttihatçı" demek abartı olmayacaktır. Komitacı ruhu, örgütçü ve çatışmacı kimliği onun demokratik bir ortamda uzlaşmacı bir tavır sergilemesine engel oldu. Bununla birlikte Yassıada yargılamalarındaki dik duruşu Bayar'a ciddi bir saygınlık da kazandırdı. Yakın dönem Türkiye tarihinin siyasallaşmış yargı örneklerinden biri olan Yassıada yargılamalarında Bayar da idama mahkum edildi. 65 yaşından büyük olması nedeniyle cezası ömür boyu hapse çevrildi. Yassıada'dan Kayseri Cezaevi'ne gönderildi.

1963 yılı Mart ayının dikkat çekici gündemlerinden ve hükümeti dolayısıyla Başbakan İnönü'yü ilgilendiren konularından biri de Celal Bayar'ın affı konusuydu. Bayar, Ekim 1962 tarihli aftan yararlanamamıştı. Bayar için bir af çıkarılması da söz konusu değildi. Çözüm olarak Bayar'ın sağlık durumu gerekçe gösterilerek affedilmesi gündemdeydi. Dolayısıyla af için bir kılıf uydurulmak isteniyordu. Bunun için Bayar'ın bir sağlık heyetinin muayenesinden geçerek rapor alması ve tahliye edilmesi planlanıyordu. Böylece Bayar için dolaylı bir af sağlanmış olacaktı⁴⁸. Yapılan muayene sonucunda Bayar'ın 6 aylığına tahliyesine karar verildi⁴⁹. Bayar'ın ciddi bir sağlık sorunu yoktu. Bu, sağlık gerekçeli siyasal bir aftı.

Celal Bayar'ın sağlık gerekçesiyle tahliye edilmesi için işlemler sürerken, Mart ayı sonlarında Kemal Aygün ve İzzet Akçal gibi isimler, Bayar'dan önce tahliye edildiler. Gerekçe aynı idi. Bayar, 22 Mart'ta Kayseri Cezaevi'nden tahliye edildi. Bayar, hapisane çıkışında hastalığı nedeniyle ve geçici olarak tahliye edildiğini ve bunun bir öneminin olmadığını belirtti⁵⁰. Oysa iktidar, Bayar için dolaylı bir af çıkarmıştı ve Bayar bunu görmek istemiyordu. Muhtemelen altı aylık süre dolduğunda yine uzatılacak, konjonktür oluştuğunda tam anlamıyla bir af çıkarılacaktı. Bayar, Kayseri'den Ankara'ya geldi. Kendisini aralarında 50 kadar AP milletvekilinin de bulunduğu bir kalabalık karşıladı. Bayar'ın Ankara'ya gelişi gösteriye dönüşünce, buna tepki olarak savaş

⁴⁸ "Kurul karar verirse Celal Bayar tahliye edilecek", *Milliyet*, 10 Mart 1963.

⁴⁹ "Bayar'ın 6 ay için tahliyesi kararlaştırıldı", *Milliyet*, 13 Mart 1963.

⁵⁰ "Tahliye edildi", *Milliyet*, 23 Mart 1963; "Bayar serbest", *Hürriyet*, 23 Mart 1963.

uçakları Ankara üzerinde alçaktan uçuş yaptı⁵¹. Aslında bu süreç, yaşanabilecek sorunların habercisi gibiydi. İktidarın ordu ile gerilim yaratmadan çıkardığı affin önemini ve değerini kavramayan Bayar'ın tavrının yanlışlığı ortada idi. Hem hükümeti hem de kendini zor durumda bırakacaktı.

Bayar'ın Ankara'ya gelişinin siyasal bir gösteriye dönüşmesinin ardından olaylar çıktı. Protesto mitingi yapan gençlerle AP'liler çatıştı. AP Genel Merkezi ve Yeni İstanbul gazetesi taşlandı. Hükümet, Bayar'a uyarıda bulundu ve bir yere gitmeden iki saat önce Emniyet'e bilgi vermesi istendi. Ayrıca Bayar'ın tekrar sağlık kontrolünden geçirilmesi gündeme geldi⁵². Böylece sağlık sorunu olmayan Bayar'ın tekrar hapishaneye dönmesinin yolu açılmış olacaktı.

AP Genel Merkezi'nin saldırıya uğramasını protesto eden AP'liler Meclis'i terk ettiler. İnönü ise "Arzu buyurdıkları kadar dışarıda kalabilirler" dedi ve "Ama mitingler yaparım derlerse bunu hukukçulara tetkik ettiririm" uyarısında bulundu. AP'nin orduyu ve 27 Mayıs'ı hedef aldığı doğrudu, ama İnönü'nün sözleri de 1960 öncesinde DP iktidarının muhalefete karşı tavrına benziyordu. İnönü, orduya ilişkin Meclis'te koruyucu bir konuşma yaptı⁵³:

"Bundan sonra müsamaha yoktur. Kanunlar müsamahasız tatbik edilecektir. Ordu her türlü tecavüzdten masum kalacaktır. Ona uzanacak her el, her hareket kanun yoluyla önlenecektir".

İnönü'nün orduya yönelik bu koruyucu tavrının bir nedeni, gerçekten orduyu korumaktı. Ancak tek neden de bu değildi. Ordunun hâlâ siyasal yaşam üzerinde gölgesi varken ve demokrasi son derece kırılğan bir süreç yaşarken, ordunun -AP'nin tahrikiyle- tekrar siyasete

⁵¹ "Ankara'ya gelişi sırasında Bayar'a tezahürat yapıldı", *Milliyet*, 24 Mart 1963. Celal Bayar'ın bu gösteriler sırasında hem din ve hem de Mehmetçik istismarı yaptığı dile getirilmekteydi. Bkz. *Yön*, Yıl 2, Sayı 67, 27 Mart 1963.

⁵² "Ankara'da protesto mitingi yapan gençlerle AP'liler döğüştü", *Milliyet*, 25 Mart 1963; "Bakanlar Kurulu bugün son olayları görüşecek", *Milliyet*, 25 Mart 1963; "Hükümet Bayar'a ihtarda bulundu", *Milliyet*, 25 Mart 1963; "Bazı gazeteler ve AP yine taşlandı", *Milliyet*, 26 Mart 1963; Metin Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı, 1961-1965*, Bilgi Yay., Ankara, 1992; Feroz Ahmad-Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yay., Ankara, 1976, ss. 259-260. Olayların büyümesini askeri birliklerin çatışan grupların arasına girmesi önledi. Bu, İstanbul ve Ankara için de geçerliydi. Bkz. "Askeri bir birliğin müdahalesi feci bir çatışmayı önledi", *Milliyet*, 27 Mart 1963.

⁵³ "İnönü Meclis'te 'Artık müsamaha yoktur' dedi", *Milliyet*, 26 Mart 1963.

müdahalesini önlemek, bir diğer nedendi. Nitekim iki ay sonra bir darbe girişimi daha gerçekleşecektir.

Olaylar ve protestolar günler boyunca devam etti. Protesto gösterisi yapan gençlere AP'lilerin "Komünistler" diye laf atması üzerine AP Genel Merkezi tahrip edildi⁵⁴. Bayar da tırmanan siyasal tansiyon üzerine evinden alınarak hastaneye götürüldü ve cezasını burada çekmesine karar verildi⁵⁵.

Bayar'ın şahsi hürriyetlerini kısıtlayıcı cezası, bir başka deyişle hapis cezası 8 Temmuz 1966 tarihli bir kararname ile kaldırıldı. Kararın altında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın, Başbakan Demirel'in ve Adalet Bakanının imzası vardı. Yüksek Adalet Divanı'nın 15.9.1961 tarihli kararıyla ölüm cezasına çarptırılan, MBK kararıyla cezası ömür boyu hapis cezasına çevrilen Celal Bayar'ın, "tıbben tespit olunan sürekli hastalıkları sebebiyle; yalnız, hükmedilmiş olan şahsi hürriyeti bağlayıcı cezalarının kaldırılması, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 97'inci maddesi 2'inci fıkrası hükmü gereğince uygun görülmüştür" denilmekteydi. Bu ceza kaldırılmakla beraber siyasal yasakların kaldırılması henüz söz konusu değildi⁵⁶.

1969 seçimleri öncesinde Celal Bayar'ın affı konusu tekrar gündeme geldi. Ekim ayında yapılacak seçimler öncesinde konunun gündeme gelmesi şaşırtıcı değildi. Af konusunda -DP tabanından oy almakla birlikte- AP lideri Demirel pek de istekli değildi. İnönü, bir siyasal yasağı kaldırmak, seçimler öncesinde siyasal bir avantaj elde etmek ve Bayar'ın affıyla Demirel'i zor durumda bırakmak gibi nedenlerle aftan yana tavır aldı. Diğer taraftan İnönü'nün kararı ahlaki ve vicdani açıdan İnönü'ye üstünlük de sağlamaktaydı. Bu siyasal konumlanış, hem ordu ve hem de CHP içerisinde tepkiler çekse de İnönü, aftan yana kararlı bir tutum izledi⁵⁷. İnönü, bu konuda yaptığı bir basın toplantısında Bayar'ın siyasal haklarının iadesi ve siyasal yasağının kaldırılması ile Anayasa ve 27 Mayıs'ın meşruiyetine gölge düşmeyeceğini, önerisinin bir seçim yatırımı ya da seçim taktiği olarak algılanmasıyla ilgilenmediğini belirterek gerekçesini şöyle anlattı:

⁵⁴ "AP Genel Merkezi dün tahrip edildi", *Milliyet*, 28 Mart 1963.

⁵⁵ "Bayar hastaneye alındı", *Milliyet*, 28 Mart 1963; "Bayar dün Ankara Hastanesine alındı", *Milliyet*, 29 Mart 1963; "Ankara'da da kanlı çarpışmalar", *Akşam*, 28 Mart 1963.

⁵⁶ BCA Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, 30-11-1-0, 320 - 29 - 3.

⁵⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Toker, *age*.

*“Siyasî hakların iadesi teşebbüsümüzü başarılırsak, onun sonucunda Anayasaya ve 27 Mayıs’ın meşruluğuna gölge düşürecek hiçbir şey yoktur. Aksine, intikam hisleri unutulacak hiç olmazsa yatışacak. Anayasa nizamının korunması kayıtları altında bu siyasî hakları iade edeceğiz. Geçmiş yaralar sarılacak; yeni yaraların açılmaması için zemin hazırlamış olacağız”*⁵⁸.

İnönü’nün partilileri -Bayar da dahil- DP’lilere siyasal af sağlanması konusunda ikna etmesi hiç de kolay olmadı. Parti Meclisi’nin ardından konu CHP Ortak Grubu’na geldi. CHP’nin 123 senatör ve milletvekili vardı. Bunların yarıya yakını oylamaya katılmadı. 57 kabul, 7 ret oyu ile Ortak Grup affı desteklese de önemli sayıda milletvekili ve senatör affa tavır almış oldu. Hatta İnönü’nün tavrı nedeniyle 1 milletvekili partiden ve 5 kişi de PM’den istifa etti. İnönü ise af konusunda milletvekili ve senatörleri deyim yerindeyse zorladı:

*“Ben burada boynumu sizlere uzatıyorum. Ne karar verirseniz verin. Ben verdiğim karardan dönmem”*⁵⁹.

İnönü’nün tavrı, sadece CHP’yi değil, ülkedeki tüm siyasal dengeleri de altüst etti. AP, bu tarihe kadar CHP’nin karşı çıkacağı gerekçesiyle affı Meclis’ten geçiremeyeceği bahanesini kullanıyordu. İnönü’nün aftan yana görüş açıklaması, AP’nin CHP bahanesini kullanması imkânını ortadan kaldırdı. Cumhurbaşkanı Sunay ve ordunun tavrı, bu konuda önemliydi. Sunay, İnönü ve Demirel ile bir araya gelerek konuyu görüştü. Aftan yararlanması beklenen DP’li sayısı 197 idi⁶⁰. İnönü’nün aftan yana tavır alması, Bayar’ın İnönü’yü ziyaret etmesine yol açtı. İkilinin bir araya gelmesi, *“Barıştılar”* manşetini beraberinde getirdi. İnönü, kararın ülkeye huzur getireceğini belirtmekteydi. İkili, 19 yıl aradan sonra Pembe Köşk’te ilk kez bir araya geliyordu. 1950 genel seçimlerinin hemen sonrasında İnönü ile Bayar Pembe Köşk’te görüşmüştü⁶¹. Haziran ayı içerisinde ise İnönü, Bayar’ı

⁵⁸ *İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri, 1968-1970*, (Hazırlayan İlhan Turan), TBMM Kültür ve Sanat Kurulu Yay., Ankara, 2004.

⁵⁹ “İnönü: ‘Ben asla kararımdan dönmem’”, *Milliyet*, 13 Mayıs 1969.

⁶⁰ *Milliyet*, 14 Mayıs 1969.

⁶¹ *İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri, 1968-1970; Milliyet*, 15 Mayıs 1969; “İnönü: Bu karar huzur getirecek”, *Ulus*, 15 Mayıs 1969. Görüşmenin 14 Mayıs 1950 seçimlerinin yıldönümünde olması da manidardı.

ziyaret etti⁶². Metin Toker, durumu İnönü'nün Türkiye'yi bir kere daha şaşırtması olarak yorumladı. Bunlar, 1945'te çok partili hayata geçmek, 1965'te ortanın solunu benimsemek ve DP'lilere af idi⁶³. Ancak TSK, affa karşıydı⁶⁴. İnönü de hükümetle ordunun ilişkilerine karışamayacağını belirterek işin içinden çıktı. Demirel bir tarafta ordu, diğer tarafta pek de aflarını istemediği DP'lilerle karşı karşıya idi. İnönü'nün aftan yana tavır alması, Demirel'i daha da zor durumda bırakıyordu. Demirel, af konusunda İnönü'nün kararlılığını göstermekte zorlanıyordu ve üstelik bu konuda istekli de değildi. Demirel'in, affı CHP/İnönü istemiyor bahanesi de ortadan kalkmıştı. İnönü, Demirel'i köşeye sıkıştırmıştı. Cumhurbaşkanı Sunay da ordunun karşı çıkmasının da etkisiyle affa karşı çıktı. Demirel bu süreçte Bayar'ın görüşme isteğini kabul etmedi. Demirel'in aftan yana tavır almaması, Demirel-Bayar kavgasına da yol açacaktı⁶⁵. İnönü, af konusunda kendilerine yapılan baskılara tepki gösterdi. Ordunun bir darbe yapması için gerekçe olmadığını da belirtti. Oysa aynı günlerde Cumhurbaşkanı Sunay, ordunun da etkisiyle affa karşı çıkmaktaydı. Bunun üzerine Hükümet, TBMM'deki af görüşmelerini ileri bir tarihe ertelemeyi tercih etti⁶⁶. Bayar, bu konuda AP'yi suçladı⁶⁷. Ecevit de affı AP'nin engellediğini, ama suçu orduya yıkmaya çalıştığını ileri sürdü⁶⁸.

Bayar'ın AP'ye tavır alışının ardından, AP'deki esas sorun 1969 seçimleri öncesinde ve sonrasında partideki bölünmeydi. Sürecin uzaması eski DP'lileri küstürdü. Eleştiri okları Demirel'i göstermekteydi. Af tasarısı seçimlerden önce Millet Meclisi'nden, seçimlerden sonra da Senato'dan geçti. Bununla birlikte eski DP'lilerin küskünlükleri sürdü ve 18 Aralık 1970'de Demokratik Parti kuruldu. Partinin kurucularına bakıldığında eski Demokrat Partililer dikkat çekmekteydi: Celal Bayar'ın

⁶² Nedim Yalansız, "27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri", *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer 2012, ss. 2585-2598.

⁶³ Metin Toker, "Paşa Türkiye'yi bir daha şaşırttı!..", *Milliyet*, 16 Mayıs 1969.

⁶⁴ *Milliyet*, 17 Mayıs 1969.

⁶⁵ *Milliyet*, 19 Mayıs 1969.

⁶⁶ *Milliyet*, 21 Mayıs 1969. Sözü edilen "ileri bir tarih" seçimlerden sonrasıydı. Demirel, orduyu rencide etmeden sorunu çözmekten yana olduğunu belirtmekteydi. Bu nedenle bulabildiği en iyi çözüm, affı ertelemektir. Bkz. *Milliyet*, 22 Mayıs 1969.

⁶⁷ "Bayar: Affı AP yöneticileri akim bıraktı", *Milliyet*, 16 Haziran 1969.

⁶⁸ *Milliyet*, 23 Haziran 1969.

kızı, Samet Ağaoğlu'nun eşi...⁶⁹ Demokratik Parti'nin kuruluşuyla birlikte AP'nin Meclis'teki üstünlüğü bir milletvekiline kadar düştü⁷⁰. Dolayısıyla gerçekleşmeyecek olsa da CHP açısından, AP iktidarı yerine CHP-Demokratik Parti koalisyonu bile ihtimal dâhilindeydi. Bayar, sonraki süreçte Demokratik Parti'yi destekledi, seçim kampanyalarına katıldı. Siyasi yasaklarının tamamen kalktığı 1974 yılının bahar aylarında Bayar, doğal üye olarak -eski Cumhurbaşkanı olması nedeniyle- katılabileceği Senato'ya katılmayı, seçilmemiş olması nedeniyle reddetti. Siyasi yasaklarının kalkmasının ardından 1975 yılından itibaren AP'yi destekledi ve Demirel'le de barıştı.

Sonuç

Milli Mücadele'yi yürüten A Takımı olarak tanımlayabileceğimiz kadro, Cumhuriyetin kuruluş sürecinde rejimin niteliği ve ülkeyi kimin yöneteceği noktasında fikir ayrılığına düştüler ve çatıştılar. TıCF deneyimi sonrasında lider kadro içerisinde Karabekir, Cebesoy, Orbay ve Bele tasfiyeye uğradılar. Bu tasfiye Fransız ve Sovyet devrimlerinden farklı olarak kanlı bir tasfiye olmadı. Onlarla barışma 1930'lu yıllarda kademeli bir şekilde gerçekleşti. Atatürk'ün başlattığı barışma politikasını İnönü devam ettirdi. Bu barışma sürecinin genişlemesinde ve 150'liklerin affında Bayar'ın da rolü vardı. İzlenen politika, Atatürk'ün "*yurtta barış, dünyada barış*" politikasının içeriye yansımaysıydı. İnönü kendi cumhurbaşkanlığının sonlarında bile muhalifleriyle, arasının açık olduğu insanlarla barışmaya çaba harcadı. Bunlardan biri de Mareşal Çakmak ile barışma girişimiydi. Ancak bu başarılı olmadı. Mareşal ve ailesi, İnönü'nün çabalarını karşılıksız bıraktılar, Mareşal'in 1944 yılında emekliliğe sevk edilmesini affedemediler.

Bayar ile İnönü ise 1950'den 19 yıl sonra bir araya gelerek ileri yaşta barışmayı becerbildiler. Bunda Bayar'ın siyasi yasaklarını kaldırmak için partisini ve orduyu da karşısına almayı göze alan İnönü'nün kararlı tutumunun etkisi büyüktü. O dönemde "*kuyudan*

⁶⁹ Yalansız, *agm*.

⁷⁰ Ahmad-Turgay Ahmad, *age.*, s. 403; "26'ların 'DP'si resmen kuruldu", *Milliyet*, 19 Aralık 1970. Bu dönemde AP içerisinde yaşanan sorunları -Demirel penceresinden- anlatan döneme dair bir kitap için bkz. Abdullah Uraz, *1970 Siyasi Buhranı ve İyçyüzü*, Son Havadis Yay., İstanbul, 1970.

adam çıkarmak” olarak tanımlanan girişim, halef-selef iki ismin barışmasına imkân sağladı.

Bayar, 1982 yılında BBC’ye verdiği röportajda İnönü ile barışmalarını ve son görüşmelerini şöyle anlatmaktadır⁷¹:

“Size İsmet Paşayla en son konuştuğumuzu anlatayım. (...) Mahkeme bizi siyasi haklarımızdan mahrum etmişti. Bize haklarımızın verilmesi için çok mesai gösterdi. Bundan dolayı barıştık kendisiyle. O da beni düşürdünüz diye, Atatürk onu attı beni aldı diye, koltuk meselesi insanlar için bir şey oluyor, kapris meselesi. Ve anlaştık. O bana geldi, ben ona gittim. Vefatından 3-4 ay evvel şurada, köşede yan yana oturuyorduk. Celal dedi, ben işitiyorum sen çok yemek yiyormuşsun, mideni dolduruyormuşsun, yapma bunu dedi. Bizim yaşımıza gelmiş olanların düşmeleri çok tehlikelidir dedi. Hakikaten de öyle. Dostça şey yapıyor bunları. O vakte kadar benim aklımda böyle bir şey yoktu. Şimdi dikkat ediyorum. Ama ara sıra düşünüyorum. Ve bana, ben hesap ettim ben senden küçüğüm dedi. Benim doğum tarihim aylarıyla yıllarıyla hesap etmiş. Kendi doğum tarihiyle hesap etmiş. Ben küçüğüm diyor. Jestleri vardır onun böyle. Bunu kabul et, ben senden küçüğüm. Ben de kabul ediyorum Paşam ama bir şartla. Nedir dedi. Bana ağabey dersiniz dedim. (Gülerek) Diyemedi, derim diyemedi. (Gülmeye devam ediyor) Böyle ayrıldık muhabbetle... Şimdi kendisini iyi hatırlıyorum. Fena taraflarını unuttum. İyi taraflarıyla dostluğu kafamda devam etmektedir”.

1969’da “Memlekette kin gütme davasını kaldırmak bende iman halindedir” diyen İnönü’nün Bayar’la birçok ortak noktası vardır. Hiç şüphesiz bunlardan biri Atatürk sevgisidir. İnönü, Atatürk için “Vatan sana minnettardır” derken, Bayar, “Atatürk seni sevmek milli bir ibadettir” demektedir. İnönü, Bayar’a nazaran daha uzlaşmacı iken Bayar daha çatışmacı bir karaktere sahipti. Bayar, “Bu kış komünizm gelebilir” derken, İnönü, ortanın solu politikasıyla Türkiye’de sola meşrutiyet kazandıran isimdi. Erken Cumhuriyet döneminden 1950’li yıllara kadar aralarındaki farklılıklara rağmen barışabilmeleri, Cumhuriyetin kurucu değerlerinin barışçı boyutunu ortaya koyması açısından anlamlıdır. Üstelik bu iki rakip siyasi aktörün barışabilmemesinin

⁷¹ Arşiv Odası: Celal Bayar, 1982- BBC Türkçe, <https://www.youtube.com/watch?v=4mZ3ffBisVQ> (son erişim tarihi 27 Temmuz 2022).

günümüz Türkiye'si açısından ders niteliğinde olduğunu hatırlatmak gerekir.

KAYNAKÇA

Arşiv

BCA Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, 30-11-1-0, 320 - 29 -3.

BCA Cumhuriyet Halk Partisi, 490-1-0-0, 574 - 2285 - 1.

BCA Muamelat Genel Müdürlüğü, 30-10-0-0, 13-74-14.

BCA Muamelat Genel Müdürlüğü, 30-10-0-0, 45-290-44.

Resmi Yayınlar, Söylev ve Demeçler

<https://web.archive.org/web/20160527053434/https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi-partiler.html> (son erişim tarihi: 23 Temmuz 2022).

İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri, 1968-1970, (Hazırlayan İlhan Turan), TBMM Kültür ve Sanat Kurulu Yay., Ankara, 2004.

Muhalefetde İsmet İnönü, Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla, (Derleyen Sabahat Erdemir), İstanbul, 1956.

Muhalefet'te İsmet İnönü (1956-1959), (Derleyen Sabahat Erdemir), İstanbul, 1959.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Hürriyet

Milliyet

Tan

Ulus

Yön

Kitaplar

Ahmad, Feroz -Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yay., Ankara, 1976.

Aras, Tevfik Rüştü, *Görüşlerim, İkinci Kitap*, İstanbul, 1968.

Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, Bates A.Ş. Yay., İstanbul, 1984.

Bakşık, Şeref, *CHP ile Bir Ömür*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009.

Başgil, Ali Fuat, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, (çev. M. Ali Sebük-İ. Hakkı Akın), Yağmur Yay., İstanbul, 1966.

- Bozdağ, İsmet, *Atatürk'ün Sofrası*, Emre Yay., İstanbul, 1995.
- Bozdağ, İsmet, *Toprakta Bile Bitmeyen Kavga: Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar*, Emre Yay., İstanbul, 1995.
- Burçak, Rıfki Salim, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara, 1998.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, İmge Yay., Ankara, 1990.
- Gündüz, Asım, *Hatıralarım*, (Haz. İhsan Ilgar), Kervan Yay., İstanbul, 1973.
- İnönü, İsmet, *Defterler (1919-1973), I. Cilt*, (Haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yay., Ankara, 2020.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar, 2. Kitap*, Bilgi Yay., Ankara, 1987.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yay., İstanbul, 1984.
- Kirişcioğlu, Nusret, *12 Mart (İnönü-Ecevit) ve 1960 Tahkikat Encümeni Raporu*, İstanbul, 1973.
- Kocahanoğlu, Osman Selim, *Atatürk-Karabekir Kavgası, Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Temel Yay., İstanbul, 2018.
- Marquez, Gabriel Garcia, *Kırmızı Pazartesi*, (çev. İnci Kut), Can Yay., İstanbul, 2011.
- Toker, Metin, *İnönü'nün Son Başbakanlığı, 1961-1965*, Bilgi Yay., Ankara, 1992.
- Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yay., İstanbul, 1970.
- Tunaya, Tarık Z., *Türkiyede Siyasi Partiler, 1859-1952*, İstanbul, 1952.
- Uraz, Abdullah, *1970 Siyasi Buhranı ve İçyüzü*, Son Havadis Yay., İstanbul, 1970.
- Uyar, Hakkı, *Demokrat Parti İktidarında CHP (1950-1960)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.
- Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2012.
- Uyar, Hakkı, *Türkiye'nin Demokrasi Devrimi: 1950 Seçimleri*, Anka Yay., Ankara, 2014.

Makaleler

- Aşkar, Kemal, "İhtilal isnadı mı?!", *Altıok*, Yıl 5, Sayı 6, 10 Ekim 1958.
- Toker, Metin, "Paşa Türkiye'yi bir daha şaşırttı!..", *Milliyet*, 16 Mayıs 1969.

Tunçay, Mete-Haldun zen, “1933 Darülfünunun Tasfiyesi veya Bir Tek-Parti Politikacısının nlenemez Yükselişi ve DÜŞÜŞÜ”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 10, Ekim 1984, ss. 6-20.

Yalansız, Nedim, “27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri”, *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer 2012, ss. 2585-2598.

İnternet

Arşiv Odası: Celal Bayar, 1982 - BBC Türkçe, <https://www.youtube.com/watch?v=4mZ3ffBisVQ> (son erişim tarihi 27 Temmuz 2022).

CELAL BAYAR - ADNAN MENDERES İLİŞKİSİ

Nurettin GÜLMEZ*

Giriş

Celal Bayar ve Adnan Menderes, Türkiye'nin tek parti ve demokrasi dönemlerini yaşamış, adlarından hâlâ çok söz edilen, Türk siyasetine damga vurmuş insanlardır. Celal Bayar, Milli Mücadele döneminde Ziraat Bankası'ndan sorumlu memur, Türkiye Cumhuriyeti döneminde İş Bankası'nın kurucusudur. Türkiye'de milli ekonominin temellerini atan kişiler arasındadır. Adnan Menderes; Türk halkına daha fazla değer vermiş, karnını doyurmuş, Atatürk'ün "*Köylü milletin efendisidir*" sözünün gereğini yerine getirmeye çalışmış ve demokrasi dönemini başlatmıştır.

Menderes, Atatürk'ün 1924 Anayasası'na koyduğu; "*Egemenlik kayıtsız ve şartsız milletindir. Millet bu egemenliği, Türkiye Büyük Millet Meclisi aracılığıyla kullanır,*" ilkesini uygulayan liderdir. 1924 Anayasası, ordu ve aydınının devlet yönetimini reddeder. 1961 Anayasası'nda bu anlayış değiştirilmiştir. 1961 Anayasası'nı hazırlayanlar millete güvenmedikleri için "*Egemenlik, kayıtsız ve şartsız milletindir. Fakat millet bu egemenliği belirli kurumlar aracılığıyla kullanır,*" demişlerdir. Böylece egemenlik, milletten ve Meclis'ten alınmış, ordu, üniversite, bir kısmı atanmış daimi senatörlerden meydana gelen Cumhuriyet Senatosu, Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı, TRT gibi özerk kuruluşlara dağıtılmıştır. 1960 Darbesiyle devrilirken Menderes, anayasada yazılı olan görevlerini yapmadığı ve anayasada olmayan yetkileri kullandığı için değil, anayasada olmayan, darbeciler ve ortaklarının var saydıkları görevleri yapmadığı için suçlanmıştır. Bu suçlamalarla ilgili olarak 1960 Darbesi sonrası Celal Bayar'ın deyişiyle

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, gulmeznurettin@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-4530-0491.

“Siyasi Cüzzam Kampına” sevk edilen insanların çoğunun göğsünde Kırmızı ve Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası vardır.¹

Bu çalışmada, 1960 Darbesi sonrası 17 Eylül 1961’de darağacında can veren Menderes ile Celal Bayar arasındaki ilişkiler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Biri cumhurbaşkanı, diğeri başbakan olan ve 1914 yılından beri tanışan iki liderin aralarındaki ilişki ele alınmıştır.

1. İlk Tanışma ve İlk Yıllar

Celal Bayar 1883 ve Adnan Menderes 1899 doğumludur. Aralarında on altı yaş fark vardır. Bu yüzden ilk tanışma farklı bir ortamda gerçekleşmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası’nın İzmir sorumlusu iken İzmir’de İttihat ve Terakki Mektebi’nde okuyan, sonra bu okuldan ayrılıp Amerikan Koleji’ne geçen Adnan Menderes ve iki arkadaşı Celal Bayar ile görüşmeye gelmişlerdir. On beş-on altı yaşlarında ve temiz giyimli bu üç genç, Amerikan Koleji’nde görev yapan misyoner rahiplerin Müslüman öğrencilere yönelik Hıristiyanlaştırma propagandasından şikâyetçi olmuşlardır. Celal Bayar’ın bu öğrencilerle ilgili ilk değerlendirmesi, “vatansever çocuklar” olmuştur. İşte o vatansever çocuklardan biri de Adnan Menderes’tir. Bu da gösteriyor ki Menderes, çevresinde olup bitenleri değerlendirme gücüne sahip ve sonuç almak için harekete geçmeyi bilen bir karakterdir. Celal Bey, öğrencilerin şikâyetlerini okul idaresi ve maarif müdürlüğüne iletmiş, soruşturma açılmış ve sonunda bu öğretmenler değiştirilmiştir.²

Celal Bey, bu gençlerden birisinin Adnan Menderes olduğunu yıllar sonra yine Adnan Menderes’ten öğrenmiştir. Bu gencin daha sonra dostu olduğunu ifade etmiştir. Siyasi şahsiyet olarak birbirlerini tanımaları Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kapandığı yıllarda olmuştur.³ Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kapanması sonrası dönemde Türkiye’de manevi yaralar ve acılar meydana gelmişti. İşte bu yaraları sarmak için Cumhuriyet Halk Partisi, memleketin çeşitli yerlerine heyetler göndermiştir. Ege Bölgesi’ne gönderilen heyetin başına da Celal Bey getirilmiştir. İşte bu heyet ve başkanı olan Celal Bey, Serbest Cumhuriyet

¹ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, (Derleyen: İsmet Bozdağ), Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1986, s. 11-17.

² Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 21-22.

³ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 23.

Fırkası Aydın eski il başkanı olan Adnan Menderes ile Aydın'da görüşmüşlerdir. Çünkü Menderes, Aydın'daki seçim sürecini iyi yönetmiş, partiler arası bir çatışma yaşanmasına izin vermemiş ve sadece partiler kendi görüşlerini anlatmaya çalışmıştı.⁴ Celal Bayar, bu dönemdeki Menderes ile ilgili görüşlerini; ülke ile ilgili sorunları bilen, yanmış, yıkılmış, kaynakları sömürülmüş bir halde kalan memleketteki insanların yanan yıkılan evlerini tekrar yapmaya çalışan, bir yandan da o dönemdeki vergileri ödemek için çabalayan insanların içinden yükselen bir ses olarak değerlendirmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı, bu dert yumağı içindeki insanların çığılı olarak görmüştür. O dönemdeki Menderes için memleketin sorunlarını açıkça dile getirebilen, olaylara vatansever bir açıdan bakan, yol gösteren, çözümler öneren, çözümleri tutarlı, inanmış ve muktedir olan bir genç ifadelerini kullanmıştır. Menderes'i beğenen Celal Bey ve İzmir İttihat ve Terakki Okulu'ndan hocası olan Vasıf Çınar, Menderes'in Cumhuriyet Halk Fırkası içinde siyaset yapmasını istemişlerdir. Böylece Menderes, Cumhuriyet Halk Fırkası içinde siyasi hayatına devam etmiştir. Daha sonra devreye Menderes'in akrabası Tevfik Rüştü Aras devreye girmiş ve Mustafa Kemal Paşa da, bir süre Menderes'i izledikten sonra, onun milletvekili olmasının yolunu açmıştır. Türk siyasetinin büyük siyasetçisi, büyük devlet adamı ve büyük siyasi polemikçisi olan Adnan Menderes'in milletvekilliğe giden yolunun açılmasında Celal Bey'in önemli bir katkısı olmuştur. Fakat Adnan Menderes de uzun ve sabırlı bir çalışma temposuyla yoluna devam etmiş ve başarıya ulaşmış müstesna gençlerden biri olmuştur. Kendi yetenek ve siyasi kültür seviyesini bilmiş ve çalışmaktan yılmamıştır.⁵

Menderes, milletvekilliğinin ilk yıllarında Meclis kürsüsüne adım atmamıştır. Bu dönemde daha çok komisyon çalışmalarına önem vermiş ve bir taraftan da Milli Mücadele sebebiyle yarım kalan eğitimini tamamlamak için Ankara Hukuk Fakültesi'ne devam etmiştir. Bir süre Beden Terbiyesi Teşkilatında ve bir süre de Cumhuriyet Halk Partisi Kütahya Parti Müfettişi olarak çalışmıştır. 1946 seçimlerinde kendi memleketi Aydın'dan kendi isteği ile ve Kütahya'dan ise Kütahyalıların

⁴ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 25.

⁵ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 26-27.

listelerine koyması sonucu iki yerden aday olmuştur. 1946 seçimlerinde uygulanan kurallar dolayısıyla ve Aydın'da mazbatalar üzerinde yapılan oynamalardan dolayı seçilememiştir. Kütahyalılar, Menderes'i hem aday göstermiş ve hem de seçmiştir. TBMM'de ağırbaşlı, bildiğini söylemekten çekinmeyen, ciddi ve karakterli bir milletvekili olarak dikkat çekmiştir. Bu dönemde Celal Bayar, Menderes ile ilgili bilgileri arkadaşlarından aldığını söylemektedir.⁶

Yani bir bakıma onu uzaktan takip etmiştir. Bu dönemlerde doğrudan doğruya aralarında bir bağlantının olmadığı anlaşılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası ilk yüz yüze görüşme Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın evinde ve memleket meselelerinin görüşüldüğü her hafta tekrarlanan olağan toplantılardan birinde gerçekleşmiştir. Bu görüşme, 1945 bütçe görüşmelerinde verilen yedi güvensizlik oyundan sonraya rastlamaktadır. Her iki isim de bütçeye güvensizlik oyu vermiştir. Haftalık ev toplantılarında fikir birlikteliklerinin olduğunu anlayan ve CHP'de ıslahat yapılması taraftarı olan bu kişilere Refik Koraltan ve Fuat Köprülü de eklenir. Böylece muhalefete giden yolun kapıları aralanır.⁷ Dörtlü Takrir olarak bilinen önerge ile de muhalefet, birliktelik ve siyasi dava arkadaşlığı şekillenmeye başlamıştır. Çünkü bu önerge, önerge sahiplerinin TBMM'de horlanmasına, hakaret görmesine ve hırpalanmasına neden olmuştur. İşte Meclis'teki bu tartışmalar sırasında Menderes adı öne çıkmıştır. Çünkü sınırlarına hâkim olmasını bilmiş ve kendilerine yöneltilen suçlamaları nezaket içinde etkisiz hale getirmiştir. Fakat daha fazla demokrasi isteyen önerge reddedilmiştir. Ancak önerge sahipleri Meclis'te çok hırpalanmış ve CHP içinde kalarak bir daha yüz yüze bakamayacak hale getirilmişlerdir.⁸ Ardından Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in, bir süre sonra da Koraltan'ın CHP'den ihracı, önerge sahiplerini daha fazla birbirlerine yakınlaşmak zorunda bırakmıştır. Yeni bir parti kurma konusu bundan sonra gündeme gelmiştir.⁹

Bu defa da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın başına gelenler hatırlatılarak tehdit

⁶ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 28-29.

⁷ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 30.

⁸ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 33-34.

⁹ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 36-37.

edilmişlerdir.¹⁰ Bu şartlar altında parti kurma çalışmaları başlamıştır. Tüzük hazırlama çalışmaları sırasında Celal Bayar, Adnan Menderes'in "mükemmel bir hafızası, yatkın bir kalemi, veciz bir ifade tarzı" olduğunu fark etmiş ve Menderes'e olan sevgi ve güveni artmıştır. Çalışmalar sırasında Menderes'in köylüyü, esnafı, küçük sanat erbabını, kısacası bütün Türkiye'yi iyi tanıdığını fark etmiştir.¹¹

2. Demokrat Parti Kurulurken Uzlaşılacak Temel Konular

Tüzük çalışmaları sırasında Celal Bayar'ın bir başka tespiti, sosyal konularda tam bir fikir birlikteliği içinde olmalarıdır. Uzlaşılacak temel konular arasında şunları göstermektedir:

1-Atatürk İlkelerinin ülkede yerleşmiş olduğuna, millet tarafından benimsendiğine, Atatürk'ün ölümüyle birlikte inkılap çağının bittiğine, tekâmül çağının başladığına, cumhuriyetin de demokrasi ile taçlandırılması gerektiğine olan inançlarıdır.¹²

2-Üçüncü Selim ile başlayan yukarıdan aşağıya doğru gelişen yenilik hareketinin, "devletten millete doğru değil, millettten devlete doğru" bir harekete dönüştürülmesine duyulan ihtiyaçtır.¹³

3-Türk devletinin ve toplum yapısının, Batı'daki gibi sınıflara dayanmadığı konusundaki tespitleridir. Devletin zengini, fakiri, işçiyi, patronu, çobanı, ağayı aynı şefkat ve adaletle yöneten "koruyucu devlet" olarak gördüğü anlayışıdır. "Devrimci Cumhuriyet" döneminin Atatürk ile bittiği düşüncesidir. "Türk toplumunu imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle" olarak görmüşlerdir. Güçlü devlet ve güçlü toplum için seçim sisteminin çoğunluk esasına dayanmasıdır.¹⁴

4- İktidarın devlet gücünü kullanarak seçimlere müdahalesini engellemek için de seçimlerin yargı denetiminde yapılmasına karar vermişlerdir. İki meclisli bir yapıyı, sınıflı toplum yapısının bir ürünü olarak değerlendirmişlerdir. İki meclisli bir yapıdan doğacak sakıncaları ortadan kaldırmak için düşünülen özerk yönetimlere ve Anayasa Mahkemesi gibi kuruluşlara Türkiye'de gerek görmemişlerdir.¹⁵

¹⁰ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 37-38.

¹¹ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 39.

¹² Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 40.

¹³ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 41.

¹⁴ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 41-42.

¹⁵ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 42-43.

5- Laiklik konusunda fikir birliği içindedirler.

6- Kurulacak partinin, bir kadro partisi olmaması ve halk tefekkürünün temellerine dayanması gerektiğine inanmışlardır. Bunu da Atatürk Anayasası ile gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdir.¹⁶

7 Ocak 1946 Pazartesi akşamı bir basın toplantısı ile Demokrat Parti'nin kuruluşu açıklanırken Celal Bayar'ın yanında oturanlardan biri de Adnan Menderes'tir. Bu basın toplantısında bir gazeteci Celal Bayar'a;
-“Partiniz sağ mıdır, sol mudur? Diye sorduğunda Celal Bayar,
-Demokrattır, demiştir. Adnan Menderes de şöyle bir cevap vermiştir:
-Siz, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yerini bulun, biz Demokrat Parti'nin onun neresinde olduğunu gösterelim” demiştir.¹⁷

7 Ocak 1945'ten sonra 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne kadar toplam on beş yıl, dört ay, yirmi gün birlikte yürüyeceklerdir. Hatta 17 Eylül 1961'de Adnan Menderes idam edilene kadar da Yassıada Mahkemelerinde yan yana sandalyelerde oturmaya devam etmişlerdir. Ölüm onları ayırana kadar birlikte yol almışlardır.

3. Demokrat Parti ve Adnan Menderes

Celal Bayar; Adnan Menderes ile Demokrat Parti'yi özdeşleştirir. Ona göre; “Adnan Menderes'in siyasi hayatı, Demokrat Parti ile iç içedir. Bu sebeple Adnan Menderes'ten konuşmak gerektiği zaman, DP'nin gelişim çizgisini belirtmek icap eder. Çünkü bu çizgi, aynı zamanda Menderes'in siyasi çizgisidir.”¹⁸

Menderes'in siyasi çizgisini açıkça ortaya koyduğu gelişmelerden biri de şaibeli 1946 seçimleri sonrasında, DP ile ilgili görüş açıklama yetkisinin sadece Menderes'e verilmiş olmasıdır. DP Genel İdare Kurulu, Menderes'e DP'nin yetkili tek sözcüsü görevini vermiştir. Çünkü 1946 seçimleri sırasında birçok “DP'li haksız, hukuksuz, yersiz baskı ve müdahale ile karşılaşmış, ölüme kadar uzanan felaketler yaşanmıştır.”¹⁹ Yaşananlar karşısında teşkilatların açıklama yapması yasaklanmış, Adnan Menderes ise yaptığı makul açıklamalarla “halk ihtilaline” dönüşebilecek gelişmelerin yolunu kesmiştir. 1946 seçimleri sonrası

¹⁶ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 43.

¹⁷ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 48.

¹⁸ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 51.

¹⁹ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 59.

Türkiye'nin içine sürüklendiği galeyanlı dönemde Menderes, çok değerli bir parti ve politika insanı olarak ön plana çıkmıştır. İyi bir politika insanı, kendisini bu zor zamanlarda belli ederdi. "Bu devrede Menderes, DP'nin ön planında belirmesini, görünmesini, durmasını ve sonra da kalmasını bilmişti."²⁰ Bu itirafıyla Celal Bayar, 1946 seçim süreci ve sonrasında DP'nin karizmatik lideri olarak görünse de, birinci planda Menderes'in olduğunu kabullenmiş görünmektedir.

4. Celal Bayar'a Göre Adnan Menderes'in Siyaset Felsefesi

Celal Bayar'a göre Adnan Menderes; "zeki, kafası ve yüreği dengeli bir insandı. Fikirlerini, vicdan süzgecinden geçirmeden uygulamazdı. Doğru düşünmesini bilirdi. Onun için bir fikrin doğruluğu, hayata uygulanabilirliği ile test edilebilirdi. Kuvvetli bir mantık sahibi idi. Fikirlerini sonuna kadar savunmasını severdi. Kendisinde halkın içinde yaşamının ve halkın içinden gelmenin gücü vardı. Memleketi iyi tanıyordu. Tam bir vatanseverdi. Düşüncelerinde genellikle haklı çıkardı. Seçime, seçmene ve oya saygısı büyüktü. Düşünceleri destek bulmadığı zaman, o düşüncesinden geri dönmesini de bilirdi. Nerede hata yaptığını da araştırırdı.

'Büyük ve güçlü Türkiye' idealine inanmıştı. Büyük ve güçlü olmak için Türkiye'de bütün bu imkânların bulunduğuna inanırdı. Bunun için de tek çare olarak çok çalışmayı önerirdi. Kendisi de çok çalışırdı. Bu yüzden eğlenmeye, dinlenmeye ve ailesine neredeyse hiç zaman ayıramadı. Başbakan olarak on yılda Türkiye'ye büyük hizmetler yapmış olmasının sırrı, memleketini iyi tanmasıydı. 1924 tarihli Atatürk Anayasası'na temelden bağlıydı. Atatürk gibi, millete dayanmıştı. Halk da kendisine dayanan bir başbakana sahip çıktı. Halkla çatışmadan halka hizmet eden bir devlet insanı idi."²¹

Adnan Menderes, uzlaşmacı kişiliğinin bir örneğini, 1947 yılı bütçesi görüşmeleri sırasında Başbakan Recep Peker'in "DP adına dinlediğimiz Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve psikopat bir ruhun..." ithamıyla başlayan konuşması sonrasında görülmüştü. DP, bu konuşma sırasında TBMM'yi terk etmiş ve on dört gün dönmemişti. İnönü ve

²⁰ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 60.

²¹ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 60-61.

Saraçoğlu'nun arabuluculuk girişimlerine rağmen DP, Meclis'e dönmeyi reddetmişti. Arabulucuların söyledikleri sözler, ikna edici bulunmamıştı. 7 Ocak 1947'de gerçekleştirilmiş olan DP'nin ilk büyük kongresi öncesinde Adnan Menderes, DP'deki tansiyonu düşürme görevini üstlenmişti. Meclis'te kendisi hakarete uğramasına rağmen Meclis'e dönülmesi gerektiği fikrini savunmuştu. Görülen o ki, memleket meseleleri ile kişisel meseleleri birbirinden ayırmasını bilen bir insandı.²²

DP'nin birinci büyük kongresinde parti politikalarını belirleyecek komisyon olarak Ana Davalar Komisyonu vardı. Celal Bayar, bu komisyona Adnan Menderes'i gönderdiğini ifade etmektedir. Adnan Menderes de öğle aralarında ve akşamları Celal Bayar'a gelerek, görüşmelerle ilgili bilgiler sunmuş, durum değerlendirmesi yapmışlardır. Kendisine verilen bilgilere göre; görüşmeler sırasında sine-i millete dönmeyi isteyen ihtilalciler ile ılımlılar grubu arasında çekişmeler yaşandıysa da Adnan Menderes, ortamı yumuşatmayı bilmiş ve komisyon çalışmaları Hürriyet Misakı'nın kabulü ile son bulmuştur.²³ Bayar, Menderes'in DP'yi büyük bir tehlikenin içinden ehliyetiyle çıkardığını belirtmektedir. Ana Davalar Komisyonu'ndaki başarısı, Bayar'a göre Menderes'in rüştünü ispatlaması demektir.²⁴

Celal Bayar ve Adnan Menderes arasındaki ilişkilerin akış biçimine bakıldığında, Celal Bayar'ın DP'nin yöneticisi, danışmanı ve hâkim kişisi, Adnan Menderes'in görev adamı, uygulayıcısı ve uzlaştırıcısı olduğu görülmektedir.

12 Temmuz Beyannamesi'ne giden süreçte de DP içindeki aşırılarla ılımlılar arasındaki çekişme devam etmiştir. CHP ile dışı dışı mücadele edilmesini isteyen aşırıların liderliğini Ahmet Oğuz, ılımlıların liderliğini Adnan Menderes ile Fuat Köprülü yapmıştır. Celal Bayar'ın da belirttiği gibi özellikle Adnan Menderes'in, memleketi bir uçuruma sürüklemeyen DP'nin iktidara gelmesi konusundaki katkısı büyük olmuştur. Ana Davalar Komisyonu'ndaki çalışmalarından "*devr-i sabık yaratmayacağız*" gibi insani ve medeni formülleri üreten Adnan Menderes olmuştur. "*Devr-i sabık yaratmayacağız,*" vaadini Celal Bayar beğenirse ve eleştirirse de

²² Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 63-67.

²³ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 69-70.

²⁴ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 70.

DP kabul ettiği için ses çıkarmamıştır. “DP’yi her çeşit şiddetten ve her çeşit sert çıkıştan zekâsı ve karakteri ile çıkararak ve meşruiyet temeli üzerine bina edilen bir gelenek oluşturan yine Adnan Menderes’tir. Bu hayırlı gayretlerini teyit etmek isterim.”²⁵

Celal Bayar, İsmet İnönü ve CHP ile görüşmeleri yürüten büyük lider; Anan Menderes ise DP’yi kontrol eden ve yönlendiren fedakâr bir insan görevini üstlenmişlerdir. Çünkü DP içindeki aşırılarla ılımlılar arasındaki görüşmelere, tartışmalara Celal Bayar katılmamış, izlemekle yetinmiştir. Bir üst pozisyonda durmuştur. Adnan Menderes ise halkın içinden gelmiş ve DP’nin de içinde yerini almıştır. Tartışmaların olumlu sonuçlara ulaşmasında yönlendirici rol yüklenmiştir.²⁶ Celal Bayar büyük lider konumunu, 12 Temmuz Beyannamesi’ne cevap veren açıklamasıyla da kuvvetlendirmiştir. Celal Bayar; iktidarı zorla almak, hükümet darbesi yapmak, suikastla düzenlemek gibi niyetlerinin olmadığını, açık insanlar olduklarını, güçlerini kanundan ve halkın sevgisinden aldıklarını, gizli kapaklı işlerinin olmadığını belirtmiştir.²⁷ Celal Bey, bununla da kalmamış, bir istişari kongresi toplamış, bir uzlaşma ortamı yakalamaya çalışmış, fakat Genel İdare Kurulu’ndaki ve teşkilatlardaki tartışmalar durmayınca daha radikal bir önlem almak zorunda kalmıştır. Aşırıları feda etmeyi göze almıştır. Önce General Sadık Aldoğan ve dört arkadaşını DP’den ihracını sağlamış, Genel Kurul’dan dört Yönetim Kurulu üyesi disiplin yoluyla ihraç edilmiştir. Arkasından on milletvekili Genel İdare Kurulu’nu baskıcılıkla suçlayarak istifa etmiş ve Müstakil Demokratlar Grubunu kurmuşlardır. 12 Temmuz Beyannamesi, DP’nin Meclis’teki grubundan yirmi bir milletvekilinin ayrılmasıyla ve DP’nin bölünmesiyle sonuçlanmıştır. Bu süreci doğrudan doğruya yöneten de Celal Bayar olmuştur.²⁸

Bölünme üzerine ve yaklaşan yerel seçimlere katılıp katılmama konusu üzerine DP’de tansiyon yükselmiş, tartışmalar artmıştır. Bu noktada da Celal Bayar, bizzat kendisi inisiyatif aldığını belirtmiş ve istişari kongreyi tekrar topladığını ifade etmiştir. Kongreden DP’yi

²⁵ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 79-80.

²⁶ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 80-83

²⁷ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 89.

²⁸ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 90-91.

rahatlatan yerel seçimlere girmeme kararının çıkmasını sağlamıştır.²⁹ Bu konuda Adnan Menderes de Celal Bayar'ı desteklemiştir. Her zamanki meşruluktan yana olan tavrını sürdürmüştür. Menderes, "*parlamento oyunlarını ve çeşitli taktiklerle iktidarı baskı altında tutmayı tercih etmemiştir. Onun gözünde politikacının yeri yalnızca Meclis'ti. Bu yüzden insan olarak sevdiği Kenan Öner grubunun tasfiyesinde birinci derecede rol almıştır.*"³⁰

Bu konuda da aralarında bir ayrılık yaşanmamıştır. Fakat ara seçimlere girip girmeme konusunda Celal Bayar ile Adnan Menderes ters düşmüştür. Onun için Celal Bayar, Adnan Menderes'i "*CHP'nin çıkardığı kifayetsiz seçim kanunu ile ara seçimlere girmek fikrinin şampiyonluğunu yapmıştır*" diye eleştirmiştir.

"*Zor kullanmaktan nefret eden bir insandı. Politikada sözden ve masumiyetten büyük silah olmadığına inanırdı. Onun için, Genel İdare Kurulu'nda, Sadık Aldoğan'ın aykırı fikirleri üzerine konuşurken: Bizim için taktik esas değildir. Samimiyetimizle durumlarını yüzlerine vurmak esastır, demişti.*"³¹ Bu konuda da Celal Bayar ile Adnan Menderes arasında farklı bir düşünme vardır.

12 Temmuz Beyannameşi ile ilgili olarak CHP ile Millet Partisi arasında kalmalarında Adnan Menderes'in ılımlı tutumunun olduğunu ve bunu da Menderes'in kabul ettiğini belirten Celal Bayar, Menderes'in buradaki hatasını seçim meydanlarında daha çok çalışarak giderdiğini ifade etmiştir. Hayatı boyunca kanun içinde kalmaktan ve meşruluktan ayrılmayan Menderes'in Anayasayı ihlalden idam edilmesini kabullenememiştir.³²

DP'nin ikinci büyük kongresinden, "*milli iradenin önüne çıkmayın*" diyen "*Hürriyet Andı/Milli Tesevüt Andı*"³³ çıkmıştı. Bu andı hazırlayan

²⁹ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 93-94.

³⁰ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 94-95.

³¹ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 95.

³² Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 95.

³³ CHP, Milli Tesevüt Andı'nı, Milli Husumet Andı'na çevirmiş ve propagandalarında kullanmıştır. Bu isimlendirmeye neden ise, Milli Tesevüt Andı'nda; milletin haklarını korumaya kararlı olduğunun açıklanması, 1946 seçimlerinde yapılanları tekrarlamaya niyeti olanların, milletin husumeti ile karşı karşıya kalacaklarının anlatılmış ve milletin iradesinin ortaya çıkmasına engel olmayın hatırlatmasında bulunulmuş olmasıydı. (Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 98.)

Ana Davalar Komisyonu'nun başında yine Adnan Menderes vardır. Günlük gelişmeleri Celal Bayar'a iletir ve görüşlerini alırdı. Bu süreçte de ikili arasında bir uyumu görmek mümkündür.³⁴

5. Cumhurbaşkanı Celal Bayar - Başbakan Adnan Menderes İlişkileri

Celal Bayar; 14 Mayıs 1950 seçimleri sonrasında cumhurbaşkanının, başbakanın ve kabine üyelerinin kimler olacağı konusunda bir hazırlığının bulunmadığını, konuyu düşünmediğini, verilmiş bir kararının olmadığını ve bu sebeple yoğun bir çalışma içine girdiğini ifade etmektedir. Yani DP olarak ortak verecekleri kararlar konusunda sadece kendisini yetkili görmesi ve o dili kullanması, DP'deki hâkim gücün kendisi olduğunu göstermesi açısından önemlidir.³⁵

Celal Bayar, cumhurbaşkanını ve başbakanı belirlemek üzere üst üste Genel İdare Kurulu toplantıları ve teşkilatla birebir görüşmeler yapmıştır. Genel İdare Kurulu toplantılarında asıl kararın 20 Mayıs 1950'de yapılacak olan DP Meclis Grup Toplantısında verilmesi kabul edilmiştir. DP içerisinde yapılan görüşmelerde, Cumhurbaşkanlık için Celal Bayar'ın, Başbakanlık için Adnan Menderes'in ismi ön plana çıkmıştır. Celal Bayar tamamen demokratik bir süreç izlemiştir.³⁶ *"Hayatım boyunca hiçbir göreve talip olmadım. Bana verilen hiçbir görevi de reddetmedim. Nerede hizmet etmem isteniyorsa orada oldum,"* diyen Celal Bayar, bir süre gelişmeleri izlemekle yetinmiştir. DP Grubunun vereceği kararı beklemiştir. Ancak beklenmedik bir gelişme olmuş ve Ali Fuat Cebesoy, Celal Bayar'ın yanına gelerek, grup toplantısına katılmasını ve kendisini Cumhurbaşkanı adayı seçtirmesini istemiştir. Fakat grup toplantısından Celal Bayar'ın cumhurbaşkanı adayı olması kararı çıkmıştır. TBMM açılınca da Celal Bayar, Meclis tarafından cumhurbaşkanı seçilmiştir.³⁷ Celal Bayar, cumhurbaşkanı seçildikten sonra DP Genel Başkanlığı'ndan istifa etmiştir.

³⁴ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 98.

³⁵ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 104.

³⁶ Şerif Demir, "Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi ve Demokrat Parti Hükümetinin Kurulması (1950)", *History Studies*, Cilt-4, Sayı-2, s. 126-127.

³⁷ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s.106-107.

DP Genel Başkanlığı'nı Adnan Menderes'e bırakmıştır. CHP iktidarı döneminde İnönü'ye yöneltilen eleştirileri tekrarlamış duruma düşmemek için mi bunu yaptığını, yoksa inandığı bir düşünceyi mi uyguladığını bilmek zordur.

Resim-1: Celal Bayar ve Adnan Menderes arasındaki ilişkiyi en iyi örnekleyen resimlerden. Trenden halkı selamlarken.³⁸

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın verdiği bilgiye göre Adnan Menderes'in başbakanlık gibi bir beklentisi yoktur. Ancak Celal Bayar'a göre DP grubunun en ehliyetli kişisi Adnan Menderes'tir. Kuvvetli bir hükümetin kurulabilmesi için parti başkanlığı ile başbakanlığın aynı kişide toplanmasının daha uygun olduğunu düşünmüştür.³⁹ Fakat Menderes, başbakan olarak Fuat Köprülü'yü ataması için Celal Bayar'a öneride bulunmak üzere Çankaya'ya gitmiştir. Adnan Menderes, Fuat

³⁸ Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Demokrat Parti milletvekillerine ait resimler, *Fotoğraf Albümü*, Cilt-2, s. 44, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2809>, (et: 11.08.2022).

³⁹ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 108.

Köprülü'yü başbakan olarak önermişse de Celal Bayar; "*Başvekil sizsiniz, Adnan Bey. Fuat Köprülü arkadaşımız da değerli bir insandır. Bilim adamıdır. Tecrübelidir. Dil bilir. Kendisine kabinenizde uygun bir görev verebilirsiniz. Dışişleri Bakanlığına uygun bir birikimi vardır. Tabii, bu sizin bileceğiniz bir iştir. Kabinede her hangi bir şekilde beraber çalışabilirsiniz,*" demiştir. Arkasından "*DP liderliğini de üzerinize alacaksınız. Başarılar dilerim,*" diye eklemiştir.⁴⁰

Beklemediği anda ve beklemediği görevlerle karşılaşan Adnan Menderes, şaşırmıştır. Celal Bayar, görevi veren konumundadır. Adnan Menderes ise alan durumundadır. Aslında bu ikili arasındaki ilişkilerde, ast-üst ilişkisi her dönemde ve her ortamda hissedilmektedir.

Toplantılarda, mitinglerde, kongrelerde yaptığı konuşmalarla siyaset dersleri veren, mücadeleci kimliğini her daim koruyan, söylemi sert ve etkili olan, çoğu kez partinin kaybetmeye başladığı zamanlarda yaptığı akılcı ve tutarlı manevralarla kazanma yoluna yönlendiren Celal Bayar'dı. Cumhurbaşkanı olduktan sonra bu görevi Adnan Menderes'e bırakmıştır. Fakat Adnan Menderes'in elinden tutmaya da devam etmiştir. Celal Bayar, Adnan Menderes'i başbakan olarak tercih ederek Türk siyasi hayatına önemli bir lider ve Türk milletine sevdiği bir karakter kazandırmıştır. Aynı zamanda Adnan Menderes'in başbakanlığı, Celal Bayar'ın siyasi olarak ipleri elinde tutması ve kendisine on yıl sürecek Cumhurbaşkanlığı kapılarını açması şeklinde değerlendirmeler de vardır. Asıl olan ise Adnan Menderes'in Türk milleti ile kuvvetli bir bağ kuracağına olan Celal Bayar'ın inancıdır.⁴¹ Adnan Menderes, artık kürsüde halka hitap eden, hesap veren ve mücadele eden kişi olmuştur. Celal Bayar, İttihatçılıktan gelen mücadeleci bir karaktere sahipti. Celal Bayar, DP'nin gerçek lideri idi. Ancak Adnan Menderes milyonlarla özdeşleşebilen, onların duygu ve düşüncelerini okuyabilen, anlayabilen duygusal bir kişiliktir. Siyasette ortamın gerginleştiği ve sıkıldığı zaman meydanlara koşar, milletiyle dertleşir ve rahatları. Celal Bayar'ın en büyük başarısı Adnan Menderes'i başbakan olarak tercih etmesindedir.

⁴⁰ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 103-104.

⁴¹ Ahmet Nergiz, *Türk Siyasal Hayatında Celal Bayar'ın Söylemsel Açından Rolü ve Etkisi (1946-1960)*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Aydın 2017, s. 97.

Her ne kadar Adnan Menderes DP ile özdeşleşmişse de DP'yi yönlendiren Celal Bayar olmuştur.⁴² Fakat Adnan Menderes başbakan olduktan sonra milletin sevgilisi olduğunu ve DP'de birinci adam durumuna geldiğini, Celal Bayar'ın ikinci sıraya düştüğünü iddia edenler de vardır.⁴³

6. Anayasa'nın Uygulanması

Celal Bayar, çeşitli nedenlerle 1924 Anayasası'nın yarım olarak uygulandığını, tam anayasa dengesi uygulamasına geçilmesi gerektiği kanaatin taşımaktadır. Cumhurbaşkanı olduğu halde başbakanın anayasanın uygulanması konusundaki fikirlerini enine boyuna tartıştıklarını, bunu bilmeye hakkı olduğunu belirtmektedir. Adnan Menderes'in sunduğu üç uygulama seçeneğinden üçüncüyü uygun bulmuştur. Buna göre, Anayasa'ya aykırı olan kanunların değişiklik önermelerini hazırlayarak Meclis'e sevk etmek ve basına geniş hürriyet vermek gerekiyordu. Basın hürriyeti sayesinde ortaya çıkan yanlışlıklara ve eksikliklere çözüm üretmek yolu tercih edilmiştir.⁴⁴

Yani Celal Bayar ve Adnan Menderes, başbakan ve başbakan yardımcısı gibi görev görmüşlerdir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü ile başlayan güçlü cumhurbaşkanı uygulaması, Celal Bayar döneminde de devam etmiştir.

Yine Celal Bayar ile Adnan Menderes'in baş başa verip konuştuğu konulardan biri üniversite, diğeri ise ordudur. Üniversiteyi bilginin kaynağı ve devrimlerin yayılmasını sağlayan aydın kadronun bulunduğu yer olarak düşünen ikili, İstanbul Üniversitesi'nde temaslarda bulunmuş, ihtiyaç duyulan alanlara ödenekler aktarılmış ve destekler sağlanmıştır.⁴⁵

Türkiye'de "*devletin ve hükümetin kuvvetli, fakat koruyucu ve sefkatli olması gerektiğini iyi bilen Menderes,*"⁴⁶ "*büyük ve güçlü Türkiye*" idealine ulaşmanın araçlarından biri olarak orduyu görmüştür. Onun için orduya özel bir önem vermiştir. Menderes, orduyu bütçe imkânlarının ötesinde bir ilgiyle ele almıştır. Ordunun teknik ihtiyaçlarını karşılamak, yeni silahlara sahip olmak, bu silahları kullanacak elemanları yetiştirmek,

⁴² Nergiz, *Türk Siyasal Hayatında Celal Bayar'ın Söylemsel Açısından...*, s. 98.

⁴³ Nergiz, *Türk Siyasal Hayatında Celal Bayar'ın Söylemsel Açısından...*, s. 99.

⁴⁴ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 113-114.

⁴⁵ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 115-116.

⁴⁶ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 117.

erler için kışla, subaylar için lojman yapmak için harekete geçilmiştir. Yalova'da yapılan toplantıya Celal Bayar, Adnan Menderes, Milli Savunma Bakanı, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları katılmıştır. Celal Bayar, toplantıya başkanlık etmiştir. İcranın içindedir.⁴⁷

Resim-2: Soldan sağa; Refik Koraltan, Adnan Menderes, Celal Bayar.⁴⁸

Celal Bayar'ın; cumhurbaşkanlığı döneminde günlük politik tartışmalardan uzak kalmaya çalıştığı, fakat kurucusu olduğu ve iktidara taşıdığı partisinin yöneticilerini uarmaktan uzak kalamadığı, bazen de muhalefete karşı savunmaktan kendini alamadığı, DP hükümetlerini yönlendirdiği ve muhalefete yönelik sindirme politikalarının uygulanmasında daha etkili olduğu iddia edilmektedir.⁴⁹

⁴⁷ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 117-119.

⁴⁸ Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Demokrat Parti milletvekillerine ait resimler, *Fotoğraf Albümü*, Cilt-3, s. 17, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2809>, (et: 11.08.2022).

⁴⁹ Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 229.

Bazı iddialarda da Adnan Menderes'in Celal Bayar'ı yönlendirdiği yer almaktadır. Celal Bayar'ın gurur ve kibirden kaynaklanan bir kompleksi olduğunu ve Adnan Menderes'in bu durumu kendi lehine iyi değerlendirdiğini söylenmektedir. Hâlbuki Celal Bayar'ın emir verici bir özelliği vardır.⁵⁰

Resim-3: Soldan sağa; Refik Koraltan, Adnan Menderes, Celal Bayar.⁵¹

Orduyu, “*milletin politika dışına çekilmiş parçası*” olarak gören Menderes, Dokuz Subay Olayı çıktığı zaman çok üzülmüştür. Celal Bayar'a göre Menderes; ordunun politikaya girmeyeceği konusunda çok büyük bir güvene sahiptir ve bu yüzden konuyu köktenci bir şekilde inceletmemiştir. Celal Bayar, Menderes'i ve hükümet üyelerini uyardığını, fakat Menderes'i “*oğlunun suçunu araştırmak istemeyen acılı bir babanın hali içinde*” gördüğünü kayıt etmektedir. Hâlbuki Menderes, “*orduya gözbebeği gibi bakmıştı. İhtiyaçlarıyla yakından ilgilenmişti. Ordu, DP döneminde seviye atlamıştı. Ordu ile ilgili söylediği iddia edilen yakışsız*

⁵⁰ Nergiz, *Türk Siyasal Hayatında Celal Bayar'ın Söylemsel Açıdan...*, s. 99.

⁵¹ Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Demokrat Parti milletvekillerine ait resimler, *Fotoğraf Albümü*, Cilt-3, s. 22, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2809>, (et: 11.08.2022).

yakıştırmalar, şahitsizdir. Çünkü söylenmemişlerdir,”⁵² şeklinde savunmuştur.

Cumhurbaşkanı olduktan sonra Celal Bayar önemli işlerin altına imza atmıştır. Bunu şöyle dile getirmiştir: “*Hemen Başvekil’e gittim. Devlet dairelerinde yalnız Atatürk’ün resminin bulundurulmasını tamim ettirdim. Para ve pulların üzerinde de Atatürk’ten başka kimsenin fotoğrafı bulunmayacaktı. Çankaya’daki odaları, Atatürk dönemindeki şekline döndürdüm. Anıtkabir inşaatının hızlandırılması için hükümeti harekete geçirdim. Yürümeyi çok seven Başvekil Menderes, sık sık Anıtkabir’e uğrayarak hem yürüyüş yapıyor ve hem de çalışmalarını denetliyordu.*”⁵³ Gerçekten de Celal Bayar, Cumhurbaşkanı olarak DP Hükümeti’ni sürekli denetimi altında tutmuştur. Adnan Menderes’in de bu durumdan bir şikâyetine rastlanmamıştır. Uyumlu bir ikili oluşturdukları söylenebilir.

7. NATO’ya Girme Kararlılığı

Celal Bayar, 30 Mart 1948’de Balıkesir’de gazetecilere verdiği bir demeçte savunma amaçlı bir kuruluş olan NATO’ya girilmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Atlantik Paketi gibi bir Akdeniz Paketi’nin de işe yarayabileceğini belirtmiştir. Cumhurbaşkanı olunca konuyla ilgili olarak İnönü ile bilgi alışverişinde bulduktan sonra Başvekil Adnan Menderes ile buluşan Celal Bayar, NATO konusunu enine boyuna görüşmüştür. NATO’ya girme konusunda aynı düşündüklerini görmüşler ve bakanlar kurulunu Çankaya’da Celal Bayar’ın başkanlığında toplamışlardır. Bu toplantıda Celal Bayar, “*Hazır olun arkadaşlar, Atlantik Paketi’na gireceğiz*” demiştir.

Kore’ye asker gönderme konusunun NATO ile ilgisinin olmadığını savunan Celal Bayar, Birleşmiş Milletler idealine samimiyetle bağlı olduğunu göstermek için Kore’ye asker gönderildiğini söylemiştir. Fakat Türk askerinin Kore’deki destansı mücadelesinin ve zaferinin, NATO’ya girişi dolaylı olarak da olsa kolaylaştırdığını kabul etmektedir. Ancak boş durup beklenmemiştir. Celal Bayar ile Adnan Menderes, baş başa verip Atatürk dönemindeki Balkan Antantı örneğinden hareketle Balkan İttifakı çalışmalarını başlatmışlardır. Balkan İttifakı’nı, ileride kurulmasını ümit ettikleri Akdeniz Paketi’nin çekirdeği olarak

⁵² Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 119-121.

⁵³ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 98.

düşünmüşlerdir. Bir taraftan da Atlantik Paktı için tekrar başvuru yapıldıysa da İngiltere, NATO'nun Avrupa'yı savunmak için kurulduğunu belirterek Türkiye'nin girişimini reddetmiştir. ABD de İngiltere'nin kararını desteklemiştir.⁵⁴

Celal Bayar ve Adnan Menderes konunun peşini bırakmamıştır. Celal Bayar, Çankaya'da büyükelçiler ile bir toplantı düzenlemiştir. Türkiye'nin demokrasi dünyasının siyasi ve askeri teminatı altında olmasının, yurt ve dünya barışı açısından zorunlu olduğu konusunda fikir birliği yapmışlardır. Sonra İngiltere'ye tekrar başvurup Türkiye'yi, Avrupa medeniyetinden sayıp saymadıklarını sormuşlardır. Bir süre sonra da ABD'den bir heyet Türkiye'ye gelmiştir. Celal Bayar; bu heyeti de Çankaya'da kabul etmiş ve Türkiye'ye Marshall Planı ve Truman Doktrini kapsamında yardım edildiğini, Türk ordusunun silahlandırıldığını, diğer bloka karşı hazırlandığını, diğer blokun düşmanlığının çekildiğini, fakat bir müdahale anında garanti verilmediğini, söylemiştir. Bu yaman çelişkiye dikkat çekmiştir.⁵⁵

Resim-4: Soldan sağa; Refik Koraltan, Celal Bayar ve Adnan Menderes.⁵⁶

⁵⁴ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 127-131.

⁵⁵ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 131-132.

⁵⁶ Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Demokrat Parti milletvekillerine ait resimler, *Fotoğraf Albümü*, Cilt-3, s. 37, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2809>, (et: 11.08.2022).

Heyet Başkanı, konuyla ilgilenmiş ve Türkiye'nin taleplerini uygun bulmuştur. Başkan seviyesinde konu anlatılmış ve Heyet Başkanı gönderdiği bir mektup ile Türkiye'nin Atlantik Paktı'na alınacağı müjdesini vermiştir.⁵⁷ Arkasından İngiltere de tutum değiştirmiştir. Fakat Yunanistan konusunu da ABD gündeme getirmiştir. Celal Bayar ve Hükümet de Yunanistan'ın NATO'ya girmesinden memnuniyet duyacaklarını bildirmişlerdir. Sonrasında Türkiye ve Yunanistan NATO'ya alınmıştır.⁵⁸

Celal Bayar'ın siyaset sahnesinde bilgi ve tecrübesi daha sağlam olduğu için Cumhurbaşkanlığı makamının getirmiş olduğu ağırlık ve görev sorumluluğuyla devlet idaresindeki rolünü biraz perde arkasına çekmiştir.⁵⁹

8. Halka Dokunmak ve Kalkınma

DP iktidarının ilk aylarında belediye seçimleri, yerel yönetim seçimleri, muhtar seçimleri, Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin yerleştirilmesi gibi iç sorunlar yaşanmıştı. Kore'ye asker gönderilmesi ve NATO'ya girme girişimleri gibi dış politika konuları vardı. Fakat asıl konu halkın hayatına dokunmaktı. Halk, kendi hayatında bir kolaylık ve bir değişiklik görmek isterdi. Halkın bunu görememesi durumunda, iktidar ağıyla kuş tutsa bile, iktidarın itibarını yavaş yavaş kaybetmesi kaçınılmazdı. Bunları Adnan Menderes ile konuşan Celal Bayar, artık hükümetin harekete geçmesini istemişti. Menderes de bir süredir hazırlıklara başlamış ve sonuçlandırma aşamasına gelmişti. Halkın hayatına dokunmaya dönük hazırlıkları görüşmek üzere toplanan Bakanlar Kuruluna Celal Bayar başkanlık etmişti.⁶⁰

Menderes; Türkiye'de insanların yüzde sekseninin köylerde yaşadığını biliyor, toprağa bağlı üretim yükseltilmeden halkın hayatına dokunulamayacağını da görüyordu. Bunun için gübreleme, tohum ıslahı, tarımda makine kullanımı, sulama gibi konularda harekete geçilmesini planlamıştı. Köydeki halkın sağlık, sosyal ve ekonomik hayatına dokunmak için karayolu, demiryolu ve liman yapımı, sağlık memurlarının

⁵⁷ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 133.

⁵⁸ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 133-135.

⁵⁹ Nergiz, *Türk Siyasal Hayatında Celal Bayar'ın Söylemsel Açıdan...*, s. 101.

⁶⁰ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 136.

köylere kadar götürülmesi, içme suyuna kavuşturulması hazırlıklarını yaptırmıştı.⁶¹

Celal Bayar bunlara ilave olarak çimento, şeker, tekstil sanayisi başta olmak üzere diğer sanayi kollarında da çalışmalar yapılmasını istemişti. Ayrıca toplantı sonrası Adnan Menderes ile ayrıca bir toplantı yapmış, tecrübelerini anlatmış, milletin DP iktidarına büyük bir destek verdiğini ve bu desteğe karşılık hemen işe başlanmasının olumlu sonuç vereceğini hatırlatmıştı. Hükümet, ülkenin ihtiyaçlarını anlamıştı. Artık gereğini yapma zamanıydı.⁶²

İstanbul'un imarı konusunda Menderes hayallerini, projelerini, hedeflerini Celal Bayar'a açıklamış, Celal Bayar da destek vermiştir. Cumhurbaşkanı olarak onun yolunu açmıştır. Sıkı bir işbirliği içinde işleri yürütmüşlerdir.⁶³ Bir bakıma Bayar, "*Başbakanın elinden tutmuş, onu halka takdim etmiş,*"⁶⁴ konuları önce aralarında müzakere etmişler, sonra Bakanlar Kuruluna ve TBMM'ye götürmüşlerdir. Bu uygulamalara bakıp Bayar'ın tarafsızlığını yitirdiğini söylemek zordur. Çünkü daha önceki yaşanmışlıklar bundan farklı değildir. O zaman tek parti vardı demek, mazeret üretmek olur. Tek parti döneminde başka partilerin olduğu dönemler de olduğu gibi 1946-1950 arasında neler yaşandığına da tanık olundu. Başlarına neler geldiği de görüldü.

Bu konularda da Celal Bayar, Adnan Menderes ve hükümetinin yönlendiricisi, cesaretlendiricisi ve destekçisi olmuştu. Adnan Menderes ile aralarındaki ilişki, ağabey kardeş gibiydi. Böyle olunca cumhurbaşkanı ve başbakan olarak hükümeti sürekli sıkıştırmışlar ve çalışmaya sevk etmişlerdir.

9. Bayar ve Menderes'in Uzlaşamadıkları Konular

1-Devr-i Sabık Yaratmamak

1950 seçim çalışması sırasında DP Genel İdare Kurulu, "*devr-i sabık yaratmamak*" taahhüdünde bulunmuştu. Menderes ve onun gibi düşüneneler, devr-i sabık yaratmamayı, CHP'nin yaptıklarıyla ilgili olarak

⁶¹ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 137.

⁶² Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 137-138.

⁶³ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 161.

⁶⁴ Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul 1999, s. 224.

hesap sormamayı vaat etmişti. İşlenmiş suçlar varsa dava açmamak demektir. Menderes; DP'nin iktidarı yolundaki dikenlerin ve engellerin kaldırılmasını, yollarının temizlenmesini, aydınlar arasında yükselen şüphelerin giderilmesini, suça karışmış devlet memurlarının endişelerinin giderilerek DP aleyhine çalışmalarının engellenmesini hedeflemişti. Nasıl olsa DP iktidar olduğunda Türkiye çağ atlayacak ve demokrasiye geçecekti. Tek Parti dönemindeki uygulamaların hesabını sormaya kalkmak boşuna enerji harcamaktı. Milleti düşman kamplara bölmektir.⁶⁵

Celal Bayar ise “*devr-i sabık yaratmamak*” sözünü doğru bulmaz. Güzel ve insani bir tavır olarak görür. Bu taahhüdü söylemek güzel, iktidar olunca tutmak zordur, diye düşünür. *Devr-i sabık yaratmamak* demek, suçları ve suçluları bağışlamak demektir. O'na göre suçları ve suçluları affetmek TBMM'nin görevi alanında ve yetkisindedir. Devlet memuru CHP döneminde suç işlemişse, DP iktidarına yaranmak için başka suçlar da işleyebilir. Onun için demokrasilerde devlet görevlilerinin siyasi partilerin etkisi dışında tutulması şarttır. Bu çekincelerine rağmen Celal Bayar, Genel İdare Kurulu Kararını, DP içinde bir ihtilaf kaynağı oluşturmamak için imzaladığını belirtmektedir.⁶⁶

2-CHP'nin Mallarının Hazineye Devri

DP teşkilatlarında, Meclis grubunda ve Genel İdare Kurulu'nda, CHP'nin haksız kazanımlarının tasfiyesi konusunda genel bir akım oluşmuştur. Hatta 1950 yılı Eylül ayında Maliye Bakanı Halil Ayan şöyle bir açıklama yapmıştı: “*Gerek hükümet ve mahalli idarelerden verilen paralarla temin edilmiş, gerek Türk ocaklarından devralınmış gayrimenkuller çıkarılırsa CHP'nin elinde fazla bir gayrimenkul kalacağını zannetmiyorum.*” Demokrat Parti yöneticilerinin, “*eski defterleri karıştırmaya*” başlamaları, CHP'nin tüm mal varlığını devlet gücünü kullanarak ve halkın parasını gasp ederek elde ettiği iddiaları, iktidar ile muhalefeti karşı karşıya getirmişti.⁶⁷

⁶⁵ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 141-142.

⁶⁶ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 142-143.

⁶⁷ Fevzi Çakmak, “Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması”, *Journal of History Studies*, Cilt-7, Sayı-3, Eylül 2015, s. 2.

Celal Bayar, CHP'nin mallarına el konulması isteğine karşı çıkmıştır. Bir taraftan "*devr-i sabık yaratmayacağız*" derken, diğer taraftan da CHP'nin mallarına "*haksız iktisap*" nedeniyle el koymak bir çelişkiydi. Ayrıca böyle bir kanunun çıkması, CHP ile DP'nin arasını açacaktı. Kanun, bir süre geciktirilmişti. Fakat CHP yöneticileri, maliye müfettişlerinin Halkevleri ve CHP defterlerinde yaptıkları incelemeler sonucunda çıkan sorunlar konusunda, CHP yöneticileri, hükümete hiçbir bilgi vermemiş ve teklifte bulunmamıştı. Böyle olunca kanun teklifi, TBMM'ye gelmiş ve kabul edilmişti. Celal Bayar, kanunu tekrar görüşülmek üzere tekrar Meclis'e göndermeyi düşündüğünü belirtse de göndermemiştir.⁶⁸

Hâlbuki bazı yazarlar, CHP mallarının hazineye devri konusunu, Celal Bayar'ın bir planı olduğunu iddia etmektedirler. Bunu Bayar'ın İnönü'yü yenme çabası olarak değerlendirmektedirler. Onlara göre, Bayar ile Menderes arasında sorun veya rekabet yoktur, Bayar ile İnönü arasında vardır.⁶⁹

Bir üst paragrafta da belirtildiği gibi Bayar, CHP mallarına el koyma işleminin içine sinmediğini ve hem de "*devr-i sabık yaratmayacağız*" denildikten sonra yapılmasını pek uygun bulmadığını belirtmektedir. İnönü ile bir hesaplaşmaktan söz etmemektedir. Ancak İnönü, bu işlemin suçunu Bayar'a yüklediği anlaşılmaktadır.⁷⁰

3-Adnan Menderes'in Başbakanlıktan İstifası

Celal Bayar, 1950 yılındaki resmi bir törende konuşma yaparken cumhuriyet tarihini bir bütün olarak değerlendirmiştir. Hâlbuki DP'nin muhalefet döneminde cumhuriyet tarihinin Atatürk dönemini günlük siyasi çekişmelerden ayrı tutmaya, İnönü dönemini eleştirmeye karar vermişlerdir. Celal Bayar da Adnan Menderes de "*Atatürk âşığı ve hayranı*" idiler. Fakat 1950'de Celal Bayar, cumhurbaşkanı olarak bir konuşma yaptığı için, böyle bir tasnif yapmadan, cumhuriyet dönemini bir bütün olarak değerlendirdiği için, aralarında verdikleri söze Celal Bayar bağlı kalmadığı için başbakanlıktan istifa etmiş ve yazıyı Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a göndermiştir. Celal Bayar, mektubu iade

⁶⁸ Bayar, *Başveklim Adnan Menderes*, s. 144.

⁶⁹ Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, s. 221-222.

⁷⁰ Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, s. 222.

etmiş ve istifayı kabul etmemiştir. Neden böyle bir konuşma yaptığını, Menderes'in yakın arkadaşlarını çağırıp onlara anlatmıştır. Konuyu Adnan Menderes'e iletmelerini söylemiştir. İstifa mektubunun hemen sonrasında Menderes, Mersin'e gittiği için arkadaşlarına konuyu açıklamıştır. Birkaç gün sonra Menderes, Mersin'den dönmüş ve hiçbir şey olmamış gibi devlet işlerine devam etmişlerdir. Bu konuyu her ikisi de hiçbir zaman gündeme getirmemiştir.⁷¹

4-Ezanın Arapça okunması konusunda da aralarında anlaşmazlık olduğu bir başka iddiadır. Adnan Menderes'in Türkçe okunan ezanı, Arapçaya çevirtmesi ile ilgili olarak Celal Bayar'ın, ezanın Arapça okunmasını devrimlerden fedakârlık saydığı için kesinlikle karşı olduğu belirtilmektedir. Adnan Menderes'in Arapça ezan kararına Celal Bayar'ın çok kızdığı, cumhurbaşkanlığı görevinden istifa etmeyi dahi düşündüğü, daha sonra Adnan Menderes'in politik hünerine teslim olduğu söylenmektedir. Yani ezanın Arapça'ya döndürülme isteği Celal Bayar ve Menderes arasında sorun olmuştur. Atatürk ilke ve inkılaplarına sıkı sıkıya bağlı olan Bayar, bu konuda fedakârlık edilmesine kesinlikle karşı çıkmıştır. Atatürk'ün ruhunun azap duyacağını belirtmiştir. Fakat sonunda kabul etmek durumunda kalmıştır.⁷² Aynı durumun 1953'te Milliyetçiler Derneği'nin kapatılmasında yaşandığı iddia edilmektedir. Adnan Menderes'in Celal Bayar'ın karşısında etkili bir duruş, inandırıcı bir tavır sergileyerek ve Bayar'da İnönü'ye benzeme algısı yaratarak ondan ödünler aldığı yazılmaktadır. Adnan Menderes'in, Celal Bayar ile İsmet İnönü arasındaki hesaplaşma durumundan yararlandığı ifade edilmektedir.⁷³ Bazılarına göre de Celal Bayar, DP iktidarı döneminde partiler üstü konumunu koruyamamıştır. DP içi sorunlarının çözümüne müdahale etmiş, cumhurbaşkanlığı makamının gerektirdiği tarafsızlığını koruyamamış ve anayasayı ihlal etmiştir.⁷⁴

5-1954 seçimlerinde Kırşehir, Osman Bölükbaşı'nın liderliğindeki Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne oylarının çoğunu vermiş ve buradan beş

⁷¹ Bayar, *Başveklim Adnan Menderes*, s. 147-148.

⁷² Fatma Sağlam, *Demokrat Parti Döneminde Ezanın Arapça'ya Çevrilmesi ve Basındaki Yansımaları*, , Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yüksek lisans tezi) İzmir 2019, s. 81, 87.

⁷³ Nergiz, *Türk Siyasal Hayatında Celal Bayar'ın Söylemsel Açıdan...*, s. 100.

⁷⁴ Nergiz, *Türk Siyasal Hayatında Celal Bayar'ın Söylemsel Açıdan...*, s. 101.

milletvekili çıkarmıştı. Aynı durum Malatya'da CHP ve İnönü ile yaşanmıştı. Bunun üzerine DP tarafından bu şehirler cezalandırılmış ve Kırşehir ilçe yapılmış ve Nevşehir il yapılarak ona bağlanmış, Malatya da ikiye bölünerek Adıyaman ili kurulmuştu. Bu işlemlerde de Celal Bayar'ın etkili olduğu ve Menderes'in ses çıkaramadığı iddia edilmiştir. Hatta Kırşehir'in ilçeye dönüştürülmesinin esas sorumlusunun Celal Bayar olduğu ve birçok DP milletvekilini bu teklifi savunmak zorunda bıraktığı, Kırşehir'in başına gelenlerin Celal Bayar'ın Osman Bölükbaşı'na ve İsmet İnönü'ye karşı duyduğu kişisel kin olduğu da diğer iddialar arasında yer almaktadır.⁷⁵

6-1959 sonrası artan olaylar neticesinde gerginliğin yükselmesi üzerine Menderes, Ali Fuat Başgil' i Ankara' ya davet etmiş, bir toplantı yapılmış ve bu toplantıya Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Meclis Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Grup Başkan Vekili Atif Benderoğlu katılmıştı. Bu toplantıda Başgil şunları tavsiye etmiştir:

“Her şeyden önce Menderes kabinesi derhal istifa etmelidir. Bundan sonra, mümkün olduğu nispette, muhalefete de birkaç bakanlık vererek, meclisteki mutedil şahsiyetlerden yeni bir kabine kurmalıdır. Böylece, bir nevi koalisyon kabinesi, daha doğrusu milli birlik kurulmuş olacaktır. Bu yeni hükümet, kendisinden öncekinin takip ettiği politikayı bir yana bırakarak tam bir serbesti içinde kararlarını alacak ve Meclise, anayasaya aykırı olduğu iddia edilen kanunların bilhassa Salahiyetler Kanununun tadilini teklif edebilecektir. Bu şekilde hareket edilince, artık muhalefetin, hükümeti itham etmek için bahane bulamayacak ve siyasi tansiyon düşecektir”⁷⁶ demiştir.

Fakat Bayar, “Dere geçerken at değiştirilmez.” diyerek gergin ortamın yumuşatılmasına izin vermemiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın iktidara yönelik tepkilerin gerekirse daha sert tedbirlerle

⁷⁵ Haşim Erdoğan-Çağrı Pişkin, “Demokrat Parti Dönemi İktidar-Muhalefet Çekişmesinin Bir Ürünü: Nevşehir'in İl, Kırşehir'in İlçe Olması”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt-10, Sayı-2, 2020, ss:580-583.

⁷⁶ Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, (çev. M. Ali Sebük-İ. Hakkı Akın), Yağmur Yayınları, İstanbul 1966, s.128-129.

bastırılması yönündeki yaklaşımı olayları durdurmamıştır.⁷⁷ Hâlbuki Menderes, o şartlarda istifaya, yeni kabine kurmaya ve hatta hükümette hiç yer almamaya razı olmuştur. Bu konuda da fikir ayrılıklarının olduğu anlaşılmaktadır. Ya da Bayar'ın baskın karakteri, Menderes'i geri çekilmeye yönlendirmiştir.

Bütün bunlara rağmen genel olarak değerlendirildiğinde Celal Bayar şöyle bir açıklamada daha bulunmaktadır: Adnan Menderes ile sık sık anlaşmazlığa düştükleri ve siyasi bir krize neden olmamak için hoşgörülü davrandığı yolundaki iddialar yalandır. Bu iki, üç konu dışında tam bir uyum içinde çalışmışlardır.⁷⁸ Aynı konuyu Menderes de doğrulamaktadır. Şöyle ki: "*Biz bir aile gibiyiz. Kararlarımızı Celal Bayar ve Refik Koraltan ile konuşarak alırız.*"⁷⁹ Bayar da; "*Benim başbakanım, ben ona mutlaka yardım etmeliyim. Ben başbakanına yardım etmeyi Atatürk'ten öğrendim,*"⁸⁰ demiştir.

10. Basın ve Muhalefet ile İlişkilere Bakışları

1950 Basın Kanunu, liberal bir özellik taşımaktadır. Böylece 1931 kanunu ile ve sonraki değişikliklerle kurulan güdümlü rejim yıkılmış ve hükümetin basın üzerindeki kontrolleri kaldırılmıştır.⁸¹

Celal Bayar da bunu doğrulamakta, kendisinin ve Adnan Menderes'in iktidarın ilk yılında özellikle muhalefet ve basın ile ilişkilere çok dikkat ettiklerini, bu münasebetlerin iyi olmadığı durumlarda rejimin rahat yürümediğini ve ülkedeki huzura gölge düştüğünü iyi bildiklerini, Menderes ile basın ve muhalefet ile iyi ilişkiler kurma konusunda aynı fikirde olduklarını belirtmiştir. Gezilerinde hem CHP teşkilatlarını ve hem de DP teşkilatlarını ziyaret ettiklerini, demokrasinin yerleşmesi konusunda basının desteğini beklediklerini, İnönü'nün de ılımlı bir

⁷⁷ Doğan Duman, "27 Mayıs Hükümet Darbesi ve Dönemin Akademisyenlerinin Darbe Karşısındaki Tutumları", *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de İktidara Müdahaleler ve Darbeler Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 21-23 Mart 2018-Yozgat*, Cilt-2, (Haz: Selcan Koçaslan) Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s.1025.

⁷⁸ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 144.

⁷⁹ Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, s. 223.

⁸⁰ Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, s. 224.

⁸¹ Hamza Çakır, Deniz Elif Yavalar, "Demokrat Parti İktidarı ve Basın", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt-6, Sayı-3, 2017, s. 260.

başlangıç yaptığını söyleyen Bayar, bu balayı sürecinin çok uzun sürmediğini ifade etmiştir.⁸²

Diğer taraftan ilk başlarda basına verilen hürriyetten memnun olan basın, yaptıkları teklifler gerçekleşince biz söyledik öyle yapıldı demeleri, söyledikleri gerçekleşmeyince hükümet aleyhine yazmaya başlamaları, 1950'deki muhtar ve belediye seçimlerinde muhalefetle işbirliği yapmaları, Menderes Hükümeti ile basının arasının açılmasını hızlandırmıştır. 1950 sonlarından 1960 Darbesi'ne kadar muhalefet ve basın ile ilişkiler bir daha düzelmemiştir.⁸³

Resim-5: Soldan sağa; Refik Koraltan, Celal Bayar, İsmet İnönü ve Adnan Menderes.⁸⁴

1 Ağustos 1951'de gazetelere dağıtılacak resmi ilanlara ilişkin Bakanlar Kurulu Kararnamesi; 13 Haziran 1952'de kabul edilen, 5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun; Temmuz 1953'te 6123 sayılı

⁸² Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 149.

⁸³ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 151-153.

⁸⁴ Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Demokrat Parti milletvekillerine ait resimler, *Fotoğraf Albümü*, Cilt-4, s. 27, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2809>, (et: 11.08.2022).

Türk Ceza Kanunu Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, DP ile basın arasındaki ilişkilerin bozulmasının yolunu açmıştır.⁸⁵ Daha sonraki yıllarda da basını kontrol altına alma çabaları devam etmiştir.

Bu konularda Celal Bayar ve Menderes birlikte hareket etmişlerdir. İrtica konusunda Celal Bayar, hem kendisinin ve hem de Menderes'in çok hassas olduklarını, gerekli düzenlemeleri yaptıklarını, halkı ve çevreyi sürekli uyardıklarını ifade etmiştir. Buna rağmen irtica ile suçlanmalarını da anlayamadıklarını belirtmiştir.⁸⁶

Adnan Menderes'in "*devr-i sabık yaratmayacakları*" yolundaki açıklamalarına İsmet İnönü'nün "*İktidardan tek istediğimiz şey, bizim iktidarda iken verdiğimiz emniyetin bize verilmesidir*" diyerek karşılık vermesi, iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkilerin ılımlı başlamasına neden olmuştur.⁸⁷ Fakat daha sonra muhalefet lideri İnönü'nün bir açıklamasında; "*ordudan tapu memuruna kadar bütün devlet memurlarının kimin ne iftirasıyla ne muamele göreceklerini beklemektedir*" demesi ve bu açıklamaya Menderes verdiği cevap ile ilişkiler kopmaya başlamıştır. Buna ilave olarak Ankara merkezli Kemal Pilavoğlu'nun liderliğindeki Ticani tarikatı müritlerinin Atatürk heykellerine sistematik saldırı yapmaları, bunun üzerine Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarmak isteyen DP Hükümeti'nin kanun teklifine CHP milletvekillerinin olumsuz oy kullanmaları, ortamı gittikçe germiştir. Böylece balayı süreci bitmiştir.⁸⁸

Ticani Tarikatı lideri Kemal Pilavoğlu ve müritlerinin 10 Nisan 1950 günü Ankara CHP il başkanlığı binasında üye kayıtlarını yaptırdıkları, bununla da yetinmeyip CHP propagandası yaptıkları, köy köy dolaşip üye kaydı yaptıkları ve toplantılar düzenleyip CHP'ye oy verilmesini istedikleri dikkate alınırca Atatürk heykellerine saldırının kaynağı ve amacı daha iyi anlaşılmaktadır.⁸⁹ 24 Temmuz 1951'de 5.816 Sayılı Atatürk'ü Koruma Kanununun kabul edilmesi sonrasında Pilavoğlu ve yetmiş dört müridi, 5 Mart 1952'de Ankara Birinci Ağır Ceza

⁸⁵ Çakır-Yavalar, "Demokrat Parti İktidarı ve Basın", s. 261-263.

⁸⁶ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 151.

⁸⁷ *Ulus*, 28 Mayıs 1950.

⁸⁸ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 150.

⁸⁹ Süleyman Güngör, "14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP'de Bunalım", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2010, Sayı-21, s. 196.

Mahkemesi'nde Atatürk'ü Koruma Kanunu'na muhalefetten on beş ay hapis cezasına mahkûm edilmişlerdir.⁹⁰

CHP'nin "*millet aldatılmıştır*" diye başlayan muhalefeti, gittikçe sertleşmiştir. Sadece iktidarı yıpratma hedefine odaklanmıştır. CHP'nin Petrol Kanunu'nu ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu yeni kapitülasyonlar olarak yorumlaması, Basın Kanunu'ndaki değişiklikleri basına baskı olarak yorumlaması, gerilimi tırmandırmıştır.⁹¹

Hâlbuki Menderes, iktidar-muhalefet ilişkilerinin akıl ve vatanseverlik ölçüleri içinde sürdürülmesini istemiştir.⁹² Mesela CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in ABD'de Türkiye lehine yaptığı konuşma, Menderes'i o kadar memnun etmiştir ki, Gülek'e bir telgraf çekerek teşekkür etmiştir.⁹³ Celal Bayar'a göre Menderes, özel hayatındaki samimiyeti, nezaketi ve karşılıklı saygıyı, siyasette de sürdürmeye çalışmıştır. Ancak karşılık görememiştir.⁹⁴

CHP'nin 1954 seçimlerinde otuz bir milletvekili çıkarması, politika değiştirmesine neden olmuştur. CHP tarafından çıkarılan ve 1946 ve 1950 seçimlerinde uygulanan *çoğunluk sistemi* yerine *nisbi temsil sistemini* önermeye başlamıştır. DP'nin muhalefette iken eleştirdiği çoğunluk sistemini, DP iktidar olunca Celal Bayar da savunmaya başlamıştır. Çoğunluk sisteminin güçlü iktidarı öngördüğünü, Türk devlet geleneğinin de bunu istediğini belirten Celal Bayar, nisbi temsil sistemini, sınıflı toplumlar için daha uygun olduğu kanaatini taşımıştır.⁹⁵

1954 seçimlerinde başarısız olan CHP, daha sert ve sistemli bir muhalefet yapmaya başlamıştır. Ardı arkası kesilmeyen mitingler ve yürüyüşler bu muhalefetin en önemli aracı olmuştur. İşte bu ortamda Celal Bayar ve Adnan Menderes, yapılanları memleketin hayrına görmemişlerdir. Sınırları bozulan iktidar, Basın Kanunu'nda değişiklik yaparak ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nu çıkararak, gelişmeleri engellemeye çalışmıştır. Bunun üzerine muhalefet, "*Başvekil Diktatör*"

⁹⁰ Ali Dikici, "Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı-42, Kasım 2008, s. 179.

⁹¹ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 154-156.

⁹² Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 154.

⁹³ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 157.

⁹⁴ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 156-157.

⁹⁵ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 163-164.

propagandasına geçmiştir. Celal Bayar'a göre, "*halkın sevgilisi Menderes'ten 'diktatör' diye söz etmek mümkün değildi. Diktatör olmaya eğilimi yoktu. Karakteri uygun değildi.*" Sonuçta hükümet istifa ettirilmiştir. Sadece Adnan Menderes güvenoyu almıştır. Celal Bayar, hükümeti kurma görevini, "*DP Grubundaki en ehliyetli kişi, beş yıllık başbakanlıkta olgunlaşmış*" olduğunu düşündüğü Adnan Menderes'e tekrar vermiştir. Menderes'in beklentisinin de bu olduğunu ifade etmiştir. Böylece yeni hükümet kurulmuştur. Bu hükümet, dış borçlar bahane edilerek "*Duyun-u Umumiye*" kurmakla suçlanmıştır. Fakat Celal Bayar'a göre Adnan Menderes, olgunluğunu bozmamıştır. Sadece muhalefete olan inancı azalmıştır. Muhalefetin de Menderes'e olan güveni düşmüştür. Celal Bayar-Adnan Menderes ilişkileri aynı güven ve dayanışma ile devam etmiştir.⁹⁶

Bu güvenin 1960 Darbesi sonrası Harbiye'de karşılaştıklarında da devam ettiği görülmektedir. Harbiye'de lavaboya giden Celal Bayar, muhafızların kontrolünde kendisinden önce lavaboya gelmiş ve ellerini yıkayan Adnan Menderes'i gördüğünde; "*Olan olmuştur Adnan Bey. Metin olunuz,*" demiştir. Adnan Bey de "*Zaten başka çare var mı?*" cevabını vermiştir.⁹⁷

Yassıada yargılamaları sırasında da yan yana iki sandalyede oturmuşlardır. Mahkemede görüşmek yasak olduğu için konuşmadan oturmuşlardır. Celal Bayar daha dik ve vakur dururken Adnan Menderes her geçen gün biraz daha zayıflamış ve erimiştir. Bir duruşma sırasında Adnan Menderes'in kaleminin mürekkebi bitince Celal Bayar kendi kalemini uzatmış, Menderes, Celal Bayar'ın gözlerinin içine bakarak kalemi almış ve notlarını aldıktan sonra kalemi geri verirken "*Teşekkür ederim*" demiştir. Aralarındaki son söz de bu olmuştur.⁹⁸

Görüldüğü gibi son görüşmelerde de güçlü olan yine Celal Bayar'dır. Bunda İttihat ve Terakki içinde pişmiş olmasının etkisi olduğu kadar karakterinin de yansımaları vardır. Belki de Adnan Menderes, halim, selim ve nezaketli tavrının bürokraside, üniversitelerde ve

⁹⁶ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 163-167.

⁹⁷ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 171.

⁹⁸ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 171.

özellikle orduda karşılık bulmamasından kaynaklanan üzüntüsünün etkisinde kalmıştır.

Celal Bayar, muhalefetteyken siyasal iktidarın politikalarını ve stratejilerini iyi çözmüş ve iktidarın ve devlet teşkilatının siyasal ve hukuki alt yapı boşluğunu iyi değerlendirmiştir. Bu noktada, devletin çeşitli kademelerinde aldığı görevlerden edindiği bilgi ve birikim ona hem bir siyasal duruş getirmiş ve hem de Türk siyasal hayatında siyasetin halka inmesini başlatan bir söylem üretmiştir. Onun için güçlü bir karakterdir.⁹⁹

Sonuç

Bu ilişkilerde Bayar gerçek lider, Menderes fiili lider durumundadır. İkisi de kendi sınırlarını bilmişlerdir. Cumhurbaşkanı Bayar, ihtiyaç olmadıkça ve talep edilmedikçe başbakanlık yetki alanına girmemiştir. Konuşup birbirlerini ikna ettikleri, fikir alış verişinde buldukları, her konuda birbirlerini bilgilendirdikleri olmuştur. Bu beraberlikten iki taraf ta memnun görünmektedir. Çünkü birbirlerinden şikâyetleri yoktur. Onun için de on yıllık DP iktidarı döneminde Bayar, her defasında Menderes'i hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Gerçek bir lider olan Bayar, halkın Menderes'e olan sevgisini görmüş ve takdir etmiştir.

Samet Ağaoğlu, *"Bayar her istediğini yapan ve yaptıran bir Cumhurbaşkanı değildi. Hiç kimse 'o zorladı da ben yapmaya mecbur oldum' diyemez. Çünkü Bayar hiçbir zaman, devletin ve partinin mutlak başı sayılmadı, kendisini böyle saydırmaya da kalkışmadı. Birçok meselelerde onun uygun gördüğü tedbirler alınsaydı, onun işaret ettiği yollara gidilseydi, birçok şeyler değişik manzaralı olabilirdi,"* demektedir.¹⁰⁰

İnönü dönemindeki cumhurbaşkanının gücü ve kudretini yaşamış olanlar, Celal Bayar'ın demokratik tutumunu liderlikteki zayıflığına yorumlayanlar da vardır. Menderes'in fiili liderliğinin daha güçlü olduğunu ve Celal Bayar'ı yaptığı işlerde ikna ettiğini ifade edenler de bulunmaktadır. 1953 yılında Ahmet Hamdi Başar'ın Bayar'a gönderdiği istifa mektubunda Menderes'in ülkeyi yanlış yollara götürdüğü

⁹⁹ Nergiz, *Türk Siyasal Hayatında Celal Bayar'ın Söylemsel Açısından*, s. 96.

¹⁰⁰ Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, s. 218.

konusundaki ifadelerini, Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığını emir ve komuta mevkiinden çıkarmasından duyduğu memnuniyeti ve Celal Bayar'ın yalnız kaldığı dile getirmesini kanıt olarak göstermektedirler. Ayrıca Cihad Baban'ın On dokuzların ve kendisinin istifasına neden olarak Menderes'in diktatörlüğe meylini göstermesi öne sürülmektedir.¹⁰¹ Aslında örnek olarak verilen her şeyde, zorlama yorumlarla Menderes ile Bayar'ı ayırıştırma, Menderes'i kötülerken Bayar'ı övme çabası görülmektedir.¹⁰²

Celal Bayar ile Adnan Menderes arasında ekonomi politikaları ve dış politika konusunda tam uyumlu çalışmışlardır. Tek parti dönemi ile hesaplama, orduya ve üniversiteye bakış, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılık konusunda duyarlı davranmışlardır. Bayar, ordunun ciddiye alınması ve laiklik konusunda daha duyarlı olmuş, Menderes'i ve hükümeti uyarmıştır.¹⁰³

On beş yıl beraber çalışan devlet adamlarının arasında anlaşmazlıklar olması gayet doğal bir durumdur. Beş yıl muhalefette CHP'nin baskılarına karşı direnirken birbirlerine dayanan Celal Bayar ve Adnan Menderes, on yıl süren iktidar döneminde de birbirlerine dayanmaya ve güvenmeye devam etmişlerdir. Anlaşmazlığa düştükleri konularda da bazen kendi gerçeklerini karşı tarafa kabul ettirmeye ve bazen de karşı tarafın gerçeğini anlayıp kendi yanlışını düzeltmeye çabalamışlardır. Böylece aralarındaki anlaşmazlıkları çözmüşlerdir. Celal Bayar'ın deyimleriyle Adnan Menderes, "*çok terbiyeli, kibar, iyi düşünen ve iyi konuşan biri*" olduğu için şahsi sebeplerle birbirlerine kırılmış ve incinmiş değillerdir. Bu yüzden aralarındaki ilişkiler saygılı, seviyeli ve iyi olmuştur. Kişisel veya devletle ilgili konularda anlaşmazlığa düşmemek için çabalamışlardır.¹⁰⁴

Yine de karşı karşıya oldukları konular da olmuştur. Celal Bayar'a göre bunun sebebi, üzerlerine aldıkları görevlerin büyüklüğüdür. Celal Bayar cumhurbaşkanı, Adnan Menderes ise hem başbakan ve hem de DP Genel Başkanı'dır. İkisi de DP'ye verilen oylarla TBMM'ye gelmişlerdir.

¹⁰¹ Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, s. 219-220.

¹⁰² Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, s. 220-221.

¹⁰³ Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, s. 228-230.

¹⁰⁴ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 145-146.

Fakat Celal Bayar, cumhurbaşkanı olduktan sonra tarafsız olmak zorundaydı. Partiler arasında eşit davranması gerekiyordu. Bir DP'li olarak tasfiyesini isteyebileceği bir kuruluşu, cumhurbaşkanı olarak korumak zorunda kalabilmekteydi. Celal Bayar, cumhurbaşkanı olarak devletin güveni ve menfaatini düşünmeliydi. Adnan Menderes ise, hem devleti ve hem de DP'yi düşünerek hareket etmeliydi. Bu da farklı bakış açılarını ortaya çıkarmış ve bazı anlaşmazlıklara yol açmıştır.¹⁰⁵

Çözüm, ikna etmektir. Eğer taraflar doğru düşünmeyi biliyorsa, duygularının esiri değilse ve birbirlerine saygı ve güven duyuyorsa ikna mümkündür. Bazen tavizler de verilebilir. Fakat Celal Bayar ile Adnan Menderes, hiçbir zaman büyük bir anlaşmazlığa düşmemişlerdir. Küçük anlaşmazlıkları da kendi aralarında çözmeyi başarmışlardır.¹⁰⁶

Celal Bayar, Adnan Menderes için şöyle bir tespitte bulunurken aralarındaki ilişkinin durumunu da ortaya koymaktadır: *"Menderes ince ve hassas bir insandı. Düşmanından tepesine dağlar, kayalar yağsa kılı bile kıpırdamazdı. Fakat dostundan ve sevdiğinden bir tüy düşse incinirdi. Fazileti de buradadır."*¹⁰⁷

Temel fikirleri ve temel görüşleri birbirine uyuyordu. Onun için Celal Bayar, Adnan Menderes'in *"bütün icraatlarını bütün sorumluluğu ile kabul ettiğini, icraatının her noktasıyla yüzde yüz mutabık olduğunu"* belirtmektedir.¹⁰⁸

Ayrıca Adnan Menderes halk adamıydı, Celal Bayar ise devlet adamıydı.

KAYNAKLAR

BAŞGİL, Ali Fuat, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, (Çev: M. Ali Sebük-İ. Hakkı Akın), Yağmur Yayınları, İstanbul 1966.

BAYAR, Celal, *Başvekilim Adnan Menderes*, (Derleyen: İsmet Bozdağ), Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1986.

¹⁰⁵ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 146.

¹⁰⁶ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 146.

¹⁰⁷ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s.148.

¹⁰⁸ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s.148.

- ÇAKIR, Hamza- YAVALAR, Deniz Elif, "Demokrat Parti İktidarı ve Basın", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt-6, Sayı-3, 2017.
- ÇAKMAK, Fevzi, "Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması", *Journal of History Studies*, Cilt-7, Sayı-3, Eylül 2015, ss. 1-21.
- DEMİR, Şerif, "Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi ve Demokrat Parti Hükümetinin Kurulması (1950)", *History Studies*, Cilt-4, Sayı-2, ss. 121-134.
- DİKİCİ, Ali, "Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı-42, Kasım 2008, ss. 161-192.
- DUMAN, Doğan, "27 Mayıs Hükümet Darbesi ve Dönemin Akademisyenlerinin Darbe Karşısındaki Tutumları", *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de İktidara Müdahaleler ve Darbeler Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 21-23 Mart 2018-Yozgat*, Cilt-2, (Haz: Selcan Koçaslan) Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, ss.1013-1042.
- ERDOĞAN, Haşim- PİŞKİN, Çağrı, "Demokrat Parti Dönemi İktidar-Muhalefet Çekişmesinin Bir Ürünü: Nevşehir'in İl, Kırşehir'in İlçe Olması". *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt-10, Sayı-2, 2020, ss:577-590.
- GÜNGÖR, Süleyman, "14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP'de Bunalım", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2010, Sayı-21, ss. 193-208.
- NERGİZ, Ahmet, *Türk Siyasal Hayatında Celal Bayar'ın Söylemsel Açından Rolü ve Etkisi (1946-1960)*, (Doktora Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2017,
- SAĞLAM, Fatma, *Demokrat Parti Döneminde Ezanın Arapça'ya Çevrilmesi ve Basındaki Yansımaları*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2019.
- ŞENŞEKERCİ, Erkan, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul 1999.

TBMM Yayınları, Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Demokrat Parti milletvekillerine ait resimler, *Fotoğraf Albümü*, Cilt-2, TBMM Yayınları, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2809>, (et: 11.08.2022).

Ulus, 28 Mayıs 1950.

LİDERLİK VE İKNA: BİR LİDER OLARAK CELAL BAYAR ÜZERİNE ARAŞTIRMA

Melis YALÇIN* Ezgi GÜNEŞ**

Giriş

Yönetim anlayışındaki gelişmeler, liderlik kavramını farklı boyutlarda ele alsa da sahip olduğu nitelikler açısından liderleri, yöneticilerden ayıran ve onları etkili kılan bazı ortak özellikler bulunmaktadır. Ortak bir amaç etrafında toplama, vizyon sahibi olma, motive etme, güven oluşturma, ikna etme gibi özellikler, yönetme sürecinde liderleri önemli hale getiren özelliklerdir. Liderlerin gücünü yetkilerinden değil de kendinden alma özellikleri, onları diğer insanlardan farklılaştırmaktadır. Her liderin farklı bir yaşam öyküsü bulunmaktadır. Takip eden kişileri yönlendiren, doğru işi yapan ve etkili iletişim kurabilen liderler, tarih sahnesinde önemli rol oynamaktadırlar.

Liderlerin siyasette önemli bir yeri olduğundan söz edilebilmektedir. Bu kapsamda siyasal liderlere ilişkin geçmişten günümüze yapılan çok sayıda çalışma mevcuttur. Seçim kampanya süreçlerinde siyasal liderlerin sergiledikleri ikna becerileri, duruşları, hitabet yetenekleri ve söylem içeriklerinin, tarihsel koşullar göz önünde bulundurularak liderlik yaklaşımları ve liderlik tarzları bağlamında ele alındığı görülmektedir. Dolayısıyla liderlik konusu, farklı tarihsel dönemlerde ele alınmaya devam etmesi nedeniyle güncelliğini koruyan, araştırmacılar tarafından günümüzde de değişik yönlerden incelenmeye devam eden önemli bir konu haline gelmektedir.

1. Liderlik Kavramı ve Liderlerin Özellikleri

Toplumsal yaşamın içerisinde liderliğin vazgeçilmez olduğu görülmektedir. Hangi kültürde ve hangi coğrafyada olursa olsun insanların grup, topluluk ya da örgüt olarak birlikte yaptıkları, etkinlikte buldukları tüm zaman ve yerlerde liderliğin etkisinden söz

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, melis.yalcin@cbu.edu.tr, ORCID No:0000-0003-1269-4540.

** Araş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, ezgi.gunes@cbu.edu.tr, ORCID No:0000-0002-7255-0285.

edilmektedir. Bu durum, liderliği insani, toplumsal ve evrensel bir olgu haline getirmektedir¹. Bu nedenle disiplinler arası bir kavram olan liderlik kavramı, geniş bir yelpazede değerlendirilmektedir.

Tarihsel geçmişte uygun liderlik tarzını benimseyerek veya liderlik tarzını duruma uyarlayarak liderlik etkinliğini artırmayı amaçlayan araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Liderlik kavramına ynelik yapılan tanımlamaların sayısı oldukça fazladır. Söz konusu tanımlamalar arasında kavramın daha iyi anlaşılması adına sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu bağlamda bazı tanımlar, liderliği grup süreçlerinin merkezi olarak görmekte, bazıları liderliği kişilik çerçevesinde kavramsallaştırmakta, bazıları liderliği, liderler ve takipçiler arasında var olan g ilişkisi yönünden ele almakta, bazı tanımlarda ise liderlik, dönüşümsel bir süreç veya beceri ekseninde değerlendirilmektedir.² Liderlik kavramına ilişkin yapılan tanımlar, liderliği farklı açılardan ele almakta, geçmişten günümüze yapılan araştırmalara temel oluştırmaktadırlar.

Beceri Yaklaşımına göre etkin liderlik için öğrenilebilen ve geliştirilebilen bilgi ve yeteneklere gereksinim duyulmaktadır. Stil Yaklaşımı, liderin davranışına (ne yaptıklarına ve nasıl davrandıklarına) ynelmektedir. Araştırmacılar, liderlerin hedefe ulaşma çabalarında astlarını etkilemek için birleştirebilecekleri iki ana liderlik davranışı (görev davranışı ve ilişki davranışı) olduğunu belirtmektedirler. Liderler, eylemlerinin değerlendirilmesine dayalı olarak liderlik tarzlarını geliştirebilmektedirler.³

Liderlik, bireyin insanlara rehberlik etmedeki davranış kalitesi veya organize çabadaki etkinliklerine göre sergilenen davranıştır. Ortak amaç, vazgeçilmez bir toplumsal zdr. Liderlik, alışanları örgütün tüm çalışma ilkelerine gönüllü olarak uymaları konusunda etkilemede liderin kişisel niteliklerine dayanmaktadır. Liderlik, kurumsal görevlerini isteyerek yerine getirmeleri için başkalarına ilham verme yeteneğidir. Liderlik, her zaman nereye gitmek istediğimizi ve ileriye giden yolu

¹Hasan Basri Gündüz, şenol Beşoluk, İsmail nder, "Karmaşık Sistemlerde Liderlik Bakışıyla DNA Liderlik", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 8, Sayı:1, 2011, s. 524-525.

²George Eduard Neculae, Sofia David, *Leadership Approaches – A Comparative Analysis*. In S. Hugues, & N. Cristache (eds.), *Risk in Contemporary Economy*. Iasi, Romania: LUMEN Proceedings., 2017, s. 508.

³George Eduard Neculae, Sofia David, age. 2017, s. 509.

göstermektedir. Aynı zamanda, amaçlara ve örgütsel amaçlara ulaşmak için başkalarına organize görevleri özgürce ve isteyerek gerçekleştirmeleri için ilham vermek anlamına gelmektedir.⁴ Liderlik, sadece insanlar için bir şeyler yapmak anlamına gelmemekte, aynı zamanda onların bir şeyler yapmak istemelerini sağlamaktır. Liderlik; öncelikleri, istekleri ve inançları bütünleştirmeye ilgili bir kavramdır.⁵

Liderlik kavramının, gerçekten tatmin edici bir şekilde tanımlanmadığı belirtilmektedir. Aslında, teşebbüs edilen liderlik tanımları, liderliği tam olarak açıklamamaktadır; liderliğin özünü belirli bir bakış açısından aktarmaktadır. Bir organizasyonda genellikle yönetici direktör, başkan ve/veya yönetim kurulu üyelerini vurgulamak için kullanılmaktadır. Bununla birlikte, bir lider kesinlikle geniş çapta tanınan bir bireyden veya örgütsel otoriteye sahip olan birinden daha fazlasıdır.⁶ Liderlik tanımının birçok yönü bulunmaktadır, söz konusu tanımlar, liderliğin ortak amacının etkilemek ve amaç yaratmak olduğunu savunmaktadır. Bu arada gerçek bir lider, manyetik kişiliği, insanları organizasyon hedeflerini etkin bir şekilde gerçekleştirmeye teşvik eden ve organizasyonun daha büyük iyiliği için kararı şekillendiren kişidir.⁷ Bu durumda resmin bütününe görebilen liderlerin takipçilerini gelecek ortak bir hedefe yöneltme ve onların motivasyonlarını artırma konusunda önemli rol üstlendiği söylenebilmektedir.

Etkin liderler, takımı en zor anlarda dahi peşlerinden sürükleyebilmektedirler. Bu kapsamda amaçları net bir şekilde belirterek takım üyeleriyle paylaşmaktadırlar. Krizleri başarılı şekilde yöneterek değişikliği sağlamanın imkan dahilinde olduğunu kanıtlamaktadırlar. Takım üyelerine kendi potansiyellerini fark ettirerek, onların öz güven duygularını artırmaktadırlar. En iyi liderlerin her zaman için emir verici, kontrolcü liderler olmadığına altını çizmek gerekmektedir. Etkin liderler, zamanla daha fazla yol gösterici ve yardım edici roller üstlenmektedirler. Takıma yol göstermekte, takım üyelerini desteklemekte, ancak onları kontrol etmemektedirler. Özellikle kendi

⁴Stanley Aibey, S.. "Approaches, Skills And Styles Of Leadership In Organizations", *Review of Public Administration and Management*, Volume: 3, No: 5, July 2014, s. 54

⁵S. Alexander Haslam, Stephen D. Reicher, Michael J. Platow, *The New Psychology of Leadership*, New York: Psychology Press, 2011, s. 19.

⁶David R. Kolzow, *Leading From Within: Building Organizational Leadership Capacity*, s. 9.

⁷Faria Kabir, Nafiza Islam, *Leadership Approaches and its Impact on Follower Development and Performance. Asian Business Review*, Volume 3, Number 1/2013, Issue 5, Asian Business Consortium, s. 44

kendini yöneten takımlarda ve geçici takımlarda bu ilke izlenmektedir.⁸ Bu çerçevede liderlerin kişilerin öz kontrol sistemini harekete geçirmede etkili oldukları ve böylelikle takım başarısına ulaşmayı kolaylaştırdıkları görülmektedir.

Lider ile yönetici arasında birtakım farklar söz konusudur. Bunların arasındaki en önemli farklılık; liderlerin değişimden yana olduğu ve izleyicilerini gönüllü şekilde başka yöne doğru yönlendirebilmesi, diğer bir deyişle etkileme gücü iken yönetici ise mevcut sistemin sürdürülmesi davranışını göstermesidir. Öte yandan liderlik niteliği görülmeyen yöneticilerde astlarını istekli bir şekilde sevk etmek yerine yasal gücüne dayanarak emir verme, korkutma ve tehdit ile iş yaptırma davranışı ortaya çıkmaktadır.⁹ Bu kapsamda liderlikte gücün yetki ya da yasalar yerine kişilikten ve iletişim becerilerinden alınarak biz bilinci oluşturulmaya çalışıldığı, böylece takım ruhunun harekete geçirildiği söylenebilmektedir.

2. Liderlerde İkna Becerisi

Retorik, bir düşünce ve duygunun insanlara iletilmesinde önemli rol oynayan dil pratikleri olarak kavranan söylemlerin etkin kullanılmasının ürünüdür. Siyasal iletişimde liderlerin performansları, retorikle ilişkilendirilerek değerlendirilmektedir. Özellikle liderlerin değindikleri konularla ilgili retorik, ikna bileşenlerini kullanmadaki farklılıkları ile çatışma ve uzlaşma bağlamında takındıkları üslup farklılıkları, seçmenlerce karar alma sürecinde etkili olmaktadır.¹⁰ Liderlerin ikna bileşenlerinden birine odaklanması, üsluplarını şekillendirmektedir. Bu kapsamda liderlerin konuşmalarında duygusal üslup, rasyonel üslup ve güven telkin eden üslup biçiminde bir sınıflandırmadan söz edilmektedir. Diğer yandan siyasetin tanımında karşılaşılan çatışma ve uzlaşma durumları dikkate alındığında, çatışmacı ve uzlaşmacı üslup sınıflandırması ortaya çıkmaktadır.¹¹ Liderlerin ikna kabiliyetleri, iletişim sürecini başarılı bir şekilde yürütmelerinde ve

⁸Erol Eren, *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, Beta Yayınları, İstanbul 2010, s. 488

⁹Özlem Işık İnan, Celaleddin Serinkan, "Liderlik Yaklaşımları ve Spor Yönetiminde Liderlik", *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2020, Cilt: 7 Sayı:2, s. 311.

¹⁰Murat Başarır, "Politik Konuşmalardaki İkna ve Üslup Faktörlerinin Seçmenlerin Sosyo Demografik Özellikleri ile Siyasi Tercihlerine Göre Karşılaştırılması", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2016, Cilt: 3, Sayı: 6, s. 90-91.

¹¹Murat Başarır, Agm., 2016, s. 93.

karşılardakini etkileme olasılığını artırmada kilit rol oynamaktadır.

İkna sürecinde verilmek istenen mesajların açık olması, hedef kitle profiline doğru biçimde analiz edilmesi, en etkili ve en uygun araçlarla mesajın gönderilmesi, iknada başarıyı artırmada anahtar rol oynamaktadır.¹² Bununla birlikte iknada başarıyı artıran başka faktörler bulunmaktadır. Eğitim düzeyi yükselmesiyle birlikte liderlerin konuşmalarında rasyonel çekicilik içeren ifadeler de artmaktadır. Dolayısıyla eğitim düzeyi yükseldikçe siyasi konuşmalarda seçmenler, rasyonel çekicilik kapsamında değerlendirilebilecek ifadeleri liderlerden daha fazla beklemektedirler. Başka bir ifadeyle eğitim seviyesindeki yükselmeyle, ikna edilebilirlikte duygu ve hitabetin etkisinin azalması; aklın ve güvenin ön plana çıkacağı bir siyasal kültür söz konusu olabilmektedir.¹³ Eğitim seviyesinin yükselmesi, beraberinde akıl, mantık, kıyas, rasyonellik durumlarını ortaya çıkarmaktadır. Böylelikle ikna sürecinde kaynaktan eğitim düzeyi yüksek alıcıya doğru yöneltilen mesajlarda akla ve mantığa uygun mesajlar iletilmesi, alıcıyı daha fazla etkileyebilmektedir.

3. Liderlik Yaklaşımları

Liderlik yaklaşımları kapsamında özellik yaklaşımı, davranış yaklaşımı ve durumsallık yaklaşımları değerlendirilmektedir. Sözü edilen yaklaşımlardaki farklılıkların temelinde liderlik sürecine bakış açılarındaki çeşitlilik ve liderliğin odak noktasında bulunan unsurlardaki göreceli değişkenlik yer almaktadır.

3.1. Özellik Yaklaşımı

Liderlik sürecinin etkinliğinde lider özelliklerinin kilit rol üstlendiği temeline dayanmaktadır. Bu nedenle bir grup içerisinde liderde bulunan kişisel özellikler, o lideri öne çıkarmaktadır. Başka bir ifadeyle lider, bireyde mevcut olan özelliklerin, bireyin bulunduğu grubun üyelerinden üstün olması durumunda ortaya çıkmaktadır.¹⁴ Liderlikle ilgili geliştirilen özellik yaklaşımı, kişinin özellikleriyle ilintili

¹²Özlem Seki, *İkna Edici İletişim Açısından Korku Çekiciliği Kullanımı: Sağlık Bakanlığı Tarafından Yayınlanan Kamu Spotları Örneği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2017, s. 26.

¹³Murat Başarır, Agm., 2016, s. 102.

¹⁴Naim Işık, *Liderlik Yaklaşımları ve Hizmetkar Liderliğin İşgörenlerin Organizasyonel Bağlılıklarına Etkileri*, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan Kaynakları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 15.

bir şekilde doğuştan gelen yetenekleri ile küçük yaşlarda edinilen bazı özelliklerin etkililiğine vurgu yapmaktadır. Söz konusu yetenek ve özellikler kapsamında üstün zeka, analiz ve sentez yapabilme becerisi, düşüncelerini ifade edebilme yeteneği ve amaçlara ulaşmada sabırlı olma vb. yer almaktadır.¹⁵ Liderleri diğer insanlardan ayıran birtakım kişisel özelliklerin bulunduğu görülmektedir. Bu özelliklerin onları farklılaştırdığı ve diğer insanları etkilemelerine olanak sağladığı düşünülmektedir.

Liderlik sürecini sadece bireysel özelliklere indirgeyen özellik yaklaşımının yeterince verimli olmadığı belirtilmektedir. Liderlerin özelliklerini ölçülebilecek şekilde tanımlayamama ve belirli özelliğin farklı anlaşılması, araştırmalarda karşılaşılan en önemli sorun olarak görülmektedir. Bu noktada özellikler yaklaşımının yetersiz kaldığını düşünen araştırmacılar, grup üyelerine ve liderin davranışlarına odaklanmaktadır.¹⁶

3.2. Davranış Yaklaşımı

Liderin gösterdiği iletişim tarzı, organizasyon amaçlarını belirlerken sergilediği profil, çatışma sürecinde izlediği tutum, astlarına yetki devredip devretmemesi gibi faktörlerin önemi giderek artmaktadır. Davranışsal yaklaşımı, özellikler yaklaşımından farklı kılan niteliğin, lidere takipçilerinin bakış açısıyla bakmayı içeren bir yaklaşım olduğu belirtilmektedir. Sözü edilen yaklaşım, liderin hangi özelliklere sahip olduğundan ziyade çalışanlarına karşı nasıl bir tutum içinde olduğunu incelemektedir.¹⁷ Davranış yaklaşımında bir liderin ne yaptığı ve etrafındakilere davranış şekli önem taşımaktadır. Bu yaklaşım, kişilerin lider olabilmeleri için eğitilebilmeleri açısından özellik yaklaşımından farklılaşmaktadır. Davranışçı yaklaşımlar, lider davranışını analiz ederken grubun yapı ve işlevini de göz önünde bulundurmaktadırlar. Bu kuramı temsil eden Ohio State Üniversitesi, Michigan Üniversitesi ve Blake ve Mouton'un geliştirdiği Yönetim Gözeneği olmak üzere üç önemli çalışma bulunmaktadır.¹⁸

Ohio State araştırmacıları, liderlerin davranışlarıyla ilgili bilgiler

¹⁵İbrahim Gün, Özgür Aslan, Liderlik Kuramları ve Sağlık İşletmelerinde Liderlik, *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 2018, Cilt: 5, Sayı: 3, s. 218.

¹⁶Zeyyat Sabuncuoğlu, Melek Tüz, *Örgütsel Psikoloji*, Bursa Furkan Ofset, 2003, s. 221.

¹⁷Naim Işık, *Agt.*, 2014, s.22

¹⁸Cevdet Celep, *Dönüşümsel Liderlik*, Ankara Anı Yayıncılık, 2004, s. 11

elde ederek günümüzde kullanılmakta olan Lider Davranışları Tanım Anketi (LDTA) adlı bir anket geliştirmişlerdir. Bu anketin kullanım amacı, liderin çalışanlarına karşı tutumlarının ne yönde olduğunu saptamaktır. Göreve yönelik olarak oluşturulan ölçek maddeleri, liderin belirlediği kuralların ne derece işleyip işlemediği, liderin astlarından beklentilerinin düzeyi, görev dağılımının nasıl yapıldığı vs. konuları kapsamaktadır.¹⁹ Davranışsal liderlik yaklaşımlarında genel olarak iki konu ele alınmaktadır. Bu konulardan birincisi, liderin kişiyi merkeze alması, diğeri ise işi merkeze almasıdır. Diğeri bir ifadeyle liderin üretime yönelik ya da kişiler arası ilişkilere yönelik olmasıdır. Davranışsal yaklaşımlar değerlendirildiğinde, bu öğelerin verimlilik ve etkinlik için vazgeçilmez olması nedeniyle işe yönelik ve kişiler arası ilişkilere yönelik olma arasında bir dengenin sağlanması gerekmektedir.²⁰ Liderlik sürecini ele alan bu bakış açısı, işe ve kişiler arası ilişkilere yönelik sergilenen liderlik davranışlarının daha bütünsel değerlendirilmesi gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

3.3. Durumsallık Yaklaşımı

Durumsal Yaklaşım, örgüt içi liderlik eğitimi ve gelişimi için en çok kullanılan teorilerden biridir. Adından da anlaşılacağı üzere, durumsal yaklaşım durumlarda liderliğe odaklanmaktadır. Lider, liderlik tarzını astlarının gelişim düzeyine (yetkinlik ve bağlılık düzeyi) göre uyarlamalıdır.²¹ Durumsallık yaklaşımının mantıklı kabul edilen tezine karşılık hangi koşullarda hangi liderlik davranışının uygun olabileceğini ortaya koyan yeterli çalışma bulunmamaktadır. Bu konuda en çok bilinen çalışma, Fred Friedler'in liderlik etkinlikleri ile ilgili çalışmasıdır.²² Sözü edilen çalışmalar, liderlik yaklaşımlarına farklı bakış açısı geliştirerek, duruma ve koşullara göre değişim gösterebilen liderlik tarzları bulunduğunu ileri sürmekte, bu doğrultuda liderlik literatürüne katkı sağlamaktadır.

4. Modern Liderlik Tarzları

Modern liderlik kavramını ele alan çalışmalarda bu kavram farklı şekilde kategorize edilmekte ve kavramdan kavram türetmeye varacak

¹⁹Naim Işık, Agt., 2014, s.24

²⁰Çetin Bektaş, "Liderlik Yaklaşımları ve Modern Liderden Beklentiler", *Selçuk Üniversitesi Alaşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 7, 2016, s.44

²¹George Eduard Neculae, Sofia David, age. 2017, s. 509.

²²Zeyyat Sabuncuoğlu, Melek Tüz, *Örgütsel Psikoloji*, Furkan Ofset, Bursa 2003, s. 224.

sınıflamalar yer almaktadır. İşlemsel ve dönüşümcü liderlik olarak incelenmenin yanı sıra bu ikisinin özelliği olan alt unsurların da tek başına birer liderlik tarzı olarak değerlendirildiği görülmektedir. Söz gelimi dönüşümcü liderliğin vizyoner olma ve ilham verme özellikleri, vizyoner ve ilham veren lider olarak ayrı birer liderlik türü çerçevesinde açıklanmaktadır.²³ Bu bağlamda ileri sürülen liderlik tarzları, liderlik sürecinde sergilenen davranışları, değişik boyutlardan ele almaktadır.

5. Transaksiyonel ve Transformasyonel Liderlik Yaklaşımları

J.M. Burns ve B.M. Bass tarafından geliştirilen transaksiyonel ve transformasyonel liderlik yaklaşımları, geleneklere ve geçmişe bağlı transaksiyonel liderlik ile geleceğe, yeniliğe, değişime ve reforma dönük transformasyonel liderliği incelemektedir. Transaksiyonel liderlik, çalışanları ödüllendirmeye daha çok çaba göstermeleri için para ve statü şeklinde kullanılırken, transformasyonel liderlik, astlarına bir görevin olduğunu ilham ettirme ve bir vizyona yöneltme ve yönlendirme amacıyla hareket etmektedir.²⁴ Ortak bir vizyon etrafında birleştirebilme özelliği, diğer insanları yaptıkları iş ve ulaşmaya çalıştıkları hedef hakkında daha bilinçli kılmakta, öz farkındalıklarını geliştirmeyi sağlamaktadır.

6. Karizmatik Liderlik

Karizmatik güç, kişilik özellikleriyle ilişkilendirilmektedir. Kendisini izleyenlere göre özellikleri, tavır ve davranışları, bilgi ve kültür seviyesi, sezgi ve algılama gücü, düşünme ve analiz etme becerisi, lideri etkilenilen, takip edilen, hayran olunan bir insan haline dönüştürebilmektedir. Böyle bir durumda lider, kişilik gücü veya karizma gücü gibi kullanabilecek bir güce sahip olmaktadır.²⁵ Karizmatik liderin etki gücünün izleyenlerde yüksek bağımlılığa sebep olduğu, iyi ve kötü yönleri ile yeterli düzeyde değerlendirmedeği görülmektedir. Karizmatik lider, genellikle olağan üstü durumlarda ortaya çıktığı ve kural dışına çıkabildiği için sıra dışı davranmaktadır. Yüksek öz güven, etkileme gücü, hitabet gücü, risk alabilme becerisi, astlarının istek ve beklentilerini dikkate alma, kendini takipçilerin temsilcisi gören bir kişilik özelliği,

²³Öznur Bozkurt, Murat Güral, "Modern Liderlik Tarzlarının Yenilik Stratejilerine Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 4, 2013, s.5

²⁴Zeyyat Sabuncuoğlu, Melek Tüz, Age., 2003, s. 226

²⁵Selen Doğan, *Vizyona Dayalı Liderlik*, Kare Yayınları, İstanbul 2007, s. 54

karizmatik liderin karakteristik özelliği arasında yer almaktadır.²⁶ Söz konusu özellikler, liderlerin beden duruşlarına yansımakta, sözlü ve sözsüz mesajlarla diğer insanlarla kurdukları iletişim esnasında daha ikna edici olmalarını sağlamaktadır.

7. Bir Lider Olarak Celal Bayar

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir siyasi şahsiyet olan Celal Bayar, devletin çeşitli kademelerinde önemli görevler almıştır. Mustafa Kemal Atatürk döneminde iktisat vekilliği ve başbakanlık görevlerinin yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk bankası olan İş Bankası'nın kuruculuğunu ve liderliğini yaptığı görülmektedir.²⁷

Cumhuriyet'in üçüncü Cumhurbaşkanlık görevini yürütmüştür. Ayrıca 1946 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nden muhalif fikirleri dolayısıyla ayrılarak Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ile birlikte Demokrat Parti'yi (DP) kurmuş, 1950 seçimlerinde ise Demokrat Parti iktidara geldiğinde parti başkanlığını bırakarak Cumhurbaşkanı olmuştur.²⁸

Bursa doğumlu Mahmut Celal Bayar'ın, küçük yaşlarda başlayan siyasete olan ilgisi dikkat çekmekle birlikte aktif siyasi yaşamı öncesinde bankacılık mesleğini icra ettiği görülmektedir.²⁹ 1907- 1960 yılları arasında siyasi yaşamını sürdüren Bayar, bu süreçte gerçekleştirdiği önemli çalışmaların yanı sıra 1918 yılı Mondros Ateşkes Antlaşması ile birlikte direniş örgütleri arasında yer alarak Milli Mücadele döneminde aktif rol almıştır.³⁰ Milli Mücadele döneminde "Galip Hoca" takma adını kullanan Celal Bayar,³¹ direnişin örgütlenmesinde öncülük etmiş ve halkı bu fikre alıştırmak için ikna çalışmaları yürütmüştür.³² Galip Hoca

²⁶Çetin Bektaş, "Liderlik Yaklaşımları ve Modern Liderden Beklentiler", *Selçuk Üniversitesi Alaşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 7, 2016, s. 48.

²⁷İhsan Fuat Özgen, *Cumhuriyet Dönemi'nde Celâl Bayar'ın Siyasî ve İktisadî Faaliyetleri (1923-27 Mayıs 1960)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s.20.

²⁸Davut Dursun, *Bayar, Celal*, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt 5), 1992, s. 217.

²⁹Mehmet Can Orhan, *Celal Bayar'ın Siyasi Hayatı: Cumhuriyet Sağıının İlk Lideri*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s. 12.

³⁰Şerif Demir, "Milli Mücadelede Celal Bayar (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri)" *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, 2009, s.53.

³¹Celal Bayar, *Ben de Yazdım-Milli Mücadeleye Giriş (Cilt 4)*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 83.

³²Kaan Cem Geniş, "Mahmut Celal (Bayar) Bey'in İşgâlden Önce İzmir'deki Faaliyetleri", *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, Cilt:8, Sayı: 2, 2019, s. 302.

sıfatıyla direniş bölgesinde bağımsızlığın ve mücadelenin önemini vurgulamıştır.³³ Bu çalışmaların yanı sıra ilerleyen süreçte, bölgede Kuva-yı Milliye birliklerinin komutanlığını yapmıştır. Askeri liderliği sürecinde savaş cephesinde var olan ya da oluşan çatışmaların çözümünde de önemli roller aldığı dikkat çekmektedir.³⁴ Kuva-yı Milliye'nin oluşmasında var olan bu önemli rolü akabinde ise 1919 yılında Saruhan (Manisa) milletvekili seçilmiş ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne girmiştir.³⁵

Tarihsel sürece bakıldığında gerçekleştirilen Milli Mücadele'nin, yalnız düşmana yönelik değil milli iktisadi sistemi oluşturmaya yönelik de olduğu görülmektedir. Bu noktada, milli ekonominin oluşturulması ve tarıma dayalı ekonominin sanayileşmesi gibi konularda Celal Bayar'ın etkili faaliyetlerde bulunduğu dikkat çekmektedir.³⁶ Nitekim iktisadi alanda gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler ve ekonomik yaklaşımı dolayısıyla bir süre sonra Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından Başbakanlığa getirildiği görülmektedir.³⁷

Atatürk'ün vefatı sonrasında bir süre başbakanlık görevini sürdürmüşse de sonrasında istifa etmiş ve Cumhuriyet Halk Partisi'nden muhalif görüşleri dolayısıyla ayrılarak kendisinin önderliğinde 7 Ocak 1946 yılında Demokrat Parti'yi (DP) kurmuştur.³⁸ 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte parti başkanlığını ve başbakanlık görevini Adnan Menderes'e bırakarak Cumhurbaşkanı olduğu görülmektedir.³⁹ 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar Cumhurbaşkanlığı süren Bayar, gerçekleştirilen bu darbe sonucu görevinden alınmış ve yargılanmıştır.⁴⁰

³³Ahmet Nergiz, *Türk Siyasal Hayatında Celal Bayar'ın Söylemsel Açından Rolü ve Etkisi (1946-1960)*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2017, s. 53.

³⁴Şerif Demir, agm, 2009, s. 60.

³⁵Seçil Geçgel, *Celal Bayar'ın Milli Ekonomiyi Kurma Faaliyetleri*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2015, s. 8.

³⁶Mehmet Can Orhan, *agt*, 2019, s. 1.

³⁷Andrew Mango, "Atatürk" (Çev. Zuhâl Bilgin), *Türkiye Tarihi 1839-2010: Modern Dünyada Türkiye*, 4. Cilt, Ed. Reşat Kasaba, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s. 162.

³⁸Kemal H. Karpat, *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*, Princeton University Press, New Jersey 1959, s.151.

³⁹Mehmet Can Orhan, *agt*, 2019, s. 68.

⁴⁰Erkan Şenşekerci, *Türk Devrimi'nde Celal Bayar (1918-1960)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 245.

8. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Çalışmada, Milli Mücadele Dönemi ve Çağdaş Türkiye siyasetinde önemli bir yere sahip olan Celal Bayar'ın söylem ve davranışlarını liderlik yaklaşımları, tarzları ve ikna unsurları bağlamında değerlendirmek amaçlanmıştır. Buna göre çalışmanın temel araştırma sorusunu "Celal Bayar'ın Milli Mücadele dönemi ve aktif siyasal yaşamı süresince sergilediği liderlik özellikleri ve ikna unsurları nelerdir?" şeklinde ifade etmek mümkündür. Belirtilen amaç ve temel araştırma sorusu bağlamında Celal Bayar'ın liderlik vasıflarını ve ikna tekniklerini ortaya koymak, mevcut araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Araştırmanın alt soruları ise aşağıda yer aldığı şekildedir:

A.S.1: Liderlik yaklaşımları çerçevesinde, Celal Bayar'ın liderlik özellikleri nelerdir?

A.S.2: Aristo'nun ikna yaklaşımı çerçevesinde, Celal Bayar'ın iknada kullandığı ethos, pathos ve logos unsurları nelerdir?

9. Araştırmanın Önemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın liderlik özellikleri ve ikna stratejilerinin değerlendirildiği bu çalışmanın, liderlik ve ikna literatürüne katkı sağlaması bakımından önemli olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte Celal Bayar'a yönelik yapılan akademik çalışmaların büyük çoğunluğunun tarih disiplini içerisinde gerçekleştirilmiş olan tez, makale ve eserler olduğu dikkat çekmektedir. Bu anlamda mevcut çalışmanın iletişim penceresinden ele alınması da çalışmanın bir başka önemini göstermektedir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma ve kurumsallaşma sürecinde atılan önemli adımlarda katkısı olan Celal Bayar'ın akademik çalışmalara konu edilmesi, söylem ve davranışlarının bilimsel nitelikte tartışılması, toplumsal anlamda günümüz Türkiye'sinin anlaşılmasına da ışık tutacaktır.

10. Örneklem

Mevcut çalışmada, nitel araştırma yöntemi kapsamında yapılan araştırmalarda yaygın olarak tercih edilen "amaçlı örnekleme" yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, araştırmanın amacına ulaşmak için en zengin ve doygun veriyi sağlayacak durum/kışı/olay/dokümanların

seçilmesidir.⁴¹ Bu anlamda çalışmada, Celal Bayar'ın liderlik özelliklerini ve Aristo yaklaşımı çerçevesinde iknada kullandığı ethos, pathos ve logos unsurlarını ortaya koyma noktasında zengin veri sağlayacak, kendisinin kişisel ve siyasal yaşamına değinen tarihsel metinler, bilimsel makaleler ve kitaplardan yararlanılmıştır.

11. Yöntem

Çalışmanın amacı doğrultusunda nitel araştırma yönteminden yararlanılarak, dokümanlar yoluyla veri toplama süreci gerçekleştirilmiştir. İlgili veri kaynaklarına ulaşım noktasında, tarihsel süreçte yer alan yazılı ve basılı materyaller (kitap, gazete, afiş vb.), ayrıca Celal Bayar'ın hayatı ve gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerine yönelik yapılmış bilimsel makaleler ve kendisinin kaleme aldığı anıları kullanılmıştır. Söz konusu kaynaklar doğrultusunda oluşturulan veri seti; liderlik yaklaşımları ve ikna unsurları bağlamında değerlendirilmiştir.

Veri toplama sürecinde, öncelikle Celal Bayar'ın yaşamına ve siyasal yaşamına yönelik yazılmış kaynaklar derlenmiş, akabinde bu kaynaklar incelenmiş ve okumaları yapılmıştır. Yapılan okumalar dâhilinde Celal Bayar'ın Milli Mücadele dönemindeki faaliyetleri, iktisadi konulardaki yaklaşım ve faaliyetleri, Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı dönemindeki faaliyetleri, liderlik ve ikna yaklaşımları bağlamında değerlendirilmiştir. *Veri analiz sürecinde*, araştırma sorusu 1'e yanıt bulmak amacıyla liderlik yaklaşımları (özellik yaklaşımı, durumsallık yaklaşımı, davranış yaklaşımı) ve modern liderlik tarzları (transaksiyonel, transformasyonel, karizmatik liderlik) çerçevesinde Celal Bayar'ın söylem ve davranışları incelenmiştir. Araştırma sorusu 2'ye yanıt bulmak için ise Aristo'nun ikna yaklaşımı bağlamında (ethos, pathos ve logos) incelemeler gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucu elde edilen bulgular tablolastırılarak sunulmuştur.

12. Güvenirlik ve Geçerlik

Bilimsel araştırma literatüründe, güvenilirlik ve geçerlik konusunun tercih edilen araştırma yöntemi dahilinde değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Bu açıdan nicel araştırma yöntemleri ile nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan güvenilirlik ve geçerlik stratejilerinin farklı olduğunu söylemek mümkündür. Nitel paradigma temelli bir çalışmada,

⁴¹Şener Büyüköztürk vd., Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara 2020, Pegem Akademi, s.92-93.

güvenirlik ve geçerliği sağlamak için katılımcı teyidi, uzman görüşü, doğrudan alıntılama, çeşitleme ve amaçlı örnekleme kullanımı gibi bazı stratejilere başvurulmaktadır.⁴² Bu doğrultuda ilgili çalışmada *amaçlı örnekleme* yöntemi kullanılarak, araştırmanın amacına götürecekt en zengin veriyi sağlayan kaynaklar tercih edilmiştir. Diğer yandan birden fazla araştırmacı tarafından çalışma yürütülerek *araştırmacı çeşitlemesi* yapılmış ve analiz sürecinde değerlendirme, öznellikten arındırılmaya çalışılmıştır.

13. Bulgular

Yapılan değerlendirme sonucu ulaşılan ilk bulgu, Celal Bayar'ın liderlik özelliklerine ilişkindir. Tablo 1'de görüldüğü üzere; Celal Bayar'ın özellikler yaklaşımı bağlamında; enerjik, aktif, ikna edici, açık sözlü, cesur, sorumluluk sahibi, güvenilir ve girişimci kişilik özelliklerine sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir. Durumsal liderlik yaklaşımı bağlamında ise; belirli durum ve koşullar karşısında gerekli liderlik özelliğini gösterdiği gözlemlenmiştir. Diğer yandan davranış yaklaşımı bağlamında; çalışma arkadaşları ile başarılı ilişkiler geliştirdiği ve iş birliği içinde çalıştığı görülmüştür. Son olarak modern liderlik yaklaşımları bağlamında; girişimci ve yenilikçi özelliği ön plana çıkararak, geleceğe odaklı dönüşümcü liderlik tarzı gösterdiği, kişilik özellikleri (cesaretli oluşu, kararlı oluşu, yüksek öz güveni) nedeniyle de karizmatik liderlik tarzı ile uyumlu davranışlar sergilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 1. Celal Bayar'ın Liderlik Özellikleri

Liderlik Yaklaşımları	Celal Bayar Üzerinden Örnekler
Özellikler Yaklaşımı	Fiziksel özellikler: Millî Mücadele sürecinde milis komutanı olacak kadar enerjik ve aktif bir kişiliğe sahip olduğu görülmektedir. "Çerkes Reşit Bey bir 'tehdit' mektubu göndermiş ... Netice: Ben Akhisar'a gidip bu işe el koymazsam buradaki Kuva-yı Milliye'nin dağılması ihtimali varmış, bundan dolayı Akhisar Cephesi Milli Alay Kumandanlığına seçilmem Balıkesir Kongresince ön görülmüş... Akhisar Cephesi Milli Kumandanlığını üzerime almak için Aydın cephesinden ayrılmaya

⁴²Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara 2018, Anı Yayıncılık, s. 269-277.

<p>karar vermiş.”⁴³</p> <p>Zekâ ve yetenek: Akıcı konuşma yeteneği mevcut, halkı silahlı direnişe ikna etme noktasında önemli konuşmalar gerçekleştirdiği görülmektedir.</p> <p>“...Ama esas silahla kurtuluştı; silahla kurtuluş bu iş! Burada kongreler yapmakla, nutuklar vermekle bu işin altından kalkılmaz. Bunu alenen de ifade ediyordum.”⁴⁴</p> <p>Kişilik: Açık sözlülük ve cesaret-Yunan işgaline, Avrupa ve Amerika’ya öfke dolu olduğunu açıkça ifade ettiği görülmektedir.⁴⁵</p> <p>“...Ve ilk defa Kuva-yı Milliye’yi Meclis’te uzun bir nutuk ile ifade eden ve Yunanlıların İzmir’deki zulümlerini ifade eden benimdir. Saatlerce devam eden bir konuşmadır. Meclis’ten çıktığım vakit de İttihatçılar gelmişlerdir, beni himayelerine almışlardır...”⁴⁶</p> <p>“Takip ediyorlar, takip ediyorlar! İzmir Valisine verilen listede, tevkif edilecekler arasında ismim başta idi...”⁴⁷</p> <p>Sorumluluk: Birçok alanda sorumluluk aldığı görülmektedir. (İktisat vekilliği, İş Bankası’nın kuruluşu, Başbakanlık, Demokrat Parti liderliği, Cumhurbaşkanlığı gibi)</p> <p>Girişimcilik: Önemli ekonomik girişimleri olduğu görülmektedir.</p> <p>“Balçova’da bir köy satış kooperatifi kurmuş, sermaye, kredi bulmuş, işleme tarzını bizzat takip ve tecrübe etmişti. Bu kurul o tarihte Türkiye’de ilk köy satış kooperatifi idi...”⁴⁸</p> <p>Sosyal özellikler: Sevilen ve güvenilen bir kimse,</p>
--

⁴³Celal Bayar, *Ben de Yazdım- Milli Mücadeleye Giriş (Cilt 7)*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 145.

⁴⁴Utkan Kocatürk, “Celal Bayar’la Bir Konuşma”, Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 5, 1986, s. 328.

⁴⁵Şerif Demir, agm, 2009, s.69.

⁴⁶Utkan Kocatürk, agm, 1986, s. 333.

⁴⁷Utkan Kocatürk, agm, 1986, s.329.

⁴⁸Celal Bayar, *Ben de Yazdım- Milli Mücadeleye Giriş (Cilt 5)*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 157.

	sosyal ilişkilerinde başarılı. (Geliştirmiş olduğu iyi ilişkiler dolayısıyla Saruhan'dan milletvekili seçilmiştir. ⁴⁹ Mustafa Kemal Atatürk tarafından Çerkez Ethem davasında arabulucu olarak öğüt kurulunda görevlendirilmiştir. ⁵⁰)
Durumsal Yaklaşım	1918-1923 yılları arasında yaşanan Millî Mücadele dönemi koşulları toplumun motivasyon ve yönlendirme ihtiyacını doğurmuş ve bir lider gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Celal Bayar bu koşullarda, sözlü ve sözsüz iletişim davranışlarıyla zamanın koşullarının gerektirdiği şekilde geleneksel değerlere vurgu yaparak halkın sempatisini kazanmak için onlarla iş birliği içerisine girmiştir.
Davranışsal Yaklaşım	<i>İnsan ilişkileri:</i> İnsan ilişkilerinde başarılı olduğu görülmektedir. "Mahmut Celal, bölgedeki Türklerle teşkilatlanma arayışına girerek milli bir hareketin başlamasına öncülük etmiştir. İlçelerde, köy ve kasabalarda bölgenin sevilen ve sayılan büyükleri ve efeleri ile iş birliği yaparak fedai grupları hazırlamıştır." ⁵¹ <i>İş yapma biçimi:</i> Celal Bayar, yaptığı işlerde ilgili kişilerle iş birliği kurarak hareket ettiği bunun yanında süreci büyük bir titizlikle bizzat takip ettiği görülmektedir. "Balçova'da bir köy satış kooperatifi kurmuş, sermaye, kredi bulmuş, işletme tarzını bizzat takip ve tecrübe etmiştir." ⁵²
Modern Liderlik Yaklaşımı	Celal Bayar'da yenilikçi, dönüşümcü ve karizmatik liderlik özellikleri görülmektedir. Siyasal yaşamı boyunca iktisadi girişimleri-İş Bankası'nın kuruluşu, Sümerbank'ın kuruluşu, iskanla gelen halkın üretime dahil edilmesi gibi yeniliklere öncülük etmiştir. Bu faaliyetlerin her biri milli işletme şuurunun

⁴⁹Şerif Demir, agm, 2009, s. 61; Utkan Kocatürk, agm, 1986, s.332.

⁵⁰Erkan Şenşekerci, a.g.e., 1999, s. 81;

⁵¹Burhan Ulutan, "Celal Bayar'ın Ekonomik Politikası ve Uygulaması", 100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan, (Haz. Mükerrerem Sarol, İsmet Bozdağ), Tercüman Yayınları, İstanbul, 1983, s.279'dan aktaran Mehmet Can Orhan, agt, 2019, s.19.

⁵²Celal Bayar, *Ben de Yazdım- Milli Mücadeleye Giriş (Cilt 5)*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 157.

	doğmasına, geleceğe, kalkınmaya ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır. Bu noktada önemli yenilikçi ve dönüşümcü lider davranışları sergilediği, bunun yanı sıra cesaretli, risk alabilen, kararlı, öngörü sahibi kişilik yapısı, yüksek öz güveni ile karizmatik liderlik davranışları gösterdiği söylenebilmektedir.
--	--

Yapılan değerlendirme sonucu ulaşılan diğer bulgu ise Celal Bayar'ın Aristo Yaklaşımı'na göre iknada kullandığı unsurlara yöneliktir (Tablo 2). Aristo yaklaşımı bağlamında ethos, pathos ve logos ikna üçgeninde değerlendirildiğinde, Bayar'ın güvenilir kişilik özelliğinden yararlanarak bireyleri riskli ve önemli kararlar alabilme noktasında güdüleyebildiği görülmüştür. Bununla birlikte ikna süreçlerinde mesajlarında korku, öfke, cesaret ve manevi duyguları ön planda tuttuğu gözlemlenmiştir. Mantıksal ikna açısından bakıldığında ise, mesajlarında rakamsal ve kanıta dayalı verilerden yararlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2. Aristo Yaklaşımı'na göre Celal Bayar'ın İknada Kullandığı Unsurlar

Aristo İkna Yaklaşımı	Celal Bayar Üzerinden Örnekler
Ethos	Celal Bayar'ın ikna becerisi Aristo yaklaşımına göre değerlendirildiğinde; ikna sürecinde insanlar tarafından güvenilir bulunduğu, karşısındakileri risk almaları yönünde etkileyebildiği görülmektedir. "1909 yılında Türkiye şartlarında ekonomik yatırımları kabul ettirmek pek kolay olmamasına rağmen Celal Bayar, Bursa'nın zenginlerini bir bir dolaşarak, onları, bir şirket kurup vapur işletmeciliği yapmaya ikna etmiştir. Bursa'nın esnaflarından, tüccarından gerekli maddi ve manevi desteği almayı başarmıştır. Aynı zamanda Celal Bayar, bir şirket kurmakla kalmayarak şirket ortaklarını, doğacak zararda dahi hisselerini çekmemeye de ikna etmiştir." ⁵³
Pathos	Celal Bayar duygusal ikna açısından değerlendirildiğinde, söylem ve davranışlarında öfke, cesaret, korku ve manevi değerlere vurgu yaptığı

⁵³Mehmet Can Orhan, agt, 2019, s. 17.

	<p>görülmektedir. Milli Mücadele'ye ikna çabaları, milis güçleri komuta etmesi, takma adla dahi olsa görevinden vazgeçmemesi, her şartta Yunan işgaline ve Avrupa devletlerine yönelik öfkesini belli etmesi, milliyetçi yaklaşımı, bu duruma örnek gösterilebilmektedir. Bununla birlikte Celal Bayar'ın Milli Mücadele döneminde Ege Bölgesi'nde "Rumlar arasına korku salmak amacıyla geceleri havaya silah sıktırması, davullu, zurnalı gösteriler düzenlemesi"⁵⁴ ikna sürecinde korku unsurunu kullandığını göstermektedir.</p> <p>Demokrat Parti seçimlerinde Celal Bayar'ın söylemlerinde halka yönelik manevi değerler vurgulanarak milli iradenin altı çizilmiştir. Başarıların altında yatan sebebi Celal Bayar, milletin kalbi, inancı, milli irade şuuruyla hareket etmesi⁵⁵ olarak görmektedir.</p>
Logos	<p>Celal Bayar'ın Demokrat Parti seçimlerindeki söylemlerinde genelden öze çıkarım yapma, rakamsal verilerle kanıtlanma çerçevesinde mantıksal ikna çabası yürüttüğü görülmektedir. "Tasvir Gazetesi'nde 29 Nisan 1946'da yayınlanan bir röportajda, eski yasaların olağanüstü durumlarda hazırlandığına yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca bu yasaların zamanın ihtiyaçlarına göre tekrar düzenlenmesi gerektiğinin altını çizmiştir." Burada geçmişte hazırlanan yasalardan bahsederek, bu yasaların değişime ihtiyaç duyabileceğini, bulunduğu tarihteki yasanın revize edilmesi gerektiğini vurgulayarak mantıksal ikna çabası sergilemiştir.</p> <p>Celal Bayar, seçim söylemlerinde "milletin, CHP'nin Meclis'teki milletvekillerinin sayısını düşürerek, sayıyı otuza indirmekle ne istediğini belli ettiğini"⁵⁶ dile getirmiştir. Bu kapsamda rakamsal verileri kullanarak, mantıksal ikna çabası içerisinde hareket etmiştir. Diğer</p>

⁵⁴Burhan Ulutan, age, 1983, s.279'dan aktaran Mehmet Can Orhan, agt, 2019, s.19.

⁵⁵Ahmet Nergiz, agt, 2017, s.140.

⁵⁶Metin Toker, *İsmet Paşayla On Yıl 1950-1954*, Cilt:1, Akis Yayınları, Ankara, 1966, s.15'ten aktaran Ahmet Nergiz, agt, 2017, s.141.

	yandan “1946 seçimlerinde yaşanan açık oy gizli tasnif uygulamasına yönelik kanunsuzluk yapıldığı ve bunu ispat edecek delillerinin bulunduğunu” ⁵⁷ ileri sürmüştür. Bu doğrultuda Celal Bayar’ın kanıta dayalı mantıksal ikna çabası yürüttüğü söylenebilmektedir.
--	--

Sonuç

İnsanlık var olduğundan bugüne çeşitli nedenlerle örgütlenme gereksinimi duymuş ve bunun sonucunda oluşan mikro ya da makro ölçekli her tür grupta bir yönetim ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Tarih boyunca bu ihtiyaç, belirli kişilerin gücünü farklı kaynaklardan elde ederek yönetim kademesinde yer almasıyla birlikte giderilmiştir. Yönetici kimseler basit bir ifadeyle, içinde bulunduğu toplulukta işlerin yürütülmesi için gerekli şartları sağlarken topluluğun belirli bir ortak amaç doğrultusunda güdülenmesi, bir fikre alıştırılması, ikna edilmesi ya da harekete geçirilmesi gibi konularda “lider” olarak anılan kimseleri karşımıza çıkarmaktadır.

Eski zamanlardan bu yana süregelen liderlik, günümüzde hala tartışılır bir konu olmakla birlikte pek çok farklı yaklaşıma sahiptir. Tüm farklı bakış açılarına rağmen lider kimselerin temel güç kaynaklarından birinin sahip oldukları kişisel özellikler olduğu kabul edilmektedir. Bu açıdan liderler; sorumluluk sahibi, yol gösterici, ikna edici, güvenilir, vizyoner ve kitleleri peşinden sürükleyebilen kimselerdir.⁵⁸

Tarihsel sürece bakıldığında pek çok farklı kültür ve coğrafyada önemli liderlerin bulunduğu dikkat çekmektedir. Ulusal ve uluslararası literatürde, kurumsal ya da siyasi liderlik fark etmeksizin yönetim başarısında bu liderlerin rolünün tartışıldığı görülmektedir. Bu açıdan Milli Mücadele döneminde ve Türkiye’nin kurumsallaşma sürecinde aktif rol almış olan üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın liderlik özellikleri ve ikna becerilerinin değerlendirilmesi, önem arz eden bir konu haline gelmektedir.

Celal Bayar’ın sivil ve siyasi yaşamı göz önünde bulundurulduğunda, her iki süreçte de liderlik vasfını taşıdığını söylemek mümkündür. Sivil yaşamında bankacılık mesleğini icra eden Bayar, ilerleyen süreçte iktisadi görüşleri ışığında kurulamayacağı düşünülen İş Bankası’nın kuruluşunda görev alarak önemli bir liderlik özelliği sergilemiştir. Diğer yandan siyasal yaşamı sürecinde Türkiye’nin çok

⁵⁷Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, s.90’dan aktaran Ahmet Nergiz, agt, 2017, s.123.

⁵⁸Ayşe Öztekin, “Yönetim ve Liderlik”, Bilig, Sayı: 1, 1996, s. 190-192.

partili döneme geçişinde kilit bir rol oynayarak, Demokrat Parti'yi kurmuş ve bir başka liderlik özelliği göstermiştir.

Liderlik yaklaşımları bağlamında Celal Bayar'ın söylemleri ve davranışları değerlendirildiğinde, kendisinin özellikler yaklaşımı açısından pek çok lider özelliğini karakterinde bulundurduğu dikkat çekmektedir. Bu anlamda enerjik, aktif, cesur, sorumluluk sahibi, girişimci, güvenilir, ikna edici ve sosyal ilişkilerinde başarılı olduğu görülmektedir. Milli Mücadele sürecinde bölge bölge gezmiş, direnişin örgütlenmesi noktasında ikna çalışmaları yürütmüştür. Ayrıca sosyal ilişkilerindeki başarısı ve çevresine vermiş olduğu güven neticesinde Saruhan (Manisa) milletvekili olarak Mebusan Meclisi'ne ve TBMM'ye seçilmiştir. Tüm bunların yanında siyasi yaşamı boyunca iktisat vekilliği, başbakanlık, cumhurbaşkanlığı gibi yönetim kademesinde önemli rollerde bulunmuş ve iktisadi yaklaşımıyla ekonomik birçok girişimin başlatılmasına ön ayak olmuştur.

Durumsal yaklaşım açısından bakıldığında, Celal Bayar'ın zamanın koşullarına uyumlu şekilde hareket ederek liderlik yaptığı görülmektedir. Bu doğrultuda özellikle Milli Mücadele döneminde halkı direnişe motive etmek için ikna çabalarını zorlu koşullar altında sürdürmekten vazgeçmemiş, hatta bu süreçte takma ad kullanarak başka bir kimlik altında görevini yürütmüştür. Dolayısıyla durumun gerektirdiği biçimde liderlik etmiştir.

Davranış yaklaşımı açısından bakıldığında, Celal Bayar'ın iş süreçlerinde bizzat işin takibini yapan, sorumluluk alan ve iş birliği içerisinde süreci yürüten bir lider olduğu görülmektedir. Bununla birlikte modern liderlik yaklaşımları bağlamında, kendisinin yenilikçi ve dönüşümcü lider davranışları sergilediğini söylemek mümkündür. Özellikle iktisadi fikirleri, birçok yeni ekonomik girişimin oluşturulmasında katkı sağlamıştır. Bu anlamda geleceğe ve yeniliğe odaklı bir lider olduğu sonucuna varılabilir. Öte yandan Celal Bayar'ın cesaretli, kararlı bir kişilik yapısı, etkileyebilme özelliği, yüksek öz güveni, hitabet yeteneği gibi özellikler, karizmatik liderlikle ilişkilendirilmektedir.

Liderlik sürecinde ikna becerilerine bakıldığında ise güvenilir bulunduğu, bu karakterini karşı tarafa yansıtabildiği ve bu açıdan kişileri risk almaları yönünde etkileyebildiği görülmektedir. Ayrıca duygusal ikna açısından öfke, cesaret, korku gibi duygulara ve manevi değerlere vurgu yaptığı, bunun yanında mantıksal ikna unsurları açısından da genelden özele çıkarım yapma, rakamlarla kanıt sunma gibi teknikleri kullandığı görülmektedir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular genel anlamda değerlendirildiğinde, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir siyasi figür olan Celal Bayar'ın liderlere has belirli özelliklere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak yürütülen çalışma ile ulaşılan liderlik özellikleri ve ikna becerilerinin ele alınan örnekleme özgü olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu bakımdan gelecek çalışmalarda çok daha geniş ve sistematik kaynak incelemeleri sonucu söz konusu değerlendirmenin yapılması, ek bulguların elde edilmesi ve açıklanması noktasında önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aibey, Stanley, "Approaches, Skills And Styles Of Leadership In Organizations", *Review of Public Administration and Management* Volume: 3, No: 5, July 2014, pp. 53-59.
- Başarır, Murat, "Politik Konuşmalardaki İkna ve Üslup Faktörlerinin Seçmenlerin Sosyo Demografik Özellikleri ile Siyasi Tercihlerine Göre Karşılaştırılması", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2016, ss. 87-105.
- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım- Milli Mücadeleye Giriş (Cilt 4)*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım- Milli Mücadeleye Giriş (Cilt 5)*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım- Milli Mücadeleye Giriş (Cilt 7)*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
- Bektaş, Çetin, "Liderlik Yaklaşımları ve Modern Liderden Beklentiler", *Selçuk Üniversitesi Alaşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 7, 2016, ss. 43-53.
- Bozkurt, Öznur, Güral, "Murat, Modern Liderlik Tarzlarının Yenilik Stratejilerine Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 4, 2013, ss. 1-14.
- Celep, Cevdet, *Dönüşümsel Liderlik*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.
- Demir Şerif, "Milli Mücadelede Celal Bayar (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri)" *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, 2009, ss. 53-78.
- Doğan, Selen, *Vizyona Dayalı Liderlik*, Kare Yayınları, İstanbul 2007.
- Dursun, Davut, *Bayar Celal*, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt 5), 1992.
- Eren, Erol, *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, Beta Yayınları, İstanbul 2010.

- Geçgel Seçil, *Celal Bayar'ın Milli Ekonomiye Kurma Faaliyetleri*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2015.
- Geniş Kaan Cem, "Mahmut Celal (Bayar) Bey'in İşgâlden Önce İzmir'deki Faaliyetleri", *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, Cilt:8, Sayı: 2, 2019, ss. 285-308.
- Gün, İbrahim, Aslan, Özgür, "Liderlik Kuramları ve Sağlık İşletmelerinde Liderlik", *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 3, 2018, ss. 217-226.
- Gündüz, Hasan Basri, Beşoluk, Şenol, Önder, İsmail, "Karmaşık Sistemlerde Liderlik Bakışıyla DNA Liderlik", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 8, Sayı:1, 2011, ss. 520-544.
- Haslam, S. Aleksander, Reicher, Stephen, Platow, Michael, J., *The New Psychology of Leadership*, Psychology Press, New York 2011.
- Işık, Naim, *Liderlik Yaklaşımları ve Hizmetkar Liderliğin İşgörenlerin Organizasyonel Bağlılıklarına Etkileri*, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan Kaynakları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- Işık İnan, Özlem, Serinkan, Celaleddin, "Liderlik Yaklaşımları ve Spor Yönetiminde Liderlik", *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 2, 2020, ss. 308-332.
- Kabir, Faria., Islam, Nafiza, "Leadership Approaches and its Impact on Follower Development and Performance", *Asian Business Review*, Volume: 3, Number: 1, Issue: 5, Asian Business Consortium, 2013, pp. 44-52.
- Karpat Kemal H., *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*, Princeton University Press, New Jersey 1959.
- Kocatürk, Utkan, "Celal Bayar'la Bir Konuşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı :5, 1986, ss. 323-360.
- Kolzow, David. (2014). *Leading From Within: Building Organizational Leadership Capacity*.
- Mango, Andrew, "Atatürk" (Çeviren Zuhâl Bilgin), *Türkiye Tarihi 1839-2010: Modern Dünyada Türkiye*, 4. Cilt, Ed. Reşat Kasaba, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.
- Neculae, George-Eduard., & David, Sofia, Leadership Approaches – aComparative Analysis. In S. Hugues, & N. Cristache (eds.), *Risk inContemporary Economy 2017*, pp. 507-521. Iasi, Romania: LUMEN Proceedings.
- Nergiz, Ahmet, *Türk Siyasal Hayatında Celal Bayar'ın Söylemsel Açından Rolü ve Etkisi (1946-1960)*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal

- Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı,
Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2017.
- Orhan, Mehmet Can, *Celal Bayar'ın Siyasi Hayatı: Cumhuriyet Sağının İlk Lideri*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- Özgen, İhsan Fuat, *Cumhuriyet Dönemi'nde Celâl Bayar'ın Siyasî ve İktisadî Faaliyetleri (1923-27 Mayıs 1960)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2007.
- Öztekin, Ayşe, "Yönetim ve Liderlik", *Bilig*, Sayı: 1, 1996, ss. 183-194.
- Sabuncuoğlu, Zeyyat, Tüz, Melek, *Örgütsel Psikoloji*, Furkan Ofset, Bursa 2003
- Seki, Özlem, *İkna Edici İletişim Açısından Korku Çekiciliği Kullanımı: Sağlık Bakanlığı Tarafından Yayınlanan Kamu Spotları Örneği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017.
- Şener, Büyüköztürk, Kılıç, Çakmak Ebru, Akgün, Özcan Erkan, Karadeniz Şirin ve Demirel Funda, *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Akademi, Ankara 2020.
- Şenşekerci Erkan, *Türk Devrimi'nde Celal Bayar (1918-1960)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 1999.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Anı Yayıncılık, Ankara 2018.

SİYASİ AF TARTIŞMALARININ GÖLGESİNDE BAYAR-DEMİREL İLİŞKİLERİ

Firdes TEMİZGÜNEY*

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrası kendisini *demokrasi cephesinde* konumlandıran Türkiye, demokrasinin gereği olarak çok partili hayata geçme kararı aldı. İlk olarak 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi kuruldu. Ardından dönemin en önemli muhalefet partisi olarak Demokrat Parti (DP) 7 Ocak 1946'da Türk siyasetinde yerini aldı. Kurulduğu yıl yapılan seçimlerde istediği sonucu alamayan DP, 1950 seçimleri ile iktidara gelmeyi başararak yirmi yedi yıllık tek parti idaresine son verdi. Sırasıyla 1954 ve 1957 seçimlerini de kazanan DP'nin on yıllık iktidarı, 27 Mayıs Darbesi ile son buldu.

Siyasi iktidara el koyan askerler hareketin başına Org. Cemal Gürsel'i getirerek Milli Birlik Komitesi'ni (MBK) kurdular. Böylece darbe sonrası gelişen yeni siyasal düzlemde MBK etkin güç haline geldi. Darbenin ardından DP kapatıldığı gibi başta Cumhurbaşkanı, Başbakan, TBMM Başkanı, bakanlar olmak üzere DP milletvekilleri ile birçok bürokrat tutuklandı ve vatana ihanet, Anayasayı ihlâl gibi suçlarla itham edilip, Yassıada mahkemelerinde yargılandı. Mahkeme, Bayar dâhil on beş DP üyesini ölüm cezasına çarptırdı. Fakat bunlardan sadece Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'nun idamları MBK tarafından onaylandı. Bayar'ın cezası ise müebbet hapse çevrildi¹.

Yassıada yargılamaları ve DP'lilere verilen cezaların ağırlığı, darbeyi yapanların meşruiyet kaynağı oldu. Zira darbe, Atatürk ilke ve devrimlerinden uzaklaşan, demokrasiyi askıya aldığı, ekonomik istikrarsızlığa sebep olduğu, ülkeyi kardeş kavgasına sürüklediği iddiasıyla DP yönetimine karşı yapılmıştı. Ordunun siyaset üzerinde etkisinin giderek arttığı böyle bir süreçte başta Bayar olmak üzere eski Demokratların hukuki mücadelesinin zorlu geçeceği muhakkaktı. Bu sebeple Yüksek Adalet Divanı kararlarından sonra Kayseri Cezaevi'ne

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, temizguney@hotmail.com, ORCID No: 0000-0002-1412-0439.

¹ Firdes Temizgüney, "27 Mayıs Darbesi Sonrasında Eski Demokrat Partililerin Demokrasi Arayışlarına Bir Örnek: Bizim Ev Kulübü", *CTAD*, 17/ 33 (Bahar 2021), s. 291-292.

nakledilen DP'liler için af/siyasi af tartışmaları uzun süre devam edecekti.

Darbe sonrasında siyaseti sivillere bırakmak için çalışmalar başlatan MBK, yasaklanan siyasi faaliyetleri 13 Ocak 1961'de serbest bıraktı. Aynı yıl yapılacak seçimler için Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne (CKMP) ilaveten Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Adalet Partisi (AP) başta olmak üzere birçok yeni parti kuruldu. Her ne kadar DP kapatılmış olsa da bu partinin mirasına CKMP'nin yanı sıra yeni kurulan AP ve YTP'nin sahip çıkacağı düşünülüyordu. Bunlardan özellikle Ragıp Gümüşpala'nın liderliğinde kurulan AP, kısa sürede DP tabanının desteğini alarak teşkilatlanmasını sağladı. Öyle ki bu yakınlık, 15 Ekim 1961'de yapılan seçim sonuçlarına yansdı. Seçimlerde CHP'nin oy oranı düşerken AP, oyların %35'ini alarak, Senato'da birinci ve Meclis'te ikinci parti oldu. Ancak partilerin hiçbiri tek başına iktidar olacak oyu alamadığı için Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükûmeti CHP-AP ortaklığında kuruldu. Ancak bu zorunlu koalisyon hükûmetinin uzun ömürlü olmayacağı belliydi. Nitekim koalisyonun bir tarafında darbenin sorumluluğunun mal edildiği ve bu sebeple 1961 genel seçimlerinde oy oranı düşen CHP, diğer tarafında ise kapatılan DP'nin devamı olarak görülen AP bulunuyordu. Dönemin gelişen olayları da birbirine zıt bu iki partiyi aynı siyasi düzlemde daha fazla bir arada tutamadı.

CHP-AP koalisyon hükûmetinin en önemli meselelerinden biri, DP'liler için af kanununun Meclis gündemine getirilmesi oldu. AP tarafından Meclis'e taşınan af kanunu, darbenin meşruiyet tartışmalarını da beraberinde getirdi. Nitekim bu meşruiyetin önemli bir dayanağı, DP üyelerinin cezalandırılmasının gerekliliğine duyulan inançtı. Öyle ki darbenin üzerinden kısa bir süre geçmesine rağmen af konusunun gündeme gelmesi, *"suçun ağırlığı nispetinde verilen cezalar"* ölçütüne tersti. Bu kadar kısa sürede affedileceklerdiyse ortada darbeyi haklı kılacak büyük bir suç da yoktu. Ayrıca af tartışmaları halkı da ikiye bölmüş, darbecilere karşı DP'lilerin affı konusunda protestolara karşılık Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idamlarının ilk yıldönümünde bazı olaylar çıkmıştı.

Af tartışmaları devam ederken 27 Mayıs'ın hedefine ulaşamadığını ve yönetimin sivillere bırakılmaması gerektiğini düşünen Albay Talat Aydemir ile arkadaşları tarafından 22 Şubat 1962'de gerçekleştirilen darbe girişimi büyük ses getirdi. Amacına ulaşmadan önlenen bu darbe teşebbüsü karşısında İnönü, isyancılarla pazarlık yaparak ortamı sakinleştirmeyi başardı. İsyan edenler işledikleri suçtan dolayı af ve

emekliye sevk edilmeleri koşuluyla eylemlerinden vazgeçtiler. Aydemir ve arkadaşlarının affı, AP'lilerin eski DP'lileri de kapsayacak bir af kanununu gündeme taşımalarını sağladı². Bu gelişmeler karşısında iyice gerilen siyasi ortam, İsmet İnönü'nün 30 Mayıs 1962'de başbakanlıktan istifa etmesiyle sonuçlandı. Ardından CHP-YTP-CKMP ve bağımsızlardan oluşan yeni koalisyon hükûmeti döneminde de DP'lilerin affı konusu önemini korudu.

Af kanun tasarısı, "*Anayasayı ihlâl suçundan mahkûm edilenlerin cezalarının kısmen affı hakkında kanun tasarısı ile Aydın Milletvekili Reşat Özarda ve arkadaşlarının, bazı suç ve cezaların affı hakkında kanun teklifi*" olarak 12 Ekim 1962'de Meclis gündemine geldi. AP Aydın Milletvekili Reşat Özarda'nın kanun teklifi, siyasi suçluların ayrıma gidilmeksizin tamamının affına yönelikti. Ancak bu teklif, Adalet Komisyonunca reddedildi³. Kısmi af kanunu tasarısı ise bütün siyasi mahkûmların cezalarında dört yıl indirim yapılmasını; Yassıada yargılamalarında dört yıl iki ay ve beş yıla kadar mahkûm olanların hemen, yedi yıla kadar mahkûm olanların ise şartlı salıverilmesini öngörüyordu⁴.

Meclis'te kısmi af konusu görüşülürken darbeyi gerçekleştiren ordu mensupları da duydukları rahatsızlıkları dile getirmeye başladı. Bunlardan MBK üyesi Mucip Ataklı'nın itirazları dikkate değerdi. Ataklı, kısmi af konusu Senato'da müzakere edilirken yaptığı konuşmasında⁵ öncelikle Anayasayı ihlal ve çeşitli adi suçları müştereken işleyip, 27 Mayıs Darbesi ile devrilen ve Yüksek Adalet Divanı tarafından mahkûm edilen diktaya gidişin temsilcileri olarak nitelenenlerin affı için yapılan görüşmelere dikkat çekiyordu. Ardından *düşük iktidar mensupları* olarak nitelendirdiği DP'liler için af tasarısında belirtilen gerekçelere katılmadığını belirten Ataklı, işlediği suçlardan dolayı hürriyeti ellerinden alınmış pek çok kişi ve onların geride bıraktığı aileleri varken bu kısmi affın sadece Kayseri Hapishanesi'nde bulunanlar için düşünülmesini de imkânsız görüyordu. Af konusunun gündeme getirilmesinden dolayı siyasi partileri suçlayan Ataklı'ya göre "*Türkiye, Kayseri Hapishanesi'ndekilerden mi ibaretti?*".

² Erdal Yılmaz, "Türk Siyasî Tarihinde Askerî Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasî Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16/32 (2017/2), s. 29.

³ *Milliyet*, 11 Ekim 1962, s. 1, 7; Temizgüney, agm., s. 294.

⁴ Firdes Temizgüney, *Üç Devirde Bir Muhalif Fuat Arna*, Hitabevi Yayınları, Ankara 2019, s. 262.

⁵ *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30.1.0.0.50.299.2., 16 Ekim 1962.

MBK'nın itirazlarına rağmen Meclis'te kabul edilen ve 16 Ekim 1962'de Cumhuriyet Senatosu'ndan da geçen Kısmi Af Yasası ile 282 Yassıada mahkûmu serbest bırakıldı. Bununla birlikte askeri darbenin etkinliğinin devam ettiği böyle bir siyasi konjonktürde genel af kanunundan söz etmek için henüz çok erkendi. Dolayısıyla eski DP'lilerin siyasi af konusunda önlerinde uzunca bir yol bulunmaktaydı.

Kayseri Hapishanesi'nde bulunan Bayar, sağlık sorunları nedeniyle 23 Mart 1963'te altı aylığına cezaevinden tahliye edildi. Ankara'ya gelen Bayar'ı büyük bir konvoy ve kalabalık karşıladı. Bayar'ı evinde ziyaret edenler arasında Sadettin Bilgiç, Faruk Sükan, Süleyman Demirel gibi AP'nin önemli isimleri bulunuyordu⁶.

Tahliyesinin akabinde Bayar'ın yaptığı açıklamalar, bazı çevrelerce özellikle de gençler tarafından tepkiyle karşılandı. Bir takım protesto mitingleri düzenlendi, AP binaları ile Bayar'ın yerleştiği ev taşlandı. Tepkiler üzerine altı ay Ankara Hastanesi'nde gözetim altında kalan Bayar, tekrar Kayseri Cezaevi'ne gönderildi. Ancak sağlık sorunlarının devam etmesi ve hakkında verilen adli tıp raporuyla dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından affedilen Bayar, tahliye edildi. Bayar'ın 7 Kasım 1964'te tahliyesinin ardından eski DP'lilerin siyasi af mücadelesi hız kazandı.

1. Bayar ve Demirel'in Yollarının Kesişmesi

Türk siyaseti açısından 1961-1965 yılları, kısa süreli kurulan koalisyonlar nedeniyle siyasi istikrarın sağlanamadığı yıllar oldu. 1964 yılı ise gerek Bayar ve eski Demokratlar gerek AP ve Demirel açısından bir dönüm noktasıydı. Bayar'ın 7 Kasım 1964'de tahliyesi, eski Demokratların siyasi haklarının geri kazanılması için büyük bir umut oldu. AP açısından bakıldığında ise Gümüşpala'nın 1964 yılında ölümü üzerine partide bir liderlik mücadelesi başladı. Başkanlık için Süleyman Demirel⁷ ile Sadettin Bilgiç en güçlü isimlerdi. Gümüşpala'nın ölümünden

⁶ Sadettin Bilgiç, *Hatıralar*, Boğaziçi Yayınları, Ankara 2002, s. 102.

⁷ Süleyman Demirel, Isparta'nın İslamköy'ünde 1 Kasım 1924'te doğdu. 1949 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Mühendisliği bölümünden mezun oldu. Eğitim için bir yıllığına ABD'ye giden Demirel, dönüşte Seyhan Barajı'nın yapımında çalıştı. Çeşitli görevlerde bulundu; 1954 yılında Devlet Su İşleri Barajlar Dairesi Başkanlığı'na, 1955 yılında da Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'ne atandı. Ülkenin su sorununa gösterdiği duyarlılık ve başarılı çalışmalarıyla DP dönemi bürokrasisinde dikkatleri üstüne çeken Demirel, "barajlar kralı" olarak anıldı. 27 Mayıs sonrası ODTÜ Mühendislik Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yaptı. Siyasete ise 1962 yılında AP GİK üyesi olarak atıldı (Süleyman Demirel ile ilgili bilgi için bkz. Ayşegül Komsuoğlu, *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, Bengi Yayınları, İstanbul 2008).

önce AP ile ilişkisini kesen Demirel, siyasete bir süre ara vermişti⁸. Sadettin Bilgiç ise partinin teşkilatlanmasında önemli rol oynadığı gibi AP Genel Başkan Yardımcılığı, Gümüşpala'nın ölümünden sonra da Başkanvekilliği görevini sürdürüyordu. Demirel'in partiye dönmesi için yapılan teklifleri geri çevirmesi ve siyasete mesafeli duruşu Bilgiç'in başkanlığını daha güçlü kılıyordu. Ancak dini motifleri ağır basan Bilgiç'e karşı ordunun kuşkucu yaklaşımı⁹, *seçilse bile ordunun iktidarı AP'ye bırakmayacağı* şeklindeki anlayış, genel başkanlık seçimlerinde etkili oldu. Bu arada Demirel de parti bünyesinde yeniden yerini almış başkanlık için adaylığını açıklamıştı. Sonuç itibariyle 27 Kasım 1964'te başlayan AP'nin İkinci Büyük Kongresi'nde, AP Genel Başkanlığı için

⁸ Bayar'ın ilk tahliyesinin ardından olaylar çıkmış, AP binaları taşlanmıştı. AP Genel Merkezine yapılan saldırılar sırasında Mehmet Turgut, Süleyman Demirel ve Sadettin Bilgiç gibi isimler parti binasında bulunuyordu. Bu saldırılardan sonra *"elli yıl daha bu memlekette demokrasi olmaz"* diyen Demirel, parti toplantılarına katılmadığı gibi bir süre sonra da siyaseti bırakmıştır (Bilgiç, *age.*, 106). Demirel'in AP ile bağlarını koparması, kendisi için söylenen *"şapkasını alıp kaçtı"* deyimini ortaya çıkarmıştır.

⁹ 27 Mayıs Darbesinin ardından askeri vesayet devam ediyordu. AP, yeni kurulmuş olmasına rağmen 1961 milletvekili ve senato seçimlerinde iyi bir oy oranı yakaladı. DP'nin en büyük mirasçısı olarak görüldüğünden askeri cuntanın yakın takibine uğradı. Gürsel ve MBK, siyaseti dizginlemek için birtakım önlemler alırken 27 Mayıs ruhuna aykırı hareket eden partilerin kapatılabileceği sinyallerini verdi. Bu bağlamda Genelkurmay Başkanı Sunay da 12 Kasım 1964'te Meclis Başkanı'na bir mektup göndererek ordu içindeki rahatsızlığı dile getirdi; AP toplantılarında edilen sözlerle dayanarak 27 Mayıs ve orduya karşı yönelen intikamcı davranışların yeniden cereyan ettiğini belirtti. Bu uyarılardan sonra da demokrasiye aykırı bir şekilde başta AP'liler olmak üzere partililerin tutuklanma haberleri gelmeye başladı. Yaşanan gelişmeler askeri vesayetin devam ettiği bu dönemde AP'nin liderliğine oynayan adayların ordunun onayını alması gerektiği gerçeğini yansıtıyordu. Bu bağlamda ordunun komuta kademesi, Bilgiç'e göre Demirel'i daha uygun bulmuştur. Çünkü Bilgiç, hem dindar hem de DP'li bir aileden geliyordu. Bilgiç'in babası 1939 yılından 27 Mayıs Darbesine kadar müftülük yapmıştı. Abisi Sait Bilgiç ise 1950-1960 yılları arasında DP'den Isparta milletvekili seçilmiş, darbe sonrası Yassıada Mahkemesi'nde idamla yargılanıp beş yıl hapse mahkûm edilmişti. AP'nin önemli isimlerinden Mehmet Turgut, Bilgiç için *"Hem Demokrat Partili, hem Yassıada'da kardeşi var, hem de gerici olarak bilinmektedir. Bu insanı ordu çevreleri başbakan olarak nasıl kabul eder?"* denildiğini belirtmektedir (Mehmet Turgut, *Siyasetten Portreler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 293). Askerler, bu yönleri ile Bilgiç'in AP'nin başına geçmesi durumunda DP'nin intikamını almaya çalışacağından endişe ediyorlardı. Bilgiç'e karşı Demirel ise laik ve Atatürkçü kimliği ile ön plana çıkarak ordu nazarında makul bulunmaktaydı. Ayrıca iş dünyasında tanınan Demirel, yerli ve yabancı işadamlarının da desteğini almayı başarmıştı. (Cemal Fedayi, "Adalet Partisi'nin Birinci Dönemi: 1961-1971", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16/57 (2019), 127-128; Deniz Cenk Demir, "Altmışlı Yıllarda Merkez Sağ: Demirkırat'tan Adalet Partisi'ne Merkez Sağın Sancılı Serüveni", *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* (Yay. Haz: Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 507).

Sadettin Bilgiç, Süleyman Demirel ve Tekin Arıburun aday oldu. Ancak asıl rekabet Bilgiç ve Demirel arasında geçti. Yapılan seçim neticesinde delege oylarının çoğunluğunu alan Demirel, AP Genel Başkanlığına getirildi.

Demirel'in partinin başına geçmesinde Bayar'ın etkisinin olduğunu düşündüren birtakım sebepler bulunmaktadır. Demirel, DP dönemi bürokratlarından. 1950'li yıllarda Devlet Su İşleri Barajlar Dairesi Başkanlığı ve Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü gibi görevlerde bulunmuş, yaptığı başarılı çalışmalarıyla yönetimin dikkatini çekmiş, Bayar'ın tanıdığı bir isimdir. Ama daha da önemlisi Bilgiç'in tutucu kimliğine karşı Atatürkçü, laik, medeni görüntüsü ile ordunun endişelerini giderecek bir isim olmasıdır. Nitekim parti bünyesinde çok sayıda eski DP'li yakınlarının olduğu hatta partiye DP'nin devamı gözüyle bakıldığı daha önce ifade edilmişti. Bilgiç de hatıralarında bu konuya değinerek¹⁰ DP'li bakan ve milletvekillerinin on beşer kişilik gruplar halinde delegelerin kaldığı otelleri gezip *"Sayın Bayar'ın selamını getirdik. Sadettin Bilgiç'e oy verirseniz, seçimi kazansa da, asker AP'ye iktidarı vermeyecek. Bizim siyasi ve şahsî geleceğimizle oynamayın"* şeklinde telkinde bulduklarını ifade etmektedir. Delegelerin çoğunluğu eski DP'li olduğu için bu telkinlerin etkili olduğunu belirten Bilgiç, böylece oyların çoğunluğunu alan Demirel'in AP'nin başına geçtiğini dile getirmektedir.

Tecrübeli bir siyasetçi olan Bayar'ın, askeri darbenin sıcak bakmadığı Bilgiç'e karşı Demirel'i desteklemesi gayet doğaldı. Bayar'ın tek gayesi vardı: siyasi af. Siyasi haklar meselesi ise Anayasa değişikliği gerektirdiğinden konunun Meclis'te çözülmesini zorunlu kılıyordu¹¹. Bunun için de DP'nin en büyük mirasçısı ve Meclis'teki temsilci sayısı giderek artan AP'nin desteğine ihtiyacı vardı. Zira bu destek aynı zamanda karşılıklıydı. 1965 seçimlerinde¹² DP tabanının oylarının çoğunluğunu alan AP, darbe sonrasının ilk tek partili iktidarı olurken, Demirel de ülkenin yeni Başbakanı unvanını aldı.

¹⁰ Bilgiç, *age.*, s. 134.

¹¹ Nedim Yalansız, "27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri", *Turkish Studies*, 7/3 (2012), s. 2588.

¹² AP'nin 1965 seçimlerinde, DP ile bağıni ortaya koyarak *"Gözlerime bak, ne dediğimi anlarsın. Biz Demokratların devamıyız. Onlara siyasi haklarını vereceğiz"* şeklinde yürüttüğü propaganda, en büyük argümanlarından biri oldu (Temizgüney, *agm.*, s. 307). Ayrıca Demirel, partinin amblemini değiştirdi; yeni amblem şaha kalkmış bir kır attı. DP'nin tabanı demokrat kelimesini "demir kırat" şeklinde telaffuz ediyordu. Demirel, kır at sembolüyle DP'nin devamı olduğu konusunda güçlü bir mesaj vermiş oluyordu (Fedayi, *agm.*, s. 130).

Bayar'a göre Demirel'in AP'si 1965 seçim başarısını, "Biz Demokratların devamıyız. Onlara siyasi haklarını vereceğiz" şeklinde yürüttüğü propagandalara borçluydu. Şimdi bu mirasın meyvelerini Başbakan olarak toplayan Demirel, siyasi af konusunda gerekeni yapmalıydı. Demirel'i "emanetçi" AP'yi de siyasi af konusunu Meclis'e taşıyacak bir aracı olarak gören Bayar, bu oluşumu Demokratların beklentileri doğrultusunda şekillendirmek üzere harekete geçti. Dönemin önemli gazetecilerinden Cüneyt Arcayürek Bayar'ın ve eski DP'lilerin Demirel'e bakışını¹³; "1965'te iktidara gelen Demirel'i, Kayseri'deki DP'liler, daha çok Celal Bayar, küçümsemişlerdi. Onu, gelip geçici, bir kader çizgisinde DP oylarının üzerine oturan bir insan" olarak nitelmişlerdi. Bayar'ın, "Bizim su müdürü" sözündeki küçümsemenin altında bu duygular yatıyordu" şeklinde değerlendirmektedir. Bayar-Demirel ilişkileri dikkate alındığında bu düşüncenin tamamını doğru kabul etmek güç olsa da Bayar'ın ilerleyen dönemlerde siyasi haklarla ilgili gerekli çabayı göstermediğini düşündüğü Demirel'in karşısında partideki en büyük rakibi Bilgiçi destekler tavrı, hatta parti içi hizbin doğmasında oynadığı rol de hatırlanmalıdır.

Demirel, başbakan olduktan sonra askeri darbeyi dikkate alarak ihtiyatlı bir politika takip etmek zorunda kalmıştır. *Kalkınan Türkiye*¹⁴ hedefiyle hareket eden ve ekonomik gelişmeye yoğunlaşan Demirel'i en çok uğraştıran konuların başında eski DP'lilerin siyasi affı meselesi olmuştur. Ancak gerek dönemin siyasi konjonktürü gerek Demirel'in ihtiyatlı yaklaşımı, Demokratların beklentilerinin hemen karşılık bulamayacağını ortaya koymuştur.

2. Bizim Ev Kulübünün Kuruluşu ve Bayar-Demirel İlişkileri

Siyasi affın kabulü DP'liler için ne kadar önemli ise 27 Mayıs'ı gerçekleştirenler için de hâlâ kırmızı çizgiydi. Demirel, orduyu karşısına almamak için siyasi af konusunu zamana yaymak istiyordu. Demirel'i endişelendiren bir başka konu da hâlâ siyasi popülaritesini koruyan Bayar'ın AP genel başkanlığı için düşünülecek bir isim olmasıydı. Ayrıca siyasi haklarını kazanan Demokratların AP'ye alternatif yeni bir parti kurmaları da söz konusu olabilirdi. DP tabanının oylarını kaybetmek istemeyen Demirel, oldukça kaygan bir zeminde siyaset yapmaya çalışıyordu. Bu süreçte eski Demokratları heyecanlandıran bir gelişme

¹³ Cüneyt Arcayürek, *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 5, Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965 - 1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1992, s. 63.

¹⁴ Arcayürek, *age.*, s. 32.

yaşandı. Müebbet hapse mahkûm olan DP'lilerin 8 Ağustos 1966'da çıkarılan Af Kanunu ile tahliyeleri sağlandı¹⁵. Ancak Bayar da dâhil olmak üzere eski DP'lilerin asıl isteği siyasi aftı. Bunu sağlamak için de Bayar ve yakınındakiler farklı arayışlara girdiler; "*Bizim Ev*" adlı kulübü kurdular¹⁶.

Kulüplerin ilki 21 Ekim 1967'de İstanbul'da olmak üzere Ankara, Adana, Bursa, Samsun ve Trabzon gibi şehirlerde şubeleri açıldı. Bayar, "*Bizim Ev Kulübü politika ile meşgul değildir*" şeklinde nitelendirse de kulüpler, eski DP'lilerin siyasi haklarının geri verilmesine yönelik isteklerini dile getirme ve aynı zamanda siyasi af konusunu gündemde tutmak için önemli bir hâle geldi. Ayrıca düzenlediği toplantı ve balolarla sadece DP'lileri değil, siyaset dünyasını da bir araya getirdi.

Kulüplerin kuruluşu ve faaliyetleri başta Demirel olmak üzere bazı AP'lilerce şüpheyle karşılandı. İstanbul'daki şube açılışına sınırlı sayıda AP'linin katılması da bu fikri doğrular nitelikteydi. Ayrıca kulüplerin daha önce DP'nin çok güçlü olduğu İzmir başta olmak üzere Ege'deki teşkilatlanma çalışmalarına, Demirel ve bazı AP'liler tarafından pek olumlu bakılmadı. Bayar'ın bu faaliyetleri, AP üzerinde *baskı grubu* oluşturmak şeklinde nitelendirildi.

Çok geçmeden Demirel'in kuşkularını haklı çıkaracak gelişmeler yaşandı. 2 Haziran 1968'de yapılacak olan belediye seçimleri için AP'nin özellikle büyük şehirlerdeki adaylarının belirlenmesi sürecinde Bayar ve Bizim Evcilerin önemli rolü oldu¹⁷. Yine aynı tarihte yapılan Senato seçimlerinin adaylık sürecine etkileri belirgin bir şekilde görüldü¹⁸. Belediye ve Senato seçimlerinde hâlâ güçlü olduklarını gösteren eski Demokratlar, bundan sonraki süreçte mesailerini siyasi af konusuna harcayacaklardı.

Bayar'ın yön verdiği Bizim Ev Kulüpleri, gerek Demirel gerek AP üzerinde etkinliğini artırmak ve siyasi af konusunu daha sıkı takip etmek

¹⁵ Yalansız, agm., s. 2588.

¹⁶ Bizim Ev Kulüpleri ve faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Temizgüney, agm., s. 289-315.

¹⁷ *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1968, s. 1, 7; Temizgüney, agm., s. 299.

¹⁸ 1968 Senato seçimleri ön yoklamalarında AP'nin İzmir adaylarından olan Beliş Beler, Yassıada'da yakından tanıdığı ve büyük saygı duyduğu Bayar'ı ziyarette bulunmuş ve kendisinden destek istemişti. Bayar da kendisine yardımcı olacağına dair söz vermiş; yaptığı görüşmelerle İzmir Senatörü olarak seçilme konusunda Beler'e destek telkininde bulunmuştur. Beler, ön yoklama seçimlerinde karşısında AP'nin çok güçlü isimleri olmasına rağmen "*Bayar'ın desteği olmasa idi, bu şartlar altında kazanmam gayri mümkün olurdu*" diyerek Bayar'ın yardımıyla seçimi kazandığını belirtmiştir (Beliş Beler, *Politikada 30 Yıl (Yassıada ve Balmumcu Hatıraları, Bayar - Demirel Anlaşmazlığı)*, Tifset Tesisleri, İzmir 1978, s. 75).

adına, partinin 29-30 Kasım 1968 tarihli 4. Büyük Kongresini bir fırsat olarak gördü. Nitekim Bayar da aynı tarihlerde Ankara'da bulunuyordu. Bayar'ın Bizim Ev Kulübü'nün Ankara şubesinin açılışı için şehre gelmesi basına, kongre öncesi temaslarda bulunmak üzere bir hazırlık olarak yansdı¹⁹. Bayar'ın Ankara'da adeta karargâh kurduğu, AP kongresini etkilemek için görüşmeler yaptığı belirtildi.

Kongre, AP açısından bakıldığında partinin uzun süredir kendi içinde giderek artan hizipleşmenin daha da belirgin hâle gelmesine sebep oldu. Parti içi hesaplaşmanın bir sonucu olarak çeşitli gruplar ortaya çıktı. Demirel'e bağlı *Yeminliler* adını taşıyan gruba karşılık eski Demokratların savunucusu görülen -aynı zamanda Bizim Ev Kulübü'nün kurucularından- Sadettin Bilgiç ve taraftarları ise *Emektarlar* adıyla partide etkin bir güç oluşturdular. Bayar ve Bizim Evciler ise bu iki grup arasında, Demirel'in AP'yi giderek DP mirasından ve eski Demokratların etkisinden kurtarmaya yönelik bakış açısına karşı eski Demokratların çizgisini benimseyen Bilgiç'i desteklediler²⁰. Kongre, Demirel'in parti içi denetimi sağlayıp tek otorite hâline gelmesiyle sonuçlansa da, eski Demokratlar siyasi haklarının iadesi konusunu kongrenin en önemli meselesi haline getirmeyi başardılar. Böylece kongrede, 1969 seçimleri öncesi eski DP'lilere siyasi haklarının sağlanması için gerekli adımların atılacağına dair bir karar alındı.

Demirel'i bu kararı kabule zorlayan temel sebep, yaklaşan 1969 seçimleriydi. AP tabanında hâlâ DP'ye ve eski Demokratların davasına bağlı bir kesim mevcuttu. Demirel, seçim öncesinde siyasi affın desteklenmesinin parti seçmenlerinde yaratacağı olumlu havayı hesaba katıyordu.

Demirel, kongrede eski Demokratların isteğini kabul etmişti. Siyasi af konusunu Meclis gündemine taşıyacaktı. Ancak siyasi ortam çok gergindi. Demirel, orduyu karşısına almak istemiyordu. Bu sebeple Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a siyasi af konusuyula ilgili "*bunun sadece temenni olduğunu Meclis'e getirmeyeceğini*" söyledi. Diğer taraftan Bayar ve Demokratların beklentileri, yaklaşan seçimleri de dikkate alarak karşılanmalıydı. Böyle bir politik çıkmaz karşısında Demirel, her iki tarafı da idare edecek bir çözüm arayışına girdi.

¹⁹ *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1968, s. 1, 7.

²⁰ Bilgiç ve onu destekleyenler, Demirel'in parti içerisinde gücünü kırmak amacıyla siyasi af konusunda ısrarcı oldular. Böylece 1969 seçimleri öncesi siyasi haklarını kazanan DP'liler AP çatısı altında Meclis'e girecek ve Demirel'in partideki gücü kırılacaktı (Yılmaz, agm., s. 37).

Siyasi afıa ilgili ilk teklif AP'den geldi. Önerenin yasalaşması için Millet Meclisi ve Senato'da kabul edilmesi gerekiyordu. Ancak Meclis'te ve Senato'da yeterli çoğunluğa sahip olmayan AP, tek başına böyle bir değişikliği yapamazdı. Bunun için CHP'nin desteği şarttı. İşte böyle bir ortamda sürpriz bir gelişme yaşandı. Darbe sonrasında araları açık olan Bayar ve İnönü, Turhan Dilligil'in ve Ali İhsan Gögüş'ün ara buluculuk etmesiyle bir araya geldi²¹. İnönü'nün daveti ile Pembe Köşk'te gerçekleşen ve basına *büyük barışma* olarak yansıyan bu görüşme, Türk siyasetinin iki önemli ismini bir araya getirdi. Bu aynı zamanda Bayar'ın Demokratların siyasi haklarının elde edilmesi için attığı bir adım, bir taktikti. Böylece CHP'nin desteğini sağlayacağını düşünüyordu. Nitekim öyle de oldu. CHP Meclis ve Senato Ortak Grubunun desteklediği önerge, önce Millet Meclisi Anayasa Komisyonunda, 14 Mayıs 1969'da da Meclis'te kabul edildikten sonra Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonlarında görüşülerek onaylandı.

Siyasi afıa ilgili gelişmeler orduda büyük bir huzursuzluğa, yeniden bir ihtilal havasının esmesine ve partiler üzerindeki baskının artmasına sebep oldu. Cumhurbaşkanı Sunay da Anayasa değişikliği yapılmaması konusunda partilere ve Başbakanı ikazlarda bulunuldu. Ordunun artan baskısı, Demirel'e geri adım attırdı. Demirel'e göre, siyasal hakların geri verilmesi ertelenip daha sonra çıkarabilirdi; ne var ki, ülkeyi yeniden askeri yönetimin içine atmak düşünülemezdi²².

Siyasi affa dair kanun teklifi Meclis'e geldiyse de ordunun artan baskısı nedeniyle 21 Mayıs'ta Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulunda görüşüldükten sonra Adalet Komisyonuna iadesi istendi. Siyasi af konusunun rafa kaldırılması Bayar ve eski Demokratlarda büyük bir hayal kırıklığı yarattı.

Demirel, af konusunun genel seçimlerden sonraya bırakılmasını düşünmüştü. Demirel'in bu düşüncesi AP'li Senatörlerce de desteklenmiş, böylece kanun teklifinin yasalaşması mümkün olmamıştı. Demirel açısından bakıldığında, Bayar ve eski Demokratlara söz verdiği gibi siyasi af konusunu Meclis'e taşımıştı. DP'lilerin siyasi affı için elinden geleni yapmaya çalışmış, buna karşılık ordunun baskısı yüzünden son anda geri adım atarak darbecileri karşısına almak istememişti. Böylece her iki tarafı da idare ettiğini düşünen Demirel için zorlu geçecek bir seçim

²¹ Turhan Dilligil, "Tarihi Buluşma", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1982, s. 61-68.

²² Arcayürek, *age.*, 311.

süreci söz konusuydü. Çünkü Bayar ve eski Demokratlar siyasi affın kabul edilmemesinden Demirel'i sorumlu tutuyorlardı. Bu sebeple Bayar, af tasarının AP'lilerce Adalet Komisyonuna iade edildiğini hatırlatan bir demeç yayınladı. Bayar'a göre af tasarısı milleti temsil eden siyasi cephe tarafından destekleniyordu. Bu sebeple destek veren tüm partilere, milletvekili ve senatörlere teşekkür ederken "Affı AP yöneticileri akim bıraktı" sözleriyle parti yönetimini özellikle Demirel'i suçluyordu²³. Meclis'te Demirel'in affın çıkmasına en büyük engel olarak gösterdiği ordu/darbe tehlikesine karşı da açıklamada bulunan Bayar, siyasi hakların iadesi kararının akim kalmasını *Cumhuriyet Ordusuna* bağlamanın büyük bir hata olduğunu belirtiyordu²⁴. Açıkçası Bayar, Demirel'in *ordu istemiyor* bahanesini gerçekçi bulmuyordu²⁵.

Bayar'ın ağır suçlamaları karşısında Demirel, seçimleri de düşünerek daha temkinli ve ılımlı bir dil kullanmaya özen gösterdi. Bayar'ın demecinin hemen ertesi günü yaptığı açıklamalarda, bugünün konusu olmayıp yakın dönemde yaşanan olaylar neticesinde tartışılabilen siyasi hakların iadesinin ortaya çıkmasında AP'nin bir sorumluluğunun olmadığını ifade etti. Dolayısıyla partisinin eleştirilmesinin de haksızlık olduğunu belirtti. Demirel'e göre, darbe yapıldığında AP diye bir parti bile yoktu. Siyasi af konusu ise darbe sonrasında ortaya çıkmıştı. Haliyle bazı olayların menşesini görmezden gelerek sorunun halledilmesi mümkün değildir, diyen Demirel "Birçok yanlış anlama var. Bu konunun önünde ve arkasında ne olduğunun tahliline girmek istemem" sözleriyle ordunun baskısına işaret ederken yeni meseleler ortaya çıkarmamak şartıyla siyasi hakların iadesine taraftar olduklarını belirtti. Siyasi hakların iadesini zamana yaymak isteyen Demirel'in *yeni meselelerden* kastı, af konusunu Meclis'ten geçirmek isterken ordunun yeniden bir ihtilal havası estirmesiydi. İktidar olarak bazı sorumlulukları vardı. Bu sorumluluğun temelini ise ülkenin huzuru oluşturuyordu. Ülkeyi yeniden bir kaosa sürüklemek yersizdi. Seçimlerin öncesinde yaşanan bu af tartışmalarının AP'yi yıpratmak için yapıldığını belirten Demirel, Bayar ve eski Demokratların açıklamalarından dolayı

²³ *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1969, s. 1.

²⁴ *Milliyet*, 16 Haziran 1969, s. 1, 11.

²⁵ İlginçtir ki aynı dönemde benzer bir açıklama da CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit'ten geldi. Uşak'ta yaptığı konuşmada iktidar partisini eleştiren Ecevit, siyasi hakların iadesinin küçük hesaplar güden AP tarafından engellendiğini, ancak bu durumdan sanki ordu ve meclis sorumluymuş gibi gösterildiğini belirtiyordu. Bu açıklamanın İnönü-Bayar görüşmesinin hemen öncesinde yapılması ise ayrıca dikkat çekmektedir (*Milliyet*, 23 Haziran 1969, s. 1, 11).

iktidar partisi olarak kırılmadıklarını söylüyordu²⁶.

Demirel, bu ılımlı yaklaşımına karşılık zaman içinde farklı çıkışlarda da bulundu. Bu süreçteki tavrının, *“Türk siyasi hayatı başkaları için kahramanlık yapacağız diye kendimizi damdan, pencereden atmayı gerektirmez²⁷”* sözleriyle değiştiğini görmek mümkündür.

Bayar, siyasi haklarının iadesinde AP'nin desteğinin çok önemli olduğunun farkındaydı. Bu desteği kaybetmemek adına parti taban ve teşkilatlarına kırgın olmadığını belirtse de her fırsatta Demirel'i hedef aldı. Bununla da yetinmeyen Bayar, Demirel üzerindeki baskıyı arttırmak için Bizim Ev Kulüplerinin yeni şubelerini açmaya çalıştı. Kulüplerin özellikle DP'nin bir zamanlar en güçlü kalesi olarak görülen başta İzmir olmak üzere Ege'de teşkilatlanmasına öncelik verildi. Ancak bu girişim de AP engeline takıldı; kulübün İzmir şubesinin açılmaması için çeşitli güçlükler çıkartıldı. Tüm bu gelişmeler 1969 seçimleri öncesi Demirel'in, AP'yi DP gölgesinden ayırmak ve daha bağımsız hâle getirmek için önünü açtı.

3. 1969 Seçimleri ve Bayar-Demirel Restleşmesi

Seçimlerin öncesinde kanunlaşamayan siyasi hakların iadesi meselesi Bayar ve eski Demokratları, AP'ye güven noktasında bir kez daha düşünmeye itti. Yaşanan gelişmeler ise 1969 seçimlerinde Bayar ve eski Demokratların nasıl bir politika takip edecekleri konusunda merak uyandırdı.

Seçimlerin hemen öncesinde Bayar ikinci kez İnönü ile bir araya geldi. İade-i ziyaret olarak basına yansıyan görüşmeler bu defa Bayar'ın evinde gerçekleşti. Bayar aslında uzun süredir dargın olduğu ve bir nevi DP'yi yönetimden uzaklaştıran darbenin sivil sorumlusu olarak gördüğü İnönü ile barışmaları konusunda gelebilecek eleştirilere karşı tedirgindi. İlk görüşme, İnönü'nün daveti ile gerçekleşmişti. Af konusunun Meclis gündemine taşınacağı böyle hassas bir dönemde CHP'nin desteğinin önemine binaen Bayar bu görüşmeye sıcak bakmıştı. İkinci görüşme ise Bayar ve eski Demokratların siyasi haklarının AP'nin tavrı nedeniyle son anda Senato'dan geri döndüğü döneme denk geldi. Bu zamanlama şüphesiz ki tesadüf değildi. Bayar, AP seçeneğini yetersiz görmüş olacak ki hem partinin Meclis'teki gücünü kırmak hem de Demirel'e gözdağı vermek için harekete geçti. İnönü ile görüşen Bayar, bu konuda kendisini

²⁶ *Milliyet*, 17 Haziran 1969, s. 1, 11.

²⁷ Belig Beler, *Bayar-Demirel Kavgasında Tarihe Işık Tutacak Bir Eser- Yazamadıklarım*, Memleket Gazetecilik ve Matbaacılık, İzmir 1993, s. 18.

Demirel'in ikna ettiğini "eğer bu günahsa yarısı Demirel'e aittir" sözleriyle dile getirdi. Bayar, Demirel'in siyasi af konusunda Meclis'te üçte iki çoğunluğu sağlamak adına bu barışmanın şart olduğunu belirtmesi üzerine görüşmenin gerçekleştiğini söyledi. Bayar'ın, "AP teşkilatından değil bize ihanet eden yöneticilerinden şikâyetçiyim"²⁸ ifadesi ise seçimlerde AP'den desteğini çektiğini gösteriyordu.

Seçimlerin öncesinde Bayar'ın ikinci hamlesi ise AP'ye seçenek olarak görülebilecek Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP) desteklenmesi oldu. Bayar siyasi af konusunda, DP'nin diğer mirasçısı olarak kabul edilen YTP'nin desteğini daha güçlü bir şekilde sağlayarak AP'ye karşı bir denge unsuru oluşturmak istiyordu. YTP desteklendiği takdirde partinin milletvekili sayısını artırarak AP'nin Meclis'teki çoğunluğunu kaybetmesi sağlanıp Demirel'i iktidardan düşürebileceklerdi. Bu bağlamda eski Demokratların YTP'nin seçim mitinglerine katılacakları, Bayar'ın ise İzmir mitinginde bulunarak partiyi açıktan destekleyeceği haberleri basında ve siyaset dünyasında büyük bir yankı uyandırdı. Bayar, bununla da yetinmeyecek, YTP Genel Başkanı Yusuf Azizoglu ile bir görüşme yapacak, partinin 4. Büyük Kongresi'ne başarı mesajı gönderecekti. Bayar'ın YTP'ye karşı bu sempatik tutumu, AP'yi parçalamaya yönelik faaliyet şeklinde değerlendirilecektir.

Seçimlerin öncesinde Bayar-Demirel ilişkilerini gerginleştiren bir diğer husus da eski Demokratların siyasi haklarını kazanmaları durumunda yeni parti kuracaklarına dair çıkan haberler oldu²⁹. Hatta partinin adının Demokratik Parti olacağı şeklindeki söylentiler Demirel'in af konusunu seçimlerin sonrasına bırakma düşüncesini haklı kılar yöndeydi. Bu durum aynı zamanda Bayar'ın AP'den ama daha çok Demirel'den umudunu kestiğini gösteriyordu. Eski bir Demokrat olup Bayar'a yakın isimlerden ve sonrasında AP'den İzmir Senatörü seçilen Belig Beler de Bayar'ın giderek partiden ve Demirel'den uzaklaştığını dile

²⁸ Bayar her fırsatta bu görüşmeleri sadece Demokratların siyasi hakları için yaptığının altını çizdi. Buna rağmen Bayar-İnönü görüşmeleri bir kısım eski Demokratlar ve AP seçmenlerince hoş karşılanmadı. Nitekim eski Demokratlar bu görüşmeyi duygusal bir şekilde kabul edemezken AP'li seçmenler ise İnönü idaresine karşı birlikte mücadele edilmesine rağmen Bayar'ın hasmı ile el ele verdiği ve AP'yi ezmeye çalıştığı şeklinde yorumladılar (*Milliyet*, 3 Ağustos 1969, s. 7; Temizgüney, agm., s. 308).

²⁹ *Milliyet*, 19 Haziran 1969, s. 1, 11. Bu partinin kurucusunun ise Bayar olacağı söyleniyordu. Ayrıca haberlerde Bayar ve eski Demokratların sadece parti kuracakları değil, AP'ye girip onu bölcekleri de iddia ediliyordu. Çıkan bu söylentiler üzerine Bayar açıklama yapmış, kendisinin ne milletvekili seçimlerine girmek ne de siyasi bir parti içinde yer almak gibi bir düşüncesinin olmadığını belirtmiştir (Dilligil, agm., s. 68).

getiriyordu. Beler, Bayar'ın Demirel'e inanmadığını ve onu samimi bulmadığını³⁰; *"Bu adam başta olduğu müddetçe bizim "Siyasi Hakların iadesi" kanun teklifi göreceksiniz çıkmayacaktır. Sandalyelerini kaptırırlar korkusunu atmadıktan sonra bunu bilhassa çıkarmazlar"* sözleriyle belirttiğini ifade ediyordu. Bayar, siyasi haklarını kazanan Demokratların yeniden siyasette yer almasının AP'li pek çok ismi koltuğundan edeceği için parti yönetiminin af konusunu sürüncemede bıraktığını düşünüyordu. Bu durum da Bayar'ın yeni bir siyasi arayış içine girmesine sebep oldu.

Bayar'ın Demirel'e karşı geliştirdiği bu tavır basın tarafından yakından takip ediliyordu. Seçimlere kısa bir süre kala Bayar ve eski Demokratların ülke genelinde geziye çıkacakları haberleri³¹ ise Bayar-Demirel ilişkisini iyice gerginleştirdi. Bayar ve eski Demokratların bu tutumu karşısında daha itidalli bir tavır takınan Demirel, bu haberlerin partiye zarar vermek için çıkarıldığını ve AP ile eski Demokratlar arasında düşünüldüğü gibi bir çekişmenin olmadığını belirtti³². Bayar ise seçimlerde AP'nin yeniden tek başına iktidara gelebileceği ihtimaline karşılık partiyle tamamen bağıni koparmadı. Basına yansıdığı gibi açıktan destek olarak algılanacağından YTP için seçim meydanlarına inmedi. Bununla birlikte Bayar'ın AP'den desteğini çekmesi ve siyasi haklarını elde edemeyen eski DP'lilerin küskünlüğüyle girilen 1969 seçimleri partide oy kaybına sebep oldu.

1965 seçimlerinde yüzde 52,8 oy oranı ile 240 milletvekilliğini kazanan AP'nin, 1969 seçimlerinde oy oranı yüzde 46,5 düştü. Seçim sonuçları kimilerine göre AP için büyük bir oy kaybıydı. Parti, oy oranı düşmüş olsa da seçim sisteminde yapılan değişikliklerle 256 milletvekili çıkararak tek başına iktidara gelmeyi başardı. Bu durum bazı çevrelerce AP'nin iktidara gelmek için eski DP'lilerin oylarına ihtiyacı olmadığı şeklinde değerlendirildi³³. Böylece AP içindeki bir kesim, kendilerini DP'nin selevi olarak gören anlayışı yıkmak adına fırsat yakaladı. Diğer taraftan seçimler, partisini tek başına iktidara taşımayı başaran Demirel'in elini güçlendirdi. Parti içinde kendisine karşı gelişen muhalefeti ortadan kaldırmak için harekete geçti ve kurduğu kabinede bu gruptan hiç kimseye yer vermedi.

³⁰ Beler, *Yazamadıklarım*, s. 18.

³¹ *Milliyet*, 10 Haziran 1969, s. 11; Temizgüney, agm., s. 307.

³² *Milliyet*, 12 Eylül 1969, s. 1, 11; Temizgüney, agm., s. 307.

³³ Kemal Bisalman, "Seçim ve Gerçekler", *Milliyet*, 14 Ekim 1969, s. 2; Temizgüney, agm., s. 309.

1969 seçim sonuçları sadece Demirel'i yeniden başbakan koltuğuna taşımakla kalmadı; AP'ye de tam anlamıyla hâkim kıldı. Parti içi muhalefeti sindiren Demirel, artan gücüyle birlikte lider konumunu pekiştirdi. Seçim kazanmak için DP oylarına ihtiyaç olmadığını düşünen Demirel, demokratik teamüller gereği dört yıllık iktidarı göğüslediğini düşünerek rahat bir nefes aldı. Ancak ilerleyen süreç, aksine daha da sıkıntılı geçecekti. Zira Demirel'in pasifleştirmeye çalıştığı muhalif kanat partinin parçalanmasına gidecek bir süreci başlatacaktır. Bu süreci hızlandıran ise yine siyasi af meselesi olacaktır.

Seçimlerin öncesinde AP içinde DP'lilerin affını destekleyenler kanun tasarısının Senato'dan dönme kararını tepki ile karşılayarak partide bir bölünmenin sinyallerini vermişlerdi. Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy ve Samet Ağaoğlu'nun eşi Neriman Ağaoğlu partiden istifa etmişlerdi³⁴. Seçimlerden sonra da gündemden düşmeyen siyasi af meselesi yeniden tartışma yarattı.

AP Senato Grubu, 5 Kasım 1969 tarihli toplantısında affın kabulüne dair karar verirken Demirel de bir konuşma yaptı³⁵. Daha birkaç ay öncesinde buhrana sebep olan siyasi affın Senato'dan dönmelerinden dolayı kendisini ve partisini suçlayanlara karşı Demirel; *"Parlamentolar buhran çıkarma müesseseleri değildir. Bilakis buhran olmasın diye kurulmuş müesseselerdir. Mayıs'ta meydana gelen gelişmeleri doğru değerlendirdiğimiz ve doğru hareket ettiğimiz kanaatindeyim"* sözleriyle siyasi ortamın yumuşamasının beklenildiği mesajını vermeye çalıştı. Gerçekte Demirel'in bu dönüşümünü, seçim sonuçlarının ortaya koyduğu gerçektir. *"Hava açıktır. Eski hava değildir. Bunu seçimlere medyunuz. Seçim, ağaçların yapraklarındaki tozu, sokakları temizleyen bir sonbahar yağmuru gibi tüm endişeleri, rahatsızlıkları, güvensizlikleri alıp götürdü"*, diyen Demirel için artık sular durulmuştu. Zira Bayar'ın hedefi haline gelmesine rağmen partisini iktidara taşımayı başarmıştı. Bu durum, eski Demokratların artık ne orduyu ne de AP'yi endişelendirecek siyasi bir etkiye sahip olmadıklarını gösteriyordu³⁶. Demirel'in işaret ettiği *açık*

³⁴ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayınları, İstanbul 1994, s. 195.

³⁵ *Milliyet*, 5 Kasım 1969, s. 1, 11.

³⁶ Siyasi af konusu Senato'da görüşülürken aleyhte oy kullanacağını belirten TİP Kocaeli Senatörü Fatma Hikmet İşmen de aynı gerçekliğe işaret ederek seçim sonuçlarının eski Demokratların siyasi önemini kaybettiğini gösterdiğini belirtiyordu. İşmen'e göre seçimler, Yassıada mahkûmlarına siyasi haklarının geri verilmesinin memlekette bir rejim buhranı yaratmayacağını göstermişti. Çünkü Demokratlar bütün ağırlıklarıyla seçim mücadelesine fiilen katılmışlar, fakat halk nezdinde etkili olamamışlardı. İşmen

hava Demokratlara rağmen yükselen siyasi gücünü temsil ediyordu.

Seçim sonrasına bırakılan ve Senato gündeminde bulunan siyasi af konusundaki Anayasa değişikliği kanun teklifi, 6 Kasım 1969'da müzakere edilip, 127 kabul 23 ret oyu ile kanunlaştı³⁷. Ancak DP'lilerin sevinci kısa sürdü. Türkiye İşçi Partisi (TİP)³⁸, Siyasal Hakların İadesi Kanunu'nun usul yönünden iptali hakkında Anayasa Mahkemesine başvurdu. TİP'in bu talebi, Anayasa Mahkemesi'nin 16 Haziran 1970'deki görüşmesinde yediye karşı sekiz üyenin oyuyla kabul edildi. Bir kez daha büyük bir hayal kırıklığı yaşayan Bayar ve Demokratlar, siyasi mücadelelerine farklı mecralarda devam etti.

4. Demokratik Partinin Kuruluşu ve Bayar-Demirel İlişkileri

Daha önce de ifade edildiği gibi Demirel'in hem siyasi hakların iadesine yönelik tavrı hem de AP'yi DP'nin gölgesinden uzak ve daha bağımsız bir yapıya kavuşturmaya çalışan tutumu partide huzursuzluk meydana getirmişti. 1969 seçimleri ile AP'yi yeniden iktidara taşıyan Demirel, parti içinde kendisine karşı gelişen muhalefeti sindirmek için harekete geçmiş, yeni kabinesinde bu gruptan kimseye yer vermemişti. Demirel'in bu yaklaşımı, uzun süreden beri devam eden parti içi hizipleşmeyi arttırdığı gibi bölünmelerin de önünü açtı.

Patinin muhalif kanadını oluşturan Bilgiç ve arkadaşları, Demirel'e karşı duruşlarını daha da keskinleştirerek yeni bir siyasi oluşuma yöneldiler. Bilgiç, 41'ler olarak adlandırılan bir grup arkadaşı ile 11 Şubat 1970'te yapılan Adalet Partisi bütçe oylamasında, ret oyu vererek hükûmetin istifa etmesine sebep oldular. Yeniden hükûmeti kuran Demirel, partideki muhalif kanadı tasfiye için harekete geçti. Kesin ihraç talebiyle Haysiyet Divanına sevk edilen 41 vekilden 26'sı partiden ihraç edildi. Bir kısmı da istifa eden kişiler tarafından Ferruh Bozbeyle Başkanlığı'nda 18 Aralık 1970'de Demokratik Parti kuruldu. Partinin

buna örnek olarak da YTP'yi gösteriyordu (TBMM, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C. 54, Toplantı: 9, 3. Birleşim, 6 Kasım 1969, s. 131). Zira DP'nin ikinci mirasçısı olarak kabul edilen YTP'nin 1969 seçimlerinde Bayar'ın AP ve Demirel'den uzaklaşan tavrı nedeniyle oylarını yükseltmesi bekleniyordu. Ancak seçim sonuçları YTP açısından tam bir hayal kırıklığı olmuştu. 1965 seçimlerinde 19 milletvekilliği ile Meclis'te temsil hakkı bulurken 1969 seçimlerinde bu sayı 6'ya düşmüştü. Diğer taraftan AP'nin oy oranı düşse bile tek başına iktidara gelmişti. Bu sonuç Demokratların siyasi etkinliğinin giderek azaldığını gösteriyordu.

³⁷ TBMM, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C. 54, Toplantı: 9, 3. Birleşim, 6 Kasım 1969, s. 121-133.

³⁸ 6 Kasım 1969'da Siyasal Hakların İadesi yönündeki kanun teklifinin Senato'da görüşülmesi esnasında TİP Senatörü Fatma Hikmet İşmen, kanunun sadece bir kesim için çıkarılması konusunda itirazlarda bulunmuş, olumsuz bir tavır takınmıştır.

başkan vekilleri Bilgiç ve Adnan Menderes'in oğlu Yüksel Menderes oldu³⁹. Kuruluşundan hemen sonra eski DP rumuzunu kullandığı gerekçesiyle kapatılması gündeme gelen⁴⁰ Demokratik Parti'nin en büyük destekçisi ise Bayar'dı. Siyasi af konusunda Bayar ve eski Demokratlardan yana net bir duruş sergileyen Bilgiç ve grubunun kurduğu parti, bu desteği sağlamakta zorlanmadı. Ayrıca daha önce AP'de yer alan Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy'un da partinin kurucuları arasında yer alması bu desteği kanıtlar nitelikteydi. Partinin kuruluş sürecinde başta Bilgiç olmak üzere diğer yönetim kadrosuyla da sık sık bir araya gelen Bayar'ın bu görüşmeleri yeni bir siyasi oluşumun işaretleri olarak algılandı.

Beliğ Beler, Demokratik Parti'nin kuruluşunda Bayar'ın rolünü şu sözlerle dile getiriyordu. *"Eğer Bayar istemeseydi, Demokratik Parti asla kurulmazdı. Bu partinin kurulmasına ve büyümesine Bayar sebep oluyordu. Bunun sebebi de Süleyman Demirel'e Bayar'ın güven duymamasıydı"*. Bayar ise Demirel'e karşı güvensizliğini ve Demokratik Parti ile bağlarını *"Bizim beklediğimiz kimi hususlar vardı. Doğrudan kişiliğimi ilgilendirir. Aynı zamanda davamızın ve masumiyetimizin meydana çıkmasını gerektirir. Bu noktalarda kendisinin (Demirel) tuttuğu davranış bizi doyurmadı. Berikilerini yani Demokratikleri daha içten bulmaktayım. Bunun başka türlü bir yorumu yoktur⁴¹"* şeklinde ifade edecektir. Böylece Bayar-Demirel çekişmesinin Demokratik Partinin kurulması ile sonuçlandığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Diğer taraftan Demirel'le karşı karşıya gelen muhalif kanat da Bayar ve eski Demokratların sağlayacağı güç ve prestijden yararlanmayı bildiler. Sonuç itibariyle hem siyasette ağırlığının devamını isteyen Bayar, hem de Demirel'in siyasi kısılcısından kurtulmayı amaçlayan muhalifler için Demokratik Parti yeni bir hayat sahası oluşturdu. Bu destek ve teşvikle kurulan parti kısa sürede 41 ilde teşkilatlanma sağladı.

AP'ye değil, Demirel'e karşı olduğunu her fırsatta belirten Bayar'ın

³⁹ Nezahat Keleş Belen, *Türkiye'ye Damgasını Vuran Bir Dönem, Bir Olay, Bir Yaşam Dr. Baha Akşit (Demokrat Parti Dönemi Yassıada Mahkemeleri ve Yassıada Sonrası)*, Turgut Yayıncılık, İzmir 1994, s. 145.

⁴⁰ Siyasi Partiler Kanunu'nun 104. maddesine göre, 27 Mayıs 1960'dan 15 Ekim 1961'e kadar yargı organlarınca kapatılmış siyasi partilerin adını taşıyan veya bunların devamı olduğunu gösterecek isimle yine bunlara ait rumuz ve alametleri kullanmak yasaktı. Demokratik Partinin kullandığı DP rumuzunun eski Demokrat Parti rumuzu ile aynı olması dolayısıyla partinin kapatılması gündeme geldi (*Akşam*, 2 Ocak 1971, s. 1, 7).

⁴¹ Arcayürek, *age.*, s. 313.

himayesine aldığı parti, onun çizgisinden ayrılmamaya özen gösterdi. Bu doğrultuda Demokratik Parti ileri gelenleri AP'ye devrettikleri bayrağı yeniden alarak 1946 ruhunu yakalamaya çalıştılar. Ancak partinin kurulmasından kısa bir süre sonra meydana gelen 12 Mart 1971 Muhtırası, Türk siyasetine ve demokrasiye vurulan büyük bir darbe oldu. Demirel Hükûmeti istifa etmek zorunda kaldı. Demokratik Partililer, muhtıraya açıkça tepki gösterdiler. Muhtıranın Anayasa'ya aykırı olduğunu ve Meclis'in böyle bir yazıyla muhatap olmaması gerektiğini belirterek okunmasına dahi karşı çıktılar⁴². Demokratik Partililere göre Demirel Hükûmeti düşmeliydi; ancak bu demokratik ilkelerle gerçekleşmeliydi.

Bir sonraki seçim dönemine kadar ilki Nihat Erim başkanlığında partiler üstü ve teknokratlardan oluşan hükûmeti, Ferit Melen ve Naim Talu hükûmetleri izledi. Ancak muhtıra ile gelen siyasi istikrarsızlığın önüne geçmek mümkün olmadı. Bu belirsiz siyasi ortamda istediği başarıyı sağlayamayan ve bir durgunluk evresi yaşayan Demokratik Parti için 1973 seçimlerine hazırlanmak da kolay olmadı.

5. 1973 Seçimleri (Bayar-Demirel İlişkilerinde Yıkılan Köprülerin Tamiri)

Merkez sağı yeniden bir çatı altında birleştirmeye çalışan Demokratik Parti'ye, 1973 seçimlerinde Bayar ilerleyen yaşına rağmen miting meydanlarına inerek destek verdi. Parti için yaptığı Karadeniz ve Ege gezilerinde seçmene, AP'nin eski DP'lilerin siyasi haklarını vermediği yönünde şikâyetle bulundu⁴³. AP'ye oy verilmemesini istedi. Buna karşılık ilginçtir ki AP seçim bildirisinde, eski Demokratların siyasi haklarının iadesi için Anayasa değişikliği sözü veriyordu⁴⁴. Demirel'in yeniden af konusunu gündemine almasında, yaklaşan seçimler ve sağda artan partilerle birlikte özellikle DP'nin oylarının en büyük talibi haline gelen Demokratik Parti etkisinin olduğu düşünülebilir. Oy kaybının önüne geçmek isteyen Demirel, uzun süredir gündemi meşgul eden siyasi af konusunu çözen lider olarak da tarih sayfalarına geçecekti.

Muhtıranın gölgesinde gerçekleşen 1973 seçim sonuçları gerek AP gerek Demokratik Parti için büyük bir hayal kırıklığı oldu. AP'nin oyları %29,8'e düştü ve 149 milletvekilliği kazandı. Merkez sağı kendi bünyesinde toplayıp iktidara taşımayı hedefleyen Demokratik Parti ise

⁴² Ahmet Özkiraz-Abdulvahit Doğan, "Demokratik Parti ve Döneminde Türk Siyasal Kültürü", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 7/ 27 (2011), s. 190.

⁴³ Belen, *age.*, s. 146.

⁴⁴ *Milliyet*, 13 Eylül 1973, s. 1.

umduğu başarıyı sağlayamadı; %11,9 oyla 45 milletvekili ıkardı⁴⁵.

Bayar'ın miting meydanlarına inerek desteklediği Demokratik Parti, istediği başarıyı sağlayamasa da sağdaki farklı bölünmelere paralel olarak AP'nin oylarını bölüp Demirel'in tek başına iktidara gelmesine engel oldu. Bu durum uzun süre devam edecek olan bir hkmet bunalımı doğurdu. Siyasi istikrarsızlık o kadar büyüdü ki tek başına iktidar olacak oyu alamayan partiler bir araya gelip koalisyon da kuramadılar. CHP'nin koalisyon teklifine AP sıcak bakmadı. Uzun uğraş ve görüşmelerden sonra CHP-MSP koalisyonu doğdu.

Sonuç olarak 1973 seçimleri, ne Demokratik Parti'yi destekleyen Bayar'a ne AP'yi tek başına iktidara taşımak isteyen Demirel'e istediğini verdi. AP'nin oylarının düşmesinde Bayar'ın desteğiyle kurulan Demokratik Parti'nin önemli bir payı vardı. Bu durum aynı zamanda hem Bayar'ın hem de eski Demokratların zayıflamış olsa da hâlâ siyasette karşılıklarının olduğunu gösteriyordu. AP'yi yeniden güçlendirmek isteyen Demirel, siyasi destek noktasında bir kez daha düşünmek zorunda kaldı. Bayar açısından değerlendirildiğinde ise Demokratik Parti istediği başarıyı sağlayamasa da AP'yi dizginlemeyi başarmıştı. Ancak sonrasında yaşanacak olan siyasi istikrarsızlık ülkeyi hızla büyük bir bunalıma sürükleyecekti. Üstelik ülkede giderek yükselen sol eğilimler, tecrübeli bir politikacı olan Bayar'ı merkez sağı toparlama düşüncesine itti. Tüm bu realiteler ve kısa sürede CHP-MSP Koalisyonunun dağılması Bayar ve Demirel'i yeniden aynı çizgide birleştirecekti.

6. Siyasi Hakların İadesi ve Bayar-Demirel İlişkileri

Tüm bu siyasi gelişmelerle birlikte eski Demokratların affi meselesi, Bayar'ın sık sık basına verdiği demeçlerle gündemden düşmedi. 1973 seçimlerinde AP'nin seçim bildirisinde yer alan siyasi hakların iadesi konusu Bayar-Demirel yakınlaşması ile bizzat Demirel tarafından Meclis'e taşındı. Meclis'in 9 Ocak 1974 tarihli toplantısında Demirel ve on dört arkadaşı, Adalet Komisyonuna af kanunu teklifinde bulundu⁴⁶. Komisyonda kabulünün ardından 2 Nisan 1974 tarihli Meclis toplantısında Demirel ve arkadaşlarının siyasi hakların iadesi ile ilgili Anayasa değerikliği teklifi kabul edildi⁴⁷. Kanun değerikliği teklifinin kabulünden sonra AP Sakarya Milletvekili Nadir Latif İslam yaptığı konuşmasında, *AP'lilerin beyaz oy kullanmasından daha tabii ne olabilir*

⁴⁵ Bilgiç, *age.*, s. 230.

⁴⁶ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 1, Toplantı: 1, 27. Birleşim, 9 Ocak 1974, s. 120.

⁴⁷ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 2, Toplantı:1, 60. Birleşim, 2 Nisan 1974, s. 477.

ki? sorusuyla partisinin net tavrını dile getirdi. Af konusunu doğuran sebepleri bir felaket olarak nitelendiren İslam'ın, "Olan olmuş, felâket gelmişse bunun için yapılacak en iyi iş, bu felâketin izlerinin süratle biran evvel izalesi olmalıdır. Adalet Partisi, bu felâketin vukuundan bu yana geçen yıllar zarfında bunun mücadelesini yapmış olmanın bahtiyarlığı, gururu içinde ve milletimize karşı vazifesini yapmış olmanın huzuru içinde... Bu konuda vicdan huzuru ile milletinin sinesinde gerekli yerini alacaktır" sözleri ise daha önce vefasızlık/samimiyetsizlikle suçlanan AP'nin kendini halk nezdinde aklamaya çalışması gibiydi. Bu düşünceler aynı zamanda Demirel'in yeni siyasi açılımını da yansıtıyordu. Zira Bayar ve eski Demokratlar affın Demirel başta olmak üzere AP yöneticileri tarafından bilerek geciktirildiği düşüncesindeydiler. Oysa Demirel'e göre siyasi hakların iadesi için büyük bir mücadele verilmiş, ordunun baskıları ve dönemin şartları buna müsaade etmemiştir. Ancak gelinen noktada Demirel sözünü tutmuş, uzun süredir gündemi meşgul eden siyasi af konusunu çözen lider olarak da algı yaratmayı başarmıştır. Demirel, bu adımlarının meyvesini Milliyetçi Cephe Hükûmetinin kuruluşu sırasında alacaktır.

Eski demokratlar kısmen de olsa istediklerini elde etmişlerdi. Bu çerçevede Celal Bayar da 1961 Anayasası'nın eski Cumhurbaşkanlarına verdiği Tabii Senatörlük hakkını kullanabilecekti. Senato Başkanı Tekin Arıburun tarafından sunulan teklifi Bayar, demokratik kurullarla bağdaşmayacağı için kabul etmedi⁴⁸. Bununla birlikte eski Demokratlar 2 Nisan tarihli düzenleme ile siyasi haklarını elde etseler de bu haklarını kullanabilmeleri, siyasi partiler ve seçim kanunlarında da değişiklik gerektiriyordu. Bu değişiklikler ise daha sonraya bırakılmıştı. Ancak Türk siyasetindeki buhran, CHP-MSP Koalisyonunun dağılması ile tekrar ortaya çıkınca gerekli değişiklikler bir süre daha yapılamadı. Uzun ömürlü olmayan bu koalisyonun ardından Sadi Irmak Hükûmeti kurulduysa da güvenoyu alamayınca, 29 Kasım 1974'te istifa etmek zorunda kaldı⁴⁹.

Siyasi istikrarsızlığa son vermek adına milliyetçi sağ bir koalisyon

⁴⁸ Bayar bu konuda daha önce de açıklamada bulunmuş, "Milletim bana bir faniye nasip olabilecek en şerefli mevkileri vermiştir. Mebusluk, Vekillik, Başvekillik ve Reisicuhurluk yaptım. Daha ne bekleyebilirim" sözleriyle tabii Senatörlük hakkını kullanmayacağını ifade etmiştir. Henüz af tartışmalarının devam ettiği bu süreçte Bayar tek beklentisinin, kendisinin ve Demokratların alınlarına vurulan vatana ihanet suçlamalarının silinmesi olduğunu dile getirmiştir (Dilligil, agm., s. 68).

⁴⁹ Yalansız, agm., s. 2592.

kurma fikri ağırlık kazanmaya başladı. Bu fikir, Bayar ve eski Demokratlar tarafından da desteklendi. Demokratlar bir taraftan koalisyon konusunu görüşmek üzere sık sık bir araya gelirken diğer taraftan da siyasi haklarla ilgili düzenlemelerin tamamlanması için bir dizi ziyaret gerçekleştirdiler. Demirel ve Ecevit'le yapılan görüşmelerden olumlu yanıt alan Demokratlar, Demirel'den siyasi haklarını kullanabilmek için seçim kanunu ve siyasi partiler yasasındaki gerekli değişikliğin biran önce Meclis gündemine getirmesini istediler. Demirel de *bunu bir görev saydığını* belirterek konunun çözümüne dair söz verdi.

Sonuç itibarıyla Siyasi Partiler ve Milletvekili Seçim Kanunları ile ilgili değişiklik teklifi, Demirel ve Ferruh Bozbeyle tarafından Meclis'in 11 Aralık 1974 tarihli oturumunda gündeme getirildi⁵⁰. Demirel görüşmeler esnasında siyasi hakların iadesi ile ilgili atılan adımlara ve gerekli düzenlemelerin neden o güne kadar yapılamadığına dair bir konuşma yaptı. *"Ümit ediyoruz ki, beş senedir, Meclislerimizin gündemlerinde Anayasa değişikliği, kanun değişikliği şeklinde bulunan ve on dört senedir de bir hak eşitsizliği ıstırapı şeklinde vicdanlarda bulunan bu konu bugün Yüksek Heyetinizin kararı ile sona ermiş olacaktır"* diyen Demirel sözlerini, ülkeye değerli hizmetleri bulunan eski Demokratlara başarı temennisiyle bitirdi.

Meclis, eski DP'lilerin siyasi haklarını kullanabilmeleri için Siyasi Partiler ve Milletvekili Seçim Kanunları değişikliğini 11 Aralık 1974'te görüşerek kabul etti. Bekledikleri siyasi af eski Demokratlara yeniden siyaset dünyasının kapılarını açarken Bayar da perde arkasından siyaseti yönlendirmeye devam etti. Mevcut hükûmet bunalımını çözmek için sağda bir koalisyon hükûmeti kurmaya çalışan Demirel'i destekleyen yine Bayar oldu. Demirel, Türkiye'yi içinde bulunduğu bunalımdan çıkaracak çözümün Milliyetçi Cephe Hükûmeti olduğunu savunurken Bayar da arabuluculuk görevine girişti. İlginçtir ki daha önce partisini DP'nin gölgesinden kurtarmaya çalışan Demirel desteğe ihtiyaç duyduğu bu günlerde, AP'nin bir darbe sonucu kapatılan DP'nin başsız ve teşkilatsız hale düşürülen milyonlarca mensubunun eseri olduğunu vurguluyordu⁵¹.

Demirel'in yeniden DP-AP başına vurgu yapması, hükûmet düğümünü Bayar'ın çözeceğine duyduğu inançtı. Nitekim öyle de oldu. Sağda Milliyetçi Cephenin kuruluşu için Demokratik Parti'nin desteği şarttı. Ancak Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyle bir

⁵⁰ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 7, Toplantı: 2, 16. Birleşim, 11 Aralık 1974, s. 304-305.

⁵¹ Tercüman, 12 Şubat 1975, s. 1, 7.

açıklamasında⁵², “*Cephe kuruluşlarına değil inandırıcı hükümetlere ihtiyaç vardır*” diyerek bir nevi bu birlikteliğe soğuk baktığını gösteriyordu. Bozbeyli’yi asıl rahatsız eden Demirel’in başbakanlığında kurulacak bir hükûmetti. Demirel’siz bir sağ koalisyonda ısrar eden Bozbeyli, hükûmetin başında tarafsız, partiler üstü bir başbakanın olmasını istiyordu. Demirel ise kendisinin başbakan olacağı bir hükûmetle bunalımın aşılabileceğini düşünüyordu.

Demirel’in bu düşüncesine destek Bayar’dan geldi. Bayar’ın hükûmet bunalımına son vermek için yaptığı “*Felsefesi aynı partileri birleştirmeliyiz*” şeklindeki açıklamaları Milliyetçi Cephe Hükûmeti için çağrı olarak nitelendirildi⁵³. Bayar, aynı zamanda 24 Ocak’ta eski Demokratlarla Moda Deniz Kulübü’nde bir toplantı gerçekleştirdi. Bayar’ın amacı, Demokratların siyaset sahnesinde nerede duracaklarının tespitiydi. Toplantı sonrasında Bayar’ın açıklamaları sadece Demokratları değil bundan sonraki süreçte siyasetin hangi yönde akacağını da gösteriyordu. Bayar, eski DP’lilere “*Birleşme olana kadar bekleyin, bir tarafa temayül göstermeyin*” derken daha önceki “*Felsefesi aynı partileri birleştirmeliyiz*” açıklamasını yineleyerek yakında kurulacak Milliyetçi Cepheye bir kez daha dikkat çekti⁵⁴. Bununla birlikte Bayar’ın sözleri AP ve Demokratik Parti saflarında farklı değerlendirildi. AP’ye göre Bayar’ın felsefesi aynı partilerin birleşmesi fikri, sağdaki en büyük parti olan AP bünyesindeki toplanmaya işaret ediyordu. Zaten Demirel de benzer açıklamalar yapmış, şahsi kırgınlıklar nedeniyle partiden ayrılan kişilerin eteklerindeki taşlarını atıp AP’ye yeniden katılmalarını istemişti. AP’ye göre Bayar’ın kastettiği de buydu. Demokratik Parti ise aynı görüşteki partilerin birleşmesini, Bayar’ın başkanlığında olmak koşuluyla kabul edilebileceği görüşündeydi. Ancak bunu AP’lilerin düşündüğü gibi partiye katılım olarak değerlendirmek mümkün değildir. Nitekim Genel Başkan Bozbeyli de AP çatısı altında aynı felsefedeki partilerin bir araya gelmesini birleşme değil iltihak olarak değerlendirmiş, Bayar’ın açıklamalarını hatalı bulmuştu⁵⁵.

Partilerin birleştirilmesi fikri Bozbeyli tarafından olumlu karşılanmasa da biran önce bir hükûmetin kurulmasını isteyen Bayar faaliyetlerine devam etti. Bayar, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’ten hükûmetin kurulması için yardımcı olmasını istedi. Daha da ileri giderek

⁵² *Milliyet*, 7 Ocak 1975, s. 1, 7.

⁵³ *Milliyet*, 26 Ocak 1975, s. 1, 10.

⁵⁴ *Milliyet*, 25 Ocak 1975, s. 1.

⁵⁵ *Milliyet*, 26 Ocak 1975, s. 1, 10.

AP ve Demokratik Partililerin Korutürk'ün belirleyeceği bir başbakanın etrafında toplanmaları yönünde çağrıda bulundu. Bu konunun her iki parti organlarında görüşülmesini de isteyen Bayar, kendisinin uzlaşma için gerekli gayreti göstereceğini belirtti⁵⁶. Bayar'ın sözleri Demokratik Parti'yi karıştırdığı gibi parti kurmaylarını da harekete geçirdi. Parti Başkanlık Divanınca yapılan açıklamada, hükûmetin kurulması için AP'nin Demirel'in başbakanlığı ısrarından vazgeçmesi istenildi. Buna karşılık Demokratik Parti de liderler dışı başbakan kararını kaldıracığını belirtti⁵⁷. Bu açıklamalar AP-Demokratik Parti koalisyonunu zora sokarken sağda daha geniş tabanlı bir hükûmet fikrini güçlendirdi.

Yaşanan gelişmeler Demokratik Parti'de giderek belirginleşen bir ayrışmayı da beraberinde getirdi. Partinin önemli isimlerinden Bilgiç, kısa sürede bir hükûmet kurulması konusunda Bayar'ın önerisinin dikkate alınması gerektiğini belirtti. Demirel'in başbakanlığı konusunda partisiyle aynı çizgide olan Bilgiç'in açıklamaları, parti içi görüş farklılıklarının Bayar ekseninde belirginleştiğini gösteriyordu. Nitekim aynı günlerde eski Demokratlardan AP'ye katılma haberleri geliyordu.

Demokratik Parti'deki ayrışma kısa sürede Milliyetçi Cepheye destek verip vermeme yönünde büyüdü. Parti grubunda yapılan oylamada, cephe önerisi on dokuza karşı yirmi iki oyla reddedildi. Ancak bu oylamadan çok kısa bir süre sonra dokuz milletvekili partiden istifa ederek AP'ye katıldı. Bozbeğli'ye göre başta kızı Nilüfer Gürsoy olmak üzere dokuz milletvekilinin istifasında Celal Bayar etkili olmuştu. İstifa eden kişilerin son dönemlerde sürekli Bayar'la istişare etmesi de bu fikri güçlendirmektedir.

Sonuç olarak 31 Mart 1975'te Bayar'ın çaba ve ara buluculuğuyla Demirel başkanlığında Milliyetçi Cephe Koalisyon Hükûmeti kuruldu. Bu durum ilerleyen yaşına rağmen Bayar'ın hala Türk siyasetinde önemli bir figür olduğunu gösteriyordu. Bayar-Demirel ilişkisi ise siyasi arenada Bayar'ın Demirel'e desteğiyle devam etti. Bayar, 1977 seçimlerinde AP'nin taksim mitingine katıldı. Bayar'ın telkinleri ile Milliyetçi Cepheye destek için Demokratik Parti'den istifa eden milletvekillerinin, 1977 seçimlerinde AP saflarında seçime girmeleri de bu desteğin yansımasıydı. Ayrıca Bayar ve Demirel sadece siyaset dünyasında değil yemek ve toplantılarda da sık sık bir arada görüntü verdi.

⁵⁶ *Milliyet*, 11 Şubat 1975, s. 1, 10.

⁵⁷ *Milliyet*, 18 Şubat 1975, s. 1, 10.

Sonuç

27 Mayıs 1960 Darbesinden sonra bir süre hapiste kalan Bayar, tahliye olduktan sonra eski Demokratların siyasi haklarının iadesi için mücadele verdi. Bayar'ın siyasi karizması ilerleyen yaşına rağmen devam ediyordu. Öyle ki Kayseri Cezaevi'nden çıkıp Çiftelavuzlar'daki evine döndüğünde bu adres, siyasilerin, siyasete atılmak isteyenlerin, siyasetten uzaklaştırılanların adeta merkezi hâline geldi. Onu, siyasi gelecek peşinde koşanlar ve 1946 ruhunu yaşatmak isteyenler hep ziyaret ettiler. Elini öpüp icazet aldılar. Dönemin yaşanan gelişmeleri Bayar'ın hâlâ siyasetin göbeğinde ve etkili olduğunu göstermektedir. Eski Demokratların siyasi haklarının iadesi için verdiği mücadele ise bu etkinin yansımasıdır.

Darbe sonrasında Ragıp Gümüşpala tarafından DP'nin mirasçısı olarak kurulan ve kısa sürede oy tabanını genişleten AP, siyasi hak mücadelesinin merkezi haline geldi. Ragıp Gümüşpala'nın 1964 yılında ölümünden sonra partinin başına geçen Demirel, 1965 seçimlerinde büyük başarı sağlayarak partisini tek başına iktidara getirmeyi başardı. Demirel'in bu başarısını DP oylarına borçlu olduğunu düşünen Bayar'a göre siyasi af konusunda gerekeni yapmak da daha çok AP'ye düşüyordu.

Bayar-Demirel ilişkisi siyasi af tartışmaları doğrultusunda zaman zaman inişli çıkışlı bir seyir izledi. Bayar, siyasi af konusunu gündemde tutmak ve Demirel üzerindeki baskıları artırmak için farklı yollar denedi; Bizim Ev Kulüplerini kurdurdu. Yine siyasi af meselesinde destek sağlamak için darbe sonrasında uzun süredir arası açık olan İnönü ile görüşmeler yaptı. 1969 seçimleri öncesinde siyasi af tasarısının AP'nin tavrı sebebiyle yasalaşmaması üzerine Demirel'le köprüleri yıktı. Onu ve parti yönetimini hedef alan açıklamalar yaptı. Bayar bununla da yetinmedi; AP'yi/Demirel'i dizginleyecek yeni arayışlara girdi. Demirel'in karşısına yine onun partisinden kopanların kurduğu Demokratik Parti ile çıktı. 1946 ruhunu yeniden canlandırmaya çalışan Bayar'ın telkinleri doğrultusunda kurulan partinin temel amacı merkez sağ bir çatı altında toplamaktı. Bayar böylece siyasi af konusunda Demirel'in gölgesinden de kurtulmayı düşündü. Ancak 1973 seçim sonuçları ne Bayar'ın desteğiyle kurulan Demokratik Partiye ne de Demirel'in AP'sine istediğini vermedi. Demokratik Parti sağ tabanda birleştirmeyi başaramadı; hatta bölünmelerle birlikte yeni partiler ortaya çıktı. Bu durum AP'nin de oy oranında ciddi bir düşüş meydana getirerek tek başına iktidara gelmesinin önüne geçti.

AP'nin gövdesinden zorla koparılıp götürülen oy tabanını yeniden

kazanabilmek için Demirel'in Bayar'la yakınlaşmasından başka çaresi yoktu. Demokratik Parti'nin istediği başarıyı sağlayamaması, yaşanan siyasi istikrarsızlık ve solun hızlı yükselişi ise Bayar'ın Demirel'e yeşil ışık yakmasının sebepleri arasındaydı. Yeniden Demirel/AP ile arasındaki yıkılmış köprüleri onarmaya çalışan Bayar, siyasi hakların kazanımından sonra Demirel'i hep destekledi. Daha önce Bayar'ın desteğiyle kurulan Demokratik Parti milletvekillerinin bir kısmının AP'ye geçmesinde bile Bayar'ın etkisi oldu. Bu destek öyle büyüdü ki, Bayar AP'nin seçim meydanlarına indi; parti için destek istedi.

Sonuç itibariyle Bayar-Demirel ilişkileri Bayar açısından değerlendirildiğinde, DP'nin oy tabanı sayesinde partisini iktidara taşıyan Demirel'e sadece DP oylarının gelip geçici emanetçisi gözüyle bakıp *onu küçümseyen*, siyasi af konusunu bilerek geciktirdiğini düşündüğü için *ona karşı ve güven duymayan*, siyasi istikrarsızlık doğrultusunda *onunla birlikte* bir anlayışla şekillendiğini söylemek mümkündür. Demirel açısından ise AP'nin oylarını yükseltip partisini iktidara taşıyabilmek için eski Demokratların davasına sahip; *Bayar'la birlikte*, AP'deki liderlik konumunu güçlendirip partisini iktidara getirdikten sonra DP'nin gölgesinden uzak, bağımsız ve *Bayar'a karşı*, seçimler, oy tabanındaki düşüş ve gelişen siyasi olaylar doğrultusunda *mecburi birliktelik* şeklinde değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

Arşivler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30.1.0.0.50.299.2. 16 Ekim 1962.

Resmi Kaynaklar

Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TBMM, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

Sürelî Yayınlar

Akşam
Cumhuriyet
Milliyet
Tercüman

Kitaplar ve Makaleler

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayınları, İstanbul 1994.

Arcayürek, Cüneyt, *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 5, Demirel Dönemi 12 Mart*

Darbesi 1965 – 1971, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1992.

Keleş Belen, Nezahat, *Türkiye'ye Damgasını Vuran Bir Dönem, Bir Olay, Bir Yaşam Dr. Baha Akşit (Demokrat Parti Dönemi Yassıada Mahkemeleri ve Yassıada Sonrası)*, Turgut Yayıncılık, İzmir 1994.

Beliğ Beler, *Bayar-Demirel Kavgasında Tarihe Işık Tutacak Bir Eser-Yazamadıklarım*, Memleket Gazetecilik ve Matbaacılık, İzmir 1993.

Beliğ Beler, *Politikada 30 Yıl (Yassıada ve Balmumcu Hatıraları, Bayar - Demirel Anlaşmazlığı)*, Tifset Tesisleri, İzmir 1978.

Bilgiç, Sadettin, *Hatıralar*, Boğaziçi Yayınları, Ankara 2002.

Bisalman, Kemal, "Seçim ve Gerçekler", *Milliyet*, 14 Ekim 1969, ss. 2.

Cenk Demir, Deniz, "Altmışlı Yıllarda Merkez Sağ: Demirkırat'tan Adalet Partisi'ne Merkez Sağın Sancılı Serüveni", *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* (Yay. Haz: Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları, İstanbul 2017, ss. 483-517.

Turhan Dilligil, "Tarihi Buluşma", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1982, ss. 61-68.

Fedayi, Cemal, "Adalet Partisi'nin Birinci Dönemi: 1961-1971", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16/57 (2019), ss. 123-150.

Komsuoğlu, Ayşegül, *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, Bengi Yayınları, İstanbul 2008.

Özkerem, Ahmet-Doğan Abdulvahit, "Demokratik Parti ve Döneminde Türk Siyasal Kültürü", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 7/27 (2011), ss. 167-200.

Temizgüney, Firdes, *Üç Devirde Bir Muhalif Fuat Arna*, Hitabevi Yayınları, Ankara 2019.

Temizgüney, Firdes, "27 Mayıs Darbesi Sonrasında Eski Demokrat Partililerin Demokrasi Arayışlarına Bir Örnek: Bizim Ev Kulübü", *CTAD*, 17/ 33 (Bahar 2021), ss. 289-315.

Turgut, Mehmet, *Siyasetten Portreler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.

Yalansız, Nedim, "27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri", *Turkish Studies*, 7/3 (2012), ss. 2585-2598.

Yılmaz, Erdal, "Türk Siyasî Tarihinde Askerî Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasî Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16/32 (2017/2), ss. 21-64.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

SEYAHATLERİYLE CELAL BAYAR

CELAL BAYAR'IN ANI VE SEYAHATLERİNDE MANİSA

Bünyamin AS*

Giriş

Celal Bayar'ın yaşamında dört şehir Bursa, İzmir, Aydın ve Manisa önemli yer tutmaktadır. Bursa onun siyasete girdiği, İzmir tüm Türkiye'nin onu tanıdığı şehir, Aydın Milli Mücadele'ye atıldığı ve Manisa ise; onun Mebusan Meclisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçildiği şehirdir. Celal Bayar'ın daha sonraki siyasi yaşamında da Manisa çok önemli bir yer tutmuş ve birçok kez Manisa'yı ziyaret etmiştir. Celal Bayar'ın Manisa'ya yaptığı bu ziyaretlerinin pek çoğu maksatlardır. Bayar, belli amaçlarını gerçekleştirmek, derdini halka anlatmak ve halktan destek almak amaçlarıyla bu ziyaretlerini gerçekleştirmiştir. Milli Mücadele'de Akhisar Alay Komutanı olarak görev yapması nedeniyle Akhisar'a ayrı bir ağırlık vermiştir.

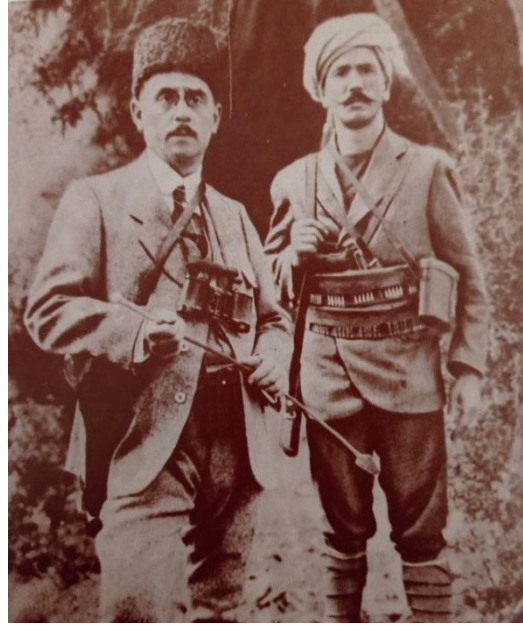
Bu çalışmada, Celal Bayar'ın "*Anı ve Seyahatlerinde Manisa*" ele alınmıştır. Bu incelemede, tetkik eserler, hatıratlar, tezler esas alındı. Bilhassa Demokrat Parti'nin Manisa'da organik bağı olan, "*Hürriyet Misakı*" adlı gazetenin 1951-1961 yılları arasındaki koleksiyonu taranmıştır. Ayrıca Anadolu, Yeni Asır, Cumhuriyet, İkdam, Ulus ve Yeni Sabah gibi yerel ve ulusal gazetelerden de istifade edildiği gibi şahsi fotoğraf arşivlerinden de yararlanılmıştır. Çalışmada, olabildiğince görsel malzemeye yer verilmeye çalışılmıştır.

1. Celal Bayar'ın Manisa'ya İlk Gelişi (10 Eylül 1919)

Celal Bayar'ın Manisa'ya ilk defa gelmesine, Akhisar Alay Kumandanı Küçük Ethem ile Mıntıka Kumandanı Hüsnü Bey arasında ciddi bir anlaşmazlık çıkması sebep olmuştur (13 Ağustos 1919). Akhisar Cephesi'ndeki bu anlaşmazlığı çözmek için Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, Balıkesir Kongresi'nin marifetiyle Akhisar Alay Komutanlığı görevine Celal (Bayar'ı) Bey'in getirilmesini sağlayarak, bu cephedeki karışıklığı gidermeyi amaçlamıştır. Celal Bayar da, Akhisar Cephesi'ndeki karışıklığı

* Bilim Uzmanı, Öğretmen, Şehit Ömer Halisdemir Ortaokulu, Yunusemre /Manisa, asbunyamin@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-0891-896X.

gidermek için¹, Akhisar Cephe Komutanlığı'nı devralmak için, Hacim Muhiddin (Çarıklı) Beyle birlikte, Borlu yoluyla 10 Eylül 1919'da Gördes'e gelmiştir. Gördesliler onları çok samimi muhabbetle karşılamıştır. Celal Bayar'ı Gördes'te karşılayanlar arasında, Pehlivanzade [Hacı] Ethem Bey de vardır.² Ardından Celal Bayar, aynı gün 10 Eylül 1919'da Akhisar cephesindeki görevine başlamıştır.³

Ek 1: Celal Bayar ve yaveri Bursalı Hüseyin.⁴

Celal Bayar, Akhisar Cephesi'nde iken cepheyi güçlendirmek amacıyla köylü kıyafetinde halkın arasına karışmıştır. Yunan işgaline karşı halkı bir arada tutmak, kuvvetli bir cephe oluşturmak gayesiyle Akhisar ve Gördes'in köylerine kadar gitmiş, asker toplamaya çalışmıştır. Bunu yaparken de vatanın Yunanlılar tarafından işgali nedeniyle "*ciğerim yanıyor*" parolasıyla Kuva-yı Milliye'ye asker toplamıştır. Celal Bayar'ın

¹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş*, Cilt 8, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s.144-145.

² Bayar, *age.*, s. 23.

³ Belkız Ayaz, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Akhisar Kazası (1923-1933)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2006, s. 21.

⁴ *Fotoğraflarla Celal Bayar 1883-1986*, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, Byy.

kullandığı “*ciğerim yanıyor*” tabiri, Kuvayı Milliyecilerin kendi arasında kullandığı paroladır.⁵

Celal Bayar’ın Akhisar Alay Komutanlığı görevi, Aralık 1919’da Mebusan Meclisi’ne Manisa mebusu seçilmesiyle sona ermiş ve Bayar, Ocak ayının ilk haftasında Akhisar’dan ayrılmıştır.⁶

Celal Bayar’ın Akhisar Alay Kumandanlığı sırasında yaşadığı bir olayı başkasından dinleyen Hakkı Avan dinlediği olayı şöyle anlattı: “1986 yılında valilikteyim planlama müdürü olarak çalışıyorum. O yıl Manisa Tarzan’ı ile ilgili kitabım çıkmıştı. Kitap yazdığım için adam, ismimi duymuş ve valiliğe yanıma geldi. İnce zayıf bir adamdı. Odamda oturduk, adamlarla çay içtik. Adam dedi ki size Batı Cephesiyle ilgili bir bilgi vereyim, dedi. Akhisar Cephesi’nde bulunmuş Galip Hoca lakaplı, Celal Bayar vardı. Galip Hoca, o sırada Akhisar Alay Kumandanı olarak görev yapıyormuş. Celal Bayar’ın karşı tarafa Yunan işgal sahasına geçmesi gerekiyormuş. Maksudı işgal kuvvetleri hakkında bilgi edinmekmiş. İşgal yıllarında Yunanlılar her tarafı tutmuş, köy, kasaba ve şehir girişlerinde kim geldi gittiyse arama yapıyorlarmış. Köy, kasaba ve şehir girişlerini kontrol ediyorlarmış. Yunan askerleri köyden şehre, şehirden köylere giden kağnıları, yük hayvanlarını ve at arabalarını falan arıyorlarmış.

Celal Bayar’da karşı tarafa gizliden geçmenin yollarını ararken, karşı tarafa yani Yunan tarafına geçecek bir adam görmüş. Adam, karşı tarafa satmak için selelerle üzüm götürülen bir adammış. Satıcı, seleleri hayvana yükleyip karşı tarafa gitmek üzereyken, Bayar satıcıya maksudını anlatmış ve selelerin içinde, Yunan tarafına geçmek istediğini ifade etmiş. Satıcı da Bayar’ın isteğini kabul etmiş. Bayar, selenin birinin içine girmiş ve üzüm salkımlarından üstüne koy, koy demiş. Satıcı da, Bayar’ın üstüne, üzümlerden, asma yapraklarından dikkatlice koymuş. Satıcı ardından selelerini katırına sarmış ve katırını çekerek, yola düşmüş. Tam Yunan tarafına yaklaşınca, Yunan askerleri sormuşlar: “Ne götürüyorsun şehre” diye. O da üzüm götürüyorum, satmak için demiş. Yunan askerleri, selelere yaklaşmış, şöyle bir bakmışlar. Gerçekten de selelerde üzüm doluymuş. Öyleyse geç, git demişler. O da çekmiş katırını, karşı tarafa geçmiş. Böylece

⁵ Mustafa Kuzucuk ile 29.09.2022 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.

⁶ Semih Çınar, “Yunan İşgalinin Gölgesinde Bir Seçim: Akhisar’da 1919 Meclis-i Mebusan Seçimleri, Kurtuluşunun 100. Yılında Milli Mücadele’de Akhisar (6-7 Eylül 2022) Sempozyumu Bildirileri, Editörler: Mevlüt Çelebi- Nejdet Bilgi, Akhisar Belediyesi Yayınları, Akhisar, 2022, s. 634-635.

Celal Bayar, satıcının yardımıyla üzüm selesinin içinde, Yunan tarafına geçmeyi başarmış.

Celal Bayar, yıllar sonra Yunan tarafına geçmesini sağlayan bu kişinin Manisa garında makasçı olarak çalıştığını öğrenmiş. Cumhurbaşkanı olunca, önce satıcıya bir mektup yazmış. Mektubunda onu Çankaya Köşkü'nde ağırlamamak istediğini yazmış ve onu Ankara'ya davet etmiş. Satıcı, Celal Bayar'ın mektubunu alınca; demiş ki kendi kendine: "Koskoca Cumhurbaşkanı'nın benimle ne iş olabilir ki" diye düşünerek Bayar'ın bu davetini yanıtızsız bırakmış. Yani Ankara'ya gitmemiş. Bir ay kadar sonra, bu kez Bayar'ın özel kalem müdürü Manisa Valiliği'ni aramış ve bu satıcının bulunup Ankara'ya gönderilmesini istemiş. Bu kez satıcı, valiliğe çağırılmış ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın onu misafir etmek istediği belirtilerek, Ankara'ya gitmesi gerektiği ifade edilmiş. Bu davet üzerine satıcı, Ankara'ya gitmiş. Celal Bayar, onu dostça karşılamış. Çankaya Köşkü'nde iki üç gün kadar misafir etmiş. Satıcı, bu misafirlikte iken Celal Bayar, demiryolu saatinin üzerine ismini yazıp imzalanmış ve satıcıya o günün anısına hediye etmiş.

Celal Bayar'ın bu anısını, bu adamla birlikte çalışan bir arkadaşı geldi, bana anlattı. Dedi ki bana: "Böyle bir olay yaşandığını, böyle bir saat olduğunu siz yazar mısınız?" Onunla görüşür müsünüz? Dedi. Tabi ben o arada adamla ilgilenemedim. Daha sonra bu adamı sorduğumda, araştırdığımda, adam vefat etti dediler. O günlerin yoğunluğu nedeniyle maalesef görüşemedim. İşte Batı Cephesi'nde böyle bir olay yaşanmış. Celal Bayar, yıllar sonra ona iyilik eden adamı unutmamış ve vefalı davranmış. Onu Çankaya Köşkü'nde misafir etmiş."⁷

İbrahim Gökçen, 1955 yılında Celal Bayar ile birlikte Saruhanlı Cephesi'nde Milli Mücadele'de görev yapan Ahmet Çavuş ile bir mülakat yapmıştır. Mülakatında Ahmet Çavuş o günlere ilişkin şunları anlatmaktadır: "Celal Bayar'ın Akhisar Cephesi Alay Kumandanlığı sırasında Yılmaz Mukavemet Hareketi'nin fiilen içinde bulunanlardan olan Seyit Ahmet, o zaman, Ahmet Çavuş diye anılır. O dönemde jandarma kuvveti olarak görev yapmaktadır. Manisa'nın işgalinden sonra tesis edilen Yılmaz Mukavemet Merkezi, tam sekiz ay Yunanlıları taciz etmiş ve onlara baskınlar vermiştir.

Celal Bayar Akhisar'dan bazı arkadaşlarıyla Koyuncu'ya gelmişti. Adilobalı milislerle Koyuncu'da buluşan bu kahraman ve vatansever grupla

⁷ Hakkı Avan ile 15 Şubat 2020 tarihinde yapılan görüşme.

*Yılmaz Mukavemet Cephesi'nin kurulmasına karar verilmişti. Millet in zulüm ve istilaya karşı şahlandığı o zamandan sonra tam otuz altı yıl geçti. Sayın Cumhurbaşkanımız Celal Bayar Manisa'ya son teşriflerinde halkın coşkun heyecanına karşı hükümet konağı merdivenlerinde: "Şimdi vaktiyle bu memleket için çalıştığımız ve Koyuncu'da bulduğumuz asil yurttaşlarımdan bazıları belki de karşımızdadırlar... Hakikaten bu söz, kalbin kalbe karşı bulunması gerçeğinin tam yerinde bir ifadesi idi ve orada onu can kulağı ile dinleyen büyük bir kitlenin içinde o heyecanlı günlerin, Ahmet Çavuş ve Mehmet Efe gibi yüzlerce kahramanı yer almıştı."*⁸

2. Celal Bayar'ın Manisa'ya İkinci Gelişi (1928)

Celal Bayar, İş Bankası Umum Müdürü görevinde iken, Temmuz 1928'de İzmir'de tetkiklerini bitirdikten sonra Akhisar'a ziyarette bulunmuştur. İzmir Mebusu Osmanzade Mehmet ve İstanbul İş Bankası İkinci Müdürü Fazıl Beyler ile birlikte Akhisar'a gelen Celal Bayar, istasyonda sevgi gösterileri ile karşılanmıştır. İstasyondan Tütüncüler Bankası'na giderek şerefine verilen yemekte hazır bulunmuştur. Yemekten sonra Cumhuriyet Halk Fırkası Mutemedi Mehmet Bey'in evinde biraz dinlendikten sonra, Celal Bayar ve yanındaki heyet, Akhisar'ın imar sahalarını, belediyeyi, Türk Ocağı'nı ziyaret ederek çeşitli temaslarda bulunmuşlardır. Akşam Tütüncüler Bankası idare meclisi azasından Selimzade Ali Kemal Bey'in tütün çardağında bir ziyafet verilmiştir. Gece yarısına kadar devam eden ziyafete misafirlerle birlikte Akhisar'dan Kaymakam Refik, C.H.F. Mutemedi Mehmet Nuri, Tayyare Cemiyeti Şube Başkanı Murat, Belediye Başkanı İsmail Bahri, Ticaret ve Ziraat Odası ve vilayet meclisi azasından Yahya Hayati beyler ile banka müdürleri ve memurları katılmıştır. Ziyafetten sonra Celal Bayar, trenle Balıkesir'e hareket etmiştir.⁹

3. Celal Bayar'ın Manisa Üçüncü Gelişi (13 Temmuz 1929)

Celal Bayar, 13 Temmuz 1929 günü, Akhisar İş Bankası'nın açılış merasimine katılmak üzere Akhisar'a gelmiştir. İzmir ve Manisa'dan gelen birçok davetli ve Umum Müdür Celal Bey'in katılımıyla İş Bankası'nın Akhisar şubesi, 13 Temmuz 1929'da açılmıştır.¹⁰

⁸ İbrahim Gökçen, "Manisa Mahallelerinde Bir Cevelan Alaybey Mahallesi", *Hürriyet Misakı*, 2 Haziran 1955, s.2; İbrahim Gökçen, "Manisa Mahallelerinde Bir Cevelan Alaybey Mahallesi", *Hürriyet Misakı*, 3 Haziran 1955, s.2. Ayrıca Hürriyet Misakı adlı gazete arşivini, kullanımımıza açan Adnan Soytürk'e teşekkür ederim.

⁹ Ayaz, *agt.*, s.217.

¹⁰ *İkdam*, 14 Temmuz 1929, s.3.

4. Celal Bayar'ın Manisa'ya Dördüncü Gelişi (29 Ocak 1934)

İktisat Vekili Celal Bayar, 29 Ocak 1934 günü akşamı refakatinde İzmir Valisi Kazım Paşa, Ziraat Bankası Umum Müdürü Kemal Zaim, Ziraat Bankası Muamelatı Umumiye Müdürü İsmail Hakkı, Kalemî Mahsus Müdürü Cahit beyler ile birlikte¹¹Akhisar'a gelmiştir. Celal Bayar, Akhisar Kaymakamı ve yanında bulunan heyet tarafından Saruhanlı İstasyonu'nda karşılanmıştır. Celal Bayar, bu heyetten Akhisar'da tütün mahsulünün 1934 senesinde geçen seneden daha fazla olduğunu ve daha yüksek fiyatla satıldığını, üç milyon kilo tütünden ancak üç yüz bin kilosunun kaldığını, bunun da satılabileceğini öğrenerek memnun olmuştur. Karşılama töreninde halk namına Doktor Ziya Ali Bey bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada, Celal Bayar ve refakatindeki heyeti ümitsizliğe ve buhrana karşı tedbir getiren bir imdat heyeti olarak değil, Türk milletini Büyük Gazi'nin işaret ettiği hedefe çıkaracak yolda çalışan bir bilgi heyeti olarak gördüklerini ve Akhisarlıların Celal Bayar'ı aralarında görmekten mutluluk duyduklarını belirttikten sonra konuşmasına şöyle devam etmiştir:

*"Sizinle Akhisar'ı bağlayan hatıranın on dört senelik bir tarihi vardır. Akhisarlılar sizi milli cidalin başlangıcında düşmana karşı kurulan ilk mukavemet cephesinin kumandanı olarak tanımıştır. Sizi bugün milli iktisadın kuruluşunda da fedakârlıkla çalışır görmekten seviniyoruz."*¹²

Celal Bayar, Doktor Ziya Ali Bey'in konuşmasına verdiği cevapta şunları söylemiştir:

"Buhran, iktisadı hayatta bir devreden diğerine intikal etmektedir. Bu değişimin elbette ıstırapı vardır. Bu istihaleye (değişime) ayak uydurabilenlerin ıstırapı kalmaz."

Buhranın maddi şekline şuurla mukabele edilerek galebe edilir. Fakat kuvve-i maneviye noksanlığı ile buhran kafalarda baş gösterirse hezimet muhakkaktır. Buhran bütün dünyayı sarsmıştır. Fakat memleketimizin heyet-i umumiyesi itibarı ile bundan az müteessir olduğu gibi burası ve bu havali memleketin diğer mıntıklarına nispetle daha az müteessirdir. Hatta bütün cihandaki şartları tetkik etmiş bitaraf bir müşahit bizim buhrandan bahsettiğimizi görürse hayret edebilir. Ve şikâyet hakkınız yoktur, diyebilir. Ben en ümitsiz zamanlarda sizin içinizde yaşadım. Görüyorsunuz ki, tarihin kaydetmediği bir zaferle dünyayı

¹¹ Ayaz, agt. , s.217.

¹² Ayaz, agt. , s. 217.

kıskandırdık. İktisadi mücadele çok çetin olmakla beraber birinci kadar müşkül değildir. Onu da kazanacağız, bütün memleket için refahı fethedeceğiz.”¹³

5. Celal Bayar'ın Manisa'ya Beşinci Gelişi (22 Ağustos 1937)

Dönemin Manisa Valisi Lütfi Kırdar'ın çok isabetli bir buluşla hazırladığı Üzüm Bayramı, her sahada valinin etrafında toplanmış olan Manisa ve civar halkının iştiraki ile emsalsiz şekilde kutlanmış ve İktisat Vekili Celal Bayar da Manisa'ya gelerek Üzüm Bayramı'na iştirak etmiştir.

Anadolu Gazetesi'nin 24 Ağustos 1937 tarihli gazete haberinde Üzüm Bayramı hakkında çıkan haberler şöyledir: “22 Ağustos bundan sonraki yıllarda artık Ege bölgesinin Üzüm Bayramı günüdür. Manisa'da kısa bir zamanda büyük işler başaran ve halkın samimi sevgisini kendi etrafında toplayan Vali Lütfi Kırdar, Üzüm Bayramı'nı hazırlamakla maddi ve manevi alanda çok kıymetli büyük bir iş yapmıştır. Pazar günü köylerden gelen ve on binlere varan, bağcı ve şehirli Manisa'da emsalsiz bir gün yaşamışlardır. Üzüm Bayramı için çok itinalı ve zengin bir program hazırlanmış ve büyük bir muvaffakiyetle tatbik edilmiştir. Üzüm mahsulü, iktisadiyatımızda mühim bir mevki tutmaktadır. Tütünden sonra memleketimize en çok para getiren bu nefis mahsulümüze ait bayram münasebetiyle Manisa daha sabahtan bayraklarla donanmış, geceleyin de muhtelif müessese ve resmi binalar elektrikle aydınlatılmıştır. Köylülerin çoğu, milli kıyafetleri ile bayrama iştirake gelmişlerdir. Nitekim Vali Lütfi Kırdar, kısa bir zamanda Manisa vilayetinde pek çok işler yapmış, kendisini bila istisna bütün halka sevdirmiştir. Üzüm Bayramı'nda on bine varan halkın, onun etrafında toplanması da bunun belîğ bir misalidir. Bayram saat on beşte başlamıştır. Halkevi önündeki meydanda görülmemiş bir kalabalık vardı. Bayrama, Vali ve Parti başkanı Dr. Lütfi Kırdar'ın söylevi ile başlanılmıştır. Üzüm Bayramı'nda seslendirilen üzüm türküsü de vardır.¹⁴

Köylülerle görüşen bir muharrerimiz ihtisaslarını şöyle anlatmıştır: “Her köylüye Manisa Valisi Dr. Lütfi Kırdar hakkında ne düşündüğünü sordum, hepsi de “-Biz ona inanıyoruz, o ne derse yaparız, çünkü bize yaptıracağı şeyin muhakkak iyi, muhakkak yeni ve güzel olacağına kanaatimiz vardır” dediler.

¹³ Celal Bayar'ın Söylev Ve Demeçleri Ekonomik Konulara Dair 1921-1938, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s.72; Ayaz, agt. , s.218.

¹⁴ Anadolu, 24 Ağustos 1937, s.4.

Üzüm Bayramı'nda Halkevi bahçesinde muhtelif köyler müstahsilleri tarafından özenilerek yetiştirilmiş üzümlerden de zengin bir üzüm sergisi hazırlanmıştır. En güzel ve iyi üzüm yetiştirme müsabakasında birinciliği Çobanisa Köyü, ikinciliği İğdecik Köyü, üçüncülüğü Manisa merkezi kazanmış, bu köylülere göztaşı ve kükürt makineleriyle, üzüm kurutma ve bandırma aletleri hediye edilmiştir. Yaş üzümün sergisi görüldükten sonra üzüm şarkısı söylenmiş. Bu şarkının güftesi, Dr. Necdet Otaman'ındır. Bestesi yetiştirilemediğinden Zeynebim şarkısının bestesi söylenmiş ve siddetle alkışlanmıştır.”¹⁵

“Üzüm Türküsü

Söyleyin bu üzüm başka nerde var,
Tanesi bir inci, salkımı bahar,
Bunun değerini yiyenler anlar,
İçinde sağlığın özü gizlidir.
Bu üzüm edalı bir Gedizlidir.

Canını sevenler bol üzüm yesin,
Hem yesin, hem Üzüm Türküsünü desin,
Tanrıyı sevenler doğru söylesin,
Bu üzüm var mıdır başka illerde,
Manisa üzümü destan dillerde.

Her yılın bugünü gülün, oynayın,
Bugünü Bağcılar Bayramı sayın,
Türkümü doğudan batıya yayın,
Ün alsın Manisa adı dillerde,
Dolaşan üzümün tadı dillerde”.¹⁶

Daha sonra spor müsabakaları ve pehlivan güreşleri yapılmıştır. Bayram münasebetiyle köy mümessillerine ortaokul binasında 150 kişilik bir ziyafet verilmiştir. İzmir'de bulunan İktisat Vekili Celal Bayar da, Manisa Valisi Lütfi Kırdar'ın Üzüm Bayramı'na vaki davetini kabul ile refakatlerinde İzmir Valisi ve belediye reisi ile İzmir saygınları(milletvekilleri) ve gazetecilerle birlikte Manisa'ya gelmiştir. Manisa hududunda Manisa valisi, komutan, belediye reisi, Manisa saygınları ve daha birçok zevat tarafından karşılanmıştır. Müteakiben halkevine gelen vekil, buradan da Manisa münevverleri tarafından karşılanmış ve halkevi salonunda bir müddet hasbihalden sonra şereflerine

¹⁵ Anadolu, 24 Ağustos 1937, s.5.

¹⁶ Anadolu, 24 Ağustos 1937, s.4.

Manisa Şehir Kulübü bahçesinde verilen 150 kişilik ziyafette hazır bulunmuştur. Ziyafet samimi hasbihaller ve neşe içinde geç vakte kadar devam etmiş ve bu esnada Doktor Bay Necdet Otoman tarafından Gediz, Gökçen Efe ve Benim Bahçem manzumeleri okunmuştur. İktisat Vekili Celal Bayar, İstiklal Mücadele'sinin ilk yıllarında Gökçen[Efe]le beraber düşmana karşı koyduğu için okunan bu parçaları büyük bir alaka ile dinlemiştir.¹⁷ Dr. Necdet Otaman'ın yazdığı ve Celal Bayar'a okuduğu Gökçen Efe şiiri şu şekildedir¹⁸:

*“Yıllarca pala çaldı düşmana tek başına,
Atıldı düşünmeden erginlik savaşına,
O zaman girmemişti daha otuz yaşına,
Canını aldı düşman, yurdunu alamadı.
Bir avuç kızanının başında savaştı o,
Düşmanının karşısında granit bir taşı o,
Her gün bir şehir aldı, her gün bir dağ aştı o,
Ölene kadar yurda Kalkan oldu kanadı,
Onu biz bilmezsek de Tire dağları tanır
Bayındır ormanları Gide bağları tanır
Gölcüğün menekşesi, lalesi, narı tanır
Bu yiğit Fatalıdır, Gökçen Efedir adı.”*

Ardından gençlerden mürekkep bir grup mızıkancının da iştiraki ile üzüm türküsü söylenmiştir. Manisa Valisi Lütfi Kırdar, İktisat Vekilimiz Celal Bayar ziyafette bulunan Manisa münevverlerine ve halk mümessillerine bir nutuk söylemiştir. Vali Lütfi Kırdar, şu konuşmayı yapmıştır: *“Değerli konuklar üzüm artık fertlerin malı olmaktan çıkmış milli bir ürün haline gelmiş bulunuyor. İlimize servet refah ve sıhhat getiren üzümün kemale gelip piyasaya çıkacağı günü kutlamak; onun inkişafına yol açmaktır. Bugünkü topluluk; bize yalnız ekonomi bakımından faydalı olmakla kalmıyor, siz saygı ve sevgi değerli konuklarımızı aramızda görmek fırsatını da kazandırmış oluyor. Yurdun her türlü iktisadi teşebbüslerini en isabetli kararlar koruyan Cumhuriyet hükûmetinin sayın ve muvaffak vekili Bay Celal Bayar'ın da aramızda bulunması, Manisalılarının ve onların bayramları için çok mutlu bir hadisedir. Bu şerefi bize lütfettiklerinden dolayı Sayın Vekil Celal Bayar'a değerli saygılarımıza ve İzmir'in değerli*

¹⁷Anadolu, s. 1-5-6.

¹⁸ Manisa Halkevi Dergisi Gediz, Sayı: 2, 19/05/1937, s.2.

valisi Fazlı Güler'e, Belediye Reisi Behçet Uz ve diğer konuklarımıza Manisamızın şükranlarını arz ederim."

Üzüm kongresi açıldı
Ekonomi Bakanı B. Celâl Bayar çok mühim bir nutuk verdi

Üç encümen türlü mevzular üzerinde çalışmaya başladılar.

Ankara birinci çeyrekteki üzüm kongresi dün sabah saat onda İktisat vekâleti konferans salonunda açıldı.

Vekâletler otobüs duragında bir levha, kongrenin toplanacağı İktisat vekâleti binasını işaret ediyor. Kapıdan itibaren odacılar gelenlere yol gösteriyorlardı. Kongre salonu bayraklar, palmiye ve çiçeklerle süslenmişti. Kapıda büyük bir masa üzerinde kongre aşamasına dağıtılacak dosyalar vardı. Bunların içinde: papograflla çoğaltılmış altı rapor, dünya üzüm ticaret ve teknikleri hakkında iki kitab, son ticaret odaları kongresinde alınan rasyonel rasyonel ve standardizasyon kararlarını havi kitabı bulunuyordu.

Konferansın iki tarafındaki masalardan biri Türkofis stenografılarına diğer gazetecilere ayrılmıştı.

Salonun bir tarafı üzüm ticaretinde rakib memleketler, yani Yunanistan, Kaliforniya, Avustralya, cenubi Afrika, İran üzüm nümunecileri, tam anabalsjle üzüm sandıkları ve üzüm ticaret endüstrisine aid teknik cenikalar ve bilgileri, diğer tarafı Türk üzümleri ve Türk ihracatçılarına aid sandık ve nümunelerle birer küçük sergi haline getirilmişti. Diğer bir köşede bütün memleketlerin üzümleri, standard numaraları itibarıyla yanyana getirilmişti. Bu dünya üzümlerini kıyaslamaya imkân veriyordu.

Tam saat onda delegeler, mebuslar

(Soru 5. İnci sayfa)

Nutuktan parçalar:
Türkiye harici ticareti Türkiye milli kalkınmasının en büyük temelidir. Sadece tabii ve güzel mal yetiştirmekle mesele bitmiş olmaz, piyasanın ve ticaretin isteklerine uygun ve rakiplerin tekniklerine üstün ve hiç değilse müsavi şekilde onu hazırlamak ve satışı temin etmek lazımdır.

Standardizasyon dediğimiz zaman bu zarureti ve bu menfaatleri göz önünde tutmuş bulunuyoruz.

Yukarıda: Ekonomi Bakanı nutukunu söylöten. Aşağıda: Kongrede bulunanlar

Ek 2: Üzüm Kongresi.¹⁹

Vali Lütfü Kırdar'ın nutkundan sonra İktisat Vekilimiz Celal Bayar şu konuşmayı yapmıştır: "Arkadaşlar; ...Ankara'da üzümün standardizasyonu için bir kongre toplanmıştı. O kongrede mevcut bulunanlardan şimdi burada da bulunan arkadaşlarımız var. Kongre, üzümümüzün en iyi ve kolay bir şekilde satılması için ne lazımsa yapmak ve bunun için alınması icab eden tedbirleri almak için toplanmıştı. Kongre, kararlarını verdi, teknik büro bir rapor hazırladı ve bundan da bir nizamname doğdu. Bu nizamnameye göre bu sene üzümümüz standard bir halde satılacaktır.²⁰

"... Arkadaşlar; Manisa denildiği zaman hatıra ilk defa üzüm gelir. Manisa halkına refah vermeye istidadını gösteren üzümlerimizdir. Binaen aleyh üzümlerimiz için ne kadar iyi tedbirler alsak yerindedir ve mahalline

¹⁹ Ulus, 11 Mart 1937, s.1.

²⁰Anadolu, s. 1-5-6.

masruftur. Bugün üzüm ziraat, ticaret ve ekonomisi hakkında münakaşa emekliğin söz söylemenin yeri burası değil, zamanda bu zaman değildir. Bir kelime ile söyleyeyim mademki üzüm Manisa'nın refah ve saadet kaynağıdır Manisalıların üzüme ehemmiyet vermeleri de gayet tabiidir.”

Ek 3: Üzüm Kongresi.²¹

İktisat Vekili sözlerine devamla Fransa'da üzüm kürüne büyük ehemmiyet verildiğini ve üzüm kürü için yerler bulunduğunu söylemiştir. Vekil, Fransa'da istirahat ederken bir profesör tarafından kendisine Fransızca bir gazetede çıkan bir yazı gösterildiğini anlatmış ve yazıda şöyle denildiğini ifade etmiştir:

“Bunda üzümün insanlar için başlıca bir kuvvet ve kudret vasıtası olduğu yazılı idi. O sırada Fransa'da şarap bayramı vardı. Fransa Ziraat Nazırı da verdiği nutukta üzüm, Fransız üzümünün yenmesini tavsiye ediyordu. Nazır diyordu ki; Fransız üzümü dünyanın en iyi ve faydalı üzümüdür. Çünkü Kanuni Sultan Süleyman tarafından Birinci Fransuva'ya Ege bağlarından hediye edilen asma çubuklarından yetiştirilmiştir. Bu yazı karşısında düşündüm. Fransızlar kendi üzümelerini mi reklam ediyorlar

²¹ *Ulus*, 13 Mart 1937, s.1.

yoksa çok sıhhat ve fayda veren bizim üzümü mü? Hiç şüphesiz ki bir şeyin orijinali çok daha o kıymetlidir. Üzüm çok sıhhat ve fayda veren kıymetli bir mahsuldür. Bu bütün dünyaca malumdur ve bunu biz değil Fransız nazırlar söylediler. Elimizde bu kadar mühim ve kıymetli bir mahsul olduğuna göre onun kıymetini takdir etmek boynumuzun borcudur. Yer yer mahsul bayramları yapmak, bizde bir an'anedir. Isparta'da senede bir defa kiraz bayramı yapılır, Kemalpaşa'da da yapılıyor. Üzüm hakkında bayram yapıldığını işitmemiştim. Üzüm Bayramı, milli bir bayramdır. Şimdiye kadar bunu yapmamak bir noksandı. Bu noksanı tamamlayan ve bana çok cemilekarlık gösteren Vali Dr. Bay Lütfi Kırdar'a teşekkür ederim. Manisalıları yakından tanırım çok fedakâr, mert ve yiğit insanlardır."

Ek 4: Manisa Valisi Lütfi Kırdar Üzüm Bayramı'nda kazananları ödüllendirirken²².

Daha sonra, Celal Bayar, adına verilen yemekten çıkarak halkın arasına karışmış milli oyunlarımızı seyretmiş. On iki yaşında olmasına rağmen gayet güzel Köroğlu ve Zeybek oyunları oynayan bir genci takdir etmiştir. Vali Lütfi Kırdar'a Manisalılarının bir gaye etrafında toplanmış olmalarından ve gördüğü samimi tezahürattan mütehasşıs ve memnun kaldığını söylemiş, alkışlar arasında gece geç vakit Manisa'dan ayrılmıştır. Aynı yıl Üzüm Bayramı'ndan başka, Akhisar'da tütün, Kırkağaç'ta kavun ve Turgutlu'da pamuk bayramlarının yapılması

²² Manisa Halkevi Dergisi Gediz, Sayı:16, 1/08/1938.

beklenmekteydi. Manisa Üzüm Bayramı'nda mevsimin ihracatı içinde yaş üzüm yarışması birinciliğini Düglek Köyü razakısı kazanmıştır.²³

Ek 5: Manisa Üzüm Bayramı.²⁴

Ek 6: Manisa Üzüm Bayramı.²⁵

²³ Anadolu, s. 1-5-6.

²⁴ Cumhuriyet, 25 Ağustos 1937, s.5.

²⁵ Anadolu, s. 1.

Ek 7: Manisa Üzüm Bayramı.²⁶

Ek 8: Manisa Üzüm Bayramı etkinlikleri.²⁷

6. Celal Bayar'ın Manisa'ya Altıncı Gelişi (1938)

Manisa'da 22 Ağustos'ta 1938 yılında Üzüm Bayramı'nın ikincisi düzenlenmiş ve bayrama Başvekil Celal Bayar da katılmıştır. Üzüm Bayramı ile ilgili Yeni Asır gazetesinde çıkan haberler şöyledir: "*Manisa, iki bayramı birden yaşadı. Üzüm gününü kutlayan Manisalılar başvekili de aralarında görme sevinci içinde idiler. Celal Bayar'a coşkun bir kabul gösteren komşu vilayet halkı Pazar günü büyüklerine olan sevgi ve bağlılıklarını bir kere daha izhar ettiler. Manisa epey zamanından beri hazırlanıyordu. Hele bu bayramın başvekil Bay Celal Bayar'ın Manisa'ya şeref verecekleri haberi ile katmerleşmesi Manisalıları bir kat daha sevindirmişti. Halkevi hoparlörü tesisatı Cumartesi akşamı halka müjdelemişti. "-Başvekilimizi yarın aramızda göreceğiz."* Manisalıları geçen sene yurdun ilk üzüm bayramında İktisat Vekili olan Bay Celal Bayar'ın kendileri ile ne kadar yakından alakadar olduklarına gördükleri için bu defa ki ziyarete büyük bir kıymet veriyorlardı. Her içtimai teşebbüste

²⁶ Anadolu, 24 Ağustos 1937 s.4.

²⁷ Anadolu, 24 Ağustos 1937 s.4.

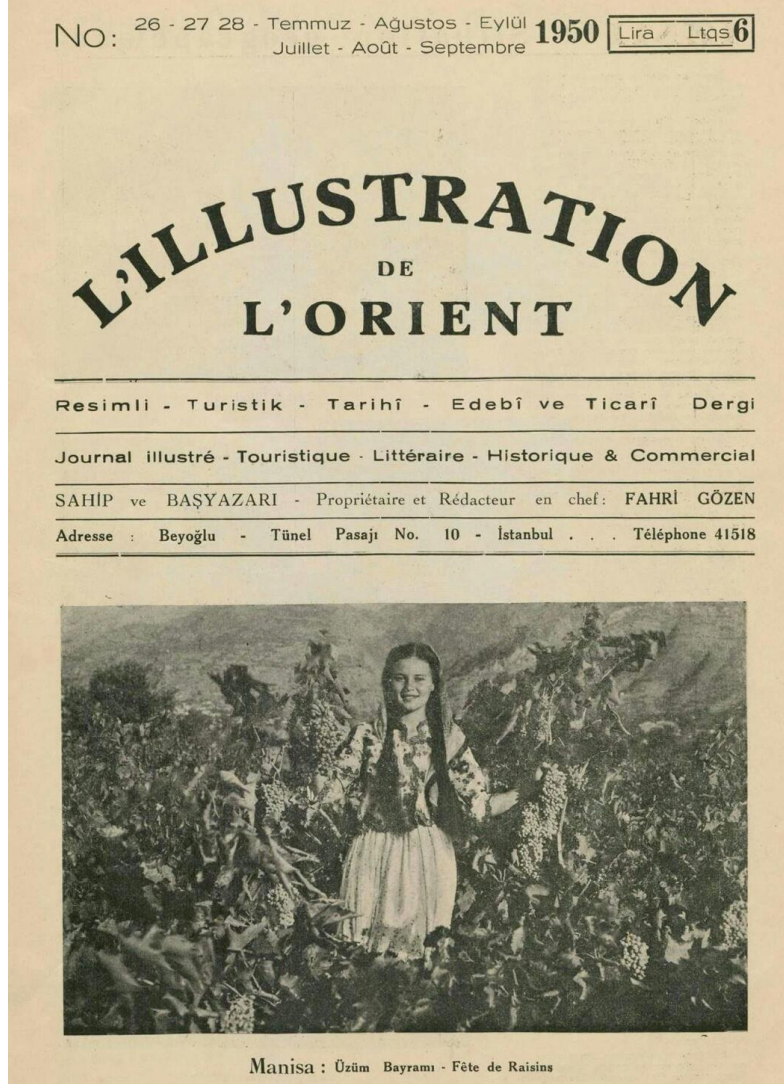
olduğu gibi bugün de bayramın tanzim ve idaresini elinde almış olan Manisa Halkevi, büyüklerimize Manisa'yı daha yakından tanıtmak ve Manisalıların da kendi üzüm bayramlarını daha canlı yaşatmak için her tür tedbiri almıştır. Pazar günü sabahın erken saatinde Halkevi hoparlörleri işlemeye başlamıştır. İstasyonda, Halkevi'nin önünde, Cumhuriyet meydanında, polis merkezi civarında, Karaköy mahallerinde bulunan hoparlörler, halkevinde söylenen İstiklal Marşı ve Üzüm Şarkısı ile neşriyata başlamıştır. Aynı zamanda hoparlörlerden, başvekilin, adliye ve iktisat vekillerinin İzmir'den Manisa'ya hareket edeceklerini haber vermiştir. Halkevi koro ve müzik heyeti, milli havalar çalarak bütün Manisa'yı dört tarafından bayram gününün neşesi ile sarmıştır. Saat tam on buçukta hoparlörden yükselen heybetli bir sesle, Manisa dağının eteklerinde akisler bırakarak “- Dikkat! Manisalılar... şu dakikada muhterem Başvekilimiz, adliye ve iktisat vekillerimiz muhterem misafirlerimiz bayramımızda bulunmak üzere İzmir'den hareket ettiler.” Diye halkı bilgilendirmiştir. Bu haber üzerine istasyon caddesine akın eden müthiş bir insan seli görölmüştür. Ardından hoparlör neşriyatı kesilmemiş ve mütemadiyen halkın akınını ve bayram hazırlıklarını, üzümelerini süslü arabaları içinde şehre getiren köylülerin gelişlerini yaymıştır. Toplanan kalabalık yeni yapılan enstitü önüne kadar taşmıştır.

Manisa'nın değerli valisi Bay Lütfü Kırdar, Tümgeneral Tevfik Öge, başvekil ile vekilleri getiren hususi treni Muradiye'de karşılamışlar ve Manisa halkının saygılarını vilayet hududunda heyete arz etmişlerdir. Hususi tren on ikiyi beş geçe, Manisa İstasyonu'nda durduğu zaman istasyondan Halkevine başvekilin bütün hareketleri ve karşılama merasimi telefonla şehrin diğer yerlerine hoparlörlerle bildirilmiştir. Halka şu şekilde bilgilendirme yapılmıştır.

“- Başvekilimiz geldi. Vagonlarından iniyorlar... Bando çalıyor... Bay Celal Bayar askeri teftiş ediyorlar.” Bu hoparlör teşkilatı sayesinde, Celal Bayar'ın Manisa'yı ziyaretleri ve Manisa'nın Üzüm Bayramı şehrin her tarafından aynı zamanda takip edilmiştir.”

Celal Bayar, Üzüm Bayramı'nda şu nutku söylemiştir: “Sayın Manisalılar Aziz vatandaşlarım öteden beri bildiğimiz ve üzerinde durduğumuz bir mesele vardır üzüm ve üzümcülük. Biliriz ki üzüm insanların ferdi hayatında, sıhhi hayatında kuvvettir. Milli ekonomide servettir. Aynı zamanda biliyoruz ki üzüm üzümün esasında büyük bir neşe müvellibi mündemiçtir. Ben iki defadır bayramınızda ve aranızda bulunuyorum ve bu zevki tanıyorum. Bayram münasebeti ile sizin için

daima refah, neşe ve saadet dilerim. Bana ve arkadaşlarıma gösterdiğiniz samimiyet, sıcak hüsnü kabulden dolayı teşekkür etmezsem noksan yapmış olurum. Misafirperverliğinizin en büyük derecesini gördük. Hassaten teşekkür ederim.”

Ek 9: Manisa Üzüm Bayramı 1950 yılında, bir dergiye konu olmuştur.²⁸

²⁸ [https://manisa.tarimorman.gov.tr/Menu/32/Manisa-Uzumu\(13.10.2022](https://manisa.tarimorman.gov.tr/Menu/32/Manisa-Uzumu(13.10.2022) tarihinde erişilmiştir.)

Ek 10: Celal Bayar Manisa Üzüm Bayramı'nda 1938.

Ek 11: Celal Bayar Manisa da, yanında Manisa Valisi Lütfi Kırdar.

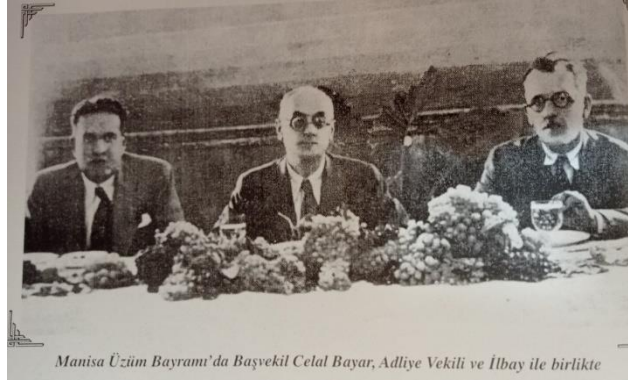

Ek 12: Manisa Valisi Lütfi Kırdar Üzüm Bayramı'nda konuşma yaparken, yanında Başvekil Celal Bayar.²⁹

²⁹ *Yeni Asır*, 23 Ağustos 1938, s.12.

Ek 13: Celal Bayar Üzüm Bayramı'nda nutuk söylerken.³⁰

Ek 14: Başvekil Celal Bayar Üzüm Bayramı'nda, sağında Manisa Valisi Lütfi Kırdar ve solunda Adliye Vekili Şükrü Saraçaoğlu.³¹

Ek 15: Başvekil Celal Bayar, Manisa Üzüm Bayramı'nı açarken.³²

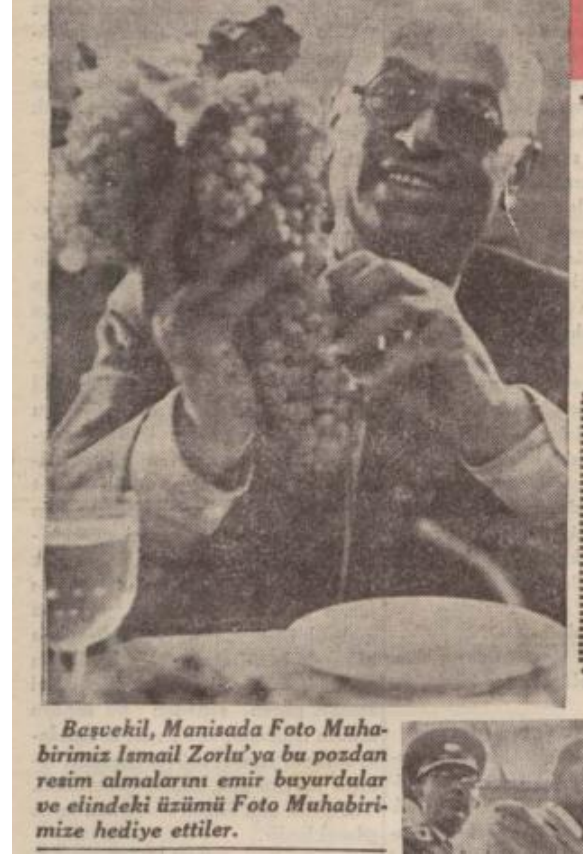
³⁰ *Yeni Asır*, 23 Ağustos 1938, s. 1.

³¹ Bedriye Aksakal, *Bir Zamanlar Manisa*, Emek Matbaası, Manisa, Byy. , s.216.

³² *Yeni Asır*, 23 Ağustos 1938, s.12.

Ek 16: Başvekil Celal Bayar Üzüm sergilerini geziyor.³³

Başvekil, Manisada Foto Muhabirimiz İsmail Zorlu'ya bu pozdan resim almalarını emir buyurdular ve elindeki üzümü Foto Muhabirimize hediye ettiler.

Ek 17: Celal Bayar, Üzüm Bayramı'nda.³⁴

³³ Aksakal, *age.*, s.216.

³⁴ *Yeni Asır*, 23 Ağustos 1938, s. 1.

Başbakanımız B. Celâl Bayar Halkevimizde

Ek 18: Başvekil Celal Bayar, Manisa Halkevinde.³⁵

Başbakanımız B. Celâl Bayar Halkevimizde bir Şölenle

Ek 19: Başvekil Celal Bayar, Manisa Halkevinde Şölenle.³⁶

Manisa üzüm bayramında halk başvekilini dinliyor

Ek 20: Manisa Üzüm Bayramı.³⁷

³⁵ *Manisa Halkevi Dergisi Gediz*, Sayı:11, 20/02/1938.

³⁶ *Manisa Halkevi Dergisi Gediz*, Sayı:11, 20/02/1938.

³⁷ *Yeni Asır*, 23 Ağustos 1938, s. 5.

Ek 21: Başvekil Celal Bayar, Üzüm Bayramı'nda.³⁸

Sürekli alkışlarla karşılanan bu nutuktan sonra Bayar ve vekiller, Halkevi önünde ve hakikaten özenle hazırlanmış üzüm sergisinin kapısı önünde gelmişlerdir. Sergide her köyün üzümüleri ayrı bir etiket taşıyordu. Üzümlerin yanlarında da milli kıyafetle güzel kızlarımız yer almışlardı. Başvekil eline makası almış ve serginin kapısındaki kurdeleyi, "Bol neşe... Bol para..." diyerek kesmiştir.

Başvekil ve vekillerimiz sergideki üzümüleri ayrı ayrı ve büyük bir dikkatle tetkik etmişlerdir. Milli kıyafetli Manisalı kızların ellerinden Manisa üzümünü bir kere daha tatmışlardır. Başvekilimizin hareket edecekleri saat geldiğinde, gelişte olduğu gibi gidişte de aynı coşku ve halk tezahüratı kendini göstermiştir. Celal Bayar'ın hususi treni 14.30'da hareket etmiştir. Başvekili ile beraber Denizbank Umum Müdürü Bay Yusuf Ziya Öniş, İş Bankası Umum Müdürü Muammer Eriş, saygılarımızdan (Milletvekili) Falih Rıfki Atay, Hamdi Aksoy, İzzet Akosman, Denizbank müdürlerinden Emin Çapan da aynı trende hareket etmişlerdir. Celal Bayar'a Akhisar parti başkanı refakat etmiştir. Başvekil Akhisar'da kısa bir müddet kaldıktan sonra Balıkesir'de bir müddet durmuştur.

Celal Bayar'ın ayrılmasından sonra da Üzüm Bayramı devam etmiş, bir heyet tarafından üzümler tetkik edilmiştir. Çobanisa köyü birinci, Karaoğlanlar köyü muhtarının üzümüleri ikinci ve Kepenekli köyünden

³⁸ *Yeni Asır*, 23 Ağustos 1938, s. 12; Aksakal, *age.*, s.215.

Mustafa'nın üzümleri de üçüncü olmuştur. Birinciye bir kükürt tulumbası, ikinciye bir göz taşı tulumbası, üçüncüye de bandırma kazanları hediyeleri adliye ve iktisat vekilleri tarafından verilmiştir.³⁹

7. Celal Bayar'ın Manisa'ya Yedinci Gelişi (11 Kasım 1946)

Demokrat Parti'nin Manisa'da Örgütlenmesi, DP'nin Manisa İl Örgütü'nün Kurulması, Demokrat Parti Merkez Genel İdare Kurulu ve Merkez Haysiyet Divanı'nın oluşmasının ardından, sıra merkezden taşraya doğru giden hiyerarşik siyasetin alt basamakları olan il ve ilçe teşkilatlarının kurulmasına gelmiştir. Bu amaçla İzmir'deki parti teşkilatlanma süreciyle yakından ilgilenmek üzere yola çıkan Genel Başkan Celal Bayar, 7 Şubat 1946'da İzmir'e gelmiştir. İzmir'e varmadan önce Bayar, Manisa istasyonunda trenden inmiş ve kendisini karşılamaya gelen Profesör Hüsnü Yaman ve Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile görüşmüştür. Bu görüşmede Yaman ile Karaosmanoğlu, il müteşebbis heyetini belirleyerek bu haberi Bayar'a sunarlar. Bayar, bu haber üzerine yelek cebinden parti mührünü çıkartır ve kendilerine verir. Bu üçlü görüşmenin ertesi günü Demokrat Parti Manisa İli Müteşebbis Heyeti, Manisa Valiliği'ne, Demokrat Parti'nin il teşkilatını kurmak için resmen başvurmuştur. İl başkanlığı görevini, eski milletvekili ve bürokrat Hüseyin Hüsnü Yaman üstlenmiştir. Demokrat Parti İl Başkanlığı 10 Şubat 1946 tarihinde resmen kurulmuştur. Parti binası bugünkü Şehitler Ortaokulu yanında bulunan Milli Eğitim Müdürlüğü'nün karşısındaki iki katlı binadır. Üst katı il başkanlığı, alt tarafı ise ilçe başkanlığı için tahsis edilmiştir. Bina bugün hala mevcudiyetini korumaktadır.⁴⁰

Demokrat Parti Manisa Merkez İlçe Kongresi, 11 Kasım 1946 tarihinde Şehir Sineması'nda toplanmış ve kongreye Celal Bayar, Adnan Menderes, Ahmet Emin Yalman ve Burhan Belge misafir olarak katılmıştır. Ardından Celal Bayar, beklenen konuşmayı yapmak üzere kürsüye gelmiştir. Uzun olan konuşmasının ana temasını, Demokrat Parti'nin haksızlığa uğradığı Temmuz ayında yapılan genel seçimler oluşturmuştur.⁴¹ Bayar'ın konuşması şöyledir:

"İktidar partisi, hükümeti elinde bulundurduğu için düşündüklerini icraya koyabilir. Bunu yapamadığı zaman millet karşısında mesul olur.

³⁹ *Yeni Asır*, 23 Ağustos 1938, s. 1, 5,12.

⁴⁰ Furkan Vural, *Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde (1945-1950) Manisa'da Muhalefet*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2019, s. 48.

⁴¹ Vural, *agt.*, s.64-65.

Bizim vazifemiz ise memleket dertlerini görmek ve onları korkmadan, çekinmeden ifade etmektir. Böyle hareket etmezsek biz de millete karşı mesul oluruz. Karşımızdaki iktidar partisi, hafif bir fikre kapılarak bizim memleket için ileri sürdüğümüz dileklere rey vermezse bunun sorumluluğu elbette bize ait olmayacaktır.”

Celal Bayar bundan sonra gerek bu kongrede, gerek şimdiye kadar bulunduğu sonraki kongrelerde ileri sürülen dileklerin mahalli, vilayet ve üçüncü olarak da memleket şümul (ülke çapında) olarak ayrılabilceğini, bunlardan iki tanesinin bertaraf edilebilmesi için vilayet ve belediye seçimlerini kazanmak icabet ettiğini söylemiştir. Celal Bayar, seyahatleri esnasında hemen hemen her yerde 21 Temmuz seçimlerinden ve dolayısıyla seçim kanunundan şikâyet ettiklerini anlatarak demiştir ki:

“Vatandaşlar dilekleri arasında orman meselesinden, hayat pahalılığında bahsedilebilirler. Bunlar, umumi menfaate taalluk etmekle (kamu yararına ilişkin olmakla) beraber biraz da ferdi menfaate dayanmaktadır. Seçim meselesi ise kayıtsız şartsız amme menfaatine (kamu yararına) ve milli hâkimiyete dayanmaktadır. Demek oluyor ki, halkımız milli hâkimiyet üzerinde kıskançlıkta durmaktadır.”

Celal Bayar, bundan sonra seçim kanunu hakkında Demokrat milletvekillerinin yeni tasarısını etraflıca izah etmiş ve şunları söylemiştir: *“Teklifimizi reddederlerse onlara şunları söylemeye hak kazanırız: Efendiler sizin Hüsnu niyetiniz yoktur. Celal Bayar bundan sonra basın kanununa temas etmiş. “-Ben şahsen kaniim ki, bu kanun asla uzun ömürlü olamaz ve ayakta duramaz” demiştir. Celal Bayar, bundan sonra Demokratik Parti’nin nasıl iyi bir alaka ile karşılandığını, Parti teşkilatının her kademesinde vazife alan demokratların canla başla çalıştıklarını anlatmış ve bu işte muvaffak olacaklarına dair kuvvetli bir imanı olduğunu ve bu hususta şimdiden kuvvetli işaretlerin mevcut olduğunu söylemiş ve heyecanlanarak mesut bir çehre ile “Güleceğiz, neşeleneceğiz saadete erişeceğiz” demiştir.⁴²*

8. Celal Bayar’ın Manisa’ya Sekizinci Gelişi (30 Ekim-6 Kasım 1949)

1949 yılında seçim tarihinin belirlenmesinin ardından partiler seçim çalışmalarına hız vermiştir. Demokrat Parti, Celal Bayar ve

⁴² Özel Şahingiray, *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri Demokrat Parti’nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar 1946-1950*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999, s. 81-82.

beraberindeki DP heyetinin 30 Ekim’de Manisa’yı ziyareti ile seçim çalışmalarını başlatmıştır. 30 Ekim 1949 tarihinde Manisa’ya gelen Celal Bayar yoğun bir ilgi görmüştür.⁴³ Manisa girişinde atlı bir grup tarafından karşılanmıştır.⁴⁴ Sevinç gösterileri içerisinde zorlukla kürsüye gelen Bayar, gündemine Manisa’da yapılan ara seçimleri almıştır. Bayar, tüm Manisalıların DP’li olmasına rağmen, CHP’nin yüzde kırk iki katılım ile seçimi kazanabilmesine inanmadığını söylemiştir.⁴⁵ Geceyi Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu’nun evinde geçiren Celal Bayar, saat 19.00’da Demokrat Parti Karaköy Ocağı’nda partililerle yapılan sohbet toplantısında seçim sistemi ve buna bağlı olarak Cumhuriyet Halk Partisi’nin bazı uygulamalarına yer vererek, millet egemenliğini engelleyen durumların değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Karaköy’de yapılan bu toplantıya Adnan Menderes, Esat Budakoğlu ve Sıtkı Yırcalı da katılmıştır. Celal Bayar ertesi sabah Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile birlikte Karaoğlanlı köyüne hareket etmiş ve orada “*hedefimiz yakındır*” şeklinde bir demeç vermiştir.⁴⁶ 30 Ekim 1949’da Manisalıların yoğun ilgisiyle karşılaşan Celal Bayar, Manisa’da bir gece kaldıktan sonra sırasıyla 31 Ekim’de Turgutlu’yu, 1 Kasım’da Salihli ve Alaşehir’i, 2 Kasım’da Kula’yı, 3 Kasım’da Eşme’yi, 4 Kasım’da Demirci’yi, 5 Kasım’da, Akhisar ve Gördes’i, 6 Kasım’da Kırkağaç ve Soma’yı ziyaret etmiştir.⁴⁷ Celal Bayar, Kula’da yaptığı konuşmada seçim sisteminin kesinlikle değişmesi gerektiğini söylemiştir. Bayar, bu gezisiyle Manisa’yı önemseydiğini tüm halka göstermiştir.⁴⁸

8.1. Celal Bayar Turgutlu’da (31 Ekim 1949)

Saat 11.00’de Turgutlu’ya gelen Bayar ve Demokrat Parti ekibi, şehre iki kilometre kala, otomobilden inip yaya olarak şehre girmişlerdir. Celal Bayar, burada halkla yaptığı sohbet toplantısında yine seçimlerde

⁴³ Ayşegül Çiftçi Aydın, *Demokrat Parti Manisa Milletvekili Şemi Ergin Ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki Faaliyetleri (1950-1960)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2021 s. 54-45; Vural, *agt.*, s.144.

⁴⁴ Galip Alçitepe, “Celal Bayar’ın Manisa Seyahati (30.10-06.11.1949)” , *Manisa Araştırmaları-1*, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma Ve Uygulama Merkezi, Manisa, 2001, s. 202.

⁴⁵ Aydın, *agt.*, s. 54-45; Vural, *agt.*, s.144.

⁴⁶ Alçitepe, *agm.*, s.203.

⁴⁷ Ayşegül Çiftçi Aydın, *Demokrat Parti Manisa Milletvekili Şemi Ergin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki Faaliyetleri (1950-1960)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2021 s. 54-45; Vural, *agt.*, s.144.

⁴⁸ Vural, *agt.*, s.144..

yaşanan dengesizlik ve hukuk dışı uygulamalardan bahsetmiştir. Bayar'a göre seçime hile karıştıranlar hesap vermeleri gerekmektedir.⁴⁹

Ek 22: Celal Bayar Manisa stadyumunda partililerle maç izlerken.⁵⁰

Demokrat Parti başkanı Celal Bayar Turgutlu'da şöyle bir konuşma yapmıştır:

“Binlerce kişilik bir kitle halinde, kalp birliği yapmak suretiyle bize gösterilen muhabbetten fevkalade mütehassis olduk. Bizlere bu hareketinizle davanın asaletine ve ruhuna bağlı olduğunuzu gösterdiniz. Biliyorsunuz yakın bir mazide esaretten kurtulduk. Milli hâkimiyet meselesinin hiçbir surette münakaşaya tahammülü olmadığı için bunun daha fazla uzamasından endişe edenler vardır. Ne vakte kadar bekleyeceğiz diyorlar. Böyle bir gaye ile ortaya çıkmış olan DP bütün millete şu hakikati söylemek zaruretindedir. Her bakımdan bizden geri kalmış milletler bizi her sahada geri bırakmışlardır. Bunun sebebi nedir? O kadar

⁴⁹ Alçıtepe, *agm.*, s.203.

⁵⁰ *Yeni Sabah*, 3 Kasım 1949, s. 1, 5.

feyizli topraklara sahip olalım. Onlardan daha çok çalışalım da daha geri kalalım.”

Celal Bayar bundan sonra bütün bunların milletin kendi kendisini yönetmesine izin verilmemesinden ileri geldiğini, milli iradenin ancak dürüst bir seçimle sonuç verebileceğini söylemiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Bu memleket, iyi idare edilirse milli bünyesindeki bütün meziyetler ilkbahar altındaki bütün nebatat gibi inkişaf edecektir (gelişecektir). Türk milleti dünyanın en kuvvetli ve cesur bir milleti, devlet idaresinde ve hususi işlerinde göstereceği meziyetlerle ispat edecektir. Bizim hiç kimsenin nasihatine ihtiyacımız yoktur. Yolumuza çıkıp engel olmak isteyenler elbette bu milletin iradesi önünde eğileceklerdir. İnandığımız, itimat ettiğiniz kimseye reyinizi kalbinizden koptuğu gibi vereceksiniz, fakat iradenizle hareket edilmediğini gördüğünüz zaman şu veya bu tesir altında kalıp reyinizi istediğiniz gibi kullanmazsanız, tarih ve millet huzurunda mesul olursunuz.”

Daha sonra yapılan tezahüratın mana ve mahiyetine temas eden Celal Bayar, bunun memleket ve millet sevgisinden ileri geldiğini hiç kimsenin buraya herhangi bir tazyikle gelmediğini söyleyerek demiştir ki: *“Hakkımızı elde etmek için hiç kimseden, amma hiç kimseden perva etmiyoruz (korkmuyoruz).”*⁵¹ *“Milletimizin yegâne arzusu budur, bu arzuya kavuşmak için milletin hiçbir engelden pervası yoktur ve hiçbir yerden de lütuf ve atıfet, beklemiyor, milli hâkimiyet kayıtsız şartsız tecelli edecektir.”*⁵²

8.2. Celal Bayar Salihli’de (1 Kasım 1949)

Demokratik Parti Başkanı Celal Bayar, Salihli’de şu konuşmayı yapmıştır: *“30 sene evvel memleket istiklalini kaybetmek durumuna düşmüş, milli şerefimiz ve aile namusumuza karşı tecavüzde bulunulmuştu. Akhisar’dan kalkıp burada gördüğüm ümit şulesi ile koştunuz, Salihliler arasında kurtuluş çaresi aradınız. Türk milletinin elbirliği ve Atatürk’ün önderliği sayesinde nihayet düşmanı denize döktünüz. İstiklal kazanıldıktan sonra istekleri için üzerimize düşen çok önemli vazifeler vardır. Otuz sene sonra görülüyor ki, istikbali fethetmek için yeni bir hamleye hazırlanmış bulunuyorsunuz. Dava, hürriyeti sağlamak, demokrasiyi hâkim kılmak davasıdır. Bu uğurda ne kadar azimle hareket*

⁵¹ Şahingiray, *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri*, s. 369-370-

⁵² Şahingiray, *Demokrat Parti’nin Kuruluşundan*, s. 371.

ettiğinizi, bu muhteşem manzaranızla ispat etmiş oluyorsunuz. Demokrat Parti, mukadderatını fertlere bağlamayan bir partidir. Parlak muvaffakiyetler gösteren kimselerin bilahare hatalara sürüklenebilmeleri ihtimalini göz önünde tutarak milli mukadderatı bir kişiye, birkaç kişiye veya bir zümreye bağlamanın doğru olmayacağını bilmeliyiz. Tarihte uzakta veya yakında bulunan pek çok misaller vardır.”

Bundan sonra seçim meselesini ele alan Bayar, milli hâkimiyete bu yoldan varılacağını, DP'nin boş vaatlerden uzak durduğunu anlatmış ve ilgiyle dinlenen konuşmalarını bitirmiştir.⁵³

8.3. Celal Bayar Alaşehir’de (1 Kasım 1949)

Geceyi Salihli’de geçiren Demokrat Parti başkanı Celal Bayar, refakatindekilerle birlikte Alaşehir’e geçmiştir. 1 Kasım 1949 tarihinde Alaşehir’de konuşan Demokrat Parti başkanı seçim güvenliği üzerinde neden ısrarla durduklarını açıklamıştır. Geçtiği her yerde büyük tezahüratla uğurlanan Celal Bayar, Alaşehir’de otobüslerle ve atlarla gelen halk tarafından karşılanmıştır. Bayar, kasabaya çok kalabalık bir halk kitlesinin “*Yaşa! Varol!*” diye haykırışları ve sürekli alkışları arasında girmiştir. Bando, davul ve zurnalar çalarak bir alay halinde doğruca hükümet meydanına gitmiştir.

“Söz milletindir, hoş geldin!” İbaresini taşıyan bir tak hazırlanmıştır. Meydandaki kürsüde sırası ile ilçe başkanı Sudi Mihçioğlu, il başkanı Semih ve genel kurul üyesi Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu birer konuşma yapmışlardır. Daha sonra kürsüye Celal Bayar gelmiş ve şunları söylemiştir: *“Milletlerin tarihinde acı ve çok şerefli günler vardır. Bizim Türk tarihinde baştanbaşa şerefle dolu olduğu halde bu düsturdan kendini kurtaramayarak acı hadiseler kaydetmiştir.”*

Celal Bayar, bundan sonra Alaşehirliilerin kahramanlıklarını övmüş ve sözü demokrasi davasına intikal ettirerek demiştir ki: *“Demokrasi, adaletin tesisi için tek çaredir. Bu çarenin temelleri atılmıştır fakat üzerine bir bina kurarak o binada vatandaşların refah ve saadeti temin edilememiştir.”*

“Fakat bu huzura karşı herhangi bir tehlike ister hariçten, ister dâhilden gelsin milletçe bunu önlemeye asla tereddüt etmeyeceğiz.”

“Bize soruyorlar: Neden her gittiğiniz yerde bu seçim meselesini tekrar ediyorsunuz? Başka şeylere aklınız ermiyor mu? Her şeye aklımız eriyor. Fakat her eve girebilmek için her şeyden evvel elimde bir anahtar

⁵³ Şahingiray, *Demokrat Parti’nin Kuruluşundan*, s.370-371.

olması lazımdır. Devlet idaresini ele almak için lazım olan anahtar da dürüst ve teminatlı bir seçimden başka bir şey değildir. Demokrat Parti, 21 Temmuz seçimlerindeki hadiseleri gördük. Sonra millet hâkimiyetinin çocuk oyuncağı olamayacağına inanmış ve kararını ona göre vermiştir.”

Ek 23: Celal Bayar Alaşehir ve Kula'da.⁵⁴

“Mesele yalnız kanun meselesi değildir, dürüst bir şekilde o kanunun tatbiki gerektir. Bize “Demokratlar kendilerini kuvvetli bulmadıkları için bu gibi bahanelerle daima mesele çıkartıp milleti oyalıyorlar” diyorlar... Fakat biz şahit olduğumuz hadiselerden dolayı tatbikatta tarafsız olmayacaklarını anlamış oluyoruz. Biz bütün günahlardan çekinerek seçim kanununu bitaraf olarak tatbik edecek kimselerin iş başına getirilmesi suretiyle milletin hakkını gözetmek istiyoruz. Bütün vaatlerine rağmen iyi bir kanun çıkaramazlarsa Demokrat Parti'ye ve millete düşen mühim bir vazife vardır, o vazife, önümüzdeki umumi seçimlerde cumhuriyet kanunlarının bize verdiği hakka dayanarak sandığa attığımız reylerin salim bir şekilde hedefe ulaşması için bütün kuvvetimizi kullanmamızdır. Unutmamak lazımdır ki seçim kanununun girintili çıkıntılı noktalarından faydalanarak iktidara gelenler millet hakkına sarıh bir şekilde tecavüz ediyor, demektir.”

Celal Bayar, daha sonra sosyal adalet ve mülkiyet bahislerine temasla memlekette yer yer toprak davası yüzünden hadiseler vuku bulduğunu beyanla demiştir ki: “Türkiye’de topraksız hiçbir vatandaş kalmamalıdır fakat diğer tarafta mülkiyete sahip olanların da hakları

⁵⁴ Yeni Sabah, 2 Kasım 1949, s.5.

vardır. Hak da gözetilmelidir Toprak davasının birbirine zıt görünen bu iki nokta-i nazarı telif edilen halli mümkündür.”⁵⁵

8.4. Celal Bayar Kula’da (2 Kasım 1949)

Öğle yemeğine müteakip Celal Bayar, refakatindekilerle beraber Kula’ya hareket etmiştir. Bayar Kula’da da tezahüratla karşılanmıştır.⁵⁶ Ardından Celal Bayar beklenen konuşmayı yapmak üzere kürsüye gelmiştir. Uzun olan konuşmasının ana temasını, Demokrat Parti’nin haksızlığa uğradığı Temmuz ayında yapılan genel seçimler oluşturmuştur. Bayar’ın konuşmasının özeti şu sözleri olmuştur: “Eğer bir memlekette seçim emniyeti olmazsa milli hâkimiyet vardır demek doğru değildir. Esas olan millet ve milletin iradesidir; bazı yerlerde olduğu gibi jandarmanın süngüsü değil”. Bayar konuşmasını “Güleceğiz, neşeleneceğiz ve saadete ereceğiz” sözleriyle sonlandırmıştır.⁵⁷

Ek 24: Celal Bayar Alaşehir ve Kula’da.⁵⁸

Kula demokratları bir gün önce akşam yaptıkları toplantıda, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar tarafından birer konuşma yapılmıştır. Lütfi Karaosmanoğlu konuşmasında Demokrat Parti’ye karşı gösterilen tezahüratın, bu milletin uyanışına işaret olduğunu, Milli Mücadele’den sonra milli hâkimiyet prensibinin gölgelendiğini, şimdi bu gölgenin yırtılmak üzere olduğunu söyleyerek

⁵⁵ Yeni Sabah, 2 Kasım 1949, s.1, 5.

⁵⁶ Yeni Sabah, 2 Kasım 1949, s.1, 5.

⁵⁷ Vural, agt., 65.

⁵⁸ Yeni Sabah, 5 Kasım 1949, s.1, 5.

milletin muhabbetine mazhar oldukça Demokrat Parti'nin ileriye doğru durmaksızın yürüyeceğini belirtmiştir.

Fevzi Lütüf Karaosmanoğlu'nun konuşmasından sonra alkışlar arasında Celal Bayar, kürsüye gelerek konuşmasına başlamıştır. Kula'nın iktisat ve sanayi durumundan bahisle konuşmasına başlayan Bayar; *"Kulahlılar hayat sahasında her müşkülü yenerek muvaffakiyetler elde etmişlerdir"* demiş ve Kula'daki sanayinin ilerleyişini övmüş, işçinin milli duygu bakımından temizliğini ve saflığını belirtmiş ve ihtiyaçları üzerinde durmuştur. Demokrat Parti başkanı sözlerine şöyle devam etmiştir:

"Devletin ve hükümetin emek ile sermayenin ahenkli bir şekilde yürütülmesinin zaruri olduğu kanaatinde bulunduğunu söylemenin fuzuli olduğunu sanırım. Bizim geçen umumi kongremizde bu hususta alınmış kararlar vardır. Ben de burada şimdilik işçilere, sermayedarlara ve şahsi teşebbüs erbabına memleket uğrunda muvaffakiyetler dilemekle iktifa ediyorum."

"Bize her yerde her zaman bu meseleden bahsediyor, diyorlar. Elbette bahsedeceğiz. Seçim meselesi tam manası ile milletimizin arzu ettiği şekilde halloluncaya kadar buna devam edeceğiz ve halline çalışacağız, buna şüphe yoktur. Millet iradesinin ve hâkimiyetinin tecellisine vasıta olan seçim meselesine temas etmezsem vazifemi noksan yapmış olurum. Bizden evvelce, 21 Temmuz seçimlerinden evvel seçimlerin dürüst yapılması kâfi değildir, seçimlerin dürüst yapıldığına millet inanası lazımdır, deniliyordu. Ne hazindir ki 21 Temmuz seçimlerinde millet kendisini tatmin edeceği dürüst seçimi hemen hemen görmemiş gibidir. Diyoruz ki yaptığımız eldeki kanun, millete ehemmiyet vermiyor (Vermiyor sesleri) ve yine diyoruz ki bazı yerlerde bu kanun iyi tatbik olunmuyor. Biz iktidardan millet hakkının tanınmasını istiyoruz (istiyoruz sesleri). Bu ses bu istek hiçbir zaman ayrılık nifak ve gazez manasını ifade etmez. Öyle zannediyorum ki bu yolda tefsire kalkanlar, mazideki dürüst olmayan hareketlerine, bu sözleri kalkan yapmak isteyenlerdir. Biz yolumuzdan dönmeyeceğiz. Bizi tehditle, zorla yolumuzdan ayırmak isteyeceklerse, biz daha yeni işe başladığımız zaman karar vermiştik: Gökten başımıza ateş yağdırsalar yine millet uğrunda çalışmaktan vazgeçmeyeceğiz."

Bayar, bundan sonra Kula'ya ilk gelişine ait hatıralarından bahsetmiş, o karanlık günlerin bir tablosunu çizerek şöyle demiştir: *"Sizi o vakit endişeli görmüştüm. Şimdi ise ne endişeniz ne de elemeniz var. Vatandaşlarım, aziz evlatlarım, kardeşlerim ve ağabeylerim. Millet*

davasında, gönül birliği lazımdır. Eğer birbirimizi memleket işlerinde yalnız bırakırsak genel çöküntü olur ve zararı hepimize şamil olur. Demokrasi davası uğrunda hep beraber çalışmamız gerekiyor. Siz milli davanıza bizzat kendiniz tasarruf edeceksiniz. Sevgili Kulahlılar, Kula'ya birinci gelişimdeki müşahedelerim de olduğu gibi, şimdi şu andaki müşahedelerime dayanarak arz ediyorum: Bizim bu davamız muvaffak olacaktır."

Geceyi Kula'da geçiren Bayar ve arkadaşları sabah otomobille (3 Kasım 149) Eşme'ye gitmişlerdir ve her tarafta olduğu gibi burada da sevinçle karşılanmışlardır. Celal Bayar, Eşme'de de bir konuşma yaparak köylünün dertlerinden ve Eşme'nin çok bakımsız olduğundan bahsetmiştir. Öğleden sonra Eşme'den hareketle gece Salihli'ye gelmiştir.⁵⁹

8.5. Celal Bayar Demirci'de (4 Kasım 1949)

Geceyi Salihli'de geçiren Celal Bayar, beraberinde Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve Manisa demokratlarından bir heyetle sabahleyin Demirci ilçesine hareket etmiştir. Yol üzerinde bulunan köylerdeki demokratlar, Bayar'ın otomobili önüne çıkararak kendisine tezahüratta bulunmuşlardır. Burada köylüler, bilhassa orman kanunlarından şikâyet ederek büyük sıkıntı çektiklerini, sefalete düştüklerini söylemişlerdir. Bayar ve Demokrat Parti heyeti, Demirci'ye girerken ilk olarak yüzden fazla atlı ve binlerce heyecanlı Demircili ve Demokrat Parti başkanı selamlamıştır. Bayar, ilk defa geldiği Demirci'de halkın candan ve sıcak alakaları ile tezahüratları arasında parti binasına gitmiştir. Parti binasının önünde toplanan binlerce vatandaşın, alkışları arasında balkona çıkan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, memleketin çektiği acıları ve hürriyet mücadelesinde Demokrat Parti'nin üzerine düşen vazifeleri anlatan bir konuşma yapmıştır. Bu arada devlet başkanının Meclis açılış notunda ileri sürdüğü demokrasi hastalığı bahsine değinerek demiştir ki: *"Bu hastalığa demokrasi hastalığı diyenler de bulunabiliyor. Türk milleti hiçbir hastalığa musap değildir. Türk milleti ne demokrasi hastası, ne de istekler hastasıdır. Biz bir aşka tutulmuşuz onun vecdi içinde yaşıyoruz."*

Daha sonra büyük tezahürat arasında halka hitap eden Bayar, Demirci'nin Milli Mücadele'deki kahramanlıklarını övmüştür. O zamandan beri gelmek için hasretini duyduğu Demirci'ye geldiğinden dolayı hissettiği memnuniyeti ifade ettikten sonra şunları söylemiştir:

⁵⁹ *Yeni Sabah*, 3 Kasım 1949, s. 1, 5.

“Milletini seven insanlar, millet karşına çıkararak hiç kimseden çekinmeden millete ait meseleleri açık olarak konuşurlar. İktidar hiç kimsenin özel malı değildir. Bu memlekette tebaa da yoktur. Açık olarak söylesinler. Biz demokrasi taraftarı değiliz desinler. Fakat onlar bir taraftan demokrasi taraftarıyız diyorlar, sonra milletin reyine hürmet etmiyorlar. Bir memlekette seçim emniyeti yerleşmezse o zaman o memlekete nifak girer. Demokrat Parti, vatandaşlar arasında nifak yaratmıyor. Gayemiz bu millet arasında nifak yaratmak değil, milletin hakkını aramaktır. Biz Cumhuriyet kanunlarına dayanarak hakkımızı sonuna kadar aramaya devam edeceğiz. Bize ne derlerse desinler, biz bunlarla alakadar değiliz.” Bayar, akşam otomobille Salihli’ye gelmiş ve Manisa’ya geçmiştir. Ertesi gün sabah da Akhisar’a gitmiştir.⁶⁰

8.6. Celal Bayar Akhisar’da (5 Kasım 1949)

Geceyi Manisa’da geçiren Celal Bayar ve arkadaşları trenle Akhisar’a gelmiştir. Bayar, yollarda coşkun tezahüratla karşılanmıştır. Bu tezahürat, bilhassa Akhisar’a girerken çok muhteşem olmuştur. Caddeler, bayraklarla ve müteaddit taklarla süslenmiştir. Yol boyunca her on metrede bir kurban kesilmiştir. Kesilen kurbanların miktarı kırkı bulmuştur. Bayar, Demokrat Parti merkezinde on dakika kadar istirahat ettikten sonra toplantı yeri olan Cumhuriyet Meydanı’na gelmiştir. İlk olarak ilçe başkanı Adnan Karaosmanoğlu ve daha sonra Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu söz alarak Türkiye’de demokrasi hastalığı olmadığını, halk iradesinin hâkim olduğu memleketlerde hükümetlerin bir darbe ile değil ancak halkın, sizlerin, muvaffak olamıyorsunuz dediği zaman çekilip gittiklerini belirtmiştir. Müteakiben Bayar, alkışlar arasında kürsüye gelerek aşağıdaki konuşmayı yapmıştır:

*“Aziz Akhisarlılar sizlere hemşeri demek salahiyetini haiz buluyorum. Akhisar’a bir kaç defa geldim. Her zaman Akhisar’a gelişimde buradan feyiz almak benim talihim olmuştur. Akhisar’da dostlarım ve arkadaşlarım pek çoktur. Bunlar arasında rahmeti rahmana kavuşan Milli Mücadele şehitlerini hürmetle anarım.”*⁶¹

Bundan sonra Atatürk’ün Akhisar’a gelişlerine ait hatıralarına işaret ettikten sonra Bayar sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Akhisarlılar şimdi sizlere günün siyasi hadislerinden bahsedeceğim. Memlekette ıslaha muhtaç birçok dertler varken, mesela iktisadi, ticari ve

⁶⁰ *Yeni Sabah*, 4 Kasım 1949, s. 1, 5.

⁶¹ *Yeni Sabah*, 5 Kasım 1949, s.1, 5.

zirai işlerimiz dururken, bunları bir tarafa bırakarak yalnız siyasetten bahsetmenin sebebi üzerinde durulabilir. Anayasanın sağladığı hak ve hürriyetleri tam manasıyla elde etmeden yalnız bu mevzular üzerinde faaliyette bulunmak yarım tedbir olur. Bugün milletin hâkimiyeti davasını ön safa almak ve bu yolda çalışmak hiçbir kimse tarafından çok görülmeyecek bir zarurettir.

Celâl Bayarın Akhisar'da Demokratlar tarafından karşılanması.

Ek 25: Celal Bayar Akhisar'da.⁶²

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı ve Cumhurreisi Sayın İsmet İnönü, Ege Bölgesi'nde geniş bir seyahat yapmış, millete hitap eylemiştir. Buralarda söylediklerini geçen gün Büyük Millet Meclisi'nde de tekrar etmişlerdir. Halk Partisi genel başkanının halk arasındaki sözleri ile iç politikaya ait Sayın Cumhurbaşkanı'ndaki fikrayı karşılıklı mütalaa ve tetkik ederseniz görürsünüz ki, "memlekette demokrasimizin hastalıklar geçiyor" dediğine işaret edilmektedir. Genel sözleri arasında muhalefet (Demokrat Parti) emniyettedir, denilmektedir. Ayrıca da muhalefetin kanun içinde kalması lazımdır ve kalacaktır, ifadesi vardır. Şimdi bunlar üzerinde konuşabiliriz ki sözlerimle hiçbir zatın şahsını hedef tutmuş değiliz. Demokrasinin şahıs davası olmadığını biliyoruz.

Aziz vatandaşlarım Demokrat Parti'nin kuruluş sebepleri arasında, devlet idaresinin iyi bir surette işlemesi lazım geleceği kanaati vardır. Bizim anayasamız Cumhurreisi'nin vazife ve salâhiyetlerini tayin etmiştir.

⁶² *Yeni Sabah*, 5 Kasım 1949, s.3.

Bilindiği üzere kendilerini sorumsuz tanımıştır. Büyük Millet Meclisi müzakerelerinde bulunmalarını menetmiştir. Bunun sebebini Cumhurreisimizin nazım rolünde olması ve partilerin leh veya aleyhlerinde cereyana şahsını kaptırmaması prensibini aramak lazım gelir. Anayasamız Devletreisi'nin Devletreisiği'nde bulunduğu müddetçe hiçbir partinin adamı olmayacağını kabul etmiştir. Aynı zamanda cumhurreisinin şahsında bir partinin genel başkanlığı vazifesi de bulunduğu ve bunlar birleştiği takdirde devlet idaresi büsbütün başka bir mahiyet almaktadır. Anayasanın kendisine tevdiye de mahsur gördüğü şeyleri iktidar partisinin genel başkanı sıfatıyla yapabilmektedir. Bizim Cumhurreisimiz bütün ısrarlara rağmen bu iki sifattan yalnız birisini kabul ve tercih edememiştir. Bugün hukuken Halk Partisi'nin Genel Başkanı sıfatını muhafaza etmektedirler. Görülüyor ki ister hukuki, ister fili başkan olsun bunun hayat üzerinde değişmiş bir tesiri görülmemektedir.

Reisicumhur veya iktidar partisi genel başkanı, şurada burada açık veya imalı bir surette mensup olduğu partinin bu arızaları aleyhinde konuşabiliyor ve kendi partisi lehinde tek cepheli bir hareket tarzını ihtiyar edebiliyor. Bunun idare sistemindeki mahsurları kadar vatandaşların ruh haletleri üzerindeki menfi tesiri de büyüktür. Düşününüz ki karşınızda yalnız kendi partisini düşünen bir zat vardır ve hesaplarını buna göre yapmaktadır. Diğer parti mensuplarının bu zatla normal münasebet tesis etmelerine imkân tasavvur olunabilir mi? ...Şu halde vatandaşlarım, eğer Türkiye'de demokrasi hasta ise onun tedavisini evveleminde sizlere anlattığım esaslarda aramak lazım gelir. Demokrasi şifa bulmazsa bu memleketin ıstırapı devam edip gidecektir. Demokrat Parti'ye gelince o demokrasiyi sıhhat içinde güçlü ve kuvvetli bulundurmaya gayret etmekten başka bir şey yapmamıştır.

Müspet cevap veriyorum muhalefet -Demokrat Parti- anayasanın teminatı altındadır. Aynı zamanda milletin itimat ve sevgisi teminatı altındadır. Şimdiye kadar yaşayabilmesini ve inkişafını sevgili milletin kendisine gösterdiği itimat ve müzaherete borçludur."

Bundan sonra Celal Bayar, Demokrat Parti'nin kuruluş tarihinden başlayarak geniş izahatta bulunmuştur. Parti'nin kurulmasına nasıl mani olunmak istenildiğini anlatmıştır. İktidar partisi genel başkanının seçimlerden evvel Eskişehir'den başlayıp şark bölgesinde Trabzon'a kadar uzanan propaganda seyahatindeki gizli konuşmalarına işaret etmiştir. Bundan sonra sözünü 21 Temmuz seçimlerine getirerek

Demokrat Parti'nin gelişmesi karşısında seçimlerin öne alınması için ortaya atılan sebepleri tahlil etmiş ve demiştir ki:

“1946 seçimleri için hazırlık devri olacaktı. Karşımızdakilerin resmi beyanatına göre 1946 senesi seçimler için hazırlık devri olacaktı. 1947 senesinde yapılacak seçimler iktidarı tayin edecekti. Bu sözleri unutuldu. Seçimler 1946 senesi 21 Temmuz’unda yapıldı. Güya bir faydası olacakmış gibi belediye seçimleri de öne alındı. Genç partimiz birçok yerlerde teşkilat yapmak imkânı bulamadan baskına uğratıldı. Bu gayri tabii durum karşısında belediye seçimlerine girmedığımız için Cumhur reisimiz tarafından Halk Partisi kurultayında genel başkan sıfatıyla nasıl tehdit edildiğimizi hala elemle hatırlamaktayız. Harici telkin meselesi arkadaşlarımız her zaman harici tehlikeden bahsetmek ve bunu bir sebebe bağlamak adet olmuştur. O zaman da seçimlerin öne alınması sebepleri arasında iç ve dış siyasetin durumu ileri sürülmüştür. Aradan dört seneye yakın bir zaman geçti. Seçimi öne almayı icap ettirecek vaziyet hamdolsun hâsıl olmadı. Bugünkü takip olunan harici siyasette, kendileri ile fikir birliği halindeyiz. Dâhilde yabancı ideolojilere karşı mukavemet için kendileri ile birlik olduğumuzu ifade ettik. Memlekette istikrarın muhafazasında şiddetle taraftarız. Fakat ikide birde normal partinin mücadelelerine karşı bu tehlikeyi öne sürmek te, galiba kendileri için mühim faydaları vardır ki daima tekrar edip durmaktadırlar. Biz biliyoruz ki bu tehlike karşısında yalnız değiliz. Bütün Demokrat dünya ile talih birliğimiz vardır. Recep Peker neden iktidara getirilmişti. 21 Temmuz seçimlerindeki tazyik, tehdit ve kanunsuzluklara gelince deste deste vesikalara sahibiz. Bunları lazım olan mahallelerde kullandık. Bazı yerlerde seçim bitmediği halde muvaffakiyetlerini ilan ettiler. Seçimin kötü idaresinden mesul olanlardan bir tanesinin cezalandırıldığını bilmiyorum. Bugün bunun tekrarına da imkân yoktur. Çünkü sıkıyönetim harekete geçirildi. Seçimler biter bitmez neticeleri hakkında kimseye ağız açtırılmadı. Bu hengâme arasında Recep Peker kabilesi iş başına getirildi. Sayın Recep Peker’i Büyük Millet Meclisi açıldığı tarihten beri tanırım. Arkadaşlığımız vardır, kanaatlerini bilirim. İnandığı meseleler üzerinde durur, müsamahası yoktur. Bu karakteri bilindiği için iktidara getirildiği hükmü olabilir. Kendisi ile mücadelelerimiz fikir sahasında kalmıştır. Fakat çok şiddetli, güvenli halinde devam etmiştir. Recep Peker kabinesine göre seçimler normal cereyan etmişti. Yeni bir seçim kanuna lüzum yoktu. Varsa bile 1950 seçimine kadar düşünmek için vakit vardı. Kendilerine göre tuhaf ve tehlikeli bir hal almıştı. Bu sebeple bazı kanunlar şiddetlendirildi ve aleyhimizde çok sıkı bir mücadeleye

girişildi. Şüphesiz bu şiddet hareketinde Recep Peker yalnız değildi. Ne gariptir ki sonradan Halk Partisi, bu kanunlarının kaldırıldığını veya hafifletileceğini resmen millete vaat etmiştir. Daha sonraları Ulus gazetesinde salahiyyetli bir imza altında başlayan münakaşa dikkat nazarımızı çekmişti. Bizim için imzaya bakarak esas manayı anlamak zor değildi. Münakaşa mevzu bizi yalnız püf noktadan alakadar ediyordu. Muhalefetin korkunç bir tehlike atlattığına işaret edilmiş olmasıdır. Bundan sonra halen içinde bulunduğumuz şekilde muhalefet emniyette olsa bile hala çilesini doldurmamıştır. Bunun bir sonu olmasını dilemekteyiz. Muhalefet kanun içinde kalmalıdır, sözlerine gelince, buna muhatap olmamız için zaman zaman kanun dışına çıkmamız icap eder. Böyle bir şey olsaydı madde tayin edilir, çoktan kendimizi hâkim huzurunda bulurduk. Demokrat Parti, bütün hareketinde kanununu rehber ittihaz edinmiş bir teşekküldür.”

Ek 26: Celal Bayar ve Adnan Menderes Akhisar’da Rıfat Selimoğlu’nun misafiri.⁶³

Demokratik Parti Başkanı, bundan sonra Büyük Demokrat Parti kongresinde alınan kararlardan bahsetmiş kanunsuzluğa karşı alınan millet husumeti kararı etrafındaki fikir ve mütalaalarını anlatmış ve şöyle demiştir: *“Bunun cevabını evvel vermiştik. Tekrarında fayda görmemekteyim. Bir taktik neticesi olarak aynı iddiaları tekrar edip duruyorlar. Millet husumeti kararı, Demokrat Parti’ye hücum için bir vesiledir.”*⁶⁴

⁶³ Haldun Akyüz-Mustafa Kuzucuk, *Akhisar Nostalji Fotoğraf Albümü*, Akhisar, 2015, s.72.

⁶⁴ *Yeni Sabah*, 5 Kasım 1949, s.1, 5.

Celal Bayar'ın Akhisar mitingi çok kalabalıktır ve yirmi bin insanın katıldığı belirtilmektedir. Yirmi bin kişi, o günkü şartlarda büyük bir rakamdır.⁶⁵

8.7. Celal Bayar Gördes'te (5 Kasım 1949)

Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar, Demokrat Parti Ege Bölgesi teşkilatının ileri gelenleri olduğu halde otomobillerle Gördes'e gitmiştir. Celal Bayar, Gördes yakınlarında atlı bir grup ve kalabalık bir halk kütlesi tarafından karşılanmış ve kurbanlar kesilmiştir. Ellerinde kılıçlar olan başları puşulu seymenler (Gördes Efesi) mahallin milli oyunu olan Gencar oyunu oynayarak tezahürat yapmışlardır.

Demokrat Parti ileri gelenlerini karşılayanlar arasında yakalarında altı oklu C.H.P. rozeti olan Gördeslilerde vardır. Bundan başka CHP merkez binasına günün şerefine altı oklu bayrak ta çekilmiştir. Celal Bayar ve Demokrat Parti heyeti, halkın tezahüratı arasında belediye binasına gitmiş, kısa bir istirahatten sonra binanın balkonunda hazırlanan mikrofonun başına evvela Demokrat Parti Manisa İl İdare Başkanı Şemi Ergin geçerek kısa bir konuşma yapmıştır. Şemi Ergin, Gördes'in geçirdiği büyük yangın ve 1939 heyelan felaketinden bahsettikten sonra, Gördeslilerin büyük felaketler geçirdiğini fakat ne yazık ki iktidardan hiçbir fayda ve yardım göremediğini belirtmiştir. Bundan sonra Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu mühim bir konuşma yaparak memleketteki Kuva-yı Milliye ruhu ile Osmanlı ruhunun bir mukayesesini yaptıktan sonra şunları söylemiştir:

“Türk vatandaşlarının meydana getirdiği Milli Mücadele ve bunu takip eden büyük inkılaplar yalnız Kuva-yı milliye ruhunun bir eseridir. Ne yazık ki bir zaman var bu memlekette hâkim olan Kuva-yı milliye ruhu yerine son zamanlarda Osmanlı ruhunun hâkim olmaya çalıştığı görülmektedir. İşte Demokrat Parti, bu memlekette Osmanlı ruhunun yerine yeni Avrupai Türk zihniyetini kurmaya çalışıyor. Yakında bu parti iktidara gelecek ve Osmanlı zihniyetini yıkarak yerine Türk zihniyetini hâkim kılacaktır. Tadından çok zahmetleri olan Türkiye'de vatandaş yarından emin olmadıkça bu memlekette yaşayamaz. Türk milleti geriye dönecek değildir. Daima ileride olacaktır.”

Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun konuşmasına müteakiben Celal Bayar, Demokrat Parti'ye karşı gösterilen alaka ve sevgiden dolayı memnun olduğunu söyleyerek şu konuşmayı yapmıştır: *“Gördesliler*

⁶⁵ Alçitepe, *agm.*, s.203.

bugün önümüzde yeni bir dava vardır. O da millete hizmet etmek, memlekete refah ve saadet sağlamak davasıdır. Biz rahatsız ve ivazsız bu davaya peşinde koşmaktayız. Şu anda şuradaki toplantıda hem Demokrat, hem Halk Parti rozetini taşıyan vatandaşlar, hem de hiçbir partiye mensup olmayan vatandaşlar bulunuyor. Görülüyor ki her vatandaş bu memlekette refah ve saadetini istemektedir. Biz birbirimize düşman değiliz. Biz birbirimizi ikna için mücadele ediyoruz. Seçim zamanlarında da fikirlerimizin kanaatlerimizin muvaffak olması için de mücadele ederiz. Millet hakemlik yapar. Ekseriyeti kazanan iktidara geçer. Bir kabiliyette kalanlar da dikkatli bir murakıplık vazifesi deruhte ederler. Hariçten gelen bütün cereyanlar bu havayı bozmazsa bu hal en şuurlu bir memleket vazifesi olur. Seçimlerde milletin iradesinin sağlam bir şekilde tecelli etmesi ile bugünkü kırık dökük olan düzen tamir olunacaktır. Size şu anda buradan belediye balkonundan hitap ediyorum. Bu balkon Demokrat Parti'nin kazandığı bir seçimin belediye balkonudur. Fakat şuan buradaki toplantıda diğer partililer de aynı heyecan ve dikkatle bu toplantıyı takip etmekte. Hepiniz canı gönülden yalnız milletimizin refah ve saadetini diliyorsunuz. Fakat bazı kimseler vatandaşlar arasında nifak sokulduğunu ve muhalefetin onu körüklediğini söylüyorlar. Yine bazı idare adamları da bu kardeşlik havasını baltalıyorlar. Aynı zamanda CHP'nin başında bulunanlar da bu manzaradan memnun olmuyorlar ve CHP'ye inanmak isteyen bazı idare adamları da vatandaşa seyyanen muamele yapıyorlar. Bunlar nefsanîyet, şahsiyet davasına kapılarak vatandaşlarını kötü duruma düşüreceklerine, memleket havasını bulandıracaklarına millete birbirini sevdirmek yolunu tutmalıdırlar.”⁶⁶ Demokrat ve Halk Partili ve diğer Gördesli vatandaşlar, sizi tekrar tekrar tebrik eder hepinize tekrar teşekkür ederim.⁶⁷

Ayrıca Bayar, konuşması sırasında CHP'lilerin kendisini karşılamasına değinerek “Biz birbirimize düşman değiliz birbirimizi ikna için mücadele ediyoruz. Demokrat, Halk Partili ve tarafsızlar bugün gösterdikleri anlayışla ideal bir harekette bulunmuş oldular” diye söylemiştir.⁶⁸

Celal Bayar'ın konuşmasına müteakip belediyede verilen öğle yemeğinden sonra Bayar ve refakatindekiler, Gördes Halk Partisi merkez

⁶⁶ *Yeni Sabah*, 6 Kasım 1949, s.7.

⁶⁷ *Yeni Sabah*, 6 Kasım 1949, s.1.5.7.

⁶⁸ *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1949, s. 1-7.

binasına giderek iadeyi ziyarette bulunmuşlar ve orada CHP'lilerle hasbihaller yapmışlardır. Bu arada CHP ileri gelenlerinden Hacı Ethem Büke, Celal Bayar ve arkadaşlarına teşekkür ettikten sonra: *"Başta zati aliniz olmak üzere Demokrat Partililere hürmetlerimi sunarım. Demokrat Parti'nin hattihareketlerini takdirle takip ediyoruz"* demiştir. Celal Bayar ve arkadaşları geç vakit Akhisar'a dönmüşlerdir.⁶⁹

Ek 27: Celal Bayar, Gördes'te konuşurken.⁷⁰

Ek 28: Gördes halkının gösterdiği siyasi olgunluk.⁷¹

⁶⁹ *Yeni Sabah*, 6 Kasım 1949, s.1.5.7.

⁷⁰ *Yeni Sabah*, 6 Kasım 1949, s.1.

⁷¹ *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1949, s.1.

Ek 29: Celal Bayar Gördes'te: Soldan, Bakan Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Hacı Ethem (Büke)Bey, Halil Zeybek, Bilgin Büke (Çocuk) Celal Bayar (Demokrat Parti Başkanı) ve Kemal Çiçekoğlu.⁷²

8.8. Celal Bayar Kırkağaç'ta (6 Kasım 1949)

Akhisarlıların uğur temennileri arasında gezisine devam eden Celal Bayar ilk olarak Bakır'a uğramıştır. Buradaki konuşmasında kısaca şöyle söylemiştir. *"Demokrasi rejiminde imtiyazlı hiç kimse yoktur. Servete, kuvvete ve büyük kapılardan görülen himayelere dayanılarak başkalarına eziyet etmeye, tehditler savurmaya, demokrasi lisanın da siyasi zorbalık adı verilir. Bu hareketler devam ederse, Cumhuriyet kanunu zorbaların hakkından gelmesini bilecektir."*⁷³

Bakır'dan hareketle Kırkağaç'a geçilmiş, burada da Bayar'a büyük tezahürat yapılmıştır. Bayar, Kırkağaç'ta şunları söylemiştir: *"Partileri idare edenlerin milletin kalbine kulak vermeleri icap eder. Demokraside en mütevazı bir ferdin bile memleketin dertlerini ve ihtiyaçlarını, davalarını bilmesi lazım gelir. Bizim bu azimli hareketimiz zaman zaman tefsire uğruyor ve uğramaktadır. Fakat ne olursa olsun davamız, ciddiyet ve sebatla yürüyecektir. Yapılan isnatlar bu büyük davanın karşısında sivrisine kadar kıymetsiz kalır."*

⁷² S. Sami İlker, *Eskiden Yeniye İkinci Meşrutiyet'ten 1970'lere Fotoğraflar*, Manisa Büyükşehir Belediyesi Yayını, Gündoğan Matbaası, I. Baskı, Manisa, 2016, s. 89.

⁷³ *Yeni Sabah*, 7 Kasım 1949, s.1.

Kırkağaç'tan büyük bir kabile ile birlikte hareket eden Bayar, Gelembe bucağında da şunları söylemiştir: “Demokrat Parti Gelembe’de ne ise, Türkiye’nin her yerinde odur. Burada partimize karşı zenginler partisi, karaborsacılar partisi diye bir takım isnatlarla bulunulduğundan şikâyet ediyorsunuz. Bu gibi dedikodulara kulak asmayınız. Zira bize bir zaman, Bolşevik de dediler. Demokrat Parti bugün zengin değildir. Fakat yarın zengin olacaktır. Varmak istediğimiz hedeflerden biri de budur. Demokrat Parti zengin ise millet te zengindir. Millet zenginse Demokrat Parti de zenginlerin partisidir.”

Ayrıca Gelembe bucağında C.H.P. tarafından etrafında altı oklu bayraklar olan bir tak yapılmıştır.

Egede karşılıklı nutuk düelloları

C. Bayarla aynı bölgede dolaşan Başbakan dün vardığı İzmirde üç nutuk irad etti

Günaltay İzmir Halkevinde şöyle dedi: “Bir tarih hocası sifatile şunu söyleyebilirim: Demokrasi bir memleketi yükseltebildiği kadar inkıza da uğratabilir

En derin Dertlerimiz...

Başbakan bugün Manisaya gidecek

Askerlik müddeti ve nakdi bedel

Savunma Bakanının bir açıklaması

Celâl Bayar dün altı nutuk söyledi

Yeni hürre

Ek 30: Yeni Sabah, 7 Kasım 1949, s.1.

6.9. Celal Bayar Soma’da (6 Kasım 1949)

Bayar, Gelembe’den sonra Soma’ya uğramış burada da bir konuşma yaparak şunları söylemiştir: “Millete hizmet edenler için milletin iltihap iltifatına mazhar olmaktan daha büyük mutluluk yoktur. Atatürk şu tavsiyede bulunmuştur: “Arkadaşlar, küçük şeylerle meşgul olmayınız. Bütün millet tarafından benimsenecek, asırlarca yaşayacak eserler peşinde

koşunuz. Milli hâkimiyet mücadelesinde birçok vatandaşlarımız demir döğülür gibi dövülmüş, fakat çelikleşmişlerdir. Günah, günahı işleyenlerin boynunda kalsın. Arkadaşlar, bugün milli bir hareket halindeyiz. Millet bu işin dizginlerini eline alacak, hakiki manasında efendi olduğunu cihana ispat edecektir.”⁷⁴

9. Celal Bayar’ın Manisa’ya Dokuzuncu Gelişi (10 Mayıs 1950)

Celal Bayar, yaptığı bir Ege seyahati sırasında Manisa ve Akhisar’a uğramıştır. Bu gezi, Bursa, Balıkesir, Akhisar, Manisa ve İzmir’i kapsamaktadır.

“Celal Bayar, 10 Mayıs 1950 tarihinde ve saat 13.30’da Akhisar’a gelmiştir. Ege’nin bu ilk durağı Akhisar’da Akhisarlılar, Celal Bayar’ı ve eşini az rastlanır bir coşkunluk içinde kucaklamış ve Demokrat Parti başkanı otomobilden inerek yol ve meydanları kaplayan Akhisarlılara parti balkonundan teşekkür etmeye mecbur kalmıştır. Bayar, sözlerine Akhisarlılara teşekkür ederek başlamış ve Akhisarlıların ilgi ve sevgisinden memnuniyetini belirtmiştir.”⁷⁵

Ek 31: Celal Bayar, Akhisar’a vardığı esnada. ⁷⁶

Celal Bayar’ın 10 Mayıs 1950’deki Akhisar konuşması şöyledir:

“Biz imtihana hazırız. 14 Mayıs günü seçmenlerimizin huzuruna pervasız çıkacağız, alacağımız numara ondur. Fakat acaba on ve üç yıldızı onlar mı biz mi alacağız? Bunu Egelilerden öğren ve bize bildir” dediler.

⁷⁴ *Yeni Sabah*, 7 Kasım 1949, s.5.

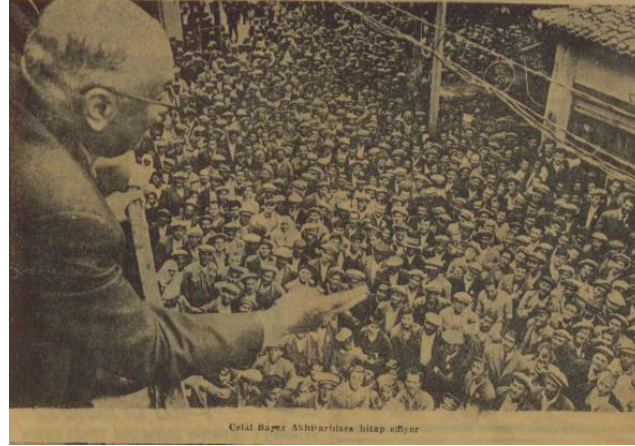
⁷⁵ *Yeni Asır*, 10 Mayıs 1950, s.1.

⁷⁶ *Yeni Asır*, 10 Mayıs 1950, s.4.

Şimdi Ege'nin bu ilk merhalesinde sizlere soruyorum. Akhisarlılar: Onun üstüne üç yıldız (yani tam muvaffakiyet) kime nasip olacaktır? Bayar'ın bu sualine meydan ve sokakları dolduran halk hep bir ağızdan: "Biz Demokratlara..." diye cevap vermişlerdir. DP. Başkanı, vatandaşların coşkun tezahüratları arasında Manisa'ya hareket etmişlerdir. Yol boyunca tarlasında sabanını bırakan köylü vatandaşlar Bayar'ı selamlamayı ihmal etmemişlerdir. Manisa'da da içten ve samimi bir şekilde karşılanan Bayar, parti binasında beş dakika istirahat ettikten sonra yollarına devam etmişlerdir.⁷⁷

Ek 32: Celal Bayar, Akhisar parti binasından ayrılırken.⁷⁸

Ek 33: Celal Bayar, Akhisarlılara hitap ediyor.⁷⁹

⁷⁷ *Yeni Asır*, 10 Mayıs 1950, s.1; Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev Ve Demeçleri*, Doğu matbaası Ankara, 1955, s. 69.

⁷⁸ *Yeni Asır*, 10 Mayıs 1950, s.4.

⁷⁹ *Yeni Asır*, 10 Mayıs 1950, s.4.

Ek 34: Celal Bayar ve Adnan Menderes, Akhisar'da.⁸⁰

Ek 35: Celal Bayar, Manisa parti binasına girerken.⁸¹

Ek 36: Celal Bayar, Manisa parti merkezinde istirahat ederken.⁸²

⁸⁰ Akyüz- Kuzucuk, *Akhisar Nostalji Fotoğraf Albümü*, Akhisar, 2015, s.57.

⁸¹ *Yeni Asır*, 10 Mayıs 1950, s.4.

⁸² *Yeni Asır*, 10 Mayıs 1950, s.4.

Celal Bayar'ın 10 Mayıs 1950'de Manisa'ya geldiğinde, miting alanına giden Tezcan Karadaşman, o günleri şöyle anlatmaktadır: "10 Mayıs 1950'de Celal Bayar Manisa'ya miting için gelmişti. O zamanın Cumhuriyet Meydanı bugünkü Emekliler Parkı'ndaydı."⁸³

Celal Bayar, Cumhuriyet Meydanı'nda miting yapmak istemiş ama dönemin valisi Cumhuriyet Meydanlarında yalnız Cumhurbaşkanları konuşur diyerek kabul etmemişti.⁸⁴ O zaman, Celal Bayar'ın, Cumhuriyet Meydanı'nda konuşmasına izin verilmedi. O da, konuşmasını, bugünkü Milli Eğitim binasının karşı köşesinde, Demokrat Parti İl Başkanlığı'nın önüne konan kürsüden, şimdiki Cumhuriyet Meydanı olan hükümet ve belediye parklarına toplanan halka karşı yapmıştı.⁸⁵ Ben de o zaman ortaokul talebesi idim. Mitinginin yapıldığı yere Çamlık derdik ve orası o gün, müthiş bir kalabalıkla dolmuştu. Biz iki arkadaş insanların arasından geçerek ön sıraya ulaştık. Celal Bayar koltukta oturuyordu ve bizi görünce yanına çağırdı. Yanaklarımızı okşayarak "Allah tevfik irfan versin" dedi. Hatta ben akşam bu olayı evde babama anlatmıştım. Celal Bayar'ın bize dokunmasıyla bulaşan siyaset bugüne kadar bizimle beraber geldi. İki dönem belediye, iki dönem de il genel meclis üyeliği ve bir partinin de kurucu üyesi oldum."⁸⁶

10. Celal Bayar'ın Manisa'ya Onuncu Gelişi (30 Ağustos 1950)

14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin seçimi kazanmasının ardından, Türkiye Büyük Millet Meclisi 22 Mayıs 1950 tarihinde yaptığı toplantısında, Celal Bayar'ı 387 oy ile Cumhurbaşkanlığına seçmiştir.⁸⁷ Celal Bayar'ın Manisa'ya onuncu gelişi Cumhurbaşkanı olmasından sonradır.

25 Ağustos 1950 tarihinde Demirci'de yangın çıkması; bu yangının bir felakete dönüşmesi ve Demirci'ye büyük zarar vermesi nedeniyle Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Demirci'ye bir tetkik ziyareti yapmıştır. Demirci'de yangın felaketinde yüzlerce ev ve iş yeri yanarak kullanılamaz

⁸³ Tezcan Karadaşman, "Manisa'dan Hatıralar", *Manisa Konuşmaları (2000-2001)*, Yayına Hazırlayanlar: Ünal Şenel, Nejdet Bilgi- Ferhat Berber, Manisa İl Özel İdaresi İl Genel Meclisi Yayını, İzmir, 2013, s. 148.

⁸⁴ Tezcan Karadaşman, *Manisa Bizimdir*, Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını Engin Mühendislik, Manisa, 2012, s.136.

⁸⁵ Karadaşman, "Manisa'dan Hatıralar" s.148; Karadaşman, *Manisa Bizimdir*, s.136.

⁸⁶ Karadaşman, "Manisa'dan Hatıralar", s. 148.

⁸⁷ Birlik, *agt.*, s. 373.

hale gelmiş ve 800'den fazla bina yanmıştır. Bu rakamlar ilçenin yarısından fazlasına denk gelmektedir.⁸⁸

Ek 37: Celal Bayar, Akhisar'da uçaktan inerken.⁸⁹

Ek 38: Celal Bayar, Akhisarlılar arasında.⁹⁰

Yangından beş gün sonra, 30 Ağustos akşamı Celal Bayar, Demirci'deki durumu incelemek amacıyla Manisa'ya gitmiştir. Burada samimi şekilde karşılanan Cumhurbaşkanı Akhisar'da halkın dertlerini dinlemiş ve yangın felaketinden dolayı duyduğu teessürü ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Manisa'da Vali, Manisa Milletvekilleri, Kaymakam, Belediye Başkanı olmak üzere siyasi parti temsilcileri ve halk

⁸⁸ Cihat Tanış, "1950 Demirci Yangını", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 39, Ocak 2017, s. 459.

⁸⁹ *Yeni Sabah*, 31 Ağustos 1950, s. 3; *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1950, s.1.

⁹⁰ *Yeni Sabah*, 31 Ağustos 1950, s. 3.

karşlamıştır. Geceyi Akhisar'da geçirip sabah Demirci'ye giden Bayar, otomobille Akhisar Hükümet Konağı'nın önüne gitmiş ve halka hitap etmiştir: *"Çok eski dostlarım Akhisarlılar, Demircili kardeşleriniz büyük bir felaket geçirdiler. Onlara geçmiş olsun demek ve hükümetin alacağı tedbirleri söylemek üzere oraya gidiyorum"*⁹¹ demiştir.

Daha sonra Celal Bayar, Manisa Valisine; *"Yarın Demirci'ye gidiyoruz. Bu gidişimiz onlar için külfet olmasın. Esasen dertleri kendilerine kâfi, buradan ekmek, peynir götürüp kendi kumanyalarımızla geçiniriz"* demiştir.

Ek 39: Celal Bayar, Demirci'ye hareket etmeden önce.⁹²

Ek 40: Celal Bayar, Demirci'de yangın mahallini gezdi.⁹³

Akhisar'da geceledikten sonra sabah refakatindeki kalabalık bir grupla Demirci'ye geçen Bayar, burada coşkun bir tezahüratla karşılanmış ve ilçe halkına hitaben bir konuşma yapmıştır. *"Muhterem Demircililer, sizin burada geçirdiğiniz felaket hepimize şamildir.*

⁹¹ Tanış, *agm.*, s. 460.

⁹² *Yeni Sabah*, 31 Ağustos 1950, s. 3.

⁹³ *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1950, s. 1.

Memleketin saadetinden nasıl hepimiz memnun kalıyorsak, uğradığı felaketten de o derece müteessir oluyoruz. Hükümetle görüşüm ve hükümetin Demirci'deki yangın felaketi üzerinde ehemmiyetle durduğuna kanaat getirdim. Yanan binalarınızın, dükkânlarınızın, tezgâhlarınızın yeniden ve daha iyi bir surette yapılabilmesi için size mümkün olan her yardım yapılacaktır ve bu yardımın kıstan evvel alınması için çalışılacaktır. Bugünkü iktidar dertlerinizi yakinen bilmekte ve yararlarınızı sarmak yolundadır. Sorumlu ve yetkili kimselerin verecekleri karar gereğince işler intizamla tatbik edilecektir. Endişe etmeyiniz. Hepimiz yaralarınızı sarmağa çalışacağız. Allah bize bir daha bunun gibi afet göstermesin” sözleriyle Demirci ahalisine hem moral vermiş hem de gereken desteğin verileceğini belirtmiştir.⁹⁴

Konuşmasını bitirdikten sonra Demircililerden yangın hakkında izahat alan Bayar, kısa bir yemek molasının ardından yangın yerlerini mühendislerle beraber gezmiştir. Bir saatten fazla süren bu tetkiklerden sonra hükümet konağına gidilerek bir toplantı yapılmış ve alınacak tedbirler tespit edilmiştir. Ardından Cumhurbaşkanı geç vakit Demirci'den ayrılmış ve geceyi Salihli'de geçirmiştir.

Ek 41: Celal Bayar, Demirci belediye balkonunda konuşma yapıyor.⁹⁵

⁹⁴ *Yeni Sabah*, 31 Ağustos 1950, s.3; Ertan Gökmen-Ömer Karakaş, “1950 Demirci Yangını”, *I. Demirci Araştırmaları Bilgi Şöleni*, Editörler: İsmail Taşlı-Abdurrahman Gümrah, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 179-180.

⁹⁵ *Naci Akın Özel Arşivi*. Ayrıca Naci Akın'a, özel arşivini kullanımımıza sunduğu için teşekkür ederim.

Ek 42: Celal Bayar, Demirci Belediyesi'nden çıkarken.⁹⁶

Ek 43: Celal Bayar, Demirci'de Demircililerle birlikte.⁹⁷

⁹⁶ Naci Akın Özel Arşivi.

⁹⁷ Naci Akın Özel Arşivi.

Ek 44: Celal Bayar, Demirci'de.⁹⁸

Ek 45: Celal Bayar, Demirci'de yemekte; sol başta DP İlçe Başkanı Edip Akın, ortada Celal Bayar (Bayar'ın solunda) İçişleri Bakanı Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu ve onun yanında da, Ekrem İzmirlioğlu.⁹⁹

⁹⁸ Naci Akın Özel Arşivi.

⁹⁹ Naci Akın Özel Arşivi.

Ek 46: Celal Bayar masanın başında hemen solunda Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, sağ başta ayakta duran Ekrem İzmirlioğlu. Celal Bayar'ın yangın nedeniyle Demirciyi ziyaretinde kaymakamın evinde kalmış ve akşam yemeği Naci Akın'ın dedesi Ekrem İzmirlioğlu'nun evinde yenmiştir.¹⁰⁰

Ek 47: Celal Bayar, Demirci'de.¹⁰¹

¹⁰⁰ Naci Akın Özel Arşivi.

¹⁰¹ Naci Akın Özel Arşivi.

Ek 48: Celal Bayar Demirci'de.¹⁰²

Ek 49: Celal Bayar, Demirci Yangını'ndan sonra beraberindeki yetkililer ve halkla yangın bölgesini gezerken.¹⁰³

Ek 50: Celal Bayar, Demirci'de halkla birlikte yangın mahallini gezerken.¹⁰⁴

¹⁰² Naci Akın Özel Arşivi.

¹⁰³ Naci Akın Özel Arşivi.

¹⁰⁴ Cumhuriyet, 1 Eylül 1950, s.1.

11. Celal Bayar'ın Manisa'ya On Birinci Gelişi (1952)

Nusret Köklü, Demokrat Parti'nin ilçe idare kuruluna katıldıktan sonra, Celal Bayar ile ilgili yaşadığı bir anısını şöyle anlatmaktadır:¹⁰⁵ *“Bir gün Reiscumhur Celal Bayar'ın İzmir'e gideceği ve trenle Manisa'dan geçerken teşkilatımızın, İstasyon'da gerekli karşılamayı yapması istendi. Bu hazırlığı yaparken ben ayrıca Celal Bayar'a verilmek üzere Manisa'da yapılmasını düşündüğüm tarım ürünlerine dayalı üç tesise ait bir rapor hazırladım. İstasyon'da oldukça coşkulu bir karşılama yapılırken Mustafa Çiftlikli ile ben de trene binerek, Cumhurbaşkanı'nın elini öpüp kısa bir konuşma ile hazırladığım raporları kendisine takdim ettim. O, “çok güzel bu faydalı tesisler için hemen Manisalı zenginlerle temasa geçin ve bunları gerçekleştirin” diyerek raporları elime geri verdi. İzmir'e kadar olan gitme düşüncemizden vazgeçerek, hemen Muradiye'den dönmek üzere trenden ayrıldık. Belki söyledikleri doğru idi, ama o anda bana ters geldi.”*

Faruk Saydam'ın da, Celal Bayar ile ilgili, Manisa'da sanayinin kurulması hakkında şöyle bir anısı olmuştur: *“Demokrat Parti'nin İl Gençlik Kolu Başkanı oldum ve bu görevi 1950 ve 1955 yılları arasında yaptım. Fevzi Lütüf Karaosmanoğlu'nun da aralarında bulunduğu bir grup ile bir parti kongresindeydik. Konuşma yapmak üzere kürsüye geldim ve Manisa'da sadece iki adet çırçır fabrikasının olduğunu, Manisa'ya daha fazla fabrika kurulması hakkında bir konuşma yaparken Fevzi Lütüf Karaosmanoğlu, sözümü kesti ve beni azarladı. Çünkü buradaki çiftlik sahipleri çiftliklerine işçi bulamayacakları iddiası ile Manisa'ya sanayi kurulması konusuna yaklaşmıyordu.*

1952 yılında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Manisa'ya geleceği haberini aldık. Celal Bayar, Manisa'ya gelmesinden önce Genç Demokratlar Teşkilatı'nda bulunan arkadaşlarla bir toplantı yaptık. Yapılan toplantı sonucu Genç Demokratlar olarak Celal Bayar'dan Manisa'ya tütün, pamuk veya üzümünden herhangi birisi için fabrika kurulması talebinde bulunmaya karar verdik. Genç Demokratların Başkanı olarak Celal Bayar'ın Manisa'yı ziyareti sırasında Bayar ile görüşme talebimi Manisa Valiliği'ne arz ettim. Bu talebim kabul edildi. Celal Bayar'ın Manisa'ya geldiği zamanda, Celal Bayar ile bir görüşme yaptım. Görüşmede Manisa'da bir sanayinin yapılmasının önemini anlattım. Celal Bayar ise bana dönerek sordu: *“Genç*

¹⁰⁵ H. Nusret Köklü, *Ömrümün Kısa Öyküsü*, Yayına Hazırlayan: Nejdet Bilgi, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa, 2008, 62. Ayrıca Bu olayın tam olarak hangi tarihte gerçekleştiği tespit edilememiştir.

arkadaşım ne fabrikasının yapılmasını istersin? Diye sordu. Ben de şöyle dedim: “Efendim burada üç ürün yetişiyor. Bunlar pamuk, tütün ve üzüm”. Bayar, bunları duyunca “Valilikte bulunan Manisa’nın önde gelen eşrafına dönerek, genç arkadaşım Manisa’nın üç önemli ürününü söyledi, bunlar arasında gelin pamuğu değerlendirelim. O zaman buraya bir pamuk, iplik fabrikası kuralım” dedi. İşte daha sonra Sümerbank İplik Fabrikası, İş Bankası ve Manisalıların desteğiyle kuruldu. Ama daha sonra kapandı. Sümerbank İplik Fabrikası’na yazık oldu.”¹⁰⁶

Ek 51: Faruk Saydam, Celal Bayar’a Manisa hakkında izahat verirken.¹⁰⁷

Ek 52: Celal Bayar, Manisa’da.

¹⁰⁶ Bünyamin As, “Faruk Saydam, Rıza Akçalı ve Mustafa Enöz’ün Penceresinden TBMM”, *Açılışın 100. Yılında TBMM Ve Manisa’da Siyasi Hayat*, Editörler: Nurettin Gülmez, Muzaffer Tepekaya, Ferhat Berber, MCBÜ Rektörlük Basımevi, Manisa, 2020, s.485-486.

¹⁰⁷ Faruk Saydam Özel Arşivi.

Ek 53: Celal Bayar, Manisa’da İsmet İnönü Kız Meslek Lisesinde.¹⁰⁸

12. Celal Bayar’ın Manisa’ya On İkinci Gelişi (5 Ekim 1955)

Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başvekil Adnan Menderes, 5 Ağustos 1955 tarihinde Soma Elektrik Santral inşaatı temel atma töreni için Celal Bayar ve Menderes belirtilen tarihte Manisa Soma’ya gelmemişlerdir.¹⁰⁹

Demokrat Parti iktidarının Ege’nin kalkınmasında mühim rolü olan bu hayırlı teşebbüsü, büyük bir sevinç uyandırmıştır. Törene; Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başvekil Adnan Menderes, İşletmeler Vekili Samet Ağaoğlu, Nafia Vekili Kemal Zeytinoğlu ve bazı vekillerde bulunmuştur. 5 Ekim Günü, muhtelif ilçelerden törene katılmak için Soma’ya gelen vatandaşlar, otobüslerle Akhisar havaalanına giderek bu merasime şeref verecek olan Celal Bayar ve Adnan Menderes’i karşılamışlardır. Hava alanında İşletmeler ve Nafia Vekilleri, parti ileri gelenleri ve binlerce vatandaş hazır bulunmuştur. Manisa ve İzmir Mebusları hazır bulunmuştur.

Saat 13.00’te hava kuvvetlerine ait uçakla havaalanına inen Bayar ve Menderes sürekli alkışlar ve “Yaşa Varol” sesleri arasında karşılayanların ellerini sıkmışlar ve iltifatta bulunmuşlardır. Şehir adına verilen buketlerden sonra otomobillerine binmiş ve Soma’ya doğru hareket edilmişlerdir. Bayar ve Menderes’in otomobillerini yüzlerce taksi

¹⁰⁸ Erkan Akbalık Özel Arşivi.

¹⁰⁹ Hürriyet Misakı, 28 Temmuz 1955, s.1.

ve otobüs takip etmiş, yol güzergâhında köylü vatandaşlar hoş geldiniz levhaları ile alkışlarla selamlamışlardır.

Kırkağaç kazasına gelindiği zaman şehrin caddeleri hınca hınç dolu idi. Bayar burada on dakika beklemiş, Kırkağaçlılara sevgilerini belirten kısa bir konuşma yapmış ve yoluna devam etmiştir. Saat 15'te Soma Termik Elektrik Santrali'ne gelindi. Burada binlerce vatandaş merasime katılmak için yerlerini almışlardı. Bandonun çaldığı İstiklal Marşı'ndan sonra törene başlandı. İlk olarak söz alan Etibank Genel Müdürü Etibank tarafından şimdiye kadar yapılmış olan santrallerin faaliyetlerinden ve memlekete temin ettiği faydalı işlerden sonra, Soma elektrik santralinin de Ege'nin kalkınması yolunda başlıca amil olacağını ve Demokrat Parti iktidarının memleket davasındaki hizmetlerinin şükranla anılmakta olduğunu belirtmiştir.

Ek 54: Hürriyet Misakı, 5 Ekim 1955, s.1.

Bundan sonra İşletmeler Vekili Samet Ağaoğlu konuşmuş, 1950 senesinden beri memleketimizin tarihte çok nadir kaydedilen büyük bir gelişme hamlesi içinde olduğunu belirterek başlamış ve şöyle demiştir: *“İşte bugün de burada böyle bir hamle içinde, Milli Mücadelemiz kadar ehemmiyetli olan iktisadi mücadelemizin yeni bir zaferini tesis için toplanmış bulunuyoruz. Birinci milli kurtulmuş mücadelemizde istiklalimizi elde etmiştik. Bugünkü milli kurtuluş mücadelemizin hedefi de iktisadi esareten kurtulmaktır. Birincisi kadar şerefli parlak ve ehemmiyetli olan bu ikinci kurtuluş mücadelesinde de kati zafer gününe yaklaşmaktayız. Her çeşit hürriyetlerimizin en büyük teminatını bu şerefli mücadelenin sonunda elde edeceğimiz iktisadi refahımız teşkil edecektir. Filhakika iktisaden yükselmemiş milletlerin dışta ve içte layık oldukları hürriyete tam olarak kavuşamadıkları herkesçe malumdur. Bugün burada*

temelini attığımız termik santral, diğer bütün santrallerimizle beraber Türk vatanının maddi ve manevi aydınlanmasını temin eden ışıklarını verecektir. 1950'ye kadar memlekette küçük büyük bütün elektrik tesisleri ancak 790 bin kilovat saat gücündeydi. 1950'den bu yana 1 milyon 387 bin kilovat saate yükseldi. 1955 sonunda 1 milyon 600 bin, 1956 sonunda 1 milyon 850 bin, 1957 sonunda 2 milyon 150 bin, 1958 sonunda 2 milyon 550 bin kilovat saat olacaktır. 1959'da 3 milyon 100 bine çıkacak, 1960'da ise 3 milyon 800 bin kilovat saate yükselecektir. Bu rakamlar eski devirlerde hayallerden bile geçemezdi. Beş senede yalnız elektrik mevzuunda kaydedilen ilerlemeler, memleketin eski ile asla kıyas edilemeyecek bir hamle yaptığını gösterir. Bu yalnız elektrik mevzuunda kaydedilen bu ilerleme değildir. Çimento, liman, yol ve daha diğer bütün mevzularda aynı nispetlerle ilerlemeler vardır. Önümüzdeki sene içinde yüze yakın yeni ve çeşitli kalkınma tesisinin açılış töreni yapılacak, bir o kadar da yeni tesisin temelleri atılacaktır. Bütün bunlar Demokrat Parti iktidarının memlekete ne kadar kıymetli ve yüksek yeni bir zihniyet getirmiş olduğunu ilan etmekte ve muhalefette iken bütün söylediklerinin birer birer tahakkuk yoluna girdiğini göstermektedir. Türkiye layık olduğu yüksek seviyeye varmak azminindedir. Bütün dünya Türk milletinin kalbinde yanan ateşin bizi nasıl nurlu bir istikbale götürdüğünü görmektedir. Hiç kimse bu ilerlemenin önüne geçemez.”¹¹⁰

Konuşmadan sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Adnan Menderes tarafından temele ilk harç konmuş ve daha sonra misafirler şerefine kokteyl verilmiştir. Soma Elektrik Santrali açılış törenine, İstanbul'dan gelip katılanlar arasında ünlü yazar Peyami Safa da vardır. 7 Ekim 1955 tarihli Hürriyet Misakı Gazetesi'nde Mustafa Özsüer, köşesinde yazdığına göre, Peyami Safa ile açılıştan sonra verilen kokteylde karşılaştığını yazmıştır.¹¹¹ Temel atma töreni 5 Ekim 1955 tarihinde saat 15'te gerçekleştirilmiştir.

¹¹⁰Hürriyet Misakı, 6 Ekim 1955, s.1-2.

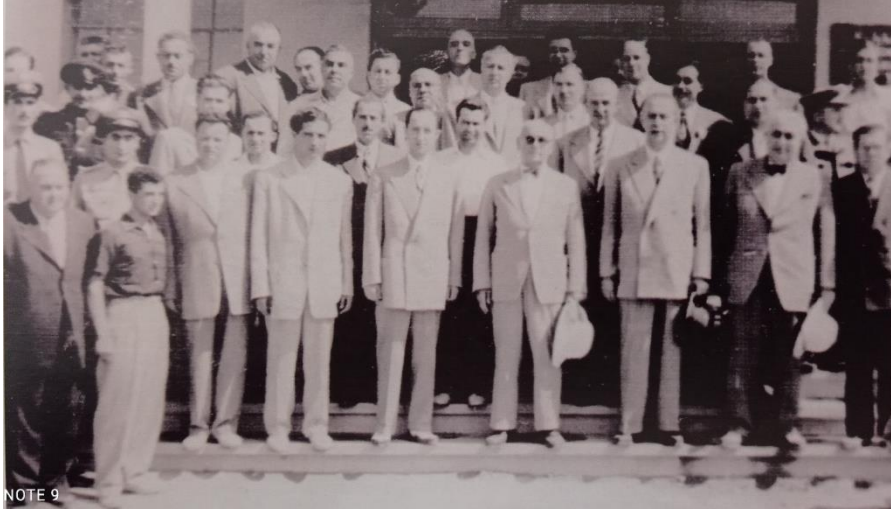
¹¹¹ Mustafa Özsüer, “20 yıl Görmediğim Büyük Edip Üstad Peyami Safa” Hürriyet Misakı, 7 Ekim 1955, s.1-2. Ayrıca o dönemde Milliyet'te yazan Peyami Safa'nın 2013 yılında ortaya çıkan mektubunda şöyle yazmaktadır: “Müşkül durumdayım, Müsteşar'dan, eşinin yurt dışındaki tedavisi için döviz istiyor. Başvekil[Adnan Menderes] efendiyi rahatsız etmekten çekiniyorum. Bana olan teveccühünü kaybettiğim zannı ve endişesi içindeyim. (...) Bu müşkül durumumda bana yine bir kardeşlik yapmanı ve meseleyi münasip gördüğün kanaldan halletmeni ehemniyetle rica ederim.” [https://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/808111-necip-fazildan-menderese-valvaran-mektuplar\(5.10.2022-tarihinde-erisilmiştir.\)](https://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/808111-necip-fazildan-menderese-valvaran-mektuplar(5.10.2022-tarihinde-erisilmiştir.)).

Ek 55: Hürriyet Misakı, 6 Ekim 1955, s.1.

13. Celal Bayar'ın Manisa'ya On Üçüncü Gelişi (12 Mart 1956)

Ege Üniversitesi'nin açılış töreni için Perşembe günü İzmir'e ulaşan Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Cumartesi günü 12.40'da refakatinde Manisa milletvekilleri ile birlikte Manisa'ya gelmişlerdir. Manisa'da binlerce vatandaşın coşkun tezahüratları ile karşılanmışlardır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar tren güzergâhında halka kısa bir konuşma yapmış ve samimi sohbetlerde bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, aynı trenle Turgutlu ve Salihli'ye de uğramıştır.¹¹²

Ek 56: Celal Bayar'ın Salihli Kaymakamlığını ziyareti (1955-1960).¹¹³

¹¹² Hürriyet Misakı, 12 Mart 1956, s.1.

¹¹³ *Veled-i Salih'ten Çağdaş Salihliye*, (Editör: Nurhayat Talay), Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, Salihli, 2013, s. 31.

Ek 57: Celal Bayar'ın Sart Harabelerini ziyareti (1955-1960). Önde fötr şapkalı olan Celal Bayar.¹¹⁴

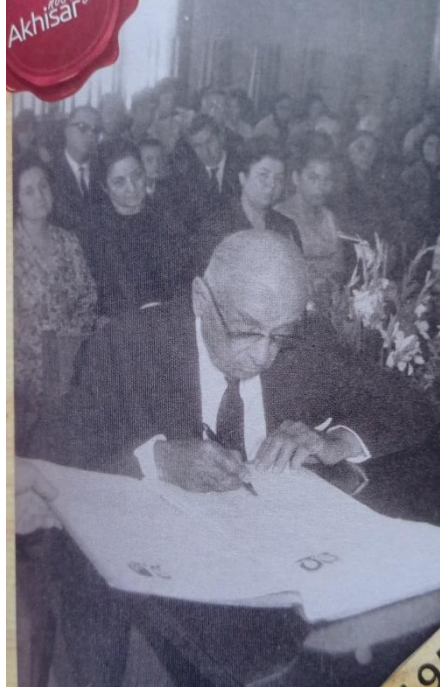

Ek 58: Hürriyet Misakı, 10 Mart 1956, s.1.

Ek 59: Hürriyet Misakı, 12 Mart 1956, s.1.

¹¹⁴ *Veled-i Salih'ten Çağdaş Salihliye*, s. 31.

Ek 60: Celal Bayar, 1956 yılında Akhisar'da bir nikâh töreninde nikâh şahitliği yaparken.¹¹⁵

14. Celal Bayar'ın Manisa'ya On Dördüncü Gelişi (14 Ekim 1973)

Celal Bayar, Manisa'ya uzun bir aradan sonra 14 Ekim 1973 tarihinde yapılacak olan seçimlerden önce gelmiştir. Bu tarihte Celal Bayar'ın Manisa'ya gelmesindeki en önemli sebep ise Demokratik Parti'nin seçim kampanyalarına destek vermesidir. Celal Bayar'ın 1973'te Manisa'ya gelişini gören Mustafa Özkösemen olayı şu şekilde anlattı: *"Celal Bayar'ın 1973 yılının Ekim ayında Manisa'ya gelişini daha dün gibi hatırlıyorum. Celal Bayar, 1973 seçimlerinde Ferruh Bozbeyli'nin başkanlığını yaptığı, kurucuları arasında kızının da yer aldığı Demokratik Parti'yi destekliyordu. Bu nedenle Ferruh Bozbeyli'nin partisi olan Demokratik Parti'ye oy istemek için Manisa'ya gelmişti. Yanında kızı Nilüfer Gürsoy da vardı. O zaman bugünkü Emekliler Parkı olarak bilinen Hatuniye Camisi'nin altında bir konuşma yaptı. Manisahlılara, kendisini çok yakından tanıdıklarını, her zaman büyük destek verdiklerini, daima oy*

¹¹⁵ Akyüz- Kuzucuk, *Akhisar Nostalji Fotoğraf Albümü*, Akhisar, 2015, s. 91.

*verdiklerini belirttikten sonra, şimdi de Demokratik Parti'ye oy vermelerini istedi."*¹¹⁶

Sonuç

Celal Bayar'ın, Manisa'ya tespit edilebilen on dört ziyareti bulunmaktadır. Bayar'ın Manisa'ya gelişinin ilki 10 Eylül 1919, sonuncusu ise 1973 yılıdır. Celal Bayar'ın Manisa'ya ilk gelişi, Yunan işgaline uğrayan vatanın savunulması amacıyla. Bu görevi Ocak ayının ilk haftasına kadar devam etmiş ve Mebusan Meclisi'ne Saruhan/Manisa Milletvekili seçilmesiyle Ocak ayının ilk haftasında sona ermiştir. Celal Bayar'ın Mebusan Meclisi'nde Saruhan/Manisa milletvekili seçilmesi, Manisa ile olan bağının devam etmesini sağlamıştır. Celal Bayar'ın bağı, TBMM'nin açılmasıyla Birinci Meclis'te de Manisa Milletvekili olmasıyla sürmüştür.

Celal Bayar'ın Manisa'ya ikinci ve üçüncü gelişi ise, vatan topraklarının işgalden kurtarılmasından hemen sonrasındır. Vatanın artık ekonomik bağımsızlığa kavuşması gerekmektedir. Celal Bayar da bu çalışmaların tam merkezinde görev almıştır. Celal Bayar, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle kurulan İş Bankası'na Genel Müdür olmuştur. Bayar'ın ikinci ve üçüncü ziyaretleri de İş Bankası'na Genel Müdürü olduğu zamandır.

Celal Bayar, Manisa'ya dördüncü ve beşinci gelişinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin İktisat Vekili olarak gelmiştir. Celal Bayar'ın Manisa'ya beşinci gelişi, Manisa Üzüm Bayramı münasebetiyedir. Bu ziyaretinde artık Manisa'nın ve memleketin mahsulünün (üzüm) değerlendirilmesine kafa yorulmuştur. Bu noktada Üzüm Kongresi gibi başka çalışmalar da yapılmıştır.

Celal Bayar, Manisa'ya altıncı gelişinde artık başvekilidir ve yine Manisa'da çok coşkulu bir şekilde düzenlenen, ikinci Üzüm Bayramı'na katılmıştır.

Celal Bayar'ın, Manisa'ya yedinci gelişi ise, Demokrat Parti'nin kurulmasından sonradır. Arkasından 1949 yılındaki sekizinci gelişinde Bayar, Muhalefet Lideri olarak bir haftayı aşan bir süre Manisa'da dokuz ilçeyi kapsayan bir dizi siyasi ziyaret gerçekleştirmiştir.

Celal Bayar'ın Manisa'ya dokuzuncu gelişi ise, 14 Mayıs 1950 seçimleri öncesinde yaptığı Ege gezisi sırasındaki bir seçim ziyaretidir.

¹¹⁶ Mustafa Özkösem ile 1-6 Ekim 2022 tarihli görüşme.

Celal Bayar'ın Manisa'ya Onuncu Gelişi, 25 Ağustos 1950 tarihinde Demirci'de yangın çıkması nedeniyledir. Bayar, 30 Ağustos 1950 tarihinde önce Akhisar'a, ardından Demirci'ye gelmiştir. Celal Bayar, artık bu tarihte Reisicumhur sıfatıyla Manisa'dadır.

Celal Bayar'ın Manisa'ya On Birinci Gelişi ise, 1952 yılındadır. Celal Bayar'ın, Manisa'ya On İkinci Gelişi ise 5 Ağustos 1955 tarihinde Soma Elektrik Santrali'ni açmak için gelmiştir.

Celal Bayar'ın Manisa'ya On Üçüncü Gelişi (12 Mart 1956) ise Ege Üniversitesi'nin açılış töreni için İzmir'e gitmesi ve dönüşte de Manisa'ya uğraması nedeniyle olmuştur.

Celal Bayar'ın, On dördüncü ve son gelişi ise 1973 yılında Demokratik Parti'ye oy istemek amacıyla.

Celal Bayar, yaşamı boyunca kendini Mebusan Meclisine ve TBMM'ye taşıyan Manisa ve Manisalıları her zaman önemsemiştir. Nitekim 1949 yılında seçim kanununun değişmesi ile ilgili çıktığı geziye, Manisa'dan başlamış ve dokuz ilçeye bu kapsamda ziyarette bulunmuştur. Bu siyasi ziyaretler Meclis'te ve ülke gündeminde etkili olmuş, 6 Aralık'ta seçim kanununun değişmesine de neden olmuş ve seçimlerde adli teminat ilkesi kabul edilmiştir.

Manisalılar da Celal Bayar'a karşı her zaman büyük bir teveccüh göstermişler, Milli Mücadele'den gelen bu tanışıklık daha sonra da sürmüştür. Manisalılar, Celal Bayar'ın seçimler için destek talebini sekteye uğratmadan yerine getirmişlerdir. Manisalılar, Celal Bayar'a karşı vefa duygusuyla hareket etmişlerdir.

Yıllar sonra, Manisa'da bir üniversite fikri gündeme gelmiş ve 1987 yılında Manisa'ya gelen Cumhurbaşkanı verilen bilgilendirmede, Manisa'da kurulacak üniversitenin adı ve bölümleri ifade edilmiştir. O zamanlar kamuoyunda ve basında, Manisalılar, kurulacak üniversitenin adının Mesir, Fatih ya da Gediz Üniversitesi ismiyle kurulması gerektiğini dillendirmişlerdir.¹¹⁷

Manisa'ya bir üniversite kurmak için oluşturulan heyet, Manisa'ya bir üniversite kurulması amacıyla dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'e ziyarete gitmişlerdir. Süleyman Demirel, bu heyette bulunan dönemin Belediye Başkanı Zafer Ünal'a, Manisa'ya açılacak üniversitenin ismi konusunda: "*Zafer, Celal Bayar çok güzel bir isim, fevkalade çok güzel bir şey olacak*" demiş. Heyet te çok şaşırılmış ve heyetten birileri cevap

¹¹⁷ *Manisa 2007 İl Yıllığı*, Manisa Valiliği Yayını, 2007, s. 186.

verecek gibi olmuş, bunu gören Süleyman Demirel, heyete [cevap fırsatı vermeden] *“Hadi hayırlı olsun”* demiş ve böylece Manisa’ya açılacak olan üniversitenin adı Celal Bayar Üniversitesi olmuştur.¹¹⁸ Böylece 11 Temmuz 1992 tarihinde Celal Bayar Üniversitesi kurulmuştur¹¹⁹ Manisa’da kurulan üniversitenin adının *Celal Bayar Üniversitesi* olması, Manisalıların Celal Bayar’a duydukları, vefa duygusunun bir nişanesidir. Manisalılar tarafından Celal Bayar ismine ve üniversitesine sahip çıkmıştır.

Ek 61¹²⁰: Hürriyet Misakı’nda, 5 Haziran 1957 Günü yayınlanan haberde, Celal Bayar’ın 4 Haziran’da Demirci’yi şereflendirdiği, 5 Haziran saat on altı sıralarında Demirköprü Barajına geleceği belirtilmiştir. Ancak Aynı gazetenin 6 Haziran 1957 sayısının özel arşivde eksik olması ve bakılan diğer gazetelerde de böyle bir habere rastlanamamıştır. Bu nedenle Bayar’ın, Demirköprü Barajı’na gelip gelmediği konusunda kesin bir bilgi yoktur.

¹¹⁸ Zafer Ünal, “Manisa’nın Taşınmaz Kültür Varlıkları”, *Manisa Konuşmaları (2000-2001)*, Yayına Hazırlayanlar: Ünal Şenel, Nejdet Bilgi- Ferhat Berber, Manisa İl Özel İdaresi İl Genel Meclisi Yayını, İzmir, 2013, s.74.
¹¹⁹ *Manisa 2007 İl Yılığ*, Manisa Valiliği Yayını, 2007, 186.
¹²⁰ *Hürriyet Misakı*, 5 Haziran 1957, s.1.

Ek 62: Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, 1950'li yıllarda Soma'ya gelişi.¹²¹

Ek 63: Celal Bayar, Turgutlu Tren İstasyonu'nda halkı selamlarken.¹²²

Ek 64: 22 Ağustos 1953'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Turgutlu'da halka seslenişi.¹²³

¹²¹ İsmail Ergün-Veyis Duman, *Soma II. Cilt*, Soma Belediyesi Yayını, Byy. , 1997.

¹²² Salih Özbaran, *Fotoğraflarla Konuşan Kasaba Turgutlu (1938-1960)*, Editör: Cüneyt Tanyeri, Turgutlu Ticaret Borsası Dergisi Yayını, Turgutlu, Byy., s.41.

¹²³ Özbaran, *Fotoğraflarla Konuşan Kasaba Turgutlu (1938-1960)*, s. 46.

Ek 65: 22 Ağustos 1953'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Turgutlu'yu ziyareti.¹²⁴

Ek 66: Celal Bayar Turgutlu da.

Ek 67: Demokrat Parti ileri gelenleri Salihli İplik Fabrikasında. Önde şapkasıyla Celal Bayar, halkı selamlayan Adnan Menderes ve sol baştaki Manisa Milletvekili Atıf Akın.¹²⁵

¹²⁴ Özbaran, *Fotoğraflarla Konuşan Kasaba Turgutlu (1938-1960)*, s.41.

¹²⁵ Naci Akın *Özel Arşivi*.

Ek 68: 1958 yılı Celal Bayar ve Adnan Menderes, Akhisar Belediyesi ve Akhisar Lisesi'nin açılışında.¹²⁶

KAYNAKÇA

Arşivler

Erkan Akbalık Özel Arşivi.

Faruk Saydam Özel Arşivi.

Naci Akın Özel Arşivi.

Sürelî Yayınlar

Anadolu, 24 Ağustos 1937.

Cumhuriyet, 1 Eylül 1950, 25 Ağustos 1937, 31 Ağustos 1950, 6 Kasım 1949.

Hürriyet Misakı, 28 Temmuz 1955, 6 Ekim 1955, 7 Ekim 1955, 10 Mart 1956, 12 Mart 1956.

İkdam, 14 Temmuz 1929.

Manisa Halkevi Dergisi Gediz, Sayı: 2, 19/05/1937.

Manisa Halkevi Dergisi Gediz, Sayı:11, 20/02/1938.

Ulus, 11 Mart 1937, 13 Mart 1937.

Yeni Asır, 10 Mayıs 1950, 23 Ağustos 1938.

Yeni Sabah, 2 Kasım 1949, 3 Kasım 1949, 4 Kasım 1949, 6 Kasım 1949, 7 Kasım 1949, 31 Ağustos 1950.

Kitap ve Makaleler

Aksakal, Bedriye, Bir Zamanlar Manisa, Emek Matbaası, Manisa, Byy.

¹²⁶ Haldun Akyüz-Mustafa Kuzucuk, *Akhisar Nostalji Fotoğraf Albümü*, Akhisar, 2015, s.59.

- Akyüz, Haldun -Mustafa Kuzucuk, *Akhisar Nostalji Fotoğraf Albümü*, Akhisar, 2015.
- Alçıtepe, Galip, "Celal Bayar'ın Manisa Seyahati (30.10-06.11.1949)", *Manisa Araştırmaları-1*, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma Ve Uygulama Merkezi, Manisa, 2001.
- As, Bünyamin, "Faruk Saydam, Rıza Akçalı ve Mustafa Enöz'ün Penceresinden TBMM", *Manisa ve Siyasi Hayat*, *Açılışın 100. Yılında TBMM Ve Manisa'da Siyasi Hayat*, Editörler: Nurettin Gülmez, Muzaffer Tepekaya, Ferhat Berber, MCBÜ Rektörlük Basımevi, *Manisa*, 2020.
- Ayaz, Belkız, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Akhisar Kazası (1923-1933)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2006.
- Aydın, Ayşegül Çiftçi, *Demokrat Parti Manisa Milletvekili Şemi Ergin Ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri (1950-1960)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2021.
- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş*, Cilt 8, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
- Bilmez, Burhanettin, *Galip Hoca (Mahmut Celal Bayar)*, Saypa Yayınları, Ankara, 1996.
- Birlik, Gültekin Kamil, *Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına Kadar Celal Bayar (1919-1950)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2011.
- Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri Ekonomik Konulara Dair 1921-1938*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- Çınar, Semih, "Yunan İşgalinin Gölgesinde Bir Seçim: Akhisar'da 1919 Meclis-i Mebusan Seçimleri", *Kurtuluşunun 100. Yılında Milli Mücadele'de Akhisar (6-7 Eylül 2022) Sempozyumu Bildirileri*, Editörler: Mevlüt Çelebi- Nejdet Bilgi, Akhisar Belediyesi Yayınları, Akhisar, 2022.
- Ergün, İsmail – Duman, Veyis, *Soma II. Cilt*, Soma Belediyesi Yayını, Byy., 1997.
- Fotoğraflarla Celal Bayar 1883-1986*, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, Byy.
- Gökçen, İbrahim, "Manisa Mahallelerinde Bir Cevelan Alaybey Mahallesi", *Hürriyet Misakı*, 2 Haziran 1955, s. 2.
- Gökçen, İbrahim, "Manisa Mahallelerinde Bir Cevelan Alaybey Mahallesi", *Hürriyet Misakı*, 3 Haziran 1955, s. 2.
- Gökmen, Ertan-Ömer Karakaş, "1950 Demirci Yangını", *I. Demirci Araştırmaları Bilgi Şöleni*, Editörler: İsmail Taşlı-Abdurrahman Gümrah, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2011.

- İlker, S. Sami, *Eskiden Yeniye İkinci Meşrutiyet'ten 1970'lere Fotoğraflar*, Manisa Büyükşehir Belediyesi Yayını, Gündoğan Matbaası, I. Baskı, Manisa, 2016.
- Karadanişman, Tezcan, "Manisa'dan Hatıralar", *Manisa Konuşmaları (2000-2001)*, Yayına Hazırlayanlar: Ünal Şenel, Nejdet Bilgi- Ferhat Berber, Manisa İl Özel İdaresi İl Genel Meclisi Yayını, İzmir, 2013.
- Karadanişman, Tezcan, *Manisa Bizimdir*, Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını, Engin Mühendislik, Manisa, 2012.
- Manisa 2007 İl Yılığ*, Manisa Valiliği Yayını, 2007.
- Salih Özbaran, *Fotoğraflarla Konuşan Kasaba Turgutlu (1938-1960)*, Editör: Cüneyt Tanyeri, Turgutlu Ticaret Borsası Dergisi Yayını, Turgutlu, Byy.
- Şahingiray, Özel, *Celal Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri*, (Toplayan:), Doğu Matbaası, Ankara, 1955.
- Şahingiray, Özel, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar 1946-1950*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999.
- Tanış, Cihat, "1950 Demirci Yangını", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 39, Ocak 2017, ss. 456-469.
- Ünal, Zafer, "Manisa'nın Taşınmaz Kültür Varlıkları", *Manisa Konuşmaları (2000-2001)*, Yayına Hazırlayanlar: Ünal Şenel, Nejdet Bilgi- Ferhat Berber, Manisa İl Özel İdaresi İl Genel Meclisi Yayını, İzmir, 2013.
- Veled-i Salih'ten Çağdaş Salihliye*, (Editör: Nurhayat Talay), Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, Salihli, 2013.
- Vural, Furkan, *Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde (1945-1950) Manisa'da Muhalefet*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2019.

Sözlü Tarih Çalışmaları

Hakkı Avan ile 15 Şubat 2020 tarihinde yapılan görüşme.

Mustafa Kuzucuk ile 29 Eylül 2022 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.

Mustafa Özkösemen ile 1-6 Ekim 2022 tarihli görüşme.

İnternet Kaynakları

[https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mahmut-celal-bayar-1883-1986/\(11.10.2022 tarihinde erişilmiştir.\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mahmut-celal-bayar-1883-1986/(11.10.2022 tarihinde erişilmiştir.))

[https://manisa.tarimorman.gov.tr/Menu/32/Manisa-Uzumu\(13.10.2022 tarihinde erişilmiştir.\)](https://manisa.tarimorman.gov.tr/Menu/32/Manisa-Uzumu(13.10.2022 tarihinde erişilmiştir.))

[https://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/808111-necip-fazildan-menderese-yalvaran-mektuplar\(5.10.2022 tarihinde erişilmiştir.\)](https://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/808111-necip-fazildan-menderese-yalvaran-mektuplar(5.10.2022 tarihinde erişilmiştir.))

CELAL BAYAR'IN 1952 YUNANİSTAN ZİYARETİ VE GÜMÜLCİNE CELAL BAYAR LİSESİ

Melih AKDENİZ*

Giriş

Türkiye ve Yunanistan; bugünkü bağımsız devlet konumlarını, son iki yüz yılda birbirlerine karşı vermiş oldukları savaşlarla gerçekleştirmiş olan iki komşu ülkedir. 1821'de Mora İsyanı ile başlayan ve Yunanistan'ın bağımsızlığına giden süreç, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar bu ülkenin topraklarını genişletmesine imkân sağlamıştır. 30 Ekim 1918'de imzalanan ve Osmanlı Devleti'ni fiilen ortadan kaldıran Mondros Mütarekesi'ni takip eden dönemde Yunanistan 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal ederek Megali İdea'ya yönelmişse de Türk Milli Mücadelesi sonunda 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşu ile bu düşünce de Ege'nin sularına gömülmüştür.

Bu gerçek bir gömülmedir zira o zamana kadar Megali İdea'nın yılmaz savunucusu Yunan devlet adamı Eleftherios Venizelos, dünya ve bölge siyasetini iyi okumuş ve özellikle Avrupa'da yayılma eğilimi gösteren totaliter düşünceye karşı bölgede istikrarın Türkiye ile kesin bir dostluktan geçeceğini analiz etmiştir. Balkan coğrafyası artık komşu kavgalarına değil, yayılmacı bir politika güttüklerini gizlemeyen Almanya ve İtalya gibi ülkelere karşı güçlü ittifaklara ihtiyaç duymaktadır. İkinci büyük paylaşım savaşına doğru ilerleyen dünyada Türkiye ve Yunanistan gibi ilişkileri yüzyıllara dayanan iki komşu ülkenin konumu bu açıdan bakıldığında birbirinden çok da farklı değildir.

Türkiye'de Atatürk'ün dış politika ilkeleri ve Venizelos'un buna paralel yaklaşımının bir sonucu olarak iki ülke arasında özellikle Lozan Barış Anlaşması sonrasında başlayan dostane ilişkiler, 1930'lu yıllarda oldukça gelişir. Hatta Venizelos, Mustafa Kemal Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterir.

İki ülke arasındaki bu iyi ilişkiler özellikle Faşist İtalya'nın Balkanlar üzerindeki tutumu ile sıkı bir dostluğa dönüşmüştür. Diğer

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli Meslek Yüksekokulu, melih.akdeniz@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4379-5371.

Balkan ülkeleri ile gerçekleşen ittifak hali olsa da Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler her zaman daha farklı bir konumda olmuştur.

İki ülke arasındaki bu dostluk dönemi, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile sekteye uğrar. İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisi Yunanistan üzerinde büyük tahribat yaratacaktır. 1941'de işgale uğrayan Yunanistan, daha bu işgalin yaralarını saramadan bir iç savaşa sahne olacak ve 1949'a kadar ülkede istikrar tam manasıyla oturmayacaktır.

1950'li yıllarda dünyada oluşan yeni konjonktür Türkiye ve Yunanistan'ın iyi ilişkilerini kaldığı yerden devam ettirecektir. 1952 yılında gerçekleşen karşılıklı üst düzey ziyaretler ise iki ülke arasındaki bu ilişkileri yeni bir seviyeye taşıyacaktır.

Çalışmaya konu olan Celal Bayar'ın Yunanistan ziyareti, iki ülke ilişkilerinin olumlu anlamda geliştiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Ziyaret aslında, Yunanistan Kralı Paulos'un, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın daveti üzerine 7-14 Haziran 1952'de Türkiye'ye yaptığı ziyaretin iadesi olmuştur. Kralın ziyareti Türkiye'de büyük bir ilgi uyandırmış, iki ülke halkının en yüksek temsilcilerinin karşılıklı dostluk mesajları Türk-Yunan ilişkileri üzerinde oldukça olumlu etkiler yaratmıştır.

Gazetelerde karşılıklı olarak Türk-Yunan dostluğuna yönelik yazılar çıkmış hatta daha da ileri bir merhale olarak iki ülke sınırlarının birbirine açılması yolunda görüşler ortaya atılmıştır. Bu yazılarda "*aynı medeniyetin iki evladi*", "*iki kardeş millet*" gibi tabirler kullanılmıştır. Celal Bayar'ın bu ziyaretinin iki ülke arasındaki ilişkilerin gidişatını daha da olumlu bir yöne sevk edeceği de aşıkardır, bu yönde dilek ve temenniler gazete sütunlarını süsler.

İki ülkenin tarihlerinde birbirlerine karşı kök salmış gibi görünen düşmanlığı eritmeye bu ülkelerin kaderleri muktedirdir.¹ Türk-Yunan iş birliği her alanda gayet güzel bir yola oturmuş olarak görülmektedir ve neticeler de olumludur. "*Sofoklis Venizelos'un Ankara'yı, Adnan Menderes'in Atina'yı ziyaretlerinde, uzağı gören bir devlet adamı olarak Plastiras, Türk-Yunan birliğinde sınır ayrılıklarını ortadan kaldıracak kadar şümüllü ve geniş bir kaynaşmanın hararetli taraftarı görünmüştü. O tarihte muhalefet başkanı olan Mareşal Papagos da, Türk-Yunan iş birliğini Yunanistan'ın hayati menfaatlerine uygun bir politikanın belkemiği*

¹ Şevket Bilgin, "Tek Millet Tek Devlet Manzarası Vermek İçin...", *Yeni Asır*, 28 Kasım 1952.

saydığını söylemişti"² köşe yazılarındaki bu gibi açıklamalardan da anlaşılacağı üzere iki ülke arasındaki pozitif ilişkiler bu dönemde zirvede görünmektedir.

Yunanistan cephesinde Bayar'ın ziyareti öncesinde büyük karşılama hazırlıkları yapılmıştır ve bu ziyarete çok önem verilmiştir. Ülkede daha ziyareten önce "*Bayar'ın gelişi resmî ziyaret çerçevesini açacak, dostluğumuzun tam bir ittifaka müncer olmasına yardım edecektir*" yorumları yapılmaktadır.³

Bununla beraber yine Kasım ayında Yunanistan'da yapılan seçimlerden sonra iktidarda bir değişiklik olmuş ve Mareşal Papagos iktidara gelmiştir. Bu çerçevede Bayar'ın Yunanistan'daki iktidar değişiminin hemen arkasından gerçekleştireceği bu ziyaret, komşu ülkede iktidar ve hükümetin değişmesi ile aradaki dostluğun ve ittifakın kuvvetinden hiçbir şey kaybetmediğini, hatta daha samimi ve daha kuvvetli bir hale geldiğini göstereceği için de ayrı bir önem taşımıştır.⁴

Aslında bu gezi ve ona gösterilen büyük ilgi devlet başkanı Bayar'ın şahsında Yunan halkının Türkiye'ye karşı duyduğu sempatinin dışarı vurulmasıdır.

Yunanistan'da yaşanan heyecanı, Bayar'ı beklemekte olan Yunan basınında da izlemek mümkündür. "*Celal Bayar Yarın Geliyor*" başlığıyla verilen haberde "*Eleftherios Venizelos ve Kemal Atatürk'ün rüyası yarın gerçekleşiyor. İki müttefik ülke; Yunanistan ve Türkiye, başlarında millî liderleri olduğu halde, özgürlük ve demokrasi yolunda beraberce yürüyorlar*"⁵ denilmektedir. Bu haberde ve daha sonra çıkacak olan pek çok haberde başlıca dikkat çekici husus; geziye ilişkin Yunan basınında yer alan haber ve yorumların büyük kısmında Atatürk ve Venizelos'un 1930'lu yıllarda bina etmeye çalıştıkları Türk-Yunan dostluğuna sürekli vurgu yapılması ve referans alınması olmuştur.

Bölgesel birliktelik açısından oldukça önem taşıyan bu yakınlaşma mesajları özellikle Yunanistan tarafında daha sık duyulmuştur. Celal Bayar'ın gelişine binaen yapılan bir başka haberde kardeşlik duygularına atıfta bulunulmakta ve "*Yarın bir kere daha Yunan halkına, Türk milletine karşı kardeşçe duygularını ifade etme fırsatı verilecektir. Türkiye*

² Aynı yazı.

³ "Celal Bayar, bugün Yunanistan'a Gidiyor", *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1952.

⁴ "Devlet Reisimizin Yunanistan Seyahati", *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1952.

⁵ "Αύριον Έρχεται ο Τζελάλ Μπαγιάρ", *Εμπρός*, 26 Νοεμβρίου 1952 ("Avrion Erhete o Tzelal Bagiar", *Embros*, 26 Noemvriu 1952).

*Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Bay Celal Bayar'ın gelişi iki ülke arasındaki bağları ve dost Yugoslavya'nın da bizimle olduğunu, dünyanın bu kilit noktasında özgür dünyanın kalesi bulunduğunu ifade edecektir,"*⁶ diyerek bölgedeki bu yakınlaşmanın önemi belirtilmektedir.

1. Celal Bayar'ın Türkiye'den Ayrılışı

Bu önemli ziyarette Bayar'a eşlik edecek heyette; Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy, Kütahya Milletvekili Ahmet Gürsoy, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Nurullah Tolon, özel kalem müdürü Fikret Belbez, başyaver Kurmay Yarbay Nurettin Alpkartal ve diğer üç yaver ile muhafız kıtası komutanı refakat edecektir. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Cevat Açıkalın, protokol genel müdürü Tevfik Kazım Kemahlı ve yardımcısı Şemsettin Mardin, gazeteciler ve Yunanistan'ın Ankara büyükelçisi ve eşi kafilede bulunacak kişilerdendir.⁷

Cumhurbaşkanı Bayar'a, Yunanistan'da ise Büyükelçi Jean Koutsalehis, Tümgeneral Kalinskis ve Yunan Kralı Paulos'un Yaveri Yarbay Moutoussis mihmandarlık edeceklerdir.⁸

Bayar, 21 Kasım gecesi Ankara'dan trenle ayrılarak İstanbul'a geçmiştir.⁹ İstanbul'da halkın tezahüratıyla karşılanmıştır. Trenin son varış noktası Haydarpaşa, Cumhurbaşkanının gelişinden önce kalabalık bir halk kitlesi tarafından doldurulmuş; bayraklar, defne dalları ve çiçeklerle süslenmiş bulunan istasyona, trenin girmesiyle coşkulu bir tezahürat başlamıştır. Daha sonra vapurla Galata rıhtımına çıkan Bayar, burada demirli gemilerin selamlaması ile karşılanmış, rıhtımı dolduran Türk ve Rum vatandaşlar "*Yaşasın Bayar*", "*Yaşasın Türkiye*", "*Yaşasın Türk-Yunan dostluğu*" şeklinde tezahüratta bulunmuşlardır.¹⁰

Aynı günlerde Türkiye ve Yunanistan arasındaki bu karşılıklı dostluk mesajları, iki ülke arasındaki bağların Balkanların statükosu konusunda ne denli değerli olduğunu da göstermektedir.¹¹

⁶ "Με Αδελφικά Αίσθηματα", *Εμπρός*, 26 Νοεμβρίου 1952 ("Me Adelfika Esthimata", *Embros*, 26 Noemvriu 1952).

⁷ "Bayar'ın Seyahatine Çok Önem Veriliyor", *Yeni Asır*, 21 Kasım 1952; "Cumhurbaşkanı Dün Ankara'dan Geldi", *Cumhuriyet*, 23 Kasım 1952; "Cumhurbaşkanı Dün İstanbul'dan Atina'ya Hareket Etti", *Yeni Asır*, 26 Kasım 1952.

⁸ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS No: 03001517, Belge No: 1, 2, 3, Ek No: 1, 2.

⁹ "Cumhurbaşkanı Dün Ankara'dan Hareket Etti", *Yeni Asır*, 22 Kasım 1952.

¹⁰ "Salı Günü Yunanistan'a Hareket Edecek Olan Bayar Dün İstanbul'da Coşkun Tezahüratla Karşılandı", *Yeni Asır*, 23 Kasım 1952.

¹¹ "Yunanistan Dış Siyaseti ve Türkiye", *Yeni Asır*, 22 Kasım 1952.

Yunan basını da Bayar'ın yolculuğunu yakından takip etmiştir. Konu, İstanbul'a gönderilen özel muhabirler vasıtasıyla okuyucularına aktarılmaktadır. Bayar'ın Ankara'dan yolculuğa çıkışı, yanındaki maiyeti, yola çıkış ile alakalı düzenlenen tören ve diğer tüm hususlar en ince ayrıntısına kadar Yunan kamuoyu ile paylaşılmıştır.¹²

*Cumhurbaşkanı Bayar için İstanbul'da düzenlenen tören
(Yeni Asır, 27 Kasım 1952)*

Cumhurbaşkanı Bayar, 25 Kasım günü Dolmabahçe'den yine büyük bir halk kitlesi ve coşkulu tezahürat ile Yunanistan seyahatine uğurlanmıştır. Hareket için büyük bir tören de düzenlenmiştir. Bayar, saat 15.30'da beraberinde TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, TBMM Başkan Vekillerinden Celal Yardımcı ve İçişleri Bakanı Ethem Menderes olduğu halde Dolmabahçe Sarayı'ndan

¹² "Ο κ. Τζελάλ Μπαγιαρ Ανεχώρησε Χθες καί Φθάνει Αύριον εις τάς Αθήνας", *Εμπρός*, 26 Νοεμβρίου 1952 ("Ο κ. Tzelal Bagiar Anehorise Htes ke Ftani is tas Athinas", *Embros*, 26 Noemvriu 1952).

ayrılmıştır. Bayar'ın ziyaret süresi boyunca Cumhurbaşkanlığına, Anayasanın 33'üncü maddesi uyarınca Meclis Başkanı Refik Koraltan vekalet edecektir. Törenden sonra Acar motoruyla Savarona'ya geçen Celal Bayar burada yirmi bir pare top atışı ile selamlanmıştır. Savarona'ya Atina'nın Pire limanına kadar sürecek yolculukta Türk donanmasının "Sultanhisar" ve "Demirhisar" muhripleri refakat edeceklerdir.¹³

Devlet kademesince oldukça önem verilen ve özellikle bu dönemde gündemde olan dostluk çabalarına katkısı beklenen bu geziye ilişkin Başbakan Adnan Menderes de Atina'ya gitmekte olan gazetecilere verdiği demeçle şu şekilde görüş belirtmiştir:

*"Cumhurbaşkanımız sayın Celal Bayar'ın Yunanistan seyahati, takip etmekte olduğumuz dostluk ve kardeşlik için çok mühim bir merhale olacaktır. Dost Yunan milletine, Yunan Kral ve Kraliçesine, çok büyük ekseriyetle işbaşına gelmiş bulunan Yunan hükümetine sevgilerimi ve iyi temennilerimi götürmenizi sizlerden rica ederim."*¹⁴

2. Yunanistan'daki Hazırlıklar

Celal Bayar'ın Savarona yatı ile gerçekleştirdiği deniz yolculuğunda kendisine toplamda dört kruvazör eşlik etmiştir. Bunlar; yukarıda bahsedildiği üzere Türk Deniz Kuvvetlerinin "Sultanhisar" ve "Demirhisar" ile Limni açıklarında bu filoya dahil olan Yunan Deniz Kuvvetlerine bağlı "Panther" ve "Aetos" kruvazörleridir.¹⁵

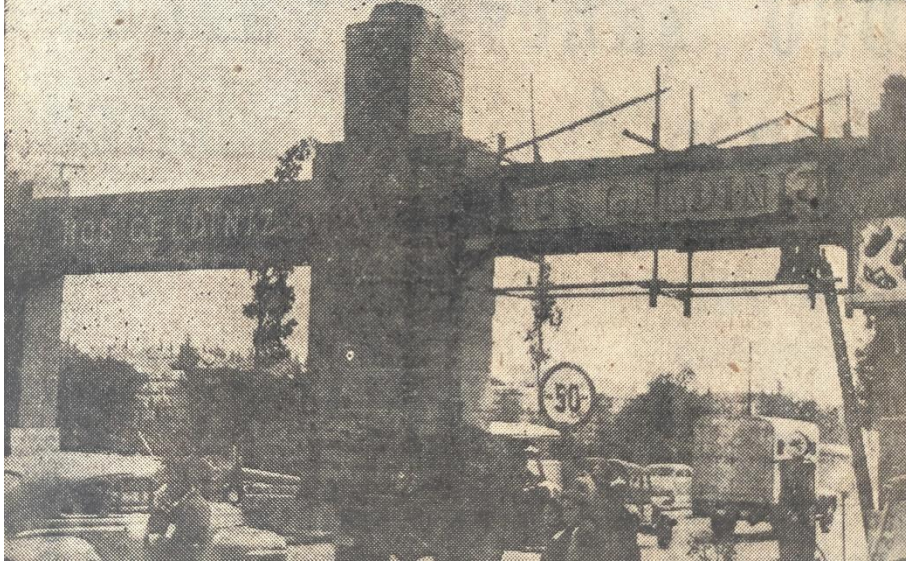
Öte yandan Yunanistan'da ise Celal Bayar'ın gelişinin yarattığı heyecan doruk noktasına ulaşmıştır. İki ülke arasında açılan yeni dönem ve dostluk mesajları ile dolu bu yeni dönemin halk kitlesinde yarattığı büyük umutlar, Bayar'ın ziyaretini daha da coşkulu kılmıştır. Denilebilir ki Yunan halkı ve resmî makamları o güne değin başka hiçbir yabancı devlet adamına yapılmayan bir karşılama için hazırlanmıştır.

Atina ve Pire'de kurulan taklar ve birlikte asılan Türk ve Yunan bayrakları kentin her tarafında oldukça renkli görüntüler sergilemiştir.

¹³ "Celal Bayar, bugün Yunanistan'a Gidiyor", *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1952; "Cumhurbaşkanı Bugün Atina'ya Hareket Ediyor", *Yeni Asır*, 25 Kasım 1952; "Celal Bayar, Dün 16.30'da Hareket Etti", *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1952; "Cumhurbaşkanı Dün İstanbul'dan Atina'ya Hareket Etti", *Yeni Asır*, 26 Kasım 1952.

¹⁴ "Türk-Yunan Dostluğuna Dair A. Menderes'in Dünkü Beyanati", *Yeni Asır*, 26 Kasım 1952.

¹⁵ "Μεγαλειώδης και Ειλικρινής Υποδοχή Επιφυλάσσεται εις τον Τούρκον Πρόεδρον υπο του Λαού των Αθηνών και του Πειραιώς", *Εμπρός*, 26 Νοεμβρίου 1952 ("Megalioidis ke İlikrinis İpodohi Epifilasete is ton Turkon Proedron ipo tu Lau ton Athinon ke tu Pireos", *Embros*, 26 Noemvrii 1952); "Cumhurbaşkanı C. Bayar Bu Sabah Pire'ye Çıkıyor", *Yeni Asır*, 27 Kasım 1952.

*Atina'da kurulan ve üzerinde Türkçe "Hoş Geldiniz" yazan taklardan biri
(Cumhuriyet, 27 Kasım 1952)*

Doğal olarak büyük misafirlerinin Atina'daki karşılama törenine yönelik güvenlik önlemleri de üst seviyede tutulmuştur. Törenin güvenliğinden sorumlu polis şefi alınan önlemler hakkında basına bilgi vermiş, kortejin geçeceği güzergahtaki tüm yolların kapanacağı, evlerin teraslarına çıkılmasının yasaklandığı ve toplu taşıma güzergahları ve duraklarında birtakım değişiklikler yapılarak yolların ulaşım açısından daha serbest kalmasının amaçlandığını belirtmiştir.¹⁶ Ayrıca Celal Bayar'ın karşılanması sırasında üzerine çiçek yaprağı yahut konfeti gibi materyallerin de atılmasının yasaklandığı belirtilse de, Bayar Atina'ya ayak bastığı andan itibaren bu yasak unutulmuş, Türk Cumhurbaşkanı taşıyan otomobil adeta çiçekle kaplanmıştı.

Bu arada Bayar'ın Atina'da bulunacağı süre zarfında ikametine tahsis edilen Maksimos Konağı da oldukça özenli bir hazırlığa sahne olmuştur. Bay Sotiris Kartalis'in denetiminde uzman dekoratörler Andreas P. Gerakis ve Ongu Saridi'nin hazırlıklarını yaptığı konak tamamen yeniden düzenlenmiştir. Konağın tefrişi için ünlü Benaki Müzesi'nden pek çok nadide parça getirilmiş, duvarlar Velazquez ve

¹⁶ "Αι Αθήναι Ετοιμαί να Υποδεχθούν Αύριον τον Προέδρον της Τουρκίας", *Εμπρός*, 26 Νοεμβρίου 1952 ("E Athinei Etimi na Ipodehthun Avrion ton Proedron tis Turkias", *Embros*, 26 Noemvriu 1952).

Salvator Rosa'nın tabloları ile süslenmiştir. Konaktaki hazırlıklara yönelik haberde Celal Bayar'ın yatağının bulunduğu odadaki perdelerin, Yunanistan'ın Londra'daki Büyükelçiliğinden getirilmesi üzerinde de özel olarak durulmuştur.¹⁷ Bu büyük hazırlık Bayar'ı ve maiyetini en iyi şekilde ağırlamaya yöneliktir.

Bayar'ın karaya çıkış programına göre Kafirefs burnu hizalarında Savarona'yı Yunan hava filosu karşılayacak ve refakat edecektir. Denizin müsaitlik durumuna göre de Savarona ve refakatçi savaş gemileri Zea koyunda demirleyecektir. Bayar, Pire'nin Paşalimanı kısmında karaya çıkacaktır. Bu koyun Bayar'ı karşılamak isteyen deniz araçlarıyla doludur. Atina Belediye Başkanı'nın Bayar'ı karşılayacağı Adrien kapısında da muazzam bir zafer takı kurulmuştur.¹⁸ Büyük bir heyecan yaratan ziyarette Atina ve Pire sokaklarında Celal Bayar'ı görebilecek iyi bir yerde bulunmak için akşamdan sokaklarda bekleyen kalabalık gruplar göze çarpmaktadır.¹⁹ Bayar'ın Pire'ye yaklaşırken ilk göreceği yerlerden olan Kastella tepesine de oldukça büyük bir alanı kaplayacak şekilde Türk ve Yunan bayrakları yerleştirilmiştir.²⁰

3. Celal Bayar Atina'da

Filo Yunanistan kıyılarına yaklaştığında, planlandığı üzere Kafirefs burnu önlerinde bir Yunan hava filosu Savarona üzerinde alçaktan uçarak Cumhurbaşkanını selamlamıştır. Bu filo gemiyi Faller limanına kadar takip etmiştir. Savarona sabah 9.30 sıralarında Pire açıklarına gelmiş, burada yüz kadar deniz vasıtası ile karşılanmıştır. Gemilerin tamamı Türk ve Yunan bayrakları ile donatılmıştır. Saat 10.00'da Savarona Vealimanası limanına demirlemiş, burada yirmi bir pare top atışı ile karşılanmıştır. Yunan Kralı da gemiye çıkarak Türk Devlet başkanına hoş geldiniz demiş ve Yunanistan'da kalacağı müddet boyunca Bayar'ın maiyetinde bulunacak kişileri tanıtmıştır. Ardından Yunan halkının coşkun sevinç gösterileri arasında Kral ve Bayar karaya çıkmıştır. Karaya çıkılan yerden otomobile geçilen Aleksandros Meydanı, Donanma Hastanesi alanı, Kanari Meydanı, tüm yollar ve açık alanlar Cumhurbaşkanı Bayar'ın

¹⁷ Αντζελ Κατραμάδου, "Εκεί Που Θα Φιλοξενήθη ο Πρόεδρος της Τουρκίας", *Εμπρός*, 27 Νοεμβρίου 1952 (Antzel Katramadu, "Eki Pu Tha Fioksenithi o Proedros tis Turkias", *Embros*, 27 Noemvriu 1952).

¹⁸ "Cumhurbaşkanı C. Bayar Bu Sabah Pire'ye Çıkıyor", *Yeni Asır*, 27 Kasım 1952.

¹⁹ "Cumhurbaşkanımız Bu Sabah Pire'ye Çıkıyor", *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1952.

²⁰ "Αι Αθήναι Ετοιμαί να Υποδεχθούν Αύριον τον Πρόεδρον της Τουρκίας", *Εμπρός*, 26 Νοεμβρίου 1952 ("E Athinei Etimi na Ipodehthun Avrion ton Proedron tis Turkias", *Embros*, 26 Noemvriu 1952).

Yunanistan'a ayak bastığı o tarihi ana şahit olmak isteyen Atinalılar tarafından hıncahınç doldurulmuştur.²¹

Bayar'ın Pire'de karaya çıkışını oldukça canlı bir şekilde tasvir eden Cumhuriyet gazetesi muhabiri, coşkusunu haberine de yansıtmıştır. Haberde; Bayar için yapılan tezahüratı anlatabilmesi için ne kalem, ne resim ne de filmin yeterli olmadığını belirttikten sonra "*Bayar'ın Paşalimanı'na çıkışı, iki hasret kardeşin kucaklaşması gibi oldu. Çiçek, konfeti yağmurları, dinmeyen alkış sesleri, sevinçten dökülen gözyaşlarının yanında adeta bir hiç olarak kaldılar. En küçüğünden en ihtiyarına kadar bütün halk 'Hoş Geldiniz!' diye bağıyor ve Türk Cumhurbaşkanı'na kucaklamak için adeta çırpınıyordu. ... Atina'da bugün ben, İstanbul'da bulunuyordum hissine kapıldım. Herkesin ağzında Rumcadan çok Türkçe vardı. Bir tek kelime 'zito' duymadım ama kulaklarım 'yaşa' sesinden uğuldamaya başladı.*"²² diyerek gördüğü coşkuya adeta ortak olmuş ve Türk kamuoyu ile paylaşmıştır.

Celal Bayar, karaya çıkışı ile birlikte halkın yoğun ve coşkulu ilgisiyle karşılaşmıştır. Pire'de Bayar'ı karşılayan kalabalığın yüz bin kişi olduğu iddia edilmektedir. Bayar'ın selam alayı da üç kilometreyi bulmuştur.²³ Kortej, halkın yoğun ilgisinden ötürü Pire'den Atina'nın girişine kadar olan mesafeyi bir saatte alabilmiştir. Kafiye yolda ilk olarak Syngros Caddesinde Nea Smirni (Yeni İzmir) mahallesinde durmuştur. Burada caddenin ortasına set çeken İzmirli muhacirler mahalli kıyafetleri ile Bayar'ı karşılamış ve çiçek demetleri vererek Türkçe "*hoş geldiniz*" demiştir. İkinci defa Atina şehrinin girişinde duran kafiye burada inşa edilmiş olan büyük takım altındaki törene katılmıştır. İki ülke milli marşlarının ardından yirmi bir pare top atışı yapılmış, Atina belediye başkanı Nikolopoulos ile merkez komutanı ve belediye meclis üyeleri Bayar'ı karşılayarak Atina halkı adına "*hoş geldiniz*" demiştir. Nikolopoulos; "*Ekselans, şerefimize bayram yapan Atina şehri sizi selamlar. Ziyaretinizden dolayı ekselansınıza şükranlarını sunar ve hoş geldiniz der*" şeklinde konuşmuştur. Karşılık olarak Bayar, "*Atina şehrinin beni karşılamasından dolayı fevkalade müftehirim*" demiştir. Üzerinde Türkçe

²¹ "C. Bayar'ı Pire'de 100 Bin Kişi Muhteşem Bir Şekilde Karşıladi", *Yeni Asır*, 28 Kasım 1952; "Με Ανυπόκριτον Ενθουσιασμόν Υπεδέχθη ο Ελληνικός Λαός τον Τζελάλ Μπαγιάρ", *Εμπρός*, 28 Νοεμβρίου 1952 ("Me Anipokriton Enthusiasmon İpedehti o Elinikos Laos ton Tzelal Bagiar", *Embros*, 28 Noemvriu 1952).

²² "Atina, Bayar'ı Büyük Tezahüratla Karşıladi", *Cumhuriyet*, 28 Kasım 1952.

²³ "C. Bayar'ı Pire'de 100 Bin Kişi Muhteşem Bir Şekilde Karşıladi", *Yeni Asır*, 28 Kasım 1952.

olarak “*Hoş Geldiniz*” yazan takın altından şehre giren Bayar yerel kıyafetler giymiş genç kızların serptiği gül yaprakları altından geçmiştir. Bu töreni müteakip kabile yeniden yola çıkmış, kabileye refakat eden motosikletli polislerin yerini bu kez atlı süvari müfrezeleri almıştır. Buradan saraya geçilmiş ve bir müddet Yunan Kraliçesi ziyaret edilmiştir. Kral daha sonra Bayar’a Atina’da ikametine tahsis edilen Maksimos Konağı’na kadar refakat etmiştir. Bayar konakta yabancı diplomatları kabul etmiştir.

Bayar’ın ziyareti sebebiyle Devlet Bakanı Sifneos, Atina radyosuna konuşmuştur. Konuşmasında bu ziyaretten duyulan heyecan ve memnuniyetten bahseden bakan devamla; “*Türk-Yunan dostluğu Yunanistan’ın dış siyasetinin temel taşıdır teşkil etmekle kalmamakta, aynı zamanda iki millet için müşterek gaye yolunda yapacakları iş birliğinin temelini teşkil etmektedir*” demiştir.²⁴ Nea Smirni’de kortejin tak altında durduğu ve Nea Smirni belediye başkanının konuşma yaptığı sırada halkın arasından yaşlıca bir adam Türkçe seslenerek Yunan Kralı ve Bayar’a yaklaşmak istemiş ve güvenlik güçleri tarafından durdurulmuştur. Bu kişi kendisini durduranlara; Celal’e yaklaşmasına neden izin vermediklerini sormuş, oysa kendisinin de Umurbeyli olduğunu ve Celal Bayar’la okul arkadaşı olduklarını belirtmiştir.²⁵ Bu olay; yaşlı bir Atinalının hezeyanı olabileceği gibi gerçekten Celal Bayar’ı Bursa’dan tanıyan eski bir arkadaşı ile yeniden buluşma imkânı sağlayabilecek bir olay da olabilirdi. Ama gerçekleştirilememiştir.

Celal Bayar’ın Yunanistan seyahati Yunan basını için ilk gündem maddesidir. Celal Bayar’ın Yunanistan’a gerçekleştirdiği bu tarihî ziyaretten duyulan ümidi ve mutluluğu satırlarına taşıyan Embros, Türkçe “*Hoş Geldiniz*” şeklindeki manşetiyle dikkat çeken yazısında şu satırlara yer vermektedir;

“Bugün Kemal Atatürk ve Eleftherios Venizelos’un kurdukları Türk-Yunan dostluğu açısından tarihî ve çok önemli bir gündür. Kralımızın Türkiye’yi ziyaretinin ardından, Türk Cumhurbaşkanı Celal Bayar iki halk arasında kopmayacak bağları doğrulamak için Yunanistan’a geldi. Yanında Türk milletinin selamlarını tüm hür halklar adına getirdi. Bu ziyaret büyük bir bayram gibi. İki ülke arasındaki ilişki gelişiyor, işte tam

²⁴ “Atina, Bayar’ı Büyük Tezahüratla Karşıladi”, *Cumhuriyet*, 28 Kasım 1952; “C. Bayar’ı Pire’de 100 Bin Kişi Karşıladi”, *Yeni Asır*, 28 Kasım 1952.

²⁵ “Ένας Συμμαθητής του Μπαγιάρ τον Πλησιάζει να του Μιλήσει”, *Εμπρός*, 28 Νοεμβρίου 1952 (“Enas Simathitis tu Bagiar ton Plisiazai na tu Milisi”, *Embros*, 28 Noemvriou 1952).

da bu nedenle Kralımızın Ankara'daki ziyareti tüm hür halklar tarafından ilgiyle izlendi ve olumlu tepkiler aldı.

Türk milletinin lideri, ülkemizde kaldığı müddetçe elbette ki Yunan halkının, ülkesine karşı duygularının en derin şekilde içten olduğuna da inanacaktır. Tüm Yunan halkı bu konuda aynı fikirleri taşımaktadır. Türkiye ile dostluk başarılı bir tarihi birliktelik getirecektir. Bu konuda tüm devlet erkânı da aynı fikirdedir.

Ancak tüm bunların ötesinde, Türkiye ile dostluğumuzun gelişmesini arzulayan halkımızın iradesi vardır. Ve bu irade, bugün Yunanistan'ın bir ucundan diğerine tezahür etmekte ve Türk milletinin liderine sevinç içinde şöyle haykırmaktadır: *Hos Geldiniz!*²⁶

27 Kasım 1952 tarihli Embros gazetesi

Gece Sarayda verilen resmî ziyafette Celal Bayar bir konuşma yapmış ve şunları söylemiştir:

“Haşmetmeap, Kraliçe Hazretleri,

Uzun yıllardan sonra bu sabah dost Yunanistan topraklarına heyecanla ayak bastım. Bu yıllar zarfında Yunan milleti, maruz kaldığı ıstırap ve işkencelerden kurtulmaya ve şerefe ve itibarını bir kat daha artırmaya muvaffak olmuştur. Burada şahsıma gösterilen hüsnü kabulün ve memleketim hakkında yürekten coşkun dostluk tezahürlerinin tesiri altında zatı Haşmetpenahilerine bu asil misafirperverlikten dolayı teşekkürlerimi arz ederim.

²⁶ “Hos Geldiniz”, *Εμπρός*, 27 Νοεμβρίου 1952 (“Hos Geldiniz”, *Embros*, 27 Noemvriu 1952).

Memleketimize yaptığınız son seyahatin parlak hatırası vatandaşlarımızın kalplerinde ve zihinlerinde hala canlıdır. Zatı Haşmetpenahileri nezdinde vatandaşlarımızın samimi hayranlıklarının tercümanı olmak ve Yunan milletine Türk milletinin dostluğunu ve kardeş selamını getirmek benim için büyük şereftir.

Derin bir mana taşıyan bu günde memleketlerimiz, yaklaşımlarının en canlı bir anını yaşamaktadırlar. Müşterek bir ideal etrafında toplanmış olan memleketlerimiz biri hissî, diğeri ahdî, fakat her ikisi yekdiğerinin zarurî mütemmimi ve kuvvet kaynağı iki cepheli bir ittifak içinde birleşmiş bulunmaktadırlar.

Coğrafi durumumuz dolayısıyla memleketlerimiz mevcudiyetlerini ve istiklallerini korumak için birleşmek mecburiyetindedirler. Aramızda en emin ve en kuvvetli bağı teşkil eden ve hakkıyla iftihar edebileceğimiz eserin en sağlam teminatı olan müşterek idealimiz yalnız memleketlerimizin karşılıklı siyasetinin sembolü değil, aynı zamanda bazen çok çetin imtihanlar şeklinde tecelli etmiş müşterek tarihimizin ve dünya hadisatından edinilmiş tecrübelerin de hazırlık semeresidir.

Bugün iftiharla söyleyebiliriz ki bu müşterek ideal, mevcudiyetimizin mana ve sebebini teşkil eder. Bu ideal aynı prensiplere bağlı olanlarla sulh ve ahenk içinde yaşamaktan başka gayeleri olmayan istiklallerine aşık milletlerin idealidir. Bu uzun ve tecrübeli bir çalışmanın müşterek tehlikeler karşısında mukadderat birliği yapmayı bilmiş milletlerimizin olgunluk ve sağduyuları mahsulüdür. Milletlerimiz, bir milletin saadetinin hodbin esaslara dayanamayacağına inanmış bulunmaktadırlar. Bu idealleri muhafaza ve müdafaaya azmetmiş olduğumuz içindir ki birliğimizi ve kuvvetlerimizi iman ile sulh davasının hizmetine vermiş bulunuyoruz.

Haşmetmeap, memleketlerimiz ve milletlerimiz, hayatı ancak bir tek şekil ve şartla yaşamaya değer telakki etmektedirler. O da inkıta kabul etmeyen iştikaka içinde.

Milletlerimiz bunu geçmişte bizzat kendi aralarındaki münasebetlerinde ispat ettikleri gibi son hadiseler esnasında da buna misaller vermişlerdir. Bugün ise en kıymetli telakki ettikleri şereflerini icap eden her yerde müdafaaya her zamandan fazla azmetmiş bulunmaktadırlar.

Haşmetmeap, maziyi düşündükçe, bizi bugünkü münasebetlerimizin mesut şekline ulaştıran bazen müşkülâtle dolu yola bir nazar attıkça, Türk-Yunan yakınlaşmasının tahakkukuna çalışan, Türk-Yunan dostluğunun

büyük mürevviçlerini heyecanla anmaktan kendimi alamıyorum. Bunların isimleri kalplerimizde ve milletlerimizin mesut münasebetleri tarihinde her zaman yaşayacaktır.

Kardeş kavgası diye tavsif edebileceğimiz bir harpten hemen sonra başlayan bu muazzam eserin arz ettiği manzaradan daha muhteşem ve heyecanlı bir şey tasavvur edilebilir mi? O büyük zekaların aşkla giriştikleri mesai, milletlerimizin olgunluğu ve manalı iş birliği sayesinde bu eseri meydana getirmiştir. Bu eser onlarındır. Artık onların müşterek malıdır.

Türk-Yunan iş birliği artık asrın en güzel eserlerinden biri olarak tarihe kaydedilmiş bulunmaktadır. Kendilerini bu dava hizmetine vakfetmiş olanlar için de ideallerinin tahakkukuna bizzat şahit olmak şüphesiz ki büyük bir mazhariyettir. Artık bundan böyle, bizlere ve gelecekteki nesillere iki memleket arasındaki münasebetleri daha fazla inkişaf ettirmek, Türk-Yunan iş birliğini daima kuvvetlendirecek ve milletlerimizin refahını artıracak şekilde iktisadi, kültürel her sahada çalışmak vazifesi terettüp eder.

Bu temiz ve güzel eseri yıkıcı rüzgarlara karşı korumak azmindeyiz ve bu eserin kendi ufuklarımızı aşarak dünyaya yayıldığını bildiğimiz içindir ki, bunu aynı sulh ve adalet idealine bağlı kardeş milletlerin davasına ithaf etmiş bulunuyoruz.”²⁷

Bu konuşmasında Bayar, Atatürk ve Venizelos’un idealleri doğrultusunda olgunlaşan Türkiye-Yunanistan arasındaki ilişkilerin ne denli önemli bir dönüm noktasında olduğunu belirtmiştir. Bu nutkunda Cumhurbaşkanı Bayar’ın yakın geçmişte yaşanan Türk-Yunan savaşından bir “*kardeş kavgası*” olarak bahsetmesi de ilgi çekicidir. Bu açıdan bakıldığında; son dönemde yaşanan yakınlaşma, Türk ve Yunan milletlerinin ortak geçmişi ve o günlerde popüler olan Türk-Yunan dostluk mesajlarının iki komşu ülkeyi oldukça yakınlaştırması, böylece Bayar’ın konuşmasında da yankısını bulmuştur diyebiliriz.

Celal Bayar’ın bu konuşmasına cevaben bir nutuk irat eden Yunan Kralı Paulos da şöyle bir konuşma yapmıştır:

“Ekselansınıza en derin ve kalbî heyecanla hoş geldiniz demek ve milletimin en samimî selamlarını iblâğ etmekle bahtiyarlık hissediyorum.

Kraliçe ve ben, geçen Haziran ayı içinde Türkiye’ye yaptığımız seyahatin tatlı hatırasını kıymetle muhafaza etmekteyiz. Türk milletinin,

²⁷ “Atina, Bayar’ı Büyük Tezahüratla Karşıladi”, *Cumhuriyet*, 28 Kasım 1952; “C. Başkanı Celâl Bayar’ın Dün Geceki Mühim Nutku”, *Yeni Asır*, 28 Kasım 1952.

ekselansınızın ve Türk hükümetinin göstermiş bulunduğu hararetli karşılama kalplerimizde asla silinmeyecek izler bırakmıştır. Türkiye’de samimi dostluk ve muhabbet tezahürleriyle bizleri saran sevgi havası ve bilhassa müşterek ideallerle zenginleşen mütekabil duygular, hayatımızın en mesut ve bahtiyar anlarını teşkil etmiştir. Ekselansınızın burada aramızda bulunuşunuz, bu kıymetli hatıraları kalplerimizde tekrar yaşatmaktadır. Şu dakikada ekselansınıza bütün Yunan milletinin hislerini iblâğ etmekle müftehirim.

Türk ve Yunan milletleri misafirperverlik duyguları ve askerî hasletlerden başka bir de müşterek vasıflar taşıyan iki millettir.

Bugün Türk milletinin babası olan ekselansınız, burada aramızdaki mevcudiyetinizin Yunan milletinde hasıl ettiği muhabbet ve samimiyet duygusunu şahsen müşahade etmektesiniz. Öyle sanıyorum ki insanlık tarihinde Yunanistan ve Türkiye gibi çok sıkı rabıtalarla birbirlerine bağlı iki milleti bulabilmek pek güçtür.

Birliğimiz o kadar kuvvetlidir ki bizler için dahi bunun şümüllü ve hududunu tayin zor olacaktır. Bizler yalnız müşterek menfaatler ve birbirini tamamlayan iktisadî zaruretler yüzünden birleşmiş bulunmuyoruz. Birbirimize çok benzeyen ananevî ve uzun asırların mahsulü müşterek mevcudiyetimizle birleşmiş bulunuyoruz. Bizleri birleştiren amiller yalnız karşılıklı saygı duygusu, müşterek faziletler, bir kahramanın diğer kahramana gösterdiği saygı veya demokratik ideallerdeki benzeyiş değildir. Bizi birleştiren amillerin en başında iki milletimizin hürriyet ve sulh gayelerinin ön safında şeref mevkiinde yer almış bulunmasıdır. Bizi birleştiren, hür insanlığın Türkiye ve Yunanistan’a inanmış ve ona dayanmakta bulunmuş olmasıdır.

Aramızda asırlarca süren ihtilaflara rağmen tarih ve mukadderatın tayin ettiği yolda bizlere milletlerarası bir vazifeden tevdi edilmiş bulunması bugün birleşmemizi tam ve mutlak hale getirmiştir.

İki devlet arasında halli güç bir durum tahakkuk ettiği takdirde, ihtilafa düşen tarafların Türkiye ve Yunanistan’a birer göz atmaları ve kendilerini ayıran sebeplerin ne kadar boş ve manasız olduğunu görmek imkânını bu suretle bulmalarını temenni ederim.”²⁸

²⁸ “Atina, Bayar’ı Büyük Tezahüratla Karşıladi”, *Cumhuriyet*, 28 Kasım 1952; “Cumhurbaşkanı C. Bayar ve Kral Pol’un Dünkü Mühim Nutukları”, *Yeni Asır*, 29 Kasım 1952.

Saraydaki ziyafetten sonra Yunanistan Kralı Paulos tarafından Celal Bayar'a çeşitli hediyeler takdim edilmiştir. Hediyelerin başlıcaları olarak nitelenebilecek som altın vazolar, Atina Müzesi'ndeki M.Ö. 1500 yıl öncesine dayanan ve Lakonya'ya bağlı Vafeio köyündeki bir mezardan çıkarılan asıllarına uygun şekilde yeniden imal edilmişlerdir ve bunlar Miken sanatının şaheseri sayılmaktadırlar. Bu vazolar altın Kraliyet armasını taşıyan kadife bir kutuda takdim edilmiştir. Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy'a yine Antik Yunan sanatına ait bir zümrütle işlenmiş bir muhafaza kutusu, Bayar'ın maiyetindekilere da platin ve elmasla kraliyet arması işli kol düğmeleri hediye edilmiştir.²⁹

Türk-Yunan ilişkilerindeki yakınlaşmanın Yunan toplumundaki tesirini de yakından izleyebildiğimiz bu seyahat, iki ülke halklarının birbirlerine bakışlarının izlediği seyri gözlemlemek açısından da önemlidir. Celal Bayar'ın Yunanistan ziyaretine yönelik olarak Atina halkından kimselerle yapılan röportajlar bu açıdan ilgi çekicidir. Bu duruma örnek teşkil eden bir röportaj; Venedik'te yayınlanmış olan İngilizce "*Çift Kutuplu Dünya*" isimli kitabın önsözünde yer alan bir kısım ile başlamaktadır. "*Anadolu'nun parçalarından tümüyle koparılmanın trajedisi, ister Yunanistan şehirlerinde, ister zengin ovalarda, isterse de Küçük Asya'nın ormanlık dağlarında doğmuş olsun her modern Yunan'ın kalbinde hala ağır bir şekilde sızlamaktadır*".

Kitabın bu görüşüne yine Atatürk ve Venizelos'un Türk-Yunan dostluk ilişkilerinin gelişimi için harcadıkları mesaiyi hatırlatan ve onların rüyalarının bugün gerçek olmakta olduğunu belirten bir karşıt görüş sunan yazıda Anadolu'dan ve özellikle İzmir ve çevresinden Atina'ya göçen muhacirlerin oluşturduğu bir semt olan Nea Smirni'de yaşayan kişilerin görüşlerine yer verilmiştir. "*Yunanlıların Anadolu'ya yönelik duygularının o gün için Türk-Yunan ilişkilerine bakışı değiştirip değiştirmeyeceği*" sorusu yöneltilen kişilerden müstear ad kullanan Bay G. M. "*Kesinlikle hayır. Çünkü günümüz şartları Yunan-Türk bağının daha da sıkılaşmasını gerektiriyor. Ailemin çoğu İzmir'deki olaylarda hayatlarını kaybetmiş olsalar da ben, Türk Cumhurbaşkanı Singru Bulvarı'nda herkesten daha fazla alkışlayacağım*" demektedir. Yaşlı bayan Angeliki Hrisostomu'nun görüşleri ise daha farklı bir noktayı yansıtsa da verdiği

²⁹ "Cumhurbaşkanı C. Bayar ve Kral Pol'un Dünkü Mühim Nutukları", *Yeni Asır*, 29 Kasım 1952; "Οι Διο Λαοί της Ελλάδος και Τουρκίας Πρόμαχοι της Ελευθερίας και Ειρήνης", *Εμπρός*, 28 Νοεμβρίου 1952 ("I Dio Laoi tis Elados ke Turkias Promahi tis Eleftherias ke Irinis", *Embros*, 28 Noemvriou 1952).

mesaj açısından yine de bir dostluk söylemidir. Yaşlı kadın; “*Ben aynısını yapmayacağım. Çünkü ne zaman bir asker yahut bayrak görsem Sakarya’da ölen oğlumu hatırlayacağım. Yine de Türk Cumhurbaşkanı karşılama koşan kalabalığı görmek bana kötü hissettirmiyor. Çünkü biliyorum ki nefret sadece sevgi ile uzaklaşır.*” O günlerde Yuşan üzerinden memleketine dönmüş olan Yunan askeri Kostas P. ise konuşanlar içindeki en genç kişidir ve “*Bence Türk, bir Yunan gibi kardeşimdir*” sözleriyle konuşmasına başlar. “*Komünist düşman kitlelerine karşı Türklerle omuz omuza savaştık. 1821’de büyük büyük babam, büyük büyük babasını; 1922’de babası, babamı öldürmüş olabilir. Bu artık mühim değil. Anladığım ve hissettiğim şey şudur ki; eski düşmanlıklar unutulmuştur ve bugün Ege iki kardeş ülkeyi birleştirmektedir.*”³⁰ şeklinde röportaj vermiş ve o günün havasını iyi bir şekilde sözlerine yansıtmıştır.

Celal Bayar’ın seyahati o günler için Yunanistan’ın tek gündemi haline gelmiştir, demek abartılı olmaz. Sadece gazeteler değil Atina radyosunun da Bayar’ın ziyaretini yakından izlediğini ve konu ile alakalı özel yayınlar yaptığını görmekteyiz. Bu yayınlardan ortaya çıkan ortak görüş ise Türk-Yunan dostluğunun sadece iki devlet arasındaki siyasî ilişkilerle sınırlı tutulmaması gerektiğidir. Bu yakınlaşma sadece resmî makamların değil, Türk ve Yunan milletlerinin de en samimî ve gönülden bir arzusudur.³¹

Bu seyahatte maceracıları da haber aralarında okuruz. Bayar’ı bu yolculuğunda Atina’da karşılamak isteyen Ahmet Duran ve Teodorides isimli iki Türk vatandaşı yirmi günlük bisiklet yolculuğunun ardından Atina’ya varmış ve Bayar’ı karşılayanlar arasında yerlerini almışlardır.³²

Bayar Atina’daki ilk resmî ziyaretlerine Kral Paulos eşliğinde Atina Belediyesi’ne giderek başlamıştır. Burada bir tören düzenlenmiş ve Celal Bayar’a “*Atina Şehri Fahri Hemşerilik*” unvanı verilmiştir.³³ Burada bir teşekkür konuşması yapan Bayar: “*Sayın Belediye Başkanı, dünden beri*

³⁰ “Για Μένα Ο Τούρκος Είναι Ένας Άδελφος”, *Εμπρός*, 27 Νοεμβρίου 1952 (“*Gia Mena O Turkos İne Enas Adelfos*”, *Embros*, 27 Noemvriu 1952).

³¹ “Η Ελληνο-Τουρκική Φιλία Αποτελεί Ολόψυχον Πόθον και Πίστιν των Δυο Λαών”, *Εμπρός*, 28 Νοεμβρίου 1952 (“*İ Eline-Turkiki Filia Apoteli Olopsihon Pothon ke Pistin ton Dio Laon*”, *Embros*, 28 Noemvriu 1952).

³² “Cumhurbaşkanı C. Bayar ve Kral Pol’un Dünkü Mühim Nutukları”, *Yeni Asır*, 29 Kasım 1952.

³³ “Celal Bayar’ın Atina’da Dün Yaptığı Ziyaretler”, *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1952; “Αι Προσπάθειαι του Ελ. Βενιζέλου και του Κεμάλ Εκαρποφόρησαν”, *Εμπρός*, 29 Νοεμβρίου 1952 (“*E Prospatheai tu El. Venizelu ke tu Kemal Ekarpoforisan*”, *Embros*, 29 Noemvriu 1952).

Atina halkı ve belediyesi tarafından bana karşı gösterilen ve memleketlerimiz arasındaki sarsılmaz dostluğun parlak bir nişanesi olan samimî ve dostane hüsnü kabulün unutulmaz tesiri altındayım. Güzel memleketinize, tarihi şehrinize yaptığım bu ziyareti kalbimde ve hafızamda çok aziz bir hatıra olarak muhafaza edeceğim. Atinalılar felaketli günlerinde yüksek medeni meziyetlerine ve ecdatlarına layık yeni birçok vatanperverlik menkıbeleri ilave etmeyi bilmişlerdir. Atina şehrinin gösterdiği tezahürün manasını müdrikim. Belediye Meclisi kararıyla bana tevcih ettiğiniz Atina şehri hemşeriliğini büyük bir memnuniyet ve iftiharla kabul ediyorum. Sayın Belediye Başkanı, size şahsen teşekkürlerimi sunar, Atina halkına beni çok mütehassis eden hareketlerinden dolayı minnettarlığımın iblağını rica ederim” demiştir.³⁴

Cumhurbaşkanı Bayar, belediye binasındaki bu törenin ardından Atina’da Meclis’in önünde bulunan Meçhul Asker Anıtı’na çelenk koymuştur. Özellikle Meçhul Asker Anıtı’na çelenk koyma merasimi Atina halkının büyük ilgisine ve sevgi gösterilerine sahne olmuştur.³⁵ Saat 13:30’da ise sarayda Kral ve Kraliçe ile yemek yenmiştir.³⁶

Bayar öğleden sonra Atina’daki Türk Büyükelçiliği’ne giderek Atina’da yaşayan Türk vatandaşlarını kabul etmiş ve Türk-Yunan Dostluk Cemiyeti başkanı ve üyeleriyle görüşmüştür. Cemiyetin başkanı Doktor Orfanides’in iki ülke arasındaki dostluğun önemine değindiği sözlerine karşılık olarak Cumhurbaşkanı Bayar şunları söylemiştir:

“Majeste Yunan Kralına cevaben dün akşam verdiğim nutukta da söylediğim gibi iki memleket arasındaki dostluk, hürriyet ve istiklal aşığı olan iki milletimizin maksat ve gayelerine tamamen uymaktadır. Her iki milletimiz el ele vererek maksat ve gayelerini müdafaa edecekler ve sulh ile selameti sağlayacaklardır. Türk-Yunan dostluğunun bu memleketteki temsilcileri olan sizleri bir defa daha selamlamakla bahtiyarım. Buradan aldığım tatlı intibaları memleketime nakledeceğimden emin olabilirsiniz” demiştir.³⁷

Atina’daki temaslarda her ne kadar tüm dikkat Cumhurbaşkanı Bayar’ın üzerinde olsa da seyahati takip etmek için Türkiye’den gelen

³⁴ “Celal Bayar’ın Atina’da Dün Yaptığı Ziyaretler”, *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1952; “Cumhurbaşkanı C. Bayar ve Kral Pol’un Dünkü Mühim Nutukları”, *Yeni Asır*, 29 Kasım 1952.

³⁵ “Celal Bayar’ın Atina’da Dün Yaptığı Ziyaretler”, *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1952.

³⁶ “Cumhurbaşkanı C. Bayar ve Kral Pol’un Dünkü Mühim Nutukları”, *Yeni Asır*, 29 Kasım 1952.

³⁷ “Celal Bayar’ın Atina’da Dün Yaptığı Ziyaretler”, *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1952.

gazeteciler de Yunan misafirperverliğinin şahidi olmuşlardır. Yunan Gazeteciler Birliği'nin Türkiye'den gelen meslektaşları şerefine düzenlemiş olduğu yemekte atmosfer, o günün genel yapısına uygun bir şekilde oldukça samimî ve arkadaşçadır.³⁸

Bir sonraki gün ise Selanik'e geçiş hazırlıkları başlamıştır. Atina'dan Selanik'e yolculuk için kendisine "Helli" kruvazörü tahsis edilen Celal Bayar'a, Yunanistan Kralı Paulos da Selanik ve Batı Trakya gezisinde eşlik edecektir.

Bayar'ın, Atina'daki son gününde tarihî Korint kentinde bir gezinti yapmış ve orada Yunan donanmasının Salamin Körfezi'ndeki gösterilerinde hazır bulunulmuştur. Atina'da ve Pire'de olduğu gibi burada da Cumhurbaşkanı Bayar için halkın coşkulu bir karşılaması vardır.³⁹

Kraliçe Frederika, Kral Paulos, Prens George, Celal Bayar, Nilüfer Gürsoy ve Ahmet İhsan Gürsoy (Fotoğraf: Celal Bayar Arşivi, Perakende Fotoğraflar Kutusu)

³⁸ "Türk-Yunan Dostluğunun Canlı ve Samimî Tezahürleri", *Yeni Asır*, 29 Kasım 1952.

³⁹ "Bayar Bugün Selanik'e Gidiyor", *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1952; "Cumhurbaşkanımız ve Majesteler Tarihî Korent'i Ziyaret Etiler", *Yeni Asır*, 30 Kasım 1952.

Bayar, Korint'ten döndükten sonra Venizelos ve Plastiras'ın da aralarında olduğu siyasi parti liderleri ile görüşmüştür. Bu görüşmede parti liderleri, Bayar'ın Yunanistan gezisinin Türk-Yunan dostluğu için önemli bir yapı taşı olduğunu ve Türk-Yunan dostluğu politikasında bütün partilerin mutabakat halinde bulunduğunu belirtmişlerdir. Bu ziyarette sıkça dile gelen “*Türk-Yunan Birliği*” ifadesinin iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin gelişeceğine yönelik bir delil sayıldığını söylemek mümkündür.⁴⁰

Ankara Radyosundan Şerif Arzık Atina Radyosunda bir yayın yapmıştır. Bu yayında Başbakan Papagos ile Türk-Yunan dostluğuna yönelik yaptığı söyleşiyi anlatmıştır. Buna göre Mareşal Papagos özetle şunları söylemiştir:

“Bu asrın en büyük şahsiyeti olan Atatürk, tanıdığım insanlar içerisinde kendisine en bağlı bulunduğum kimsedir. Eleftherios Venizelos’la beraber bina ettikleri Türk-Yunan dostluğu hakkında Atatürk ‘bu bir aşk izdivacıdır’ derdi. Tarihin seyrini değiştirmiş olan bu dostluk aynı zamanda bir akıl ve mantık izdivacıdır da. Sadece iki memleket çapında değil, fakat dünya politikası bakımından da aynı menfaatlere ve aynı gayelere sahibiz. Memleketlerimizin yüksek menfaatleri birbirlerinin mütemmimidirler. Size iki memleket arasındaki dostluğa hizmet etmek bakımından benim kadar büyük bir arzu besleyen pek az kimsenin mevcut olduğunu söyleyebilirim. İki memleket arasındaki dostluğun daha da artırılmasına kıymetli ve yeni bir merhale teşkil eden cumhurbaşkanınız Celal Bayar’ın bu ziyaretini yeni teşekkür etmiş bulunan hükümetimizi, milletler arası siyaset mevzuunda hayırlı bir alametin tezahürü addetmekteyim. Hükümet olarak sizlerin de müşahede ettiğiniz gibi Yunan halkının büyük sevincine ortak olmaktayız.”⁴¹

Başbakan Mareşal Papagos’un bu demeci çerçevesinde Yunan basınına göz attığımızda, konu Başbakanın Türk-Yunan dostluğuna olan samimi inancı çerçevesinde yorumlanmıştır.⁴²

Bayar Atina’daki son gecesinde Türkiye Büyükelçiliği’nde Kral ve Kraliçeye yemek vermiştir. Yemeğe Başbakan Mareşal Papagos ve

⁴⁰ “Türk-Yunan Birliğine Doğru”, *Yeni Asır*, 30 Kasım 1952.

⁴¹ “Mrşl. Papagos Atatürk’ten Bahsediyor”, *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1952; “Atatürk’ü Öven Yunan Başbakanı”, *Yeni Asır*, 30 Kasım 1952.

⁴² “Ο Στρατάρχης Παπάγος Πιστεύει εις την Φιλίαν Ελλάδος και Τουρκίας”, *Εμπρός*, 30 Νοεμβρίου 1952 (“Ο Stratarchis Papagos Pistevi is tin Filian Elados ke Turkias”, *Embros*, 30 Noemvri 1952).

Dışişleri Bakanı Stefanopulos da katılmıştır. Yemekten sonra Bayar ve Mareşal bir süre sohbet etmişlerdir. Sohbetin, iki ülke ilişkilerinin geleceği için ne gibi adımların izlenebileceği ve Ege Denizi'nin artık iki dost ülkeyi birleştiren bir köprü vazifesi gördüğü üzerinedir.⁴³ Bu ziyafeti Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Cemal Taray'ın Grande Britain otelindeki kabul töreni takip etmiştir.⁴⁴

Mustafa Kemal Atatürk'le şahsen tanışmış olan ve Atatürk ile Venizelos'un Türk-Yunan dostluğuna yönelik çabalarına zamanında şahit olan dönemin Yunanistan Başbakanı Mareşal Papagos, Bayar'ın bu ziyaretini iki ülkenin gelecekteki dostluğu için büyük bir adım olarak görmektedir. Türk gazetecilerini Başbakanlıkta kabul eden Mareşal Papagos bu meyanda bir konuşma yapmıştır.

“Yunan hükümetinin başkanı sıfatıyla dost Türk milletinin basın temsilcilerini selamlamakla büyük bir bahtiyarlık duyuyorum. O kadar bahtiyarım ki, iki memleket matbuatı, iki memleket arasındaki dostluk bağlarının daha da kuvvetlenmesine yardım edecektir. Buna eminim.

Son günlerde Sayın Celal Bayar'a yapılan samimi hüsnü kabulden, Yunan milletinin Türk-Yunan dostluğuna ne kadar bağlı olduğunu herhalde sizler de görmüş olacaksınız. Bilhassa gençlik ve okul öğrencileri, eşsiz bir şevk ve neşe ile Sayın Cumhurbaşkanını selamlamışlardır.

Bu da yeni neslin daha küçük yaşlarından itibaren Türk-Yunan dostluğunun önemini pek iyi takdir ettiklerini göstermektedir. Türk gençlerinin Yunanistan'ı ve Yunan gençlerinin Türkiye'yi sık sık ziyaretiyle bu dostluğu daha da kuvvetlendirmek fırsatını bulacağı, temellerini iki büyük insan olan Atatürk ile Venizelos'un atmış oldukları Türk-Yunan dostluğunun önemini Türkiye'de olduğu gibi Yunanistan'da da takdir etmeyen kimse yoktur. Bilhassa beşeriyetin sıkı bir buhran yaşadığı bu devirde Türk-Yunan münasebetlerinin sıklaştırılması, diğer milletler için bir örnek teşkil eder. Bilhassa askerî, iktisadî ve siyasî sahalarda sıkı bir iş birliği, Balkanlarda sulhun teessüsü için en kuvvetli bir garantidir.

Yugoslavya'nın da teşriki mesaisi Balkanlarda barışın teminine çok büyük bir medar olacaktır. Çok şükür, gerek bizim, gerekse Türkiye'nin Yugoslavya ile münasebetleri günden güne daha da sıklaşmaktadır. Askerî

⁴³ Aynı haber.

⁴⁴ “Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Dün Atina'dan Selanik'e Hareket Etti”, *Yeni Asır*, 1 Aralık 1952.

sahada Türkiye ile Yunanistan arasında sıkı bir iş birliği, yenilmez bir kuvvet teşkil edecek ve Balkanlarda sureti katiyede sulhu sağlayacaktır.

El ele, kalp kalbe beraberce yürürsek, bundan her iki milletimiz için iyilik ve menfaat gelecektir.

Türkiye'nin bugünkü Cumhurbaşkanı'nı 1937 senesinde tanımak şerefiyle mübahi olmuşum. Böyle mümtaz ve seçkin bir şahsiyet, Türk devletinin başında bulunmakla Türkiye, mesut ve bahtiyardır.

Üç gün evvel Sayın Celal Bayar'la görüştüğüm zaman, tekrar beni Ankara'da görmekle memnun olacağını söylemiş ve beni Ankara'ya davet etmiştir. Tekrar Ankara'ya giderek evvelce Genelkurmay Başkanı sıfatıyla tanımış olduğum mümtaz devlet adamları ve askerî şahsiyetleri yeniden görmekle çok bahtiyar olacağım. Bilhassa Türkiye'nin her sahada kaydetmiş olduğu büyük terakkileri görmek benim için büyük bir bahtiyarlık olacaktır.”⁴⁵

Bayar Atina'dan ayrılırken, Atina Belediye Başkanı'na imzasını taşıyan bir altın tabaka ve şehrin fakir halkı için 1.800 dolarlık bir çek vermiştir. Atina'da yaşayan bir muhacir kadın da üzerinde Bayar'ın resmi işlenmiş olan güzel bir halıyı Bayar'a takdim etmiştir.⁴⁶ Niğde'den gelen muhacirler de Bayar'ı yolda Anadolu kıyafetleri içinde karşılamışlar ve Türkçe şarkılar ile İzmir Marşı'nı söylemişlerdir, Cumhurbaşkanı Bayar'ın burada oldukça uygulandığı gazete satırlarına yansımaktadır.⁴⁷

4. Selanik ve Batı Trakya'da

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan seyahatinin ikinci kısmını Selanik ve Batı Trakya oluşturmuştur. Yunan Deniz Kuvvetleri'ne bağlı “Helli” kruvazörü ile yola çıkan Bayar'a yine “Demirhisar” ve “Sultanhisar” kruvazörleri ile bu defa “Doksa” ve “Niki” muhripleri refakat etmişlerdir. Selanik şehri de tıpkı Atina gibi misafirlerini karşılamak için muazzam bir hazırlık yapmıştır.⁴⁸ Yine her yer Türk ve Yunan bayrakları, taklar ve ışıkla doludur, kent halkı müthiş bir coşku içerisinde.

Burada belirtilmesi gereken bir husus ise gerek Türk gerekse Yunan basınının, Celal Bayar'ın Yunanistan seyahatindeki bu evrede, Atina'daki neşriyatın gerisinde kaldıklarıdır. Halk tarafından Cumhurbaşkanı Bayar ve Kral Paulos, özellikle Gümölcine başta olmak

⁴⁵ “Papagos Ankara'ya Geliyor”, *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1952.

⁴⁶ “Selanik, Bayar'ı Tezahüratla Karşıladi”, *Yeni Asır*, 2 Aralık 1952.

⁴⁷ “Bayar Bugün Selanik'e Gidiyor”, *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1952.

⁴⁸ “Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Dün Atina'dan Selanik'e Hareket Etti”, *Yeni Asır*, 1 Aralık 1952.

üzere Kavala, Selanik ve İskeçe’de müthiş bir coşku ile karşılanmışlarsa da basın ilgisinin başka yönlere kaydığını söylemek mümkündür. Atina’daki tafsilatlı haberler yerlerini daha konsantre haberlere bırakmıştır.

Selanik’te Beyazkule meydanında karaya çıkan ve yirmi bir pare top atışı ile selamlanan Celal Bayar’ı Kuzey Yunanistan Genel Valisi Stratos, Selanik Valisi ve Kolordu Komutanı başta olmak üzere devlet erkanı karşılamıştır.⁴⁹ Celal Bayar ve Kral Paulos resmî karşılama töreninin ardından otomobillerle Selanik garnizonunu teftiş için Sedes’e geçmiştir. Burada askerî törenler izlenmiş ve kıtalar teftiş edilmiştir. Bu geçit törenine katılan uçaklar havada iki ülkenin baş harflerini simgeleyen T ve E şeklindeki formasyonları ile uçmuşlardır. Geçit resminin ardından yeniden şehre dönen Bayar ve Kral öğle yemeğini ordunun misafiri olarak Askeri Akademi’de yemişlerdir.⁵⁰

Bu yemeğin ardından Bayar önce Atatürk’ün doğduğu evi ziyaret etmiştir. Büyük bir heyecan içinde olduğu gözlenen Bayar eve girerken; *“Atatürk masasında daima bu evin resmini bulundururdu. Şimdi o anı yaşıyor gibiyim. Evi layık olduğu şekilde döşeyeceğiz. Konsolosa söyledim. İlk şeklinde nasıl döşenmişse tahkik edip bize bildirecek. Hiçbir maddî fedakarlıktan kaçınmayarak evi eski varlığıyla yaşatacağız. Bizim için bu bir borçtur”* açıklamasını yapmıştır. Evin önündeki ağaçlardan birinin de kuruyup kesilmesinden üzüntü duyan Bayar *“Eğer kabilsen aynı ağaçtan bir tanesi eski yerine dikilsin. Çünkü Atatürk’ün daima tahassürle yad ettiği kendi evinin ön dekorunu böyle bir ağaç süslüyordu,”*⁵¹ diyerek yıllarca süren bir teşrik-i mesainin aziz hatırasını yad etmiştir.

Bayar, Atatürk evi ziyareti sonrası akşam Kral ve Kraliçe ile birlikte Umumi Vali Stratos tarafından verilen ziyafete katılmış, gece geç vakit yine Yunanistan Kralı Paulos’la birlikte Kavala’ya hareket etmiştir. Filo sabah 9.00’da Kavala’ya varmıştır. Resmî karşılama töreni ve şeref kıtasını teftişin ardından burada fazla kalınmayarak İskeçe’ye yolculuk yapılmıştır. Bu arada seyahatteki samimiyeti göstermesi açısından Celal Bayar ve Yunanistan Kralı’nın İskeçe’ye gittikleri arabanın bizzat Kral Paulos tarafından kullanıldığını belirtmek gerekir. Kavala’dan İskeçe’ye

⁴⁹ “Selanik, Bayar’ı Tezahüratla Karşıladi”, *Yeni Asır*, 2 Aralık 1952; “Ο κ. Μπαγιάρ εις την Θεσσαλονίκην”, *Εμπρός*, 2 Δεκέμβριου 1952 (“Ο κ. Bagiar is tin Thesalonikin”, *Embros*, 2 Dekemvriou 1952).

⁵⁰ “Selanik, Bayar’ı Tezahüratla Karşıladi”, *Yeni Asır*, 2 Aralık 1952.

⁵¹ “Celal Bayar Selanik’te Ata’nın Doğduğu Evde”, *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1952.

giden yoldaki bütün köylerde de insanlar sevgi gösterilerinde bulunmuşlardır. Araçlar İskeçe'ye gelene kadar köylerde on beş kez durulmak zorunda kalmıştır. Cumhurbaşkanı Bayar, İskeçe'ye vardktan sonra belediye binasında Türk cemaat temsilcileri ile görüşmüş daha sonra balkondan halkı selamlayarak dakikalarca süren bir tezahüratla karşılanmıştır.⁵²

Celal Bayar ve beraberindekiler Atatürk'ün Evinde
(Yeni Asır, 4 Aralık 1952)

İskeçe'deki bu törenin ardından Gümülcine yolculuğuna başlanmıştır. Bayar ve Kral Gümülcine'de çok büyük bir insan seli tarafından karşılanmışlardır. Batı Trakya Türk nüfusunun oldukça yoğun olduğu bu şehirdeki ilgilinin esas odak noktasını Bayar'ın oluşturduğu muhakkaktır. Kendilerine yurt olarak bildikleri Türkiye'nin en yüksek kademesindeki kişinin kentlerine gelişi kadın-erkek, genç-yaşlı tüm Gümülcine sakini Türklerin değişik bir hissiyat ile buradaki programa katılmış oldukları söylenebilir. Celal Bayar'ın adını taşıyan ve açılışını da yine kendisinin yapacağı liseye kadar bu insan kalabalığı içinde yürünmüştür. Cumhurbaşkanı Bayar'ın okul için hediye olarak getirtmiş

⁵² "Kavala'da C. Bayar'a Yapılan Tezahürat", *Yeni Asır*, 4 Aralık 1952.

olduğu laboratuvar malzemesi ile kimyasal maddelerin bulunduğu sandıklar tören sonunda teslim edilmiştir.⁵³

Celal Bayar Lisesi'nin açılış merasimi nedeniyle Kral Paulos'un Fahri Yaveri ve Kraliyet Yardım Kurumu Başkanı Amiral İoanni bir konuşma yapmıştır, konuşmasında:

*"Haşmetmeap, Kraliçe hazretleri ve ekselans, Celal Bayar Lisesi'nin kuruluşu, majestelerinin en büyük eserlerinden biridir. Celal Bayar Lisesi'nin kuruluşu, ekselansınıza ve dost Türk milletine yapılan bir nezaket jesti olmayıp, en samimi ve içten gelen dostluk bağlarından ilham alan ve iki milletimiz arasında mevcut olan derin anlayış ve birliğin verdiği meyvedir. Kraliyet Yardım Kuruluşu, Celal Bayar Lisesi'nin inşası şerefının kendisine bahşedilmiş olmasından sonsuz bir sevinç duymaktadır. Bu irfan merkezi ilelebet Türk-Yunan dostluğunu temsil edecektir. Kraliyet Yardım Kurulu Başkanı sıfatıyla ekselansınızdan liseyi açmak üzere kurdeleyi kesmesini rica ederim."*⁵⁴ diyerek seremoniyi başlatmıştır.

Müteakiben Yunan Milli Eğitim Bakanı:

*"Ekselans, Haşmetmeap ve Kraliçe Hazretleri, Majeste Yunan Kralı Hükümeti, asil Türk milletinin Cumhurbaşkanının Yunanistan'ı ziyaretiyle bizlere bahşettiği şereften sonsuz bir sevinç duymaktadır. Celal Bayar Lisesi'nin kuruluşu, bizim de kardeşlerimiz sayılan ve bizim için iki milleti birleştiren dostluk bağlarını temsil eden kardeşlerimizin kültür seviyelerinin yükselmesine yardım edecektir. Ekselans, büyük milli şeflerimiz tarafından ihdas edilen sıkı ve çözülmeyen dostluğu hepimize hatırlatması için bu lise sizin isminizi taşımaktadır. Ekselans sizi temin ederim ki, Türk milletine karşı sonsuz ve derin bir sevgi beslemekteyiz. Türk ve Yunan milleti insanlık ideali bayrağı altında birleşmiştir. Bu bayrağı müdafaa etmeye her an hazırız ve hazır olacağız. Türk ve Yunan milletini hiçbir kuvvet birbirinden ayırmaya muvaffak olamayacaktır. Yaşasın Türkiye, yaşasın dost Türkiye Cumhurbaşkanı!"*⁵⁵ şeklindeki konuşmasıyla bu eğitim kurumunun iki ülke dostluğunun bir nişanesi olduğu üzerinde durmuştur.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar da yapılan konuşmalara şöyle cevap vererek kurdeleyi kesmiştir:

⁵³ Aynı haber.

⁵⁴ "Bayar'ın Yunanistan Seyahatinden İntibalar", *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1952; "Kavala'da C. Bayar'a Yapılan Tezahürat", *Yeni Asır*, 4 Aralık 1952.

⁵⁵ "Bayar'ın Yunanistan Seyahatinden İntibalar", *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1952; "Kavala'da C. Bayar'a Yapılan Tezahürat", *Yeni Asır*, 4 Aralık 1952.

*“Haşmetmeap, Kraliçe hazretleri, Milletlerimiz arasındaki dostluk uğrunda sarfedilen bu asil gayretlere cidden müteşekkirim.”*⁵⁶

Celal Bayar, kendi ismini taşıyan lisenin açılış töreninden sonra, bölgedeki eğitime destek olmak için bölge okullarına elli milyon drahmilik bir yardımda da bulunmuştur.⁵⁷

Gümölcine’deki coşkulu törenin ardından Kavala’ya dönen Cumhurbaşkanı Bayar Savarona’ya binip Türkiye’ye dönüş yolculuğu başlıyor. Savarona’ya Yunan kara suları sınırına kadar yine savaş gemileri refakat etmiştir.⁵⁸

Bu arada Selanik’e dönüldüğünde, Yunanistan Gazeteciler Birliği’nin Türk gazetecileri için yine bir program düzenlediği görülür. Burada Yunan Gazeteciler Birliği Başkanı İoannidis Türkçe bir demec vermiştir. Konuşmasında *“Makedonya ve Batı Trakya umumi efkarını temsil etmekte olan gazeteciler cemiyetine bugün güzel bir fırsat verilmiştir. Bu, dost ve müttefik Türkiye umumi efkarının temsilcilerini burada kabul etmek şerefidir. Hadiseleri çok yakından takip etmekte olan bizler, bu dostluğun vücut bulmasına hizmet etmekle iftihar ederiz. Türk-Yunan dostluğunu diplomasi sahasından çıkararak iki milletin hayati davası haline getirdik. Bu dostluk artık resmîyetten çıkmış ve iki milletin içten gelen bir arzusu olmuştur”* diyen Başkana, Akşam gazetesinden Hilali Siman da Yunanca bir nutukla mukabele etmiştir.⁵⁹

5. Türkiye’ye Dönüş

Savarona yatı İstanbul’da Dolmabahçe önlerinde top atışı ile karşılanmış, Cumhurbaşkanı Bayar, Galata rıhtımında karaya çıkmıştır. Bununla birlikte resmî karşılama töreni Dolmabahçe’de tertip edildiğinden otomobille buraya geçmiştir. Refik Koraltan, Adnan Menderes ve devlet erkanı Bayar’ı karşılayanlar arasındadır. Bayar’ın karşılanması da tıpkı Yunanistan’da olduğu gibi halkın çok yoğun ve coşkulu katılımı ile gerçekleşmiştir.⁶⁰

⁵⁶ “Bayar’ın Yunanistan Seyahatinden İntibalar”, *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1952; “Kavala’da C. Bayar’a Yapılan Tezahürat”, *Yeni Asır*, 4 Aralık 1952.

⁵⁷ “Ο κ. Μπαγιάρ Διέθεσε 50 Εκατ. δια τα Σχολεία της Ροδόπης”, *Εμπρός*, 4 Δεκέμβριου 1952 (“Ο κ. Bagiar Diethese 50 ekat. Dia ta Sholia tis Rodopis”, *Embros*, 4 Dekemvriu 1952).

⁵⁸ “C. Bayar Bugün 16da İstanbul’da Olacak”, *Yeni Asır*, 3 Aralık 1952.

⁵⁹ Aynı haber.

⁶⁰ “Cumhur Başkanı Dün Yunanistan’dan Döndü”, *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1952; “Celal Bayar İstanbul’da Tezahüratla Karşılandı”, *Yeni Asır*, 4 Aralık 1952.

Cumhurbaşkanı Bayar, dönüş için harekete geçerken Savarona'dan Yunan Kralı Paulos'a bir veda mesajı göndermiştir: *"Güzel memleketinizin sahillerinden uzaklaşırken zatialilerinin bana göstermiş oldukları nazik ve muhteşem misafirperverlikten ve kraliyet hükümetinin şahsıma karşı izhar etmiş olduğu sayısız teveccühlerden duyduğum heyecan ve minnettarlık hislerimi kabul buyurmalarını Majestenizden istirham ederim.*

Unutulmaz hatırasını daima muhafaza edeceğim ikametim sırasında Elen milletinin şahsında Türk milletine o derece içten gelen ve o nispette asilâne bir surette izhar ettiği dostane tezahürat, memleketlerimizi ve milletlerimizi birbirine bağlayan çözülmaz rabitaların en belîğ sembolüdür.

*Majeste Kraliçeye en derin hürmetlerimi lütfen iblağ ve Elen milletiyle Majestelerinize en dostane ve hararetle temennilerimi kabul buyrulmalarını Majestenizden rica ederim."*⁶¹ şeklindeki bu mesaja Kral Paulos cevap olarak Helli kruvazöründen;

"Sayın Cumhurbaşkanı, Aramızda geçirmiş olduğunuz günlere, sadece kraliçe ile benim için değil, aynı zamanda bütün Elen milleti için de derin bir sevinç vesilesi olmuştur. Bu heyecanlı ve içten gelen tezahürat her şeyden önce Ekselansınızın şahsındaki şaşaalı ifadeye olduğu gibi, aynı zamanda müşterek mukadderat şuurunun ifadesi olan canlı dostluk sembolüne de hitap eylemiştir.

*Güzel telgrafınız kraliçeyi ve beni fevkalade mütehassis etmiştir. Telgrafınızın ifade ettiği bütün hisleri bütün kalbimizle paylaştığımıza inanmanızı rica eder, dost ve müttefik Türk milletinin saadetiyle zatialinizin ve Bayan Celal Bayar'ın saadetleri için en hararetle temennilerimizi arz eyleriz"*⁶² demiştir.

Yunan kamuoyu bu ziyaretten oldukça memnun kalmıştır ve Yunan basınına göre misafirleri Celal Bayar da kendisine gösterilen dostane ilgi ve alakadan oldukça memnun bir şekilde Türkiye'ye dönmektedir. Celal Bayar'ın Yunanistan'da gördüğü ilgi ve alakaya binaen verdiği demecini satırlarına taşıyan bir habere göre; Yunanistan'da Bayar'a gösterilen ilgi ve alaka iki dost ve müttefik ülke arasındaki sarsılmaz bağların bir sembolü olarak görülmelidir.⁶³

⁶¹ "Cumhur Başkanının Yunan Kralına Mesajı", *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1952; "Türk-Yunan Dostluğu", *Yeni Asır*, 5 Aralık 1952.

⁶² "Cumhur Başkanının Yunan Kralına Mesajı", *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1952; "Türk-Yunan Dostluğu", *Yeni Asır*, 5 Aralık 1952.

⁶³ "Ο κ. Μπαγιάρ Χαρακτηρίζει τας Εκδηλώσεις ως Σύμβολον των Αδιάρρηκτων Δεσμών",

İki ülke arasındaki dostluk havası gazete satırlarında kendisini hissettirmeye devam etmiştir. Yeni Asır'ın başyazarı Behzat Bilgin, Bayar'ın gezisini değerlendirdiği yazısında, Yunan Başbakanı Mareşal Papagos'a atıfta bulunarak, ona Atatürk'ün söylediği bir sözü Bayar'a gösterilen coşkun sevgi münasebetiyle hatırlatmaktadır. Buna göre "*Türk-Yunan dostluğu bir menfaat izdivacı değil, bir aşk izdivacıdır*". Bu sözle iki ülke dostluğunun hükümetlerle beraber, hatta onlardan ziyade iki milletin karşılıklı hissiyatına dayandığını ifade etmektedir. Yine Mareşal Papagos'un Yunanistan'a giden Türk gazetecilerine verdiği demece göre; Türkiye ve Yunanistan arasında her sahada, fakat bilhassa askerî ve siyasi sahada sıkı bir iş birliği Balkanlarda barışın temini için en kuvvetli garantidir. Bu ittifaktan beklenen en büyük nimet de hiç şüphesiz budur.⁶⁴ Bilgin, diğer taraftan, aynı günlerde Katimerini gazetesinde Türk-Yunan ilişkilerinden bahsedilen bir yazıda Kıbrıs'ın geleceğinin sadece Yunanistan ve İngiltere'yi alakadar eden bir mesele şeklinde anlatılmasını eleştirmekte ve bu tip haberlerin iki ülke arasındaki havayı bozacak cinsten olduğunu belirtmektedir.⁶⁵

Seyahati değerlendiren bir başka Türk gazeteci Cumhuriyet yazarı Faruk Fenik ise yine Atatürk'ün "*aşk izdivacı*" söylemine atfen Bayar'ın ziyaretini ve Yunanistan'ın gösterdiği coşkun karşılamaı "*bana öyle geliyor ki iki aşık ancak bu seyahatle birbirlerine kavuşabildiler*" diyerek biraz da romantik bir tarzda açıklamıştır.⁶⁶

Bayar'ın ziyaretinin yankısı sonraki günlerde de sürmüştür. Türk-Yunan Birliği Başkanı ve eski Sağlık Bakanı Dr. Apostolos Orfanidis, Anadolu Ajansı'na gönderdiği "*Türk-Yunan birliğinin sembolü Celal Bayar'dır*" adını taşıyan makalesi öne çıkmaktadır. Orfanidis'in makalesine göre Celal Bayar ve beraberindekilere gösterilen hararetli tezahürat yabancı bir devlet adamına karşı Atina'da ilk defa olarak görülmüştür. Bu coşkun ve candan tezahürat herhangi bir tesir olmadan Yunan halkının samimi duygularını göstermektedir. Bu tezahüratta, Türkiye'de doğup büyümüş, sonra Yunanistan'a göçmüş olanların ayrıca önemli payı olmuştur. Orfanidis'e göre asırlarca birlikte yaşamış olan Türk ve Yunan milletleri bugün yine aynı yol üzerinde buluşmuş ve ortak

Εμπρός, 4 Δεκέμβριου 1952 ("O k. Bagiar Haraktirizi tas Ekdilosis os Simvolon ton Adiarikton Desmon", *Embros*, 4 Dekemvriu 1952).

⁶⁴ Behzat Bilgin, "Türk-Yunan Dostluğu ve Aşk İzdivacı", *Yeni Asır*, 4 Aralık 1952.

⁶⁵ Aynı yazı.

⁶⁶ Faruk Fenik, "Bayar'ın Yunanistan Seyahatinden İntibalar", *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1952.

bir hedefe doğru birlikte yürümeye başlamıştır.⁶⁷

Celal Bayar, Türkiye'ye döndükten sonra, Yunanistan'daki seyahati sırasında görevi başında olan polis memurlarının ailelerine yardım olmak üzere emniyet müdürü vasıtasıyla altı milyon drahmilik bir bağışta bulunmuştur.⁶⁸

6. Gümülcine Celal Bayar Lisesi

Türk-Yunan ilişkilerinin oldukça olumlu bir yolda ve dostça bir havada sürdüğü bu dönemde Batı Trakya Türk azınlığı için de oldukça önemli gelişmeler yaşanmıştır. İstanbul Rumları ile birlikte karşılıklı olarak Mübadele dışında tutulan Batı Trakya Türkleri, diğer alanlarda olduğu gibi "eğitim" konusunda da Lozan maddeleri uyarınca çeşitli haklara sahip olmuştur. Bununla beraber çok çeşitli sebeplerle 1952 yılına kadar Batı Trakya bölgesinde Türk nüfusun eğitimini sürdürebileceği bir lise açılmamıştır.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda, dünya konjonktürünün de etkisi ile başlayan bölgesel yakınlaşmalar, Türkiye ile Yunanistan arasında daha önce Atatürk ve Venizelos'un çabaları ile atılmış olan dostluk adımlarını yeniden gündeme getirmiş ve özellikle 1950'den sonra iki ülke daha sıkı bir ilişki içerisine girmiştir. Bu çabalar daha çok siyasî ve askerî sahalarda kendisini gösterse de eğitim ve kültür sahalarında da olumlu faaliyetler artmıştır. Bu cümleden; Batı Trakya Türklerinin orta öğretimlerindeki büyük eksikliğin giderilmesi için Gümülcine şehrinde Türk azınlık çocuklarının okuyacağı bir lise binası yapılmıştır.

Yunan Kral ve Kraliçesi'nin Türkiye ziyaretleri sonrasında gerçekleşen iade-i ziyaretin önemi ve ayrıntıları yukarıda açıklanmıştır. 27 Kasım-2 Aralık 1952 tarihleri arasında gerçekleşen bu ziyarette, Gümülcine'deki bu lisenin de açılması ve adının da "Celal Bayar Lisesi" olması kararlaştırılmıştır. Böylece 1952 yılında Yunanistan'ın ilk Türk Lisesi olan Celal Bayar Lisesi kurulmuş ve bu lise 1953-1954 eğitim yılından itibaren öğrenci almaya başlamıştır.⁶⁹ 2203 sayılı ve 15 Ağustos

⁶⁷ "Türk-Yunan Birliğinin Sembölü Celal Bayar'dır", *Yeni Asır*, 6 Aralık 1952.

⁶⁸ "Bayar Yunan Polis Ailelerine Teberruda Bulundu", *Yeni Asır*, 12 Aralık 1952.

⁶⁹ Erdoğan Merçil, "Batı Trakya Türkleri", *Kemalizm*, Yıl 4, Sayı 48, Temmuz 1966, s. 4.

1952 tarihli kararname⁷⁰ ve bu kararnameyi değiştiren ve tamamlayan 2567 sayılı ve 3 Eylöl 1953 tarihli kararnameler⁷¹ ile kurulan Celal Bayar Lisenin inşa süreci sıkıntılı başlaması ve Türk Millî Eğitim Bakanlığı'nın lisede görevlendirdiği öğretmenlerin zamanında iş başı yapamamaları⁷² gibi nedenlerle liseye öğrenci kabulünü ancak 1953-1954 eğitim-öğretim yılında geręekleřtirebilmiřtir.

Celal Bayar Lisesi'nin inşaat sürecindeki sıkıntılar ise aslında Batı Trakya Türklerinin, Yunanistan'daki temel sıkıntılarından birine örnek teşkil eder mahiyettedir. Binanın inşa edildiği yer Gümölcine'deki Türklerin kullandığı "*Orta Mezarlık*" arazisi üzerindedir. Dört parçadan oluşan bu mezarlık arazisi uzun bir mücadeleye şahit olmuştur.⁷³ 1940'lı yılların başında araziye Yunan makamları el koymak istediyse de Türk nüfusun ortak çabası sayesinde bu konu rafa kalkmıştır. 1950'lere gelindiğinde ise artık gelişen ikili ilişkiler ve böyle bir eğitim kurumuna bölgede yaşayan Türklerin geręekten ihtiyaç duyuyor oluşu çerçevesinde lise binası mezkûr arazi üzerine kurulmuştur.

Sonuç olarak okul inşaatı bitirilmif, 1952'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Yunanistan Kralı Paulos'un katılımlarıyla açılmış ancak yukarıda bahsedildiği üzere çeşitli sebeplerle ancak 1953-1954 öğretim yılında öğrenime başlamıştır.

Bununla beraber Celal Bayar Lisesi'nin öğrenime geç başlayışının sebeplerinden biri de aslında eğitim-öğretimin temel taşı olan ilköğretimin bu bölgedeki kalitesidir demek yanlış olmaz. Bu dönemde Batı Trakya'daki Türk ilkokulları her ne kadar sayı olarak çok görünse de kalite ve verim bakımından iyi eğitim sağlayan ilkokul sayısı bir elin parmaklarını geçmemiştir.⁷⁴ Sayı olarak ne kadar çok gözükse de Batı Trakya'daki ilkokullar, kendi müstakil bina yahut bahçelere sahip olmayan, çoğu zaman yerleşimdeki caminin bir köşesinde yahut odasında bulunan eğitim birimleri olmuştur.

⁷⁰ "Αριθ. 2203", *ΦΕΚ*, 15 Αυγούστου 1952 ("Arith. 2203", *FEK*, 15 Avgustu 1952).

⁷¹ "Αριθ. 2567", *ΦΕΚ*, 3 Σεπτεμβρίου 1953 ("Arith. 2567", *FEK*, 3 Septemvriu 1953).

⁷² "Gümölcine'deki C. Bayar Lisesine Gidecek Öğretmenler", *Yeni Asır*, 14 Aralık 1952.

⁷³ İsmail Rodoplu, "Yunanlılar Türk Mezarlıkları Üzerinde Kiliseler, Meyhaneler ve Ahırlar İnşa Etti-2", *Batı Trakya*, Cilt 2, Sayı 16, Ağustos 1968, s. 22.

⁷⁴ şahap Balcıoğlu, "Batı Trakya'da 10 Gün-Mektepsiz Bırakılan Türkler ve Bunun Kötü Neticeleri", *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1954.

Batı Trakya bölgesindeki Türk ilkokulları ile Yunan ilkokullarının işleyişi açısından da farklılıklar göze çarpmaktadır. Yunanistan'ın genelinde ilköğretim altı yıl iken Batı Trakya'da bu süre ortalama üç-dört yıla inmektedir. 1960'lı yıllara kadar Batı Trakya'da bulunan iki yüz yetmiş dokuz ilkokulun on biri sadece birinci sınıflara, yirmi biri birinci ve ikinci sınıflara, otuzu birinci, ikinci ve üçüncü sınıflara, elli üçü birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflara, altmış beşi ilk beş sınıfa ve doksan dokuzu altı sınıfa eğitim-öğretim verir durumda olduğu tespit edilmiştir.⁷⁵ Sonuç itibarıyla böyle okullardan çıkan öğrencilerin kalitesi de düşük olmuştur. Bu ilköğretim kurumlarına başlayan çocukların çoğu zaman okullardan mezun olmadan öğrenim hayatına son vermesi, mezun olabilenlerin de büyük eksikliklerle okullarını bitirebilmesi gibi etmenler, Celal Bayar Lisesi'nin kurulduğu yıl faaliyete geçememesine sebep olan diğer bir önemli etmendir.

Gümülcine Celal Bayar Lisesi (Fotoğraf: Melih Akdeniz)

Celal Bayar Lisesi'nin tedrisata geç başlamasının bir diğer nedeni de ortaöğretime devam etmek isteyen Türk azınlık çocuklarının donanım eksikliği olmuştur. Bu meyanda Yunanistan'da ilkokulu bitirip ortaokula devam etmek isteyen çocuklar, ortaokula giriş sınavlarına girerek

⁷⁵ K. Γ. Ανδρεάδου, *Η Μουσουλμανική Μειονότητα της Δυτικής Θράκης*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1956, σ. 15 (K. G. Andreadu, *İ Musulmaniki Mionotis tis Ditikis Thrakis*, Eteria Makedonikon Spudon, Thessaloniki, 1956, s. 15).

bunlarda başarılı olmak zorundadır. 1952’de lisenin açılmasıyla azınlık içinden de bu sınavlara giren çocuklar olmuş, ancak Yunancaları oldukça zayıf olduğundan sınavlarda başarı sağlayamamışlardır. Bu şartlar altında lise öğretimine başlamak mümkün olmadığından, liseye gitmek isteyenler, bir yıllık Yunanca kursuna tabi tutulunca, eğitim 1953-1954 öğretim yılına kalmıştır. Hem liseye devam edecek olan öğrencilerin Yunancalarının ileri bir seviyeye taşınabilmesi hem de iki ülke arasındaki anlaşma hükümlerinde yer almasından ötürü Celal Bayar Lisesi’nde Yunanca dersinin yanı sıra tarih ve coğrafya derslerinin de Yunanca tedris edilmesine karar verilmiştir. Lisenin üçüncü sınıfında haftalık kırk bir saat Yunanca eğitim yapılması kararlaştırılmıştır.⁷⁶

1953-1954 öğretim yılında çocuklar nispeten hazır olsa da bu defa Türk Millî Eğitim Bakanlığı’nın bir hatası üzerine eğitim geç başlamıştır. Türk Hükümeti, Yunan Hükümetine, Celal Bayar Lisesi’nde Türkçe derslerini verecek olan iki öğretmenin 5 Eylül 1953 tarihinde Gümülcine’de bulunacaklarını bildirmiş olmasına rağmen, öğretmenler durumdan çok geç haberdar edilmişlerdir. Yunanistan’da sömestrin 1 Ekim tarihinde başlamasına rağmen öğretmenler, ancak 14 Aralık 1953 tarihinde görev yerlerine varabildiklerinden, her ne kadar lisede tedrisatın 1953 yılında başlamış olduğunu belirtsek de aslında 1953-1954 öğretim yılında da eğitim gecikmeli başlamıştır.⁷⁷

İki ülke arasında varılan anlaşmaya göre Türk olması gereken Celal Bayar Lisesi müdürü de, bölgede müdürlük yapacak formasyona sahip bir Türk bulunmadığı, bulunanlar da resmî olarak tanınmadığı için uzun yıllar Yunan asıllı olmuştur.⁷⁸

Bununla beraber Türkiye’de yaşanan iç gelişmeler de zaman zaman Batı Trakya’da yansımaları bulmuştur. Üzücü bir şekilde bu tip gelişmelerden Gümülcine Celal Bayar Lisesi de nasibini almıştır. 27 Mayıs 1960’tan sonra Millî Birlik Komitesi “*Celal Bayar Lisesi*”nin adının “*Türk Lisesi*” olarak yeniden düzenlenmesi için birtakım teşebbüslerde

⁷⁶ Burhan Arpad, “Batı Trakya’da Neler Oluyor-Medrese ve Okul Mücadelesi”, *Vatan*, 24 Kasım 1954.

⁷⁷ Şahap Balcıoğlu, “Batı Trakya’da 10 Gün-Mektepsiz Bırakılan Türkler ve Bunun Kötü Neticeleri”, *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1954.

⁷⁸ Türkkaya Ataöv, “The Ethnic Turkish Minority in Western Thrace, Greece”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Cilt 22, Anara, 1992, s. 95.

bulunmuştur.⁷⁹ Ancak yapılan bu teşebbüsler beklenen sonucu vermemiş ve Celal Bayar Lisesi, 1964 yılında Yunan makamlarının kararı doğrultusunda “Komotini Azınlık Lisesi” olmuştur.⁸⁰ Oysaki 1954 yılında kabul edilen 3065 sayılı kanunla Batı Trakya’da bulunan azınlık okullarına, “Türk Okulu” adı verilmesi kabul edilmiştir. Görüldüğü gibi Türkiye’deki bu gibi iç gelişmeler, sadece Türkiye’de yaşayanları değil Yunanistan’da yaşayan Türkleri de etkilemiş, ilerleyen yıllarda Yunan yetkilileri de bu gibi konuları bir fırsat gibi değerlendirerek, Batı Trakya’daki Türk azınlığa yönelik inkâr politikası için bir alet olarak kullanmıştır.

Sonuç

Celal Bayar’ın, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak Yunanistan’a gerçekleştirdiği ziyaret iki ülke ilişkileri açısından oldukça önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Dünyanın iki kutuplu bir düzene doğru evrildiği İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ülkeler bir şekilde “taraf olma” yahut “taraf seçme” durumunda kalmışlardır. Bu yıllarda Sovyetler Birliği’nin Balkanlardaki yoğun etkisi ve devrim ithal etme politikası komşu Yunanistan’da oldukça sıkı bir şekilde hissedilmiştir. Bu cümleden Yunanistan’ın İkinci Dünya Savaşı’ndaki işgal dönemini takiben ideolojik bir iç savaş yaşadığı ve bu savaşın ancak 1949 yılında sona erdiğini hatırlamamız gerekir. İşte Celal Bayar’ın Yunanistan ziyareti komşu iki ülkenin taraflarını net olarak ortaya koydukları ve diğer yakın devletlerle ikili ve çoklu ilişkilerini geliştirdikleri bir dönemde gerçekleştirildiğinden bir kat daha önem taşır. Denilebilir ki bu seyahat hem Türkiye hem de Yunanistan tarafından Avrupa, Amerika ve Sovyetler Birliği için bir mesaj yollama olarak değerlendirilmiştir. Türkiye ve Yunanistan’ın geçmişte birbirlerine karşı pozisyonları göz önüne alındığında bu komşu ülkelerin bir dostluk ve müttefiklik manzarası çizmesi sadece iki ülkenin değil, onların buldukları bloğun da aradıkları bir mesajdır. Celal Bayar’ın ziyaretinde bu mesaj çok net verilmiş Türkiye ve Yunanistan’ın tarihten gelen bir birliktelikleri olduğu

⁷⁹ M. Toroslu, “Rum Azınlık Okulları”, *Türk Kültürü*, Yıl 4, Sayı 40, Şubat 1966, s. 106.

⁸⁰ Emine Gürsoy Naskali, “Darbelerin Getirdiği Ambargolar 27 Mayıs Örneği”, *Vesayetten Demokrasiye Millî İrade Sempozyumu*, 12 Eylül 2020, İstanbul, s. 7.

ve geçmişteki düşmanlıkların artık bu iki ülke arasındaki dostluğu engellemeyeceği tüm dünyaya ilan edilmiştir.

1952 yılının sonlarında iki ülke arasındaki ilişkiler böylesine iyiyken, iki ülke siyasîlerinin ittifak mesajları bu kadar yoğunken ve iki ülke halkları arasındaki ilişkiler böylesine dostça iken; çok kısa bir süre sonra 6-7 Eylül 1955'te yaşanan olayların ve arkasından gelen siyasî gelişmelerin Türk-Yunan ilişkilerine etkisi olumsuz olmuştur.

Yine 1952 yılında, Türk azınlığın eğitim ve kültür hayatında oldukça önemli bir basamak olan Celal Bayar Lisesi'nin açılması ise elbette ki olumlu bir gelişmedir. Ancak gelişmenin, azınlık toplumunun temelini yayılması zaman almıştır. Zira bu hareketten beklenen faydalı sonuçların alınabilmesi, Batı Trakya Türk azınlığının eğitim meselesinin kökünden düzeltilmesi ile doğrudan ilişkilidir. Ortak ve düzenli bir ilköğretimin bulunmadığı bu yıllarda, eğitimin esas hedeflerine ulaşması için çaba harcamak yerine, azınlık toplumu içinde muhafazakâr-ilerici kavgaları yaşanıyor oluşu üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Arşivi EBİS No: 03001517, Belge No: 1, 2, 3 Ek No: 1, 2

Gazeteler

Cumhuriyet – 1952, 1954

Εμπρός (Embros) – 1952

ΦΕΚ (FEK) (Yunanistan Resmî Gazete) – 1952, 1953

Vatan – 1954

Yeni Asır – 1952

Kitap, Makale ve Bildiriler

Ανδρεάδου, Κ. Γ., *Η Μουσουλμανική Μειονότητα της Δυτικής Θράκης*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1956 (Andreadu, K. G., *İ Musulmaniki Mionotis tis Ditikis Thrakis*, Eteria Makedonikon Spudon, Thessaloniki, 1956)

Ataöv, Türkkaya, "The Ethnic Turkish Minority in Western Thrace, Greece", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Cilt 22, Ankara, 1992

- Gürsoy Naskali, Emine, "Darbelerin Getirdiği Ambargolar 27 Mayıs Örneği", *Vesayetten Demokrasiye Milli İrade Sempozyumu*, 12 Eylül 2020, İstanbul
- Merçil, Erdoğan, "Batı Trakya Türkleri", *Kemalizm*, Yıl 4, Sayı 48, Temmuz 1966
- Rodoplu, İsmail, "Yunanlılar Türk Mezarlıkları Üzerinde Kiliseler, Meyhaneler ve Ahırlar İnşa Etti-2", *Batı Trakya*, Cilt 2, Sayı 16, Ağustos 1968
- Toroslu, M., "Rum Azınlık Okulları", *Türk Kültürü*, Yıl 4, Sayı 40, Şubat 1966

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA BİR BARIŞ ELÇİSİ OLARAK REİSİCUMHUR CELAL BAYAR

Nihal GONCA SONYILDIRIM*

Giriş

1883 yılında Bursa'nın Gemlik Kasabasının Umurbey köyünde doğan Mahmut Celal, zaman ve şartlar içinde İttihadçı Celal Bey, Kuvvacı Galip Hoca, İş Bankası Genel Müdürü Celal Bey, Başbakan, Milletvekili, Demokrat Parti kurucu üyesi ve Reisicumhur makamlarına ulaştı. Devlet kademelerinin her türüsünde edindiği bu bilgi ve tecrübeler, Batı ve İslam ülkelerine yaptığı çok sayıdaki seyahatleri esnasında gösterdiği yüksek devlet kültürünün temelini oluşturmuştur.

Benim üniversite bitirme tezimden derlediğim bu bildiri de, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın İslam ülkeleri'ne yaptığı geziler, o yıllarda Demokrat Parti'nin yayın organı görevi gören Zafer Gazetesi'nden¹ nakledilmiştir. Türkiye, Sovyet tehdidine karşı Batı ile birlikte olup, dindaşı olan ülkeleri de bu tarafta yer almaya ikna etme görevi ile yönünü İslam ülkelerine çevirmiştir. Dönemin gergin dünya düzeni içinde Celal Bayar, yaptığı dış geziler ile bir araya getirmek istediği İslam ülkelerinin, bu ittifak arayışına karşı tepkilerini ölçmüştür. Bu geziler kâh nabız yoklamaya kâh Sovyet tehdidine karşı ülkeleri bir araya getirecek müspet adımlar atılmasına vesile olmuştur.

Celal Bayar ve beraberindeki zevat bilgileri, görgüleri, dış işlerinin örf ve adetlerine olan hâkimiyetleri ile gittikleri ülkelerde takdire şayan olmuşlardır. Reisicumhur Bayar'ın geziler esnasında irad ettiği nutuklardaki baskın mesaj "barışın bölgede korunması" üzerine olmuştur. Nitekim bu yaklaşım henüz kuruluş aşamasında Demokrat Parti Tüzük ve Programı'nın 18. Maddesinde dış politika ile ilgili olarak, "*Dış politikamız milletlerin hukuk eşitliğine, milletlerarası siyasi, iktisadi, kültürel işbirliğine, kolektif güvene, iyi komşuluk münasebetleri esasına dayanmalıdır. Milli varlığın ancak milli kuvvetle korunabileceği kanaatine*

* Bilim Uzmanı, nihalgonca@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-6600-8385.

¹ Zafer Gazetesi, Demokrat Parti döneminde, partinin resmi yayın organı görevini görmüştür. Başlıkta yer alan "Barış elçisi" sözü gazetenin liderler ve devletler arası karşılıklı hitap ve nutuklarına nazaran kullanılmıştır.

bağlı kalmakla beraber, milletler birliği gayesini hedef tutacak barışçı ve açık bir dış siyasetin, memleket menfaatlerine en uygun ve realist yol olduğuna inanıyoruz” şeklinde yer almıştır.² Ancak İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen ilk yılda Türkiye’nin dış politikasının en önemli sorunu, savaş içinde düştüğü yalnızlıktı. Savaş içinde, Batılı müttefiklerin Birleşik Amerika’nın etrafında ve “Birleşmiş Milletler” adı altında yapmış oldukları sıkı işbirliğinin savaştan sonra da devam etmesi için birçok çalışma yapılmıştı. Bu çalışmalar sonunda alınan işbirliği kararlarına Sovyetler Birliği’nin de katılmış olması, bu devletin muhtemel tehditleri ve Türkiye aleyhine genişleme teşebbüsleri karşısında, Türkiye’nin diğer büyük devletlerin desteğini araması çok güçleşmişti. Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın kurulması amacıyla 25 Nisan 1945’te toplanan San Francisco Konferansı’nda, Türkiye bu yalnızlığını belirgin bir şekilde hissetmişti.³ Teşkilat, savaşı kazanan ülkelerin teşkilatı olduğu için ve savaş sonrası dünyasını bu ülkelerin istek ve çıkarlarına göre yönlendireceği için, savaş sırasında çatışma ortamına katılmaktan özellikle uzak duran Türkiye, oynadığı bu “*denge oyunu*”⁴nun olumsuz etkileri ile karşılaşmaktan endişe duymuştur.

Nitekim Sovyetler Birliği, Türkiye’ye bir nota vererek savaş sonrası değişen dünya düzenine göre yeniden değerlendirilmesi gerektiği görüşü ile 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması’nı yenilemek istemediğini bildiriyordu. Türkiye’nin bütün ılımlı yaklaşımına rağmen Sovyetler, Türkiye’ye karşı uygulamak istedikleri yayılmacı politikadan vazgeçmediler. Birleşik Amerika da bu esnada savaş sonrası dünyada Sovyetler Birliği ile işbirliğini korumanın mümkün olduğu görüşünde idi. Bu görüş Sovyetler’in Polonya gibi bazı Avrupa devletleri üzerinde yayılmacı politika girişimlerine kadar sürdü.

Türkiye 1945-1946 yıllarında Sovyet istek ve tehditleri ile karşılaştıktan sonra, bütün dış politika felsefesini Batı’ya sıkı bağlarla bağlanmak ilkesi üzerine kurmuştu. Bunun içindir ki, Batılıların kurduğu tüm siyasal, askeri ve ekonomik kuruluşlara katılmıştır. 1952 yılında NATO’ya katılmanın ardından Batı’nın genel politikasına uygun olarak,

² *DP Tüzük ve Programı*, Ankara 1946.

³ Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara 1996, s.191

⁴ Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.13

kendi bölgesi içinde bir takım siyasal ve askeri düzenler kurmaya çalışmış, bu amaç için yöntem olarak dış seyahatler tertiplenmiştir.

1. Reisicumhur Celal Bayar'ın İslam ülkelerine Seyahatleri

Celal Bayar, cumhurbaşkanlığı döneminde ilk dış seyahatini, İngiltere Kralı VI. George'nin ölümü üzerine 13 Şubat 1952 tarihinde İngiltere'ye yapmıştır. Bu seyahatle birlikte toplam on üç kez çeşitli ülkeleri ziyaret etmiştir.⁵

Tablo 1: Reisicumhur Celal Bayar'ın yapmış olduğu yurt dışı seyahatlerin kronolojik sıralaması.

Ziyaret Edilen Ülke	Tarih
İngiltere	13-18 Şubat 1952
Yunanistan	25 Kasım-4 Aralık 1952
Amerika	28 Ocak-27 Şubat 1954
Pakistan	16-28 Şubat 1955
Irak	3-12 Mart 1955
Lübnan	15-22 Haziran 1955
İran	16-26 Eylül 1955
Ürdün	2-8 Kasım 1955
Libya	3-11 Şubat 1958
Almanya	7-10 Mayıs 1958
Afganistan-Pakistan-İran	12-26 Eylül 1958
İtalya	8-12 Haziran 1959
Pakistan	20-27 Şubat 1960

Türkiye'nin NATO'ya katılması üzerine sertleşen Sovyet tutumu üzerine, Türkiye kendi bölgesinde yeni savunma sistemleri kurmaya yönelmiştir. Bu kapsamda 1953'te Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması, 9 Ağustos 1954'te imzalanan Balkan İttifakı'nın temellerini atmıştır.

Batıdaki bu gelişmeler olurken Türkiye yüzünü İslam devletlerine dönmüş, bu bölgede barış içinde yaşayabileceği müttefik arayışına girmiştir. Amerika ile askeri temele dayanan bir yardım anlaşması yapan Pakistan ile 2 Nisan 1954 tarihinde Karaçi Anlaşması imzalandı. Askeri nitelik taşımayan bu anlaşmada tarafların, "müşterek

⁵ Merve Arslan, *Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemindeki Yurtdışı Seyahatleri (1950-1960)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2019, s.49

menfaatlerini alakadar edebilecek milletlerarası meselelerde istişarelerde bulunabilecekleri ve azami ölçüde işbirliği yapabilecekleri” belirtilmiştir.⁶

2. 1955 Yılı Gezileri

2.1. Pakistan Gezisi (16-28 Şubat 1955)

Reisicumhur Celal Bayar İslam ülkelerine ilk seyahatini Pakistan’ın Karaçi şehrine yapmıştır. Bu seyahatin dönemin yayın organlarından Zafer gazetesine yansımaları şu şekildedir:

*“Reisicumhurumuz Celal Bayar, Pakistan Deniz Kuvvetlerine iade-i ziyaret etmekte olan ve halen Bahreyn’de bulunan filomuza refakat eden Savarona Mektep Gemisine binecekler ve 18 Şubat tarihinde saat 10’da Karaçi’ye muvasalat edeceklerdir. Reisicumhurumuz Karaçi’de Umumi Vali, Başvekil ve hükümet erkânı ile yabancı devlet elçileri tarafından karşılanacaklardır. Pakistan’da on gün kalacak olan ve Lahor ile Peşaveri de ziyaret edecek olan Reisicumhurumuz ayrıca, Karaçi limanında Pakistan Deniz Kuvvetlerini teftiş edip ve şereflerine yapılacak askeri tatbikatı takip edecekler, sınai tesisleri, kültür müesseselerini ve Hayber Üniversitesini gezeceklerdir. Reisicumhurumuza Hayber Üniversitesi tarafından “fahri doktorluk unvanı” tevcih olunacaktır.”*⁷

Reisicumhurumuz Karaçi Limanı’nın Batı iskelesine yanaşmış olan Savarona Okul gemisinden ayrılıp karaya ayak bastığı zaman Pakistan Umumi Valisi Gulam Muhammed tarafından karşılanmıştır. Bundan sonra Pakistan Vekiller Heyeti üyeleri, Karaçi’deki yabancı misyon sefleri, Pakistan kara, deniz ve hava kuvvetleri Erkan-ı Harbiye mensupları, büyükelçiliğimiz mensupları, Karaçi’nin en ileri gelen şahsiyetleri Reisicumhurumuza takdim edilmişlerdir. Pakistan kadınlarını temsilen bir heyet Reşide Bayar’a bir buket vermiş ve heyet azaları kendisine takdim olunmuştur.

Gulam Muhammed; *“bugün burada dost ve müttefik Türk milletinin büyük temsilcisi Celal Bayar’ı karşılamak ve selamlamakla hayatının en büyük saadetlerinden birini duydum. “Daima birbirlerini sevmiş ve hürmet etmiş ve anlaşmış olan iki millet arasındaki iman birliğinden, ideal ve menfaat beraberliğinden bahsetti, siyasi iştirakini tebarüz ettirdi. Böylece birbirlerine sıkı bir şekilde bağlı olan bu iki milletin bundan böyle daha da sıkı bir işbirliği halinde sulh ve selamet yolunda ilerleyeceğini”* kaydetti.

⁶ Gönlübol, a.g.e., s.254

⁷ “Reisicumhur Yarın Pakistan’a Hareket Ediyor”, Zafer, 12 Şubat 1955, ss.1-4

Gulam Muhammed'in konuşmasına cevaben Reisicumhur Celal Bayar şunları söylemiştir: "... Bizler takip ettiğimiz politika da müşterek emniyet üzerinde durmaktayız. Kanaatimizce milletler müşterek emniyet mefhumu üzerinde dururlarsa kendi menfaatlerini de o derece kuvvetle muhafaza ve müdafaa etmiş olurlar. Biz Pakistan'la birlikte bunun yüksek ve sağlam bir misalini vermekle bahtiyarız"⁸

Milletlerin en sevgili varlıkları şüphesiz ki, silahlı kuvvetleridir, ordularıdır. Çünkü bir milletin ordusu o milletin kendi benliğinin en aziz parçasıdır. Bizim ordularımızın bundan başka bir hususiyeti daha vardır. Biz sulh camiasına dâhil olan milletler, ordularımızı sırf ihtişam olsun manzumesi içinde yer almış bulunan Türkiye'nin Pakistan'ın ve müttefiklerinin dünyanın bu tehlikeli anlarında sulhu korumak, şeref ve haysiyet ve istiklallerini muhafaza etmek gibi yüksek vazifeleri de vardır. İşte bizler bunun için hazırlanıyoruz ve ordularımızı bunun için tutuyoruz. En büyük memnuniyeti ancak ordularımız sulh yolunda muvaffak olduğu zaman duyacağız. Sulhun korunması için kuvvetten başka çare bulunmadığını da bugün her şey gösteriyor.

Bizim Türkçemizde "hazır ol cenge eğer istersen sulhu salah" diye bir söz vardır" Sulh için hazırlanan Pakistan'a her zaman refah ve saadet dilerim. Şanlı orduları için sulh yolunda büyük zafer temenni ederim."⁹

Bayar, Pakistan'daki seyahatine Peşaver, Lahor, Pencap şehirlerini de ziyaret ederek devam etmiş, gittiği her yerde dost ve müttefik Türkiye'nin cumhurbaşkanı olarak büyük saygı ve sevgiyle karşılanmıştır.

Reisicumhur Celal Bayar Pakistan seyahatine devam ederken, Başbakan Adnan Menderes'ten gelen telgrafla Irak ile Türkiye arasında Bağdat Paktı'nın imzalandığı haberini alır. Türk-Irak Paktının imzalanması münasebetiyle Başbakan Adnan Menderes, Pakistan'da ulunan Reisicumhura aşağıdaki telgrafi göndermiştir.

"Türk-Irak Müşterek Tedafüi İşbirliği Paktını şimdi imza etmiş bulunduğumuzu Zatı devletlerine tebşir etmekle derin bir bahtiyarlık duymaktayım. Bu muahedenin aziz memleketimiz ve Irak için hayırlı olması temenniyatıyla birlikte en derin tazimlerimi arz ederim.

Adnan Menderes"

Celal Bayar, Menderes'e cevaben aşağıdaki telgrafi göndermiştir.

⁸ "Reisicumhur Celal Bayar Dün Karaçi'ye Vasil Oldu", *Zafer*, 19 Şubat 1955, s.1,6

⁹ "Bayar, Pakistan Deniz Kuvvetlerini Teftiş Etti", *Zafer*, 21 Şubat 1955, s.1,3

“Kardeş Irakla Tedefüi İşbirliği anlaşmamızın imzalandığını tebşir eden telgrafınızı şimdi aldım. Memleketimiz ve bütün sulhsever milletler hesabına büyük inşirah duydum. Bu tarihi eserin başarılmasında şahsen sarf ettiğimiz gayret ve himmetten dolayı bütün hüsnüniyet sahibi insanların şükranını kazanmış bulunuyorsunuz.

Sizi hararetle tebrik eder, hasret ve muhabbetle gözlerinizden öperim”

Celal Bayar ¹⁰

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Sovyetler Birliği’nin Ortadoğu’da yaratabileceği tehlikeyi karşılamak üzere bir bölgesel savunma paktı oluşturulması için Amerika, İngiltere, Fransa ve Türkiye konuyu birlikte ele almışlardır. Bu pakta bölgeden İran, Pakistan ve başta Mısır olmak üzere Arap ülkelerinin katılımı umuluyordu. Ancak bölge devletlerinin 1948 yılında İsrail’in kurulmasını destekleyen ABD, İngiltere ve Fransa’ya güven duymaması, Mısır’ın ise Süveyş Kanalı bölgesindeki İngiliz kuvvetleri geri çekilmedikçe hiçbir siyasi birlikteliğe yanaşmayacağını açıklaması ile bu planlar gerçekleşmemiştir. Oysa ABD, Sovyetlere karşı bu bölgede kesinlikle bir savunma örgütünü kurulmasını istiyordu. 1953 yılında Türkiye, İran, Pakistan, Irak ve Suriye’den oluşacak bir Kuzey Kuşağı kurulması fikri yeniden gündeme geldi. Bu konuda atılgan bir tutum içinde bulunan Türkiye, önce Pakistan ile bir Dostluk-İşbirliği Anlaşması imzaladı. Ertesi yıl da Irak ile Bağdat Paktı imzalandı. Ardından İran, Pakistan katılımları ile Pakt bölgesel bir nitelik kazandı.¹¹ İngiltere Başbakanı Anthony Eden’e göre, “(...)bu pakt Yakın Doğu için bir NATO olabilirdi.”¹²

Türkiye’nin Arap devletlerinden beklentisi ise düşmanların safında olmamaları, mümkünse kurulacak savunma düzeni için stratejik kimi kolaylıklar göstermeleriydi.¹³ Yaşanan bu gelişmelerin doğal sonucu olarak Reiscumhur Celal Bayar’ın ikinci İslam ülkesi gezisi Irak’a olmuştur.

2.2. Irak Gezisi (3-12 Mart 1955)

6 Mart 1955 tarihinde hususi bir Irak uçağı ile Bağdat’a giden Celal Bayar ve maiyetindekileri Irak Meliki II. Faysal ve veliahdı Emir Abdülillah karşılamıştır. Havaalanında İstiklal Marşı ve Irak milli marşı

¹⁰ “Reiscumhur Pencap Üniversitesini Gezdi”, *Zafer*, 27 Şubat 1955, s.1,3

¹¹ İsmail Soysal, *Bağdat Paktı*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s.179-180

¹² Hüseyin BAĞCI, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, Ankara 1990, s.68

¹³ Soysal, *a.g.e.*, s.192

çalınmış ardından Bayar, orada bulunan Hassa Alayı'na bağlı bir kıta olan Alay Sancağını teftiş etmiştir. Bağdat'ta buldukları süre zarfında kendilerine tahsis edilen Zuhur Kasrı'nda ikamet etmişlerdir.

Reisicumhur Celal Bayar şerefine verilen ziyafette Irak Meliki II. Faysal bir nutuk irad etmiştir:"

Ekselans Başkan, bu mesut fırsattan istifade ederek ekselansınıza derinlerden gelen beyanı hoşamedi ederiz. (...) Geçen ay Bağdat'ta mümessillerimiz arasında imzalanmış olan karşılıklı işbirliği paktı hükümet ve millet olarak memleketlerimiz arasındaki samimi münasebetler tarihinde yeni biri adımdır. Birleşmiş Milletlerin Filistin hakkındaki kararlarını tatbik mevkiine koymak için sıkı işbirliği hususundaki ittifakımız bakımından tesiri görülecektir."

Irak Meliki II. Faysal'ın konuşmasına Bayar'ın cevabı şöyledir:

"Celaletmeap, çok dostane ve samimi kabullerinden dolayı zatımülükanelerine hararetle teşekkür ederim. (...) Aramızda teessüs etmiş olan ahdi rabitanın manası çok derin ve ileridir. Öteden beri mevcut olan dostluk ve kardeşlik hislerimiz bugün bir ittifakın vücuda getirdiği sulhta ve harpte kader birliği ile tahkim ve tarsin edilmiş bulunuyor. Öyle zamanlarda yaşamaktayız ki, sulhu sevmek başkalarının haklarına istiklaline, toprak bütünlüğüne riayetkâr olmak, bir kelime ile Birleşmiş Milletler Anlaşması'ndaki yüksek prensiplere merbut bulunmak kâfi gelmemektedir. Bu prensipleri müdafaayı mesuliyet deruhte etmek zarureti vardır. Mesuliyetlerini deruhte etmesini bilenler kendi varlıklarını korur ve bütün hüsnüniyet sahibi milletlerin de varlığının korunmasına hizmet ederler.

Biz devlet olarak, millet olarak yalnız bu hakikatleri kavramakla kalmayıp, bunların icap ettirdiği ittifak bağlarını tesis etmesini bildik. Bu suretle Ortadoğu'da tam manasıyla bir basiret, realizm eseri bir anlaşma vücuda getirdik ve niyetlerimizin ne kadar halisane ve hayırhah olduğunu bu anlaşmayı; tam müsavat şartları içinde bütün hüsnüniyet sahibi ve fiali işbirliğine azimli milletlere açık tutmak suretiyle ispat ettik."¹⁴

Reisicumhur Irak seyahati esnasında Harp Okulu ve Kurmay Okulu, Verem Hastanesi, Türkiye Büyükelçiliği, Melike Aliye Kız Enstitüsünü ziyaret etmiş ve 10 Mart 1955 tarihinde Ankara'ya dönmüştür.¹⁵

¹⁴ "Celal Bayar Bağdat'ta", *Zafer*, 6 Mart 1955, s.1,4

¹⁵ *Demokrat İzmir*, 10 Mart 1955, Yıl:9, Sayı:2886, s.1

2.3. Lübnan Gezisi (15-22 Haziran 1955)

Lübnan Reisicumhuru Kamil Şemun resmi bir ziyaret amacıyla Türkiye'ye gelmiş ve Türkiye ile Lübnan arasında "Madus Vivendi"¹⁶ ticaret anlaşması imzalanmıştır.¹⁷ Reisicumhur Celal Bayar, iade-i ziyaret olarak 15 Haziran 1955 tarihinde Lübnan'ı ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında Kamil Şemun, Bayar'a hitaben bir nutuk irad etmiştir;

*"Ekselansınız hakkında hürmet ve takdir hisleri duymakta olan bir millet tarafından, yüksek bir misafir olarak karşılandığınız bu Lübnan ziyareti esnasında şundan emin olmanızı arzu ederim ki, Türkiye ve Lübnan arasında mevcut olan ve her gün daha ziyade gelişen bağlar kuvvetlidir ve o bağlar ki memleketimizin ve bölgemizin refahı uğrunda aynı sulhsever amaçları gütmekten, aynı ideallere inanmaktan ve aynı samimi işbirliği azmini taşımaktan gelmektedir."*¹⁸

Bayar'ın Lübnan ziyareti esnasında dikkat çekici bir ayrıntı da, Suriye Cumhurbaşkanı Haşim Attaşı'nın telgrafıdır:

*"Zatı devletlerinin Lübnan'a vaki ziyaretleri vesilesiyle şahsi saadetleri, dost ve komşu Türk Milletinin refahı hakkındaki en samimi temennilerini ifadeye fırsat bulmuş bulunmakla bilhassa bahtiyarım"*¹⁹

Reisicumhur Celal Bayar'ın da benzer bir üslupla karşılık vermesiyle sonuçlanan bu mesajlaşma, Türk Cumhurbaşkanı'nın bu seyahatlerinin bölge ülkeleri tarafından takip edildiği ve bölgede ilgi uyandırdığı fikrini doğurmaktadır.²⁰ Birliktelik, barış ve müşterek emniyet mesajlarının verildiği Lübnan seyahatinde, Baelbek, Zahle ve Trablus ziyaret edilmiş, Reisicumhur Bayar ve beraberindeki heyet 22 Haziran 1955 tarihinde Türkiye'ye dönmüştür.

2.4. İran Gezisi (19-26 Eylül 1955)

Dönemin muhalif yayınlarından Akis Dergisi, Reisicumhur Celal Bayar'ın İran seyahatini bir "*ilk temas seyahati*" olarak yorumlamıştır. Sadabat Paktı'ndan beri neredeyse hiç mertebesine indirgenmiş iki ülke ilişkilerinin bu gezi sayesinde canlanmasının en önemli gaye olduğu

¹⁶ Geçici anlaşma

¹⁷ "Kamil Şem'un Ankara'da", *Zafer*, 3 Nisan 1955, s.1

¹⁸ "Reisicumhur Bayar Beyrut'ta İçten Bir Sevgiyle Karşılandı", *Zafer*, 17 Haziran 1955, s.1,7

¹⁹ "Bayar'la Haşim Attaşı Arasında", *Zafer*, 19 Haziran 1955, s.1,3

²⁰ Nihal Gonca, *Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın İslam Ülkeleri Gezileri*, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Manisa 2002, s.64

belirtmiştir.²¹ Bu fikirlerinde haklı olan Akis Dergisi, bu seyahatin İran'ın Bağdat Paktı'na katılmasına yetmeyeceği konusunda yanılmıştır.

Bayar'ın bir hafta süren ziyareti süresince Türkiye ile İran arasında ekonomik ve kültürel işbirliğinin arttırılması, karşılıklı dostluk ilişkilerinin artarak devamının sağlanması konularında görüş alışverişinde bulunulmuştur. Her iki tarafta da olumlu izlenimler bırakan ziyaretin gündem maddelerinden birisi İran'ın Bağdat Paktı'na katılması konusu olmuştur. Bayar bu konuda şunları söylemiştir:

“Böyle bir vakianın müşterek bölgemizde sulhun ve emniyetin takviyesine yarayacağından emin olduğumuz için, İran hükümeti ile bu meseleyi de görüştük. Kendimizin de dâhil bulunduğumuz bu manzumenin dünya sulhuna yarayacağına ve İran'ın bu manzume içinde yer almasının kendilerine büyük faydalar temin edeceğine kanaatimiz tam olduğundan, İran'ı işbirliğine davet ettik. Esasen bizzat İranlılar da daha biz gelmeden evvel bu yolda arzu izhar etmişlerdi. Netice hakkında kararı, başta hazreti hümayun olduğu halde büyük İran milleti verecektir.”²²

Sonuçta, Şehinşah Muhammed Rıza Pehlevi, Bayar'a Bağdat Paktı'na katılma kararını bildirmiş, 23 Ekim'de bu karar resmen açıklanmış ve İran, 3 Kasım 1955 tarihinde resmen Bağdat Paktı'na katılmıştır.

2.5. Ürdün Gezisi (2-8 Kasım 1955)

Ürdün Kralı Hüseyin bin Tallal 23 Ağustos 1954'te hükümetin davetlisi olarak Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Bağdat Paktı'nın kurulmasından sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Kral Hüseyin bin Tallal'ın davetlisi olarak 3 Kasım 1955'te Ürdün'e iade-i ziyaret yapmıştır. Dönemin gazeteleri, bu ziyaretin amacının, Ürdün'ün Bağdat Paktı'na katılımının sağlanması olduğunu iddia etmişlerdir.²³

Kral Hüseyin ile birlikte Kudüs'e giden Reiscumhur Celal Bayar, surlarla çevrili kadim şehirde mukaddes mahalleri ziyaret etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeden çekilmesinden sonra buraya gelen ilk Türk devlet reisi olmuştur. Kudüs'te Hazreti Ömer Camiini ziyaret eden Bayar, caminin iç mimarisi ile yakından ilgilenmiş ve mozaiklerin tamiri için Türkiye'den uzman göndereceğini belirtmiştir. Bundan sonra Filistinli göçmenlerin yaşam mahalleri ziyaret edilerek göçmenlere seksen beş bin ton buğday gönderileceği vaadinde bulunmuştur. Bayar

²¹ “Lübnan'dan Dönüş” *Akis*, 25 Haziran 1955, s.9

²² *Ayın Tarihi*, Eylül 1955, s.68

²³ *Yeni Asır*, 4 Kasım 1955, No:17910, s.3

Kudüs'teki Filistin muhacirlerine bin İngiliz lirası, Amman'daki Filistin muhacirlerine de yine bin İngiliz lirası bağışlamıştır.²⁴

Kudüs ziyareti esnasında Ürdün-İsrail mütareke hattı boyunca mevzileri ziyaret eden Bayar, "*Ürdün, günün birinde taarruza uğrarsa ve Türk ordusunu, Arap lejyonu ile yan yana mütecavize karşı savaşır görürseniz, hayret etmeyiniz*"²⁵ şeklinde beyanat vermiştir. Bu beyanat Türkiye'de muhalif çevrelerde büyük yankı uyandırmıştır.²⁶

Bu seyahat sırasında Ürdün ve Türkiye elçiliklerini, büyükelçilik seviyesine yükseltmişler,²⁷ ancak Ürdün, Bağdat Paketi'ne üye olmamıştır. Bunun en büyük sebebi ise bölgede kurulan İsrail ile sıcak çatışma içinde olunması onun mandater devletleri olan ABD ve İngiltere ile aynı kulvarda bulunmak istenmemesidir.

Bayar seyahat dönüşü Adana'da halka seslenmiş ve Demokrat Parti dönemi dış politikasının bir özetini içeren nutkunu irad etmiştir:

"Biliyorsunuz kardeş bir memlekete ve millete yaptığım ziyaretten dönüyorum. Bu ziyaretimden çok memnunum. Her yerde milletimize karşı büyük itibar ve hürmet mevcuttur. Bunun sebebi, milletimizin kendisi için sulh ve medeniyet dünyası için çok doğru ve selim bir politika takip etmesidir.

Evvelce Türkiye adeta yalnız gibiydi. Bundan dolayıdır ki, hür dünyanın en kuvvetli teşkilatı olan NATO içinde kudretli mevkiimizi aldık, dünyanın on dört büyük milleti ile mukadderat birliği yaptık. Bu demektir ki, Türk topraklarına, milletimizin hak, hürriyet ve istiklaline herhangi bir taraftan bir tecavüz vaki olursa onu, medeniyet âleminin en kuvvetli devletleriyle yan yana gelerek müdafaa edeceğiz.

Bir zamanlar, Türkiye Avrupa memleketi midir, yoksa Asya memleketi midir, diye münakaşalar yapılırdı. Türkiye, bu münakaşa mevzuunu da halletti. Bu muammayı da, aziz Atatürk'ün bizim için çizdiği nurlu yolda yürümeyle çözdü. Türkiye'nin Asya kıtasında da Avrupa

²⁴ "Bayar'ın Ziyaretleri" *Hürriyet*, 7 Kasım 1955, s.1

²⁵ "Ürdün Bir Tecavüze Uğrarsa Türk Ordusu Derhal Yardıma Koşacak", *Hürriyet*, 6 Kasım 1955, s.1

²⁶ "Ürdün'le aramızda bir pakt bulunmadığından mesele mecliste görüşülmüş dahi değildir. Kaldı ki, bir harbin adeta an meselesi olduğu Ortadoğu'da Arap-Yahudi ihtilafı dolayısıyla Türkiye'nin böyle bir vecibe yüklenmesini TBMM'nin kabul etmesi son derece şüphelidir. Arap Lejyonunun gezilmesi ve bu beyanatın hükümet tarafından meclise izah olunacağını ümit etmek istiyoruz", "Bayar'la Mutabık Değiliz", *Akis*, 12 Kasım 1955, s.5

²⁷ "Türkiye ve Ürdün Elçiliklerini Büyükelçiliğe Yükselttiler", *Hürriyet*, 4 Kasım 1955, s.1

kıtasında da arazisi vardır. Fakat Türkiye, ruh ve kanaat itibariyle medeniyet âlemi ile beraberdir.

...Türkiye'nin Avrupa memleketi olarak vaziyeti bugün işte böyle ferahlı bir manzara arz etmektedir. Sağ cenahımızdaki Ortadoğu'ya gelince, bu bölge, müdafaa teşkilatı bakımından boş bir halde idi. Orasını da aşılması mümkün olmayan bir kale haline getirmek lazımdır. Bu gaye iledir ki, bugünkü iktidarımızın gayretleri neticesinde Bağdat Paktı yapıldı. Bu pakta kısa bir zamanda İngiltere, Pakistan ve İran iltihak etti. Bu yolda Amerika'nın teşviki mevcut olduğuna göre, bir gün Birleşik Amerika'yı da bu pakta görmek imkânını elde edeceğiz. Herhangi bir muhtemel tecavüze karşı hazırlanıyoruz. Bizlerin hiçbir taarruz emel ve niyetimiz yoktur. Böyle bir şey aklımızdan bile geçmez. Hiçbir milletin, hukukuna, hürriyet ve istiklaline tecavüz etmeyeceğiz. Tecavüz etmek isteyenler varsa, onlarla beraber olmayacağız. Bu bizim için mukaddes bir prensiptir. Bu prensip uğruna hiçbir bir fedakârlıktan çekinmeyeceğiz. Ortadoğu'daki milletlerin hürriyet ve istiklal içinde yaşamalarını ve sulh ve emniyet içinde çalışarak mesut olmalarını temenni etmekteyiz. Sulhun ve emniyetin Ortadoğu'daki milletler için de berkemal olmasını dilemekte ve bunun için işbirliği kurulmasını istemekteyiz. Bu suretle hem bizim sağ cenahımızın kurulması tamamlanmış olacak, hem de milletler için hayatlarında erişmeyecekleri bir muvaffakiyete varılmış bulunacaktır..."²⁸

3. 1958 Yılı Seyahatleri

1956 yılı Temmuz'unda patlak veren Süveyş Krizi sonrasında, ABD, Ortadoğu'da artan Batı aleyhtarı havayı yumuşatmak ve yükselen Sovyetler Birliği taraftarlığını sekteye uğratmak amacıyla 1957 yılında Eisenhower Doktrinini açıkladı. Bu doktrin Amerika'nın Ortadoğu ile bağlantı alanını bir hayli genişletti ve böylece Amerika ve Sovyet Rusya Ortadoğu'da ilk defa karşı karşıya gelmeye başladılar. Bölge, doktrinini kabul edenler ve reddedenler olarak ikiye ayrıldı. Kabul edenler Lübnan, Pakistan, Irak, Türkiye, Yunanistan, Afganistan, Libya, Tunus, Fas ve İsrail idi. Reddedenler ise Mısır, Suriye, Suudi Arabistan ve Ürdün idi ki, birkaç hafta sonra Suudi Arabistan ve Ürdün saf değiştirdiler.²⁹

1957 yılında Suriye Krizinin patlak vermesi ile Türkiye'nin sınıra aşırı derecede çok asker yığması ve İncirlik Üssü'ne Amerikan kuvvetlerinin yerleşmesi sonucunda Türkiye, Arap devletleri karşısında

²⁸ Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1933-1955*, Ankara, 1956

²⁹ Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusuna Karşı Politikası*, AÜSBF Yayınları, Ankara 1972, s.116

yalnız kaldı.³⁰ Kriz sonunda bölgedeki istikrarsızlık körüklenmiş oldu. Irak ve Ürdün gibi Türkiye'ye yakınlığı ile bilinen ülkeler bile Menderes yönetiminin bir Arap ülkesine baskı uyguladığını görmekten tedirgin oldular.³¹

3.1. Libya Gezisi (3-10 Şubat 1958)

Artarda patlayan krizler ve Türkiye'nin Eisenhower doktrininin Bağdat Paktı'nın yerini alabileceği endişesi ile 18 Ocak 1958 tarihinde başlayan Bağdat Paktı İktisadi Komitesi toplantısı, 20 Ocak 1958'de Türkiye, İran, Pakistan, Irak arasında "Gümrük Kanun ve Nizamlarına Muhalefetle Mücadele İşbirliği Anlaşması" imzalanması ile sonuçlandı. ³²

Bu gelişmelerin akabinde Reiscumhur Celal Bayar, 3 Şubat 1958 tarihinde Libya seyahatine başlamıştır. Libya Kralı Majeste Muhammed İdris es-Sunusi'nin 1956 senesinde Türkiye'ye yaptığı ziyareti iade maksadıyla yola çıkan Bayar, Galata Rıhtımı'ndan Gemlik muhribi ile uğurlanmıştır.³³ Libya'ya ulaşıldığında Türk heyeti, samimi bir hava ile karşılanmıştır. Öğle yemeği Trablusgarp Umumi Valisinin davetlisi olarak Arap usulü çadırlarda yenmiştir. Daha sonra saat 18.00'de Bayar, Huld Sarayı'nda hazır bulunan diplomatik misyon şeflerini kabul etmiştir. Türk denizcisi Turgut Reis'in türbesi de ziyaret edilmiştir.

Libya hükümeti ile 10 Şubat 1958 tarihinde işbirliği ve kültür anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın amacı yıllardan beri süregelen Türk-Libya dostluğunu muhafaza etmek ve geleceğe taşımaktır. İmzalanan anlaşma ile iki ülke arasında öğrenci, öğretmen ve çeşitli konularda uzmanların mübadelesi, spor ve izcilik müsabakaları ve karşılıklı kültür haftaları düzenlemesi ayrıca sanat, müzik, tiyatro, resim ve radyo alanlarında işbirliğinin benimsenmesi, iki memleketin müşterek tarihi ve İslam kültürü ve buna bağlı sahalarda bilim kongrelerinin tertip edilmesi ve daha pek çok yararlı konular karara bağlanmıştır.

Kültürel ilişkileri daha kolay yürütebilmek adına anlaşmanın dördüncü maddesi bir ikamet sözleşmesi halini almıştır. Bu maddeye göre iki memleket vatandaşları diğerinin ülkesinde mütekabiliyet

³⁰ Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu (1945-1958)*, Boyut Yayınları, İstanbul 1997, ss.196-203

³¹ Sever, *a.g.e.*, s.204

³² "Bağdat Paktı Görüşmeleri", *Zafer*, 21 Ocak 1958, s.1

³³ "Bayar Dün Dost Memlekette Muhtelif Ziyaretlerde Bulundu", *Zafer*, 6 Şubat 1958, s.1,4

şartıyla ve ülkede yürürlükte bulunan kanun ve nizamlar dairesinde yerleşmek ve ikamet etmek, orada serbestçe dolaşmak ve onun tebaası gibi mahkemelere müracaat etmek ve adli teşkilattan yardım görmek hakkına sahip olacaklardır. Anlaşmanın müddeti beş senedir. Müddetin bitmesinden altı ay evvel ihbar vaki olmazsa devamlı surette yürürlükte kalacaktır.³⁴

Reisicumhur Celal Bayar, Libya seyahati sonrasında Libya Kralı Muhammed Es- Sunusi ile telgraflaşmışlardır. Bayar, telgrafında şunları söylemiştir:

“Majeste Muhammed Es-Sunusi, Birleşik Libya Kralı, Trablus misafirleri olarak ziyaret ettiğim dost ve kardeş Libya sularından ayrılmak üzere olduğum şu sırada majesteleriyle Libya hükümeti ve milletinden gördüğüm muhabbet tezahüratının heyecanı içindeyim.

Majestelerinin kıyasatlı ve dirayetli idareleri altında kardeş Libya milleti için temenni ettiğimiz refah ve saadetin tam bir istiklal içinde daima muvaffakiyetler kaydedeceğinden eminim.

*Celal Bayar*³⁵

Libya Kralı Muhammed Es-Sunusi'nin cevabi telgrafı şöyledir:

“Aziz memleketinize hareketiniz münasebetiyle göndermiş bulunduğunuz kardeşlik duygularının ifade eden pek yüksek telgrafınız, son derece sevinç ve teşekkürlerle aldım. Milletlerimiz arasındaki kardeşlik, dostluk ve yardımlaşmayı kuvvetlendirmek konusunda zat-ı fehmetpenahilerine sıhhat ve saadeti ve kardeş Türk milletinin refah ve muvaffakiyeti hususunda en iyi temennilerimi göndermeme mesut bir vesile teşkil etmiştir.

*Muhammed İdris el Sunusi*³⁶

1957 Lübnan Buhranı ile başlayıp 1958 yılında Irak İhtilali ile devam eden Ortadoğu Buhranı, bölgede Batı aleyhtarı düşüncenin kuvvetlenmesine neden olmuştur. Bu bakış açısı ve bölgede ittifak bağı olan tek ülke olan Irak'ta da yönetim şeklinin değişmesi ile birlikte Türkiye, Arap Ortadoğu'sundan tamamen kopmuştur.³⁷

3.2. Afganistan-Pakistan-İran Gezisi (12-26 Eylül 1958)

1957 yılında Afganistan, Pakistan ve İran'ın üst düzey yöneticileri Türkiye'ye gelmiş ve Celal Bayar ile görüşmüştür. Bu seyahatlerin iadesi

³⁴ “Türkiye-Libya İşbirliği ve Kültür Anlaşması İmzalandı”, *Zafer*, 10 Şubat 1958, s.1,4

³⁵ “Reisicumhur Libya'dan Merasimle Uğurlandı”, *Zafer*, 11 Şubat 1958, s.1

³⁶ “Majeste İdris el Sunusi'nin Bayar'a Cevabi Mesajı”, *Zafer*, 14 Şubat 1958, s.1

³⁷ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.136

olarak Reiscumhur Bayar, üç ülkeye seyahatlerde bulunmuştur.

11 Eylül 1958'de Celal Bayar, Afganistan'a resmi seyahatine başlamıştır. Seyahatte, iki dost devlet reisinin ve hariciye vekillerinin Ortadoğu ve Uzakdoğudaki son durum etrafında fikir ve görüş alışverişinde bulunacakları basında yer almıştır. Afganistan Kralı Muhammed Zahir Şah ve Kabil halkı tarafından coşkuyla karşılanan Bayar, nutkunda Türk-Afgan dostluğuna vurgu yapmıştır.

"Milletlerimiz ve memleketlerimiz tarihin ve vakıaların emrine uyarak birlikte yürümeğe azmetmişlerdir. Böylece Türkiye ve Afganistan sağlam iki istikrar unsuru olarak azim ve sebatla dâhil buldukları Ortadoğu bölgesinde yerlerini almışlardır.

*Filhakika, ne geçmişte ne de bugün bizi ayıran herhangi bir tazyik veya itilaf görmediğimiz gibi, yarın da böyle bir unsurun ortaya çıkması tasavvur edilemez. Bu itibarla memleketlerimizin ileride de ancak dostluk ve kardeşlik içinde müşterek menfaatlerinin emrettiği ilerleme yolunda yürüyeceklerinden emin olmak gerekir. Bunun sağlam zemini, milletlerimizin istiklal aşkı ve dünya sulhuna olan bağlılıklarıdır."*³⁸

Afganistan'dan sonra 24 Eylül 1958'de Pakistan'a geçen Celal Bayar, burada Pakistan Reiscumhuru İskender Mirza tarafından karşılanmış ve Karaçi'de bulunan Atatürk Caddesi'ni görmüştür. Bayar, bu kardeşlik jestinden dolayı duyduğu tahassüslerini İskender Mirza'ya bildirmiştir.³⁹

Bayar, Afganistan ve Pakistan dönüşü İran Şehinşahı Rıza Pehlevi'nin daveti üzerine 25 Eylül'de İran'a geçmiştir. Tahran'da iki gün kalan cumhurbaşkanı Abadan'daki petrol tesislerini ziyaret etmiştir. Reiscumhur Celal Bayar'ın İran seyahati ile ilgili İran Şahı şu beyanati vermiştir:

"Sizi tekrar İran'da görmek ve bu buhranlı devrede zatı alileri ile fikir teatisinde bulunmak fırsatını elde etmiş olmak hasebiyle ne kadar derin bahtiyarlık duymuş oluşumu teyiden ifade etmek isterim. Görüşlerimizin tamamen birbirine tetabuk ettiğini ve sağlam ittifakımızın bu karışık bölgede bir istikrar unsuru teşkil eylediğini müşahede etmekle ayrıca büyük gurur duymaktayım. Zatı devletlerinin sıhhat ve saadeti için en hararetli temennilerimi sunarım. İran milletinin dost ve kardeş komşusu için daimi refah dileklerini sunarım.

³⁸ "Dost ve Kardeş Afganistan'ı Ziyaret Etmekte Olan Devlet Reisimiz", *Zafer*, 14 Eylül 1958, s.1,4.

³⁹ "Bayar Karaçi'de", *Zafer*, 23 Eylül 1958, s.1,4

*Muhammed Rıza Pehlevi*⁴⁰

Zafer Gazetesi tarafından dostluk ilişkilerinin güçlendirilmesi için yapıldığı söylenen bu seyahatler, Akis Dergisine göre; Türkiye, Pakistan, Afganistan ve İran arasında bir konfederasyon kurmak fikrinin olduğu ve Celal Bayar'ın ziyaretlerinin bu fikrin sahneye konması ile ilgili olduğu iddia edilmiştir.⁴¹ Fakat böyle bir konfederasyon kurulmamıştır.

Bağdat Paketi Dışişleri Bakanları 28-29 Temmuz 1958 tarihlerinde Londra'da Amerikan Dışişleri Bakanının da katılımıyla toplandılar. Birleşik Amerika bu toplantıda Bağdat Paketi'nin bölgesel üyeleriyle ayrı ayrı güvenlik ve savunma anlaşmaları yapmayı taahhüt etmiştir. Bu taahhüdüne uygun olarak 5 Mart 1959'da Ankara'da Türkiye, İran ve Pakistan ile muhtevaları tamamen aynı olan ikili anlaşmalar imzalamıştır.⁴²

Irak, ihtilalden sonra, 24 Mart 1959'da pakattan resmen ayrıldı. 19 Ağustos 1959 tarihinde Bağdat Paketi'nin adı NATO ve SEATO Pakt bölgelerinin arasındaki bölgeyi nitelendirdiği için Merkezi Anlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization) yani CENTO olarak değiştirilmiştir.⁴³

4. 1960 Yılı Gezisi (20-27 Şubat 1960)

4.1. Pakistan Gezisi

Celal Bayar Cumhurbaşkanlığı dönemindeki son seyahatini Pakistan'a yapmıştır. Onunla aynı anda İran Şahı Rıza Pehlevi de Pakistan'a ziyarette bulunmuştur. Londra basını, bu ortak ziyareti, İngiltere'de yapılacak Pakt konferansı öncesinde "*küçük yüksek kademe konferans*" olarak nitelemiştir. CENTO mensubu Müslüman memleketlerin başkanlarının toplantısını bu anlaşmanın kuvvetlenmesine yardım edecek bir vasıta olarak değerlendirmişlerdir.⁴⁴

Bu ziyaret tarih olarak CENTO'nun 5. Kuruluş yıldönümüne denk gelmiş ve devlet başkanları tarafından müşterek bir tebliğ yayınlanarak kutlanmıştır.

⁴⁰ "Bayarla İran Şahı Arasında Teati Olunan Dostluk Mesajları", *Zafer*, 30 Eylül 1958, s.1,4.

⁴¹ "Konfederasyon Yolunda", *Akis*, 4 Ekim 1958, s.16-17

⁴² Gönlübol, *a.g.e.*, s.308-309

⁴³ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Anlaşmalar*, Ankara 1965, s.435

⁴⁴ "Basında Akisler", *Zafer*, 23 Şubat 1960, s.1,4

“Tarihi Lahor şehrinde bir araya gelmemiz mesut bir tesadüf eseri olarak Merkez Anlaşması Teşkilatının 5. Yıldönümüne rastlamaktadır. Bu mesut anda bu teşkilat için işbirliği yaptığımız diğer devletlerin reisleri Majeste Kraliçe Elizabeth ile Başkan Eisenhower’ı düşünmekte ve kendilerine dostane hislerimizi göndermekteyiz. Bu vesileden, bilistifade yegâne maksadımız olan bölgenin sulh ve emniyeti için tam bir işbirliği halinde çalışmak hususundaki azmimizi tekrar ifade etmekteyiz. Bu teşkilat azası olan milletlerin sulh, toprak bütünlüğü, iktisadi refah ve hükümlerliklerin muhafazası maksadıyla vücut bulmuştur.

Bu bölgede vuku bulan birçok gelişmeler teşkilatın sulha hadim bir vasıta olarak sebebi mevcudiyetini tamamıyla ortaya koymuştur. Teşkilat azalarının emniyet ve istikrarlarına müteveccih tehdit ortadan kalkıncaya kadar müteyakkız bulunmaya devam etmek mecburiyetindedir.”⁴⁵

Reisicumhur Celal Bayar, 27 Şubat 1960 tarihinde Türkiye’ye dönmüştür.

Sonuç

Celal Bayar, cumhurbaşkanlığı dönemi boyunca beş tanesi Batı’ya, sekiz tanesi Doğu’ya olmak üzere toplam on üç defa dış ülkelere resmi ziyarette bulunmuştur. Bu gezilerden Batı’ya olanları NATO toplantılarına katılma amaçlı, Doğu’ya olanları ise İslam ülkelerini belli bir birlik altında toplamaya yönelik olduğu görülmüştür.

İlk seyahatini 1952 yılında İngiltere’ye Kral VI. George’nin vefatı nedeniyle yapmış, arka planda ise Ortadoğu’nun güvenliği ve Türkiye’nin bu konudaki rolü yer almıştır.

1954 yılında yapılan Amerika Birleşik Devletleri gezisi, Ocak- Mart aylarını kapsamış en uzun gezi olmuştur. ABD’nin Türkiye’ye yapmakta olduğu yardımı 1958’e kadar uzatılması, Türk ordusunun modernleştirilmesi ve masraflarının karşılanması maksadıyla yardım konusunda anlaşmaya varılmıştır.

Bunun dışında İtalya, Federal Almanya gibi ülkelere yaptığı geziler, dostane ilişkileri genişletmek ve iade-i ziyaret maksadıyla gerçekleştirilmiştir. Tüm gezilerinde iktisadi konuları ön plana aldığı, gittiği ülkelerdeki fabrikaları bizzat teftiş ettiği, gördüklerini ve yurt dışındaki yenilikleri Türkiye’ye getirmek için atılımlarda bulunması ilgi çekicidir.⁴⁶

⁴⁵ “CENTO’nun Beşinci Kuruluş Yıldönümü”, *Zafer*, 25 Şubat 1960, s.1,4

⁴⁶ Arslan, *a.g.t.*, s.91

Genel olarak Bayar'ın cumhurbaşkanlığı döneminde yapmış olduğu seyahatlerin ortak noktası, II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle Sovyetler Birliği ve Amerika arasında kutuplaşan dünyada bir tehdit olarak algılanmaya başlanan komünizme karşı korunma sağlamaya çalışılmasıdır. Celal Bayar'ın bu konudaki görüşü, özgürlük ve güven içinde İslam ülkelerinin işbirliği yapması gerektiği yönündeydi. Bu işbirliğini sağlamak için Menderes hükümetinin ve Reiscumhur Celal Bayar'ın yöntemi İslam devletleriyle önemli sayıda karşılıklı ziyaret gerçekleştirmek olmuştur.

Gerek hükümetler, gerekse devlet başkanları nezdinde yapılan karşılıklı ziyaretler Ortadoğu bölgesinde Sovyetlere karşı kurulan oluşumlara daha fazla devletin- özellikle Arapların- katılması yönündedir. Ancak sınırlı sayıda katılımın yanında sadece bir Arap Devleti -Irak- Bağdat Paktı'na katılmış ve bu amaç gerçekleştirilememiştir.

Celal Bayar bu gezilerinde iç ve dış politikada samimi bir ortam yaratmış, seyahatler kimi zaman anlaşmalar için uygun zemin hazırlamış, kimi zamansa nabız yoklamaktan öteye geçememiş, ama yine de Atatürk zamanından beri kurulmuş olan ilişkileri devam ettirerek, hatta geliştirerek dünya barışına katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Akis

Ayın Tarihi

Demokrat İzmir

Hürriyet

Yeni Asır

Zafer

Kitaplar ve Tezler

ARSLAN, Merve. *Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemindeki Yurtdışı Seyahatleri (1950-1960)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2019.

BAĞCI, Hüseyin, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, Ankara 1990.

DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

DP Tüzük ve Programı, Ankara 1946.

- GONCA, Nihal, *Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın İslam ülkeleri Gezileri*, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Manisa 2002.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara 1996.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusuna Karşı Politikası*, AÜSBF Yayınları, Ankara 1972.
- SEVER, Ayşegül, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu (1945-1958)*, Boyut Yayınları, İstanbul 1997.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Anlaşmalar*, Ankara 1965.
- SOYSAL, İsmail, *Bağdat Paketi*, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- ŞAHİNGİRAY, Özel, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1933-1955*, Ankara, 1956.

**CELAL BAYAR'IN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE YURTDIŞI
SEYAHATLERİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINA YANSIMALARI
(1950-1960)***

Dilşen İnce ERDOĞAN Merve ÖZİLTER*****

Giriş

Devletlerin dış politikalarının şekillenmesinde jeopolitik ve jeostratejik konumlarının önemli olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Atatürk'ün “*Yurtta sulh, cihanda sulh*” ilkesi doğrultusunda belirlenen Türk dış politikası da bu iki faktör çerçevesinde şekillenmektedir. Bununla birlikte devlet başkanlarının yapmış olduğu seyahatler, bu seyahatler esnasında şekillenen ilişkiler de Türk dış politikasının belirlenmesinde önemli bir yere sahiptir.

Millî Mücadele dönemi başta olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve sonrasında, çok partili hayata geçiş sürecinde, Demokrat Parti'nin kuruluşu ve iktidara yürüyüşünde önemli siyasi figür olan Celal Bayar, 1950-1960 Cumhurbaşkanlığı döneminde Türk dış politikasını da etkileyen yurtdışı seyahatleri bu çalışmada ele alınarak değerlendirilmiştir.

Celal Bayar, İsmet İnönü'nün başbakanlıktan ayrılması üzerine 25 Ekim 1937'de Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni başbakanı olarak atanmış ve 1 Kasım 1937- 11 Kasım 1938 tarihleri arasında I. Bayar Hükümeti görevde kalmıştı.¹ Bu dönemde Mustafa Kemal Atatürk'ün rahatsızlığının artması ve 10 Kasım 1938'de hayata gözlerini yummasıyla birlikte cumhurbaşkanının kim olacağı konusundaki tartışmalar şiddetlenmiş ve 11 Kasım 1938'de Anayasa gereği cumhurbaşkanlığı vekilliğini üstlenmiş

* Bu çalışma, 2019 yılı Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Dilşen İnce Erdoğan danışmanlığında tamamlanan “*Celal Bayar'ın Yurtdışı Seyahatleri Dönemindeki Yurtdışı Seyahatleri (1950-1960)*” isimli Yüksek Lisans tezine dayalı olarak hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, dinceerdogan@gmail.com, ORCID No: 0000-0001-6669-5966.

*** Tarih Uzmanı, mervearsslan35@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-1131-8607.

¹ Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s.340.

olan Abdülhalik Renda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni (TBMM) yeni cumhurbaşkanını seçmek için göreve çağırmıştı. İlk olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nde (CHP) grup toplantısı yapılmış, Bayar bu toplantıda cumhurbaşkanı adayını belirlemek amacıyla herkesin serbestçe oy kullanmasını istemişti. Yapılan oylama sonucunda İnönü'nün katılmadığı bu toplantıda 323 oydan, 322'si İnönü'ye verildi ve İnönü cumhurbaşkanlığı için tek aday oldu. Aynı gün Meclis Genel Kurul toplantısında tek aday olan İsmet İnönü cumhurbaşkanı olarak seçildi. İnönü'nün, Bayar'ı başbakan olarak görevlendirmesi üzerine 11 Kasım 1938'de II. Bayar Hükümeti (11 Kasım 1938- 25 Ocak 1939) kuruldu. 25 Ocak 1939'da Celal Bayar, Başbakanlıktan istifa etmiş ve VI. (03.04.1939-15.01.1943) ve VII. (08.03.1943-14.06.1946) yasama dönemlerinde İzmir milletvekili olarak Meclis'te aktif olmasa da yer almıştı.²

1944 yılından itibaren Bayar'ın Meclis içerisinde muhalif bir tutum sergilediği gözlenmiştir. Bu tutum; 1945 yılının altıncı ayında Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü ile Meclis Grubuna milli egemenlik ilkesinin ve parti içi demokrasinin uygulanmasını istediklerini içeren "*Dörtlü Takrir*" adı verilen bir önerge ile devam etmişti. Sunulan önerge sonrasında Menderes, Koraltan ve Köprülü CHP'den ihraç edilmişti. Bunun üzerine 26 Eylül 1945'te Bayar da milletvekilliğinden ve 3 Aralık 1945'te de CHP'den istifa etmişti.³ Başta Menderes, Bayar, Köprülü ve Koraltan olmak üzere muhalifler, 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi (DP) kurmuşlar ve yakın dönem Türk tarihinin önemli bir dönüm noktası olarak çok partili siyasi hayat başlamıştı. DP'nin kuruluşu ve yapısı genellikle daha önceki muhalif hareketlere benzetilmiş, hatta muhalefet hareketlerinin sonuncusu olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) devamı olarak görülmüştü.⁴

DP'nin sunmuş olduğu parti programında; demokrasi, örgütlenme, laiklik, özel girişim gibi hükümler ön plana çıkmıştı. Celal Bayar, DP'nin kurulduğu gün 7 Ocak 1946'da parti genel başkanlığına seçilmişti.⁵ Parti kurulduktan kısa bir süre içerisinde ciddi bir gelişme göstermiş ve birinci

² Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990, s. 40-46.

³ Salim Rıfık Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Olgaç Matbaası, Ankara 1979, s.63.

⁴ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s.11.

⁵ Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa Yayıncılık, Bursa 2000, s.181.

ayında üye sayısı bir milyonu aşmıştı.⁶ Nitekim 14 Mayıs 1950 seçimleri ile DP iktidar partisi olarak TBMM’de yerini almıştı. Cumhurbaşkanlığı için yapılan oylamada 453 milletvekilinin 378’nin oyunu alan Celal Bayar, cumhurbaşkanı seçilmiş ve DP iktidarı boyunca on yıl cumhurbaşkanlığı görevini yürütmüştü.⁷

Celal Bayar’ın hem başbakanlık hem de cumhurbaşkanlığı döneminde yapmış olduğu yurtdışı seyahatler, Türk dış politikasının şekillenmesinde ve gerginliklerin diplomasi yoluyla çözülmesinde etkili olmuştur. Bayar, başbakanlığı döneminde ilk yurtdışı seyahatini 27 Nisan 1938’de Yunanistan’a yapmış ve Atina’da Yunan Başbakan Metaksas ile düzenlenen törenlere katılmıştı. İkinci seyahati ise, 8 Mayıs 1938’de Balkan Antantını kuvvetlendirmek amacıyla Yugoslavya’ya düzenlemişti. Buradan 13 Mayıs 1938’de beraberindeki heyet ile Bulgaristan’a geçmişti. Doğu Trakya sınır güvenliği üzerinde durulmuş ve bu gölgede silahsızlandırılmış olan bölüme Türk askerinin yerleştirilmesi ile Türkiye’nin sınır güvenliği sağlanmıştı.⁸

1950-1960 döneminde Türkiye Cumhuriyeti’nin cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan Celal Bayar’ın bu dönemde yapmış olduğu yurtdışı gezilerinin de Türk dış politikasına etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Celal Bayar, cumhurbaşkanlığı döneminde ilk olarak 1952 yılı Şubat ayının 13’ünde İngiltere’ye olmak üzere toplam on üç ülkeyi ziyaret etmiş ve bu ziyaretlerde ülkelerin liderleri ile görüşmüş dönemin konjonktürü uyarınca Türk dış politikası şekillenmişti.⁹

1. Celal Bayar’ın Cumhurbaşkanlığı Dönemindeki Yurtdışı Seyahatleri (1950-1960)

1950-1960 tarihleri arasında cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan Celal Bayar, görevi süresince yurt içinde ve dışında birçok ziyarette bulunmuştu. Celal Bayar’ın cumhurbaşkanlığı döneminde 13 ülkeye yapmış olduğu seyahatleri aşağıdaki tabloda kronolojik sıralama ile verilmiştir.¹⁰

⁶ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s.17.

⁷ *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1950.

⁸ Mehmet Şahin-Murat Bulut, “Türkiye-ABD İlişkileri (1950-1960)”, *Demokrat Parti/(1946-1960)*, Ed: Dilşen İnce Erdoğan, İsmail Hakkı Demircioğlu, Serpil Seda Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, s. 1145.

⁹ Hüseyin Bağcı, “Demokrat Parti’nin Ortadoğu Politikası”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der: Faruk Sönmezoglu, Der Yayınları, İstanbul 2004, s. 176.

Tarih	Ziyaret Edilen Ülke
13-18 Şubat 1952	İngiltere
25 Kasım- 4 Aralık 1952	Yunanistan
28 Ocak- 27 Şubat 1954	Amerika
1-8 Eylül 1954	Yugoslavya
13-26 Şubat 1955	Pakistan-Irak
16-22 Haziran 1955	Lübnan
19-25 Eylül 1955	İran
3-8 Kasım 1955	Ürdün
3-11 Şubat 1958	Libya
7-10 Mayıs 1958	Almanya
12-26 Eylül 1958	Afganistan-İran- Pakistan
8-12 Haziran 1959	İtalya
20 Şubat 1960	Pakistan

1.1. İngiltere Seyahati (13- 18 Şubat 1952)

Celal Bayar, cumhurbaşkanlığı döneminde ilk ziyaretini İngiltere'ye 13 Şubat 1952 tarihinde gerçekleştirmiştir. Bu seyahat, İngiltere Kralı IV. George'unun vefatı üzerine cenaze törenine katılmak amacıyla yapılmıştı. Bu seyahate iç ve dış basın büyük ilgi göstermiştir.¹¹ İngiliz basın hayatının önemli gazetelerinden biri olan Times gazetesinde, "Bu ziyaret Kahire mülakatı hariç, bir Türk cumhurbaşkanının Türk topraklarından ilk ayrılışıdır." Daily Mail gazetesinde ise "Türkiye'nin Dostluğu" başlığı ile verilmiş ve Bayar'ın İngiltere'ye karşı duyduğu sempati üzerinde durulmuştu.¹² Cumhurbaşkanı Bayar, Şubat 1952 tarihinde beraberindeki heyet ile özel bir uçakla saat 23.30'da Londra Havalimanına indiğinde büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştı. Cumhurbaşkanı Bayar ve beraberindeki heyet Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğinde konaklamıştır.¹³ Cenazenin kaldırıldığı gün olan 15 Şubat 1952 tarihi Türkiye'de de sabahtan akşam saat 18.30'a kadar İçişleri Bakanlığı kararıyla yas ilan edilmiştir. Sabah saat 08.00'den itibaren tüm bayraklar yarıya indirilmiş; sinema, tiyatro, gazino, bar gibi eğlence yerleri kapalı tutulmuştur. İzmir Alsancak'taki İngiliz Kilisesinde

¹¹ Zafer, 14 Şubat 1952.

¹² Yeni Asır, 15 Şubat 1952.

¹³ Demokrat İzmir, 15 Şubat 1952.

cenaze sebebiyle dini bir ayin yapılmıştır. İngiltere Kralı VI. George'unun cenaze töreni nedeniyle gidilen İngiltere'den, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Türk heyeti 18 Şubat 1952 tarihinde Türkiye'ye dönmüştür. Türkiye'nin bu seyahatinde, yakın zamanda imzalanacak olan Kuzey Atlantik Paktı'na (NATO) katılacağı haberinin İngiltere'de büyük bir sevinç ve memnuniyet yarattığı görülmüştür. Bu durum İngiltere Dışişleri Bakanlığı sözcüleri tarafından, iki müttefik ülke ilişkilerinin dostane bir biçimde ilerlediği ve Türkiye'nin büyük bir kuvvet olarak Atlantik Paktı'na katılacağı bildirilmiş ve bu durumun her iki ülkede memnuniyet yarattığı yayınlanan bildiriye ilave edilmiştir.¹⁴

1.2. Yunanistan Seyahati (25 Kasım- 4 Aralık 1952)

16 Kasım 1952 tarihinde Yunanistan'da yapılan seçimlere Venizelos ve Plastiras'ın oluşturduğu koalisyon, Eda Partisi ve Mareşal Aleksandros Papagos'un partisi katılmış, olaysız bir seçim yapılmıştır. Seçimleri büyük bir fark ile Mareşal Papagos'un partisi kazanmıştır.¹⁵ Yeni Yunan hükümetinin kurulması sonrasında Cumhurbaşkanı Bayar'ın hem yeni hükümeti tebrik hem de 1952 Haziran ayında ülkemize gelen Yunan kral ve kraliçesinin yaptıkları ziyareti için iade-i ziyarette bulunmak amacıyla Yunanistan'a gideceği bildirilmiştir. Ziyaret haberini alan Yunan hükümeti ayrıntılı bir program hazırlamış ve bu ziyaretten duyacakları memnuniyeti dile getirmiştir. Yunan basınında bu ziyaretin hem hükümetleri hem de ve Balkan Yarımadasının güvenliği için önem taşıdığını belirten yazılar yayınlanmıştı.¹⁶ Celal Bayar ve beraberindeki Türk heyeti, 25 Kasım 1952 tarihinde Savarona gemisi ile İstanbul'dan hareket etmiştir. Celal Bayar ve beraberindeki heyet Yunanistan'da karaya çıktıkları andan itibaren büyük bir coşku ve tezahüratla karşılanmıştır. Atina ve Pire arasındaki 12 kilometre uzunluğundaki caddenin iki tarafı da ellerinde Türk ve Yunan bayrakları taşıyan öğrenciler ve halk tarafından doldurulmuştur. Yunanistan seyahatini 4 Aralık 1952 tarihinde tamamlayarak Türkiye'ye dönen Celal Bayar, İstanbul'da büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Bayar, Yunanistan'dan ayrıldığı sırada Savarona'dan, Yunan Kralı Paul'un şahsına ve Yunan milletine teşekkür ve iyi dileklerini içeren bir telgraf çekmiştir.¹⁷

¹⁴ *Zafer*, 17 Şubat 1952.

¹⁵ *Akşam*, 17 Kasım 1952.

¹⁶ *Yeni Asır*, 20 Kasım 1952.

¹⁷ *Demokrat İzmir*, 5 Aralık 1952.

1.3. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Seyahati (28 Ocak- 27 Şubat 1954)

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasında dış siyasetinde aktif tarafsızlık politikasını bırakmış ve DP'nin 1950'de iktidara gelmesiyle birlikte Amerikan yanlısı bir dış politika izlemeye başlamıştır. DP'nin iktidara gelmesinden hemen sonra 1952'de Türkiye'nin NATO'ya üye olması Türkiye'nin Batı ile özellikle ABD ile ilişkilerine yeni bir ivme kazandırmıştır. Soğuk Savaş döneminde Türkiye, Batı dünyasının özellikle de ABD'nin komünizmle mücadelesinde savunma hattında yerini almış, Sovyetler Birliği'ne karşı ileri karakol olarak görev yapmaya başlamıştır. Bu durum doğal olarak Menderes hükümetlerinde Batı'dan özellikle de ABD'den mali destek anlamında beklentilerin doğmasına neden olmuştur. Türkiye'nin NATO üyeliği sonrasında ABD'nin Türkiye'ye askeri ve mali yardımlarında artış olmuştur. ABD, Türkiye'ye 1949-1953 yılları arasında 225 milyon dolar mali, 305 milyon dolar da askeri yardım yapmıştır. 1952 yılından sonra yapılan mali yardımların büyük bir bölümü hibe şeklinde olmuştur.¹⁸ 1953 yılında Türkiye'de iktisadi krizin artması ve bu krize çözüm seçeneklerinden biri olan Amerikan dış yardımının da bir önceki yıla göre azalması, 1954 yılında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika seyahatlerinin nedenlerinden biridir. Bu ziyaretin diğer bir nedeni ise; Amerikan Başkanı Dwight D. Eisenhower'ın 1953 yılında Türkiye ziyaretine karşı yapılacak olan iade-i ziyarettir.¹⁹

Türkiye'nin mali yardım beklentisinden dolayı iki ülke arasında yaşanan gerginliğin nedeni, ABD'nin Türkiye büyükelçisi olan G.C. Mc Ghee'ye göre, Türkiye Cumhurbaşkanı ve Başbakanının ABD'ye ziyaret için davet edilmemesinden kaynaklanmıştır. Büyükelçi en kısa sürede Türk yetkililerinin ABD'ye davet edilmesi gerektiği konusundaki tavsiyelerini ilgili makamlara iletmiştir. ABD Büyükelçisi G.C. Mc Ghee Türkiye'den ayrıldıktan sonra yerine 18 Eylül 1953'te Avra M. Warren atanmış ve yeni büyükelçi göreve başladığı gün Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı ziyaret ederek kendisine ABD Başkanı Eisenhower'ın davetini iletmiştir. Bu teklif, Celal Bayar tarafından memnuniyetle kabul

¹⁸ Mehmet Şahin-Murat Bulut, *Türkiye-ABD İlişkileri (1950-1960)*, Demokrat Parti (1946-1960), Ed: Dilşen İnce Erdoğan, İsmail Hakkı Demircioğlu, Serpil Seda Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, s.1145.

¹⁹ Mehmet Şahin-Murat Bulut, *a.g.e.*, s.1146.

edilmiştir.²⁰

Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı sırasında yaptığı yurtdışı seyahatleri arasında en uzun süreli olan ABD ziyaretidir. Bu ziyaret, 1954 yılı Ocak-Şubat aylarını kapsamıştır.²¹ Bu ziyarete, Amerikan ve Türk basınında önemli yer ayrılmıştır. Bu resmi seyahat kapsamında Türk heyeti, Amerika'nın çeşitli eyaletlerindeki üniversiteleri, fabrikaları, sanayi tesisleri, barajları, film ve radyo tesisleri ziyaret ederek bu alanlardaki dünyadaki yeni uygulamaları yakından görme fırsatına sahip olmuştur. Ziyaret programı aşağıdaki şekildedir:

Tarih	Ziyaret Edilen Yer
27-29 Ocak 1954	Washington
30 Ocak 1954	New York (Ortodoks Kilisesi Ziyareti), Birleşmiş Milletler Binası, Princeton Üniversitesi
31 Ocak 1954	New York
1 Şubat 1954	New York Belediyesi ve Columbia Üniversitesi
2 Şubat 1954	New York Dünya İşleri Konseyi
3 Şubat 1954	Toledo Sanat Eserleri Müzesi ve Willys Motor Fabrikası
4 Şubat 1954	Chicago'da Fabrika Ziyaretleri
5 Şubat 1954	Indiana Whiting Belediyesi Ziyareti
6 Şubat 1954	San Fransisco
7 Şubat 1954	California'da Dünya İşleri Konseyi
8 Şubat 1954	Stanford Üniversitesi
9-10 Şubat 1954	Los Angeles
11 Şubat 1954	Las Vegas'ta Magnezyum Tesisleri ve Hoover Barajı
12-13 Şubat 1954	Teksaş Petrol Sahaları
14-15 Şubat 1954	Dallas
16-17-18 Şubat 1954	Kuzey Carolina Üniversitesi
19 Şubat 1954	Shelton Mensucat Fabrikası Ziyareti
20-27 Şubat 1954	New York

²⁰ Recep Murat Geçikli, *Menderes Hükümetleri Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, İleri Yayınları, İstanbul 2016, s.222-223.

²¹ *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1953.

Cumhurbaşkanı Bayar ve beraberindeki heyet, ilk olarak İngiltere'ye ve orada iki gün kaldıktan sonra 26 Ocak 1954'te New York'a varmışlardır. 27 Ocak'ta Washington'a ulaşan Cumhurbaşkanı Bayar ve beraberindeki heyeti ABD Başkan Yardımcısı Richard Nixon karşılamıştır.²²

Bu seyahat sırasında Türk heyetine gösterilen ilgi ve saygının yanı sıra birçok hediye ve ödüller de takdim edilmiştir. Bu ödül ve hediyelerden bazıları şunlardır: 28 Ocak 1954'te Washington'da Başkan Eisenhower tarafından verilen liyakat nişanı, komondor rütbesi, 1 Şubat 1954'te New York Belediyesi tarafından takdim edilen New York şeref madalyası, Columbia Üniversitesi rektörü Graysa Kirk tarafından hukuk doktorluğu unvanı, 3 Şubat 1954'te Toledo'nun anahtarı, 17 Şubat 1954 Birmingham Belediye Başkanı tarafından verilen ve her kapıyı açtığı söylenen altın anahtar, 19 Şubat 1954 yılında Kuzey Carolina eyaletinin armasının bulunduğu bir levha. Celal Bayar'ın Birleşik Amerika'yı ziyareti dolayısıyla milletlerarası dostluk ve iyi niyet gösterisi olarak 25 Ocak itibarıyla bir hafta Türkiye Cumhuriyeti haftası ilan edilmiştir. Bu hafta boyunca okullarda her kademedede konferanslar verilmiş, radyo programları, mitingler tertip edilmiş ve Patterson Ticaret Odası ile Rotary Club'un düzenlediği Türk mahsulleri ile sanat eserlerini gösteren bir sergi açılmıştır. New York'ta ilk resmi merasim 1 Şubat günü başlamıştır. New York'ta belediye binasına giden Türk heyeti burada da coşkuyla karşılanmıştır. Türk- Amerikan dostluğunun bir nişanesi olarak ifade edilen madalya, Belediye Başkanı Wagner tarafından Bayar'a takdim edilmiştir. New York'tan sonra 27 Ocak 1954 tarihinde Celal Bayar ve refakatindekiler, Başkan Eisenhower'in hususi uçağı Columbine ile Washington'a gitmiştir. Washington'daki Milli Hava Meydanı'nda büyük bir kitle heyecanla Türk heyetini karşılamıştır. Başkan Eisenhower, Beyaz Saray'da bir ziyafet vermiş, ziyafet sırasında Bayar'a liyakat nişanı takdim edilmiştir. Bu nişan Amerikan hükümetinin barış zamanında bir yabancıya vereceği en yüksek nişan niteliğindedir.²³ Washington'dan New York'a geçerken New Jersey eyaletindeki Princeton Üniversitesi ziyaret edilmiştir. New York'a dönen Bayar, 1 Şubat 1954'te Birleşmiş Milletler Merkezini ziyareti sırasında basın mensuplarına verdiği beyanatta; Türkiye'nin doğu ve güney sınırında huzur ve güvenliğin

²² *Son Telgraf Gazetesi*, 27 Ocak 1954.

²³ *Yeni Asır*, 29 Ocak 1954.

hâkim olmasının en büyük amaçları olduğunu belirterek Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin bir kolu olarak bu bölgede huzur ve güvenliğin devamı için her türlü yardıma hazır olduğunu belirtmiştir.

2 Şubat 1954'te Ohio eyaletindeki sanayi şehri olarak bilinen Cleveland'da Cumhurbaşkanı Bayar, Çelik Şirketini gezmiştir. Daha sonra bu şehre trenle iki saat mesafede bulunan dönemin ünlü jeep otomobilleri fabrikası Willys Motors'u ziyaret etmiştir. Bu şirkette çalışan kadın sayısının fazla olduğunu görmüş ve bundan etkilendiğini ifade etmiştir. Sonrasında San Francisco ve ardından Los Angeles'a gitmiştir. Los Angeles'ta belediye binasında yaptığı bir basın toplantısında Türkiye'de Amerikan usulüne göre yeniden teşkilatlandırılmış ordunun bulunduğunu, ziraatın makineleştiğini ve karayolları şebekesinin genişlediğini söylemiş ve bu durumun da Türk petrol ithali için gerekli olan dövizi sağladığını belirtmiştir. Los Angeles'ta dünyaca ünlü "film diyarı" olan Hollywood'u ve Santa Monica'da bulunan Douglass Aircraft Company adlı uçak fabrikasını ziyaret etmiştir.²⁴ Bayar ve maiyeti, 27 Şubat'ta New York'tan ayrılarak bir İtalyan transatlantığı Andera Doria vapuru ile Napoli'ye, oradan da bir harp gemisiyle Türkiye'ye dönmüştür.²⁵

1.4. Yugoslavya Seyahati (1-8 Eylül 1954)

Yugoslavya Reysicumhuru Mareşal Josip Broz Tito'nun daveti üzerine Türk heyeti Yugoslavya'ya gitmiştir. Aslında bu seyahat, 1954 yılının Nisan ayında Tito'nun Balkanlarda kurulan dostluğu pekiştirmek amacıyla Türkiye'ye gelmesinin iade-i ziyareti şeklinde gerçekleşmiştir.²⁶ 1 Eylül tarihli Akşam gazetesi bu ziyareti "Savanora, Yugoslav kara sularına girdi" başlığı ile duyurmuştu. Anadolu ajansının verdiği bilgiye göre, Savanora yatı Dubronik sahillerinde iki Yugoslav muhribi tarafından karşılanmış ve yirmi bir pare top atışıyla Türk heyeti selamlanmıştı. Yugoslav birliğinde bulunan Durmitor Muhribi'nde bulunan Tümgeneral Gerni, Cumhurbaşkanı Bayar ve maiyetini Yugoslavya'da büyük bir coşkuyla karşılamıştır. Ayrıca Tümgeneral Gerni, Cumhurbaşkanı Bayar'a gönderdiği mesajında "Yugoslav sularına dahil olmadan evvel halkımızın en derin ve içten hissiyatını nakil ve arz ile

²⁴ Resmi Ziyaret, Türkiye Cumhuriyeti Celal Bayar'ın Birleşik Amerika'yı Ziyaretinin Hikâyesi Ocak-Mart 1954, Birleşik Amerika Haberler Teşkilatı Ankara Merkezi Neşriyatı, Ankara 1954, s.83-85.

²⁵ Cumhuriyet, 11 Mart 1954.

²⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 105.20.134.104.7.

Türkiye Cumhuriyunu karşılamakla şeref yap oldum. Zatı fahimanelerinin Balkan memleketlerinin müşterek menfaatleri yolunda akdedilen kalbi işbirliğinin huzuruyla muvaffakiyet ve sürur hissetmekte olduklarına inanıyorum” demişti. Bayar da bu mesaja Savanora’da bulunan amiralimiz ile cevap verdi. Celal Bayar ve beraberindeki heyet saat 10:00’da Dalmaçya sahillerinde Rijekon’a oradan da Belgrad’a gitmişti. Belgrad, Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın gelişi nedeniyle Türk bayraklarıyla donatılmıştı.²⁷

Celal Bayar’ı karşılamak için Belgrad halkı istasyonda toplanmış ve büyük bir coşku içinde tezahüratta bulunmuşlardı. Mareşal Tito, Bayar’ı büyük bir samimiyetle karşıladıktan sonra her iki ülkenin milli marşları çalınmıştı. Bayar, karşılama merasimi sonrasında Yugoslav radyolarına verdiği demeçte *“şimdi kendisiyle tekrar buluşmaktan derin bir memnunluk duyduğum aziz dostum Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti Başkanı Mareşal Tito tarafından güzel memleketinize davet edildiğim zamandan beri, bu şerefli günü sabırsızlıkla beklemekte idim. Söze başlarken kıymetli dost ve müttfikimiz Yugoslavya’ya, Türk milletinin sevgi ve eğitim adını bir kere daha ifade ve teyit etmek isterim. Kaderin birbirine sıkı sıkıya bağladığı ve yekdiğeri ile en yakın işbirliği yapmalarını emrettiği milletlerin, aynı zamanda karşılıklı sevgi ve itimat hisleri ile meşbu olmaları, tarihin büyük bir nimetidir. Çünkü hayati işbirliklerini bu duygunun verdiği sıcaklık içinde şevk ve heyecanla yaparlar. İşte milletimizin arasındaki münasebetler böyle mesut bir mahiyet arz etmektedir.”* demiştir. Bayar’ın verdiği demeç sonrasında ikamet edilecek saraya doğru yola çıkılmış, akşam yemeğini Bayar ve Tito birlikte özel bir salonda yemişlerdi. 2 Eylül’de Bayar ve maiyetindeki heyet, Yugoslav Meçhul Asker Abidesine çelenk koymuş ve ziyaret programı başlamıştı.²⁸ 3 Eylül’de Bayar şerefine iki önemli ziyafet verilmişti. Mareşal Tito’nun Bayar şerifine verdiği ziyafetler, Federal İcra Komitesi Sarayı’nda verilmişti. Maraşel Tito, her iki ülke arasında gelişen siyasi, iktisadi ve kültürel iş birliğinin giderek artmakta olduğunu memnunlukla karşıladığını söylemiş ve bu konuşma sonrasında Bayar da *“Ankara Anlaşması ve Bled İttifaknamesi memleketlerimizin ve bilcümle sulhperver milletlerin refahının artmasını, istikbalimizin ve emniyetimizin sağlanmasını daima mütekâmil bir şekilde temin edecek kıymetli*

²⁷ *Yeni Asır*, 01 Eylül, 1954; *Akşam*, 01 Eylül 1954.

²⁸ *Akşam*, 02-03 Eylül 1954.

vesikalardır. Bu vesikaların delalet ettiği haleti ruhiyenin memleketlerimiz arasında daima inkişaf ettiğini görmenin verdiği memnuniyeti ile kadehimi zatî devletleri ile madam Josip Tito'nun sıhhatine kaldırıyorum." demiştir.²⁹ Ayrıca Bayar'a Türk-Yugoslav dostluğu adına fahri hukuk doktorluğu da verilmişti.³⁰ 5 Eylül'de Bayar ve maiyetindeki heyet, Belgrad'dan Saraybosna'ya hareket etmiş ve şerefine havalimanında askeri geçit resmi yapılmış ve bu törende kordiplomatik ve Yugoslav askerî erkanı hazır bulunmuştu. Bayar, Mareşal Tito'ya Karacabey harasında yetiştirilen Kuruş ve Ardahan adlı atların taylarını hediye etmişti. Buna karşılık Mareşal Tito'da da Türkiye heyetine nişan ve madalyalar vermişti.³¹

Saraybosna'ya giderken tren yolda arızalanmış yaverlerin yolculuk ettiği vagonun balataları yanmış ve hemen orada balatalar değiştirilmişti. Tren gara ulaştığında kırk iki tane top atışı ile Bayar ve maiyetindeki heyet selamlanmıştı. Aynı gün Bayar, I. Dünya Savaşı'nın patlamasına neden olan ve Avusturya-Macaristan Velihtti Ferdinand'ın öldürülmesi ile sonuçlanan suikastın gerçekleştiği Prençip Köprüsü başındaki müzeyi, Gazi Hüsrev Bey Camii ve türbesini ziyaret etmişti. Bosna-Hersek Meclis Başkanı Gro Patsar'ın himayesinde Bayar onuruna verilen yemekte, Bayar Üçlü Paktın önemini vurgulayan bir konuşma yapmıştı.³²

8 Eylül'de Cumhurbaşkanı Bayar ve Mareşal Tito Saraybosna'dan Hırvatistan Halk Cumhuriyeti'nin merkezi olan Zagreb'e doğru trenle yola çıkmışlar ve yolda büyük sanayi merkezlerinden biri olan Zaniçza'da bulunan demir ve çelik fabrikasını gezmişlerdi. Saat 7.30'da Zagreb'e ulaşan iki lider halkın büyük sevgi gösterisi ile karşılanmış ve kendilerine ayrılan misafirhaneye geçerek geceyi orada geçirmişlerdi. Cumhurbaşkanı Bayar, ertesi gün Zagreb Fuarında Yugoslavya pavyonunu gezmiş ve Hırvatistan Meclis Başkanı Vilademir Bakariç'in verdiği öğle yemeği sonrasında Mareşal Tito ile Slovenya Halk Cumhuriyeti'nin merkezi olan Lubliyanaya'ya geçmişlerdi. Büyük bir coşku ile karşılanan iki lider sonrasında Bled'e hareket etmişlerdi. Akşam gazetesinin "*Celal Bayar Lubliyanada*" başlıklı haberinde "*54 kilometrelik yol boyunca halk dizilmişti. On binleri aşan bu kalabalığın attığı çiçekler asfaltı adeta bir halı haline getirdi. 35-40 otomobillik kafiye, Balkan*

²⁹ *Yeni Asır*, 04 Eylül 1954; *Akşam*, 04 Eylül 1954.

³⁰ *Akşam*, 05 Eylül 1954.

³¹ *Akşam*, 06 Eylül 1954.

³² *Akşam*, 07 Eylül 1954.

Paktının bir ay önce imzalandığı Bled şehrine gece girdi. Saat 21:00'de Mareşal Tito, Reiscumhurumuzun şerefine burada bir kabul resmi verdi. Bu resmi kabul geç vakte kadar samimi bir hava içerisinde cereyan etti. Bayar, bugün Brioni Adasını ziyaret edecektir” denilmişti.³³

1.5. Irak ve Pakistan Seyahati (13-26 Şubat 1955)

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Pakistan hükümetinin daveti üzerine iade-i ziyaret amaçlı 1955 yılı Şubat ayının ikinci haftası bu ülkeyi ziyaret etmiştir. Aynı tarihlerde dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in imzalanacak olan Irak Paktı dolayısıyla Bağdat'ta olacağından Bayar ve maiyeti de Pakistan'a geçmeden önce birkaç gün de Irak'ta konaklamayı planlanmıştır. Fakat plan uygulanamamış, ilk önce Pakistan, ardından Irak ziyareti gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar, eşi ve beraberindeki heyet üç uçakla birlikte Ankara'dan Diyarbakır'a geçmiş, burada bir süre dinlendikten sonra Bahreyn'e hareket etmişlerdi. Bayar, Diyarbakır'da halkın büyük sevgi gösterisi ve tezahüratı ile karşılanmıştı. Burada Anadolu Ajansı muhabirine verdiği demeçte *“Necip Pakistan milletine, milletimin sevgi ve muhabbetini götürmek, hayatımın en müstesna zevklerinden biridir. Bu ziyaretimizin sıfatı resmi olmakla beraber, hakikatte, ben ve bana refakat edenler, teklifsiz bir kardeşe misafir gittiğimiz hissini taşıyoruz. Çünkü Pakistan'da aramızdan, uzak mazilere kadar giden tarihi bağlar vardır. Yakın mazide iki millet yek diğerinin refahına, saadetine ve istiklaline karşı en samimi ve hareketli alakayı göstermiş ve yek diğerinin sevinçlerini, ıstıraplarını, candan paylaşmıştır. Ve nihayet, şimdi bu dost ve kardeş milletle güzel müşterek mazimize, his ve iman birliğimize yarayan ve yaşamakta olduğumuz zamanın icaplarına en iyi şekilde tekabül eden sıkı hukuki bağlar tesis etmiş bulunuyoruz. Memleketimizi ve bütün sulhperver hüsnüniyet sahibi milletler camiasının neferi olarak münasebetlerimiz her gün daha verimli şekilde inkişaf etmektedir.”* demişti.³⁴ 14 Şubat 1955'te sabah saat 07.05 uçağı ile

³³ *Akşam*, 09 Eylül 1954.

³⁴ *Akşam*, 13-14 Şubat 1955. Cumhurbaşkanı Bayar'a bu ziyarette refakat edecek heyette, Milli Müdafaa Vekili Ethem Menderes, İzmir Milletvekili ve Hariciye Encümeni Reisi Cihad Baban, İzmir Milletvekili Nuriye Pınar, Hariciye Vekaleti Umumi Katibi Büyükelçi Muharrem Nuri Birgi, Deniz Kuvvetleri Kumandanı Koramiral Sadık Altıcan, Tümgeneral Arif Güvenç, Riyaset-i cumhur Hususi Kalem Müdürü Fikret Belbez, Riyaset-i cumhur Başyaveri Kurmay Albay Refik Tuğla, Hariciye Vekaleti Protokol Dairesi Reisi Vekili Kenan Gökart, Hariciye Vekaleti İkinci Daire Müdürü Orhan Eralp, Anadolu Ajansı Umum Müdürü Şerif Arzık, Riyaset-i cumhur baş doktoru Prof. Dr. Recai Ergüder, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Bedri Gürsoy, Riyaset-i

Diyarbakır'dan hareket eden Türk heyeti, Bahreyn'e varmış burada Bahreyn Şeyhi Altes Selman, Cumhurbaşkanı Celal Bayar şerefine sarayda akşam yemeği vermiştir. Bahreyn Şeyhi, Bayar'a altın bir kılıç ve hançer, eşine ise Bahreyn incilerinden bir gerdanlık hediye etmiştir. Akşam yemeğinden sonra Celal Bayar ve beraberindekiler, Hint Okyanusu üzerinden Karaçi'ye gitmek üzere Savarona Yatına binmiştir.³⁵

18 Şubat 1955 tarihinde Karaçi'ye varan Türk heyeti büyük bir coşku ve muhabbetle karşılanmıştır. Pakistan hükümeti, Bayar'ın geliş gününü bayram ilan etmiştir. Bütün daireler kapatılmış, limandan genel valilik konağına kadar cumhurbaşkanının geçeceği sekiz kilometrelik yol boyunca Pakistanlılar toplanmıştı. Yol baştanbaşa Türk ve Pakistan bayrakları ve taklarla süslenmiş ve donatılmıştı.³⁶ Pakistan Umumi Valisi G. Muhammet, Cumhurbaşkanı Celal Bayar şerefine Umumi Vali Sarayı'nda akşam yemeği vermiştir. Ayrıca Celal Bayar, Pakistan Başbakanı Mehmet Âli ile burada yarım saat görüşmüştür. Bu görüşmede taraflar Nisan ayında imzalanan Türk-Pakistan Paktının uygulama şeklini konuşmuştur.³⁷ 19 Şubat'ta Cumhurbaşkanı Bayar ve beraberindeki heyet Pakistan'ın kurucusu Kaidiazam Muhammet Ali Cinnah ve Pakistan'ın ilk Başbakanı Liyakat Ali Han'ın kabirlerini ziyaret etmiş ve çelenk koymuşlardır. Aynı gün Karaçi Belediyesi Bayar ve eşi onuruna sekiz bin kişilik öğle yemeği tertiplemiş ve Bayar'a altın ve gümüş bir muhafaza içinde "*Hoş geldiniz*" hitabesi sunulmuştur. Ayrıca Bayar, Pakistan'ın en büyük deniz üssü olan ve Karaçi'nin sekiz kilometre uzağında bulunan Himalaya'yı ziyaret etmiş, hemen akabinde Himalaya amiral gemisine gidilmiş ve öğle yemeği burada yenilmiştir. 21 Şubat'ta Bayar, beraberindeki heyetle birlikte Peşaver'e geçmiştir. Burada da şereflerine Peşaver Valisi tarafından yemek verilmiştir.³⁸ 22 Şubat'ta Bayar'a Pencap Üniversitesi tarafından fahri hukuk doktorluğu verilmiştir.³⁹ Bayar, bu tören münasebetiyle yapmış olduğu konuşmada ilim ve politikanın yakın ilişkisinden bahsetmiştir. Pakistan Başbakanı Muhammed Ali, verdiği beyanatta, Bayar ile yaptıkları görüşmelerin verimli geçtiğini, uluslararası ilişkilerde Türk ve Pakistan devlet

cumhur Muhafız Alayı Kumandanı Kurmay Yarbay Bahattin Ertürk, Riyaset-i cumhur yaverleri, muharrir Advîye Fenik ve bayan Reşide Bayar.

³⁵ *Yeni Asır*, 18 Şubat 1955; *Akşam*, 15 Şubat 1955.

³⁶ *Akşam*, 18 Şubat 1955.

³⁷ *Akşam*, 19 Şubat 1955.

³⁸ *Akşam*, 20-21-22 Şubat 1955.

³⁹ *Yeni Asır*, 18 Şubat 1955.

adamlarının sık sık görüşmeleri gerektiği üzerinde durmuştur.⁴⁰ Bayar, 24 Şubat'ta Lahor'u da ziyaret etmiştir. Bayar ve maiyeti 28 Şubat 1955'te Bağdat'a hareket etmiştir. Türk heyeti varışlarında olduğu gibi ayrılışlarında da Pakistan halkı tarafından coşkuyla uğurlanmıştır. Bayar, bu konuda verdiği beyanatta Pakistan halkının misafirperverliğinden çok memnun kaldığını, Türkiye ile Pakistan arasındaki anlaşmanın geçerliliğini ve dünya barışına katkısı ile bu seyahatte edindiği güzel intibalarını Türkiye'ye memnuniyetle yansıtacağını belirtmiştir.⁴¹

5 Mart 1955 tarihinde saat 13.15'te hususi bir Irak uçağı ile Bağdat'a giden Celal Bayar ve maiyetindekileri, Kral II. Faysal ve veliahdı Emir Abdülillah karşılamıştır. Havaalanında İstiklal Marşı ve Irak milli marşı çalınmış ardından Bayar, orada bulunan hassa alayına bağlı bir kıt'a olan alay sancağını teftiş etmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar daha sonra kraliyet mezarlığına giderek I. Faysal'ın kabrine çelenk koymuştur. Irak Kralı II. Faysal, Bayar'ın şerefine aynı gece Belediye Sarayı'nda bir ziyafet vermiş ve bu ziyafette her iki memleketin yüksek şahsiyetleri, yabancı memleketlerin kor diplomatları hazır bulunmuştur. Ziyafet esnasında söz alan Irak Kralı Faysal, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve beraberindeki heyete "*Hoş geldiniz*" demiş, her iki memleket arasındaki ittifakın yepyeni bağlar meydana getirdiğini, Türkiye'nin Filistin'de Birleşmiş Milletler kararlarının tatbikine taraftar olmakla, bütün Arap dünyasının sempatisini kazandığını belirtmiştir. Bayar ise, kendisine ve Türk heyetine gösterdiği yakınlıktan dolayı II. Faysal'a teşekkür etmiştir.⁴² Bayar, Bağdat'ta buldukları süre zarfında kendilerine tahsis edilen Zuhur Kasrı'nda ikamet etmiştir. Bu ziyaret esnasında Bayar da, Kral II. Faysal'ı ve veliaht Abdülillah'ı Türkiye'ye davet etmiştir. Bağdat'ta, Harp Okulu ve Kurmay Okulu, Verem Hastanesi, Türkiye Büyükelçiliği, Melike Aliye Kız Enstitüsünü de ziyaret etmiştir.⁴³ 10 Mart 1955 günü Ankara'ya hareket edilmiştir.⁴⁴

1.6. Lübnan Seyahati (16-22 Haziran 1955)

Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun ve eşinin Türkiye'ye yapmış oldukları ziyareti iade amacıyla Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve beraberindeki heyetin Lübnan'a ziyareti, 16 Haziran 1955 günü

⁴⁰ *Akşam*, 23 Şubat 1955.

⁴¹ *Demokrat İzmir*, 1 Mart 1955.

⁴² *Akşam*, 06 Mart 1955.

⁴³ *Demokrat İzmir*, 10 Mart 1955.

⁴⁴ *Akşam*, 10 Mart 1955.

başlamıştır. Bayar, Lübnan'a hareketi öncesinde verdiği beyanatta bu ziyaretin iki ülke arasında dostluk ve kardeşlik ilişkilerine hız vereceğini belirtmiştir.⁴⁵ Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Başbakan Adnan Menderes'in Lübnan ziyaretinde birlikte olacakları günler öncesinden bildirilmiş, fakat Adnan Menderes bu seyahate katılamamıştır. Ayrıca bu ziyaret için Başbakanlık tarafından çıkarılan bir kararname ile yüksek miktarda yevmiye verilmesi de kararlaştırılmıştır.⁴⁶ 15 Haziran'da Cumhurbaşkanı Bayar, Lübnan'a gitmek üzere Adana'ya gelmiş ve havalimanında törenle karşılanmıştır. Adana'da kısa bir mola veren Bayar ve beraberindeki heyet buradan otomobillerle İskenderun'a geçmiştir. İskenderun'da Savanora yatı ile Lübnan yolculuğuna başlamıştır.⁴⁷ 15 Haziran gecesinde Beyrut'ta Celal Bayar'ın Lübnan ziyaretini protesto etmek isteyen Türk aleyhtarı bir grup tarafından iki bomba atılmıştır. Resmi kaynaklardan alınan bilgiye göre bu saldırılar şehrin merkezindeki Lazariye binası ve Basta mahallesindeki eski Başbakanlardan Saada Mounlan'ın evi yakınlarında gerçekleşmişti. Bombalı saldırıda yaralanan ve ölen kimse olmamıştı. Lübnan'daki resmi makamlar eldeki bütün güvenlik güçlerinin seferber edildiğini bildirmişlerdi. Buna karşın bazı kimselerin Beyrut'un kuzeyinde bulunan Ermeni mahallesinde Bayar için hazırlanmış donanmayı yakmaya kalktıkları haberi de ortalıkta dolaşmış ve basına yansımıştı. Beyrut'ta gerçekleşen bu olayların arkasında Türk-Irak Paktına cephe almış solcular, Mısır ve Suudi Arabistan taraftarı olan Araplar, Türkiye'den kaçan Ermeniler bulunmaktaydı. Bayar ve beraberindekiler askeri uçaklarımızla Halda Havaalanı'na saat 11.00'de ulaşmışlardı. Lübnan'a ulaştıklarında büyük bir merasimle karşılanmış ve yirmi bir pare top atılışı ile selamlanmıştı. Misafirlerin geçeceği caddeler Türk ve Lübnan bayrakları ile donatılmış yol boyunca sekiz tak kurulmuştur. Yüz elli metrede bir kurulan bu takların üstünde Türkçe "*Hoş geldiniz*" yazılmıştı. Bayar'a ikameti için Lübnan'da Sürsük(Sörsök) Sarayı tahsis edilmiştir. Öğle yemeğinin ardından Bayar, saat 16.30'dan itibaren diplomatik misyon şeflerini kabul ettikten sonra Beytüddin Sarayı'nı ziyaret etmiştir. Akşam yemeği bu sarayda verilmiş ve Türk-Lübnan dostluğu üzerine konuşmalar yapılmıştır.⁴⁸ Lübnan'da Baelbek, Zahle ziyaret edilmiştir.

⁴⁵ *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1955.

⁴⁶ *Milliyet*, 16 Haziran 1955.

⁴⁷ *Akşam*, 15 Haziran 1955.

⁴⁸ *Akşam*, 16-17 Haziran 1955.

Baelbek'ten sonra Bahamdun sayfiye yerine gidilmiş burada Lübnan Hariciye Nazırı Alfred Nakkaş, Cumhurbaşkanı Bayar şerefine bir ziyafet vermiştir. Bayar, Beyrut Belediye Meclisi'nden bir heyeti kabul etmiş ve bu kabul esnasında kendisine altın tepsi içinde kıymetli bir taş hediye edilmiştir. 18 Haziran 1955'te Bayar ile Lübnan Cumhurbaşkanı Chamoun, Lübnan'ın ikinci başkenti olan Trablusşam'a resmi bir ziyaret yapmıştır. Bu ziyaret sırasında kendisine belediye adına şehrin altın bir anahtarı hediye edilmiştir. Ayrıca Trablus Belediyesi, Bayar'a Trablus şehrinin fahri hemşerilik unvanını da vermiştir. 22 Haziran'da Türkiye'ye dönen Celal Bayar, Lübnan Cumhurbaşkanı'na bir teşekkür telgrafi çekmiştir.⁴⁹

1.7. İran Seyahati (19-25 Eylül 1955)

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, Şehinşah Rıza Pehlevi'nin ziyaretini iade etmek ve bazı iktisadi meseleleri görüşmek amacıyla bu seyahati gerçekleştirdiği ifade edilmiştir. Bayar, hareketinden önce Anadolu Ajansı'na verdiği beyanatta İran'ın parlak bir mazisi olduğundan yapacağı bu ziyaretin Atatürk döneminde memleketimize gelen Rıza Şah Pehlevi'nin uyandırdığı hislerin akislerinden kaynaklandığını ifade etmiştir. İran'a dostluk adına ziyaret edecek olan Bayar ve beraberindeki heyet, 18 Haziran'da saat:14.30'da askeri bir uçakla ilk önce Diyarbakır'a hareket etmiştir. Burada Diyarbakır halkı tarafından büyük bir coşku ile karşılanan Bayar, geceyi burada geçirmiştir. Bayar'ı harikulade bir törenle karşılamak için bütün hazırlıkların tamamlanmıştır. Bu esnada başta radyo olmak üzere İran basını Türkiye hakkında sürekli olarak bilgilendirici haberler vermiştir. İran Başbakanı Hüseyin Âla'nın konu ile ilgili verdiği beyanatta Atatürk'ün, Rıza Şah Pehlevi'ye gösterdiği ilgiyi unutamadıklarını, Cumhurbaşkanı Bayar'ın bu ziyaretinin İran Hükümeti ve milletini sevindirdiğini, Şehinşah hazretleri ile Bayar'ın Ortadoğu'da olduğu kadar bütün dünyada barış ve emniyet davasına hizmet edeceklerini belirtmiştir. Bu ziyaret esnasında iki devlet adamının Türkiye ve İran arasındaki müdafaa ve ulaştırma konularını da görüşecekleri basında yer alan haberler arasında yer almıştır.⁵⁰ 20 Haziran 1955 tarihli Akşam gazetesi, Bayar'ın İran ziyaretini "*Bayar, Tahran'da Muazzam Bir Törenle Karşılandı*" başlığı ile vermişti. Bayar'ın uçağı on iki İran uçağı tarafından yolda karşılanmış ve Mihrabat

⁴⁹ Akşam,18-19 Haziran 1955.

⁵⁰ Akşam, 19 Eylül 1955.

Havalimanı'na kadar takip edilmiştir. Karşılama töreninde Şah ve ailesi, hükümet üyeleri, saray mensupları ve kordiplomatlar hazır bulunmuşlardır. Yirmi bir pare top atışı ile selamlanan Bayar, Şah ile birlikte üstü açık bir otomobil ile yola çıkmış ve halkın “*Yaşasın Bayar, Yaşasın Şah*” sözleri arasından ilk olarak Karaniye Kasrı'na geçmiş, ufak bir çay molasının ardından da Saadabad Kasrı'na ulaşmıştır. 20 Haziran'da Bayar ve beraberindeki heyet, rahmetli Rıza Şah Kebir'in kabrini ziyaret ederek çelenk bırakmışlardır. Sonrasında Sadabad Sarayı'na geçilmiş ve hükümet yetkilileri arasındaki görüşmeler başlamıştır. İki ülkeyi ilgilendiren konular büyük bir samimiyet içinde görüşülmüştür.⁵¹ Bayar, 22 Haziran'da İran Parlamentosunu ziyaret etmiş, Ayan ve Mebusan Meclislerinin toplandıkları özel bir toplantıda söz almıştır. “*İran milletini temsil eden muhterem zevat huzurunda bana söz söylemek fırsatını verdiğinden dolayı sayın reise teşekkür ederim. Ben İran'a Şehinşah hazretlerinin daveti üzerine misafir olarak geldim. Her misafir gibi umduklarım vardı. Fakat Türk milletinin temsilcisi olarak gördüğüm çok samimi hüsnü kabul, umduklarımın çok fevkinde tecelli etmiştir*” diyerek sözlerine başlamış Türk-İran ilişkilerinin önemi üzerinde durarak devam etmiştir.⁵² 24 Eylül'de Türk-İran Hükümetleri arasında iktisadi alandaki görüşmeler başlamıştır. İki tarafın üzerinde durduğu konuların başında transit geçiş bulunmaktadır. İran ve Türk basını bu görüşmelerin her iki taraf içinde hayırlı sonuçlar vereceğini bildirmektedir. Ayrıca aynı gün iki ülke arasında saat 16'da telefon görüşmesi yapılacağı bilgisi de verilmiştir.⁵³ İsfahan ziyaret edilmiş, Tahran Üniversitesi'nin yıllık bayramına katılmış ve bu tören sırasında Celal Bayar'a fahri doktorluk unvanı verilmiştir.⁵⁴ Celal Bayar ve refakatindekiler 27 Eylül'de Türkiye'ye dönmüştür.

Bayar'ın bir hafta süren ziyareti süresince Türkiye ile İran arasında ekonomik ve kültürel işbirliğinin arttırılması, karşılıklı dostluk ilişkilerinin artarak devamının sağlanması konularında görüş alışverişinde bulunulmuştur. Her iki tarafta da olumlu izlenimler bırakan ziyaretin gündem maddelerinden birisi de İran'ın Bağdat Paktı'na katılması konusu olmuştur. Muhammet Rıza Şah, Bayar'a, Bağdat Paktı'na katılma kararını bildirmiş, 23 Ekim'de bu karar resmen açıklanmış ve

⁵¹ *Akşam*, 20-21 Eylül 1955.

⁵² *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1955.

⁵³ *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1955.

⁵⁴ *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1955.

gerekli işler tamamlandıktan sonra 3 Kasım 1955 tarihinde İran, Bağdat Pakti'na katılmıştır.⁵⁵ Ayrıca yapılan bu seyahatle kuvvetlenen Türk-İran dostluğu, sınır sorunları hakkındaki görüşmelerin müspet şekilde sonuçlanması ile aradaki pürüzler kaldırılmıştır.⁵⁶

1.8. Ürdün Seyahati (3-8 Kasım 1955)

15 Mayıs 1951'de Ürdün Meliki Abdullah Ankara'ya gelmiştir. Kral Abdullah'ın Türkiye'ye yaptığı bu geziden kısa bir süre sonra Temmuz 1951'de Kral Abdullah Kudüs Mescid-i Aksa çıkışında Filistinli bir milliyetçi tarafından düzenlenen suikast sonucu öldürülmüştür. Yerine oğlu Tallal kral olmuştur. Kısa bir süre sonra rahatsızlığı sebebiyle Tallal tahttan indirilerek yerine oğlu Melik Hüseyin idareyi ele almıştır. Ürdün Kralı Hüseyin bin Tallal, 23 Ağustos 1954'te hükümetin davetlisi olarak Türkiye'ye gelmiş, Yeşilköy Havaalanı'nda Celal Bayar, dönemin TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Başbakan Adnan Menderes tarafından muhabbetle karşılanmıştır. Bu ziyaret Arap devletleriyle kurulan dostluk ilişkileri kapsamında değerlendirildiğinde oldukça önem taşımaktadır.⁵⁷

Bağdat Pakti'nin kurulmasından sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Kral Hüseyin bin Tallal'ın davetlisi olarak 3 Kasım 1955'te askeri bir uçakla ilk önce İskenderun'a hareket etmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar ve beraberinde bulunan heyetle 4 Kasım'da saat 12.00'de Amman Havalimanına inmiş ve çok parlak bir törenle Haşimi Ürdün Meliki Hüseyin bin Tallal tarafından karşılanmıştır. 5 Kasım'da Arap lejyonu iki dost devlet başkanı tarafından ziyaret edilmiştir. Sonrasında Zerka civarındaki geçit meydanına geldiklerinde kırk iki pare top atışıyla selamlanmışlardır. Cumhurbaşkanı Bayar'ın heyetinde olan Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu da Ürdün'deki Amerikan ve İngiliz sefirleri ile görüşmüştür.⁵⁸

Bu ziyaretin amacı dönemin gazete manşetlerine Ürdün'ün Türk-İrak Pakti'na katılması hususunda olacağı şeklinde yansımıştır. 6 Kasım 1955'te Celal Bayar, Ürdün Meliki Hüseyin ile beraber İsrail hududundaki karakolları ziyaret etmiş, ardından Kudüs'te Hazreti Ömer Camii ziyaret edilmiştir. Bayar, camiinin iç mimarisiyle yakından ilgilenmiş, mozaiklerin tamiri için Türkiye'den mütehassısın gönderileceğini ve

⁵⁵ Polat Kara, "Türkiye-İran İlişkileri (1923-1960)" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2010, s.292.

⁵⁶ *Demokrat İzmir*, 24 Eylül 1955.

⁵⁷ *Zafer*, 24 Ağustos 1954.

⁵⁸ *Cumhuriyet*, 3-4-5, Kasım 1955.

tarihi caminin yenilenmesini bizzat takip edeceğini söylemiştir. Bu ziyaretin ardından Bayar, göçmen mahallelerine gidilmiş ve göçmenlere seksen beş bin ton buğday göndereceği vaadinde bulunmuştur. Bağdat'ta Türkiye-İrak görüşmeleri yapılmış, toplantıda İsrail'in yaptığı tecavüzlerin müzakere edildiği ve bu husustaki Türk görüşünün Irak hariciyesine bildirildiği açıklanmıştır. Türk elçisi, Ortadoğu'da ortaya çıkabilecek herhangi bir tehditte nereden gelirse gelsin Türk hükümeti tarafından derhal müdahale edileceğini bildirmiştir.⁵⁹ 9 Kasım 1955'te Türk heyeti, saat 13.00'e doğru uçakla Adana Havaalanı'na inmiştir.⁶⁰

1.9. Libya Seyahati (3-11 Şubat 1958)

Libya Kralı İdris'in 1956 senesinde Türkiye'ye yaptığı ziyareti iade etmek üzere 3 Şubat 1958 tarihinde Celal Bayar ve refakatindekiler Libya'ya seyahat etmiştir. Libya'ya ulaşıldığında Türk heyeti, samimi bir şekilde karşılanmıştır. Öğle yemeği Trablusgarp Umumi Valisinin davetlisi olarak Arap usulü çadırlarda yenmiştir. Sonrasında saat 18.00'de Bayar, Huld Sarayı'nda hazır bulunan diplomatik misyon şeflerini kabul etmiştir. Trablusgarp'ta Türk denizcisi Turgut Reis'in türbesi de ziyaret edilmiştir. Öğle yemeğini Libya Meliki ile baş başa yiyen Bayar, öğleden sonra Romalılara ait meşhur Sabratha Harabelerine gitmiştir.⁶¹ Libya hükümeti ile Türk heyeti dostluk havası içinde görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmeler sonucunda 10 Şubat 1958 tarihinde iki ülke arasında işbirliği ve kültür anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın amacı yıllardan beri süregelen Türkiye-Libya dostluğunu muhafaza etmek ve geleceğe taşımaktır. İmzalanan anlaşmada; iki ülke arasında öğrenci, öğretmen ve uzmanların değişimi, spor ve izcilik yarışmaları ve karşılıklı kültür haftaları düzenlenmesi, ayrıca sanat, müzik, resim ve radyo alanlarında işbirliğinin benimsenmesi, bilim kongrelerinin tertip edilmesi gibi konulara yer verilmiştir. Bu anlaşmanın teftişini temin etmek için Milli Eğitim Bakanlarının görüşleri doğrultusunda bir kültür komitesinin kurulması kararlaştırılmış ve gerektiğinde bu komitelerin toplantılar yapması öngörülmüştür. Anlaşmayı, Türkiye adına Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu imzalamıştır. Toplam altı gün süren bu resmi ziyaret, 13 Şubat 1958 tarihinde Celal Bayar ve maiyetinin Türkiye'ye dönmesi ile son bulmuştur.⁶²

⁵⁹ *Yeni Asır*, 7 Kasım 1955.

⁶⁰ *Demokrat İzmir*, 9 Kasım 1955.

⁶¹ *Yeni Asır*, 10 Şubat 1958.

⁶² *Demokrat İzmir*, 10 Şubat 1958.

1.10. Almanya Seyahati (7-10 Mayıs 1958)

7 Mayıs 1958'de başlayıp 10 Mayıs'a kadar süren bu resmi ziyaret Federal Almanya Cumhurbaşkanı'nın ziyaretini iade maksadıyla 7 Mayıs günü Yeşilköy Havaalanı'ndan Bonn Havaalanı'na kalkan Viskont uçağı ile başlamıştır. Bayar'a bu seyahatinde Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile resmi olarak yirmi kişi refakat etmiştir. Bayar ve beraberindeki heyet, saat 12.00'de Yeşilköy Havalimanında bulunan "See" adlı uçağı binmiştir.⁶³ Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Almanya'yı ziyaret eden ilk devlet başkanıdır. Bu nedenle Almanya Dışişleri Bakanlığı ayrıntılı bir program hazırlamıştır. Bu programa göre Celal Bayar, Alman hükümet yetkilileri ile görüşecek ve Alman başkentinin dönemin ünlü oteli olan Tates Berk'te misafir edilecektir. Federal Almanya Başkanı, "*büyük şahsi dostum*" diye bahsettiği Bayar'ın ziyaret programı ile en ufak ayrıntılarına kadar bizzat kendisi ilgilenmiştir.⁶⁴ Bayar, 8 Mayıs'ta ilk olarak Federal Almanya Cumhurbaşkanı'na, özel ikametgahında ziyaret etmiştir. Yol boyunca halk ve ellerinde Türk ve Federal Almanya bayrakları bulunan öğrenciler, Bayar ve beraberindeki heyeti selamlamıştır. Bonn şehrinin merkezinde bulunan bestekar Beethoven'ın doğduğu ev ziyaret edilmiştir. Buradan Bonn şehrinin tarihi belediye binasına geçilmiştir. 9 Mayıs'ta her iki ülkenin Dışişleri Bakanları, 1957 yılında Ankara'da imzalanan Kültür Anlaşması uyarınca bu alandaki ikili ilişkilerin en geç bir aya kadar başlamasını kararlaştırmıştır.⁶⁵ Bu seyahat boyunca Türk-Alman dostluğunun pekişmesinin yanı sıra Türk heyeti ve Alman iktisat çevreleri arasında iktisadi alanda görüşmeler de başlamıştır. Alman Dışişleri Bakanı Henry Von Brentano tarafından düzenlenen Ren gezisi bu açıdan önemli görülmüştür. Alman İktisat Vekili Ludwig Srhadt'ın da katıldığı görüşmelerde, iki devleti de ilgilendiren çeşitli sorunların gözden geçirilmesi hususunda anlaşılmıştır. Bu konuda yapılan görüşmeler doğrultusunda Bayar, Demag fabrikalarını da ziyaret etmiştir. Bayar ve beraberindekiler 14 Mayıs 1958'de Türkiye'ye dönmüştür.⁶⁶

1.11. Afganistan- Pakistan- İran Seyahati (12-26 Eylül 1958)

Afganistan, Pakistan ve İran'ın üst düzey yöneticileri 1957'de Türkiye'ye gelmiş ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile görüşmüştür. Bu

⁶³ *Cumhuriyet*, 07 Mayıs 1958.

⁶⁴ *Yeni Asır*, 7 Mayıs 1958.

⁶⁵ *Cumhuriyet*, 09-10 Mayıs 1958.

⁶⁶ *Bozkurt*, 12 Mayıs 1958.

görüşmelerde dönemin tehlike arz eden birçok sorununa değinilmiştir. 31 Ağustos- 1 Eylül 1957'de Afgan Kralı ile Celal Bayar arasında geçen görüşmelerde; Afgan Kralı ülkesindeki sosyal kalkınma ihtiyacından bahsetmiştir. Atatürk döneminde Türkiye'ye gelen Emanullah Han'ın Türkiye'deki yeniliklerden ilham aldığını belirtmiştir. Daha sonra görüşmede Emanullah Han; Afganistan'ın Pakistan tarafından aylardır iktisadi ablukaya alındığını batıda İngiltere ve Amerika'ya yardım talebinde bulunmalarına rağmen kendilerine yardım eli uzatılmadığını bu nedenle asgari müdafaa ihtiyaçlarının karşılanması için Ruslarla anlaşmak zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. Bu anlaşma ile petrol aramalarında gerekli sermayeyi sağlamak, eğitim ve kültürel alanda gelişmek için Ruslardan alınan maddi yardımın önemini vurgulamıştır.⁶⁷ Bayar'ın Afganistan'a yaptığı resmi ziyaret Cumhuriyet gazetesinde "*Bayar dün Afganistan'a hareket etti*" başlığı ile verilmiştir. İadei ziyarette bulunmak için 12 Eylül'de saat 02.30'da Ankara'dan ayrılmıştır. Bayar'a on üç kişilik heyet eşlik etmiştir.⁶⁸ Bayar, "*iyi niyet ziyareti için Kabil'e gelmişti.*" Bayar ve beraberindeki heyet Kral Zahir Şah tarafından havalimanında karşılanmıştır. Havalimanında Bayar ve Şah iki ülke arasındaki dostluğa ilişkin birer konuşma yapmışlardı.⁶⁹ Celal Bayar, şerefine verilen ziyafette Türk- Afgan dostluğuna vurgu yapmıştır. Seyahatinin ikinci gününde Bayar, Nadir Şah'ın mezarını ziyaret etmiştir. Sonrasında Afgan Kralıyla birlikte Pagmen mevkiinde Kral Bahçesi'nde öğle yemeği yenmiştir. Üçüncü gün büyük Türk hükümdarı Babür Şah'ın mezarı ve tıp fakültesi ziyaret edilmiştir.⁷⁰ 16 Eylül tarihli Cumhuriyet gazetesinde Bayar'ın Kandahar'a geçtiği, 19 Eylül tarihli nüshada ise Bayar'ın Afganistan ziyaretinin devam ettiği bilgisi okuyucu ile paylaşılmıştır.⁷¹ 21 Eylül'de Bayar ve beraberindeki heyetin Pakistan Cumhurbaşkanı İskender Mirza'nın davetlisi olarak Pakistan'a geçeceği ve 24 Eylül'e kadar Karaçi'de kalacağı bildirilmiştir. Bayar'ın geçeceği bütün yollar ve yol üstündeki binalar bayraklarla donatılmıştır. Bayar ve beraberindeki heyetin 22 Eylül öğlen vakitlerinde gelmesi beklenmektedir.⁷² Bayar, 22 Eylül'de iki günlük bir ziyaret için Karaçi'ye

⁶⁷ *Demokrat İzmir*, 25 Eylül 1958.

⁶⁸ *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1958.

⁶⁹ *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1958.

⁷⁰ *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1958.

⁷¹ *Cumhuriyet*, 16-19 Eylül 1958.

⁷² *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1958.

gelmiş ve büyük bir törenle karşılanmıştır. Celal Bayar, burada İskender Mirza ile şehirde yaptığı gezide "Atatürk Caddesi" adı verilen Karaçi'nin en geniş caddelerinden birini de görmüştür. Pakistan Başbakanı Firuz Han, Cumhurbaşkanı Celal Bayar şerefine bir ziyafet vermiştir. Cumhurbaşkanı Bayar, Afgan Kralını, Türkiye, Pakistan, İran ve Afganistan arasında bir konfederasyon kurulmasına ikna etmek için çalıştığı söylenmiştir. Bayar buradan Tahran'a geçmiş ve İran Şahı ile görüşmüştür.⁷³ Afganistan ve Pakistan dönüşü İran Şehinşahı Rıza Pehlevi'nin daveti üzerine 24 Eylül'de İran'a geçilmiştir. Tahran'da iki gün kalan Türk heyeti, 26 Eylül'de Abadan'daki petrol tesislerini gezmiş ve aynı gün Türkiye'ye dönmüştür. Tahran'da havaalanında Şehinşah tarafından askeri bir merasimle karşılanmıştır. İran'da kaldığı süre zarfında Şehinşah'ın hususi misafiri olarak Sadabat Sarayı'nda konaklamıştır.⁷⁴

1.12. İtalya Seyahati (8- 12 Haziran 1959)

Bir süreden beri İstanbul'da Küçüksu Kasrı'nda dinlenen Cumhurbaşkanı Celal Bayar, İtalya Hükümetinin daveti üzerine 8 Haziran 1959 tarihinde Yeşilköy Havalimanı'ndan saat 13.00'te "Ses" uçağı ile Roma'ya hareket etmiştir. Altı gün sürecek olan bu ziyaret esnasında Dışişleri Bakanı Zorlu, Türkiye'ye verilecek olan altmış milyon dolarlık krediye ait anlaşmanın da imzalanacağını basına verdiği beyanatta açıklamıştır.⁷⁵ Bu ziyaretin üç günü Roma'da, bir günü Vatikan'da, diğer günleri ise İtalya'nın endüstri bölgelerinde yapılan temaslarla geçmiştir.⁷⁶ Celal Bayar ve refakatindeki Türk heyeti, burada İtalya Cumhurbaşkanı ekselans Giovanni Gronchi ve eşi tarafından törenle karşılanmıştır.⁷⁷ Celal Bayar ve eşi şerefine Quirinal Sarayı'nda İtalya Cumhurbaşkanı tarafından bir yemek verilmiştir. Bu yemekte bir konuşma yapan İtalya Cumhurbaşkanı tarihte ilk defa bir Türk devlet başkanının Roma'ya gelmesinin iki memleket arasındaki dostluğun bir yansıması olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca konuşmasında İtalyan milletinin Atatürk Türkiye'sinin modern yaşam biçimini büyük bir ilgiyle izlediğini de belirtmiştir. Bayar da mukabele ederek Türk milleti adına

⁷³ *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1958.

⁷⁴ *Demokrat İzmir*, 25 Eylül 1958.

⁷⁵ *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1959.

⁷⁶ *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1959.

⁷⁷ *Demokrat İzmir*, 9 Haziran 1959.

teşekkürlerini iletmiştir.⁷⁸ 10 Haziran 1959'da Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile İtalyan Dışişleri Vekili Mösyö Pella arasında, İtalya Dışişleri Bakanlığında, Türk-İtalyan ekonomik, teknik ve turistik işbirliği anlaşması imzalanmıştır. İki devlet arasındaki ticari mübadelelerin ve iktisadi işbirliğinin gelişmesini sağlamak amacıyla imzalanan bu anlaşma ile Türkiye'ye elektrik, sulama yatırımları ve hususi teşebbüslerin desteklemesi hususunda altmış milyon dolar kredi verilmiştir. Ayrıca turizm sahasında da iki ülke arasında geniş bir işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır. Anlaşma metninde İtalyan özel sermayesinin Türkiye'ye gelmesi konusu da teşvik edilmesi yer almıştır.⁷⁹ 11 Haziran'da Vatikan'a resmi ziyarette bulunan Bayar, burada Papa 23. John ile görüşmüştür. Papa 23. John, uzun bir dönem İstanbul'da Vatikan'ın gayri resmi temsilciliğini yapmıştır. Papa 23. John, Türk dostudur ve gayet iyi Türkçe bilmektedir. Bu görüşmeye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu da katılmıştır. Görüşmede ele alınan en önemli konu, Türkiye ile Vatikan arasında resmi ilişkilerin en kısa sürede başlamasıdır.⁸⁰ 12 Haziran'da Bayar ve beraberindeki heyet Napoli'de bulunan Atlantik İttifakı'nın Güney Avrupa Bölgesel Silahlı Kuvvetler Genel Karargâhını ziyaret etmiştir. Bayar ve beraberindeki heyet, Güney Avrupa NATO Kumandanı Amiral Charles Brown tarafından karşılanmıştır. Bayar, aynı günün akşamı Savanora yatı ile buradan ayrılmıştır.⁸¹ 15 Haziran'da Bayar, beraberindeki heyet ile saat 18.30'da Galata rıhtımında askeri törenle karşılanmıştır. Cumhurbaşkanı Bayar ve eşini rıhtımda Başbakan Menderes, Dışişleri Bakanı Zorlu, İçişleri Bakanı Namık Gedik ve diğer devlet erkânı karşılamıştır. Bayar, kendisine hoş geldiniz diyen Başbakanla birlikte açık bir otomobile binerek Florya Köşkü'ne geçmiştir.⁸²

1.13. Pakistan Seyahati (20 Şubat 1960)

Pakistan Cumhurbaşkanı General Eyüp Han'ın özel daveti üzerine resmi bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Ziyaretinde Bayar'a, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, eşi Emel Zorlu, kızı Sevin Zorlu, Dışişleri Bakanlığı Umumi Kâtibi Büyükelçi Melih Esenbel, Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Suut Kemal Yetkin

⁷⁸ *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1959.

⁷⁹ *Yeni Asır*, 11 Haziran 1959.

⁸⁰ *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1959.

⁸¹ *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1959.

⁸² *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1959.

gibi birçok devlet görevlisi eşlik etmiştir.⁸³ 20 Şubat günü sabaha karşı saat 03.30'da Türk Hava Yollarına ait bir uçakla Karaçi'ye doğru yola çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı Pakistan'a yaptığı resmi ziyarette Pakistan Devlet Başkanı Muhammed Eyüp Han samimiyetle karşılamıştır. Pakistan seyahati Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı döneminde yurtdışına yaptığı son resmi ziyaretidir.⁸⁴

Sonuç

10 Kasım 1938'de Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün hayata gözlerini yumması üzerine cumhurbaşkanlığı görevini 11 Kasım 1938'de İsmet İnönü üstlenmiştir. 1950 seçimlerine kadar cumhurbaşkanlığı görevini yürüten İsmet İnönü, 1950 seçimlerinde iktidara Demokrat Parti'nin gelmesi ile bu görevi Celal Bayar'a devretmiştir. Türkiye'nin üçüncü ve ilk sivil cumhurbaşkanı olarak bu görev 1960 yılına kadar Celal Bayar sürdürmüştür. Celal Bayar öncesinde görevde bulunan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, yurtdışına gezi ve ziyaret anlamında değil, sadece siyasi görüşme ve antlaşma imzalama maksadıyla birkaç defa yurtdışı seyahatine çıkmıştır. Demokrat Parti dönemine kadar başbakanlar da yurtdışı gezisine çıkmamıştır. Bunun nedeni o yılların II. Dünya Savaşı yılları olmasıdır. O yıllarda gidilmesi gereken yurtdışı gezilerine başbakanlar ve cumhurbaşkanları yerine genellikle Dışişleri Bakanlarının gitmiş oldukları görülmektedir. Cumhurbaşkanı Bayar, beş tanesi Batı'ya, sekiz tanesi de Doğu'ya olmak üzere toplam on üç ülkeye resmi ziyarette bulunmuştur. Bu gezilerden Batı'ya olanları NATO (North Atlantic Treaty Organization) toplantılarına katılma amaçlı, Doğu'ya olanları Bağdat Paketi'nin imzalanmasına yönelik olduğu genel çerçevede görülmüştür. NATO eksenli yapılan gezilerdeki konuşmalara bakıldığında Rusya'nın Ortadoğu ve Akdeniz'de oluşturduğu tehdit ana gündemi oluşturmuştur. Görüşmelerde NATO üyesi ülkelerin iktisadi anlamda kuvvetlendirilmesine ve Avrupa'ya savunma amaçlı füzeler yerleştirilmesine Başbakan Adnan Menderes'in de katkıları ile karar verilmiştir. Bayar'ın 1952 yılındaki İngiltere gezisi yurt dışına yaptığı ilk gezisi olup gündemini dönemin İngiltere Kralı IV. George'unun vefatı oluştursa da arka planda Ortadoğu güvenlik konusu ve Türkiye'nin bu konudaki rolü konuşulmuştur. Celal Bayar'ın tüm gezileri içinde en görkemli ve en uzun süreli olanı 1954 yılı Ocak-Mart

⁸³ BCA, 105.20.134.104.7.

⁸⁴ Cumhuriyet, 21 Şubat 1960.

aylarını kapsayan ABD'ye yapmış olduğu gezidir. Bu gezi yurt içi ve yurt dışı basında büyük yankılar uyandırmış, Bayar ve refakatinde bulunan Türk Heyeti gittikleri her mekânda coşkuyla ve sevgiyle karşılanmıştır. Son derece samimi geçen görüşmelerde ABD'nin Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımı 1958'e kadar uzatmasına, Türk ordusunun modernleşmesi ve masraflarının karşılanması maksadıyla iki yüz milyon dolar ödemesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. ABD, Türkiye'yi komünizm mücadelesinde kendi yandaşı olarak gördüğü için o dönemde iki ülkenin ittifakının yoğunlaştığı görülmüştür. 1955 yılındaki seyahatlere baktığımızda genellikle Doğu'ya yapıldığı ve Bağdat Pakti eksenli İran, Irak, Pakistan gibi ülkelere gerçekleştirildiği dikkatimizi çekmiştir. Bağdat Pakti'na karşı çıkan Arap devletlerini Pakta katılmaları için ikna edilmeye çalışılmış, Pak'ta sadece gözlemci sıfatıyla bulunan ABD'nin Pak'ta girmesi için çağrılarda bulunulmuştur. Çünkü ABD'nin olmadığı bir Bağdat Pakti askeri anlamda kuvvetsiz görülmüştür. Bunun dışında İtalya, Federal Almanya gibi ülkelere yapılan seyahatler, dostane ilişkileri genişletmek ve iade ziyareti maksadıyla gerçekleştirilmiştir. Bayar'ın Doğu'ya ve Batı'ya yaptığı tüm seyahatlerinde son derece sıcak ve içten ağırlandığı görülmüştür. Bu durumda Türkiye'nin saygınlığının yanında Bayar ve refakatindekilerin son derece zarif davranışları da etkili olmuştur. Bayar'ın tüm gezilerinde, iktisadi konuları ön plana aldığı gittiği ülkelerdeki fabrikaları bizzat gezdiği, gördüklerini, yurt dışındaki yenilikleri Türkiye'ye getirmek amacıyla atılımlarda bulunması dikkatimizi çekmiştir. Genel bir bakış açısıyla, Bayar'ın cumhurbaşkanlığı döneminde yapmış olduğu seyahatlerin ortak noktası, II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle Sovyetler Birliği ve ABD arasında kutuplaşan dünyada bir tehdit olarak algılanmaya başlanan komünizme karşı korunma sağlanmaya çalışılmasıdır. Bu bağlamda daha çok ABD'ye yaklaşma politikası izlenerek Türkiye'yi koruma altına almak istendiği görülmüştür. Ayrıca 1952 yılında Türkiye'nin NATO'ya girmesi ile Akdeniz'in güvenliğinde etkin rol oynanmış ve Balkan Pakti'na da üye olunarak Trakya Bölgesi'nin komünizme karşı korunmasında Balkan devletleri ile iş birliği yapılmıştır. Batı'da bu şekilde politika izleyen Türkiye, Doğu'da da komünizm yayılmacılığına karşı Bağdat Pakti'nin kurulmasını sağlamış ve çalışmalarında öncülük etmiştir. Celal Bayar bu gezileri ile dış ve iç politikada samimi bir ortam yaratmış ve Atatürk zamanından beri kurulmuş olan ilişkileri devam ettirerek hatta geliştirerek dünya barışına katkı sağlamıştır.

KAYNAKLAR

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 105.20.134.104.7.

BCA, 030.01. 102.639.3.

BCA, 030 18.01. 128.9.13.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Demokrat İzmir

Milliyet

Yeni Asır

Zafer

Kitap, Makale ve Tezler

Akşit, Baha, *Kısaca Celal Bayar*, Yayınevi Bilgisi Yok, İstanbul 1967.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı(1899-1960)*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1969.

Bilmez, Burhanettin, *Galip Hoca Komitacı Celal Bayar*, ART Basın Yayın, Ankara 2008.

Bozdağ, İsmet, *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar*, Truva Yayınları, İstanbul 2005.

_____, *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar*, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, İstanbul 1986.

Burçak, Salim Rıfki, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Olgaç Yayınları, Ankara 1979.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara 1995.

Demir, Şerif, "Millî Mücadelede Celal Bayar (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı:15-16, 2009, ss. 53-78.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.

Geçikli, Recep Murat, *Menderes Hükümetleri Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, İleri Yayınları, İstanbul 2016.

İnce Erdoğan, Dilşen, "Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Kurucuları (7 Ocak 1946)", *Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti (1946-1960)*, Cilt I,

Kara, Polat, *Türkiye-İran ilişkileri (1923-1960)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2010.

- Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 2, Sayı 5, Ankara 1988.
- Nergiz, Ahmet, *"Türk siyasal hayatında Celâl Bayar'ın Söylemsel Açıdan Rolü ve Etkisi (1946-1960)"*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2017.
- Resmi Ziyaret, *Türkiye Cumhuriyeti Celal Bayar'ın Birleşik Amerika'ya Ziyaretinin Hikâyesi Ocak-Mart 1954*, Birleşik Amerika Haberler Teşkilatı Merkezi Neşriyatı, Ankara 1954.
- Şakir, Ziya, *Celal Bayar Hayatı ve Eserleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1952.
- _____, *Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan Seyahat Hatıraları*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1953.
- Şenşekerci, Erkan, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918- 1960)*, Alfa Yayınları, İstanbul 2000.
- Timur, Taner, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990.
- Tuncay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.
- Tural, Mehmet Akif, *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Ekler

EK: 1 - 12 Şubat 1952 tarihli Zafer Gazetesi.

EK: 2- 27 Kasım 1952 tarihli Demokrat İzmir Gazetesi.

PERŞEMBE 27 KASIM 1952
İZMİR DEMOKRAT
SABAHLARI ÇIKAR SIYASI GAZETE

Cumhurbaşkanımız bugün Yunanistana ayak basıyor!
Atınada esen büyük dostluk havası iki Yunan muhribi, Savarona'yı Limni açıklarında top ateşleyle selâmladı

KUNURİ ZAFERİNİN İKİNCİ YILDÖNÜMÜ
Kore'nin karlı tepelerinde, Mehmetçğin süngüsüyle yazılan kahramanlık destanlarını bugün bir kerre daha gözden geçireceğiz

E. Bayar, nasıl Kore'de karşılanacak?
Türk ve Yunan muhripinin refakat ettiği Savarona'yı 75 vavta takip edecek

Amiral Wright dün sabah Ankaraya geldi
Yarın İstanbulu giderek Boğazları ve Gökçükü dolacak

EMNİYET GENEL MÜDÜRÜ AÇIKLAMADA BULUNDU

EK: 3- BCA, 030.01. 102.639.3

EMNİYET GENEL MÜDÜRÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
BAŞBAKANLIK
BASIN-YAYIN VE TURİZM
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
BÜRO Md.
Daire : ...
Sayı : ... 7468
Ankara: 5/12/1952

Başbakanlık
Husûî Kalem Müdürlüğüne

EM: Sayın Cumhurbaşkanımız Celâl Bayar'ın Yunanistan'ı ziyareti ile ilgili olarak Moskova radyosunun 4/12/1952 günü 18.30 ve 21.30 emisyonunda yayınlanan makale ilişik olarak takdim kılınmaktadır.

Sayın Başbakanımızın yüksek bilgilerine arzına delâletinizi saygılarımla arz ve rica ederim.

Genel Müdür
Dr. Halim Alyot
(Dr. Halim Alyot)

Vertion cevaplarda : Daire ve şube adının yazılması.

3 030 01 102 639 3

EK: 4-BCA, 030 18.01. 128.9.13

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ

KARAR

Kararlar Müdürlüğüne

Karar sayısı

3

I4402

İngiltere Kralı Haşmetli George VI'nin cezaze merasimine iştirak buyuracak olan Sayın Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'a Adalet Bakanı Rüknettin Nasuhioğlu, Büyük Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu Başkanı ve Samsun Milletvekili Firuz Kesim, Ankara Milletvekili ve Zafer Gazetesi Başyazarı Mümtaz Faik Fenik, Dışişleri Bakanlığı Umumi Kâtipi Cevat Açıkalin, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut, Donanma Komutanı Tümamiral Rıdvan Koral, Birinci Hava Kuvvetleri Komutanı Tuğgeneral Tekin Arıburun, Cumhurbaşkanlığı Başyaveri Kurmay Yarbay Nurettin Fuat Alpkartal, Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Fikret Belbez, Genelkurmay Başkanlığı Emir Subayı, Üstteğmen Ragıp Uluğboş, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Haberler ve Yayınlar Dairesi Müdürü Şerif Arzık, refakat etmeleri ve heyete Londra Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Kadri Rızan ile Elçilik Müsteşarı Orhan Eralp'ın katılmaları, Sayın Cumhurbaşkanının seyahatleri ve Londra'daki ikametleri sırasında hizmetlerin de bulunmak üzere Cumhurbaşkanlığı hizmetlilerinden Emin Sönmez ve Recep Uğuroğlu'nun da Londra'ya gitmeleri,

Rüknettin Nasuhioğlu'na 120, Firuz Kesim'e 100, Mümtaz Faik Fenik'e 100, Cevat Açıkalin'a 100, Orgeneral Nuri Yamut'a 120, Tümamiral Rıdvan Koral'a, Tuğgeneral Tekin Arıburun'a, Kurmay Yarbay Fuat Alpkartal'a, Fikret Belbez'e, Üstteğmen Ragıp Uluğboş'a, Şerif Arzık'a 100'er ve hizmetli Recep Uğuroğlu ile Emin Sönmez'e 50 şer lira gündelik verilmesi,

Heyetin bütümle masraflarının icrası ve hesaplarının tutulması zımında Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Fikret Belbez'in heyet memuru olarak görevlendirilmesi ve kendisine Genel Muhasebe Kanunu ile ilgili olmamak üzere 150.000 lira avans verilmesi, heyetin muhabere, çelenk, otomobil ve merasimle ilgili sair bütüm masraflarının kabulü; Dışişleri Bakanlığının 12/2/1952 tarihli ve 3791-46, 3834/47 sayılı yazıları üzerine, 3441 sayılı kanunun 1 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 12/2/1952 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

C. Bayar

030 18 01 124 8 15

Başbakan	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı	Devlet Bakanı	Adalet Bakanı
<i>A. N. Nasuhioğlu</i>	<i>S. Kesim</i>	-----	<i>C. Bayar</i>
Millî Savunma Bakanı	İçişleri Bakanı ve Devlet B. V.	Dışişleri Bakanı	Maliye Bakanı
<i>M. K. Karaman</i>	<i>S. Kesim</i>	<i>T. Kopriç</i>	<i>H. V. Karaman</i>
Millî Eğitim Bakanı	Bayındırlık Bakanı	Ekö. ve Ticaret Bakanı	İ. ve So. Y. Bakanı
<i>S. Kesim</i>	<i>R. Kestem</i>	<i>M. Uluğboş</i>	<i>S. Kesim</i>
C. ve Tekel Bakanı	Tarım Bakanı	Ulaştırma Bakanı	Çalışma Bakanı ve İşletmeler Bakanı V.
<i>S. Kesim</i>	<i>S. Kesim</i>	<i>S. Kesim</i>	<i>S. Kesim</i>

SALI 19 OCAK 1954 YILININ 15 KURUS

Yeni Asır Gazetesi
Yeni Asır Matbaası Basıncı
Yeni Asır Matbaası Basıncı
Yeni Asır Matbaası Basıncı

Yeni Asır

CUMHURİYET VE CUMHURİYETİ EKLEMLERİNİN BAŞLIĞI SAHA BAŞLIĞI ÇILAR İYİMAN GAZETESİ

Bayar, Amerika'ya Hareket Etti

Devlet Reisimiz; İstanbul'dan, eşine ender rastlanan sevgi tezahürleri arasında dün hareketle teşyi olundu

Hareketinden önce demeçte bulunan Reiscumhur Celâl Bayar, saat 21 de İngiltere'nin "Burn", Hava alanına indi ve Hükümetleri gelenleri tarafından büyük bir alâka ile istikbal edildi

ULUSLARARSAK BAYAR'IN AMERİKAYI ZİYARET PROGRAMI

Bayar, İngiltere'de iki gün kaldıktan sonra yapılacak deravm adımları hakkında bilgi verdi. Bayar, İngiltere'de iki gün kaldıktan sonra yapılacak deravm adımları hakkında bilgi verdi. Bayar, İngiltere'de iki gün kaldıktan sonra yapılacak deravm adımları hakkında bilgi verdi.

Bayar, İngiltere'de iki gün kaldıktan sonra yapılacak deravm adımları hakkında bilgi verdi.

"Yeni Asır" Amerika'da

Bayar ve Menderes arasında Mesajlar

Sermaye ve teşebbüsü teşvik

M. TUNGER

Sermaye ve teşebbüsü teşvik etmek için devlet teşebbüsleri kurulmalıdır. Devlet teşebbüsleri, sermaye ve teşebbüsü teşvik etmek için kurulmalıdır.

Yabancı sermayeyi teşvik eden tasarı da, dün kanunlaştı

Ankara, 18 (Tuluha) — Ya sınıp sermaye veren bir tasarı kanunlaştı. Bu tasarı, yabancı sermayeyi teşvik etmek için kanunlaştı. Tasarı, dün kanunlaştı.

Bayar, İngiltere'de iki gün kaldıktan sonra yapılacak deravm adımları hakkında bilgi verdi.

Fransa ile imzaladığımız antlaşma

Silahlanma borcumuzun tasfiyesi ile devlet borçlarımızın tasfiyesi hakkında antlaşma imzalandı. Antlaşma, Fransa ile imzalandı.

Kahire hâdisesi ve "Muhalefet"

C.H.P., istisnai oturma mahallerinde oturma hakları konusunda karar aldı. Muhalefet, istisnai oturma mahallerinde oturma hakları konusunda karar aldı.

İzmir Müzik Okulu açıldı

Okul, halklara konser vermek üzere kuruldu. İzmir Müzik Okulu, halklara konser vermek üzere kuruldu.

Okul, halklara konser vermek üzere kuruldu

Okul, halklara konser vermek üzere kuruldu. Okul, halklara konser vermek üzere kuruldu.

Okul, halklara konser vermek üzere kuruldu

Okul, halklara konser vermek üzere kuruldu. Okul, halklara konser vermek üzere kuruldu.

Mulasaver yeni bir Orta-Doğu Bölge Teşkilatı

Orta-Doğu Bölge Teşkilatı kuruldu. Mulasaver, Orta-Doğu Bölge Teşkilatı kuruldu.

Dörtier Konferansının mahalli, dün nihayet tesbit edilebildi

İlk toplantıdan, özetinde Pazartesi günü, Amerikan işgal bölgesinde yapılacak haber verildi. Dörtier Konferansı, Pazartesi günü, Amerikan işgal bölgesinde yapılacak haber verildi.

Çöp sandığında bulunan adam

Adam, çöp sandığından bulundu. Çöp sandığından, adam bulundu.

Okul, halklara konser vermek üzere kuruldu

Okul, halklara konser vermek üzere kuruldu. Okul, halklara konser vermek üzere kuruldu.

Okul, halklara konser vermek üzere kuruldu

Okul, halklara konser vermek üzere kuruldu. Okul, halklara konser vermek üzere kuruldu.

EK: 6 – Resmi Ziyaret, Türkiye Cumhuriyeti Celal Bayar'ın Birleşik Amerika'yı Ziyaretinin Hikâyesi Ocak-Mart 1954, Birleşik Amerika Haberler Teşkilatı Merkezi, Ankara 1954.

Schaumburg Sarayında

EK: 7 Resmi Ziyaret, Türkiye Cumhuriyeti Celal Bayar'ın Birleşik Amerika'yı Ziyaretinin Hikâyesi Ocak-Mart 1954, Birleşik Amerika Haberler Teşkilatı Merkezi, Ankara 1954.

BASF fabrikalarında yapılan ziyaret

DOKUZUNCU BÖLÜM

1960 DARBESİ VE ÖMRÜNÜN SON DÖNEMİ

27 MAYIS 1960 DARBESİ VE YASSIADA MAHKEMELERİNDE CELAL BAYAR

Kübra ASLAN*

Giriş

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet tehlikesine karşı destek sağlamak amacıyla Batı yanlısı bir politika izlemiştir. Bu anlamda II. Dünya Savaşı'na son anda dâhil olup, Birleşmiş Milletler (BM) sözleşmesini imzalamıştır. Çok partili hayata geçişi öngören bu antlaşma sonrasında uluslararası konjonktür demokratik yönetimlerden yana bir tutum sergileyecektir. Türkiye de hem BM sözleşmesinin gereği olarak hem de yenedünya düzeninde yer alabilmek amacıyla demokrasi yolunda adımlar atmıştır. Ancak bu durum sadece dış etkenlerden kaynaklı olmamıştır. Savaş sonrası artan tek parti rejimi memnuniyetsizliği ve giderek kötüleşen ekonomi Türkiye'yi çok partili hayata geçiş kararı almaya itmiştir. O dönem İsmet İnönü'nün çok partili hayata geçişi destekler tarzındaki konuşmaları da parti içi muhalefete cesaret vermiştir.¹

Bu dönemde Türk siyasi tarihinin etkili isimlerinden birisi olan Celal Bayar, 1939'dan 1945 yılına kadar siyasette pasif bir şekilde yer almıştır.² Ancak 1945 sonrası bu durum değişmiş ve Cumhuriyet Halk Partisi'nde (CHP) muhalefet su yüzüne çıkmıştır.³ Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü ile CHP'de reformu öngören "Dörtlü Takrir" adlı bir önerge sunmuştur. Önerge reddedilmiştir. Daha sonra Bayar hariç diğer üç isim yazdıkları makaleler dolayısıyla partiden ihraç edilmiştir.⁴ Bayar ise milletvekilliğinden ve parti üyeliğinden istifa

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, kubra_aslan_1995@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2600-5945.

¹ Kübra Aslan, *27 Mayıs Darbesi Sonrası Ekonomik Politika, Uygulama ve Kurumlar (1960-1965)*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2021, ss. 1-2.

² İbrahim Halil Tanık, "Asırlık Bir Yaşan Öyküsü: Celal Bayar", *İslam Tarihinin İlk Asrından Günümüze Darbeler Tarihi*, (1. Baskı) Urfa Okulu Yayınları, 2017, s.199.

³ Feroz Ahmad ve Bedia Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, s. 13.

⁴ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (4. Baskı), (Çev. Ahmet Fethi Yıldırım), Hil Yayın, İstanbul 2010, s. 30.

etmiştir.⁵ Bundan sonraki süreçte yeni bir parti kurmak için hiçbir engeli kalmayan bu dört isim,⁶ 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi (DP) resmen kurmuşlardır.⁷ Bayar partinin genel başkanı seçilmiş ve 1950 yılına kadar muhalefette yer almıştır.⁸ 1950 yılında yapılan seçim ile cumhurbaşkanı seçilince DP'nin genel başkanlığından çekilmiştir.⁹

On yıl boyunca cumhurbaşkanı olarak görev yapan Bayar, 27 Mayıs 1960 tarihinde cumhuriyet tarihinin ilk darbesi ile görevden alınarak tutuklanmıştır.¹⁰

Bu çalışmada Yassıada Mahkeme Tutanaqları ve arşiv belgeleri esas alınarak Celal Bayar'ın 27 Mayıs 1960 Darbesi ile Yassıada Yargılamalarına kadar olan süreçte yaşadıkları ele alınmıştır.

1. 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne Giden Süreç

1950'lerin başında ekonomide altın çağ yaşansa da özellikle 1954 sonrası bu durum değişmiş ve ekonomik problemler ortaya çıkmıştır.¹¹ Ekonomik sıkıntı, siyasal gerginliği de beraberinde getirmiş ve muhalefet güçlenmiştir.¹² Ancak darbeye neden olan temel meselelerden biri DP'nin dini hassasiyet ağırlıklı tavrının ordu tarafından şeriat tehdidi olarak görülmesidir. Ekonomik problemler darbecilerin bu tezlerine güçlü bir destek olmuştur.¹³

Toplumdaki gergin ortam 6-7 Eylül olaylarında patlak vermiş,¹⁴ 1957 seçimleri ile Meclis'te sayısı artan muhalif milletvekilleri ile de giderek artmıştır.¹⁵

1958 yılında, hükümet ile ordu arasında bir şeyler olabileceğinin ilk işaretleri görülmüş ve dokuz subay hükümete karşı gizli tertip

⁵ Durmuş Yalçın ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s. 533.

⁶ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Sanen Göner), İletişim Yayınları, İstanbul 1995, ss. 301, 307.

⁷ Ahmad, *age*, s. 30.

⁸ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1990, s. 2.

⁹ Eroğul, *age*, ss. 55, 57.

¹⁰ Zürcher, *age*, s. 350.

¹¹ Aslan, *agt*, ss. 13, 16.

¹² TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 24, S. Sayısı: 376, Yasama Yılı: 3, Cilt: 1, 2012, *Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Araştırması Komisyonu Raporu*, s. 229.

¹³ Aslan, *agt*, ss. 13, 16, 19.

¹⁴ Zürcher, *age*, s. 335.

¹⁵ Aslan, *agt*, s. 19.

hazırlamaktan dolayı tutuklanmıştır.¹⁶ Bayar, o dönem bu olay üzerine geniş bir soruşturma yapıp başka örgütlenmelere meydan verilmemesini istemiş, fakat hükümet konuya daha fazla önem verse de¹⁷ mahkeme, soruşturmayı fazla derinleştirmemiştir.¹⁸

DP'yi asıl sarsan olay ise 1958 yılında Irak'ta yapılan darbe olmuştur. Bu darbe Türkiye'de muhalefet tarafından iktidara gözdağı olarak kullanılmış ve darbe korkusunu arttırmıştır.¹⁹

Tüm bu gelişmeler üzerine muhalefet partileri iş birliği yaparak Milli Muhalefet Cephesi'ni oluşturmuştur. Buna karşı DP de Vatan Cephesi'ni kurmuştur. Bu cepheleşme mevcut gerginliği arttırmış, başta basın vasıtasıyla devam eden gerginlik daha sonra eyleme dönüşerek Uşak, Topkapı, Kayseri'de muhalefet lideri İnönü'ye karşı saldırılara neden olmuştur.²⁰

Menderes'in uçak kazası sonrası bir süreliğine yumuşayan ilişkiler, 15 Nisan 1960 tarihinde Tahkikat Komisyonu'nun açılması kararı ile bir daha iyileşmemek üzere kötüleşmiştir.²¹

Bayar'ın Menderes'i karşılama merasiminde İnönü'nün olmadığı yerde yer alması da muhalefet partisi ile ilişkileri yumuşatma taraftarı olmadığı şeklinde yorumlanmıştır.²²

Tahkikat Komisyonu'nun açılmasına dair kanunun kabul edilmesinin üzerine ilk 28 Nisan'da İstanbul'da²³ daha sonra 29 Nisan'da Ankara'da büyük öğrenci gösterileri yapılmıştır.²⁴

Öğrenci olayları üzerine danışmak amacıyla Ali Fuat Başgil, Çankaya'ya daveti edilmiştir. Başgil, Bayar ve Menderes ile yaptığı bu görüşmede ilk olarak Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasının uygun ancak ona verilen yetkilerin uygun olmadığını dile getirmiştir. Bayar'a öğrenci olaylarına karşı sert tedbirlere başvurulmaması şeklinde telkinlerde bulunmuş, ancak Bayar bunu kabul etmemiştir. Bu

¹⁶ Zürcher, *age*, s. 337.

¹⁷ TBMM, ZC, 24 -76-3 -1, ss. 238-239.

¹⁸ Zürcher, *age*, s. 337.

¹⁹ Aslan, *agt*, s. 21.

²⁰ Mustafa Albayrak, "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı", *Ankara Barosu Dergisi*, 2014/ 1, ss. 305-307.

²¹ Eroğul, *age*, ss. 147, 155-157.

²² Altan Öymen, *Ve İhtilal*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, ss. 612-615.

²³ Aslan, *agt*, s. 22.

²⁴ Selma Çetinkaya, *Türkiye'de İktidar-Muhalefet İlişkileri (1954-1960)*, T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2015, ss. 334-339.

konuşmada Bayar'ın "tenkil" kelimesinin kullanmasına şaşırın Başgil, bu kelimenin "suçluların ibret alacağı bir şekilde cezalandırılması" anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. Daha sonra Menderes'in Başgil'e karşı "Bu çıkmazdan çıkma çaresi nedir?" şeklindeki sorusuna Başgil'in cevabı; hükümetin istifası ve koalisyon kabinesi kurulması şeklindeki olmuştur. Ancak bu öneriler Bayar tarafından zayıflık olarak görülüp reddedilmiştir.²⁵ Bayar bu görüşünü 23 Mayıs'a kadar sürdürmüştür. Bu durum 23 Mayıs'ta Çankaya'da bir toplantıda; "Kritik durumdayız. Bu devrede bir Hükümet değişikliğine gitmek, içeride ve dışarıda, fena tesir yapar!" şeklindeki ifadelerinden anlaşılmaktadır.²⁶

Bu dönemki başka bir olay ise Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'in 3 Mayıs 1960 tarihinde izne ayrılırken Adnan Menderes'e yazdığı mektuptaki ifadelerdir. İhtilali önlemeye yönelik son ve önemli bir girişim olduğu düşünülen bu mektupta Gürsel; "Cumhurbaşkanı istifa etmelidir. Çünkü bütün fenalıkların bu zattan geldiği hakkında umumi bir kanaat vardır." şeklinde ifadeler kullanmıştır. Buna ek alınması gereken birkaç tedbiri daha yazan Gürsel'in bu mektubu Aydemir'in yer verdiğine göre Menderes'e okunmuş ancak Bayar'a intikal etmemiştir.²⁷

5 Mayıs 1960 tarihinde DP, İstanbul ve Ankara'daki öğrenci olaylarının CHP destekli olduğunu düşünerek gövde gösterisi yapmak amacıyla 555 K şifresi ile yani, 5 Mayıs 1960 tarihinde saat 17.00'de Ankara'da Kızılay Meydanı'nda bir miting yapmayı planlamıştır. Ancak 555 K şifresinin çok fazla yayılarak muhaliflere ulaşması ile muhalifler tarafından miting sabote edilmiştir.

Tüm bu olaylar darbeye zemin hazırlarken, darbenin en kesin işareti 21 Mayıs 1960 tarihinde Harp Okulu öğrencileri gösterisi ile olmuştur.²⁸

Ortamin yumuşatılması adına 24 Mayıs 1960 tarihinde, Menderes, Tahkikat Komisyonu'nun çalışmalarını tamamladığını ve Eylül'de erken seçimlere gidileceğini açıklasa da²⁹ tepkiler dinmemiştir.³⁰

²⁵ Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri Görüp Yaşadıklarım*, Yağmur Yayınevi, İstanbul 2008, ss. 124-139.

²⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantiği ve 27 Mayıs İhtilali*, (7. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, ss. 333-334

²⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1950-1964)* (3), (5. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1988, ss. 425-428.

²⁸ Aslan, *agt*, s. 24.

²⁹ *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1960, s. 1.

³⁰ Eroğul, *age*, s. 160.

Aydemir'in yer verdiğine göre Menderes daha önce erken seçim kararını vermiş, ancak Bayar bu kararı uygun bulmayarak seçimlerin normal devre bırakılmasını sağlamıştır.³¹

Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes, Adnan Menderes'i Eskişehir yolculuğuna çıkmadan önce istifa etmeye ikna etse de bu durumdan haberdar olan Bayar'ın isteği üzerine Menderes istifadan vazgeçmiştir. O dönem Menderes'in istifasına Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan da karşıdır.³²

Menderes'in de o dönem Bayar'ın devlet yönetimiyle parti işlerine bazı müdahalelerinden yakındığını söyleyen Arcayürek'e göre partinin her kademesinde ağırlığı olan Bayar genel başkanlık görevini görüntüde bırakmıştır. Bayar'ın tarafsızlığı DP amblemleri kullanmasından³³ ve DP'nin genel idare kurulu toplantısına katılıp, başkanlık etmesinden³⁴ kaynaklı olarak epeyce sorgulanmıştır. Ancak Bayar'ın bu davranışları yargılamalarda da ifade ettiği üzere ayaklanmalara karşı hükümet istifasının bir gelenek haline gelmesini istememesinden kaynaklanmaktadır.

Darbeye doğru gidilen bu kritik günlerde Bayar bu yaklaşımları ile önemli bir aktör haline gelmiş ve hatta kimi kaynaklar darbenin sebebinin Bayar olduğunu iddia etmişlerdir.³⁵

Arcayürek'e göre de Bayar Türkiye'nin ihtilale sürüklenişinde belli başlı öğelerden biridir. O dönem Menderes Bayar'ın manevi baskısı altındadır ve Bayar uzlaşmaya varılırken Menderes'i alıkoyan etkidir.³⁶

Toker'e göre de Bayar, buhranlı günler de sükûnet yolu arayacak yerde şiddet taraftarıdır.³⁷

Buna ek Bayar'ın 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden önceki tutum ve sözleri, kamuoyuna bazı yerlerde saptırılarak yansıtılmıştır. Bayar yıllar sonra bu sözleri hiç söylemediğini söyleyecektir.³⁸

³¹ Aydemir, *İhtilalin Mantığı...*, age, ss. 379-380.

³² Dürdane Şahin, *Ara Rejim ve Koalisyon Hükümetleri Döneminde (1960-1965) Türkiye'de Siyasi Hayat*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2020, ss. 21- 25.

³³ Arcayürek, age, ss. 199-200.

³⁴ Öymen, age, s. 765.

³⁵ Gülmez ve Aşık, age, s. 251.

³⁶ Cüneyt Arcayürek, *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor: 3 Bir İktidar, Bir İhtilal 1955 – 1960*, Bilgi Yayınları, Ankara 1984, s. 122.

³⁷ Metin Toker, *İsmet Paşayla 10 Yıl 1960-1961*, Akis Yayınları, İstanbul 1967, s. 24.

³⁸ Arcayürek, age, ss. 133.

Buraya kadar sayılanlar darbeye zemin hazırlayan olaylar olarak kabul edilse de savaşlarda olduğu gibi darbelerin de öne sürülen ve gerçek nedenleri farklıdır. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin nedenleri de çeşitli gruplar ve kişiler tarafından başka nedenlere dayandırılmıştır. Hepsinde ortak nedenler yer almakla birlikte farklı nedenler de bulunmaktadır.³⁹

Darbe öncesi devlet büyükleri defalarca uyarılmaya çalışılsa da bu haberlerin bazıları, onlara ulaşmamış ya da ordunun böyle bir girişimde bulunacaklarına inanmamışlardır. Bayar'a gelen uyarılardan biri de Namık Gedik ve Muğla Milletvekili Turhan Akarca tarafından yapılmıştır. Buna ek 12 Mayıs 1960 tarihinde Astsubay Kıdemli Başçavuş Ahmet isimli ve 14 Mayıs 1960 tarihinde bir Astsubay imzalı mektuplar ile Bayar uyarılmaya çalışılmıştır.⁴⁰

2. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi

27 Mayıs 1960 tarihine gelindiğinde tüm hazırlıklar tamamlanmış ve darbe gerçekleştirilmiş⁴¹ böylece DP iktidarı son bulmuştur.⁴² Bütün kilit noktalar ele geçirilmiş⁴³ Bayar'ın tutuklanması Ankara'daki hareketin en önemli parçasını oluşturduğu için⁴⁴ en son gerçekleşmiştir.⁴⁵ Bayar'ın kim tarafından tutuklandığı ile ilgili pek çok farklı görüş vardır.⁴⁶ Bunlardan en doğrusu süreci bizzat Bayar'ın anlattığı düşünülürse Arcayürek'in "Bayar, 27 Mayıs'ı anlatıyor." serisinden almak olacaktır.⁴⁷

Bayar'ın tutuklanması görevi Sezai Okan ile kararlaştırılan plana göre Köşkün Muhafız Alay Komutanı Albay Osman Köksal'a verilmiştir. 27 Mayıs 1960 tarihinde saat sabah 3.00'te Köksal'a telefon eden Sezai Okan telefonda "Silahlı Kuvvetlerin idareyi ele aldığını, şehrin ele geçirildiğini, 45 dakika içinde Bayar'ın teslim olması gerektiğini söylemiştir. Köksal bu telefon konuşmasını Bayar'ın yaverinin duymasını

³⁹ Aslan, *agt*, ss. 27-28.

⁴⁰ Şahin, *agt*, ss 21- 25.

⁴¹ Başgil, *age*, s. 158.

⁴² Gülmez ve Aşık, *agm*, s. 249.

⁴³ Başgil, *age*, s. 158.

⁴⁴ Hilal Yıldırım, *Milli Birlik Komitesi ve 1961 Sonrası Komite Üyelerinin Faaliyetleri (1960-1965)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2019, s. 54.

⁴⁵ Başgil, *age*, ss. 158-159.

⁴⁶ Başgil, *age*, ss. 159-160; Tanık, *agm*, ss. 204-205; Şahin, *agt*, ss. 206-207.

⁴⁷ Arcayürek, *age*, ss. 55-60, 265-326.

sağlamıştır.”⁴⁸ Bunun üzerine saat 03.30’a doğru Bayar, yaveri Mustafa Tayyar’ın telefonu üzerine eşi Reşide Bayar tarafından uyandırılmıştır. Bu süreçte sakin olduğunu ifade eden Bayar tabancasını da yanına alarak merdivenlerden inmiş, yaverini çağırarak durumu anlamaya çalışmıştır. Yaverinin “*Asker alarm halindedir. Aşağıdan da silah sesleri geliyor.*” şeklindeki ifadesi üzerine dışarı çıkıp karşısındaki kuvvet ne olursa olsun mücadele etmesi gerektiğini düşünmüştür. O sırada Köşk’ün önünde tanklar sıralanmıştır. Köksal’ı çağırarak Bayar, ona vazifesini yapmasını söylemiştir. Ancak artık Köksal’ın görevi, Bayar’ı ya teslim olmaya ya da kaçmaya zorlayıp kaçarken de onu istenilen yere götürmektir. Ancak Bayar kaçmaktansa meşru cumhurbaşkanı olarak, sonucu ne olursa savaşmayı düşünüyordu.⁴⁹ Köksal Bayar’ın direnmek istemesi üzerine köşke daha çok kuvvet gönderilmesini istemiştir.⁵⁰ Bunun üzerine başında Burhanettin Uluç Paşa’nın bulunduğu bir heyet köşke gelmiştir. Bayar’ın sol eli ceket cebinde ve tabancasının namlusu içerden darbecilere çevrilmiş haldedir. Uluç Paşa’nın Bayar’ı teslim alma isteği üzerine Bayar “*Milli irade ile geldim, gitmem.*” şeklinde cevap vermiştir. Bayar’ın bu ifadesi üzerine Paşa etrafındaki erlere Bayar’ı zapt etmeleri için işaret verince Bayar tabancasına davranarak ilk dört kurşunu karşısındakilere son kurşunu da kendisine sıkmayı düşünse de kan dökmek için bu düşüncesinden vazgeçip nasıl olsa öleceğim diye düşünerek intihara kalkışmıştır. Bayar’ın intiharı odadakiler tarafından önlenmiştir. Daha sonra köşkten alınıp Harp Okulu’na götürülmüştür.⁵¹ Harp Okulu’na getirildiğinde “*gençlik katili, ordu düşmanı, millet haini, cezanı kanun ve Allah verecektir.*” şeklinde tezahüratlarla karşılanmıştır.⁵²

Harp Okulu’nda ilk kurmay başkanının odasına alınmıştır. Burada çok heyecanlı olup, sık sık solumasından kaynaklı olarak bir doktor tarafından muayene edilmiştir. Daha sonra geniş, salon biçiminde brifing yapıldığı söylenen bir başka yere götürülmüştür.⁵³

Harp Okulu’na getirilen Bayar’a Genelkurmay ikinci başkanı Cevdet Sunay, Cemal Madanoğlu, bulunduğu bir grup tarafından Muğla

⁴⁸ Yıldırım, *agt*, s. 54.

⁴⁹ Arcayürek, *age*, ss. 267-269.

⁵⁰ Yıldırım, *agt*, s. 54.

⁵¹ Arcayürek, *age*, ss. 269-273; *Akşam*, 28 Mayıs 1960, ss. 1, 5; *Akşam*, 3 Haziran 1960, ss. 5-6.

⁵² Şahin, *agt*, s. 207-208.

⁵³ Toker, *age*, s. 35; Arcayürek, *age*, s. 273; Şahin, *agt*, s. 208.

Milletvekili Nuri Özhan aracılığıyla istifa teklifinde bulunulmuştur. Fakat Celal Bayar, bu teklifi “*Ben de şerefli bir insanım. Bu teklifinizi bu haysiyet içerisinde kabul etmiyorum. Tarihimize bu şekilde geçmek istemem. Ben milli irade ile vazifeye getirildim. Milli irade ile ayrılırım. İhtiyârım ile benden istediğiniz imzayı alamazsınız. Müsellâhsınız şakağıma silahınızı dayasanız dahi kabul etmem.*” diyerek kabul etmemiştir.⁵⁴ Bayar’ın bu tavrı üzerine istifa planından vazgeçilmiş ve geçici bir anayasa ile TBMM’ye ait tüm görev ve yetkiler darbeyi yapan Milli Birlik Komitesi’ne (MBK) devredilmiş, MBK başkanı devlet başkanı olarak kabul edilmiştir.⁵⁵

Bayar Harp Okulu’nda iken Alparslan Türkeş ve Fazıl Akkoyunlu köşkteki kasaların anahtarlarını almak için Bayar’ın yanına gitmiştir. Türkeş, Bayar’a “darbenin amacını açıkladıktan sonra yeni bir anayasa hazırlayacaklarını ve seçimlere gideceklerini, Bayar’ın vatanseverliğinden asla şüphe etmediklerini ve Atatürk’ün eski arkadaşı olduğunu” söylemiş ve devlet için önemli sırlar olup olmadığını sormuştur. Bu konuşma sırasında Bayar, Türkeş’e “*devlet idaresinde tecrübe sahibi olmasından dolayı hazırlanacak olan anayasa için kendisinin de fikirlerinin alınmasını*” istemiş Türkeş ise cevaben “*yeni anayasa hazırlanırken Bayar’ın fikirlerine başvurulacağını*” söylemiştir. Bu konuşmaların ardından Bayar Çankaya Köşkü’nde bulunan kasanın anahtarını Türkeş’e teslim etmiştir.⁵⁶

Darbe sonrası bir başka mesele de DP’liler hakkındaki ciddi boyutlara ulaşan ihbarlardır. Gazeteler devasa manşetlerle Bayar’ı hırsız ve vurguncu şebekesinin başı ilan etmişlerdir. İş Bankası’nda yüz üç milyon Türk lirasının bulunduğunu, diğer bankalardaki hesaplarının da araştırıldığını yazmışlardır.⁵⁷ Bayar için bin beş yüz Harbiyelinin imhasında hiçbir mahzur olmadığını söylediği, öğrencilere ateş emrini Bayar’ın verdiği, İnönü’ye suikast yapılmasının planlandığı, Kars ve civarının Ruslara verildiği yönünde iddialar ortaya atılmıştır.⁵⁸

Yanlı basının tutuklananlar hakkındaki tek icraatı bu değildir. Buna ek tutukluların ruh halleri de değişik ifadeler ile gazetelerde yer almıştır.

⁵⁴ Şahin, *agt*, s. 207-208.

⁵⁵ *Demirkırat Belgeseli*, 9. Bölüm / Ada, dk. 04.20-06.00.

⁵⁶ Şahin, *agt*, s. 71.

⁵⁷ Başgil, *age*, ss. 91-92.

⁵⁸ Uğur Oflaz, *27 Mayıs’a Giden Süreç Demokrat Parti ve Yassıada Yargılamaları*, T.C. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmaniye 2022, s. 126.

Bayar için “İlk günün şaşkınlığı geçtikten sonra Bayar, kendini toplamış, bir pasif direnme havasına girmişti. Son derece çalımlydı ve kendini Cumhurbaşkanı sayıyordu. Odasına gelenlerle yüksekten konuşmakta, ömrü boyunca boşluğunu gizlemek için kullandığı o ağır tavırları muhafaza etmekteydi. Bütün ipliği pazara çıkmış ve gerçek kişiliğini sonunda millet öğrenmiş bulunduğundan tutumu sadece tebessüm uyandırıyor” şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Basının verdiği bu bilgiler yurt genelinde özenle okunmuş, özellikle Bayar’ın tutumu, cumhurbaşkanlığından istifaya yanaşmayıp direnmiş olması dikkatle izlenmiştir.⁵⁹ Bayar Harp Okulu’nda iken giysilerinin temizliğine özen göstermesi, dışarıdan maden suyu, gravyer peyniri, çene suyu ısmarlaması dahi kamuoyuna eski iktidar sahiplerini küçültmek, onurlarını kırmak ya da ezmek için olanca alaycı bir dil kullanılarak yazılmıştır.⁶⁰ Ayrıca bu siparişlerin tutuklu buldukları yerlere girmesine izin verilmediği bilindiği halde bu yiyecekleri istemeleri mümkün de değildir. Yazılanlar, kötüleme ve kamuoyunu yanıltma çabasıdır.

Bir süre sonra tutuklular Harp Okulu’ndan Marmara’daki 280 metre uzunluğunda ve yaklaşık 70 metre genişliğindeki kayalık küçük bir Ada’ya Yassıada’ya nakledilmiştir.⁶¹

Rasim Ekşi yargılamalar için Yassıada’nın seçilmesi hakkında; “Yassıada’nın bir zulüm Adası olduğunu, asırlarca açık bir zindan olarak kullanıldığını, ıssız görüntüsü ve çölü andıran doğal yapısı ile insanın içini karartan, ümitlerini körelten bu Adacığın askeri yönetim tarafından neden seçildiğine anlam veremediğini, ulaşımı oldukça zor bir beldeyi seçerek sanık olarak ilan ettiği kişilerin yakınlarını da cezalandırmak mı istiyordu?” gibi ifadeler kullanmıştır.⁶²

Mehmet Kemal ise Yassıada’nın Bizans zamanında kullanılan bir işkence Adası olduğunu, Adada özel işkence odaları olduğunu ve Yassıada Yargılamaları sırasında burada yapılan işkencelerden bazılarının “Bayar ve Menderes bize emir verdi.” dedirtmek için olduğunu söylemiştir.⁶³

⁵⁹ Cüneyt Arcayürek, *Cüneyt Arcayürek Açıkıyor: 4- Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960 – 1965* (2. Basım), Bilgi Yayınevi İstanbul 1985, s. 59 -60; *Akşam*, 25 Haziran 1960, s. 3.

⁶⁰ Arcayürek, ...1960 – 1965, *age*, s., 62.

⁶¹ Başgil, *age*, s. 163.

⁶² Rasim Ekşi, *Yassıada Çılgılığı – 27 Mayıs Darbesi ve İdam Edilen Hasan Polatkan’ın Savunması*, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 63.

⁶³ Mehmet Kemal, *Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi*, Abece Yayınları, İstanbul 1980, s. 61.

Tutuklu bulunanların Yassıada'ya götürülecekleri daha önceden belirlendiği için⁶⁴ Ada, çok sıkı güvenlik çemberine alınmış, çevrede emniyet muhripleri, kıyıda uçaksavarlar bekletilmiştir. Ada'nın kumandası Yarbay Tarık Güray idi. Müdahalenin hemen ertesi günü atanan Güray, gelir gelmez tutukluların kalacağı odalara tüm konuşmaları gizlice dinlemek ve kaydetmek için dinleme cihazları yerleştirmişti.⁶⁵

Harp Okulu'nda en son tahliye edilenler Bayar, Menderes, bakanlar ve yüksek rütbeli subaylardı. Ada'ya gelen kabilelerin adı "Paket" yüksek mevkili kişiler için ise "Büyük paket" tabiri kullanılıyordu. Bayar'la Menderes için "en büyük paket" tabiri kullanılmıştı.⁶⁶ Yassıada'da iskelenin iki yanına silahlı askerler dizilmişti. Birand'a göre Bayar mağrur tavrından hiçbir şey kaybetmemiş, sol elini ceket cebine sokup umursamazca yürümüşü.⁶⁷ Bayar'a götürüleceği gece kumandan merak etmemesini, hayatının güvende olduğunu söylemişti. Bu söz üzerine Bayar "*Beni size korkak olarak kim takdim etti?*" şeklinde cevap vermiştir.⁶⁸ Bayar ilk önce "Çubuk 46" adlı uçakla Yeşilköy Havaalanı'nda indi. Sonra askerler tarafından ambulansla önce Yeşilyurt'a oradan Yassıada'ya götürüldü.⁶⁹

Mahkûmların Ada'ya sevk edilmesi sırasında "*bazı subaylar ve halk tarafından dövüldükleri ve her türlü hakarete ve işkenceye maruz kaldıklarına dair birçok iddia*" bulunmaktadır.⁷⁰ Bayar, Menderes ve Refik Koraltan, Yassıada'da "*camları deniz görülmeyecek şekilde tel örgülerle kaplı tek kişilik odalara yerleştirilmişlerdir.*"⁷¹

Koşullar arasında gidip gelmek ve konuşmak yasaktır. Günlerce, aylarca birbirlerini görmemişlerdir.⁷² Adada hemen her gün sorgulama işkencesine tabi tutulan Bayar tam bir hücre hapsi içindedir.⁷³ Günde

⁶⁴ Yelda Tutar, *1961 Yassıada Duruşmalarının İstanbul Basınına Yansımaları*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2009, s. 63.

⁶⁵ Mehmet Ali Birand, *Mehmet Ali, Can Dündar, Bülent Çaplı, Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitap, İstanbul 2007, ss. 227.

⁶⁶ Tutar, *agt*, s. 63.

⁶⁷ Birand, *age*, s. 227.

⁶⁸ Tutar, *agt*, s. 63.

⁶⁹ Şahin, *agt*, s. 213.

⁷⁰ Şahin, *agt*, s. 213.

⁷¹ Şahin, *agt*, s. 214.

⁷² Arcayürek, *...1960 - 1965, age*, s. 75.

⁷³ Başgil, *age*, s. 163.

sadece bir saat hava almalarına izin verilen sanıkların duruşmalar başlayınca kadar gazete okumaları ve radyo dinlemeleri yasaklanmıştı. Aileleri ile “*Elli kelimeyi aşmayacak şekilde ve Adanın genel durumu hakkında herhangi bir bilgi vermeden yalnızca hâl hatır sorma yazıları içeren mektuplar aracılığıyla*” iletişim sağlayabiliyorlardı. Buna rağmen bu mektuplar sanıklar için şüphesiz tek teselli kaynağıydı. Ancak mektuplar Ada idaresi tarafından okunup, sansürlenirdi. Bazen sahibine ya verilir ya verilmezdi. Mektuplarda sayın kelimesinin üstü çizilerek düşük sözcüğü yazılması gibi aşağılayıcı uygulamalar da olurdu. Bunlara ek çok sert bir mizaca sahip olan Ada komutanı Tarık Güryay’ın tutumu da Ada’nın zaten zor olan şartlarını giderek zorlaştırmaktaydı.⁷⁴ Kısaca sanıklar için daha yargılamalar başlamadan hükümler giydirilmiş gibidir.⁷⁵

Resim 1: Celal Bayar “Düşükler Yassıda’da” filminin çekimi sırasında sanki Yassıda’ya çıkıyormuş gibi. (*Yüksek Adalet Divanı Kararları İstanbul- Yassıda 14 Ekim 1960-15 Eylül 1961* (Ed: Seçkin Erdi), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.)

Bayar’a göre Harp Okulu Yassıda’ya nispetle daha rahattı. Çünkü oradayken henüz her türlü tazyik tedbirleri alınmamıştı.⁷⁶ Yassıda’daki sanıkların yaşadıkları şartlar ve işkenceler kamuoyu tarafından

⁷⁴ Şahin, *agt*, ss. 214-215.

⁷⁵ Birand, *age*, s. 232.

⁷⁶ Arcayürek, *...1955 - 1960, age*, s. 271.

öğrenilince gelen tepkiler üzerine sanıkların Ada'daki günlük yaşamlarını gösteren "Düşükler Yassıada'da" adlı bir film çekilmeye karar verilmiştir. ⁷⁷ Sanıklar Ada'ya getirilirken filmleri çekilmiş olsa da bu filmler kamuoyunun tepkilerini dindirmeyeceği için yeni bir film çekilmiştir. Bayar bir gece giydirilip sanki Ada'ya yeni gelmiş gibi Yassıada iskelesine inişi, koğuşa gidişi halka gösterilmiştir. Filmde sanıklar rahat bir yaşam sürüyor gibi gösterilse de ⁷⁸ sanıkların çekingen bir tavırla rol yapmaya çalıştıkları dikkatlerden kaçmamıştır. Filmde yemek yerken görüntülenen Bayar için "Sofrasında kilosunu bin liraya satılan siyah havyar bulunmamakla beraber Bayar iştahından bir şey kaybetmedi." denilmiştir.

"Düşükler Yassıada'da" adlı filmin çekimi sırasında Bayar'ın yaşadıkları onuruna dokunmuş, ⁷⁹ teslim alındığı andan itibaren soğukkanlılığını koruyan Bayar, 25 Eylül 1960 tarihinde saat 10:45 civarında banyoda dişiyle delik açtığı kemerini boynuna takarak intihar etmeye çalışmıştır. Ancak açtığı deliğe tokayı bir türlü geçirememiş, kapıdaki nöbetçi teğmen duyduğu sesler üzerine banyoya girmiş ve Bayar'ı yüzü mosmor, kulağından kan sızarken bulmuştur. Bayar daha sonra banyodan çıkarılarak Yassıada Garnizon Hastanesi'ne götürülmüştür. Kendisini muayene eden doktorlara "Ben kurtulmak istemiyorum. Sizlere de zahmet oldu. Bize Yeşilçam oyuncularını gibi film çevirttiler. Reva-yı hak mıydı bu?" demiştir.

Bayar'ın intihar teşebbüsü kamuoyuna, bu olaydan hemen sonra Ada'ya gelen Orhan Erkanlı tarafından yapılan basın toplantısı ile duyuruldu. ⁸⁰ Bayar intihar etmeden önce de ailesine şu satırları yazdı: "Aileme... Bayar isminden utanmayınız. Onunla iftihar edeceğiniz günler yakındır." ⁸¹ O tarihten itibaren Bayar'ın kulakları az duyacak ve gözleri az görecekti. ⁸²

3. Yassıada Yargılamaları

12 Haziran 1960 tarih ve 1 sayılı geçici kanununun 6. maddesi ile düşük iktidar mensuplarını yargılamak amacı ile Yüksek Adalet Divanı, sanıkları belirlemek üzere de Yüksek Soruşturma Kurulu kurulmuştur.

⁷⁷ Şahin, *agt*, s. 216.

⁷⁸ Arcayürek, ...1960 - 1965, *age*, ss. 75, 76.

⁷⁹ Arcayürek, ...1960 - 1965, *age*, ss. 75, 76.

⁸⁰ *Akşam*, 27 Eylül 1960, ss. 1, 5.; *Havadis*, 27 Eylül 1960, ss. 1-5; Mithat Perin, *Yassıada Faciası*, (2), Yazıevi, İstanbul 1990, ss. 162-166; Birand, *age*, s. 233; Şahin, *agt*, s. 216.

⁸¹ Birand, *age*, s. 233

⁸² Perin, *age*, s. 165.

Mahkeme sonucunda sadece idam kararları MBK'nın onayına bırakılmıştır.⁸³

Resim 2: Bayar Yassıada Yargılamalarının ilk gününde mahkeme salonuna götürülürken. (*Akşam*, 15 Ekim 1960, s. 1.)

Cumhuriyet tarihinin en büyük siyasi davası beş ay süren bir hazırlık soruşturmasından sonra 14 Ekim 1960 tarihinde başlamıştır. Mahkemelerin yapılması için Yassıada'daki kapalı spor salonunda seçilmiş, olağanüstü güvenlik önlemleri alınmıştır. Yaklaşık 11 ay sürecek davalardan 592 sanık tam 19 ayrı davadan yargılanacaktır.⁸⁴ 19 davanın 17'si Anayasayı İhlal Davası ile birleştirilecektir. ⁸⁵ 592 sanıktan biri de eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'dır. Mahkemelerde bir numaralı sanık olarak en önde yer alacaktır. ⁸⁶ Bayar Yassıada'daki yargılamalar boyunca toplam 6 davadan yargılanacaktır.

Normalde 1924 Anayasası'nın 41. maddesine göre cumhurbaşkanının vatana ihanet suçlaması dışında başka bir eylemden dolayı yargılanması mümkün değildir. Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 56. maddesine göre de 65 yaşını geçmiş olanlar kimselerin idam edilmesi mümkün değildir. Ancak MBK, 12 Haziran 1960 tarihli Geçici Anayasa ile bu iki maddede değişiklik yaparak Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın yargılanmasını ve hakkında idam cezası verilmesi imkânını sağlamıştır. Buna ek kanunların yürürlüğe girmesinden önceki suçları

⁸³ *Resmî Gazete*, 14 Haziran 1960.

⁸⁴ Birand, *age*, ss. 237-239.

⁸⁵ Şahin, *agt*, s. 223.

⁸⁶ Birand, *age*, ss. 237-239.

kapsamasından dolayı kanunların geriye yürümezliğine dair genel hukuk kuralı da ihlâl edilmiştir.⁸⁷

Sanıklar için Ada'da yaşanan en büyük sorunlardan biri de avukatları ile sağlıklı bir iletişim kuramamaları olmuştur.⁸⁸ Böylece sanıkların savunma özgürlüğü açık şekilde ihlal edilmiştir.⁸⁹

Yassıada duruşmaları boyunca öne çıkan ve herkesçe kabul edilen bir mesele de Bayar'ın yargılamalar boyunca sergilediği duruştur. Sakin ve soğukkanlı bir tavırla kelimeleri nazik ve dikkatli seçerek yüksek bir seviyeden konuşmuştur. Kendisine ve çevresine güvenen, yönetilen suçlamaları duraksamadan cevaplayarak güçlü bir savunma gerçekleştirmiştir.⁹⁰ Gazetelerde ise "tırnaklarını kemirdi, dudaklarını ısırdı" şeklinde ifadelerle ve aleyhteki ifadeler tam sayfa verilerek algı yaratılmaya çalışılmıştır.⁹¹

3.1. Köpek Davası

Yassıada'da ilk duruşma Anayasayı İhlal Davası üzerinedir. Ancak Yüksek Adalet Divanı tarafından Anayasayı tağyir, tebdil ve ihlal iddialarının tahkikine girişilmesinden önce sabık iktidar mensuplarının ve diğer dava dosyalarının duruşmalarına geçilmesine karar verilmiştir. Bunun üzerine Köpek Davası'nın ilk oturumu 14 Ekim 1960 tarihinde saat 16.00'da Yassıada duruşma salonunda açık olarak başlamıştır. Sanıklar Bayar ile eski Tarım Bakanı Nedim Ökmen'dir.⁹² "Kamuoyunda "Köpek Davası" olarak adlandırılacak bu davaya konu olan köpek, aslında bir Afgan tazısıdır."⁹³

Bayar ve Ökmen'in saat 15.55'te hâkimler gelinceye kadar sandalyelerinde birbiriyle konuşmalarına müsaade edilmiştir.⁹⁴ Bayar

⁸⁷ *Resmî Gazete*, 11 Temmuz 1960; *Akşam*, 12 Temmuz 1960, s.1; TBMM, ZC, 24 -76-3 -1, s. 281.

⁸⁸ Şahin, *agt*, s. 217.

⁸⁹ Hamit Emrah Beriş, *Millî İradeye ve Demokrasiye İlk Darbe- 27 Mayıs 1960*, TBMM, Ankara 2022, s. 320.

⁹⁰ Samet Ağaoğlu, *Marmara'da Bir Ada*, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 137; Mükerrerrem Sarol ve İsmet Bozdağ, *100. Yasında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Gazetesi, İstanbul 1982, s. 112; Samet Ağaoğlu, *Yassıada*, Kayseri ve Toptaş Cezaevi Günlükleri (Haz. Gülay Sarıçoban) (2. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, ss. 15, 47, 137.

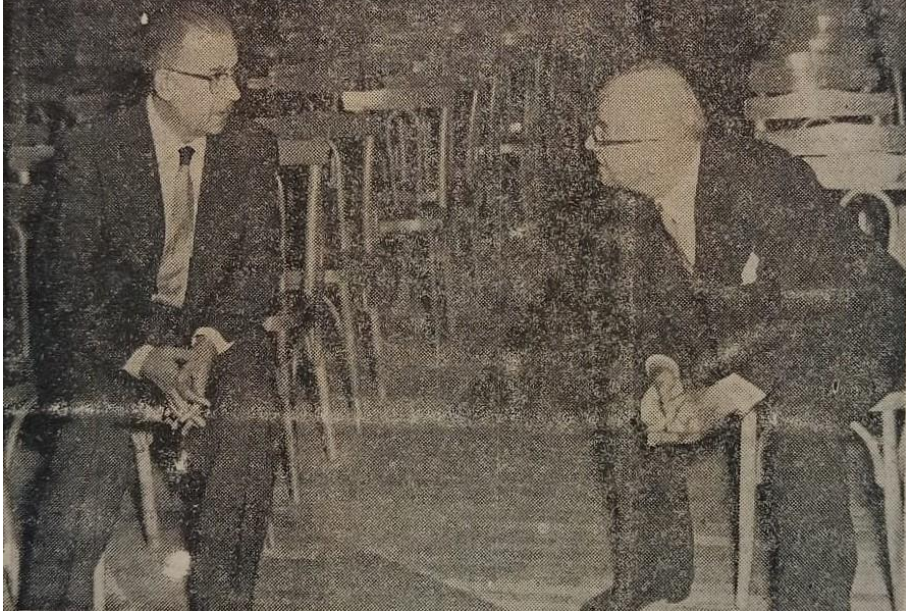
⁹¹ *Akşam*, 20 Ekim 1960, s. 1; *Akşam*, 21 Ekim 1960, s. 1; *Akşam*, 25 Ekim 1960, s. 1; *Akşam*, 7 Aralık 1960.

⁹² *Yassıada Yüksek Adalet Divanı tutanakları: Anayasayı İhlal Davası* (Esas no: 1960/1) (YADT-AİD), ss. 2-22; *Yassıada Yüksek Adalet Divanı tutanakları: Köpek Davası* (Esas no: 2) (YADT-KP), ss. 1-4.

⁹³ Birand, *age*, s. 240.

⁹⁴ Perin, *age*, s. 194.

elinde kasketi ile son derece şık ve sakindir.⁹⁵ Duruşmaların ilk gününde pek değişmemiştir.⁹⁶

Resim 3: Nedim Ökmen ile Celal Bayar konuşurken.
(Akşam, 16 Ekim 1960, s.1.)

Bayar, duruşmada ilk olarak *“Beş aya yakın bir zamandan beri hücre hayatı yaşıyorum. Hiçbir tarafla temasım olmadı. Dâvayı takip etmek için avukat aramam imkânını henüz elde etmedim. Binaenaleyh bu mesele müdafaama taallûk etmesi itibariyle evvel emirde bir avukat teminini rica ediyorum”* ifadelerini kullanmıştır.⁹⁷ Anayasayı İhlal Davası'nın ilk oturumunda Menderes de buldukları şartları dile getirip iyileştirme istemiş, fakat Bayar ile Menderes'e uygulanan bu tutum, davanın sonuna kadar sürüp gitmiştir.⁹⁸

Divan Başkanı Salim Başol ise Bayar'ın sorgusunun bizzat sanık üzerinden olduğunu, tarafına isnat edilen suç hakkında bildiklerini söylemesinin yeterli olduğunu, müdafa safhasına kadar avukata gerek olmadığını söyleyerek duruşmayı başlatmıştır.⁹⁹

⁹⁵ Birand, *age*, s. 239.

⁹⁶ Tutar, *agt*, s. 73.

⁹⁷ *YADT-KP*, s. 4.

⁹⁸ Perin, *age*, ss. 191, 192.

⁹⁹ *YADT-KP*, s. 4.

Köpek Davası, DP ileri gelenlerini halk nazarında küçük düşürmek için hazırlanan davalardan biriydi.¹⁰⁰ Bu dava için Bayar da “*Bu kadar küçük bir meseleden dolayı yüksek mahkemenin karşısına çıktığım için manevi sahada en büyük azabı çekmiş bulunuyorum*” diyecekti.¹⁰¹ Birand’a göre Bayar, biraz rahatlamış görünüyordu. Suçlamalar hep böyleyse korkacak bir şey yok diye düşünmüştü.¹⁰² Toker’in yer verdiğine göre ise darbecilerin planı anayasanın ihlali gibi halkın anlayamayacağı davalardan ziyade Köpek ve Bebek Davaları gibi davalar ile DP iktidarının ileri gelenlerinin yıpratılarak en son anayasanın ihlali suçuyla nihai darbe indirilmesiydi.¹⁰³

Resim 4: Bayar yargulamaları kulaklıkla dinlerken
(*Akşam*, 11 Şubat 1961, s.1)

¹⁰⁰ Perin, *age*, s. 194.

¹⁰¹ YADT-KP, s. 5.

¹⁰² Birand, *age*, s. 241.

¹⁰³ Toker, *age*, s. 142.

Bayar bu davada sorgusu sırasında Eylül ayındaki intihar olayından dolayı halsizdi. “Kulakları duymuyor, kulaklıkla ise hem dinleyip hem de konuşamıyordu. Bu arada duymadığı sözleri de cevaplandıramıyordu. Bu yüzden daima handikaplı olduğunu söyleyecek ve anında bazı cevapları verememiş olmanın üzüntüsünü çekecekti.”¹⁰⁴

Davanın dayanağı Afgan Kralı Majeste Muhammet Zahir Han’ın Bayar’a hediye ettiği “Bastı” adındaki Afgan tazısının Bayar tarafından, yüksek nüfuzunu kullanarak dönemin Tarım Bakanı Nedim Ökmen’in aracılığıyla ve kıymetinden fazla olarak Atatürk Orman Çiftliği’ne yirmi bin liraya satılması ve bu parayla İzmir’deki bir köye çeşme yaptırmasıydı.¹⁰⁵

Resim 5: Bayar’a hediye edilen köpek.(*Havadis*, 14 Nisan 1961, s.1)

Bayar, bu davada “memuriyet sıfatını ve memuriyetlerine ait vazifeyi suiistimal sureti ile irtikâpta bulunmaktan yargılanıyordu.”¹⁰⁶

¹⁰⁴ Perin, *age*, s. 195.

¹⁰⁵ Perin, *age*, s. 195; Gülmez ve Aşık, *agm*, s. 251; Şahin, *agt*, s. 224.

¹⁰⁶ Emine Gürsoy Naskali, *Yassıada Zabıtları XII Propaganda Davası, Çanakkale Olayları Davası, Köpek Davası*, Kitabevi, İstanbul 2014, s. 729.

Savcı'nın mütalaasına göre Bayar, "hususî masraflarını Devlet Hazinesi'nden ödemek yolunu tercih" etmişti. Savcının "Millî Mücadele yıllarında millet, cephelelerde ateş altında dövüşürken kendisinin saklandığı Mursallı köyüne çeşme yaptırmak ister" şeklinde mütalaasında yer alan ifadeleri savcının Bayar'a olan tavrını gösterir nitelikteydi.

Duruşma boyunca birkaç mesele üzerinde duruldu. Bunlar köpeğin değeri, köpeğin Bayar'ın şahsına mı yoksa makamına mı hediye edildiği ve köpeğin satışı meselesinin kimin tarafından başlatıldığıydı.

Bayar'ın ifadesine göre köpek Afganistan'da yetişen, ülkemizde bulunmayan kıymetli bir köpekti. Bu açıdan önem arz etmekteydi. İlk olarak Atatürk Orman Çiftliği Hayvanat Bahçesi'nde teşhir edilmek üzere istenmişti. Bu Bayar'ın çiftliğe ilk hayvan verişini değildi. Daha önceki hayvanları bedelsiz olarak vermiş köpeğin ise özel bir kıymeti olduğu ve şahsına hediye edildiği¹⁰⁷ için çiftlik tarafından satın alınabilmişti. Bayar para meselesi ile ilgilenmemiş, hiçbir zorlama ve pazarlık yapmamış bu satıştan elde edilen parayı da el değmeden Millî Mücadele döneminde çok hizmeti olan hatta Bayar ile harekâta bilfiil iştirak eden İzmir'deki Mursallı köyüne çeşme yaptırmak için direkt İzmir valisine gönderilmesini istemişti. Bayar'ın ifadesine göre köpeğin değeri çiftlik tarafından yirmi bin lira olarak belirlenmişti. Bayar, bu mesele üzerinde durulmasına anlam verememişti. Öyle ki duruşmada "Yani benim anlamadığım bir nokta var. Köylüye faydalı olmak bir mahsur mu teşkil ediyor? Bunda benim ne menfaatim var. Bundan kim zararlı çıkıyor?" demişti. Divan başkanı ise bu köpeğin bir formül olarak kullanıldığını ve yolsuzluk yapıldığını söylüyordu.

27 Haziran 1960 tarihinde köpeğin değeri hakkında yazılan bir rapor okundu ve bilirkişi köpeğe bin lira değer takdir etmişti.

Duruşma boyu Bayar böyle bir dava için divan karşısında olmaktan üzüntü duyduğunu dile getirmişti. Böyle bir davanın amacını anlayamıyordu. Ökmen duruşmada aktif bir şekilde yer alırken Bayar'ın ifade verenlere dahi bir müdahalesi olmuyordu. Bayar'ın genel savunması bildiği her şeyi anlattığı, satış işlemleri esnasındaki usullere sürece hâkim olamayacağı üzerineydi. Bayar artık dayanamadığı noktada "Ben heyeti muhtereminizden rica ediyorum. Bütün mesuliyeti benim

¹⁰⁷ Dışişleri kanalıyla, Afganistan'dan "köpek" in Bayar'ın şahsına mı, yoksa Devlet Başkanlığı'na mı hediye edildiği sorulmuş, şahsına hediye edilmiş" olduğunu dost hükümdarın ifade ettiği anlaşılmıştı. Perin, *age*, s. 195.

üzerine bırakınız. Zaten buraya bu meseleden dolayı gelişim benim için kâfi bir azap ve işkencedir” diyecekti. Başsavcı ise davanın açılmasında suçun küçüklüğüne değil sanıkların hüviyetlerine dikkati çekecekti.

14 Ekim’de başlayan duruşma boyunca Bayar’ın avukatı yoktu. 20 Ekim’de artık Bayar’ın avukatı Nail Taner’di.¹⁰⁸ 24 Ekim’de Bayar’ın avukatlarına Enver Safter Oder’in ismi eklenmişti. Köpek Davası dördüncü oturum sonunda 24 Ekim 1960 tarihinde Anayasayı İhlal Davası ile birleştirilmesine ve bu davanın kararını da o davanın kararına bırakılarak sona erdi.¹⁰⁹

3.2. 6-7 Eylül Olayları Davası

6-7 Eylül Olayları¹¹⁰ Davası 19 Ekim 1960 tarihinde başlamıştır.¹¹¹ Bu davanın sanıklarından biri de Celal Bayar’dır. Bayar’ın bu davada avukatları Nail Taner, Enver Safter Oder, Gültekin Başak ve Orhan Ergüder’dir. Nail Taner daha sonra Bayar’ın avukatlığından ayrılmıştır. Bayar, 24 Ekim 1960 tarihli davanın üçüncü oturumuna katılmamıştır. Nail Taner ilk duruşmada Bayar’ın cumhurbaşkanı olarak Anayasanın 41. Maddesine sadece vatana ihanet davalarında yargılanabileceğini ifade etmiştir.¹¹²

Davada diğer sanıklarla birlikte Bayar, Rum vatandaşların kamu haklarından mahrum bırakılması amacıyla cemiyet kurmak ve bu cemiyete dâhil olmakla, Türk vatandaşlarını Rumlara karşı ayaklanmaya teşvik ettirmek suretiyle cana ve mala zarar verilmesine sebep olmakla, bu nümayişleri önleyecek tedbirleri almamak veya tedbir almakta geç kalmakla, böylece nümayişlerin başlamasına ve tahribe müsamaha ederek suça yardımcı olmakla ve hatta bombayı Türkiye’den

¹⁰⁸ Bayar’ın avukat tutması meselesi kamuoyunu oldukça ilgilendirmişti. Öyle ki Bayar avukat tutana kadar sık sık bazı isimler üzerinde durulmuş ve avukatının belli olması ilk sayfa haberi olarak verilmişti. *Havadis*, 19 Ekim 1960, s.1

¹⁰⁹ *YADT-KP*, ss. 1-43.

¹¹⁰ 1955 yılında Yunanistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler Kıbrıs sorunundan dolayı iyice gerginleşmişken 5 Eylül 1955 tarihinde Atatürk’ün Selanik’teki evi ile Türk Konsolosluğu arasında bir bomba patlatıldığı şeklinde bir haberin halka duyurulmasının ardından olayın protesto edilmesi üzerine Rumların yoğun olarak yaşadığı semtlerde çıkan şiddetli olaylar tarihe “6-7 Eylül Olayları” diye geçmiştir. Şahin, *agt*, ss. 225, 226.

¹¹¹ *Yassıda Yüksek Adalet Divanı tutanakları: 6-7 Eylül olayları davası (Esas no:1960/3) (YADT- 6-7 OD)*, s. 1.

¹¹² *YADT-6-7 OD*, ss. 1-209.

Yunanistan'a göndererek Selanik'te Atatürk'ün evine atmaya ve patlatmaya azmettirmek suçları ile yargılanmıştır.¹¹³

Bunlara ek 6-7 Eylül Olaylarının gerek o zamanki Türk Hükümetinin Kıbrıs hakkındaki takip ettiği siyasetindeki kararsızlığı örtmek ve kamuoyunu başka noktalara çekmek, gerek Yunan ve İngiliz kamuoyunda tesir yaratmak için tertip etmekle suçlanmaktadır.

Bayar savunmasında,¹¹⁴“Kıbrıs davası en büyük milli davamızdır. Bizim bütün mesaimiz, tezimizi cihana kabul ettirmek ve onun etrafında çalışmak noktasında toplanmıştır. Bunun dışında 6-7 Eylül olaylarının İzmir, Ankara ve İstanbul'da aynı anda başlaması hakkında en ufak bir bilgim yoktur. İstanbul'da bulunuşum bir tesadüf eseridir. O dönem, en küçük hadisede nümayiş ve miting yapmayı arzu etmektedir. Her milli hareketi takip etmeye maddeten imkân yoktur. Hatta Örfi İdare Kumandanına bunun tahkikini, failerin bulunmasını ayrıca rica edip, faileri ben de aradım” demiş ve hakkında yazılan kararnameye şaşırmıştır. Dava da çoğunlukla Bayar'a oranla Menderes üzerinde yoğunlaşmıştır. Bayar ilk sorgusunun ardından pek söz almamıştır.¹¹⁵

Tanıkların çoğunluğu davada hükümetin haberdar olduğunu ifade ederek Menderes'i suçlarken cumhurbaşkanı yaveri ve sonra İstanbul Valisi Refik Tulga, Bayar'ı suçlamıştır.¹¹⁶ Bayar artık son aşamada 6-7 Eylül hadiseleri için kendimi müdafaa etmeye lüzum ve ihtiyaç görmüyorum. Benim mahkûm olmak, çok ceza almaktan korkum yoktur. Nazarımda sadece manevi cephe vardır demiştir.¹¹⁷

6-7 Eylül duruşmaları yirmi oturum sonunda 5 Ocak 1961 tarihinde sona erdiğinde Yüksek Adalet Divanı Bayar'a yüklenen suçun değişen vasfından dolayı vatana ihanet olmadığından Anayasa'nın 41. maddesi ile MBK'nın 7 Temmuz 1960 tarih ve iki numaralı kararı gereğince hakkında takibat yapılamayacağına ve bu sebeple bu suçtan

¹¹³ Emine Gürsoy Naskali, *Yassıada Zabıtları II - 6-7 Eylül Olayları Davası*, Kitabevi, İstanbul 2007, s. 981.

¹¹⁴ Detaylı bilgi için ayrıca bkz: *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Kurum: 10-9-0-0, Yer: 110-344-1. (00.00.1960-00.00.1961)

¹¹⁵ *YADT-6-7 OD*, ss. 1-209.

¹¹⁶ Erol Mütercimler, *Kompro Teorileri Aynanın Ardında Kalan Gerçekler*, Alfa Yayınları, İstanbul 2005, s. 22

¹¹⁷ *YADT-6-7 OD*, ss. 493-543.

dolayı verilen tevkif müzekkeresinin geri alınmasına, ayrıca bu davanın Anayasayı İhlal Davası ile birleştirilmesine karar verilmiştir.¹¹⁸

3.3. Adam Öldürmeye Teşebbüs- Topkapı Olayları Davası

Topkapı Olayları Davası, 2 Aralık 1960 tarihinde başlamıştır.¹¹⁹ Sanıklarından biri de Bayar'dır. Bayar'ın bu davada avukatı Gültekin Başak, Enver Safter Oder ve Orhan Ergüder'dir.¹²⁰ Duruşmada Bayar'ın duymakta zorluk çektiği anlar olmuştur.¹²¹ Bayar 3 Mart 1961 tarihinde bu davanın üçüncü oturumuna katılmamıştır.¹²²

Topkapı Olayları¹²³ üzerine davanın sanıklarının TBMM'de muhalefeti bertaraf etmek, CHP'nin lideri İsmet İnönü'yü öldürmeye teşebbüs etmek suçundan yargılanmasına karar verilmiştir.¹²⁴

Duruşmada Bayar'a sorulan iki nokta öne çıkmaktadır. Bunlar Bayar'ın "*karşı koyanları bir saate ayağımızın altında karınca gibi ezeriz sözü*" ve Bayar'ın İstanbul'da olması ile Topkapı olaylarından sonra yaptıkları toplantı üzerinedir.¹²⁵

Savcı mütalaasında Bayar ve Menderes'in Anayasaya aykırı olarak çıkardıkları kanun ve kararlar ve bunların tatbiki ile Anayasa hükümleri yerine, kendi iktidarlarını muhafaza edecek ve tek parti hâkimiyetini tesis eyleyecek ve muhalefetin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir sistem oluşturduklarını, bunlara ilaveten bu olayla İnönü'yü öldürerek muhalefetin başını kopartmanın yolunu aradıklarını, sanıkların bu istikametteki faaliyetleri ile Anayasa dışı ve tamamen keyfi bir politikaya dayanarak sistemli bir şekilde Anayasa hükümlerini ihlal, hükümleri tamamen tatbik edilemez hale getirdiklerini, diğer sanıkları da fiil ve harekete azmettirdiklerini iddia etmiştir. Buna ek savcı mütalaasında Bayar'ın Millî Mücadele'den beri İnönü'ye karşı sönmeyen bir kininin olduğunu söylemiştir. Bayar'ın hadise öncesi İstanbul'a gelip birtakım

¹¹⁸ YADT-6-7 OD, ss. 543; *Yüksek Adalet Divanı Kararları (YADK)*

¹¹⁹ *Yassıada Yüksek Adalet Divanı tutanakları: adam öldürmeye teşebbüs Topkapı olayları duruşması* (Esas no: 1960/7) (YADT-TD), ss. 1-2

¹²⁰ YADT-TD, ss. 1-2

¹²¹ YADT-TD, s. 679.

¹²² YADT-TD, s. 931.

¹²³ İsmet İnönü Ege Bölgesine bir gezi düzenleme kararı sonrası Uşak'ta yaşadığı saldırı üzerine 4 Mayıs 1959 tarihinde İstanbul, Topkapı'ya gelmesiyle birlikte olayların şiddeti daha da artmıştır. İnönü'nün bindiği aracın camları kırılmış ve bu olaylar esnasında polisin olaylara engel olmaya çalışmadığı iddia edilmiştir. Bu olay tarihe Topkapı Olayları olarak geçmiştir. Şahin, *agt*, ss. 235-237.

¹²⁴ YADT-TD, ss. 1-2

¹²⁵ YADT-TD, ss. 36-94, 582.

görüşmeler yapması hadisenin bizzat Bayar tarafından tertip edildiğini ve tatbikattan haberdar olduğunu, hatta ortağı olduğunu gösterdiğini söylemiştir.¹²⁶

Bayar savunmasında¹²⁷ hiçbir şeyden haberi olmayıp tertibin içinde olmadığını dile getirmiştir.¹²⁸ Davada söz edilen sözü genel olarak söylediğini İnönü ile alakası olmadığını söylemiştir. İran hükümdarı ile görüşme için İstanbul'a geldiğini söyleyen Bayar, vilayette birtakım görüşmeler yaptığını, olaylar hakkında da sadece Topkapı'da İnönü'ye karşı bir tezahürat olduğu haberi verildiğini söylemiştir. Yapılan görüşmelerin Topkapı Meselesi mi başka meseleler hakkında mı olduğunu hatırlamadığını ifade eden Bayar, "*Suikast fikri kimsenin aklından geçmemiştir*" demiştir. Başta "*suikast iddialarına karşı müdafaa yapmaya dahi ihtiyaç duymuyorum*"¹²⁹ diyerek iddiaların kesin bir tavırla reddeden Bayar daha sonra duruşma esnasında çok ağır bir suçlamayla karşı karşıya olduğunu ve böyle bir cinayetin sanki kendisi tarafından yapılmış gibi ifade edilmesinden büyük üzüntü duyduğunu, siyasi tarihten aldığı terbiye gereği hiçbir şahsiyetin canına kıymanın ve masum insanları peşinden sürüklemenin kendi tabiatında bulunmadığını, kendisinin cinayete alet olacak kadar adi ve alçak görülmemesi gerektiğini bunun bir hayal ürünü olduğunu ifade etmiştir. Topkapı olaylarının kendisini ilgilendiren kısmının garazkâr iddialarla, yalancı şahitlerle¹³⁰ bir vaka tertip edilerek mahkeme huzuruna sunulduğunu söylemiştir.¹³¹

Duruşmalar 24 oturumun sonunda 17 Nisan 1961 tarihinde davanın Anayasayı İhlal Davası ile birleştirilmesine karar verilerek sona ermiştir.¹³²

3.4. Şartlı Tehdit – Kayseri Olayları Davası

Davanın ilk oturumu 9 Ocak 1961'de başlamıştır. Bayar'ın avukatları Enver Safter Oder, Orhan Ergüder ve Gültekin Başak'tır.¹³³

¹²⁶ YADT-TD, ss. 875-876, 888.

¹²⁷ Detaylı bilgi için ayrıca bkz. BCA, 10-9-0-0, 146-454-1. (00.00.1960-00.00.1961)

¹²⁸ YADT-TD, ss. 875-876.

¹²⁹ YADT-TD, ss. 36-94, 582.

¹³⁰ Tulga'nın 6-7 Eylül Olayları ve bu davada da hakikati söylemediğini sadece hatırına gelen kötü şeyleri imtiyaz elde etmek için dile getirdiğini söylemiştir. YADT-TD, s. 785.

¹³¹ YADT-TD, s. 916.

¹³² YADT-TD, ss. 937, 947

¹³³ *Yassıada Yüksek Adalet Divanı tutanakları: şartlı tehdit Kayseri olayları* (Esas no: 1960/31) (YADT-KOD), s. 2.

Bayar, 31 Ocak 1961 tarihli 3. oturuma rahatsızlığı dolayısıyla gelememiş, duruşma avukatları nazarında devam etmiştir.¹³⁴ Kayseri olaylarının¹³⁵ sorumlusu olarak Bayar'ın dâhil olduğu sanıklar adına "Şartlı Tehdit Kayseri Olayları" adı açılan davada¹³⁶ savcı makamı Yeşilhisar gibi küçük bir kasabadaki olayın Bayar tarafından devlet otoritesine bir isyan, kıyam, ihtilal olarak nitelendirip tek parti diktatoryasına kavuşmak için örfi idare ilan etmek istediğini, amacının memlekette bir isyan havası oluşturarak siyasi hasımları bertaraf etmek olduğunu, alacakları korkunç tedbirlere bu durumun gerekçe yapıldığını söylemiştir. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun Kayseri'de düzenlenecek CHP kongresinin yapılmasını engellemek için çıkarıldığını iddia etmiştir. Bayar'ın bu süreçte verdiği emirler ile bir cumhurbaşkanından beklenen tarafsızlığı terk ederek adeta bir düşman karargâhındaki başkumandan gibi davrandığını, örfi idarenin kurulmasını istediğini ve hatta yeterli olmayacağını düşünerek ileri tedbirler tavsiye ettiğini iddia etmişlerdir. Bu amaçla İnönü'nün Kayseri'ye hareket ettiği gece Menderes ve Gedik ile yaptığı toplantıda bütün tedbirleri beraber aldığı için olayda baş sorumluluğu görülmüştür.¹³⁷ Bunlara ek yüzlerce şahsın seyahat hürriyetini engelleyerek Anayasayı ihlal ettiği ifade edilmiştir.¹³⁸

Bayar özetle savunmasında¹³⁹ bölgede asayişin ihlal edildiğini ve devlet idaresine karşı ayaklanıldığını, bunun bir memleket meselesi haline geldiğini, bunun üzerine sadece gereken tedbirin alınmasını ve örfi idare ilan edilmesi gerekebileceğini söylediğini ifade etmiştir.¹⁴⁰ On üç

¹³⁴ *YADT-KOD*, s. 284.

¹³⁵ Yeşilhisar'da CHP ve DP'li yöneticiler arasında giderek büyüyen gerginlikler üzerine Kayseri'de yapılması planlanan CHP il kongresi bir olay çıkmaması adına iptal edilmişti. Buna rağmen İsmet İnönü kongre yapılmasa da Kayseri'ye, oradan da Yeşilhisar'a gitme kararı almıştır. Uşak ve Topkapı'da yaşanan olaylar üzerine başka bir gerginlik yaşanmaması adına İnönü'den Kayseri'ye gelmemesi rica edilse de İnönü trenle yola çıkmıştır. Ancak İnönü'nün treni Kayseri'ye gelmeden Himmetdede İstasyonu'nda durdurulmuştur. Bir süre burada bekletilen İnönü'nün Kayseri'ye girme ısrarı üzerine yol açılmıştır. Ertesi gün İnönü, Yeşilhisar yoluyla Ankara'ya dönmek istemiş ancak Yeşilhisar yolunu kullanmamak şartıyla önü açılmıştır. Bu yaşananlar Kayseri Olayları Davası'na dayanak oluşturmuştur. Emine Gürsoy Naskali, *Yassıada Zabıtları VIII – Kayseri Olayları Davası*, Kitabevi, İstanbul 2012, s. VIII; Şahin, *agt*, ss. 223-224

¹³⁶ *YADT-KOD*, s. 1.

¹³⁷ *YADT-KOD*, ss. 363- 374.

¹³⁸ *YADT-KOD*, ss. 379, 416; Gürsoy Naskali, *Kayseri Olayları Davası*, *age*, s. VIII.

¹³⁹ Detaylı bilgi için ayrıca bakınız. *BCA- 10-9-0-0, 204-631-5. (00.00.1960-00.00.1961)*

¹⁴⁰ *YADT-KOD*, ss. 7-12.

oturum süren Şartlı Tehdit Kayseri Olayları Davası, davanın Anayasayı İhlal Davası ile birleştirilmesine karar verilerek 20 Nisan 1961 tarihinde sona ermiştir.¹⁴¹

3.5. İstanbul ve Ankara Olayları Davası¹⁴²

Anayasayı İhlal Davası sonrası ikinci en büyük dava olan bu dava 2 Şubat 1961 tarihinde başlamıştır.¹⁴³ Bayar'ın bu davada avukatları Enver Safter Oder, Gültekin Başak ve Orhan Ergüder'dir.¹⁴⁴ Bayar bu davanın bazı oturumlarına rahatsızlığı olduğu için getirilememiş ve duruşmaları Bayar adına avukatları takip etmiştir.¹⁴⁵

Bayar ve diğer sanıklar bu davada 28 Nisan 1960 tarihinden 27 Mayıs 1960 tarihine kadar İstanbul ve Ankara'da yaşanan olaylarda¹⁴⁶ işlenmiş olan adam öldürmek, öldürmeye teşebbüs etmek, azmettirmek, iştirak eylemek, ağır derecede yaralamak, fertlere karşı kötü muamele yapmak, görevi kötüye kullanmak ve hükümet memuriyeti unvanını gasp etmek suçlarıyla yargılanmıştır.¹⁴⁷ Bunlara ek olarak kararnamede Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı sırasında Anayasanın esas prensiplerine göre tarafsız olması gerekirken bütün faaliyetlerde partizan zihniyetle hareket ettiği, Anayasanın tağyir, tebdil ve ilgasının fiilen destekleyicisi olduğu, İstanbul ve Ankara'daki olaylarda öğrenciler üzerine silahla taarruz ve tecavüz olunarak tenkilerini ve aralarından bazılarının yakalanması, büyük bir şiddetle hunharca hareketlerin bir daha tekrar etmeyecek ve ibretlik olacak bir şekilde bastırılması hususunda ilgililere emir vermek suretiyle onları suça teşvik ettiği, olaylara yakinen ve fiilen alakadar olmak suretiyle bizzat iştirak ettiği, gerek üniversite olaylarındaki ateş emri ile tenkil meselesi ve gerekse Harbiye meselesi üzerindeki tutumu,

¹⁴¹ YADT-KOD, ss. 379, 416; Gürsoy Naskali, *Kayseri Olayları Davası*, age, s. VIII.

¹⁴² 18 Nisan 1960 tarihinde Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ve 28 Nisan'da bu komisyona geniş yetkiler tanıyan Salahiyetler Kanunu'nun mecliste kabul edilmesinin Anayasayı ihlal ettiği düşünülerek 28 Nisan'da İstanbul'da bir miting yapılmıştır. Mitingde polis ile öğrenci arasında gerilim yaşanmıştır. Olaylar esnasında birçok kişi yaralanmış, bir kişi polis kurşunu ile hayatını kaybetmiştir. İstanbul'da yaşanan bu olaylar üzerine Ankara'da da gösteri yapılırca sıkıyönetim ilan edilerek olaylar yatıştırılmaya çalışılmıştır. Şahin, *agt*, ss. 238-239.; İlyas Topçu, "İstanbul-Ankara Olayları Davası'nda Celal Bayar'ın Yargılanması", *Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, İksad Yayınevi, Ankara 2020, ss. 367-399.

¹⁴³ YADT- İ-AOD, ss. 1-5.

¹⁴⁴ YADT- İ-AOD, ss. 1-5.

¹⁴⁵ YADT- İ-AOD, s. 670.

¹⁴⁶ Olaylar hakkında bilgi için bkz. Emine Gürsoy Naskali, *Yassıada Zabıtları III - İstanbul Ankara Olayları Davası*, Kitabevi, İstanbul 2008, ss. 3244-3267.

¹⁴⁷ YADT- İ-AOD, ss. 1-5.

beyanları ve Tahkikat Komisyonu'na verilen yetkiler ile dikta rejiminin kurucusu ve bu rejime karşı olan her türlü mukavemetin yok edicisi olarak bir numaralı sanık olarak belirlendiği yer almaktadır.¹⁴⁸

Davanın esas noktası Çankaya Köşk'ünde Başgil ile yapılan görüşme olmuştur.¹⁴⁹ Bayar'ın bu görüşmede "tenkil" kelimesini kullanması ilk bakışta önemsiz görünse de sonuçları ağır olmuştur. Başgil bu konu hakkında; "*Mahkeme başkanı onu hiç kullanılmayan manasıyla ele aldı ve Bayar'ın bu kelimeyi gösteri yapan bütün talebelerin kökünü kazımak anlamında kullandığı yorumunu yaptı. Cumhurbaşkanı'nın hiç de böyle bir kastı yoktu*" diyecektir.¹⁵⁰

Bayar savunmasında, Başgil ile yapılan görüşmede Başgil'in hükümetin istifası şeklindeki mütalaası üzerine mahiyeti ne olursa olsun ayaklanmalarda hükümet istifası zaruretini memleketin menfaati namına muvafık bulmadığını, çünkü hadiselerin bir, iki vekilin değişmesi ile sükûn bulacak dereceyi geçtiğini, nümayişlerin çok şiddetle devam ettiğini ifade ettiğini, tenkil kelimesini bastırılacak ve önleneyecektir manasında söylediğini ifade etmiştir.¹⁵¹ Buna ek Bayar, İstanbul'a NATO toplantısı için geldiğini, toplantı başladığı esnada dahi nümayişlerin devam ettiğini bu durumun memleketin menfaatine olmadığı için bir tebliğ yayınladığını, tebliğde ateş ifadesinin yer almadığını "*silahla mukabele*" tabirinin kullanıldığını söylemiştir. Bu mukabele ise o zaman olan mer'i kanunların icrası demek olduğunu söylemiştir.¹⁵²

Kararnamede Bayar'ın 5 Mayıs günü Namık Gedik'e "*Nümayişçiler bir tarafa, halk bir tarafa ayrıldıktan sonra nümayişçilere ateş açtıracaksın*" emrini verdiği yazmaktaydı. Bayar bu emrin kararnamede yer aldığı gibi olmadığını nümayişlerin önlenmesi için halk arasından nümayişçileri, ayrılmaya davet etmek ve kanunun gereğinin yapılmasından ibaret olduğunu söylemiştir.¹⁵³

Harp Okulu öğrencilerinin sessiz yürüyüşü üzerine yapılan toplantıdaki genel intibanın Harbiye'yi tard edeceğiz, bu talebelere hayır gelmez, bunlara her şeyi yapacağız şeklinde olduğu mahkemede tanıklar tarafından ifade edilmiştir. Bayar mahkemede bu suçlama

¹⁴⁸ YADT- İ-AOD, ss. 246, 2716.

¹⁴⁹ Görüşmenin detayları 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ne Giden Süreç adlı bölümde bahsedildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

¹⁵⁰ Başgil, *age*, s. 130.

¹⁵¹ YADT- İ-AOD, ss. 250, 270.

¹⁵² YADT- İ-AOD, ss. 273, 1323-1325.

¹⁵³ YADT- İ-AOD, ss. 210-211

hakkında askerin siyasetle uğraşmasının ve siyasete girmesinin bu memleket için felaket olacağı için askerin siyasete girmemesi için mümkün olan her şeyin yapılması lazım geleceğini, Harp Okulu öğrencilerin cezalandırılması noktasında bir fikrinin olmadığını söylemiştir.¹⁵⁴

Dava elli dört oturumun sonunda Anayasayı İhlal Davası ile birleştirilmesine karar verilerek 27 Temmuz 1961 tarihinde sona ermiştir.¹⁵⁵

3.6. Anayasayı İhlal Davası

Anayasayı İhlal Davası 14 Ekim 1960 tarihinde başlamış ancak Yüksek Adalet Divanı tarafından ilk olarak diğer dava dosyalarının duruşmalarına geçilmesine karar verilmiştir.¹⁵⁶ Davanın ertelenmesi ile delillerin toplanması ve iddianamenin hazırlanması için Başsavcılık vakit kazanacak ve diğer tüm davalardan elde edilen bulgularla Anayasayı İhlal Davası'na yeniden başlanacaktı.¹⁵⁷ Bu yüzden Anayasayı İhlal Davası'nın ikinci oturumu 11 Mayıs 1961 tarihinde yapıldı. Bayar'ın bu davada avukatları Enver Safer Oder, Orhan Ergüder ile Gültekin Başak'tı. Bayar, sağlık durumundan dolayı ifadelerini hep oturarak verdi.¹⁵⁸ Diğer sanıkların aksine davada çok az söz alıp, söz aldığı süreçte de kısa cevaplar vermişti.¹⁵⁹

Kararname ilk DP'nin ve onun genel başkanının Türk milletine seçim meydanlarından, kongrelerden ve gazetelerden ilan ettiği taahhütlerini, partinin programı ve tüzüğü ile verilen vaatleri tutup tutmadığına değiniliyordu. Mahkemede Bayar'ın belirli tarihlerdeki söylev ve demeçleri yer almış¹⁶⁰ ve Bayar'a söylev ve demeçlerinde üstünde durduğu konular teker teker sorulmuştu. Bu DP'nin tam on yıllık iktidarının hatta on dört yıllık siyasi hayatının hesabının sorulmasıydı. Böylece DP iktidarının vaatlerini yapmayarak milleti aldattığı iddia edilecekti.¹⁶¹

Daha sonra DP iktidarı boyunca Anayasaya uygun olmadığı düşünülen olaylar kararnamede yedi başlık altında toplanarak

¹⁵⁴ YADT- İ-AOD, ss. 239-260

¹⁵⁵ YADT- İ-AOD, s. 2833.

¹⁵⁶ YADT-AİD, ss. 2-22; YADT-KP, s. 1-4.

¹⁵⁷ Beriş, *age*, ss. 265, 311.

¹⁵⁸ YADT-AİD, ss. 23, 24, 47.

¹⁵⁹ YADT-AİD, s. 146.

¹⁶⁰ Detaylı Bilgi için bkz. BCA, 10-9-0-0, 2-5-1. (00.00.1960-00.00.1961)

¹⁶¹ YADT-AİD, ss. 45-47.

mahkemede birer birer ele alındı. Bunlar; Cumhuriyet Halk Partisi'nin haksız iktisap ileri sürülerek mallarının Hazine adına zapt edilmesi, Kırşehir'in siyasi sebeplerle hükümet teklifi üzerine kaza olması, Emekli Sandığı Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi,¹⁶² siyasi nedenlerle muhalefet partilerinin birleşmesini önlemek için Seçim Kanunu üzerinde yapılan tadiller, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun Anayasaya aykırı şekilde politik mülahazalarla çıkarılarak, eşitlik prensibine dayanmadan tek taraflı uygulanması, Tahkikat Encümeni'nin kurulması kararı ve sebepleri, Tahkikat Encümeni'nin 7468 sayılı Salahiyet Kanunu çıkmadan önce aldığı kararlar.¹⁶³

Bunlara ek olarak Bayar'a radyo ile seçim propagandası yaparak eşitliği bozacak şekilde hareket etmesi, 1957 seçimlerinde aday gibi hareket ederek propaganda yapması, yurt içi seyahatlerinde DP rumuzlu baston taşıması, Uşak ve Topkapı hadiselerine dair takrirlerin geciktirilmesini istediği gibi pek çok suç¹⁶⁴ isnat edilmişti. Bayar için yapılan soruşturmada cumhurbaşkanlığı sırasında daima DP'yi ön safta tuttuğu, birleştirici, uzlaştırıcı, kin ve nefretten uzak, hukuk sahasında ve insan hakları çevresinde tarafsız olmadığı, partiler arası ahengin kurulmasına hiçbir zaman taraftar olmadığı bu yüzden son yıllarda milletçe istenilmeyen bir adam olarak ilan edildiği yer almaktaydı.¹⁶⁵

Yüksek Soruşturma Kurulu'ndaki DP iktidar mensuplarına ait 895 dosyanın 60 adedi Bayar'a aitti. Bayar bu dosyalardaki iddialar üzerine vatana ihanet suretiyle Anayasayı tağyir ve iptal etmekten TCK'nın 146/1 maddesi gereğince ölüm cezası istemiyle yargılandı.¹⁶⁶

Savcının mütalaasından sonra müdafaaların dinlenmesi aşamasına geçildi. İlk olarak 97 avukat Bayar'ın da içinde bulunduğu 231 sanık adına toplu bir müdafaa¹⁶⁷ hazırlamıştı. Bu müdafaa umumi prensiplere dayanmasından, istisnasız bütün sanıkların durumunu ilgilendirmesinden ve her avukatın aynı şeyleri tekrarlaması için yapılan

¹⁶² Hâkimleri kendi güttükleri siyasetin içine alabilmek için yapıldığı iddia edilmiştir. Şahin, *agt*, s. 258.

¹⁶³ *YADT-AİD*, ss. 77, 99-101, 144, 145, 177, 240, 242, 241.

¹⁶⁴ Dava boyunca Bayar'a birçok suç isnat edilmiştir. Suçların hepsine ait kararname ve müdafaa bilgilerinin verilmesi mümkün olmadığından en çok önem arz edenler ele alınmıştır.

¹⁶⁵ *YADT-AİD*, ss. 430-440

¹⁶⁶ *YADT-AİD*, ss. 2610, 2882.

¹⁶⁷ Toplu Savunma Metni için bkz. Emine Gürsoy Naskali, *Yassıada Savunmaları I Anayasa Davası Toplu Savunması*, Kitabevi, İstanbul 2012.

bir tertipti. Umumi müdafaa sonrası herkes şahsi savunmasını yapacaktı.¹⁶⁸

Umumi müdafaa sonrası Bayar kararname sırasına göre şahsi müdafaasına geçti.¹⁶⁹ Bayar'ın ilk ele aldığı konu Koraltan'ın hatıra defterinde yer alan ifadelerdi.¹⁷⁰ Koraltan hatıra defterindeki *"Reisicumhur halâ itilaf taraftarı görünmüyor; partiler arası uzlaşma fikrinde değil"* şeklindeki ifadeler duruşmalarda Bayar aleyhine kullanılmıştı. Bayar, Koraltan ile ihtilafa düşmek istemediği için sadece yazdıkları ile yanlış bir intibada bulunduğunu, sözlerinden partiler arasında uzlaşma mümkünmüş de bunu yapmıyormuş, buna mâni oluyormuş gibi bir mana çıktığını ama böyle bir şeyin olmadığını söylüyordu. Bayar, Koraltan'ın defterinden sürekli aleyhte şeylerin iddianamede yer almasına karşılık lehte şeyleri okuyor¹⁷¹ ve kararnameyi kaleme alan zatın çok zeki, çok kurnaz bir insan olduğunu onları birbirine düşürmek istediğini ifade ediyordu.¹⁷²

Ethem Menderes'in hatıra defterinde yer alan Bayar'a ait olduğu iddia edilen *"Bayar, icap ederse İsmet Paşa'yı da sehpaye götürmekte tereddüt etmem. Tehlikeli vaziyetteyiz, icap ederse diktatörlükle idare edeceğiz "* şeklindeki cümleler için birini sehpaye sevk etmenin hâkim hükmü ile olacağını, böyle bir konuşmayı hatırlamadığını ancak bununla inkârı amaçlamadığını, böyle bir düşüncesi olsa 1957 yılında konuşulan bu mesele hakkında bu güne kadar bir hazırlık yapılması gerekeceğini dolayısıyla bu iddiaların doğru olmadığını ifade etmiştir.¹⁷³ Buna ek Bayar, defterde yer aldığına göre konuşmanın bir yemek masasında yapılmış afaki sözlerden ibaret olduğunu ve bu sözleri söylemesinin mümkün olmadığını, Ethem Menderes'in peşin hükümde bulunduğunu söylemiştir.

Bayar'ın suçlandığı bir diğer meselede DP amblemli bastonu taşımasıdır. Bayar hediye edilen bu bastonu sadece dört-beş ay kadar kullandığını ve bunun iddianamede olduğu gibi yüksek manalar ifade edeceğini düşünmediğini söylemiştir.

¹⁶⁸ YADT-AİD, ss. 2902-2905.

¹⁶⁹ Bayar'ın mahkemeye yazılı olarak ibraz ettiği savunması bkz. BCA, 10-9-0-0, 33-101-3. (00.00.1960-00.00.1961)

¹⁷⁰ YADT-AİD, s. 2904.

¹⁷¹ YADT-AİD, ss. 430-438.

¹⁷² YADT-AİD, s. 471.

¹⁷³ YADT-AİD, s. 442- 443.

Bayar, bu davada da Başgil ile yaptığı görüşmedeki ifadeleri yüzünden devlet idaresinin bir dikta rejimine sürüklenmesinde başta gelen sorumlu olarak suçlanmıştır. Bayar ise bu meseleye “*Karşı dikta rejiminin kurulmasına çalışmadım, ayaklanmalarla hükümet ve vekil değiştirmenin memlekette bir adet haline gelmesinden içtinap ediyordum. Bundan başka bir maksadım yoktu. Hukuki olarak hükümetin çekilmesini benimle alakası yoktur*” demiştir.

Tahkikat Komisyonu ve Salahiyetler Kanunu hakkında Anayasaya aykırı olduğu açıkça beyan olunduğu halde Bayar’ın kanunu veto etmemesi de mahkemede yer alan konulardandır. Bayar bu konuda “*27 Nisan’da İstanbul’da idim. Dolayısıyla Meclis’teki müzakerelerin içeriğinden haberim yoktu.*¹⁷⁴ *Kanunu veto etmememin nedeni vetonun işlevsiz bir yol olduğunu düşünmekten kaynaklıdır.*¹⁷⁵ *Veto Anayasa’da zayıf bir hükümdür. Tahkikat Komisyonu’nun salahiyetine dair kanun hukukçular tarafından hazırlanmıştır. Anayasaya aykırı bir tarafı olmadığından kanunlaştırılmıştır. Anayasaya aykırı bir icraat varsa bunun hesabını İcra Vekilleri Heyeti’nin vermesi icap eder. Kanunların Anayasa’ya aykırı çıkmaması içi alınan tedbirlere rağmen Anayasaya muhalif kanunların çıktığı her zaman görülmüştür. İddia makamının aksine bu kanun, Anayasaya aykırı olsa bile kasten çıkmamıştır.*¹⁷⁶ *Kanun Anayasaya aykırı ise Anayasa Mahkemesi tarafından kaldırılır*” demiştir.

Kırşehir’in ilçe yapılması hakkında ise Bayar, siyasi sebepler ile değil kanuna uygun olarak coğrafi ve iktisadi sebepler ile yapıldığını söylemiştir. Kırşehir’in kaza yapılması hakkında haksız bir tasarrufa karşı veto hakkını kullanmaması, savcı tarafından “*siyasi ahlak bakımından ilk mahkûmiyeti*” şeklinde ifade edilmiştir. Bayar ise bir vilayetin kaza veya bir kazanın vilayet olması gibi meselelerde veto denilen hakkın kullanılmasının çok hafif olacağını ve nitekim mesele veto hakkı kullanılmadan halledildiğini ifade etmiştir.¹⁷⁷

Bayar müdafaasını; “*Başsavcı Atatürk devrini çok övdü. O devirde bizim de gölgemiz vardır. İddianamede Atatürk’ün inkılaplarına karşı kötü muamele edildiği söyleniyor. Atatürk ölünceye kadar birlikteydik, ölürken “Evladım! Sana emanet demişti.” Bu iddia bize verilecek en büyük cezadır. Bu şekilde suçlanacak ben asılmaya razıyım. Bizim Atatürk’le beraber*

¹⁷⁴ YADT-AİD, ss. 460-467.

¹⁷⁵ YADT-AİD, ss. 2904-2909.

¹⁷⁶ YADT-AİD, s. 465-466.

¹⁷⁷ YADT-AİD, ss. 77, 78 434-435.

memlekete hizmet ettiğimizi ve onun bana itimadını tarih kaydetmiştir. İnönü'ye her daim hürmetimi muhafaza ettim. Fena muamele yapmadım. Kimseye şahsi husumetim yoktur. Yetmiş sekiz yaşındayım. Benim için hayatta beklenecek bir şey kalmadı. Şimdiden karar verebilirsiniz. Bunu sükûnetle söylüyorum. Nitekim Meşrutiyet mücadelesine girdiğim zaman ya kurşunla öleceğimi ya da mahkûm olacağımı bile bile atılmışım. Bu mücadele de arkadaşlarımızın bir kısmı düşman kurşunu ile şehit oldu. Bir kısmı da mahkûm oldu. Siyasi mahkûmiyet benim için mühim değil. Şayet sizleri ihtilal mahkemeleri olarak kabul etseydim burada ağzımı açıp bir tek kelime dahi söylemezdim. Ben Atatürk inkılaplarına ve memlekete hizmet ettim. Kararlarınızı taraflı iddiaları ele alarak vermeyiniz. Her şeyi düşününüz. Kararınızı burada bekliyorum"¹⁷⁸ şeklinde sonlandıracaktır. Böylece elli dört oturum sonunda Yassıada Yargılamalarının en büyüğü olan Anayasayı İhlal Davası 14 Ağustos 1961 tarihinde bitmiştir. Kararın hazırlanması 15 Eylül 1961 tarihine bırakılmıştır.¹⁷⁹

3.7. Diğer Davalar¹⁸⁰

3.7.1. Gayrimeşru Servet İktisabı Davası

Gayrimeşru Servet İktisabı Davası, Yassıada Mahkemeleri başlamadan önce başlayan bir davadır. Davaya ait beyannamelerin hazırlanması ile soruşturmaların yapılması sürecinde DP iktidar mensuplarına sorulan sorular Ağaoğlu tarafından şaşkınlık verici olarak, dava da "on yılın değil, bir ömrün hesabı" şeklinde nitelendirmiştir.

Beyannamelerde yer alan soruların cevaplarının on beş gün içinde verilmesi, resmi dairelerden alınan yazı, eşyaların faturaları, hiç değilse yakın dostlardan verdikleri hediyeler sorularak detaylı şekilde vesikalarla cevaplandırılması istenmiştir. Bunlara ek banka hesapları, küçük büyük borçlar da yeniden gözden geçirilecektir. Ağaoğlu'na göre bu dava DP iktidarının toptan hırsız olduğu yalanının mahkeme kararı ile

¹⁷⁸ YADT-AİD, ss. 2904-2909.

¹⁷⁹ YADT-AİD, ss. 3282, 3311.

¹⁸⁰ Bayar'ın Kayseri Cezaevi'ne nakli sonrası devam eden bu davalar yukarıda sıralanan 6 ana dava haricinde yan dava olarak nitelendirilmiş ve tutanaklarının olmaması nedeniyle temel olarak ulaşılan bilgilerle ele alınmıştır. Buna ek Bayar'ın sanık olarak geçtiği "Halkı Silahlandırma Davası" adlı dava hakkında arşivde bir belge bulunmuş ancak dava tutanaklarına ulaşamamıştır. Belgenin içeriği dava hakkında sınırlı bilgi içermektedir. Bundan dolayı bu çalışmada bu dava hakkında bilgi verilememiştir. BCA, 10-9-0-0, 300-920-1. (00.00.1960-00.00.1961)

dünyaya ve Türk milletine kabul ettirilmesi çabasıydı. Yüksek Soruşturma Kurulu bu amaçla yola çıkmıştı.¹⁸¹

Bu dava tüm sabık iktidar mensupları için açılmıştı. Davada 14 Mayıs 1960 ve 27 Mayıs 1960 tarih aralığındaki Bayar'ın geliri ve mal varlıkları, eşi ve yakınlarının mal varlıklarının incelenmesine karar verilmiştir. Bu amaçla Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanı Öztün Akgüç'ün tarafından yapılan incelemenin sonucu 10 Aralık 1960 tarihli rapor ile Yüksek Soruşturma Kurulu'na bildirilmiştir. Raporda Bayar ve yakınlarının servetlerine çok detaylıca yer verilmiştir. İncelemeler sonucunda kaynağı tespit edilemeyen 61.035 lira Akgüç tarafından cüzi bir miktar olarak nitelendirilmiş ve inceleme sürecinde nazara alınmayan hususlar olması ihtimali üzerine Bayar'ın gayrimeşru bir iktisabı olmadığına karar vermiştir.¹⁸² Bu rapor Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından incelendikten sonra Yüksek Adalet Divanı'na sevk edilmiştir. Kurul, 20 Aralık 1960 tarihinde Bayar'ın gayrimeşru bir iktisaba delalet etmediğini ancak 685.802 liralık bir hediye eşyanın karşılıksız olarak iktisap edildiğini ve bu eşyanın 272.302 lirasının müsadere edilmesine karar vermiştir. Dava sonunda Bayar'ın ihtiyati tedbiri konulan eşyaları serbest bırakılmıştır. Böylece Bayar hakkındaki büyük serveti olduğu ve yolsuzluk yaptığı şeklindeki propagandalar ortadan kalkmıştır.¹⁸³

3.7.2. Uşak, Manisa, Turgutlu ve İzmir Olayları Davası

11 Ocak 1960 tarihinde Yüksek Soruşturma Kurulu'nun kararı ile açılan bu davada Bayar, İnönü'yü öldürme teşebbüsü ile suçlanmaktadır. Savcılık daha sonra bu davayı da Topkapı ve Kayseri olayları gibi Anayasayı İhlal Davası'nın maddi delili olarak kabul etmiş ve sanıklar için ayrı bir hüküm tesisine gerek duyulmadığı için dava 28 Nisan 1962'de görevsizlik kararı ile kapatılmıştır.¹⁸⁴

4. Yüksek Adalet Divanı Kararları ve Kararların İnfazı

15 Eylül 1961 tarihinde karar Yüksek Adalet Divanı tarafından açıklanmıştır. Beş yüz doksan iki sanıktan idamı onaylanan on iki kişiden biri de Bayar'dır. Bayar dâhil dört kişinin idam kararları oybirliğiyle diğerleri oy çoğunluğuyla alınmıştır.¹⁸⁵

¹⁸¹ Ağaoğlu, *Marmara'da...*, age, s. 27.

¹⁸² BCA, 10-9-0-0, 262-803-1. (00.00.1960-00.00.1961)

¹⁸³ Havadis, 23 Aralık 1960, s.1; İsmet Bozdağ, *Zaferler ve Şereflerle Dolu Bir Hayat- Celal Bayar*, Tercüman Gazetesi, İstanbul 1986, ss. 91-94.

¹⁸⁴ BCA, 10-9-0-0, 295-902-1. (00.00.1960-00.00.1961)

¹⁸⁵ Şahin, *agt*, s. 273.

Bayar'ın Köpek Davası'nda rüşvet almaktan dört sene iki ay ağır hapsine ve ömür boyu memuriyetten mahrumiyetine karar verilmiştir. Anayasayı İhlal Davası ile birleştirilen Topkapı, Kayseri ve İstanbul Ankara olayları adli davaların Anayasayı ihlal suçunun maddi vakasını teşkil ederek Bayar'ın Türkiye Cumhuriyeti Anayasasını cebren tağyir, tebdil ve ilgadan dolayı TCK'nın 146/1. maddesi hükmünce ölüm cezasına çarptırılmasına karar verilmiştir.¹⁸⁶ Haklarında idam kararı alınan mahkûmlar kravat ve kemerleri sökülerek, elleri arkadan kelepçelenerek Yassıada'dan İmralı'ya götürülmüştür.¹⁸⁷

Resim 6: Bayar, elleri kelepçeli, göğsünde idam yaftası ile Yassıada'dan İmralı'ya götürülürken. (Celal Bayar, *Kayseri Cezaevi Günlüğü* (Haz. Yücel A. Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 52.)

¹⁸⁶ YADK, s. 470; BCA, 10-9-0-0, 105- 330 - 1. (00.00.1960-00.00.1961)

¹⁸⁷ İlyas Topçu ve Sema Akılmak Topçu, "Yassıada'dan İmralı'ya Fatin Rüstü Zorlu", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ekim 2018 22(Özel Sayı), s. 1838.

Mahkûmlar İmralı'ya giderken sanki idama mahkûm edilmemişler gibi sohbet etmeleri¹⁸⁸ yargılama sürecindeki olumsuz tavrın onları bu karara psikolojik olarak hazırlandığı şeklinde yorumlanmıştır.¹⁸⁹

Mahkûmlar İmralı'da bir metre kare genişliğinde bir hücreye konulmuşlardır. Henüz karar kesinleşmemesine rağmen Ada'da darağaçları kurulmuş, infazı gerçekleştirecek cellatlar bulunmuştur.¹⁹⁰ Burada tam sekiz saat ölüm kıyafeti içinde ölümü beklemişlerdir.¹⁹¹ Bayar, daha sonra günlüğünde İmralı'da hayatın feci olduğunu söyleyecektir.¹⁹²

Resim 7: Celal Bayar İmralı'daki hücresinde Celal Bayar (Beliğ Beler, 27 Mayıs 1960 *Yassıada Faciası*, Bilgem Basın Yayınları, İzmir 1988, s. 39.)

MBK, 15 Eylül 1961 tarihinde ölüm cezalarına dair dosyayı tetkik etmiş, ölüm cezasına çarptırılan Bayar'ın cezasını 65 yaşını bitirmiş olması dolayısıyla ağırlaştırılmış müebbet hapse çevirmiştir.¹⁹³

Komitenin bu kararı bu kadar kısa sürede vermesi eleştirilere neden olmuştur. Dava, on bir aydan fazla sürmüş, incelenmesi gereken yüzlerce klasör birikmiştir. Karar tutanağı bile beş yüz sayfadan fazladır. Normal şartlarda hukuki ve adil bir karar verilmesi için günlerce

¹⁸⁸ Arcayürek, ...1960 - 1965, *age*, ss. 79-81.

¹⁸⁹ Beriş, *age*, s. 366.

¹⁹⁰ Birand, *age*, s. 263.

¹⁹¹ Ağaoğlu, *Yassıada...*, *age*, s. 163.

¹⁹² Celal Bayar, *Kayseri Cezaevi Günlüğü* (Haz. Yücel A. Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 13.

¹⁹³ *Resmî Gazete*, 16 Eylül 1961.

inceleme yapılması gerektiği söylenmiştir. Ancak karar üç saat sonunda verilmiştir.¹⁹⁴ Karar savcı tarafından mahkûmlara bildirildikten¹⁹⁵ sonra Bayar, *“Beyler metanetinizi kaybetmeyin. Sükûnetinizi ve itidalinizi muhafaza edin. Bu, siyasettir. Bizim hapisanede kalmamız uzun sürmez.”* diyecek¹⁹⁶ ve öyle olacaktır.

Ağaoğlu, kararın alınmasının ardından Bayar başta olmak üzere diğerlerinin ölümü bekledikleri saatleri yaşamamış gibi davranmalarına şaşırmıştır.¹⁹⁷

Mahkûmlar karar sonrası bir süre daha İmralı’da kalmıştır. İdamların gerçekleştiği anlaşıldığında 27 Mayıs’tan o ana kadar her an direnmeyi başaran Bayar gözyaşlarını tutamayacak,¹⁹⁸ Menderes’in idamından sonra *“Beni de onunla neden idam etmediniz?”* diye bağıracaktır.¹⁹⁹

İmralı’daki mahkûmlar, 22 Eylül 1961 tarihinde uçakla Kayseri Cezaevi’ne getirilmiştir.²⁰⁰ Bayar burada kaldığı süre boyunca sağlık nedenleriyle pek çok kez geçici olarak tahliye edilse de 8 Temmuz 1966 tarihinde daimî hastalıklarından dolayı dönemin cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından affedilmiştir.²⁰¹

Sonuç

Celal Bayar, 1946 yılında DP’nin kurulması ile cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet lideri, 1950 seçimlerinin DP tarafından kazanılması ile terk parti yönetiminden sonra gelen ilk cumhurbaşkanı ve böylece cumhuriyet tarihinin ilk sivil kökenli cumhurbaşkanı olmuştur. On yıllık cumhurbaşkanlığı sonucunda cumhuriyet tarihinin ilk darbesiyle de görevine son verilmiştir.

Bayar, darbe sonrası yapılan yargılamalarda bir numaralı sanık olarak yer almıştır. Yargılamalar hukuki bir vasıfla değil, siyasi bir vasıfla darbeye meşruiyet sağlamak için yapılmış, bizzat Bayar’ın yargılanması için TCK’da yapılan değişiklikler bunun siyasi olduğunu göstermek için yeterlidir.

¹⁹⁴ Beriş, *age*, s. 370.

¹⁹⁵ Birand, *age*, s. 269.

¹⁹⁶ Birand, *age*, s. 269.

¹⁹⁷ Ağaoğlu, *Yassıada...*, *age*, s. 163.

¹⁹⁸ Birand, *age*, s. 269.

¹⁹⁹ Arcayürek, *...1960 – 1965*, *age*, ss., 93-94.

²⁰⁰ Ağaoğlu, *Yassıada...*, *age*, s. 162.

²⁰¹ BCA, 30-11-1-0, 320-29-3. (08.07.1966)

Yargılamalar boyunca DP'nin sadece iktidarda olduğu günler değil kurulduğu tarihten 27 Mayıs'a kadar olan siyasi ve maddi hayatının sorgulaması yapılmıştır.

Yassıada yargılamaları boyunca altı davada sanık olan Bayar'ın 6-7 Eylül, Topkapı, Kayseri ve İstanbul- Ankara olayları adlı davaları Anayasayı İhlal Davası'nın maddi delili sayılarak Anayasayı İhlal Davası ile birleştirilmiştir. Köpek Davası ise irtikâp suçu olarak tanımlanmıştır. Bayar, böylece yargılamalar boyunca Anayasayı tağyir, tebdil ve ilga suçu ile rüşvet alma-yolsuzluk suçlarıyla yargılanmıştır.

Mahkemelerin, sanıkların avukatlar ile görüştürülmediği, aleyhe ifade veren şahitlerin saatlerce konuşurken sanıkların kendilerini savunduğu zamanın kısıtlandığı, sanıkların türlü işkencelere maruz kaldığı, temel hak ve hürriyetlerden yoksun olarak aylarca tecrit altında bırakıldıkları gibi unsurlar dikkate alındığında hukuki bir nitelik taşımadığı anlaşılmaktadır. Anayasayı tağyir, tebdil ve ilga suçu ile DP'lileri mahkûm ve idam edenlerin, Anayasayı tamamen ortadan kaldırdıkları da dikkatlerden kaçmaması gerekir. Bunlara rağmen Bayar'ın mahkemeler boyunca güçlü duruşu ve savunması herkesin dikkatini çekmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv ve Tutanaklar

TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 24, S. Sayısı: 376, Yasama Yılı: 3, Cilt: 1,2012, *Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Araştırması Komisyonu Raporu.*

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Yassıada Yüksek Adalet Divanı tutanakları: 6-7 Eylül olayları davası (Esas no:1960/3)

Yassıada Yüksek Adalet Divanı tutanakları: Adam öldürmeye teşebbüs Topkapı olayları duruşması (Esas no: 1960/7)

Yassıada Yüksek Adalet Divanı tutanakları: Anayasayı İhlal Davası (Esas no: 1960/1)

Yassıada Yüksek Adalet Divanı tutanakları: Köpek Davası (Esas no: 2)

Yassıada Yüksek Adalet Divanı tutanakları: şartlı tehdit Kayseri olayları
(Esas no: 1960/31).

Yüksek Adalet Divanı Kararları (YADK)

Gazeteler ve Belgeseller

Akşam

Cumhuriyet

Havadis

Resmî Gazete

Kitaplar ve Makaleler

Ağaoğlu, Samet, *Marmara'da Bir Ada*, Baha Matbaası, İstanbul 1972.

Ağaoğlu, Samet, *Yassıada, Kayseri ve Toptaş Cezaevi Günlükleri* (Haz. Gülay Sarıçoban) (2. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

Ahmad Feroz ve Ahmad, Bedia, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976.

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 4. Baskı, (Çev. Ahmet Fethi Yıldırım), Hil Yayın, İstanbul 2010.

Albayrak, Mustafa, "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı", *Ankara Barosu Dergisi*, 2014/ 1, ss. 219-250.

Arcayürek, Cüneyt, *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor: 3 Bir İktidar, Bir İhtilal 1955 - 1960* (1. Basım), Bilgi Yayınları, Ankara 1984.

Arcayürek, Cüneyt, *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor: 4- Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960 - 1965* (2. Basım), Bilgi Yayınevi İstanbul 1985.

Aslan, Kübra, *27 Mayıs Darbesi Sonrası Ekonomik Politika, Uygulama ve Kurumlar (1960-1965)*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2021.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali* (7. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam (1950-1964) (3)*, 5. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.

Başgil, Ali Fuat, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri Görüp Yaşadıklarım*, Yağmur Yayınevi, İstanbul 2008.

Bayar, Celal, *Kayseri Cezaevi Günlüğü* (Haz. Yücel A. Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Belç, Beliş, *27 Mayıs 1960 Yassıada Faciası*, Bilgem Basın Yayınları, İzmir 1988.

- Beriş, Hamit Emrah, *Millî İradeye ve Demokrasiye İlk Darbe- 27 Mayıs 1960*, TBMM, Ankara 2022.
- Birand, Mehmet Ali, *Mehmet Ali, Can Dündar, Bülent Çaplı, Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitap, İstanbul 2007.
- Bozdağ, İsmet, *Zaferler ve Şereflelerle Dolu Bir Hayat- Celal Bayar*, Tercüman Gazetesi, İstanbul 1986.
- Çetinkaya, Selma, *Türkiye’de İktidar-Muhalefet İlişkileri (1954-1960)*, T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2015.
- Demirkırat Belgeseli.*
- Ekşi, Rasim, *Yassıada Çılgılığı – 27 Mayıs Darbesi ve İdam Edilen Hasan Polatkan’ın Savunması*, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Gürsoy Naskali, Emine, *Yassıada Savunmaları I Anayasa Davası Toplu Savunması*, Kitabevi, İstanbul 2012.
- Gürsoy Naskali, Emine, *Yassıada Zabıtları (VIII) – Kayseri Olayları Davası*, Kitabevi, İstanbul 2012.
- Gürsoy Naskali, Emine, *Yassıada Zabıtları II- 6-7 Eylül Olayları Davası*, Kitabevi, İstanbul 2007.
- Gürsoy Naskali, Emine, *Yassıada Zabıtları III – İstanbul Ankara Olayları Davası*, Kitabevi, İstanbul 2008.
- Kemal, Mehmet, *Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi*, Abece Yayınları, İstanbul 1980.
- Oflaz, Uğur, *27 Mayıs’a Giden Süreç Demokrat Parti ve Yassıada Yargılamaları*, T.C. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmaniye 2022.
- Öymen, Altan, *Ve İhtilal*, Doğan Kitap, İstanbul 2014.
- Perin, Mithat, *Yassıada Faciası*, (2), Yazıevi, İstanbul 1990.
- Sarol, Mükerrrem ve Bozdağ, İsmet, *100. Yasında Celal Bayar’a Armağan*, Tercüman Gazetesi, İstanbul 1982.
- Şahin, Dürdane, *Ara Rejim ve Koalisyon Hükümetleri Döneminde (1960-1965) Türkiye’de Siyasi Hayat*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun 2020.
- Tanık, İbrahim Halil, “Asırlık Bir Yaşan Öyküsü: Celal Bayar”, *İslam Tarihinin İlk Asrından Günümüze Darbeler Tarihi*, 1. Basım, Urfa Okulu Yayınları, 2017, ss. 199-209.
- Toker, Metin, *İsmet Paşayla 10 Yıl 1960-1961*, Akis Yayınları, İstanbul 1967.

- Topçu İlyas ve Akılmak Topçu, Sema, “Yassıada’dan İmralı’ya Fatin Rüştü Zorlu”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ekim 2018 22(Özel Sayı), ss. 1829-1844.
- Topçu, İlyas, “İstanbul-Ankara Olayları Davası’nda Celal Bayar’ın Yargılanması”, *Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, İksad Yayınevi, Ankara 2020, ss. 369-399.
- Tutar, Yelda, *1961 Yassıada Duruşmalarının İstanbul Basınına Yansımaları*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2009.
- Yalçın, Durmuş ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.
- Yıldırım, Hilal, *Milli Birlik Komitesi ve 1961 Sonrası Komite Üyelerinin Faaliyetleri (1960-1965)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2019.
- Yüksek Adalet Divanı Kararları İstanbul- Yassıada 14 Ekim 1960-15 Eylül 1961* (Ed: Seçkin Erdi), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Sanen Göner), İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

KAYSERİ CEZAEVİ YILLARI VE CEZAEVİ HATIRALARI

Süleyman ÂŞIK*

Giriş

Türk milletinin varoluş mücadelesi verdiği Millî Mücadele’de İstanbul Hükümeti tarafından tutuklanacaklar listesinde adı olan Mahmut Celal (Bayar) Bey (1883-1986), Ege bölgesinde Yunanlılara karşı daha rahat hareket edebilmek için “Galip Hoca” kimliği ile mücadele etmiştir.¹ Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Saruhan (Manisa) mebusu seçilen Mahmut Celal Bey, 1921 yılında İktisat Vekilliği görevine getirilmiştir. Lozan Konferansı’na danışman olarak gitmesinin ardından Cumhuriyet’in ilanının ardından Mustafa Kemal Paşa’nın talimatıyla 1924 yılında kurulan Türkiye İş Bankası’nın ilk genel müdürü olmuştur. 1937 yılında ise, İsmet İnönü’nün yerine Atatürk tarafından Başbakanlık görevine getirilmiştir. Atatürk’ün vefatının ardından 1939’da bu görevinden istifa eden Bayar, siyasi hayatını 1945 yılına kadar Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nde sürdürmüştür. Bu yıl, CHP Meclis Grubu’na verilen “dörtlü taktır” metninde imzası bulunan Bayar, sürecin sonunda partisinden istifa etmiştir. 1946 yılında Demokrat Parti (DP) kurulmuş ve Bayar da partinin ilk genel başkanı olmuştur. 1950 yılındaki genel seçimlere kadar muhalefet partisinin lideri olarak yoluna devam ederken, 14 Mayıs’ta gerçekleştirilen genel seçimlerin ardından DP’nin tek başına iktidara gelmesiyle 22 Mayıs’ta Meclis’te gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçiminde Türkiye Cumhuriyeti’nin üçüncü cumhurbaşkanı seçilmiştir.

1950-1960 yılları arasında sürdürdüğü Cumhurbaşkanlığı görevi boyunca DP ile yakın bir ilişki içerisinde bulunan Celal Bayar bunu kimi zaman semboller üzerinden göstermiştir.² Bu on yıllık dönemde, bir taraftan DP-CHP arasındaki siyasi gerilim diğer taraftan, üniversiteler ile

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, suleyman.asik@bakircay.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-5818-6245.

¹ Gültekin Kâmil Birlik, “Mahmut Celal (Bayar) Bey’in ‘Galip Hoca’ Kimliğiyle Milli Mücadeledeki Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/Özel Sayı, (2018), s. 163.

² Aydın Menderes, *Babam ve Ben*, Ufuk Yayınları, İstanbul 2012, s. 122.

iktidar partisi arasındaki tansiyon giderek artmıştır. Bunun yanı sıra, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içinde zaman içerisinde oluşan cunta yapılanmalar 27 Mayıs 1960'ta yapılacak olan darbeye giden süreçte etkili olmuştur. Nihayetinde, belirtilen tarihte yapılan darbe sonucunda DP'li isimler gözaltına alınmış ve bu isimler arasında Celal Bayar da yer almıştır.

14 Ekim 1960 tarihinde Yassıada'da başlanan yargılamalarda 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar birçok davada sanık sıfatıyla hâkim karşısına çıkmıştır. Suçlamalar arasında anayasayı ihlal, ilga ve tağyir gibi ağır başlıklar vardır. Neticede, 15 Eylül 1961 tarihinde cezalar açıklanmış ve Celal Bayar, aralarında Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın da bulunduğu on beş kişi ile idam cezasına çarptırılan isimler arasında yer almıştır. Fakat yaşının 65'in üzerinde (78) olmasından dolayı cezası Millî Birlik Komitesi (MBK) tarafından müebbet hapse çevrilmiş³ ve bunun üzerine 23 Eylül 1961'de Kayseri Cezaevi'ne gönderilmiştir.⁴ 1961-1964 yılları arasında burada bulunan Bayar, bu süre zarfında tuttuğu günlükler ile hem yaşadıkları hem dışarıda cereyan eden siyasi gelişmeler gibi önemli meseleler hakkındaki düşüncelerini tarihe not düşmüştür.⁵ Bununla birlikte, Yassıada dönemine dair bilgiler de vermiştir.⁶ Celal Bayar, Türkiye'nin 3. Cumhurbaşkanı olması ve son derece önemli bir tarihî kişiliği bulunması sebebiyle kamuoyunda, tutuklu bulunan diğer DP'li isimlerden daha fazla gündemde yer almıştır.

Bayar'ın bu notları kendi içerisinde tasnif edildiğinde farklı başlıklandırmaların yapılabilmesi mümkündür.

1. Cezaevi Şartları

Celal Bayar'ın günlüğünde en fazla yer verdiği konu cezaevi şartlarıdır. Yassıada'daki yargılamalar boyunca son derece zor şartlarda yaşamlarını sürdüren diğer DP'liler gibi, Celal Bayar da sıkıntılı bir dönem geçirmiştir. Benzer zor şartları Kayseri Cezaevi'nde de yaşamış, bu

³ T.C. Resmî Gazete, Sayı: 10908, 16 Eylül 1961, s. 1.

⁴ Celal Bayar, Adnan Menderes'in idamına tepki göstererek, "Onu neden astılar da beni asmadılar?" demiştir. Hamit Emrah Beriş, *Millî İradeye ve Demokrasiye İlk Darbe 27 Mayıs 1960*, TBMM Yayınları, Ankara 2022, s. 398.

⁵ Günlükte yazılanların, en azından bir bölümünün Celal Bayar'ın o anki duygularını yansıttığının göz önünde bulundurulmasında fayda vardır. Çünkü malum olduğu üzere, insan psikolojisi son derece önem arz etmektedir. Bilhassa tarihî bir kişilik olması sebebiyle, yaşadıklarının kendisini ciddi şekilde üzdüğü, rencide ettiği bir vakıadır.

⁶ Celal Bayar, *Kayseri Cezaevi Günlüğü*, Haz. Yüksel A. Demirel, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2020, s. 10.

durumu, kendisini ziyarete gelen yakınları da görmüştür. Diğer DP'li mahkûmlara kendisine uygulanan baskının yapılmadığını söyleyen ve burada "rehine" olarak tutulduğunu belirten Bayar⁷ hem fizikî, hem psikolojik baskıya maruz kaldığını ifade etmiştir. Cezaevi şartlarının sağlık sorunlarına doğrudan etki ettiğini daha Kayseri'deki ilk zamanlarında ifade etmiştir. Bulunduğu hücrenin havasız ve rutubetli olması tansiyonunu on sekiz buçuğa çıkartırken, ayaklarında da şişlik ve ödem gibi rahatsızlıklar görülmüştür.⁸ DP'li mahkûmların cezaevi ortamını Adalet Partisi (AP) Manisa Milletvekili Neriman Ağaoğlu "ölüler evi"⁹ olarak tanımlamıştır.

Cezaevi şartları Celal Bayar'ın fizikî sağlığını her geçen gün olumsuz şekilde etkilemiştir. 1963 yılına gelindiğinde, sağlık durumu günden güne kötüleşmiş, şeker hastalığı ve damar sertliği gibi problemlerle karşılaşmıştır.¹⁰

Celal Bayar'ı cezaevinde en zorlayan hususların başında "psikolojik baskı" gelmiştir. Eğer kendisine karşı yapılan muameleden diğer mahkûmlara göre biraz daha fazla etkilendiği sonucu çıkarılacak olursa, bunda tarihî kişiliğinin başat rol oynadığı söylenebilir. Şu ifadeler bu yönde değerlendirilebilir: "(...) Tam iki senedir tazyik altında hürriyetimden mahrumum. (...) İdarenin, gardiyanların en küçük meselelerde dahi 'olur veya olmaz' diye emirleri altına düşmek, haysiyet kırıcı olur. İnsanı kalbinden yaralıyor. (...) Doktorlar buna 'ruhi hastalık' diyor." Ziyaretçileriyle yalnız kalamadığından duyduğu rahatsızlığı da psikolojik açıdan ele alan Bayar, bu durumun kendisini "tahrik" ettiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, 11 Eylül 1963 günü, yani cezaevinde geçirdiği ikinci yılında günlüğüne aldığı notta, "Zulüm ve işkence hırsı henüz sükûnet bulmamıştır"¹¹ diyerek, uzun süredir maruz bırakıldığı psikolojik baskıyı dile getirmiştir. Bu baskıyı sadece Bayar hissetmemiş, diğer DP'liler de benzer ruh haline bürünmüşlerdir. Örneğin, Celal Bayar arkadaşlarının durumunu şu sözlerle tasvir etmiştir: "Etrafa bakıyorum... Arkadaşlarım gün geçtikçe yıpranıyorlar. Renkleri değişiyor... Asabi hâl hemen umumi gibi... Birbirleriyle sebepli sebepsiz çatışmamak için dişlerini

⁷ Bayar, *age*, ss. 54, 142.

⁸ Bayar, *age*, s. 15.

⁹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt: 2, Birleşim: 34, 17 Ocak 1962, s. 7; "Meclis'te Fırtınalar Yaratan Bir Konuşma", *Büyük Zafer*, 18 Ocak 1962, s. 5.

¹⁰ "Bayar Dün Ansızın Fenalaştı", *Hürriyet*, 5 Mart 1963, s. 1.

¹¹ Bayar, *age*, ss. 44, 65, 120.

sıkıp gayret gösterdikleri pek belli!.. Allah yardımcıları olsun!" Başka bir değerlendirmesinde ise, fiziksel ve ruhsal durumlarının "hapishane hastalığı" olarak adlandırıldığını ifade etmiştir.¹²

27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi, semboller üzerinden de topluma mesajlar vermeyi hedeflemiştir. Bu sembollerden biri de hatıra yüzükleridir.¹³ Bu iklimin devam ettiği bir ortamda cezaevinden manzaralar aktaran Cumhurbaşkanı Bayar, denetime gelen bir adliye müfettişinin parmağında 27 Mayıs hatıra yüzüğünün olduğunu belirtmiştir.¹⁴ Farklı bir sembolik mesaj da sinema üzerinden verilmiştir.¹⁵ 1964'ün yılbaşı gecesi kendilerine izletilen bir filmde, kendi cezaevi şartlarına oldukça benzeyen bir gangsterin cezaevi günleri anlatılmaktaydı. Bayar bu film hakkında "Eğleneceğimiz yerde ıstırabımızın artmasına sebep oldu"¹⁶ değerlendirmesinde bulunmuştur.

2. Sağlık Sorunları

Sağlık sorunları cezaevindeki birçok siyasi mahkûmda görülmüştür. Bölge Cezaevinde bulunan yüz elli hastanın elli yedisi kalp, otuzu tüberküloz ve diğerleri de farklı rahatsızlıklara sahiptir.¹⁷ Bu hastalar arasında Celal Bayar da bulunmaktaydı. Yukarıda bahsedilen cezaevi şartlarının Bayar üzerindeki psikolojik etkisi kendisinde fiziksel rahatsızlıklara da yol açmıştır. Kayseri Devlet Hastanesi'nde sağlık heyetlerinin birbirinden farklı raporlar hazırlamasından dolayı Ankara'da muayenesine karar verilmiştir.¹⁸ Bu konuda basında yer alan bir haberde, Bayar'ın iki hafta önce tedavi edilmesi gerekirken bunun geciktiği ifade edilmiştir.¹⁹ Bu arada, 1962'nin Eylül ayında Kayseri Devlet Hastanesi sağlık heyeti tarafından hazırlanan bir raporda, Celal Bayar'ın hastalıklarının süreklilik arz ettiği ve daimi surette hücrede

¹² Bayar, *age*, s. 74, 163.

¹³ Geniş bilgi için bkz. İbrahim İnci-Kübra Aslan, "27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi Sonrası Alyans Kampanyası", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVI / 1, 2021, s. 169.

¹⁴ Bayar, *age*, s. 146.

¹⁵ Yassıada Mahkemesi'nde yargılamalar devam ederken, askerî yönetim tarafından "Düşükler Yassıada'da" adlı sinemalarda gösterilmek üzere bir film hazırlanmıştır. Örneğin, filmde Bayar yemek yerken gösteriliyor ve "Sofrasında kilosunu bin liraya satılan siyah havyar bulunmamakla beraber Bayar, iştahından bir şey kaybetmiş gibi görünmemektedir" ifadesi kullanılıyordu. Beriş, *age*, s. 210.

¹⁶ Bayar, *age*, s. 177.

¹⁷ "C. Bayar'ın Sıhhi Durumu Normal", *Büyük Zafer*, 27 Ocak 1962, s. 5.

¹⁸ Bayar, *age*, s. 22.

¹⁹ "Celal Bayar'ın İstanbul veya Ankara'ya Nakli Düşünüyor", *Büyük Zafer*, 11 Şubat 1962, s. 5.

cezasını çekmesinin sakıncalı olduğu belirtilip kalan günlerini revirde geçirmesine karar verilmiştir.²⁰

1963 yılı ile rahatsızlıkları belirgin bir şekilde artan Celal Bayar için cezaevi doktorları “*hapishane şartları içinde hayati tehlike gördüklerini*”²¹ belirtmişlerdir. Bayar’ın tedavi için bir hastaneye nakli sürecinde bizzat hükümet sürece dâhil olmuş, Başbakan İsmet İnönü nakil için talimat vermiştir.²² Fakat Bayar Ankara’ya nakledilmesini kesinlikle kabul etmeyeceğini belirtmiş, hükümetin bu konudaki ısrarını da “*anlayamadığını*”²³ ifade etmiştir. Bayar’ın avukatı Gültekin Başak da Bayar’ın olumsuz tavrının altında, daha önce Ankara’ya götürüldüğünde, hastane ortamının Yassıada’daki günlerini hatırlatan “*tecrit rejimine*” benzemesi yattığını ifade etmiştir.²⁴

Celal Bayar’ı Ankara’dan Kayseri’ye giden bir sağlık heyeti muayene etmiştir. Heyet hazırladığı raporda, Bayar’ın safra kesesi iltihabı, kalp ve karaciğer yetmezliği rahatsızları olduğunu belirtmiştir.²⁵ Ancak, heyetteki doktorlar Bayar’ın durumunun aciliyeti konusunda mutabık kalamamışlardır. Heyet üyeleri arasında gerçekleştirilen oylama sonucunda, derhal tahliye edilmesi yönünde bir karar oyçokluğu ile alınırken, sürekli ve acil tahliye ile bir yıl tahliye şeklinde oy kullanan üyeler karara muhalefet şerhi koymuşlardır.²⁶

Bayar’ın sağlık sorunlarının gündemde daha fazla yer almaya başlaması siyaset dünyasının da konuya ilişkin açıklamalarını beraberinde getirmiştir. Başbakan İsmet İnönü, konu hakkında hükümetin herhangi bir düşüncesinin olmasının yetkileri dışında olacağını ifade ederken,²⁷ AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala ise,

²⁰ Bayar, *age*, s. 80.

²¹ Bayar, *age*, s. 95.

²² “İnönü Bayar’ın Hastaneye Nakli İçin Emir Verdi”, *Hürriyet*, 6 Mart 1963, s. 1.

²³ Bayar, *age*, ss. 95-96.

²⁴ “İnönü, Bayar’ın Hastaneye Nakli İçin Emir Verdi”, *Hürriyet*, 6 Mart 1963, s. 7. Celal Bayar daha sonra nakledildiği Ankara Hastanesi’ndeki tedavi sürecinde bir nev’i söylediklerini yaşadığını günlüğüne not ettiği şu satırlarda dile getirmiştir: “(...) *Ankara Hastanesi’ne yatırılmaklığım matlubdu* (istenilmekteydi). *Öyle rapor verdiler. Ankara Hastanesi’nde toplanan sihi heyet de siyaset zorbalarının emellerine inkiyad etti* (boyun eğdi). *Durumumuz bu hale geldi. Ama Allah var, ölmeyeceğim.*” Bayar, *age*, s. 127.

²⁵ “Kayseri Savcısı Bayar’ın Durumunu Dün Anlattı”, *Milliyet*, 15 Mart 1963, s. 7.

²⁶ “Bayar’ın Raporu Uçak ile Adli Tıp’ba Gönderildi”, *Cumhuriyet*, 14 Mart 1963, s. 1.

²⁷ “İnönü: Bayar’ın Yurtdışına Çıkarılması Düşünülmü”, *Akşam*, 14 Mart 1963, s. 1.

raporlara göre Celal Bayar'ın tahliye edilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁸ Neticede, Celal Bayar 22 Mart 1963 günü altı aylığına tahliye olmuştur.²⁹

Bayar, tahliyesi ile ilgili basında yer alan haberleri günlüğüne not edip gazeteleri üç kategoriye ayırmıştır: *dost gazeteler, sürüm ve ticaret gazeteleri ile kendilerine göre neşriyat yapan gazeteler*. İlk grup gazeteler baştanbaşa sütunlarında Celal Bayar'a yer vermişlerdir. İkinci grup ise, tahliyeyi "günün meselesi" olarak ele almıştır. Üçüncü grup hakkında Bayar şu ifadeleri kullanmıştır: "Bunlar ilk gününden beri iftiralari, şantajlari, kin ve husumete alet olmakla şöhret yapmış büyük, küçük gazetelerdi."³⁰

Tahliyenin ardından hareketlilik daha Bayar'ın Ankara'ya yolculuğunda görülmeye başlanmıştır. İsmet İnönü, not defterine bu günü "Bayar'ın Ankara'ya giriş gösterileri"³¹ şeklinde not etmiştir. İnönü'nün damadı Metin Toker, Bayar'ın davranışlarını "serbest bırakılmış bir hükümlü gibi değil, kuvveti teslim edilmiş, kuvveti önünde boyun eğilmiş bir kahraman gibi"³² ifadeleri ile betimlemiştir. Bayar Ankara'ya geldiğinde evinin balkonunda halkı selamladığı esnada jetler evin üzerinden alçak uçuş gerçekleştirmiştir.³³ Bayar'ın tahliyesi ile ilgili meydana gelen protestolar sonucunda "yeniden husumetlerin alevlenmesinden"³⁴ dolayı altı aylık tahliye Kayseri Savcılığı tarafından kaldırılmıştır.³⁵ Altı ay Ankara Hastanesi'nde gözetim altında kalan Bayar yeniden Kayseri Cezaevi'ne gönderilmiştir. Metin Toker, yaşanan hadiselerle ilgili Celal Bayar'ı sorumlu tutmuştur:

"Aslında, taliye kararı hükümetin, bilhassa İsmet Paşa'nın yeşil ışık yakması üzerine alındı. Nitekim Bayar, kendisine gösterilen iyi niyetin değerini bilmeyip de ülkeyi bir anda karıştırmaya kalktığında sıhhi sebebin lafı bile ortada kalmadı ve askerler kendisini tuttukları gibi eski yerine döndürüverdiler. Askerlerin duydukları hiddetin nedeni, belki Bayar'ın

²⁸ "Gümüşpala: 'Bayar Tahliye Edilmeli' Diyor", *Hürriyet*, 17 Mart 1963, s. 1.

²⁹ "Bayar Dün Altı Ay Süreli Tahliye Edildi", *Ulus*, 23 Mart 1963, s. 1.

³⁰ Bayar, *age*, s. 105.

³¹ İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, Cilt: 2, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 873.

³² Metin Toker, *Demokrasimizim İsmet Paşalı Yılları İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 1992, s. 157.

³³ "Celal Bayar Ankara'da", *Akşam*, 24 Mart 1963, s. 5.

³⁴ Baha Akşit, *Kısaca Celal Bayar*, İstanbul 1987, s. 26.

³⁵ "Bayar Hastaneye Alındı", *Milliyet*, 28 Mart 1963, s. 1.

kendisi değil, ama eski DP organlarının bir 'subay-er' konusunu körüklemeye koyulmalarıydı."³⁶

*Akis*³⁷ dergisinde yer alan haberde de Celal Bayar yaşananların sorumlusu olarak gösterilmiştir. 27 Mayıs 1960 tarihindeki tavrı "gözü aşâğılık duygusuyla dönmüş, iktidardan gitmeyi ölüm sayan bir adam!" olarak nitelendirilen Bayar'a tahliye sonrası yaşanan gelişmeler nedeniyle de "yüreklere merhametin doğurduğu bazı hisleri silip atmış, verilen cezanın ziyadesiyle hak edilmiş bir ceza olduğunu göstermiş, hatta o anda gösterilen atıfetin bile yerinde olup olmadığı zihinlerde bir soru olarak belirmiş"³⁸ denmiştir.

İkinci cezaevi dönemde de sağlık sorunları yaşayan Celal Bayar'ın durumu ağırlaşmış ve yapılan tetkikler sonucunda bir an önce tahliye edilmesi yönünde altı aylık geçerlilik süresi bulunan bir rapor hazırlanmıştır. Bayar, bu rapora göre tahliye edilmiştir.³⁹ Belli bir süre cezası ertelendikten sonra 8 Temmuz 1966 tarihinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından affedilmiştir.⁴⁰

3. İsmet İnönü ve Af Konusundaki Düşünceleri

Celal Bayar'ın günlüğünde en çok adını andığı isimler arasında İsmet İnönü yer almaktadır. Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı makamlarında halef-selef olan iki isim tarihî süreç içerisinde zaman zaman karşı karşıya gelmişlerdir. Örneğin, Celal Bayar'ın oğlu Refii Bayar'ın ortakları arasında yer aldığı İmpeks adlı şirketin 1939'da soruşturma geçirmesi⁴¹ ve ardından Refii Bayar'ın hayatını kaybetmesi bilhassa Celal Bayar'ın eşi Reşide Bayar'ın İsmet İnönü'ye bakışını sertleştirmiş hatta Bayar ailesini, İnönü'nün "karşısına dikmişti."⁴²

³⁶ Toker, *age*, s.153.

³⁷ O dönem sahibi, Metin Toker'in kardeşi olan dergi. Daha sonra derginin sahibi ve başyazarı Metin Toker olmuştur.

³⁸ "Millet: Selamet Kıyısına Doğru", *Akis*, Sayı: 457, Cilt: XXVII, Yıl: 9, 30 Mart 1963, s. 6.

³⁹ "Celal Bayar Dün Gece Tahliye Oldu", *Akşam*, 8 Kasım 1964, s. 1.

⁴⁰ Cumhurbaşkanı imzalı kararnamede, "Celal Bayar'ın, tıbben tespit olunan sürekli hastalıkları sebebiyle; yalnız, hükmedilmiş olan şahsi hürriyeti bağlayıcı cezalarının kaldırılması, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasınının 97. maddesi 2. fıkrası hükmü gereğince uygun görülmüştür." Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030 11 1 320 29 3. T.C. Resmî Gazete, Sayı: 12344, 9 Temmuz 1966. "Sunay, Bayar'ı Affetti", *Milliyet*, 9 Temmuz 1966, s. 1.

⁴¹ Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1939)*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2018, s. 220.

⁴² Cihad Baban, *Politika Galerisi Bir Devrin Hükümlerleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 56.

Bu "limoni" ilişkiye bir başka örnek de 1959 yılında yaşanmıştır. Başbakan Adnan Menderes'in geçirdiği uçak kazası sonrası Türkiye'ye dönüşünde Ankara Garı'nda kendisini karşılamaya gelenler arasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile CHP Genel Başkanı İsmet İnönü de bulunmaktaydı. Bayar, bu sırada İnönü ile karşılaşmamak için garın şeref salonunun farklı bir noktasında beklemiştir.⁴³

Bayar'ın İnönü'ye bakışındaki olumsuzluk cezaevi günlerinde günlüğüne kaydettiği notlarına da yansımıştır. Örneğin, günlükte geçen bir anekdot, sadece Bayar'ın değil ailesinin de İsmet İnönü'ye bakışını göstermektedir. Bayar'ın iki torunu (Bilge ve Akile) koz helvasını aralarında paylaşmakta anlaşmazlık yaşayınca Bilge, "*Isır ama İnönü'yü ne kadar seviyorsan o kadar parça ısır*" demiş ve bunun üzerine Akile helvayı ısırمامıştır. Celal Bayar, bu durumu şöyle değerlendirmiştir: "*Meselenin dikkate değer kısmı çocukların ruhuna, siyasi hadiseler ve idarenin zulüm ve tazyik ve entrikası ne kadar işlemiş! Bu aşağı yukarı umumiyetle bütün mahallerde böyle. Sonu ne olacak bunun?*"⁴⁴

Diğer yandan, 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'nin ardından kurulan Millî Birlik Komitesi, demokratik yapıda bir anayasa hazırlanıp seçimlere gidilmesini istiyordu.⁴⁵ Bu doğrultuda hareket edilerek darbeden yaklaşık bir buçuk yıl sonra genel seçimler gerçekleştirildi. Askerin beklentisi tek başına bir CHP iktidarıydı. Ancak, kendisini DP'nin mirasçısı olarak konumlandıran AP yüksek bir oy oranı (%34,7) ile seçimde %36,7 oy alan CHP'nin ardından ikinci parti oldu. CHP'nin beklenen oyu alamamasının en önemli sebebi, "*darbecilerle kol kola görülmesi*"⁴⁶ olarak değerlendirilmiştir. Bir başka ifadeyle, darbenin "faturası" CHP'ye kesilmiştir.⁴⁷ Bu ortamda, kısa bir süre önce cumhurbaşkanı seçilen Orgeneral Cemal Gürsel, yeni hükümeti kurmak için İsmet İnönü'yü görevlendirdi. Seçimden yaklaşık bir ay sonra

⁴³ Altan Öymen, *Umutlar ve İdamlar 1960-1961*, Doğan Kitap, İstanbul 2018, s. 422. Ancak, ikili arasındaki buzlar DP'nin iktidara geldiği tarihin yıldönümünde, 14 Mayıs 1969'da İnönü ve Bayar'ın Pembe Köşk'te bir araya gelmesi ile erimiştir. "*Barıştılar*", *Milliyet*, 15 Mayıs 1969, s. 1.

⁴⁴ Bayar, *age*, s. 27.

⁴⁵ Mehmet Metin, "Celal Bayar'ın Kayseri Cezaevi'nden Tahliyeleri, Affı ve Uluslararası Af Örgütü'nün Bu Konudaki Çabaları", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi (IJHE)*, Cilt 6, Sayı 13, s. 377.

⁴⁶ Selman Saç, "İlimli Mücadeleden Radikal Önlemlere: 27 Mayıs 1960", *Türkiye'nin 1960 Yılları*, Editör: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 94.

⁴⁷ Hakkı Uyar, *İki Darbe Arasında CHP 1960-1971*, Doğan Kitap, İstanbul 2017, s. 35.

Türkiye'nin ilk koalisyon hükümeti AP-CHP ortaklığında kuruldu (20 Kasım 1961).

Esasında DP'nin mirasçısı konumunda olan AP ile CHP'nin birlikteliği zorlu bir sürecin de başlangıcıydı. Bu sürecin en önemli konularının başında DP'li isimlerin affi meselesi gelmekteydi. Hükümetin henüz ilk ayında AP siyasi partilerle temasa geçti. Hatta bir kanun tasarısı hazırlanması için AP içinde bir heyet oluşturuldu.⁴⁸ Ancak bu konu son derece çetrefilli idi. Koalisyon ortağı AP'den gelen ısrarlı af talepleri karşısında Başbakan İsmet İnönü, *"Yassıada mahkûmlarını serbest bırakmanın orduyu incitmek anlamına geleceğini düşünüyordu."*⁴⁹

Celal Bayar, her ne kadar kendisinin affi için herhangi bir girişimde bulunmasa da DP'lilerin affi meselesi siyasetin gündeminde önemli bir yer teşkil etmekteydi. Örneğin, AP'li Sağlık Bakanı Suat Seren partisinin Meclis grubunda yaptığı bir konuşmada, Kayseri Cezaevi'nde tutuklu bulunan ve hasta olan yüz kişilik bir liste çıkarıldığını belirterek, bu isimlerden durumu ciddi olanların tespit edilip Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e bildirileceğini ve ardından da Adalet Bakanlığı tarafından özel af kararnamesinin hazırlanacağını söylemiştir. Bu isimler arasında yer alan Bayar'ın rahatsızlığı hipertansiyon, kalp yetmezliği ve damar sertliği idi.⁵⁰

Af konusunda İsmet İnönü'nün partisi içindeki muhalefete rağmen ortamı yumuşatma çabaları dile getirilmekle birlikte,⁵¹ Celal Bayar, bu konuda İnönü'nün tavrıyla ilgili olumsuz bir kanaate sahiptir. Örneğin, 16 Mayıs 1962 tarihinde günlüğüne şunları yazmıştır:

"İnönü, oyalama politikasını bırakıp affa karşı direnmektedir. Adalet Partisi'ni içinden oyup istediği noktaya getirmek yolundadır. (...) Cemal Gürsel rivayete göre affa taraftar imiş... Reisicumhura verilen kanuni salahiyyeti geniş ölçüde kullanmak istiyormuş... Bu yolda teşebbüse dahi geçmiş, ancak İnönü, Reisicumhura prestij ve bizlere iyilik sağlayacak bu

⁴⁸ Derya Şimşek, "Türk Siyasal Yaşamında İlk Koalisyon Hükümeti: CHP-AP Koalisyonu (1961-1962)", 38. ICANAS Uluslararası Konferansı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 2964.

⁴⁹ Fatih Tuğluoğlu, "27 Mayıs'ı Restore Etme Projesi: Tedbirler Kanunu (1962)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 35, 2019, s. 24.

⁵⁰ "Özel Af Çıkıyor", *Halka ve Olaylara Tercüman*, 25 Nisan 1962, s. 1.

⁵¹ Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2015, s. 120.

teşebbüsü baltalamak için formalite şikâyeti çıkarıyormuş... Resmen talep ve heyet raporu gibi... Bakalım! Bu gidişin sonu nereye varacak!!"⁵²

Koalisyon ortaklarının konuya bakış açısındaki farklılık Türkiye'nin ilk koalisyon hükümetinin sonlanmasında etkili olmuş⁵³ ve böylece bu mesele AP-CHP koalisyonu döneminde bir çözüme kavuşmamıştır. Fakat gündemdeki tazeliğini kaybetmeyen af meselesi, CHP-YTP-CKMP'den oluşan yeni hükümet döneminde de tartışılmaya devam etmiştir.

Celal Bayar da bu dönemde, İsmet İnönü'nün kendisinin affı ile ilgili kulağına çalınan bir bilgiyi 19 Ağustos 1962 tarihinde günlüğüne not etmiştir. Bayar'a aktarıldığına göre İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ile görüşüp "*Bayar'ın serbest kalması benden ziyade sizi alakadar eder; Bayar, hâlâ meşru reisicumhur olduğu iddiasındadır, istifa etmemiştir. Bu ciheti düşündünüz mü?*" demiş ve bunun üzerine Gürsel bu konuyu bir daha gündeme getirmemiştir. Esasında Bayar'ın bu süreçte kendisinin affedilmesi gibi herhangi bir talebi olmamış, hatta yurtdışına çıkmayı da düşünmediğini söylemiştir. Ayrıca, affı milletin istediğini ve alacağını ifade etmiştir.⁵⁴

Nihayetinde, af tartışmalarının merkezinde bulunan Celal Bayar, yukarıda da ifade edildiği gibi, 22 Mart 1963 tarihinde sağlık sorunları nedeniyle altı aylığına tahliye edilmiştir. Tahliye sonrası Bayar'a gösterilen ilgi darbeler ile hükümeti tedirgin etmiştir. Öyle ki, Bayar'ın kaldığı evin üzerinde Hava Kuvvetleri'ne ait jetler "*tehditkâr*" uçuşlar gerçekleştirmişlerdir.⁵⁵ Af konusunda bir yazı kaleme alan Metin Toker affın ülkeye huzur getirmesi için "basit" bir şartın olduğunu söyleyerek bu düşüncesini şöyle izah etmiştir:

"Siyasî affın memlekete huzur getirmesinin bir basit şartı vardır. Aftan faydalananlar bunu bir atıfet (iyilik, ihsan) olarak kabul edeceklerdir. Köşelerine çekilecekler ve oturacaklardır. Kendilerine karşı yapıldığına inandıkları haksızlıkların tamiri yolunun adımı saymayacaklardır. Bir adım, bir adım daha atmaya kalkışmayacaklardır.

⁵² Bayar, *age*, s. 42.

⁵³ "Yurtta Olup Bitenler", *Akis*, 8 Ekim 1962, Sayı: 432, s. 8.

⁵⁴ Bayar, *age*, ss. 38, 40, 49, 74. Kayseri Cezaevi'nde siyasi mahkûmları ziyaret eden Recep Bilginer, izlenimlerini aktardığı yazısında, mahkûmların yaşananların mazide kalan hadiseler olduğunu söylediklerini ifade edip artık af meselesinde "*daha sakin, daha anlayışlı düşünmenin*" vaktinin geldiğini söylemiştir. Recep Bilginer, "Kayseri'den Geliyorum", *Büyük Zafer*, 14 Şubat 1962, ss. 1, 5.

⁵⁵ Aydın-Taşkın, *age*, s. 120.

Kaybettiklerini yeniden ele geçirmek için kâfi kuvvete sahip olduklarının delili addetmeyeceklerdir. Geçmişin kapanmış olduğunu ve bir daha asla geri gelmeyeceğini, ellerine verilmiş dünyanın en büyük talihini heba ettiklerini bileceklerdir. Memleketin kaderine yeniden hâkim olmaya heves etmeyeceklerdir.”⁵⁶

Yukarıda da ifade edildiği üzere Bayar, bu tahliyenin ardından gözetim altında kaldığı hastane günlerini müteakip yeniden Kayseri Cezaevi’ne gönderilmiştir. 1964 yılı başında af meselesinin bir kez daha gündemin ön sıralarında yer almaya başladığı sırada Bayar, sürecin “yapmacık” olduğunu düşünerek, şu satırları defterine not etmiştir:

“(…) Bizi şahsi menfaatleri, şahsi ikballeri için her vasıtaya başvurarak kahretmek isteyenlerin hakkımızda her iftirayı en alçakça muhterislerin, siyaset zorbalarının şimdi, biz masum insanları esaretten kurtarıyorlarmış gibi, ‘onları affedeceğiz’ demeleri bana çok ağır geliyor; beni esir edenlere karşı mağlubiyetimden, mağlup oluşumdan utanıyorum.”⁵⁷

Bu dönemde, Celal Bayar’ın affi meselesi Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International)’nün de gündemine gelmiştir. 1961 yılında kurulan bu örgüt ilk defa Türkiye’den bir davaya müdahil olmuştur.⁵⁸ Örgütün, kendi meselesiyle ilgili girişimde bulunacağı bilgisi üzerine Bayar, 17 Mart 1964’te günlüğüne şu notu düşmüştür: *“(…) Bana intikal eden haber doğru ise adaletini müdafaa eden bu insani duygulu insanlara bir diyeceğim yoktur. Ancak, tarafımdan kendilerine müracaatım ve bir talebim olmamıştır. Bu ciheti kaydetmek isterim.”⁵⁹*

Doğru olduğu kesinleşen haberin ardından 3 Mayıs 1964 tarihinde Başbakan İsmet İnönü’ye bu örgüt tarafından bir mektup gönderilmiştir. Bayar’ın serbest bırakılmasının istendiği mektupta, Kayseri Tıp Otoritesinin hazırladığı rapor doğrultusunda, Bayar’ın cezaevinde yaşamını idame ettirmesinin mümkün olmadığı ifade edilmiş ve kısa bir süre sonra seksen bir yaşına girecek olan Bayar’ın serbest bırakılması istenmiştir. Eğer bu gerçekleşmediği takdirde, *“insanlığını inkâr etmiş olursunuz”⁶⁰* denmiştir. Af Örgütü bu mektuptan on gün sonra bu kez

⁵⁶ Metin Toker, “Durum”, *Akis*, Sayı: 457, Cilt: XXVII, Yıl: 9, 30 Mart 1963, s. 7.

⁵⁷ Bayar, *age*, s. 184.

⁵⁸ Metin, *agm*, s. 381.

⁵⁹ Bayar, *age*, ss. 206-207.

⁶⁰ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030 8 45 26-1.

bizzat Celal Bayar'a doğum günü vesilesiyle bir mektup göndermiştir. Bayar mektubun tercümesini günlüğüne almıştır. Mektupta şu ifade dikkat çekmektedir: "*Sizi temin ederiz ki, beynelmilel Amnesty Cemiyeti'nin azası sizi hafızasında tutmaktadır ve hapisten kurtulmanız gayesine müteveccih olmak üzere kampanyalarına devam etmektedir.*" Af Örgütü'nden kısa bir süre sonra başka bir mektup daha gelmiştir. Burada Bayar'ın affına ilişkin, "*(...) Temenni ederiz ki, yakında sıhhatiniz düzelecek ve mevcut müşkülattan yakın zamanda kurtulacaksınız*"⁶¹ denmiştir.

Af Örgütü, Celal Bayar'ın affı için girişimlerini artırmış ve 17 Temmuz'da ikinci bir mektup yazılmıştır. Bir kez daha Bayar'ın sağlık durumu hatırlatılarak, cezaevi yerine ev hapsinde olması ricasında bulunulmuştur.⁶² Bu mektuptan yaklaşık iki hafta sonra, 5 Ağustos 1964'te yine Başbakan İsmet İnönü'ye ithafen bir mektup daha kaleme alınmıştır. Bayar'ın seksen bir yaşında olduğuna vurgu yapılan mektupta, hastalıkları dolayısıyla yeterince sağlık hizmeti almasının mümkün olmadığı ve serbest kalması durumunda hayatının geri kalanını daha rahat geçirebileceği belirtilmiştir.⁶³ Yukarıda ifade edildiği gibi, Bayar 8 Kasım 1964'te tahliye olup 8 Temmuz 1966 tarihinde de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından affedilmiştir. Fakat Celal Bayar da dâhil diğer DP'liler cezaevinden çıkarılmalarına rağmen, Anayasa'ya eklenen bir maddeyle siyasi haklardan mahrum bırakılmışlardır.⁶⁴

Sonuç

1946 yılında kalıcı olarak çok partili hayata geçen Türkiye, 14 Mayıs 1950 tarihindeki genel seçimlerin ardından on yıllık Demokrat Parti (DP) iktidarı ile tanıştı. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin eski mensupları tarafından kurulan bu partinin ilk genel başkanı ve Türkiye'nin ilk sivil Cumhurbaşkanı Celal Bayar, bu on yılın en etkin isimlerinden birisi olmuştur. 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askerî müdahale ile tutuklanıp Yassıada'da yargılanan Bayar, 1961 yılında idam cezasına çarptırılmış fakat altmış beş yaşından büyük olması sebebiyle cezası müebbet hapse çevrilmiştir. Cezasını Kayseri Cezaevi'nde çeken Bayar, cezaevinde kaldığı üç yıllık dönemi (1961-

⁶¹ Bayar, *age*, s. 238.

⁶² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030 01 8 46 24-2.

⁶³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 01 8 46 24-1.

⁶⁴ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013, s. 206.

1964) günlüğüne aktararak tarihe not etmiştir. Yaşadıklarını, düşüncelerini, hislerini ve siyasi gelişmeleri detaylı bir şekilde kaleme aldığı bu tarihî vesika dönemin Celal Bayar'ın gözünden ele alınmasına imkân vermektedir.

Bu dönemde Bayar için öne çıkan hususların başında sağlık sorunları gelmektedir. Sağlık sorunları siyasi gündemi de belirleyen Bayar'ın ilk tahliyesi ülkede siyasi tansiyonu yükseltmiş ve tedavisi bittikten sonra yeniden cezaevine gönderilmiştir. Cezaevi sürecinde gündemde olan meselelerden biri de af konusuydu. Ülke gündeminde af tartışılırken Bayar'ın bu yönde bir talebi olmamıştır. Günlükte dikkat çeken bir diğer husus da Celal Bayar'ın İsmet İnönü ile ilgili düşünceleridir. Günlüğünde ismi en fazla geçen isimlerin başında İnönü gelmektedir. Uzun yıllar siyaset arenasında birbirlerine rakip olan iki isimden Bayar'ın İnönü'ye bakışı son derece olumsuzdur. Bu da Bayar'ın duygularını okuma anlamında önemli bir veri sunmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin ilk sivil Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın üç yıllık cezaevi günleri Türk siyasi hayatında darbenin kişiler üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin demokrasi yolculuğunun geçirdiği zor evrelerden biri olarak da tarihe geçmiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler ve Resmî Yayınlar

Millet Meclisi Tutanak Dergisi

*Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA)*

Sürelî Yayınlar

Akis

Akşam

Bilginer, Recep, "Kayseri'den Geliyorum", *Büyük Zafer*, 14 Şubat 1962.

Büyük Zafer

Cumhuriyet

Halka ve Olaylara Tercüman

Hürriyet

Milliyet

T.C. Resmî Gazete

Toker, Metin, "Durum", *Akis*, Sayı: 457, Cilt: XXVII, Yıl: 9, 30 Mart 1963.

Ulus

Kitaplar

- Akşit, Baha, *Kısaca Celal Bayar*, İstanbul 1987.
- Aydın, Suavi – Taşkın, Yüksel, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2015.
- Baban, Cihad, *Politika Galerisi Bir Devrin Hükümranları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- Bayar, Celal, *Kayseri Cezaevi Günlüğü*, Haz. Yüksel A. Demirel, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2020.
- Beriş, Hamit Emrah, *Millî İradeye ve Demokrasiye İlk Darbe 27 Mayıs 1960*, TBMM Yayınları, Ankara 2022.
- Karpat, Kemal H., *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013.
- Koçak, Cemil, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1939)*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2018.
- İnönü, İsmet, *Defterler (1919-1973)*, Cilt: 2, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- Menderes, Aydın, *Babam ve Ben*, Ufuk Yayınları, İstanbul 2012.
- Öymen, Altan, *Umutlar ve İdamlar 1960-1961*, Doğan Kitap, İstanbul 2018.
- Saç, Selman, "İlimli Mücadeleden Radikal Önlemlere: 27 Mayıs 1960", *Türkiye'nin 1960 Yılları*, Editör: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- Toker, Metin, *Demokrasimizim İsmet Paşalı Yılları İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 1992.
- Uyar, Hakkı, *İki Darbe Arasında CHP 1960-1971*, Doğan Kitap, İstanbul 2017.

Bilimsel Makaleler

- Birlik, Gültekin Kâmil, "Mahmut Celal (Bayar) Bey'in 'Galip Hoca' Kimliğiyle Milli Mücadeledeki Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/Özel Sayı, (2018), ss. 157-185.
- İnci, İbrahim- Aslan, Kübra, "27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi Sonrası Alyans Kampanyası", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVI / 1, 2021, ss.163-186.
- Metin, Mehmet, "Celal Bayar'ın Kayseri Cezaevi'nden Tahliyeleri, Affı ve Uluslararası Af Örgütü'nün Bu Konudaki Çabaları", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi (IJHE)*, Cilt 6, Sayı 13, ss. 375-394.
- Tuğluoğlu, Fatih, "27 Mayıs'ı Restore Etme Projesi: Tedbirler Kanunu (1962)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 35, 2019, ss.1-26.

Bildiri

- Derya Şimşek, "Türk Siyasal Yaşamında İlk Koalisyon Hükûmeti: CHP-AP Koalisyonu (1961-1962)", *38. ICANAS Uluslararası Konferansı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2012, ss. 2951-2970.

DEMOKRATİK PARTİ'DEN ADALET PARTİ'Sİ'NE CELAL BAYAR (1970 - 1980)

Hatice USLU ÖNBAY*

Giriş

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi, Cumhurbaşkanı Celal Bayar Ankara'da, Başbakan Adnan Menderes Eskişehir'de iken belli bir plan ve program olmaksızın tam bir gece baskınıyla gerçekleştirilmiştir. Saat sabaha karşı 04.00 olduğunda Cumhurbaşkanlığı Köşkü dışında tüm mevziler düşmüştür.¹ Aynı gün Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan başta olmak üzere Demokrat Parti (DP)'nin önde gelen kişileri tutuklanmıştır.²

27 Mayıs sonrası 12 Haziran 1960 tarihinde benimsenen geçici Anayasa gereğince eski iktidar mensuplarını yargılamak üzere, Ekim ayının başında üyeleri Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından seçilen, Yüksek Adalet Divanı adlı olağanüstü mahkeme belirlenmiştir. Duruşmalara ise 14 Ekim 1960 tarihinde Yassıada'da başlanmıştır.³

Bayar, Yassıada mahkemesinde on dört arkadaşı ile birlikte Ceza kanununun 146/1 maddesine göre, Anayasayı zorla değiştirmeye teşebbüs suçundan idama mahkûm edilmiştir. MBK, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam cezalarını onaylamış, Bayar ve on bir sanığın cezalarını müebbet hapis cezasına çevirmiştir. İlerlemiş yaşının idamını engellediği Bayar, İmralı'dan Kayseri cezaevine gönderilmiştir.⁴

Kayseri Cezaevi sürecinde sağlık durumu kötüleşen Bayar, ilk

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, E-posta: haticeuslu35@hotmail.com, ORCID:0000-0002-2654-1003.

¹ Hatice Uslu Önbay, *Adalet Partisi İzmir Teşkilatlanması (1961-1971)*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2021, s. 19.

² Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945 - 1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, s. 215.

³ Celal Bayar, *Kayseri Cezaevi Günlüğü*, Yay. Haz. Yüksel A. Demirel, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 6.

⁴ Baha Akşit, *Kısaca Celal Bayar*, İstanbul 1987, s. 24-25.

olarak 14 Şubat 1962 tarihinde tedavi için Ankara'ya gelmiş ve beş günlük tedavi sonunda Kayseri Cezaevine geri dönmüştür.⁵ Sağlığı tekrar kötüleşen Bayar'ın durumu, 18 Mart 1963 tarihinde yeniden görüşülmüş ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun 399. maddesine göre altı aylık tahliyesine karar verilmiştir.⁶ Ancak bu geçici tahliye kararı kısa sürede geri alınmıştır. Önce Ankara'daki evine giden Bayar, Ankara Hastanesi'nde tedavi olmuş ve altı ay sonunda tekrar Kayseri Cezaevi'ne gönderilmiştir. 8 Kasım 1964 tarihinde ise yeniden tahliyesine karar verilmiştir.⁷ Daha sonra belli bir süre için ertelenen ceza, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından sonuçlandırılmış; 7 Temmuz 1966 tarihinde sağlık sorunlarından dolayı Bayar'ın kalan cezaları affedilmiştir.⁸ 8 Ağustos 1966 tarihinde çıkarılan yeni af kanunuyla da eski DP'lilerin tümü özgürlüklerine kavuşmuştur.⁹

Bayar, serbest bırakıldıktan sonra tüm odağını siyasi hakların iadesi konusuna vermiştir. Bunun için sık sık görüştüğü eski DP'lilerle 21 Ekim 1967 tarihinde "Bizim Ev" adlı kulübü kurmuştur. Fenerbahçe Kalamış Caddesi 55 numaralı binada faaliyet gösteren kulüp,¹⁰ aracılığıyla Bayar ve arkadaşları yemekli toplantılarda, kokteyllerde, balolarda ve gezilerde bir araya gelerek gündemde kalmışlardır. Bayar yaptığı açıklamalarda kulübün siyasi bir amaç taşımadığı, sosyal mahiyette bir toplantı yeri olduğu açıklamasını yapmıştır.¹¹ Eski DP'lileri bir araya getiren bir girişim olarak birçok ilde şubeleri açılrsa da mali sıkıntılardan dolayı üç ay gibi kısa bir sürede kapanmıştır.¹² Bu kapanış eski DP'lilerin toplanmasını engellememiş, Bayar'ın evinde ve çeşitli etkinliklerde bir araya geldikleri basına yansıyan haberlerde yer almaktadır. Ancak kulüp çatısı altında toplantıları bitmiştir.

⁵ Celal Bayar, *age*, s. 7.

⁶ Nurettin Gülmez – Süleyman Aşık, "Celal Bayar'ın Kayseri Cezaevi'nden Tahliyelerinin Basına Yansımaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:14, Sayı:29, İzmir 2014, s. 254.

⁷ Celal Bayar, *age*, s. 7.

⁸ Nurettin Gülmez - Süleyman Aşık, *agm*, s. 276.

⁹ Celal Bayar, *age*, s. 7.

¹⁰ *Milliyet*, 22 Ekim 1967, s. 1.

¹¹ Firdes Temizgüney, "27 Mayıs Darbesi Sonrasında Eski Demokrat Partililerin Demokrasi Arayışlarına Bir Örnek: Bizim Ev Kulübü", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 33, Ankara 2021, ss. 295-299.

¹² Nedim Yalansız, "27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri", *Turkish Studies Dergisi*, Cilt:7, Sayı:3, Ankara 2012, s. 2589.

Celal Bayar ve diğer davetliler Bizim Ev Kulübü'nün Açılışında
(Cumhuriyet, 15 Ocak 1968, s.1.)

Bayar'ın serbest kaldıktan sonra aktif mücadeleye geçişinin ilk adımı olması bakımından Bizim Ev kulübü önem arz etmektedir. Kapanışının ardından Bayar, daha belirleyici adımlar atmak maksadıyla yeni oluşumlar içinde yer almaya alacaktır.

1. Celal Bayar ve Demokratik Parti

1.1. Demokratik Parti Kurulma Sürecine Giderken Celal Bayar

27 Mayıs askeri müdahalesi Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanlığından düşürse de politik etkinliğin dışına düşürememiştir. Cezaevinde geçirdiği sürede eski DP'lilerin rehabilitasyonu meselesi ile ilgilenmiş, cezaevinden çıktığı 1964 tarihinden sonra da siyasal odak olmayı sürdürmüştür. Bu süreçte DP'nin ardılı kabul edilen Adalet Partisi (AP)'nin siyasal inisiyatifini elinde tutmaya çalışmıştır.¹³

Bayar aslında affedilmesini hiçbir zaman kabul etmemiştir. Çünkü kendine göre bir suç işlememiştir. Aynı kaderi paylaştığı arkadaşları ise bu durumu kabullenmiş, siyasal haklarını kurtarma davasına

¹³ Tanıl Bora, "Celal Bayar", *Modern Dünyada Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Ed. Ahmet İnsel, 2. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 554.

girişmiştir.¹⁴ Bu dava, Bayar için de üstüne düşülmesi gereken önemli bir sorun olarak görülmüştür. Ancak “Bizim Ev” kulübü başarısızlıkla sonuçlanmış ve AP’den aradığı yeterli desteği bulamamıştır. Bu süreçte AP’nin 1968 Büyük Kongresi’nde siyasi hakların iadesi konusu gündeme gelmiş hatta oy birliğiyle kabul edilmiştir. Ancak ertesi gün Süleyman Demirel, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a “*bunun sadece temenni olduğunu Meclis’e getirmeyeceğini*” söylemiştir.¹⁵

AP’nin akil adamı misyonunu üstlenmiş olan Bayar, partinin bu tutumundan memnuniyetsizliğini açıkça dile getirmeye başlamıştır. AP içinde ayrıcalıklı muamele görmeyi bekleyen eski DP’liler ise çekim merkezi haline gelen Bayar’ın etrafında yer almışlar ve AP’yi 27 Mayısçılara karşı pasif olmakla suçlamışlardır.¹⁶ AP ise 24 Ekim Protokolü ile Yassıda mahkemelerinde alınan kararlara ilişkin sessiz kalma sözü verdiği için hep bir ikilem içerisinde kalmıştır. Siyasal hakların iadesi konusu parti içi hesaplaşmaların bir aracı olarak gündeme gelmesiyle de Demirel’in uzlaştırmacı tavrı uçlaştıran bir konu olmuş, tartışmaları da beraberinde getirmiştir.¹⁷ Aslında bu konu başından beri AP’nin hem elinde bir koz hem de handikapı olmuştur.¹⁸

Bayar, siyasi hakların iadesi konusunda AP üzerindeki baskıyı arttırdınca AP, Millet Meclisi Grup Başkanı Osman Sabit Avcı’nın başkanlığında Meclis’e 12 Mayıs 1969 tarihinde iki yüz on dokuz imzalı bir önerge vermiştir. Önerge, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Meclis ve Senato Grubunun da desteğini almış ve Millet Meclisi Anayasa Komisyonu’nda kabul edilmiştir. Önergenin kapsamını ise, 1961 Anayasası’nın 8. maddesinin 2. fıkrasında yer alan “*Ağır hapis cezasına mahkûm olanlar, affa uğrasalar da milletvekili olamazlar*” ibaresinde değişiklik oluşturmuştur.¹⁹

Güven Partisi (GP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) siyasi hakların iadesi konusunu desteklediklerini belirtmişler, geriye CHP’nin

¹⁴ İsmet Bozdağ, “Celal Bayar’ın Hayat Hikayesi”, *100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan*, Yay. Haz. Mükerrerem Sarol – İsmet Bozdağ, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1982, s. 378.

¹⁵ Nedim Yalansız, *agm*, s. 2589.

¹⁶ Tanel Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 58.

¹⁷ Ümit Cizre, *AP - Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 85.

¹⁸ <https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-pasa-ve-dplilerin-siyasal-haklarinin-geri-verilmesi-1969/> (e.t. 30.08.2022)

¹⁹ Nedim Yalansız, *agm*, s. 2589.

desteği kalmıştır.²⁰ Bu bağlamda CHP'nin siyasi hakların iadesi konusunda desteğini tescil ettirmesi bakımından Bayar – İnönü buluşması önemli bir gündem haline gelmiştir. Bu görüşmeyi sağlamak amacıyla Bağımsız Adana Milletvekili ve gazeteci Turhan Dilligil ve CHP Gaziantep Milletvekili Ali İhsan Göğüş aracı olmuştur. Hem İnönü hem de Bayar çevrelerindeki karşı çıkışlara rağmen iş birliğinin önemini kavradıklarından görüşmeyi kabul etmişlerdir.²¹ Görüşmeyi destekleyenler arasında Demirel'in olması ise dikkat çeken bir durum olmuştur. Ancak bu destek, "*Bayar, İnönü'nün ayağına gitti*" şeklinde kullanılacak bir propaganda amacı taşıyan siyasi bir taktik olarak değerlendirilmiştir.²²

İNÖNÜ İLE BAYAR BULUŞMASI (ULUS GAZETESİ 15 MAYIS 1969).

Diğer taraftan önerge, 14 Mayıs 1969 tarihinde Meclis'te görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Aynı gün beklenen Bayar – İnönü görüşmesi Pembe Köşk'te gerçekleşmiştir. Böylece CHP'nin siyasal hakların iadesine taraftar olduğu kamuoyuna duyurulmuştur.²³ Bir diğer

²⁰ Nedim Yalansız, *agm*, s. 2589.

²¹ Turhan Dilligil, "Tarihi Buluşma", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Yay. Haz. Mükerrerrem Sarol – İsmet Bozdağ, Tercüman Yayınları, İstanbul 1982, ss. 63-67.

²² Nedim Yalansız, *agm*, s. 2590.

²³ Celal Bayar, *age*, s. 8.

tarafından da bu görüşme siyasette yeni bir barış havası yaratma gayesi taşımaktadır.²⁴ Bayar'ın bu ziyareti İnönü'ye bir teşekkür mahiyetinde olmuştur.

Balkondan gazetecilerin sorularına yanıt olarak; *"Aramızda olan görüşme ve yakınlaşmanın Türk halkına çok faydası olacaktır. Demokratik rejimi, siyasi huzuru tesis etmiş bir düzen içinde bırakacağız. Ömrümüz de böylece bitecektir"* açıklamasını yapmış ve dostane ilişkilerin devam edeceğinin sinyalini vermiştir. İnönü de Bayar'a iade-i ziyaretini 28 Haziran 1969 tarihinde yapmıştır.²⁵

Önerenin Meclis'te kabulünün ardından son adım olarak Cumhuriyet Senatosu tarafından benimsenmesine kalmıştır. Senato görüşmeleri sırasında AP'li ve CHP'li senatörlerin sayılarının toplamı üçte iki çoğunluğu sağlamasına rağmen konu komisyona havale edilmiştir. Bu nedenle siyasi hakların iadesi 1969 seçimlerinden önce sağlanamamıştır.²⁶

Seçimlerden galibiyetle çıkmış olan AP, konunun senatoda tekrar gündeme getirilmesini sağlamış ve nihayet 6 Kasım 1969 tarihinde yüz yirmi yedi kabul, yirmi üç ret ile önerge kabul edilmiştir.²⁷ Bayar, senatodaki görüşmeleri telefonla takip etmiş ve anlık bilgi almaya çalışmıştır. Sonuçtan memnun olanların başında yine kendisi gelmiştir.²⁸

Bayar'ın siyasi haklarını kazanmasının ardından tabii senatör olarak senatoya girme hakkını kullanıp kullanmayacağı merak konusu olmuştur. İnönü konuyla ilgili not defterinin 1 Aralık 1969 tarihli sayfasında şöyle yazmıştır: *"Celal Bey geldi. Saat 18-19. Konuştuk. Kimse duymadı. Celal Bayar, 1 Aralık'tan sonra, tabii senatör olarak Senato'ya girmeyeceğini açıkladı."*²⁹ Buradan da anlaşılacağı üzere Bayar'ın amacı siyasi olarak ön planda olmak değildir. 27 Mayıs'tan sonra da siyasete girme konusunda hep temkinli olmuştur. Geri planda kalarak kendince

²⁴ Sıtkı Yırcalı, "Hürriyet, Adalet, Müsavat, Uhuvvet'den Hakimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir'e", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Yay. Haz. Mükerrerrem Sarol - İsmet Bozdağ, Tercüman Yayınları, İstanbul 1982, s. 226.

²⁵ <https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-pasa-ve-dplilerin-siyasal-haklarinin-geri-verilmesi-1969/> (e.t. 30.09.2022)

²⁶ Celal Bayar, *age*, s. 8.

²⁷ Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 914.

²⁸ Akın Kıvanç, *Türk Siyasal Yaşamında Demokratik Parti Olayı*, Kor Reklam Yayını, İzmir 1978, s. 11.

²⁹ <https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-pasa-ve-dplilerin-siyasal-haklarinin-geri-verilmesi-1969/> (e.t. 30.08.2022)

kendisinin ve arkadaşlarının uğradıkları haksızlıkların telafi edilmesini sağlama gayesindedir. Davasının temelinde bu anlayış yatmaktadır.

Ancak alınan karar daha sonra Anayasa Mahkemesi kararıyla iptal edilmiştir.³⁰ Bu karardan yeniden dönülecek tarihe gelinceye kadar geçen süre, Bayar için mücadelenin devamı anlamına gelmektedir.

Bayar, önergenin Meclis'ten geçmesini sağlayan tüm partileri ziyaret etmiş ancak Demirel'den ziyarete gerek olmadığı yanıtını almıştır.³¹ İlişkilerin gerilimini arttıran bu gelişme sonrası Senato'da da beklediği desteği göremeyen Bayar, bu tarihten sonra Demirel'i affetmemiş, onu AP'den uzaklaştırmaya çalışmış hatta AP içindeki bölünme faaliyetlerini desteklemiştir.³²

1.2. Demokratik Parti'nin Kurulma Sürecinde Celal Bayar

Celal Bayar, son yaşanan olaylar ışığında AP'ye karşı büyük hayal kırıklığı yaşamıştır. Özellikle Demirel'e o kadar kızgındır ki onu aşağılamak için, daha sonra meşhur olacak olan, "*bizim su müdürü*" tabirini ilk defa o zaman kullanmıştır.³³ Uzun tereddütler, uyarılar ve girişimlerden sonra Bayar, AP'ye karşı duruşunu netleştirmiştir.³⁴

Bir taraftan da AP içerisinde uzun süredir devam eden anlaşmazlıkların sonucunda hizipleşme meydana gelmiştir. AP'liler parlamentoda Yeminliler ve Bilgiççiler olarak bilinen iki gruba bölünmüşlerdir. Çoğunluğu büyük kent merkezlerinden gelen ve genç milletvekillerinden oluşan "Yeminliler", toplumsal ve ekonomik politikaların geniş halk katılımı üzerine kurulmasından yanayken, sağcılardan ve muhafazakarlardan oluşan diğer grup ise oldukça liberal bir ekonomik politikayı, ideolojik partilerin sıkı bir denetime tabi tutulmasını ve parti tabanının korunmasını savunmuşlardır.³⁵ Birinci grup Demirel, ikinci grup ise Saadettin Bilgiç'in etrafında toplanmıştır.³⁶

1969 seçimlerinden birinci parti olarak çıkmasına rağmen AP içerisinde sular durulmamıştır. Siyasi hakların iadesi konusundaki

³⁰ Ümit Cizre, *age*, s. 86.

³¹ Nedim Yalansız, *agm*, s. 2590.

³² Cüneyt Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s. 312.

³³ *Yalnız Demokrat Ferruh Bozbeyle Kitabı*, Yay. Haz. İhsan Dağı - Fatih Uğur, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 358.

³⁴ İsmet Bozdağ, *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, s. 379.

³⁵ Kemal Karpat, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, Çev. Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s.169.

³⁶ Hatice Uslu Önbay, *agt*, s. 175.

gelişmeler ise gerilimi tırmandırmıştır. Bu konuda parti içinde ilk tepki, Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy ile Neriman Ağaoğlu'nun istifasıyla gösterilmiştir. Bu sırada Bayar, eski DP'lilerden 1969'daki seçimlerde oy kullanmamalarını istemiş,³⁷ Demirel'in yaptığı hatanın farkına varması sağlanmaya çalışılmıştır.

Seçimden sonra Bilgiç, Demirel'e karşı harekete geçerek Demokratik Parti'nin çekirdeğini oluşturacak olan Faruk Sükan ve Mehmet Turgut ile buluşmuştur. Öncesinde Bayar ile görüşen Bilgiç, aldığı tavsiyelerle izleyecekleri stratejileri arkadaşlarıyla müzakere etmiştir.³⁸

Bilgiççilerin ilk pasif hareketi, 7 Kasım 1969 tarihindeki hükümet programının görüşülmesi amacı ile toplanan AP ortak grubuna, yüz kırk altı senatör ve milletvekilinin katılmamasıyla olmuştur.³⁹ Bu pasif direnişin fikir babası olan Bayar,⁴⁰ AP içerisindeki muhaliflerin gücünü göstermesi için fırsat olarak görmüş, Demirel'e karşı gövde gösterisi yapmıştır.

17 Ocak 1970 tarihinde yetmiş iki AP'li milletvekili, Genel Başkan Demirel'e "*Yetmişikiler Muhtırası*" olarak anılan bir muhtıra vermişlerdir.⁴¹ Muhtırada; Demirel'e karşı özel eleştirilerin yanı sıra parlamento içi ve parlamento dışı olarak ayrılan iki bölümde, partiden haksız ihraçlar ve parti içindeki sorunlar üzerinde durulmuştur.⁴²

Demirel'in muhtıraya yanıtı ise; "*Biz muhtıra ile iş görmeyiz*" şeklinde olmuştur.⁴³ Bu yanıt sorunları çözme amacı taşımamakla birlikte büyümesine yol açmıştır. AP içindeki muhalif grup, her hamlesinde daha sert eylemlerle kendini göstermiştir.

11 Şubat 1970 tarihinde görüşülen bütçe tasarısının AP'den kırk bir milletvekilinin ret oyu⁴⁴ vermesiyle bütçe güvenoyu alamamış, Demirel 13 Şubat'ta istifa ettiğini duyurmuştur.⁴⁵ Demirel'e göre bu kırk

³⁷ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayınevi, İstanbul 2010, s. 304.

³⁸ Akın Kıvanç, *age*, ss. 3-5.

³⁹ Akın Kıvanç, *age*, s. 11; Ahmet Özkiraz ve Abdulvahit Doğan, "Demokratik Parti ve Döneminde Türk Siyasal Kültürü", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Cilt:7, Sayı:27, Ankara 2011, s. 182.

⁴⁰ Akın Kıvanç, *age*, s. 11.

⁴¹ *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1970, s. 1.

⁴² *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, Ajans – Türk Matbaacılık, Ankara 1971, ss. 16-22.

⁴³ Ahmet Özkiraz ve Abdulvahit Doğan, *agm*, s. 187.

⁴⁴ Ayrıntılı Bilgi için bkz. *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 46.

⁴⁵ *Ege Ekspres*, 11-12-13 Şubat 1970, s. 1-7.

bir kişi “*ihanet çetesi*” kurmuştur. Bu sırada gazetelerde, Bayar’ın desteğini alan kırk bir muhalifin yeni bir parti kuracağı söylentileri yayılmıştır.⁴⁶ Parti içindeki uzlaşmaz tutum sonucunda bu kırk bir kişinin kimi partiden istifa etmiş, kimi ise ihraç edilmiiştir.⁴⁷ Bu durum bir son değil, başlangıçtır. Ali Naili Erdem’e göre parti içindeki olağanüstü bölünmenin bir sonucu olarak Demokratik Parti doğacaktır.⁴⁸ “72’ler” ve “41’ler” hareketi için Bayar, bu hareketler içinde yer alan bir milletvekiline yaptığı şu yorumla destek verdiğini göstermiştir: “*Geç mebus, siyasi geleceğiniz için bir şey söyleyemem. Ama yaptığınız bu mücadelenin değerini yarın siyasi tarih altın harflerle yazacaktır.*”⁴⁹

1.3. Celal Bayar ve Demokratik Parti

1970’ler Türkiye’si klasik sağın bölündüğü ve tek başına işlevini yitirdiği bir dönem olmuştur. AP’nin DP’den devraldığı miras, parti içindeki anlaşmazlıklar ve aslında toplumun her alanında doğan farklılaşmanın da bir sonucu olarak Demokratik Parti hareketini doğurmuştur.⁵⁰

Parti’nin kurulacağına dair ilk açıklama Sadettin Bilgiç tarafından 5 Eylül 1970 tarihinde Pera Palas’ta düzenlenen bir basın toplantısıyla duyurulmuştur. Altmış dokuz kurucunun imzaladığı kuruluş beyannamesi ise 18 Aralık 1970 tarihinde İçişleri Bakanlığına verilmiştir.⁵¹ Böylelikle yeni parti Demokratik Parti adıyla resmen kurulmuştur. 23 Aralık 1970 tarihinde yapılan toplantıda yeni partinin genel başkanı Ferruh Bozbeyli seçilmiştir.⁵²

Partinin adı konusu ise daha kurulmadan mesele haline gelmiştir. Demokratik Parti kurulmadan kısa bir süre önce Demirel, isim kapma yarışına girerek kendine bağlı bazı kişilere Demokrat Parti adında bir parti kurdurtmuş ve bu ismin kullanılmasını önlemiştir.⁵³ Bu durum

⁴⁶ Akın Kıvanç, *age*, s. 34.

⁴⁷ Cüneyt Arcayürek, *Demokrasi Dönemecinde  Adam*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2000, s. 42.

⁴⁸ Ali Naili Erdem, *Siyasetin Yollarında*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2004, s. 155.

⁴⁹ Hüseyin avuşoğlu, *Türk Siyasal Yaşamında Demokratik Parti (1970-1980)*, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2005, s. 50.

⁵⁰ İsmail Cem, *Siyaset Yazıları 1975-1980 Türkiyesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 110.

⁵¹ *72’ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 57-88.

⁵² *Akşam*, 24 Aralık 1970, s. 1.

⁵³ Mustafa Altunbaş, *Ferruh Bozbeyli ve Siyasi Hayatı*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2015, s. 66.

üzerine amaçlandığı gibi Demokrat Parti'yi hatırlatan bir isim olarak Demokratik Parti isminde hemfikir olunmuştur.⁵⁴

Partinin özel işareti 1977 tüzüğünde, "Yeter, söz milletindir!" prensibinin ifadesi olan baş parmağı açık sağ el işareti olarak ifade edilmiştir.⁵⁵

Demokratik Parti
Amblemi
(*Demokratik Parti
Tüzük, s.1.*)

Bayar, AP'den kopuş sürecinde aslında yeni bir parti kurulmasından ziyade, var olan partilerden birinin ele geçirmesinin daha faydalı olacağını düşünmüştür. Ancak hazır partilerden bu fikre sıcak bakan çıkmayınca yeni oluşumu desteklemekten başka yolu kalmamıştır.⁵⁶ Bayar'a belirli bir dönem yakın olduğu bilinen bir senatör anılarında, Demokratik Parti'nin bir parçalanma doğuracağını ve bu parçalanmanın CHP ve komünistlere yarayacağını söylemesinin üzerine Bayar; "Merak etme, dozunu çok kaçırmayız ve memlekete zararlı olmayız. Bütün gayem, Demirel'e bir ders vermek, ona haddini bildirmektir. Kendisinin bizim dışımızda hiçbir kuvveti olmadığını yakın zamanda göstererek, memlekete bu hareketimizle daha büyük bir hizmet etmiş olacağız. Aksi halde, bu adam tek başına hareketle memleketi felaketlere

⁵⁴ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 368.

⁵⁵ *Demokratik Parti Tüzük*, Selçuklu Matbaası, Ankara 1977, s. 3.

⁵⁶ Akın Kivanç, *age*, s. 56.

*götürecektir. Sizler dur diyemiyorsunuz, bunu ben söyleyeceğim*⁵⁷ diyerek, aslında niyetini ve daha sonraki hamlelerini belirten bir açıklama yapmıştır.

Bayar'ın davasına yakınlık gösteren çevresinden kişilerin; kızı Nilüfer Gürsoy ve henüz AP içindeyken kendi davasına sarılmış olan Bilgiç ve arkadaşlarının parti içerisinde yer alması, Demokratik Parti'yi desteklemesini kolaylaştırmıştır. Demokratik Parti açısından bakıldığında da henüz yeni kurulmuş bir parti olarak özellikle AP karşısında seçimlerde şansı pek yüksek değildir. Bayar'dan gelecek destek Demokratik Parti için de faydalı olacaktır.⁵⁸ Böylece Demokratik Parti 1973 seçimlerine Bayar'ın desteğini alarak girecektir.⁵⁹

12 Mart 1971 tarihinde hükümeti ve parlamentoyu anarşi, kardeş kavgası ve sosyo-ekonomik huzursuzluğa itmek ve anayasada öngörülen reformları yapmamakla suçlayan, yüksek komuta kademesini oluşturan subayların imzasını taşıyan bir muhtıra verilmiştir.⁶⁰ Muhtıranın ardından ilan edilen sıkıyönetim, seçimlerin ertelenmesi ve Yüksel Menderes'in şüpheli ölümü yeni kurulmuş olan Demokratik Parti için işleri zorlaştırmıştır.⁶¹ Bayar ise muhtıranın yarattığı ortama rağmen gündemde kalmak için sık sık basına demeçler vermiş, yapılacak olan seçim ortamından faydalanmayı amaçlamıştır.⁶²

Bayar on üç yıl sonra ilk demecini 1972 yılının Temmuz ayında bir sünnet töreni için gittiği Adana'da Türkiye Haber Ajansı'nın bir sorusu üzerine vermiştir. Demecinde; *"Demokrasi ve partiler zül telakki edilirse ülkede ne huzur ne refah kalır. Hatta milli şeref dahi zedelenir."* demiştir. Demirel'in gündem olan *"yollar yürümekle aşınmaz"* sözüne karşılık ise *"Ölçsüz insanların tutumu memleketi bu hale getirmiştir. Aslında Türkiye yükselmeye layık bir ülkedir"* yorumunu yapmıştır.⁶³

Bayar'ın demecinden birkaç gün sonra, 16 Temmuz 1972 tarihli gazetelerde on iki eski DP Ege milletvekillinin siyasi hakların iadesini istediklerine dair siyasi parti liderlerine yaptıkları yardım çağrısı yer

⁵⁷ Ayşegül Komsuoğlu, *Türk Siyasal Yaşamında Bir Lider Süleyman Demirel*, Bengi Yayınları, İstanbul 2008, s. 185.

⁵⁸ İsmet Bozdağ, *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, s. 379.

⁵⁹ Nedim Yalansız, *agm*, s. 2592.

⁶⁰ Tanel Demirel, *age*, s. 62.

⁶¹ Akın Kıvanç, *age*, s. 80.

⁶² Nedim Yalansız, *agm*, s. 2592.

⁶³ Akın Kıvanç, *age*, s. 92.

almıştır.⁶⁴ Yani Bayar'ın başlattığı aktif propaganda meyvelerini vermeye başlamıştır.

Seçim tarihi yaklaşırken Demokratik Parti'nin 17 Aralık 1972 tarihli ilk büyük kongresine telgraf gönderen Bayar, desteğini açıkça göstermiştir.⁶⁵ Kızı Nilüfer Gürsoy ile birlikte de 7 Temmuz 1973 tarihinde Kocaeli Demokratik Parti Kongresine giderek fiilen Demokratik Parti'in yanında olduğunu göstermiştir. İki yüzü aşkın bir araba konvoyunun karşıladığı Bayar'a ilgi oldukça fazla olmuştur.⁶⁶

12 Ağustos 1973 tarihinde ise Demokratik Parti'nin İstanbul Kongresi'ne katılan Bayar, tüm gözlerin 14 Ekim tarihinde yapılacak seçimlerde olduğunu, bu seçimle milletin geleceğini tayin edeceğini ve devlet düzenini yeniden kurmada önemli bir merhalenin aşılabacağını belirtmiştir.⁶⁷

Akşam Gazetesinin 20 Ağustos 1973 tarihli haberinde, Bayar'ın Çiftelhavuzlar'daki evinde eski DP'lilerle sık sık toplandığı, Demokratik Parti'yi destekleme çalışmalarıyla ilgili kararlar alındığı bilgisi yer almıştır. Nilüfer Gürsoy, Samet Ağaoğlu, Neriman Ağaoğlu ve Baha Akşit başta olmak üzere bazı eski DP'lilerin yer aldığı toplantılardan birinde, Bayar'ın Demokratik Parti'yi tüm güçleriyle desteklemelerinin gerekliliği üzerinde durduğuna ve *"Demokratik Parti iktidara gelmese de parlamentoda önemli bir sayı ile temsil edilecek güçte olmalı"* dediğine yer verilmiştir. Ayrıca eski DP'lilerin önde gelen isimlerinin mitinglere çağırılması ve buralarda konuşma yapmaları kararı alınmıştır.⁶⁸

Bayar, Demokratik Parti ile ilgili görüşünü 1973 yılında yaptığı bir röportajında şöyle yinelemiştir: *"Hem takdir ediyorum hem de teşvik ediyorum. Onların iktidara gelemeyeceğini biliyorum. İnsan sadece iktidarda güzel vazifeler görmez, muhalefette de görür. Bizde güzel vazifeler gören muhalefet partisi hiçbir zaman olmamıştır. Muhalefet lazımdır."*⁶⁹ Daha önce eski DP'lilere söylediği gibi seçim sonrası Demokratik Parti'yi iktidar değil, güçlü bir muhalefet olarak konumlandırmıştır.

⁶⁴ *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1972, s. 1-7.

⁶⁵ Ayşegül Komsuoğlu, *age*, s. 185.

⁶⁶ *Milliyet*, 8 Temmuz 1973, s. 1.

⁶⁷ *Akşam*, 13 Ağustos 1973, s. 1-7.

⁶⁸ *Akşam*, 29 Ağustos 1973, s. 1.

⁶⁹ Mehmed Kemal, *Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi*, Abece Yayınları, İstanbul 1980, s. 65-66.

Demokratik Parti'nin seçim kampanyası Genel Başkan Ferruh Bozbeyle'nin 19 Eylül'de Eskişehir'de, Celal Bayar'ın 22 Eylül'de Trabzon'da yapacakları konuşma ile başlamıştır. Gezi boyunca Bayar'a Demokratik Parti genel başkan yardımcısı Sadettin Bilgiç eşlik etmiştir.⁷⁰ Gezinin ilk ayağını Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, ikinci ayağını Adana, Hatay, Gaziantep, Maraş ve Elazığ bölgeleri oluşturmuştur. Bu gezi sırasında Bayar'a Bilgiç'in yanı sıra torunu Akile de eşlik etmiştir.⁷¹ Son olarak ise İzmir'e gitmiş, Ege'de bazı şehirlere ziyarette bulunmuştur.

Bayar, Trabzon'da başlayan gezisine Karadeniz'i gezerek devam etmiş ve sırasıyla Giresun, Ordu ve Samsun'a giderek devam etmiştir.⁷² Ordu ve Giresun'daki konuşmalarında Demokratik Parti'yi DP'nin gerçek halefi olarak tanımlamış ve DP felsefesinin yaşatılması için Demokratik Parti saflarında toplanılması gerektiğini belirtmiştir.⁷³ Gezi süresince Demirel'i de gündemine alan Bayar, Samsun'da kendisi için düzenlenen yemekte Anayasa gereğince tabii senatör olması gerektiğini ancak Demirel engellediği için olamadığını açıklamıştır.⁷⁴ Demirel'in desteklememesi üzerine bu hakkı kullanamadığından söylemiştir. Bunun yanı sıra toplumsal ve ekonomik meselelere değinmiş ve kurtuluş yolunun Demokratik Parti'ye oy vermektan geçtiğini de vurgulamıştır.⁷⁵ Gittiği yerlerde büyük ilgi gören Bayar, 26 Eylül'de İstanbul'a dönmüştür.⁷⁶

Gezisinin ikinci ayağına 29 Eylül'de Adana'ya giderek devam eden Bayar, burada düzenlenen bir toplantıda yaptığı konuşmada; *"...buraya gelip size hitap etmekteki maksadım, onların diğerlerinden iktidara daha layık olmasındandır"* demiştir.⁷⁷ Adana'dan Güneydoğu Anadolu'ya geçmiş, ilk durağı Tarsus ve Mersin olmuştur. Buralardaki konuşmalarında DP'ye değinerek, *"46 ruhu öldürülemez"* vurgusu yapmıştır. 30 Eylül'deki Mersin konuşmasında ise; *"Milli menfaatler mevzubahis olduğu zaman, milli iradeye kuvvetli bir hareket geldiği zaman, sizin vekaletinizi bir yana bırakıp, bana zarar gelir diye savuşacak vekil*

⁷⁰ *Akşam*, 15 Eylül 1973, s. 1.

⁷¹ Sadettin Bilgiç, *Hatıralar*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s. 230.

⁷² *Milliyet*, 26 Eylül 1973, s. 1.

⁷³ *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1973, s.1.

⁷⁴ *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1973, s. 1.

⁷⁵ *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1973, s. 1.

⁷⁶ *Milliyet*, 26 Eylül 1973, s. 1.

⁷⁷ *Milliyet*, 30 Eylül 1973, s. 9.

tayin etmeyiniz" demiştir.⁷⁸ Gezisine Kahramanmaraş ve Antakya'dan devam eden Bayar, demokrasinin korunması gerektiği ve bunun için cesur insanlara ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.⁷⁹ Buralardan da Gaziantep'e geçmiş ve 1960 yılından itibaren Türkiye'nin yanlış yönlendirildiğini, yanlışların düzelmesi için Demokratik Parti'ye oy verilmesi gerektiği üzerinde durmuştur.⁸⁰

Güneydoğu'dan sonra 5 Ekim'de İzmir'e giderek çalışmalarına burada devam etmiştir. Burada yağmurlu bir günde konuşan Bayar'ın duyulanarak göz yaşlarını tutamaması dikkatleri çekmiştir. Konuşmasında komünizm konusuna değinerek uluslararası komünist örgütlerden ve tehlikelerinden bahsetmiştir.⁸¹ İzmir'de uzun süre kalmış ve birçok ilçesini gezerek konuşmalar yapmıştır.⁸² Bu sürede Denizli ve Aydın'a da uğrayan Bayar, buralarda yaptığı konuşmalarda, DP'nin şeref dolu mazisinin Demokratik Parti'ye ait olduğunu ve milli iradenin devamı için Demokratik Parti'yi tavsiye ettiğini belirtmiştir. Böylece seçim gezisinin üçüncü turunu tamamlamıştır.⁸³

Bayar son olarak, Demokratik Parti'nin 13 Ekim'de Taksim'de gerçekleşecek büyük İstanbul mitinginde yer almıştır. Miting sırasında yaşananları Bilgiç şöyle anlatmıştır: *"... AP'ninkine denk bir kalabalık toplandı. Halk Bayar'ı görmeye geliyordu. Fakat Bozbeyli, 'Ben Genel Başkansam, kendimden sonra kimseyi konuşurmam' diye tutturdu. Bayar'ın maksatlı olarak meydana geç geldiğini iddia ediyordu. Buna trafiğin sebep olduğunu, Bayar'ın böyle bir şeye tenezzül etmeyeceğini anlatmama rağmen kırık plak gibi aynı şeyleri tekrarlıyordu. Bu tavrını sürdürdüğü takdirde, ibret-i âlemi kamyonun aşağıya atacağını söyledim. İşçi temsilcisi olarak önce Kaya Özdemir'i konuşturdum, arkasından ben konuştum. Ben konuşurken Bayar teşrif etti. Kendisine söz verdik. Herkes Bayar'ı bekliyordu. Bayar'dan sonra Bozbeyli konuşmaya başladı. Fakat halk göreceğini görmüş alacağı mesajı almış ve dağılmaya başlamıştı. Bozbeyli lütfedip boş olan meydana konuştu."*⁸⁴.

⁷⁸ *Milliyet*, 1 Ekim 1973, s. 1-11.

⁷⁹ *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1973, s. 7.

⁸⁰ *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1973, s. 7.

⁸¹ Hikmet Özdemir, "Bayar İzmir'de Gözyaşlarını Tutamadı", *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1973, s. 1-7.

⁸² *Tercüman*, 10 Ekim 1973.

⁸³ *Tercüman*, 7-8-9-10 Ekim 1973, s. 1.

⁸⁴ Sadettin Bilgiç, *age*, s. 231-232.

Sadece İstanbul'da değil seçim boyunca Bayar'a gösterilen yoğun ilgi Demokratik Parti genel başkanı Bozbeyli'yi tedirgin etmiştir. Aynı ilginin kendisine gösterilmediğinden yakınarak; "*Parti Genel Başkanı ben miyim, Bayar mı?*" sorusunu sormuş, Bilgiç; "*Sayın Bayar 93⁸⁵ yaşında olmasına rağmen, bir şey istemeden ve beklemeden bize destek oluyor. Halk 13 yıllık ayrılıktan sonra onu görmek için meydanları dolduruyor. Parti olarak biz de bundan yararlanıyoruz. Elbette 93 yaşında olan bir zâta hizmette kusur etmemeye çalışıyorum*" yanıtını vermiştir.⁸⁶ Demokratik Parti içerisinde resmi olarak yer almayan Bayar, özellikle halk nezdinde partinin birincil figürü olarak görülmüştür. Her ne kadar hoşnutsuzluklar olsa da partinin meydanlardaki ve seçimlerdeki başarısı Bayar'ın varlığıyla sağlanmıştır.

90 yaşındaki Bayar, 1973 seçimleri için Demokratik Parti'ye destek olmak amacıyla otuz yedi yerde konuşmuş ve 1.749 km yol yapmıştır.⁸⁷ Sonunda seçimler 14 Ekim 1973 tarihinde gerçekleşmiş; CHP %33,3 oyla 185, AP 29,8 oyla 149, Demokratik Parti %11,9 oyla 45, Milli Selamet Partisi (MSP) %11,8 oyla 48, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) 5,3 oyla 13, MHP %3,4 oyla 3, ve Bağımsız %2,8 oyla 6 milletvekili çıkarmıştır.⁸⁸

Hiçbir parti tek başına iktidar olabilecek kadar oy alamamıştır. Sağdaki oyların bölünmesi bu sonucun alınmasında en etkili faktörlerden birisidir. Hürriyet gazetesi, 15 Ekim'deki sayısında seçim sonuçlarındaki durumu DP ve MSP'nin oyları bölmesine bağlamıştır.⁸⁹ Özellikle yeni kurulmuş bir parti olan Demokratik Parti'nin aldığı oy oranı, büyük bir başarı olarak görülmüştür. Bu başarıda şüphesiz Bayar'ın rolü büyüktür. Belki tek başına iktidar olamamıştır ama Demirel'e gereken güç gösterisi yapılmış, mesaj iletilmiştir. CHP'nin ise solda tek başına sürdürdüğü hakimiyet göz önüne alınırsa birinci parti çıkması şaşırtıcı bir sonuç olmamıştır.

⁸⁵ Bu konuşma 1973 yılında gerçekleşmiştir. Celal Bayar 15 Mayıs 1883 doğumlu olduğundan aslında o tarihte 90 yaşındadır. Ancak Sadettin Bilgiç'in kitabından alıntı yapıldığı için düzeltilmeden aktarılmıştır. (Davut Dursun, "Celal Bayar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992, s. 216.)

⁸⁶ Sadettin Bilgiç, *age*, s. 230-231.

⁸⁷ *Milliyet*, 5 Ekim 1973, s. 7.

⁸⁸ *TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri 1923 - 2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2012, s. 25.

⁸⁹ *Hürriyet*, 15 Ekim 1973, s. 1.

2. Celal Bayar ve Adalet Partisi

2.1. Celal Bayar'ın Demokratik Parti'den Kopuş Süreci

1973 seçimlerinde hiçbir parti tek başına iktidar olacak gücü toplayamamış, 12 Eylül 1980 tarihine kadar sürecek olan hükümet krizleri başlamıştır.⁹⁰ Bu durum her alanda yaşanan krizleri de tetikleyen bir unsur olmuştur.

Seçimden sonra kurulan CHP - MSP hükümetinin en önemli icraatlarından birisi siyasi hakların iadesini sağlayan af kanunu olmuştur. Millet Meclisi'nin 2 Nisan 1974 tarihli toplantısında siyasi hakların iadesini amaçlayan Anayasa değişikliği kabul edilmiştir.⁹¹ On üç yıllık mücadele sonunda Bayar, davasını yeniden kazanmıştır.

1961 Anayasası'na göre eski Cumhurbaşkanı Senato'nun tabii üyesi olarak sayıldığından Senato başkanının davet mektubuyla yemin görevine çağırılmıştır. Bayar davete cevaben yazdığı mektubunda; tabii üyelik müessesesinin demokratik kurullarla bağdaşmadığını ve bu görevi kabul etmediğini belirtmiştir.⁹² Bayar'ın bu tutumu onu halkın gözünde kıymetli bir yere taşımakla birlikte, gerçek niyetinin siyasi bir konuma ulaşmak değil, dava arkadaşlarının uğradığı haksızlığı düzeltmek amacıyla olduğunu kanıtlamıştır.

Eski DP'lilerin yeniden siyasete dönme hakkını elde etmesi ve CHP - MSP koalisyonunun kısa sürede bozulması ile parlamentoda oluşacak kilitlenmenin çözülmesi için Bayar'a göre aynı felsefeyi paylaşan AP ile Demokratik Parti'nin iş birliği yapması gerekiyordu.⁹³ Bunun için 91. yaş günü vesilesiyle 16 Mayıs 1974'te evinde bir parti düzenleyeceğini duyuran Bayar, eski DP'li, Demokratik Parti'li ve AP'lilerden birçok kişiyi davet etmiştir. Toplantıdan sızdırılan bilgilere göre, sağ partileri birleştirme konusunun gündeme geldiği ve hatta "Yeni Demokratik Parti" adında bir parti kurulacağı konuları görüşülmüştür. Yeni bir parti kurma konusuna çok sıcak bakılmamış, ancak taraflar arasında bir uzlaşma da sağlanamamıştır.⁹⁴ Çünkü Bozbeyli Demirel'i istememiş, kurulacak olası hükümetin başkanlığına getirmeye yanaşmamıştır. Daha sonra birkaç defa daha görüşülmesine rağmen Bozbeyli'nin kararından geri adım

⁹⁰ Sedef Bulut, "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:19, Isparta 2009, s. 84.

⁹¹ *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1974, s. 1.

⁹² İsmet Bozdağ, *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, s. 380.

⁹³ İsmet Bozdağ, *Demokrat Parti ve Ötekiler*, Kervan Yayınları, İstanbul 1975, s. 109.

⁹⁴ Akın Kıvanç, *age*, ss. 108-111.

atmayacağı anlaşılmıştır. Birliği yeniden sağlamak adına Bayar için tek çare, Demirel ile anlaşmak olmuştur.⁹⁵

Nihayet beklenen Bayar - Demirel görüşmesi 23 Mayıs 1974 tarihinde gerçekleşmiştir. Bir saat elli dakika süren görüşme sonrası Bayar'ın evinden ayrılan Demirel gelen Milli Cephe sorusuna; *"Memleket meselelerinin etrafında daima milli cephe vardır"* cevabını vermiş ve gerekirse kurulabileceğini söylemiştir.⁹⁶

Bu görüşmeden bir süre sonra ise Bayar, Demirel'e şu mesajı göndermiştir: *"Milliyetçi cephenin kuruculuğu görevini memnurlukla üzerime almaya hazırım. Kurulduktan sonra ben bir kenara çekilirim, cephe kendi liderini kendisi seçer."*⁹⁷ Bayar, birleştirici gücünden faydalanarak kurulacak Milliyetçi Cephe hükümetinin kurucusu olmak istemekte ancak aktif olarak içinde yer almak istememektedir.

AP Lideri ile Bayar görüştüler

■ DEMİREL, «BÜTÜN ÖMRÜNÜ MEMLEKET HİZMETİNE VERMİŞ MÜMTAZ VE MUHTEREM BİR ZATTIR» DİYEREK CELAL BAYAR'IN ELİNİ ÖPTÜ

■ DP İLE BİRLEŞME KONUSUNDA «BİRŞEY DİYEMEM» DİYEN AP GENEL BAŞKANI, SOL İKTİDARA KARŞI BİR CEPHE KURABİLECEKLERİNİ SÖYLEDİ

Demirel, "Millî Cephe her zaman vardır,, dedi

Afalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel dün eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın İstanbul'daki evinde ziyaret ederek iki saat görüşmüştür. Bayar'ın evinden ayrılacak olan Demirel, AP Genel Başkanı «Sıyrın Bayarla memleketin çözümleri üzerinde fikir testisinde bulunduğunda demekte yetmiştir. Demirel «Millî cephenin gerçekleşeceğine inanıyor musunuz?» şeklindeki bir soruya da «Memleket meselelerinin etrafında daima milli cephe vardır. Bu bakımdan gerçekleşmesi diye bir konu olmaz» cevabını vermiştir. Ancak Demirel daha sonra, sol iktidara karşı gerekirse millî cephenin kurulabileceğini söylemiştir.

Celal Bayarla görüşmek üzere dün sabah karayoluyla İstanbul'a hareket eden ana muhalefet partisi lideri Demirel saat 15'de Bayar'ın Çiğdemcilerdeki evine gelmiştir. Demirel kendisini karşılayan Bayar'ın elini öpmüş ve daha sonra görüşmelere geçmiştir. İki saat süren görüşme sonunda Demirel gazetecilere yaptığı açıklamada bunları söylemiştir: «Sıyrın Bayar'ı uzun süredir görmemişim. Bugün kendisini ziyarete geldim. Görüşme talebinde ben bulunmuştum. Görüşmemizde memleketin çözümleri üzerinde fikir testisinde bulunduk. Bildiğimiz gibi Bayar bütün ömrünü memleket hizmetine vermiş bir mümtaz ve muhterem zattır.»

Demirel daha sonra Demokratik Parti Genel Başkanının da bir süre önce Bayarla görüşüldüğünü hatırlatan gazetecilerin «Acaba» (Devamı Sa. 7, ŞB. 1 de).

Bayar ile Demirel görüşmesi (Cumhuriyet, 24 Mayıs 1974).

Demirel, 12 Aralık 1974 tarihinde tüm sağ partilerin liderlerine birlikte hükümet kurma önerisini yazılı olarak göndermiştir. Çünkü hükümet için en ideal formül, sağ güçlerin birleşimi ile

⁹⁵ İsmet Bozdağ, *Demokrat Parti ve Ötekiler*, s. 109-110.

⁹⁶ *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1974, s. 1.

⁹⁷ Nedim Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, Buke Kitapları, İstanbul 2006, s. 306.

sağlanabilmektedir.⁹⁸ Ancak Demokratik Parti Meclis Kurulunda on beş karşı yirmi oyla bu cepheye katılma önerisi reddedilmiştir. AP, CGP, MSP ve MHP'nin onay verdiği cephe ise yeterli çoğunluğu sağlayamamıştır. Bir türlü uzlaşmaya varılamamasının bir sonucu olarak hükümet krizi Mart 1975'e kadar uzamıştır.⁹⁹

Bu sırada Demokratik Parti içinde de fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Bayar'a yakınlığıyla bilinen Bilgiç ve on beş kişilik grup Demirel ile olan sürtüşmenin bir kenara bırakılıp hükümetin kurulmasını önerirken, diğer grup içinde Demirel olan hiçbir fikre yanaşmamaktadır. Bu anlaşmazlıklar Bilgiç'in genel başkanlıktan istifasıyla sonuçlanmıştır.¹⁰⁰

Siyasi haklarına on beş yıl sonra yeniden kavuşan iki yüz doksan üç eski DP'li arkadaşıyla İstanbul Moda Deniz Kulübü'ndeki bir yemekte buluşan Bayar, istikrarlı bir hükümetin kurulabilmesi için herkesin elinden geleni yapması gerekliliği üzerinde durmuştur. Bunun yanı sıra; eski DP'lilerin herhangi bir partiye eğilim göstermemesi, bir arada olarak ve hatta bazı arkadaşlarını görevlendirerek partiler arası anlaşmazlığı çözmelerini istemiştir.¹⁰¹ 28 Şubat 1975 tarihinde de yazılı bir açıklama yapan Bayar, eski DP'lilere çağrıda bulunarak tek bir safta toplanmaları gerektiğini söylemiştir. Ayrıca 24 Ocak'ta yaptığı konuşmasını tekrarlamış; *"Millet bugün her türlü anlaşmazlıklarını sona erdirerek vakit geçirmeden parlamentoya dayalı bir hükümetin kurulmasını şiddetle arzu etmekte ve istemektedir"* demiştir.¹⁰²

Sonraki süreçte yol haritasını belirlemek isteyen Bilgiç ve Asal, Bayar'la birkaç görüşme yapmıştır.¹⁰³ 1975'in Mart ayında Hüsamettin Cindoruk'un evinde görüşen Bilgiççi grup, hükümetin kurulması amacıyla Demokratik Parti'ten ayrılma kararı almıştır.¹⁰⁴ Aralarında Nilüfer Gürsoy, Sadettin Bilgiç, Mutlu Menderes, Talat Asal, Bahri Dağdaş, Kubilay İmer, Hasan Değer, Abdullah Çilli ve Ata Bodur'un yer aldığı dokuz milletvekili istifasını vermiştir. Daha önce istifa etmiş olan Kemal Ziya Öztürk ile birlikte Milliyetçi Cephe Hükümetini destekleyeceklerini

⁹⁸ İsmail Cem, *age*, s. 6.

⁹⁹ Feroz Ahmad, *age*, s. 427-428.

¹⁰⁰ Akın Kıvanç, *age*, s. 119.

¹⁰¹ Nedim Yalansız, *agm*, s. 2593.

¹⁰² *Tercüman*, 1 Mart 1975, s. 1-7.

¹⁰³ *Tercüman*, 26 Mart 1975, s. 1.

¹⁰⁴ Sadettin Bilgiç, *age*, s. 237-238.

duyurmuşlardır. Böylece Milliyetçi Cephe hükümetini destekleyenlerin sayısı 228'e çıkmış, yeterli çoğunluk sağlanamamıştır.¹⁰⁵

Demirel, 31 Mart 1975 tarihinde AP, MSP, CGP ve MHP'den oluşan hükümeti açıklamıştır.¹⁰⁶ Hükümet 12 Nisan'da yapılan oylamadan 218 ret, 2 çekimsere karşı 222 oyla Millet Meclisinden güven oyu almıştır.¹⁰⁷ Sonuç olarak sağ partilerin kendi aralarında "Milliyetçi Cephe" adını verdikleri hükümet kurma çalışmaları¹⁰⁸ nihayetine ermiştir. Böylece Türkiye AP, MSP, CGP ve MHP iktidarda, CHP ve Demokratik Parti'nin muhalefette olduğu yeni bir sürece girmiştir.

Bayar, dokuzların istifası sonrası 29 Mart'ta Abdi İpekçi'ye verdiği demeçte; desteğinin bir kişi veya partiye yönelik olmadığını ve önemli olanın hükümet bunalımının bitmesi ve bir hükümetin kurulması olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹ Bu düşüncesini destekler bir diğer açıklamasını 1976 yılında yapan Bayar, koalisyon hükümetlerinin tehlikesi üzerinde durduğu görüşünü şöyle açıklamıştır: *"Koalisyon hükümetleri normal günlerin hükümetleri değildir. Koalisyon hükümetlerinden fazla iş beklemek de doğru olmaz. Koalisyon hükümetleri başlangıçta Avrupa'da savaş günlerinde kendini göstermiştir. Herkesin sıkı sıkıya sarıldığı günlerdir bunlar. Milleti koalisyon hükümetlerinden kurtarmak lazımdır. Bunun tek çaresi de en kısa zamanda seçim kanununu değiştirmektir."*¹¹⁰

2.2. Celal Bayar ve Adalet Partisi

Celal Bayar, Demokratik Parti girişimiyle AP'den bir kopuşun oluşumuna öncü olmuş, daha sonra aynı kaderi Demokratik Parti'ye yaşatmıştır. Ferruh Bozbeyle Bayar'ın bu tutumuna şu yorumu yapmıştır: *"Celal Bayar bizi tuttu diye bir mesele yok. Adalet Partisi'ni tuttu diye de bir mesele yok. Celal Bayar'ın kendi hesabı var. Kendi hesabı bizi tutmak şeklinde tecelli etti 1973'te. 1977'de ise Adalet Partisi'ni desteklemek şeklinde tecelli etti. Aslında Bayar da siyasette yeniden bir oyuncu olmak istiyor."*¹¹¹ Bayar'ın önceliği kurmak istediği demokratik düzen ve yanlış

¹⁰⁵ Tercüman, 29 Mart 1975, s. 1-7.

¹⁰⁶ Cumhuriyet, 1 Nisan 1975, s. 1.

¹⁰⁷ Cumhuriyet, 13 Nisan 1975, s. 1.

¹⁰⁸ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2019, s. 242.

¹⁰⁹ Abdi İpekçi, "Bir Hükümet Kurulsun da", *Milliyet*, 30 Mart 1975, s. 1-7.

¹¹⁰ Fuat Uraz, *Türk Siyasetinde Cepheleşme Olgusuna Bir Örnek: Milliyetçi Cephe Hükümetleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2014, s. 84-85; Abdullah Uraz, "Sayın Bayar'ın Görüşü", *Son Havadis*, 1 Ağustos 1976, s. 7.

¹¹¹ *Yalnız Demokrat Ferruh Bozbeyle Kitabı*, s. 361-362.

gördüğü uygulamaların çözüme kavuşturulması olmuştur. Realist bir yaklaşımla Demokratik Parti'den iktidar partisi olmayacağını bilincinde olarak Demirel'e ders vermeyi ve tek adamlığa dönecek bir yönetim anlayışının önüne geçmeyi amaçlamıştır. Sağı bölmek değil, birleştirmek istemiştir. Ancak bunun için doğru zamanı kollamış ve öncü olmuştur.

Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulduktan sonra partiler, 12 Ekim 1975 tarihinde yapılacak kısmi senato seçim çalışmalarına başlamışlardır. Seçim çalışmaları sırasında Bayar, AP'yi desteklemiştir. AP'nin 10 Ekim'deki Bursa mitingine Mutlu Menderes ile birlikte katılmıştır. Burada birleşme ve olaylardan ders alınması yönünde çağrıda bulunmuştur.¹¹² Demirel için bu eylem büyük önem taşımaktadır. DP'nin en önemli figürleri olan Bayar ve Menderes'le gövde gösterisi yapmış ve böylece fiilen de desteklerini aldığını ilan etmiştir.

AP'nin Ekim 1976'da gerçekleşen VIII. Büyük Kongresi'ne Bilgiç ve arkadaşlarının yanı sıra Bayar da katılım göstermiştir. Bilgiç'in Genel İdare Kurulu'na ve ardından Temsilciler Meclisi'nde Genel Başkan Yardımcılığı'na seçildiği kongrede, Demirel de yeniden genel başkan seçilmiştir.¹¹³ Kısmi Senato seçimlerinde Bayar'ın desteğinin alınmasından sonra eski muhalif isimlerin AP çatısı altında toplanması seçmen nezdinde AP'yi güçlü göstermiştir.¹¹⁴

Ancak uzun çabalar sonucu kurulan Milliyetçi Cephe Hükümeti halkın isteklerini karşılayamamış, artan ekonomik kriz ve toplumsal olaylar neticesinde, 5 Haziran 1977 tarihinde erken seçim kararı alınmıştır.¹¹⁵

Erken seçim kararı henüz kesinleşmemişken gazeteye demeç veren Bayar, erken seçimden yana olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ülkede huzurun sağlanması için anarşinin önlenmesi gerektiğini ve anarşiye karşı etkin mücadele veren tek partinin AP olduğunu savunarak, "ümit AP'dedir" demiştir.¹¹⁶

Erken seçim kararının kesinleşmesiyle birlikte AP Genel Yönetim Kurulu üyesi Sıtkı Yırcalı'yla yaptığı görüşmede kesin olarak seçimlerde aday olmayacağını söylemiş ve selamete erişmenin yolunun AP'nin

¹¹² *Milliyet*, 11 Ekim 1975, s. 1-6.

¹¹³ Ayşegül Komsuoğlu, *age*, s. 194.

¹¹⁴ Murat Arslan, *Süleyman Demirel*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 151.

¹¹⁵ Ayşegül Komsuoğlu, *age*, s. 196.

¹¹⁶ *Tercüman*, 26 Mart 1977, s. 1.

iktidarda kalması olduğunu söylemiştir. Seçimlerde de AP'nin kazanması için çalışacağını belirtmiştir.¹¹⁷

5 Mayıs'ta Meydan Dergisiyle yaptığı röportajda ise gündemine koalisyon sisteminin zararlarını konu alan Bayar, koalisyona giden yolu kapatmak için seçim sisteminin değişmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanında CHP'nin seçimi kazanması durumunda komünizmin ülkenin her yerinde yayılacağını söylemiş ve bunların olmaması için en doğru seçimin AP olduğunu da eklemiştir.¹¹⁸

1 Haziran 1977 Taksim mitinginde Bayar ve Demirel
(Günaydın, 2 Haziran 1977).

Demirel ile birlikte seçim gezilerine katılan Bayar, AP'nin Balıkesir, Bursa ve İstanbul (Taksim) mitinglerinde bulunmuştur. Bursa'daki mitingde yer alan Cüneyt Arcayürek, orada yaşadığı bir anıyı şöyle anlatmaktadır: *"... (Demirel) Çelik Palas'ta bulunan Bayar'ın elini öptü, başına koydu. Bu tablo hiç gözümüzün önünden gitmedi. Bayar'ın içini dışı vurmeyen davranışlarına karşın, Demirel'in gülümsemelerinde değişik, bana göre acı bir ton vardı."*¹¹⁹

¹¹⁷ Tercüman, 17 Nisan 1977, s. 1-10.

¹¹⁸ Tercüman, 5 Mayıs 1977, s. 1-10.

¹¹⁹ Cüneyt Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s. 315.

Son olarak 1 Haziran'da Taksim'de gerçekleşen mitingde de samimi görüntüler veren Bayar ve Demirel, bekledikleri ilgiyi görememiştir.¹²⁰ Son dönemde ülkede yaşanan olayların Demirel'i telaşlandırdığı ve seçimlerle ilgili olarak ise endişe içinde olduğu anlaşılmaktadır. Hem partisi hem de kendisi için son çare Bayar ve eski DP'liler kozunu kullanmaktadır.

5 Haziran 1977 tarihinde gerçekleşen seçimde; CHP %41,4 oyla 213, AP %36,9 oyla 189, MSP %8,6 oyla 24, MHP %6,41 oyla 16, Bağımsız %2,49 oyla 4, CGP %1,9 oyla 3, DP %1,8 oyla 1 milletvekili çıkarmıştır.¹²¹ Demirel'in stratejisi tutmuş, oy oranını arttırmıştır. Birinci parti olarak çıkamasa da Bayar ve eski DP'lilerin katılımıyla oy oranını %7 civarında arttırmıştır. Seçimler Demokratik Parti için ise hezimetle sonuçlanmıştır. Özetle Bozbeyleli'nin Demirel düşmanlığı Bayar'ın Demokratik Parti'ye olan desteğini yitirmesini sağlamış, bu da Demokratik Parti'nin sonunu hazırlamıştır. Sonuçlara genel olarak bakıldığında ise oyların CHP ve AP ekseninde toplanmasına, halkın koalisyonla ihtiyacı duyulmadan istikrarlı bir yönetim kurmak adına oyları bölmemeye çalışması yorumu da yapılabilir.

Bayar, 1977 seçimleri sonrasında da AP'ye desteğini sürdürmeye devam etmiştir. 21 Ekim 1978 tarihinde düzenlenen AP Dokuzuncu Büyük Kongresi'ne Demirel ile birlikte gelerek desteğini sürdürdüğünü ilan etmiştir. Ayrıca Kongre başkanı Talat Asal, Aydın Menderes'in salona girişini anons edince "*Menderesler ölmez*" diye slogan atılmıştır.¹²² Hem Bayar hem de Menderes desteği partide devamlılığını korumuştur.

Ancak siyasi iktidarın sağlanamaması, her alanda yaşanan krizler ve artan anarşinin sonucu olarak 12 Eylül 1980 tarihinde ordu yönetime el koymuştur.¹²³ Bayar bu süreçte ve sonrasında siyasetten bir süre geri çekilmiştir. Darbenin yapıldığı gün verdiği demeçte; "*Bu müdahale, bizi bir uçurumun başından çevirdi. Bütün kalbimle muvaffak olmalarını diliyorum. Hepimizin vazifesi, muvaffakiyetlerini kolaylaştırmak olmalıdır. Ben bu hareketten endişe duymuyorum*"¹²⁴ diyerek darbeyi desteklediğini belirtmiştir.

¹²⁰ *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1977, s. 1; *Günaydın*, 2 Haziran 1977, s. 1.

¹²¹ *TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri 1923 - 2011*, s. 25.

¹²² *Milliyet*, 22 Ekim 1978, s. 1-9.

¹²³ Sedef Bulut, *agm*, s. 84.

¹²⁴ İsmet Bozdağ, *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, s. 379.

Celal Bayar, Aktif siyasetten uzaklaşana kadar inandığı dava peşinden taviz vermeden yol almıştır. Bu bağlamda Bayar'ı siyaset alanında, İbrahim Kafesoğlu'nun deyimiyle bir "politikacı" olarak anmak haksızlık olur. Bayar'ın "devlet adamı"¹²⁵ olduğunu söylemek daha doğru bir tabirdir.

Sonuç

Celal Bayar; Kuva-yı Milliye kahramanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve gelişme süreçlerinin baş aktörlerinden biri, Türkiye'de ekonominin gelişimini ve demokrasinin yerleşmesini sağlayan önemli figürlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak 27 Mayıs askeri darbesinin ardından başlayan esaret günleri, kendisinin ve dava arkadaşlarının haksızlığa uğradığı düşüncesiyle harekete geçmesini sağlamıştır. Bu tarihten itibaren öncelikli amacı siyasi hakların yeniden kazanılmasıdır. DP'nin devamı olarak görülen, Süleyman Demirel'in liderliğindeki AP'de aradığı desteği bulamaz ve Demokratik Parti ile yeni bir sayfa açar. Başlangıçta bölünmeye yol açtığı için eleştirilse de aslında Türk sağına birleştirici gücü yaratacak bir oluşuma öncülük eder.

Nihayet mücadelesi karşılığını verir ve 1974'te siyasi hakların iadesi gerçekleşir. Bu karara en çok kendisi sevinir ama hiçbir zaman aktif siyasete girmeyecektir. Bu tarihten itibaren dağılmış olan sağ partilerin birleştiriciliği rolünü üstlenmiştir. 1974'ten 1980'e kadar sürecektir olan hükümet bunalımının çözülmesi için kazanma şansının en yüksek olduğunu düşündüğü parti olan AP'ye yeniden destek vermiştir. Bu destek, 1977 seçimlerinde AP'nin artan oy oranıyla hissedilmiştir. Ancak ülke sadece siyasi değil; ekonomik, toplumsal ve asayiş sorunlarına boğulmuş durumdadır. Sonucunda yaşanan 12 Eylül 1980 tarihindeki askeri darbeye Bayar da köşesine çekilmiştir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Ege Ekspres

¹²⁵ İbrahim Kafesoğlu, "Asırlık Adam Değil, Asrın Adamı" 100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan, Yay. Haz. Mükerrerem Sarol - İsmet Bozdağ, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1982, s. 125.

Günaydın
Hürriyet
Milliyet
Tercüman
Ulus

Kitaplar ve Makaleler

- 72'ler Hareketi ve Demokratik Parti, Ajans – Türk Matbaacılık, Ankara 1971.
- Ahmad, Feroz - Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945 - 1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976.
- Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayınevi, İstanbul 2010.
- Akşit, Baha, *Kısaca Celal Bayar*, İstanbul 1987.
- Arcayürek, Cüneyt, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.
- Arcayürek, Cüneyt, *Demokrasi Dönemecinde Üç Adam*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2000.
- Arcayürek, Cüneyt, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.
- Arslan, Murat, Süleyman Demirel, *İletişim Yayınları*, İstanbul 2019.
- Bayar, Celal, *Kayseri Cezaevi Günlüğü*, Yay. Haz. Yüksel A. Demirel, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Bilgiç, Sadettin, *Hatıralar, Boğaziçi Yayınları*, İstanbul 1998.
- Bora, Tanıl, "Celal Bayar", *Modern Dünyada Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Ed. Ahmet İnel, 2. Cilt, *İletişim Yayınları*, İstanbul 2009.
- Bozdağ, İsmet, *Demokrat Parti ve Ötekiler*, Kervan Yayınları, İstanbul 1975.
- Bozdağ, İsmet, "Celal Bayar'ın Hayat Hikayesi", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Yay. Haz. Mükerrerem Sarol – İsmet Bozdağ, *Tercüman Gazetesi Yayınları*, İstanbul 1982.
- Bulut, Sedef, "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:19, Isparta 2009.
- Cem, İsmail, *Siyaset Yazıları 1975-1980 Türkiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- Cizre, Ümit, *AP - Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi*, *İletişim Yayınları*, İstanbul 2014.

- Çavdar, Tevfik, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2019.
- Demirel, Tanel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.
- Demokratik Parti Tüzük, Selçuklu Matbaası, Ankara 1977.
- Dilligil, Turhan, "Tarihi Buluşma", 100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan, Yay. Haz. Mükerrrem Sarol - İsmet Bozdağ, Tercüman Yayınları, İstanbul 1982.
- Dursun, Davut, "Celal Bayar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992.
- Erdem, Ali Naili, *Siyasetin Yollarında*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2004.
- Erim, Nihat, *Günlükler 1925-1979*, 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- Gülmez, Nurettin - Süleyman Aşık, "Celal Bayar'ın Kayseri Cezaevi'nden Tahliyelerinin Basına Yansımaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:14, Sayı:29, İzmir 2014.
- İpekçi, Abdi, "Bir Hükümet Kurulsun da", *Milliyet*, 30 Mart 1975.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Asırlık Adam Değil, Asrın Adamı" 100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan, Yay. Haz. Mükerrrem Sarol - İsmet Bozdağ, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1982.
- Karpat, Kemal, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, Çev. Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.
- Kemal, Mehmed, *Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi*, Abece Yayınları, İstanbul 1980.
- Kıvanç, Akın, *Türk Siyasal Yaşamında Demokratik Parti Olayı*, Kor Reklam Yayını, İzmir 1978.
- Komsuoğlu, Ayşegül, *Türk Siyasal Yaşamında Bir Lider Süleyman Demirel*, Bengi Yayınları, İstanbul 2008.
- Özdemir, Hikmet, "Bayar İzmir'de Gözyaşlarını Tutamadı", *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1973.
- Özgiraz, Ahmet - Abdulvahit Doğan, "Demokratik Parti ve Döneminde Türk Siyasal Kültürü", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Cilt:7, Sayı:27, Ankara 2011.
- Temizgüney, Firdes, "27 Mayıs Darbesi Sonrasında Eski Demokrat Partililerin Demokrasi Arayışlarına Bir Örnek: Bizim Ev Kulübü", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 33, Ankara 2021.

- TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri 1923 – 2011, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2012.
- Yalansız, Nedim, Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002, Buke Kitapları, İstanbul 2006.
- Yalansız, Nedim, “27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri”, *Turkish Studies Dergisi*, Cilt:7, Sayı:3, Ankara 2012.
- Yalnız Demokrat Ferruh Bozbeyle Kitabı*, Yay. Haz. İhsan Dağı – Fatih Uğur, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- Yırcalı, Sıtkı, “Hürriyet, Adalet, Müsavat, Uhuvvet’den Hakimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir’e”, *100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan*, Yay. Haz. Mükerrerem Sarol – İsmet Bozdağ, Tercüman Yayınları, İstanbul 1982.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Tezler

- Altunbaş, Mustafa, *Ferruh Bozbeyle ve Siyasi Hayatı*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2015.
- Çavuşoğlu, Hüseyin, *Türk Siyasal Yaşamında Demokratik Parti (1970-1980)*, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2005.
- Uraz, Fuat, *Türk Siyasetinde Cepheleşme Olgusuna Bir Örnek: Milliyetçi Cephe Hükümetleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2014.
- Uslu Önbay, Hatice, *Adalet Partisi İzmir Teşkilatlanması (1961-1971)*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2021.

İnternet Kaynakları

- <https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-pasa-ve-dplilerin-siyasal-haklarinin-geri-verilmesi-1969/>

CELAL BAYAR'IN SON YILLARI (1980-1986)

Enes HANÇER*

Giriş

Celal Bayar, bir asrı aşan hayatı boyunca pek çok dönemi yaşamış, millet ve devlet hayatı için önemli görevler üstlenmiştir. Mutlakiyet, Meşrutiyet, Birinci Dünya Savaşı, Mütareke dönemi, Milli Mücadele, Cumhuriyet, İkinci Dünya Savaşı, çok partili siyasi hayat, 27 Mayıs, Yassıada günleri, Kayseri Cezaevi, 12 Mart, 1970'li yıllar ve nihayetinde 12 Eylül, ardından demokrasiye tekrar dönüş ve Anavatan Partisi dönemi... Celal Bayar, tüm bu saydığımız dönemleri ve olayları yaşamış; tarihe tanıklık etmiş, esas itibariyle tarihi bizzat etkilemiş ve değiştirmiştir.

Celal Bayar, Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'den sonra Cumhuriyet döneminin üçüncü ismidir. Celal Bayar'ın bir asrı aşan hayatının yaklaşık seksen yılı siyasetle geçmiştir. Uzun yıllar çok çeşitli görevlerde bulunması O'nu birikim sahibi, tecrübeli bir devlet adamı yapmıştır. 1964 yılında Kayseri Cezaevi'nden çıktıktan sonra doğrudan siyasi bir görev almasa da ülke siyasetinde önemli bir figür olmayı sürdürmüştür. Özellikle sağ siyasette bir bilen olarak görülmüş, fikirlerine başvurulmuştur. 1980 sonrası yıllarda da siyasi faaliyetlerde bulunmuş, röportajlar vermiş, düşüncelerini kamuoyu ile paylaşmış ve yazmaya devam etmiştir.

Celal Bayar'ın ömrünün son yıllarındaki faaliyetleri, ülke siyasetine etkisi ve bakışı, özel hayatına dair bilinmeyenler yer almıştır. Bu doğrultuda arşiv belgelerinden, hakkındaki bilimsel çalışmalardan, kendisi ve söz konusu döneme tanıklık etmiş kişiler ile yapılmış röportajlardan, hatıratlardan, köşe yazılarından, dönemin gazete haberlerinden yararlanılmıştır.

1. Siyasete Bakışı ve Siyasi Faaliyetleri

Celal Bayar, 1980'lerde doğrudan aktif siyaset yapmasa da

* MCBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Yüksek Lisans Öğrencisi / MEB Borlu Gazi Ortaokulu Sosyal Bilgiler Öğretmeni, izmirli_hancer@hotmail.com, ORCID No: 0000-0002-2093-1326.

olaylara bakışı, söyledikleri ve siyasi faaliyetleri takip edilmiş ve ülkede gündem olmuştur. Örneğin; 27 Mayıs 1960'ta mağduriyet yaşamış Celal Bayar'ın 12 Eylül ile ilgili değerlendirmesi, kamuoyu tarafından merakla beklenmiştir. 12 Eylül'ün ilk saatlerinde, Umurbey'deki evinde, 27 Mayıs'a atıfta bulunarak kendisinden durum değerlendirmesi isteyen gazetecilere şöyle demiştir: “Eskiler, ‘El-hayrū ma vaka’ derler. Yani, ‘Olan hayırlıdır.’ Şimdilik söyleyeceğim bu kadar. Gidelim, Evren Paşa’yı dinleyelim, sonra konuşuruz.” Bu sözlerin ardından Celal Bayar, televizyondan Kenan Evren’i dinlemiş, kendisine hak vermiş ve yapılan harekâtın muvaffak olmasını dilemiştir. Ayrıca iç savaşa sürüklenmekte olan memleketin uçurumun kenarından çevrildiğini de eklemiştir.¹

Celal Bayar'ın 12 Eylül 1980 darbesine yönelik fikirleri yıllar sonra da değişmemiştir. Kendisi 12 Eylül'ün değerlendirmesini yaparken, “Bu soruya prensiplerime göre cevap istemeyin. ‘Bu kış komünizm gelecek’ diyen bir kimse olarak demokrasi anlayışım ve prensiplerim ne olursa olsun, 12 Eylül'ün karşısında olamam. Ayrıca, 12 Eylül harekâtı bir cunta hadisesi olarak vasıflandırılmaz. Bu harekâta Türk ordusu hiyerarşik bütünlük ve disiplin içinde katılmıştır. 12 Eylül'ü, 12 Eylül'e takaddüm eden günlerin vukuatını unutarak değerlendirmek hatalıdır. Bu harekât, Türkiye’yi o gün içinde bulunduğu vahim ve ümitsiz durumdan kurtarmıştır”² şeklinde konuşmuştur. Ayrıca Celal Bayar, 12 Eylül harekâtının 27 Mayıs’a benzetilemeyeceğini ifade etmiştir.³ Kendisi, 12 Eylül’ü temel fikir olarak desteklediğini, o günkü idarenin komünizme ve bölücülüğe karşı olduğu için onlarla beraber olduğunu söylemiştir.⁴

Celal Bayar, Üçüncü Cumhurbaşkanı olarak toplumda ve devlet hayatında saygınlığını korumuştur. 1981 yılında, Atatürk’ün 100. yaş günü münasebetiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne davet edilmiş ve şeref misafiri olarak ağırlandı.⁵ Tercüman gazetesi, 1982 yılında

¹ Olcay Göker, “Bir Gözlem ve Bir Sonuç”, *100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan*, (Hazırlayanlar: Mükerrerrem Sarol-İsmet Bozdağ), Tercüman Yayınları, İstanbul 1982, s. 89-90.

² *Hürriyet*, 27.04.1985.

³ Halit Refiğ, “Dünden Bugüne Bayar”, *100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan*, (Hazırlayanlar: Mükerrerrem Sarol-İsmet Bozdağ), Tercüman Yayınları, İstanbul 1982, s. 148.

⁴ Kemal Satır, “Bir Muhalif Politikacı Gözü İle”, *100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan*, (Hazırlayanlar: Mükerrerrem Sarol-İsmet Bozdağ), Tercüman Yayınları, İstanbul 1982, s. 182.

⁵ <https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal-bayar/> (e.t.:08.09.2022)

“100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan” kitabı yayınlamıştır. Bayar’ın doğum günü için hazırlanan bu kitapta siyasetçilerin, yazarların, tarihçilerin, gazetecilerin vs... Celal Bayar’la ilgili anıları, görüş ve düşünceleri yer almıştır.⁶ 23 Nisan 1985 tarihinde Celal Bayar, TBMM’nin 65. kuruluş yıldönümü törenlerine katılmıştır. Dönemin TBMM Başkanı Necmettin Karaduman’ın Birinci Meclis’in hayatta kalan iki üyesi Oltu Milletvekili Yasin Haşimoğlu ile Celal Bayar onuruna verdiği yemekte Başbakan Turgut Özal da hazır bulunmuştur. Yaşayan iki tarihi şahsiyetin bulunduğu programda, Birinci Meclis yılları yâd edilmiştir.⁷

Celal Bayar, 1980’lerde daha önceki dönemlerde olduğu gibi merkez sağ siyasette etkili, görüşleri dikkate alınan bir figür olmuştur. Hayatının son yıllarında dahi doğum günlerinde eski Demokrat Partilileri ve merkez sağın önemli isimlerini bir araya getirmeyi başarmıştır.⁸

1983 yılında Milli Güvenlik Konseyi, siyasi partilerin kurulmasına izin vermiş, bunun üzerine birçok siyasi parti kurulmuştur. Merkez sağ eğilimli Büyük Türkiye Partisi de bunlardan biridir. Ancak Adalet Partisi’nin devamı olduğu gerekçesiyle Milli Güvenlik Konseyi tarafından kapatılmıştır. Ömrü çok kısa süren Büyük Türkiye Partisi’nin Genel Başkanı Ali Fethi Esener, partinin kurulmasından iki gün sonra Celal Bayar’a nezaket ziyareti yapmış, gazetecilerin sorularını ise cevapsız bırakmıştır.⁹ Celal Bayar, 1983’te kurulan iki merkez sağ parti Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi tarafından adeta paylaşılamamıştır. Kendisi merkez sağ tek çatı altında toplamaya öncülük etmiştir.¹⁰ Öyle ki 1983 seçimlerinden önce tüm sağ partilerin kurucularını evine çağırarak sağın bölünmemesini istemiştir.¹¹ Ancak o dönemde bu mümkün olmamıştır.

Celal Bayar, tecrübelerini ve fikirlerini daima kamuoyu ile paylaşmıştır. TBMM’nin açılmasının yıldönümü dolayısıyla 1985 yılında

⁶ Hazırlayanlar: Mükerrerem Sarol-İsmet Bozdağ, “100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan”, Tercüman Yayınları, İstanbul 1982.

⁷ *Hürriyet*, 24.04.1985.

⁸ Nedim Yalansız, “27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri”, *Journal of Turkish Studies*, 2012. (s.2585-2598)

⁹ *Hürriyet*, 23.05.1983.

¹⁰ Yalansız, *a.g.m.*

¹¹ *Yeni Asır*, 28.08.1986.

Hürriyet gazetesinden Arda Gedik¹² ile yaptığı röportaj bir hafta boyunca yazı dizisi şeklinde yayınlanmıştır. “1920’den Günümüze Bayar 65 Yılı Anlatıyor” ismiyle yayınlanan röportajda Celal Bayar, birçok tarihi olayla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur.¹³ Ayrıca bu röportajda siyasetçilere yönelik yaptığı tavsiyeler şöyledir: “Devlet adamlarımız öncelikle Atatürk ilkelerini bilmek, benimsemek ve benimsetmek zorundadırlar. İkinci olarak da komünizm tehlikesinden vatani daima uzak tutmanın her vatansesverin asli görevi olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.”¹⁴

Eski Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Celal Bayar için: “Kimi insan tarihe geçer. Kimi insan yaşamını tarih yapar. Bayar, bu iki çetin olayı nefsinde birleştiren devlet adamıdır”¹⁵ demiştir. Gerçekten Celal Bayar, aldığı görevler ile tarihe geçmiş, nihayetinde hayatını tarihin konusu yapmıştır. Celal Bayar için “Asrın Adamı” ifadesini kullanan Tarihçi İbrahim Kafesoğlu ise O’nun üç müstesna fazileti nefsinde toplamış bir büyük olduğuna dikkat çekmiştir: Vatanperverlik, bilgelik (Bilgi+irfan), devlet adamlığı.¹⁶

2. Günlük Hayatı, Sağlığı ve Çalışmaları

Celal Bayar, o dönemde İstanbul-Kadıköy Çiftelavuzlar’daki Hazırcevap Sokak¹⁷ 16 numaralı evinde kızı Nilüfer Gürsoy, damadı Ahmet İhsan Gürsoy, torunları Emine, Akile ve Bilge Gürsoy’la birlikte oturmuştur. Bu evin alınış hikâyesini Celal Bayar’ın torunu Emine Gürsoy Naskali şöyle anlatıyor:

¹² DP dönemi İçişleri Bakanlarından olan Namık Gedik’in oğludur.

¹³ “TBMM açılmasaydı Türkiye olmazdı” *Hürriyet*, 21.04.1985; “Siyasi haklarımız için İnönü’ye müteşekkirim” *Hürriyet*, 22.04.1985; “DP’yi doğuran olay: Dörtlü Takrir” *Hürriyet*, 23.04.1985; “61’de seçim olsaydı kazanırdık” *Hürriyet*, 24.04.1985; “Bayar’ın 27 Mayıs için görüşü: Tedbirler basitti, alamadık” *Hürriyet*, 25.04.1985; “6-7 Eylül bir infialdir” *Hürriyet*, 26.04.1985; “12 Eylül, Türkiye’yi vahim durumdan kurtardı” *Hürriyet*, 27.04.1985.

¹⁴ *Hürriyet*, 27.04.1985.

¹⁵ İhsan Sabri Çağlayangil, “Bayar Yüz Yaşına Girerken”, *100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan*, (Hazırlayanlar: Mükerrerrem Sarol-İsmet Bozdağ), Tercüman Yayınları, İstanbul 1982, s. 60.

¹⁶ İbrahim Kafesoğlu, “Asırlık Adam Değil, Asrın Adamı”, *100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan*, (Hazırlayanlar: Mükerrerrem Sarol-İsmet Bozdağ), Tercüman Yayınları, İstanbul 1982, s. 123.

¹⁷ Bu sokağın adı Hasan Ali Yücel olarak değiştirilmiştir. Mahalleli, yeni isme itiraz etse de isim bu şekilde kayıtlara girmiştir. Torunu Emine Gürsoy Naskali ile 29.09.2022 tarihli internet görüşmesi.

“Bu evi anneannem Reşide Bayar, 1957 senesinde almıştı. Büyükbabam, Cumhurbaşkanı olunca anneanneme hayatlarının bu döneminde bir yer almayacaklarını ve satmayacaklarını kararlaştırmışlar. Anneannemin eline ailesinden bir istimlak sonucu para geçmiş. Anneannem de büyükbabam Cumhurbaşkanlığıını bıraktıktan sonra oturacak bir evleri olsun diye İstanbul’da bir ev almak istemiş. Bu ev o düşünceyle alınmış. Ama bu evde birlikte oturmak kısmet olmadı. Anneannem 1963 yılında büyükbabamı Kayseri Cezaevinde ziyarete giderken trende kalp krizinden vefat etti. Büyükbabam Kayseri Cezaevinden çıktıktan sonra -iyi ki anneannem bu evi almış- ömrünün sonuna kadar bu evde oturdu.”¹⁸

Çiftelhavuzlar’daki bu iki katlı evin pek çok ziyaretçisi ve müdavimi olmuştur. Siyasetçilerin görüş ve onay almak için geldikleri bu evin kapısına gazeteciler “icazet kapısı” adını vermişlerdir. Ayrıca Celal Bayar, ara sıra baba ocağı olan Bursa-Umurbey’e ziyaretlerde bulunmuş ve kısa süreliğine doğduğu evde de kalmıştır.¹⁹

Celal Bayar’ın İstanbul’daki evi, daha önceki yıllarda sivil polislerce takibe alınmıştı. Ülkedeki siyasi durumlar değişince, polislerin Bayar ailesini takip ve gözaltında tutma maksadı yerine koruma amaçlı bir görev süresi başlamıştır. Hem takip hem de koruma döneminde görevliler ile Bayar ailesi arasında yakın bir diyalog kurulmuştur. Arabada görev yapan polisler için evin bahçesine ahşap bir kulübe yaptırılmış, polisler burada oturmaya ve çay kaynatmaya başlamıştır.²⁰

Celal Bayar, ilerlemiş yaşına rağmen sosyal hayatına büyük özen göstermiştir. Giyim kuşamına dikkat etmiş, temizliğe çok önem vermiştir. Çalışmaları muntazamdır. Hekimlerin tavsiyesine uyacak bir iradeye sahip olan Bayar’ın hafızası, akıl melekeleri, refleksleri, ruhsal durumu, cesareti gayet yerinde ve sağlamdır. Kendisinde unutkanlık hiç yoktur. İyi bir hafızaya sahiptir. Kendisini yenilemesini bilen Celal Bayar’ın Türkçesi gayet düzgündür.²¹ Demokrat Parti döneminde milletvekilliği ve bakanlık yapmış olan Haluk Şaman, Celal Bayar’da

¹⁸ Torunu Emine Gürsoy Naskali ile 29.09.2022 tarihli internet görüşmesi.

¹⁹ Torunu Emine Gürsoy Naskali ile 29.09.2022 tarihli internet görüşmesi.

²⁰ Torunu Emine Gürsoy Naskali ile 29.09.2022 tarihli internet görüşmesi.

²¹ Mükerrerrem Sarol, “Bayar Çizgisi”, *100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan*, (Hazırlayanlar: Mükerrerrem Sarol-İsmet Bozdağ), Tercüman Yayınları, İstanbul 1982, s. 179.

gördüğü en önemli özellikleri şöyle sıralamıştır: Sağduyu, denge ve medeni cesaret.²²

Celal Bayar, uzun yaşamı boyunca sağlığına daima dikkat etmiştir. Elbette yaşlılığa bağlı birtakım sağlık sorunları yaşamıştır. İlk diş çekimini bile 103 yaşında yaptırmıştır. Celal Bayar, uzun ve sağlıklı yaşamasının nedeni ile ilgili bir soruyu ise şöyle cevaplamıştır: “Hiç düşünmedim, şunu yapayım da ömrüm uzasın diye. Yalnız ifrat ve tefritim olmamıştır. Milli Mücadele’de kırk sekiz saat uyumadığım olurdu. Ondan sonra sekiz saat uyurdum... Sonra ifratım yoktur. Gerek sigara gerek alkol vs... Sonra midem işliyor, hazmediyorum her yediğimi. Hangi yemek hoşuma giderse ondan yerim...”²³

Celal Bayar, ilerlemiş yaşına rağmen ülke siyasetine dair söz söylemeye devam ederken okuma-yazma, araştırma faaliyetlerini de sürdürmüştür. Önceleri sekiz cilt olarak yayınlanmış “Ben de Yazdım” isimli eserinin üzerinde çalışmaya devam etmiştir. Ancak kitapta geçen bir bölüm sebebiyle hukuki süreç yaşandığı için dokuzuncu cilt yayınlanmayı beklemiştir. Celal Bayar, bu eseri 14 cilt olarak planlamıştır. Kitapçısının tavsiyesi üzerine 12 ciltte kalmayı ve Erzurum Kongresi’nden sonrasını da yazarak Milli Mücadele’yi bütünüyle yazmayı düşünmüştür.²⁴ Ancak buna ömrü yetmemiştir.

O yıllarda “Ben de Yazdım” dışında “Köşemden Gördüklerim” isimli üç ciltlik bir kitap daha hazırlamaktadır. Yüzde sekseni biten bu kitapta Atatürk’e ait kısımlar yer almamıştır. Celal Bayar, bunları “Ben de Yazdım” a ayırdığını belirtmiştir.²⁵ Görüldüğü gibi Celal Bayar, boş durmayıp yaşadıklarını yazmaya, düşüncelerini paylaşmaya devam etmiştir. Çünkü vatandaşlar, siyasiler hatta yabancı devlet temsilcileri Türkiye ile ilgili meselelerde, “Acaba Bayar ne düşünüyor?” diye sormaktadır.²⁶ Hastane odasında bile masanın başına geçip çalışan

²² Haluk Şaman, “Celal Bayar”, 100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan, (Hazırlayanlar: Mükerrerrem Sarol-İsmet Bozdağ), Tercüman Yayınları, İstanbul 1982, s. 183.

²³ <https://www.youtube.com/watch?v=4mZ3ffBisVQ> (e.t.:08.09.2022) (Programın adı: Arşiv Odası: Celal Bayar-1982, BBC Türkçe)

²⁴ Utkan Kocatürk, “Celâl Bayar’la Bir Konuşma”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 2, Sayı 5, 1986. (s.323-359)

²⁵ Kocatürk, a.g.m.

²⁶ Samet Ağaoğlu, “Tarih İçinde Bayar”, 100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan, (Hazırlayanlar: Mükerrerrem Sarol-İsmet Bozdağ), Tercüman Yayınları, İstanbul 1982, s. 13.

Bayar,²⁷ bazen yaşlılıktan dolayı yeterince çalışmadığını da ifade etmiştir.

3. Vefatı ve Defnedilmesi

Celal Bayar, 21 Ağustos 1986 günü, kalp ve dolaşım yetmezliğinden dolayı İstanbul Haydarpaşa Göğüs, Kalp ve Damar Cerrahisi acil servisine kaldırılmıştır.²⁸ Yapılan müdahalelerin ve doktorların görüş alışverişinin ardından Kalp Cerrahisi Prof. Dr. Siyami Ersek, "Allah'tan ümit kesilmez." diyerek şu bilgileri vermiştir: "*Sabaha karşı köşke gittiğimde Sayın Celal Bayar'ın oldukça ağır olduğunu gördüm. Doktoruyla birlikte hastaneye kaldırmaya karar verdik. Şuuru yerindeydi. İlaçlar verdiğimiz için bunların etkisiyle uyuyordu. Kendisine, kalbi takviye edici ilaçlarla bronş ifrazatını yumuşatıcı ilaçlar verdik. Sayın Bayar, sekiz yıl önce de hastanemizde kalp yetmezliğinden kırk beş gün tedavi görmüştü. Yüz üç yaşındaki kişide, bu gibi rahatsızlıklar normaldir. Yine de Allah'tan ümit kesilmez.*"²⁹

Dünyanın yaşayan en yaşlı siyasetçisi olan Celal Bayar, uygulanan tedavilere cevap vermeyince 22 Ağustos 1986 Cuma günü yüz üç yaşında vefat etmiştir. Vefat haberi, ulusal basında "Bayar öldü"³⁰, "Asırlık kalp, gece durdu", "Bayar, artık yok"³¹, "Celal Bayar öldü"³² manşetleriyle yer almıştır. Vefatının ardından nereye defnedileceği ile ilgili tartışmalar gündeme gelmiştir. Ailesinin Anıtkabir'e, Atatürk'ün yanına defnedilmesini istediği kamuoyuna yansımıştır. Naaşın, Anıtkabir'e mi, Devlet Mezarlığı'na mı yoksa Umurbey'e mi?, defnedilmesi tartışmaları yaşanırken Cumhurbaşkanı Kenan Evren Anıtkabir fikrine karşı çıkmıştır.³³ Bunun üzerine ailesi, Celal Bayar'ın Umurbey'e defnedilmesini istemiştir. Vefatından bir gün önce de Celal Bayar'ın ambulansla hastaneye giderken kızı Nilüfer Gürsoy'a "Beni Umurbey'den uzak tutmayın" şeklindeki sözleri, Umurbey'e defnedilme isteği olarak yorumlanmıştır.³⁴ Nihayetinde 24 Ağustos 1986 tarihli

²⁷ Ahmet Kabaklı, "Celal Bayar Üzerine Bazı Dikkatler", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, (Hazırlayanlar: Mükerrrem Sarol-İsmet Bozdağ), Tercüman Yayınları, İstanbul 1982, s. 112.

²⁸ *Hürriyet*, 22.08.1986; *Yeni Asır*, 22.08.1986.

²⁹ *Hürriyet*, 22.08.1986.

³⁰ *Yeni Asır*, 23.08.1986.

³¹ *Hürriyet*, 23.08.1986.

³² *Cumhuriyet*, 23.08.1986.

³³ "Anıtkabir'de yer verilmedi" *Yeni Asır*, 24.08.1986; "Cenaze sorun oldu" *Hürriyet*, 24.08.1986; "Vatandaş: Bayar'ın yeri Anıtkabir" *Yeni Asır*, 25.08.1986.

³⁴ Torunu Emine Gürsoy Naskali ile 29.09.2022 tarihli internet görüşmesi.

Bakanlar Kurulu kararı ile Celal Bayar'ın, Umurbey'de bulunan Celal Bayar Vakfı'na ait araziye defnedilmesi kararlaştırılmıştır.³⁵ 28 Ağustos günü Ankara'da TBMM'de düzenlenen devlet töreninin ardından Celal Bayar'ın naaşı, Kara Harp Okulu öğrencilerinin çektiği top arabasında taşınmıştır. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in de bulunduğu kortejde Bayar'ın İstiklal Madalyası'nı, bir general taşımıştır. Maltepe Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra Bayar'ın naaşı Gülhane Askeri Tıp Hastanesi'ne götürülmüştür. Buradan da ertesi sabah Umurbey'e gönderilmiştir.³⁶ 29 Ağustos'ta Üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar, altmış yedi ilden getirilen vatan toprakları ile birlikte doğum yeri olan Umurbey'de toprağa verilmiştir.³⁷

4. Celal Bayar'ın Ardından

Vefatının ardından Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy'a gönderdiği başsağlığı mesajında, "*Ben ve Türk milleti mümtaz bir devlet ve siyaset adamını kaybetmenin teessürü içinde büyük acınızı sizlerle paylaşmaktayız*" diyerek taziyelerini iletmiştir.³⁸ Uluslararası haber ajansları Bayar'ın vefatını, "*Türk sağı manevi liderini kaybetti*" şeklinde duyurmuştur.³⁹ Türk basınında ise Celal Bayar'ın vefatı, genel olarak büyük bir saygı çerçevesinde yer alırken⁴⁰ bazı kesimler eleştirel ve mesafeli duruşlarını sürdürmüştür.⁴¹ Bu konuyla

³⁵ *Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, No: 030-18-01-02-560-511-6. (24.08.1986)

³⁶ *Yeni Asır*, 29.08.1986.

³⁷ <https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaşkanlarımız/celal-bayar/> (e.t.:08.09.2022); *Yeni Asır*, 30.08.1986.

³⁸ *Hürriyet*, 24.08.1986.

³⁹ *Yeni Asır*, 24.08.1986.

⁴⁰ Mithat Perin: "Türkiye en büyük Atatürkçüsünü kaybetmiştir." *Hürriyet*, 24.08.1986'dan *Yeni Asır*, 29.08.1986.; Metin Toker: "...demokrasiye geçişin üçüncü denemesinde muhalefeti kurup yürütmek için bir Celal Bayar'ın bulunmuş olması, o dönemin büyük talihidir." *Milliyet*, 24.08.1986'dan *Yeni Asır*, 29.08.1986.

⁴¹ Çetin Altan: "Uzun, garip, yarıya kadar çok başarılı, yarıdan sonra ise kimsenin imrenmeyeceği kadar yanılğular ve acılarla dolu bir yaşam... Geri kalmış bir toplumda fazla donatımı olmayan hırslı bir politikacının serüvenleri ve dramları da diyebiliriz buna. Kitlelerin kendisine karşı olan ilgisinin temel nedeni, CHP oligarşisinin kravatlı despotizmine başkaldırma rolünün kendisine düşmüş olmasıydı. Tanrı rahmet eylesin." *Güneş*, 25.08.1986'dan *Yeni Asır*, 29.08.1986.; Ergun Göze: "Celal Bayar, büyük bir anti-komünist idi. Bu bakımdan onu solcular, Marksistler, komünistler hiç mi hiç sevmezler." *Tercüman*, 26.08.1986'dan *Yeni Asır*, 29.08.1986.; İlhan Selçuk: "...Ulusal Bağımsızlık Savaşı'ndaki küçük rolüyle Celal Bayar, Anıtkabir'i parselleyemez. Celal Bey'e Anıtkabir'de yer bulabilmek için ulusal tarihimizi mi değiştireceğiz?" *Cumhuriyet*, 26.08.1986'dan *Yeni Asır*, 29.08.1986.

ilgili Gazeteci Yaşar Aksoy'un değerlendirmesi ise şöyledir: "...Celal Bayar, ikiye bölünmüş bir toplumun bir kesiminin tartışmasız ve en sevgilerle donatılmış yüce önderidir. Öteki kesim ise O'na, daima karşı pencereden bakmıştır."⁴²

Vefatının ardından ulusal basında biyografisini konu alan yazı dizileri yayınlanmıştır. Yeni Asır gazetesi, "Galip Hoca'dan Üçüncü Adam'a Celal Bayar" ismiyle yedi günlük yayın yapmıştır.⁴³ Hürriyet gazetesi, "Komitacılıktan Cumhurbaşkanlığına: Son İttihatçı" başlığıyla on üç günlük bir yazı dizisi yayınlamıştır.⁴⁴

İlerleyen yıllarda merhum Celal Bayar'ın Umurbey'deki kabrinin anıt-mezar olarak düzenlenmesi işinin devlet tarafından yapılması kararı alınmıştır. Söz konusu projenin yarışma yoluyla yapılması düşünülmüştür. Ancak 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu, böyle bir yarışmanın yapılmasına engel olmuştur. Bunun üzerine 28.04.1989 tarihli Bakanlar Kurulu'nda söz konusu proje için Devlet İhale Kanunu'nun uygulanmaması kararı verilmiştir.⁴⁵ Daha sonra "Eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Anıt Mezarı" projesinin, Yüksek Planlama Kurulu'nun raporu doğrultusunda, 07.08.1989 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile 1989 yılı yatırım programına alınması ve üç yüz milyon liralık gerekli finansmanın karşılanması kararlaştırılmıştır. 1990 yılında bitirilmesi planlanan anıt mezar için ayrılan toplam ödenek miktarı ise beş yüz milyon lira olarak belirlenmiştir.⁴⁶

Üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın adı, 11 Temmuz 1992 tarihinde 3837 sayılı kanunla Manisa'ya kurulan yeni üniversiteye verilmiştir.⁴⁷

Celal Bayar'ın "Ben de Yazdım" isimli eseri 1967-1972 arasında ve 1997 yılında iki defa basılmıştır. Bayar'ın kurucusu ve ilk genel müdürü olduğu Türkiye İş Bankası, 2018 yılında Kültür Yayınları'ndan bu eserin

⁴² Yeni Asır, 29.08.1986.

⁴³ Yeni Asır, 23-29.08.1986.

⁴⁴ Hürriyet, 24.08.1986-05.09.1986.

⁴⁵ Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), No: 030-18-01-02-623-831-9. (28.04.1989)

⁴⁶ Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), No: 030-18-01-02-629-866-2. (07.08.1989)

⁴⁷ <https://www.mcbu.edu.tr/Sayfa/Tarihce> (e.t.:10.09.2022)

yeni basımını yapmıştır. Fakat bu yeni basım sekiz cilt olarak değil üç cilt olarak neşredilmiştir.⁴⁸

Sonuç

Celal Bayar, bir asrı aşan hayatının son döneminde, aktif siyaset yapmasa da, önemli bir siyasi figür olmayı sürdürmüştür. Darbe mağduru bir Cumhurbaşkanı olarak 12 Eylül'ü desteklemesi incelenmeye değer bir husustur. Celal Bayar, 27 Mayıs'ı bir cunta hareketi olarak görürken 12 Eylül harekâtının hiyerarşik bütünlük içinde yapıldığını söylemiştir. Ayrıca 12 Eylül'ü öncesi ile birlikte değerlendirmek gerektiği ve bu harekâtın ülkede belli bir düzen sağladığı görüşündedir.

Celal Bayar, 27 Mayıs ve sonrasında yaşadığı mağduriyetin aksine 1980'li yıllarda devlet nezdinde büyük saygınlık görmüştür. Kamuoyunda kendisini destekleyen ve fikirlerine itibar edenlerin yanı sıra eleştirenler de olmuştur. Fakat O, yaşına rağmen çalışmayı, fikirlerini paylaşmayı, misafirlerini kabul etmeyi ve ziyaretler yapmayı sürdürmüştür. Nihayetinde Celal Bayar, başardıkları ve başaramadıkları, söyledikleri ve yaptıkları, sevenleri ve sevmeyenleri ile bir ömrü geride bırakmıştır. Uzun ve dolu geçen hayatında pek çok iniş çıkış yaşayan Celal Bayar, Atatürkçülük konusundaki hassasiyetinden ve Atatürk'e olan bağlılığından vazgeçmemiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Hürriyet

Yeni Asır

Kitaplar ve Makaleler

Geniş, Kaan Cem, "Ben de Yazdım", *Tarih Kritik Dergisi*, Cilt 5, Sayı 4, 2019, s: 336 – 340.

Kocatürk, Utkan, "Celâl Bayar'la Bir Konuşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, 1986, s.323-359.

⁴⁸ Kaan Cem Geniş, "Ben de Yazdım", *Tarih Kritik Dergisi*, Cilt 5, Sayı 4, 2019 (s: 336 – 340)

Sarol, Mükerrerem – Bozdağ, İsmet (Haz.), *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1982.

Yalansız, Nedim, "27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri", *Journal of Turkish Studies*, 2012, s.2585-2598.

Sözlü Kaynaklar

Emine Gürsoy Naskali ile 29.09.2022 tarihli internet görüşmesi

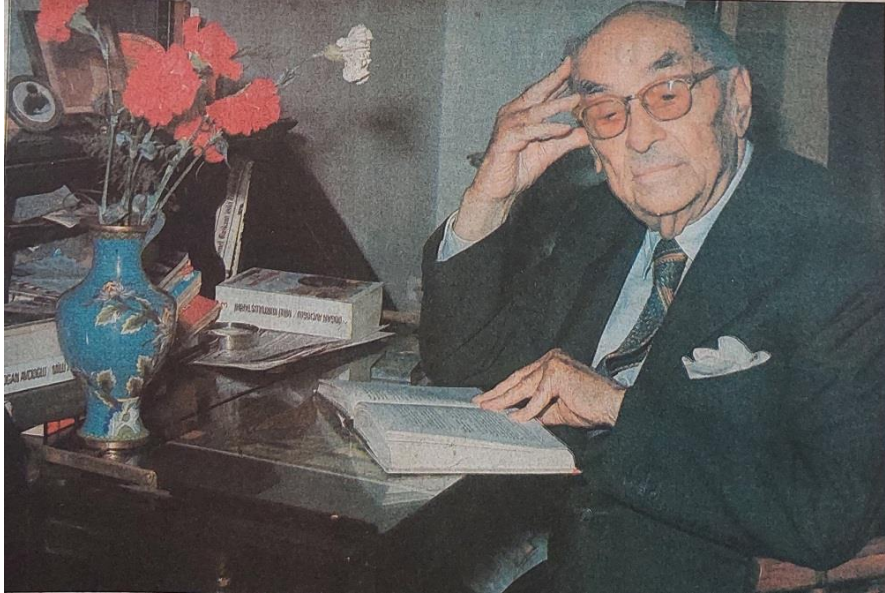
İnternet Kaynakları

www.tccb.gov.tr (Erişim tarihi:08.09.2022)

www.youtube.com (Erişim tarihi: 08.09.2022)

www.mcbu.edu.tr (Erişim tarihi: 10.09.2022)

EKLER

Ek 1: Celal Bayar (Hürriyet, 23.08.1986)

Ek 2: Celal Bayar, kızı Nilüfer Gürsoy (oturan), damadı Ahmet İhsan Gürsoy ve torunu Emine Gürsoy Naskali ile birlikte, Çiftelahavuzlar-İstanbul, 1985. (Fotoğraf: Emine Gürsoy Naskali arşivi)

Ek 3: Tercüman Gazetesi tarafından 1982'de basılan Celal Bayar kitabı

Ek 4: Vefatı üzerine yayınlanan yazı dizisinden (Yeni Asır, 23.08.1986)

Ek 5: Vefatı üzerine yayınlanan yazı dizisinden (Hürriyet, 24.08.1986-05.09.1986)

Ek 7: Celal Bayar'ın cenaze töreni ile ilgili gazete haberi (Yeni Asır, 29.08.1986)

BAKANLAR KURULU KARARI

Sayı: 86/10926

22/8/1986 tarihinde vefat eden Atatürk'ün Milli Mücadele arkadaşı ve son Başbakanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin 3 üncü Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın, Bursa İli, Gemlik İlçesi, Umurbey Bucağında bulunan Celâl Bayar Vakfına ait araziye gömülmesi; ailesinin isteği ve mezkûr vakıf mütevelli heyetinin kararı üzerine, 24/4/1930 tarihli ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 211 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 24/ 8 /1986 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Ekl

56

T. ÖZAL
BAŞBAKAN

KENAN EVREN
CUMHURBAŞKANI

 Y. K. ERZEM Devlet Bak. - Başbakan Yrd.	 K. BÜŞAY Devlet Bakanı	 A. M. YILMAZ Devlet Bakanı	 M. V. DİNGERLER Devlet Bakanı
 A. TENKECI Devlet Bakanı	 T. TİHİZ Devlet Bakanı	 A. KAPREVLİ Devlet Bakanı	 M. N. ELDEM Devlet Bakanı
 M. YAKUZOĞLU Millî Sağlık Bakanı	 M. K. ERLUT Evlere Bakanı	 V. HALILOĞLU Dışişleri Bakanı	 A. K. XİPTEMOCİN Maliye ve Gümrük Bakanı
 M. EMİROĞLU Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı	 U. S. ÇIRAY İçişleri ve İktisat Bakanı	 M. K. AYDIN Sağlık ve Sosyal Yür. Bakanı	 R. S. SULTAN İnşaat Bakanı
 H. H. DOĞAN Tarım Orman ve Köylüleri Bakanı	 M. KALEM Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	 H. C. ARAL Sanayi ve Ticaret Bakanı	 S. K. YERET Eğitim ve Tabii Kay. Bakanı
 M. M. TASCIOĞLU Kültür ve Turizm Bakanı			

Dosya No.

196-177

754

Ek 7: Celal Bayar'ın Umurbey'e defnedilmesi ile ilgili Bakanlar Kurulu kararı (BCA, No: 030-18-01-02-560-511-6)